

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅAL
ØKONOMI OG HANDEL

1934

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG

C. V. BRAMSNÆS • H. STJERNQVIST • F. ZEUTHEN

REDAKTØR: JENS TOFTEGAARD

✱

TOOGHALVFJERDSINDSTYVENDE BIND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL • NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1934

TREDJE RÆKKES TOOGFYRRETYVENDE BIND

Trykt hos Nielsen & Lydiche (Axel Simmelkier), København

INDHOLD

FORFATTERLISTE:

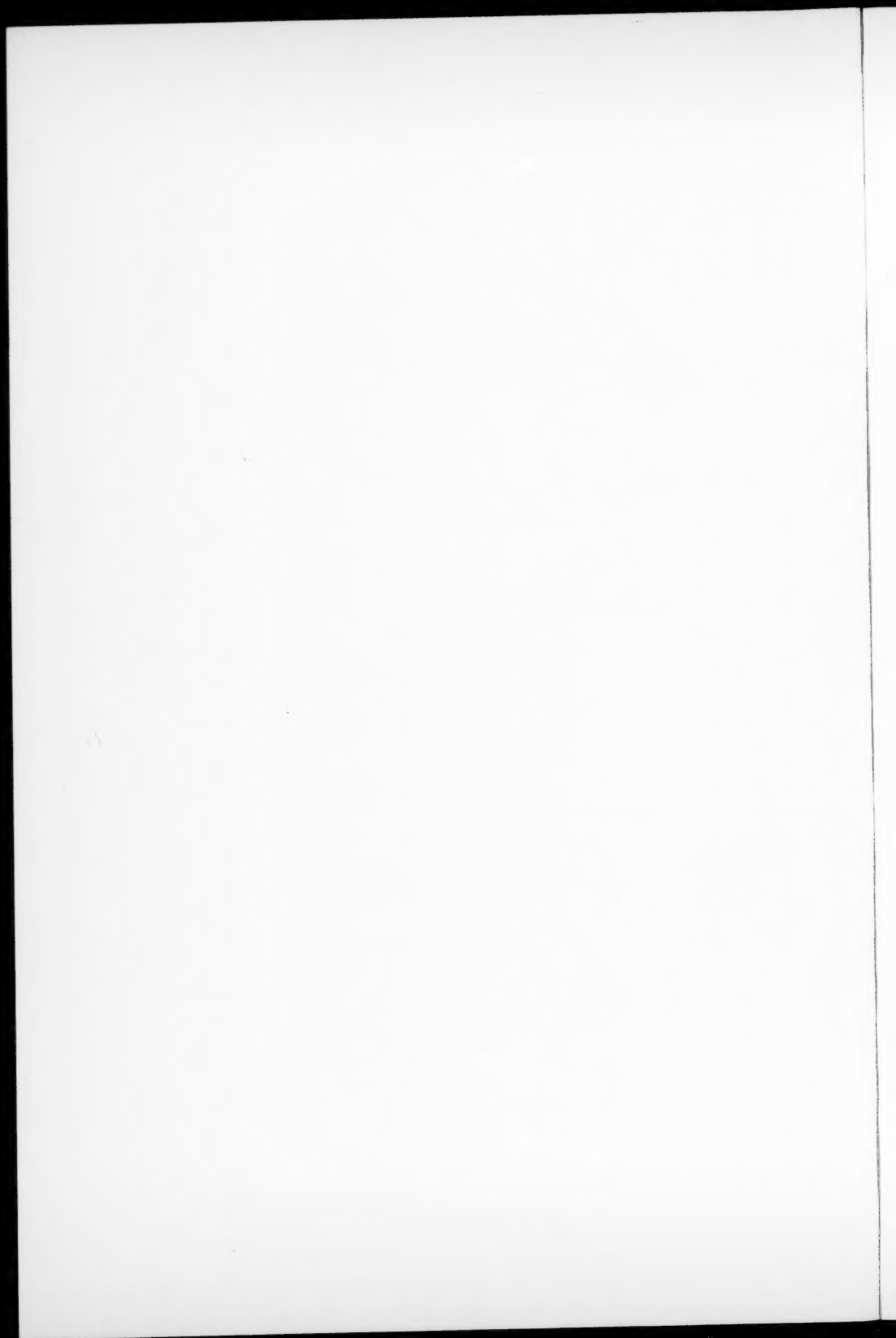
	Side
BLINKENBERG NIELSEN, O: Foranstaltninger mod Arbejdsløsheden i de nordiske Lande i Depressionsaarene 1931—1933.....	23
BRAMSNÆS, C. V.: »Hvor glider vi hen?«	43
COLDING JØRGENSEN, H.: Jøderne i Danmark omkring 1931	330
DICH, JØRGEN S.: Offentlige Arbejder som Middel mod Arbejdsløsheden..	149
FJELLERUP, Aage: Træk af Sovjetunionens Planøkonomi, dens Udvikling og Resultater	114
GEIGER, THEODOR: Forskydninger i Nutidens sociale Lagdeling	77
HARMAJA, LEO: Finlands økonomiska utveckling såsom förutsättning för dess politiska självständighet	171
IVERSEN, CARL: Fra vor Videnskabs Værksted	53
— : Rentesækning og Valutakurs.....	306
— : Omkring Udenrigshandelens Teori.....	393
— : Rentesækning og Valutakurs. Et Discussionsindlæg.....	437
IVERSEN, MADS: Koncentrations- og Spredningstendenser i dansk Erhvervsliv	403
JUNCKER, TH.: Udenrigsomsætningens Betydning for Danmarks Økonomi	99
KOED, HOLGER: Kan og bør Rentesækningen videreføres?	285
MARSTRAND, EVEN: Johann Heinrich von Thünens Stilling i Socialekonomien	221
NIELSEN, AXEL: Nogle Træk af De Forenede Staters nye økonomiske Politik	1
NYBØLLE, H. Cl.: Studenternes Kaar i Sverige og her	258
PEDERSEN, JØRGEN: En Undersøgelse af Arbejdsløn og Leveomkostninger i Sverige 1830—1930	188
— : Rentesækning og Valutakurs. Et Discussionsindlæg.	431
SCHNEIDER, ERICH: Tendenser i den moderne økonomiske Teori og deres Forhold til Driftsøkonomien	383
THAGAARD, WILHELM: Den norske trustkontroll som ledd i organisasjonen av erhvervslivet	357
WARMDAHL, G.: Grundforholdet mellem Realkapital, Kapitaldisposition og Kredit	312
WINDING PEDERSEN, H.: Gensvar til cand. polit. Hans Glückstadt	129
ZEUTHEN, F.: Jak. Kr. Lindbergs Bog om Magt.....	243

BOGANMELDELSER:

Aspestrand, T. H.: Elektricitetsøkonomi (HENRY STJERNQVIST).....	141
Bagge, Gösta: Wages in Schweden 1860, Part I (JØRGEN PEDERSEN)	188
Brisman, Sven: Sveriges Affärsbanker (AXEL NIELSEN)	281

	Side
Chamberlin, Edward: The Theory of Monopolistic Competition (F. ZEUTHEN)	200
Cole, G. D. H., & M. I. Cole: The intelligent man's review of Europe to-day (G. WARMDAHL)	145
Die Bilanzen der Unternehmungen (LANDO)	213
Economic Essays in honour af Gustav Cassel (CARL IVERSEN)	53
Haberler, G.: Der internationale Handel (CARL IVERSEN)	393
Harmaja, Leo: Effects of the war on economic and social Life in Finland (HARALD WESTERGAARD)	74
Högbom, Ivar: Världsjöfarten (MARIUS CHRISTOFFERSEN)	351
Joh. Heinrich v. Thünen zum 150. Geburtstag (EVEN MARSTRAND)	280
Johansen, Kjeld: Staden Københavns statistiske Kontor 1833—1933 (ADOLPH JENSEN)	208
John, Ernst: Goldinflation und Wirtschaftsentwicklung (O. STRANGE PETER- SEN)	137
Kirk, John H.: Agriculture and the trade cycle (O. STRANGE PETERSEN)	273
Les échanges internationaux et la politique douanière française au cours de la crise économique (J. C. JØRGENSEN)	72
Lindberg, Jak. Kr.: Magt (F. ZEUTHEN)	243
Machlup, Fritz: Führer durch die Krisenpolitik (CARL IVERSEN)	445
de Man, Hendrik: Socialismens Psykologi (O. STRANGE PETERSEN)	210
Margarineindustrien i Danmark (HELGE SMITH)	75
Marstrand, Even: Arbejderorganisation og Arbejderkaar i Danmark fra 1848 til Nutiden (KIRSTEN GLOERFELT-TARP)	220
Mellerowicz, K.: Kosten und Kostenrechnung. I: Theorie der Kosten (P. P. SVEJSTRUP)	443
Molde, Poul: Det funktionelle Samfund (HENRY STJERNQVIST)	218
Morgenstern, Oskar: Die Grenzen der Wirtschaftspolitik (O. STRANGE PETERSEN)	282
Myrdal, Gunnar: Finanspolitikens ekonomiska Verkninger (J. S. DICH)	149
— : The cost of living in Schweden 1830—1930 (JØRGEN PEDERSEN)	188
Mænd og Meninger i dansk Socialpolitik 1866—1901 (EVEN MARSTRAND)	73
Nøll von der Nahmer, R: Der volkswirtschaftliche Kreditfonds (G. WARMDAHL)	349
Ohlin, Bertil: Interregional and international trade (CARL IVERSEN)	393
Preiser, Erich: Grundzüge der Konjunkturtheorie (O. STRANGE PETERSEN)	142
Rambusch, E.: Den personlige Skat til Stat og Kommune (J. T.)	147
Rationell Fabriksorganisation i Förenta Staterna (P. P. SVEJSTRUP)	353
Robinson, Joan: The Economics of Imperfect Competition (F. ZEUTHEN)	200
Røgind, Sven: Alkoholbeskatningen i Nordens Lande (J. T.)	144
Sindballe, Kristian: Dansk Selskabsret IV. Banker og Sparekasser (HOLGER KOED)	271
von Strigl, R.: Kapital und Produktion (P. P. SVEJSTRUP)	442
Toftegaard, J., K. Vedel-Petersen, G. E. Riemann og H. Winding Pedersen: Almindelig Erhvervslære (NIELS LINDBERG)	350
Wederwang, J., og Dag Coward: Omsetnings- og Omkostningsforholdene innen Jernvarehandelen 1931 og i Detaljhandelen med Kolonialvarer 1931 (C. LIND)	134
Wederwang J. og Dag Coward: Omsetnings- og Omkostningsforholdene innen Bokhandelen (C. LIND)	346

	Side
Westergaard, Harald: Hvor glider vi hen? (C. V. BRAMSNÆS)	43
White, Harry D.: The french international accounts 1830—1913 (CARL IVERSEN)	205
Wicksell, Sven: Befolkningsrörelsen i Sveriges Härader, Tingslag och Städer 1911—25 samt i Sveriges Bygder 1901—25 (H. CL. NYBØLLE)	275
— : Studentekonomi (H. CL. NYBØLLE)	258
Winkler, W.: Statistik (H. CL. NYBØLLE)	277
Litteraturnotitser (J. T.)	283
INTERNATIONAL LITTERATUROVERSIGT	61, 263
PRISOPGAVER	354, 446
NOTITSER	355, 356
NATIONALØKONOMISK FORENING:	
Nogle Træk af De Forenede Staters nye økonomiske Politik. Foredrag den 30. Januar 1934 af Professor Dr. polit. AXEL NIELSEN	1
Udenrigsomsætningens Betydning for Danmarks Økonomi. Foredrag den 20. Februar 1934 af Direktør TH. JUNCKER, Aarhus Oliefabrik	99
Finlands ekonomiska utveckling såsom förutsättning för dess politiska självständighet. Foredrag den 9. April 1934 af Kansliraadet, Dr. LEO HARMAJA, Helsingfors	171
Kan og bør Rentesænkningen videreføres? Foredrag den 23. Oktober 1934 af Inspektør i Banktilsynet HOLGER KOED	285
Den norske trustkontroll som ledd i organisasjonen av erhvervslivet. Foredrag den 20. November 1934 af Direktør for den norske Trust- kontrol WILHELM THAGAARD, Oslo	357
Koncentrations- og Spredningstendenser i dansk Erhvervsliv. Foredrag den 11. December 1934 af Fuldmægtig i det statistiske Departement, Dr. rer. pol. MADs IVERSEN	403
Generalforsamling den 23. Oktober 1934	447
De reviderede Love	449
Medlemsliste pr. 1. December 1934	451

NOGLE TRÆK AF DE FORENEDE STATERS NYE ØKONOMISKE POLITIK

AF AXEL NIELSEN

Foredrag i Nationalekonomisk Forening 30. Januar 1934.

SELVFØLGELIG burde det have været et Medlem af den amerikanske Præsidents Hjerne-Trust, der iaften skulde have staaet her for at forklare os, hvad det egentlig er, der i Øjeblikket gaar for sig i de Forenede Stater. Det har imidlertid ikke været muligt at skaffe en saadan Fordragsholder; da paa den anden Side Spørgsmaalet er af saa stor Interesse for alle, at man her i Foreningen maatte have det frem, er det faldet i min Lod at søge at trække Linierne op i den økonomiske Politik, der er indledet i de Forenede Stater i det sidste Aar. — Det falder naturligst at bygge paa en Gennemgang af de nye og i mange Henseender ejendommelige Love, der i det sidste Aar har set Dagens Lys i Staterne; jeg tilsigter ikke dermed at give en historisk Udredning, jeg vil netop ind paa Øjeblikkets Problemer i Staterne; men Øjeblikkets Problemer er, hvorvidt den gennemførte Lovgivning vil vise sig effektiv; ved at omtale Ejendommelighederne i Lovgivningen kommer man saaledes netop ind paa det Spørgsmaal, der interesserer den offentlige Mening her i Europa saavel som naturligvis i første Række Staterne: Vil det ad denne Vej lykkes at ophæve Depressionen og samtidig skabe et Samfund, der er bygget op efter delvis nye Principer? —

Som det vil erindres, var det Hoovers Program overfor Krisen: intet at gøre, idet han mente, at Krisen maatte gaa sin Gang; før eller senere vilde det økonomiske Livs Kræfter bringe Opgang, og gentagne Gange troede han i sine Budskaber at kunne paa-vise, hvorledes Bedring nu var i Sigte; de gentagne Paniker indenfor Bankvæsenet gjorde sædvanlig Forhaabningerne til intet. Dette blev Baggrunden, paa hvilken Roosevelt vandt sin overlegne Sejr i Slutningen af 1932, og dermed var det ogsaa givet, at Roosevelt maatte indlede en aktiv Politik til Bekæmpelse af Krisen, da han kom til Magten i Marts 1933. Hvorledes netop da

Krisen tilsyneladende kulminerede med Banklukning i de fleste Stater og med et Arbejdsløshedstal paa ca. 14 Mill., behøver jeg ikke at komme nærmere ind paa — givet er det, at var der ogsaa Tegn i Sol og Maane paa, at en vis Stabilisering allerede var indtraadt, saa maatte de nævnte Forhold gøre, at Krisen almindelig opfattedes som gaaende videre og videre, fra slem til værre.

Med Roosevelts Tiltræden saa Staterne, at man havde faaet en handlekraftig Præsident i Spidsen, og det er beundringsværdigt at se den Tillid, der senere er vist ham; Kritiken overfor de forskellige økonomiske Forholdsregler, der er taget, har været forholdsvis spag. Imidlertid — det er ikke almindelig Politik, jeg her skal tale om, men man maa utvivlsomt ikke glemme den almindelige Baggrund, som Roosevelt har faaet at virke paa — kun den kan i Virkeligheden forklare mangt og meget af, hvad der er sket og hvorledes det har været muligt at føre en Politik, der paa forskellige Omraader er gaaet i Zig-Zag. — At Linien i den førte Politik undertiden kan være vanskelig at finde, skriver sig bl. a. fra, at Roosevelt, som Keynes i en Artikel har vist, har haft to Maal: dels at bekæmpe Krisen og hæve Depressionen, dels at omskabe det økonomiske Samfund. Det er to Maal, der absolut ikke behøver at gaa Haand i Haand, ja, ofte kan stride mod hinanden; ikke sjældent kan jo dybere gaaende Reformere opsætte Konjunkturopgangen.

Det er naturligvis Omskabelsen af Samfundet, der i første Række maa interessere, men det er kun faa og vage Udtalelser, Roosevelt er kommet med i saa Henseende. I sin Radio-Tale af 7. December 1933 bemærkede han saaledes, at han vilde føre en Politik til Gavn for Folket, ikke for privilegerede Klasser, at han vilde skabe et Samfund, der bygger op paa aandelige og sociale Værdier, og, hvad der turde have særlig Interesse, skabe Velstand til fælles Bedste for alle, en Velstand, der skal være under social Kontrol; alle maa virke i Fællig til at forme et planmæssigt økonomisk Samfund. Hvor vage ogsaa disse Udtalelser er, saa giver de dog Omridsene af et nyt Samfund, der vel bedst kan udtrykkes ved Ordene: et socialt kontrolleret kapitalistisk Samfund, hvor Kapitalismens og Fri-Konkurrencens Vilskud skæres bort. Andre vil maaske i den følgende Fremstilling af den nugældende Lovgivning finde Spiren til den kooperative Stat, andre vil særlig fæstne sig ved den planøkonomiske Side; det forekommer imidlertid mig, at man i hvert Fald foreløbig ikke kan gaa saa langt. Men hvorom alting er — i det Experimenternes Land, de For-

enede Stater i Øjeblikket er, er det muligt, at det nye Samfund, vi alle mer eller mindre tror at være i Færd med at komme, nu faar sine Linier trukket op — givet er det vel, at, om det lykkes for Roosevelt at give sine Ideer om et planmæssigt Samfund Udtryk til Held for Folket, vil, som Keynes fremhæver det, ogsaa i andre Lande Experimentere i denne Retning finde Sted; mislykkes det, ja, da vil Ideen om en planmæssig ledet Produktion ogsaa faa et Dødsstød, i hvert Fald paa borgerligt Grundlag.

Det er disse Forhold, der gør, at man overalt i Verden spørger om den amerikanske Politik, idet alle Lande er interesseret i den i begge de nævnte Heensender — det videre, det store Forsøg paa at kontrollere et økonomisk Samfund paa over 100 Mill. Mennesker, og det snævrere og mere umiddelbart foreliggende: hvilket Bidrag yder den amerikanske Politik til Hævning af Depressionen til Gavn ogsaa for os. —

Gaar vi nu over til nærmere at betragte den førte Politik, er det naturligvis kun de vigtigste Foranstaltninger i deres Hovedtræk, vi her kan opholde os ved, og da i første Række saadanne, som synes at ville være af mest indgribende Betydning for den kommende Tid. Jeg tror, at det vil være en hensigtsmæssig Inddeling først at betragte de Love, der maa siges at være Resultatet af Hoovers Administration, selvom de ogsaa først er vedtaget eller kommet til at spille en Rolle siden hen; dernæst de Love, der er gennemført af Roosevelt og maa siges at være Udtryk for »the new deal« — heraf først saadanne, der tager Sigte paa Næringslivets Omformning, og siden saadanne, der vedrører Guld- og Valutaspørgsmaalet, selvom ogsaa de sidste to Grupper naturligvis forsaavidt udgør en Helhed. Jeg maa tilføje, at jeg paa flere Omraader er ukendt med administrativ Praxis, og det er her som ellers, at Lovene ikke siger alt.

Krisen i 1929 tvang Hoovers Administration til at tage Spørgsmaalet om Forholdet mellem Bank og Børs op, og Undersøgelsen heraf foretoges som bekendt i Senatets Bankkomité; naar der her kom særlige Skandaler frem eller særlig kendte Finansmænd havde at give Møde, fandt Meddelelser herom Vej til Europas Presse. Men ved Siden af denne Undersøgelse, der nødvendigvis maatte tage Tid, maatte Regeringen ret hurtigt gribe aktivt ind, bl. a. for at yde Støtte til nødstedte Banker; den saakaldte Reconstruction Finance Corporation kom derfor til Verden i Februar 1932. Det er et Laaneinstitut, der stiftedes paa Grundlag af en af Unionen tilvejebragt Kapital paa 500 Mill. Doll., og som fik

Tilladelse til at optage Laan indtil 1500 Mill. Doll. Da man først havde faaet skabt denne Laaneinstitution, fik den imidlertid snart andre Opgaver, som Hjælp til Farmerne, til Jernbaner o. s. v., saa at den et Aars Tid efter sin Tiblivelse ialt havde udlaant over $1\frac{1}{2}$ Milliard Doll. til over 6000 Institutioner, hvoraf de fleste dog var Banker. Jeg nævner denne Reconstruction Finance Corporation, fordi den efter at være undergaaet forskellige Ændringer m. H. t. Kapitalens Størrelse og Virkeomraade er blevet Roosevelt-Administrationens vigtigste finansielle Redskab, som der derfor i det følgende Gang paa Gang maa henvises til.

Først et Stykke Tid efter at Roosevelt var tiltraadt, kom Resultatet af Senatets Undersøgelser i Form af Securities Act — skal vi kalde den Emissionsloven — af 27. Maj og Bankloven af 16. Juni 1933. Tiltrods for, at Komitéen ikke da havde afsluttet sit Arbejde — dette menes først at ville ske i indeværende Maaned — fandt man det altsaa nødvendigt som Led i Genrejsningspolitiken snarest muligt at træffe Lovgivningsforanstaltninger paa disse to Omraader, idet man gennem Undersøgelserne var blevet rædselsslagen over, hvor letsindigt Papirer var blevet emitteret, ikke mindst sydamerikanske Statslaan, paa hvilke Rentebetalingerne senere var indstillet. Emissionsloven er en Unionslov, og som Følge deraf har den maattet indskrænke sig til at omfatte Emission af Papirer, der skal kunne omsættes fra Stat til Stat. Her som paa saa mange andre Omraader træffer man Konstitutionens indsnævrende Bestemmelser om, at Unionens Lovgivning alene maa vedrøre den mellemstatlige Omsætning. Man vil derfor forstaa, at Emissionsloven kun kommer til at omfatte alle større Emissioner, medens man ved mindre Emissioner af rent lokal Interesse blot behøver at bekymre sig om sin egen Enkeltstats Lovgivning. Fra Lovens Regler undtages dog de Forenede Staters egne Papirer, Papirer garanterede af de Forenede Stater eller en eller flere Enkeltstater o. l. Principet i Loven er iøvrigt, at Emissioner skal registreres, saaledes at en Række Oplysninger om det paagældende Papir gøres offentligt tilgængelige. Det, der særlig har stødt Wall Street, er utvivlsomt mindre selve Oplysningerne, hvor indgaaende de end kan være — om Gager o. l. — end dette, at der paalægges Emittenterne Ansvar for Oplysningernes Rigtighed, et Ansvar, der gaar saa vidt, at de ogsaa gøres ansvarlige for ikke at have udeladt noget væsentligt. Fra Wall Streets Side arbejder man stærkt paa at faa Loven ændret, saa at den mere kommer i Overensstemmelse med engelsk Lovgivning (Companies

Act), hvoraf den siges at være en Efterligning. Ikke uden Grund kan Wall Street hævde, at Kapitalen vil og maa holde sig tilbage, og det paa et Tidspunkt, da man netop ønsker, at den private Kapital igen skal vove sig frem. Man tør derfor nok vente, at vi inden længe vil se Ændringer af denne Lov.

Ogsaa Bankloven af 16. Juni gennemførtes af Roosevelt, om end den var forberedt af Republikanerne. Ja, Roosevelt er i en af sine mange Radiotaler endog gaaet stærkt ind for Loven og har kaldt den den betydeligste Banklov siden Federal Reserve Loven af 1913. Dette er utvivlsomt ogsaa rigtigt. Af bemærkelsesværdige Træk i Bankloven skal først og fremmest nævnes Virkelig-gørelsen af den gamle Ide om Garanti af Deposita. Denne er traadt i Kraft fra 1. Januar i Aar i Form af en foreløbig Forsikring, for fra 1. Juli 1934 at blive afløst af en permanent Forsikringsordning. Medens den foreløbige Forsikring kun angaar Konti under 2500 Doll., vil den endelige Forsikring komme til at garantere alle Konti under 10,000 Doll. fuldtud, Konti mellem 10,000 og 50,000 Doll. faar 75 pCt. Garanti, Konti over 50,000 Doll. 50 pCt. Har en Mand flere forskellige Konti, eventuelt i forskellige Banker, skal alle disse regnes sammen. Lukker en Bank, skal de forskellige Konti snarest gøres op og det garanterede Beløb udbetales kontant gennem en anden Bank. Garantien etableres gennem Oprettelse af en særlig Korporation, der skal arbejde selvstændigt ved Siden af Federal Reserve Systemet. Korporationens Kapital tilvejebringes dels af Unionen dels af de 12 Reserve Banker, der indskyder en Del af deres Reservefond. Begge disse Andele af Korporationens Kapital forrentes med 6 pCt. De deltagende Banker indbetaler desuden $\frac{1}{4}$ pCt. af deres Deposita kontant og skal yderligere til den midlertidige Forsikring paa Anfordring indbetale $\frac{1}{4}$ pCt. Ved den varige Ordning er der ingen Grænse sat for de Indbetalinger, der i paakrævet Tilfælde kan paalægges Bankerne. Udtræder en Bank af Garantifonden, bliver dens Tilgodehavende udbetalt. Det store Spørgsmaal har været og er, hvor mange Banker der vil gaa ind under Systemet; man staar her i Virkeligheden ved det indenfor amerikansk Bankpolitik velkendte Problem: Bør ikke samtlige amerikanske Banker være Medlemmer af Federal Reserve Systemet? Efter 1936 er det nemlig kun dettes Medlemsbanker, der kan være Medlemmer af Garantifonden. Spørgsmaalet bliver derfor, hvorvidt Banker i stort Tal vil ophøre at være Medlemsbanker, eller hvorvidt omvendt udenforstaaende Banker nu vil slutte sig til Garantifonden for

senere at gaa ind under Federal Reserve Systemet. Saavidt man kan iagttage, har Bankerne hidtil i stort Omfang sluttet sig til Systemet. Dette hænger utvivlsomt sammen med, at man for at blive Medlem af Garantisystemet skal have et Certifikat for, at Bankens Tilgodehavender er tilstrækkelige til at møde dens Forpligtelser. En Bank, som ikke gaar ind i Systemet, vil derfor let kunne faa Ord for at være usolid. Man ser derfor nu, at 97 pCt. af samtlige Bankkonti i U. S. A. er garanterede. Da man regner, at Bankkonti plus Sparekassekonti, der ogsaa kan komme ind under Garantifonden, udgør ca. 42 Milliarder Doll., vil det ses, at det er meget betydelige Beløb, denne nye Korporation faar at raade over, og at alt tyder paa, at Systemets Succes i hvert Fald foreløbig er sikret. Jeg skal i denne Forbindelse nævne, at Unionen ogsaa paa anden Maade som Følge af Bankkrisen har faaet betydelig Indflydelse over Bankerne, særlig ved Tegning af Præference Aktier gennem Reconstruction Finance Corporation. Denne Indflydelse er bl. a. kommet gennem den Myndighed, Præsidenten tiltog sig i Panikdagene i Marts Maaned, da han kun tillod de Banker at aabne, der var solide. Senere er Banker, der ikke straks aabnede, for en stor Del blevet rekonstruerede, ja selv Banker, der som National City Bank straks igen aabnede deres Porte efter Panikdagene, har siden maattet undergaa Rekonstruktion ved Indskydelse af Præferencekapital fra Reconstruction Finance Corporation. Ialt mener man, at ca. 3000 Banker er under Indflydelse af Reconstruction Finance Corporation; man vil derfor forstaa, at Udviklingen i de Forenede Stater paa Bankvæsenets Omraade afgjort tenderer dels mod større Ensartethed, dels ogsaa mod stærkere Afhængighed af Unionsregeringen. Dette kommer ogsaa til Orde deri, at Ledelsen af Federal Reserve Systemet i det forløbne Aar ret naturligt har maattet gøre sit til, at Unionsregeringens finansielle Politik har skullet lykkes, som siden skal ses.

Vender vi tilbage til Bankloven af 1933, vil vi desuden bemærke, at det forbydes Banker, der er Medlemmer af Federal Reserve Systemet, at give Rente af Indskud paa Anfordring, dog med visse Undtagelser, og at det tillades Reserve Systemets Ledelse at begrænse den Rente, der maa ydes for Indlaan paa Tid. At dette hænger sammen med Garantisystemets Indførelse, behøver næppe nærmere Paavisning. Fremdeles lægger vi Mærke til Bestræbelserne for at adskille Depósitoforretningen fra Emissionsforretningen, idet det bestemmes, at Medlemsbankerne inden 1 Aar skal frigøre sig for emitterende Datterselskaber. Adskillige af

mine Tilhørere vil sikkert have bemærket den Rekonstruktion, der i saa Henseende er sket i den senere Tid af flere amerikanske Banker, som er velkendte herhjemme.

Ogsaa m. H. t. Krediten til Børsen, der jo var et af de ømme Punkter i 1928 og 1929, griber Loven ind, idet det f. Eks. bestemmes, at om en Bank, der har rediskonteret i Reservebanken, trods Advarsel fra denne øger sine Udlaan til Medlemmer af Fondsbørsen eller Lombardlaan, skal Laanet fra Reserve Banken betragtes som øjeblikkelig forfaldet, ja, man kan endog gaa saa vidt at udestænge den paagældende Bank fra at kunne faa Kredit i Reservebanken i et vist Tidsrum.

Der kunde maaske være Anledning til at omtale endnu adskillige Punkter af Bankloven, men allerede af det her fremdragne vil man have set, at Unionens Indgreb overfor Børs og Bank er blevet overordentlig styrket, ja, man tør vel sige, at man staar overfor en helt ny Udvikling, der i Hovedtrækkene falder sammen med den Politik, vi møder paa andre Omraader: en af Unionen kontrolleret Kapitalisme.

Gaar vi nu over til at tale om Roosevelts egentlige økonomiske Politik, falder denne i to Dele, idet Præsidenten paa den ene Side maatte tilstræbe at hjælpe Farmerne og paa den anden Side Byernes Befolkning, vi kan vel kort sige: Arbejderne. Det var i første Række Debitorer og arbejdsløse Lønarbejdere, der trængte til Hjælp, og dog er der den Forskel i Politiken overfor disse to Grupper, at det egentlige sociale Program særlig kommer frem overfor Lønarbejderne, medens de øjeblikkelige Kriseforanstaltninger dominerer i Forholdet til Farmerne.

Farmerne er væsentlig blevet hjulpet paa to Maader, dels m. H. t. Prioritetsbyrden, dels gennem Foranstaltninger til Højnelse af Priserne paa deres Produkter. I 1929 anslog man Prioriteterne i det amerikanske Landbrug til at være ca. $9\frac{1}{2}$ Milliard Doll., hvoraf der sikkert siden er forsvundet 1 Milliard Doll. gennem Tvangsauktioner. Yderligere menes en Del af Prioriteterne at være ejet af Landbruget selv. Men hvorom alting er: Prioritetsbyrden paa 7—8 Milliard Doll. trykker stærkt. Gennemgaaende er disse Prioriteter til høj Rente; allerede i omtrent en Snes Aar har man som bekendt haft Federal Land Banks, der i 1932 havde udlaant ialt 1 Milliard Doll. til Farmerne. For disse Prioriteter nedsattes Renten nu ved Loven af Maj 1933 til $4\frac{1}{2}$ pCt. for de næste 5 Aar, og

hvis Farmerne i denne Tid betaler Renter, Skatter etc., fritages de for Afdrag paa Hovedstolen i denne Periode. Desuden udvider man ved denne Lov Federal Land Banks' Virksomhed betydeligt, idet man giver dem Lov til i 1933 og 1934 at udstede 2 Milliarder Doll. i 4 pCt. Obligationer, hvis Rente garanteres af Unionen. Laanene gives mod 1. Prioritet, og det var fra først af Meningen, at man med disse Papirer i Haanden skulde kunne faa afløst gamle, nu usikre 1. Prioriteter til et betydelig større nominelt Beløb end de 2 Milliarder. Hvorvidt dette er lykkedes, turde dog være meget tvivlsomt, idet den Politik, der paa andre Punkter indlededes, utvivlsomt har bidraget til at øge de gamle 1. Prioriteters Sikkerhed og gøre Indehaverne af disse mindre villige til Ombytning.

Kortelig skal jeg nævne, at man ogsaa har søgt at skaffe Landbruget billigere kort Kredit, ligesom man skaffer smaa Byejen-domme billigere Prioriteter gennem Federal Home Loan Bank. Jeg gør opmærksom paa dette sidste, idet Prioritetsgælden i Byerne i U. S. A. i 1929 androg ikke mindre 30 Milliarder Doll., altsaa tre Gange saa meget som Landbrugets Gæld.

Det er nu vel nok mindre denne Side af Farm Loven af 12. Maj 1933, der har vakt størst Opsigt. Farm Relief Act, som man i Begyndelsen kaldte den, betegnes nu oftest som Agricultural Adjustment Act; det er da ogsaa dens Forsøg paa Tilpasning af Priserne paa Landbrugsvarer til de forhaandenværende Produktionsomkostninger, hvortil Interessen især har knyttet sig. Maalet er altsaa at tilvejebringe Balance mellem Produktion og Konsum, mellem Omkostninger og Priser, og med dette for Øje faar Landbrugsministeren Ret til at gennemføre en Begrænsning af det dyrkede Areal eller af Produktionen af de vigtigere Landbrugsprodukter. Dette sker ved Overenskomst med Producenterne eller deres Sammenslutninger mod at der udbetales dem en Erstatning for den tilvejebragte Areal-Reduktion. Saaledes skal man i indeværende Høstaar have nedpløjet meget betydelige Bomuldsarealer, ligesom man jo har kunnet læse om, at Arealerne for andre Landbrugsvarer i Aar er blevet reducerede. Jeg bemærker, at selv om Loven gælder og udtrykkelig nævner Hvede, Bomuld, Majs, Ris, Tobak, Svin og Mælkeprodukter, giver den samtidig Præsidenten Ret baade til at gøre Undtagelse for bestemte af disse Varer og til helt at ophæve Loven.

Ved Siden af Produktionsindskrænkningen har Administrationen ogsaa søgt at hæve Priserne gennem Opkøb af Varer dels til

Destruktion, dels til Uddeling til Arbejdsløse, dels ogsaa til Oplagring.

Hvorom alting er: det er betydelige Udgifter, denne Lov medfører for Unionen, og da man mente Farmerne forfordelte i Forhold til de andre Befolkningsskasser m. H. t. Priserne paa deres Varer, paalagdes der Omsætningen af Landbrugsvarer en med deres Priser varierende Afgift, som tænkes overvæltet paa Forbrugerne, og som derfor ogsaa kan udvides til at gælde baade indførte Landbrugsvarer og saadanne Varer, mod hvilke Efterspørgselen ellers vilde vende sig. At man her er ude paa gængende Grund siger sig selv. Omsætningsskatten paa Svinekød rejste Spørgsmaalet om Indførelse af en tilsvarende Afgift paa Oksekød, og i Øjeblikket har Omsætningsskatten paa Bomuld gjort det aktuelt at faa en lignende Afgift paa Jutefabrikater.

Nogen Dom over hele dette Program kan sikkert ikke fældes i Øjeblikket. Fra enkelte Sider hævdes det, at Omsætningsskatten blot trykker Priserne for Farmerne, og om vi tænker paa Indskrænkningen af Bomuldsproduktionen, forstaar man den Betragtning, at naar Produktionen af denne indskrænkes i Amerika, betyder det blot en Udvidelse af Arealet andre Steder i Verden. At Farmerne samtidig er misfornøjede med de Priser, Regeringen gennem sin Politik synes at tilstræbe, kender vi gennem de talrige Farmer-Strejker. Som Helhed kan vi sige, at man indenfor Landbrugslovgivningen finder den økonomiske Politik udtrykt i Formlen: Produktionsindskrænkning og Prisforhøjelse.

Mest indgribende turde dog National Industrial Recovery Act være, eller som den ogsaa kortere kaldes National Recovery Act, forkortet NIRA eller NRA. Da denne Lov i Juni Maaned var vedtaget, forklarede Roosevelt, at Lovens Hensigt var at sætte Folk i Arbejde, at skaffe dem Mulighed for at købe flere Varer, og at faa Næringslivet i Gang igen paa en saadan Maade, at Folk atter kunde leve sømmeligt af deres Arbejde. Loven gælder kun for 2 Aar, og man kan derfor ganske naturligt spørge, om det blot er en Nødforanstaltning for at højne Prisniveauet eller om det er en varig Reorganisation af Næringslivet. I sin Radiotale i Begyndelsen af December lagde, som nævnt, Roosevelt imidlertid ikke Skjul paa sit endelige Maal: at skabe en Opblomstring af Næringslivet, socialt kontrolleret til det fælles Bedste, en Løften i Flok paa Basis af en storstilet økonomisk og social Planlægning. Dette kommer ganske særlig frem i den Del af Loven, der vedrører de saakaldte Koder.

Imidlertid har Loven ogsaa et andet vigtigt Formaals: straks at sætte offentlige Arbejder i Gang for at skaffe Arbejde og faa Priserne hævet. Der bevilges et Beløb paa 3,5 Milliarder Doll. til forskellige herhenhørende Formaals, herunder ogsaa Bygning af Krigsskibe, Flyvemaskiner o. l. Disse offentlige Arbejder har haft svært ved at komme i Gang, bl. a. fordi Stater og Kommuner ikke har været særlig ivrige for at laane de $1\frac{1}{2}$ Milliarder Doll., der var tiltænkt dem, skønt de 30 pCt. af Beløbet blev ydet som rent Tilskud og kun de 70 pCt. som Laan. Delvis skyldes Vanskelighederne ogsaa, at de nye Folk, der kom til at administrere det mægtige Beløb, har været overordentlig varsomme, dels fordi de har ønsket at anvende Pengene til Foretagender, der siden kunde blive rentable, dels fordi de var bange for, at en større eller mindre Del af Pengene skulde havne i forkerte Lommer. Imidlertid tør man antage, at den stigende Byggevirksomhed, som Statistiken for de sidste Maaneder opviser, væsentlig skyldes denne Public Work Administration, og jeg skulde for mit Vedkommende tro, at vi her staar ved Forklaringen paa den Opgang, der er at spore i de Forenede Stater. Hvad den finansielle Side angaar, skal Reconstruction Finance Corporation lægge Pengene ud, og det er i selve Loven fastsat, hvorledes disse Milliardbeløb skal forrentes og afdrages, idet det hertil fornødne aarlige Beløb paa 220 Mill. Doll. skal tages ved forhøjet Skat paa faste Indtægter.

Størst Opsigt har som sagt den Reorganisation af Næringslivet vakt, som kommer til Udtryk i de saakaldte Koder for de enkelte Brancher. I Almindelighed udtaler Loven, at man skal søge at fjerne de Hindringer, der dæmper op for Varernes frie Omsætning, at fremme Næringslivets Organisation ved at skabe Samarbejde, at fjerne unfair Konkurrence, at øge Industriens Kapacitetsudnyttelse, at udvide Forbruget ved Forøgelse af Købekraften, at mindske Arbejdsløsheden og hæve Arbejdernes Levestandard. Til Gennemførelse af dette lige saa vidtspændende som vagt formulerede sociale Reorganisationsarbejde kan Præsidenten godkende »Codes of fair competition«, forudsat at disse Koder ikke tilsigter at fremme Monopoler eller undertrykke Smaaforetagender. I Praksis tilvejebringes Koderne paa den Maade, at Lederen af NRA modtager Henvendelser fra Brancheorganisationer med Forslag om, hvad Koderne skal indeholde, og derefter søger Forhandling saavel med Arbejdere som med Arbejdsgivere. Naar imidlertid Koderne er blevet af et nogenlunde ensartet Ind-

hold skriver dette sig fra, at man ikke mente at kunne vente paa Udarbejdelsen af Koder for de enkelte Brancher, men straks i Juli udfærdigede en Standardkode, som de Brancher, der ikke allerede havde faaet en særlig Kode, opfordredes til foreløbig at antage. Man vil sikkert endnu erindre, hvorledes Næringslivet straks meldte sig og gik ind paa denne midlertidige Ordning. I denne Standardkode fastsattes det, at Børn under 14 Aar slet ikke maatte arbejde og Børn mellem 14 og 16 Aar kun 3 Timer om Dagen, at Maksimalarbejdstiden for voksne Arbejdere skulde være 35 Timer ugentlig, for Fliparbejdere dog 40 Timer, at disse sidste mindst skulde have 15 Doll. om Ugen i de større Byer, og at de almindelige Arbejdere mindst skulde have 40 Cents i Timen.

Nu er imidlertid ved Udarbejdelsen af de enkelte Koder disse Regler undergaaet en Ændring, for saa vidt vedrører Arbejdstid og Arbejdsløn. Som almindelig Regel synes det at gælde, at Minimumslønnen har betydet en ikke uvæsentlig Forbedring for de daarligst stillede Arbejdere. Hvad derimod de bedrestillede Arbejdere angaar, saa synes disse ikke at have vundet, idet Nedsættelse af Arbejdstiden saavel som de stigende Priser har reduceret deres Realløn. Tillige maa det fremhæves, at Koderne delvis er ret bevægelige efter den øjeblikkelige Situation i det enkelte Fag; ogsaa derigennem kommer man ind paa en Variation af Arbejdsugen.

Paa eet Omraade mener Arbejderne dog at have vundet en betydelig Sejr, gennem Anerkendelse af Organisationsretten. Lovens Sec. 7a er af Roosevelt betegnet som Arbejdets magna charta. Det hedder heri, at de ansatte i en Virksomhed skal have Ret til at organisere sig og forhandle kollektivt gennem Repræsentanter, som de frit har valgt dertil, og at Ansættelse i en Virksomhed ikke maa gøres afhængig af, om man er Medlem eller ikke er Medlem af en Fagforening. Denne Bestemmelse er, særlig af William Green, der staar i Spidsen for American Federation of Labor, blevet fortolket som en afgjort Sejr, og Fagforeningerne har vundet i Styrke og Tal. Naar der samtidig har været adskillige Strejker i de Forenede Stater, skyldes det væsentlig, at Arbejdsgiverne har søgt at begrænse Sammenslutningsretten til kun at omfatte Arbejderne i den enkelte Bedrift. — Saa vidt jeg kan se, er man da ogsaa i de Forenede Stater i den senere Tid kommet ind paa, at Reglen i den paagældende Paragraf kan fortolkes paa flere Maader. Naar det saaledes blot hedder, at

de ansatte maa forhandle kollektivt, ved man ikke, om dette kun gælder Arbejderne indenfor en Bedrift eller i et helt Fag. Ej heller forbyder Paragrafen »a company union«, og i det hele taget kan man sige, at Loven ikke sætter noget Skel mellem saadanne company unions og egentlige Fagforeninger.

Er Stillingen i denne Henseende uklar, gælder det samme i Virkeligheden Spørgsmaalet om Strejker; selv om Koderne indeholder Regler om Mægling og andre Foranstaltninger til Bilægelse af Stridigheder, eksisterer dog stadig Strejken som det sidste Middel; men kan Samfundet tolerere Strejker, naar det gælder om at løfte i Flok? Ikke uden Ret har General Johnson, der længe har staaet i Spidsen for NRA, hævdet, at med den ændrede økonomiske Situation, maa ogsaa Arbejderorganisationerne skifte Karakter: Fra at være kæmpende til at repræsentere Arbejderne overfor Regeringen. Saa overbevist er General Johnson om hele Systemets Rigtighed, at han nylig har hævdet, at Arbejderne gennem Koderne faar Maksimum af, hvad den særlige økonomiske Situation tillader.

Er Arbejderne saaledes med ved Kodernes Udarbejdelse lige saa vel som Arbejdsgiverne, saa skal ogsaa Konsumenterne være repræsenterede. Men denne tredje Part har man dog kun hørt meget lidt om. — Er Koden imidlertid nu udarbejdet, kommer den automatisk til at gælde for alle, der er beskæftiget indenfor den paagældende Branche. Er der ingen repræsentative Organisationer at forhandle med om Koden, kan Præsidenten fastsætte dens Indhold. Er Koden givet, oprettes der et Raad for Branchen, som har at overvaage, at Reglerne om fair Konkurrence, saaledes som de er fastsat i Koden, bliver overholdt, ligesom der til Stadighed kan søges nye Regler optaget i Koden. Raadet har med andre Ord at overvaage Moralen indenfor Faget paa lignende Maade som f. Eks. Sagførerraadet her hjemme. Hvad der skal forstaas ved fair eller unfair Konkurrence indenfor de enkelte Brancher, maa ifølge Sagens Natur være ret forskelligt. I Almindelighed er der Forbud mod at give Tilgift, at give Diskonto paa Kassepris, garantere en Kunde mod Prisfald eller beskytte ham mod Prisstigning, omvendt Forpligtelse til at sælge til alle til samme Pris o. s. v. Kort sagt man finder en hel Del Bestemmelser, som vi kender fra tidligere amerikansk Lovgivning (Clayton Act etc.).

Det vigtigste Punkt ogsaa her er jo imidlertid Fastsættelse af Minimalpriser og Regulering af Produktionen. Paa dette Omraade

er Forholdene imidlertid vidt forskellige. Indenfor Olieindustrien fastsættes der f. Eks. Minimalpriser, ligesom man fikserer, hvor meget der maa produceres. Det samme gælder i Tømmerkoden, og indenfor Tekstilfabrikerne har man set, hvorledes man har nedsat Arbejdstiden, fordi Priserne var faldende. Ganske særlig har man naturligvis interesseret sig for Spørgsmaalet om Prisfastsættelse indenfor Detailhandelen, idet de jo er dens Priser, som mest direkte berører Forbrugeren. Man paatænkte meget stærkt at forbyde Detaillisten at sælge nogen Vare til lavere Pris end Indkøbspris plus 10 pCt., men Brugsforeninger og Farmere gik kraftigt imod dette Forslag. Man enedes i en Kode omfattende ca. 1 Mill. Detailhandlere i forskellige Brancher om, at Detailprisen skal inkludere et procentvis Tillæg for Handelsomkostninger, fastsat fra Tid til anden af Branchens Raad. Men samtidig fastsætter den paagældende Kode, at en Detaillist maa sælge enhver Vare til en Pris, der er lige saa lav som en Konkurrentens der paa Stedet, naar Varen virkelig er den samme, og Konkurrentens Pris er sat i Overensstemmelse med Koden. Detaillisten, der saaledes reducerer sin Pris for at kunne konkurrere, maa dog melde sig til den nærmeste Detailhandlerorganisation.

Man kan naturligvis nævne mange andre Eksempler fra Koderne af overordentlig stor Interesse. Imidlertid vil det forstaas, at Systemet med Kontrol fra Unionens Side overfor Brancherne er saa nyt, at man vanskeligt vil kunne udtale sig om dets Holdbarhed. For Tiden er Folk indstillet paa, at Priserne skal gaa i Vejret, og dette fører ganske naturligt med sig, at Kritiken overfor Systemet hidtil har været forholdsvis ringe. Man mangler for saa vidt Konsumentens Kontrol, men det er jo muligt, at den kommer frem i det Øjeblik, man kommer ud af Prisstigningspsykosen og kommer til Erkendelse af, at Prisstigningen kan betyde en Forringelse af den reelle Arbejdsløn og altsaa virke ganske modsat Roosevelts Hensigt.

Mange Spørgsmaal rejser sig i Forbindelse med Koderne. Man ved, hvorledes Domstolene tidligere har fortolket Lovbestemmelser om Fagforeninger, Børnearbejde o.s.v.; om Domstolene vil erklære det grundlovsstridigt at fastsætte Maksimalarbejdsdag og Minimalløn, staar endnu hen. I Californien har Spørgsmaalet været rejst om Kodernes Anvendelighed indenfor den enkelte Stat, idet en Forretningsmand her hævdede, at da han kun drev Forretning indenfor den enkelte Stat, havde Unionen ingen Betydning til at lovgive om hans Forretningsførelse og tvinge ham

ind under Koden; han tabte dog sin Sag, idet Domstolen henviste til Samfundets Nød (national emergency).

Mest interessant er det naturligvis at undersøge den økonomiske Teori, der kan spores bag Regeringens Politik paa disse Omraader. Den Opfattelse synes at ligge til Grund, at Depressionen er kommet som Følge af, at Arbejderne ikke faar en tilstrækkelig stor Del af Nationalindkomsten. Paa denne Maade skal Overproduktionen være opstaaet, og derfor er det, man sætter ind paa begge disse Punkter i Begrænsning af Produktionen og Forøgelse af de brede Lags Købeevne. Ganske i Traad hermed falder den Udtalelse, General Johnson nylig har fremsat, at man burde gaa videre og nedsætte Arbejdstiden til normalt at være 30 Timer. Jeg skal ogsaa nævne, at flere at Koderne indeholder Bestemmelser mod Maskiners Indførelse, idet det, som bekendt, udfra den bagomliggende Overproduktionsteori har været hævdet, at Krisen maatte ses som et Resultat af Erhvervslivets Rationalisering, der øger Produktionen samtidig med at Arbejdernes Købeevne nedsættes; i Textilindustriens Kode er det saaledes fastsat, at Maskinerne kun maa anvendes 80 Timer ugentlig, og at man ikke maa indføre nye Maskiner undtagen til Erstatning for opslidte.

Men idet saaledes denne populære Kriseteori er lagt til Grund for den økonomiske Politik, der er indledet, faar man det ejendommelige Forhold frem, at Købekraften i Befolkningen skal øges samtidig med at Produktionen formindskes — medens under sædvanlige Forhold en Bedring i Erhvervslivet karakteriseres gennem Øgning af Købekraft saavel som af Produktion. — Naar man nu har kunnet iagttage, at Forholdene i de Forenede Stater afgjort har været i Bedring i den sidste Tid, spørger man naturligvis, om man da ikke her staar ved det Middel til Krisebekæmpelse, der maa siges at være det rigtige: højere Lønninger og Produktionsindskrænkning. En saadan Slutning vilde dog ikke være rigtig. En Produktionsindskrænkning maa virke til, at Arbejderne faar mindre Arbejde, og en højere Arbejds løn maa fordyre Produktionsomkostningerne og dermed tendere mod, at Produktionen indskrænkes. Nu stiller Forholdene sig naturligvis ret forskellige for de forskellige Varer — en Produktionsindskrænkning af en Nødvendighedsvarer behøver ikke at være særlig stærk for at bringe en relativ stærk Prisstigning — men uden at fordybe sig i Enkeltheder bør man sikkert i Almindelighed sige, at højere Arbejds lønninger og Produktionsindskrænkning ikke kan hæve en Krise; det er da efter min Formening ej heller

disse Foranstaltninger, der har betydet væsentlig til at lette Depressionen, men derimod, at der herigennem som ganske særlig gennem andre Foranstaltninger skabtes Forventninger i Erhvervslevet om stigende Priser — eller, som det ogsaa kan udtrykkes, den naturlige Rente maatte stige stærkere end Omkostningerne. Det er da ogsaa velkendt, hvorledes det i høj Grad har været Præsidenten magtpaaliggende at ændre Pessimisme til Optimisme, at faa Folk til at tro paa, at det nu gik mod bedre Tider. En Udtalelse som den, at gik det ikke paa denne Maade at faa Priserne i Vejret, saa maatte man forsøge paa anden Maade — i Vejret skulde de, maatte naturligt vække Forhaabninger i mange Sjæle. Og det er ud fra dette Ønske om at skabe Optimisme, man ogsaa maa betragte den Pengepolitik, man er slaaet ind paa; saa vaklende og selvmodsigende den ogsaa synes at være — den faar dog sin Forklaring, naar man betragter den ud fra Maalet: at skabe Optimisme, og ud fra den i ledende Krese gængse Opfattelse af, hvad der vil bringe Priserne i Vejret; ud herfra forekommer mig saavel Forringelse af Dollaren som de nuværende Stabiliseringsforsøg forklarlig; det er psykologiske, stemningsbevægede Opfattelser, man ogsaa i denne Henseende har spillet paa. —

Hvad Pengepolitikken angaar, maa jeg mene, at i den første Tid efter sin Tiltræden havde Præsidenten overhovedet ikke til Hensigt at forringe Dollaren. Det var indtil Erklæringen af 19. April en afgjort deflationistisk Politik, der førtes, hvad der bl. a. kom til Udtryk i Nedsættelse af Embedslønninger og af Understøttelser til Veteraner; naar man saa erindrer, hvorledes man gik kraftigt frem mod Bankerne bl. a. ved kun at tillade saadanne at genaabne, der havde faaet Soliditetscertificat, saa tør man hævde, at i dette Tidsrum gik Ideerne afgjort i Retning af en Stabilisering af Statsbudgettet og en Rydden op i, hvad der ikke kunde betale sig. Nu behøver jeg ikke her nærmere at gøre Rede for, hvorledes Inflationsideen altid har fulgt Demokraterne og hvorledes man under Krisen siden Englands Opgivelse af Guld-foden i 1931 stadig havde diskuteret Muligheden af at forlade Guld-foden i de Forenede Stater; det er vel dette, der førte til Præsidentens Proklamation af 19. April, hvorved Guldexport forbødes, medens allerede i Marts Maaned Guldindløseligheden var suspenderet. Uden at skulle komme nærmere ind paa disse Begivenheder, der nu kun har historisk Interesse, vil jeg dog pege paa, at den Magt over Penge- og Bankverdenen, Præsidenten til-

tog sig strax ved sin Tiltræden, baseredes paa en gammel Lov af 1917, Trading-with-the-Enemy-Act, der var kommet til Verden under Krigen med Tyskland og ikke siden var ophævet. Efter den tillades det Præsidenten, naar der hersker en national emergency — en national Nødstilstand — at undersøge, regulere og forbyde Transaktioner i fremmed Valuta og i Guld- og Sølv-Mønt eller Penge. Nu, i Marts 1933, erklærede Præsidenten, at der bestod en national Nødstilstand — i Kraft heraf er Indgrebene sket, og alle Proklamationer om Penge- og Bankvæsen, der siden er fremkommet, begynder da ogsaa med Ordene om, at Præsidenten erklærer, at der bestaar en Nødstilstand. Derfor kunde Guldfoeden forlades, derfor kunde der komme Forbud mod Hengennem af Guld og Paalæg om Aflevering heraf.

Det var dog kun lidt, Dollar gav efter i de første Uger efter 19. April. Men snart efter kom Inflationsloven, den saakaldte Thomas' Amendment, der altsaa fremtræder som et Tillæg til den Farm Relief Act af 12. Maj 1933, som vi allerede har omtalt. Det er naturligvis ikke tilfældigt — man ved jo, hvorledes Farmerne i Menneskealder har været Tilhængere af Inflation — men ejendommeligt er det dog at se saa vigtige Bestemmelser blot hæftet paa en anden Lov.

Idet jeg erindrer om, at Staternes Konstitution giver Præsident og Kongres Ret til at »coin money and to regulate the value thereof« — Ord, der er kommet til at betyde saare meget —, saa overdrager Thomas' Amendment Kongressens Rettigheder til Præsidenten, forsaavidt som den tillader, at, 1) om Staternes udenrigske Handel berøres uheldigt af Depreciering af fremmede Penge i Forhold til den gældende Guldstandard, 2) om det er nødvendigt at gribe ind for at opretholde Paritet paa U. S. A.'s Penge, 3) om en extraordinær Situation kræver en Kreditexpansion, 4) om det er nødvendigt at stabilisere Valutakurserne, hvad der naturligt tog Sigte paa den forestaaende Verdenskonference i London — saa er Præsidenten berettiget til 1) at lade Finansministeren slutte Overenskomst med Federal Reserve Bankerne om at opkøbe U. S. A. Obligationer til et Beløb af 3 Milliarder Doll., selv om det strider mod bestaaende Lov; og selvom Bankerne derved ikke kunde overholde de fastsatte Dækningsregler, skulde de dog ikke betale Afgift, ej heller tvinges til at sætte deres Diskonto i Vejret, 2) at lade Finansministeren, om han ikke kunde faa Medvirken til en saadan Foranstaltning fra Federal Reserve Bankernes Side, udstede Papirpenge, Greenbacks, til

et Beløb af 3 Milliarder Doll., hvoraf 4 pCt. aarlig skulde indtages i de kommende Aar, og endelig kunde Præsidenten 3) ved Proklamation fastsætte Vægten af Guld- og Sølv-Dollar saaledes, som han finder nødvendig for at stabilisere de indenlandske Priser og beskytte Staternes udenrigske Handel mod deprecierede Valutaer, samt tillade den ubegrænsede Udmøntning af Guld og Sølv i et fast Forhold, eventuelt gennem Overenskomst med fremmede Magter; den Dollar, Præsidenten fastsætter, skal være Staternes Møntenhed, men under ingen Omstændigheder maa Dollarens Guldindhold reduceres mere end 50 pCt. af dens hidtidige Indhold. — Desuden blev der truffet Bestemmelser om, at Staterne ved de da forestaaende Betalinger paa Krigsmaal kunde modtage et vist Beløb i Sølv til højere Værdi end Markedsforholdet til Guld i og for sig tilsagde; ogsaa siden hen er der truffet forskellige Bestemmelser angaaende Sølv, som maa udlægges derhen, at man i vide demokratiske Kredse stadig er interesseret i Bimetallismen og det klassiske Forhold 1:16; men jeg skal ganske gaa uden om Sølv, som i hvert Fald indtil nu ikke er kommet til at spille nogen afgørende Rolle i Pengepolitikken — saa meget mere, som man ikke kan komme ind derpaa uden at rulle Verdens Sølvspørgsmaal op, idet Staterne bl. a. har paaberaabt sig den internationale London-Overenskomst om Sølvsalg som Begrundelse for Lovgivningen paa dette Punkt.

Man vil se, at Inflationsloven tillader Præsidenten at gaa 3 Veje: at sælge Obligationer til Bankerne og herfor modtage Banksedler, altsaa en Kreditinflation, at udstede Papirpenge, Papirinflation, og at deprecere Valutaen til Halvdelen. —

Da Staterne forlod Guldleden, maatte Vanskeligheder opstaa, dels med Hensyn til den Guldmønt, der var ude i Befolkningen, og som trods Paabud ikke afleveredes, dels med Hensyn til Guld-klausulen, der jo er langt almindeligere i amerikanske Obligationer end her i Europa, fordi U. S. A. selv paa indenlandske Laan benytter denne Klausul. Hvad Guldmønten angaar, synes Spørgsmaalet nu at have fundet en Løsning, idet den Lov, der er vedtaget i Januar 1934, betyder en Beslaglæggelse af Guld, og hvad Guld-klausulen angaar — og den maatte naturligvis blive saare vigtig, naar det gjaldt om at lette Gældsbyrden for Debitorerne — blev Spørgsmaalet ordnet ved Loven af 5. Juni. I Lovens Indledning erklæres Guld-klausulens Opretholdelse for stridende mod Kongressens Myndighed; thi naar denne, som nævnt, har Ret til at udmønte og bestemme Værdien af Omsætningsmidlet, kunde Klau-

sulens Hævdelse ikke forliges hermed. Loven selv siger, at enhver Forpligtelse til at betale i Guld eller i en særlig Slags Omsætningsmidler er imod »public policy«, som er at opretholde Værdien af enhver Slags Dollar. For Fremtiden forbydes det at indgaa Forpligtelser til at betale i en bestemt Slags Penge.

Uden at skulle komme nærmere ind paa denne Lovgivning, vil jeg dog gerne fremhæve, at Loven her i høj Grad, i langt højere Grad end andre Love, der i Virkeligheden var endnu mere indgribende, satte Sindene i Bevægelse. Kunde man holde andre Stater til deres Ord om at betale f. Ex. Krigsgælden, naar man selv gik fra det? Var Loven ikke i Strid med en saa fundamental Sætning som Kontraktens Hellighed? Saadanne Synspunkter gjordes gældende og gav Anledning til bitter Strid.

Men jeg vender tilbage til Inflations-Loven, til Thomas' Amendment. Allerede før Lovens Vedtagelse begyndte Dollar internationalt at falde, indtil Bunden i denne Omgang naaedes i Juli Maaned. Jeg antager, at det delvis var de korte Penge i New York, der blev trukket bort, selvom jeg vel ved, at den væsentligste Del af de store Midler, Udlandet sædvanlig har staaende her, allerede forinden var forsvundet. Om der har været en egentlig Kapitalflugt fra Staterne, om det var Exporttilgodehavender, der har faaet Lov at staa i Europa, eller hvad det nu kan være, der var Aarsag til Dollarfaldet, kan næppe siges med Sikkerhed; vel havde man faaet indført en vis Opsigt med Valutahandelen, idet det paabødes Reserve Bankerne at føre Tilsyn med den indenfor deres Distrikt, men alt tyder paa, at Tilsynet ikke har været meget indgaaende, selvom der blev truffet Bestemmelser om, at man kun maatte købe fremmed Valuta for »legitim« Handel, Rejser, Opfyldelse af Kontrakter etc. En Afleveringspligt har der ikke været. Ganske naturligt iøvrigt — naar man vedtager en Lov som Thomas' Amendment, der netop vil Depreciering af Dollar — hvorfor skal man da gribe ind? Man saa tilmed, at med Dollarens Fald steg Priserne omgaaende paa Varebørserne, ja, Inflationstanken, der syntes at blive til Virkelighed, bevirkede endog, at Varepriserne steg stærkere end Dollarfaldet i og for sig tilsagde. Det var saaledes en meget interessant Prisudvikling, der gik for sig i disse Maaneder, idet det blev en amerikansk Prisstigning i egentlig Forstand, forsaavidt som den gik videre end Dollarfaldet berettigede til, og det for afgjort internationale Varer.

Men med Juli Maaned var Prisstigningen forbi, og Prisfaldet

begyndte samtidig med, at Dollarkursen bedredes noget. Dermed var et nyt Afsnit af den økonomiske Politik afsluttet, som karakteriseres gennem stærkt Dollarfald og stærkt stigende Priser; Inflationsfrygten, som man i høj Grad havde spillet paa for at bringe Priserne i Vejret og faa Arbejdere beskæftiget, var faldet sammen med tomme Lagre, der under disse Forhold søgtes hurtigt fyldte. — Ved Slutningen af Juli kommer Omsvinget, Prisreduktion og Bedring i Dollarens internationale Stilling. Det er meget vel muligt, at Recovery Act, der netop nu søgtes ført ud i Livet, har spillet ind ved at forhøje Omkostningerne for Produktionen; jeg ved vel, at man i de Forenede Stater havde og maatte have en ganske anden Opfattelse af denne Lov — det begyndende Prisfald førte til, at man nu satte fuld Kraft ind paa Kodernes Gennemførelse. Naar der fra December Maaned indtræder en ny Bedring af Forholdene i Staterne, maa jeg dog mene, at det ikke skyldes denne Lov, men at man nu begynder for Alvor fra Unionens Side at sætte offentlige Arbejder igang; betegnende er saaledes den Opgang i Byggeindustrien, der ganske i Strid med sædvanlig Sæson nu kan konstateres.

Som nævnt var, for at vende tilbage til selve Pengepolitikken, en Periode afsluttet i Slutningen af Juli; man havde her faaet at se, hvorledes Depreciering af Valutaen kunde give Anledning til stigende Priser, og denne Erfaring, der hos ledende Mænd i Staterne synes at have bekræftet Irving Fisher's kendte Ideer om »a commodity dollar«, sætter sig Spor i den følgende Fase af Pengepolitikken, hvor man efterhaanden udformer den Tanke: maalbevidst at depreciere Dollaren for at bringe Prisniveauet til at stige. Det er af Interesse at se, hvorledes denne Politik tager Skikkelse.

Under Dollarfaldet klagede den amerikanske Guldproduktion stærkere og stærkere over, at den ikke for sin Produktion kunde faa den højere Pris, Dollar-Deprecieringen i og for sig berettigede til, idet ganske naturligt Regeringen ud fra sin Stilling til Gulddollaren maatte hævde, at Guldet ikke var steget i Pris. Man kom da ind paa i Sommerens Løb, at Finansministeriet skulde modtage Ny-Guldet og sælge det kommissionsvis i Udlandet — dette fører i Oktober til, at Reconstruction Finance Corporation for Fremtiden skal købe Guldet. Det er i og for sig en ganske naturlig Udvikling; exporteres Guldet for at Producenterne kan faa den højere Pris, modvirker man en Depreciering af Dollaren; bestemmer man sig til at købe det selv, er man strax inde paa

en højere Guldpris, og dette fører dernæst ind paa, at man kan depreciere Dollaren ved at erklære sig villig til at købe ogsaa udenlandsk Guld til stigende Priser. Saaledes kom man sandsynligvis til den nye Pengepolitik, der indledes i Slutningen af Oktober Maaned, da Reconstruction Finance Corporation bemyndiges til ikke alene at købe det hjemlige Guld, men ogsaa at købe Guld i Udlandet til en af Corporationen fastsat Pris. Dermed indledes den vilde Depreciering over Guldkøb for derigennem at bringe Priserne til at stige.

I de Maaneder, der fulgte umiddelbart efter denne Politiks Begyndelse, kunde man imidlertid konstatere en væsentlig Forskel fra Perioden Maj—Juli; thi medens i denne Prisstigningen ilede forud for Dollarfaldet, ser man i November—December, at Priserne saa at sige ikke reagerede paa Dollardeprecieringen. Dette er forsaavidt forstaaeligt, som den ny Politik i Forsommeren skabte en Nervøsitet, der ikke kom igen under Dollardeprecieringen i Aarets sidste Maaneder, efter at man havde oplevet Prisfaldet Oktober—November; yderligere maa det erindres, at de Forenede Staters udenrigske Omsætning er forholdsvis ringe, hvorfor Priserne i Almindelighed kan forventes at reagere mindre overfor Svingninger i Valutakurserne. Utvivlsomt skabte de Erfaringer, man paa dette Omraade gjorde i November—December, Opmærksomhed for Forretningslivets Synspunkt, der gik ud paa, at en Opgang i Erhvervslivet bedre kunde sætte sig igennem, om man vidste, hvad man vilde med Dollaren. Flere og flere brød ud af Hjerne-Trusten for at hævde Programmet om »hard money«, hvor forskellig en Udformning dette Program saa har faaet.

Disse modstridende Synspunkter fører ind paa den nyeste Fase i Pengepolitiken, saaledes som den annonceredes af Præsidenten i Budskabet af 15. Januar 1934, og som den efter forskellige Ændringer i Kongressen, særlig Senatet, fik Udtryk i Gold Reserve Act af 30. Januar. Den er i Virkeligheden et foreløbigt Kompromis mellem de to modstridende Anskuelser: at hæve Prisniveauet ved at depreciere Dollaren intervalutarisk og nedskrive Dollaren i Guld og saa haabe paa en Prisstigning; det vil ses, at det er en Strid om, hvad der skal komme først i Rækken.

Efter de Meddelelser, der hidtil er kommet her til Europa om denne Lov, gaar den ud paa følgende: Der lægges Beslag paa al Guldmønt i Staterne og der udleveres Indehaverne heraf, ogsaa Reserve Bankerne, Guldcertifikater, Dollar for Dollar. Den

ufortjente Værdistigning, der er kommet ved de pengepolitiske Omvæltninger for Indehaverne af Guld, beslaglægger Unionen saaledes, som England sikkert ogsaa kommer ind paa siden hen, om det vender tilbage til Guld (jfr. Loven af 1928). Man mener, at der dermed skabes et Fond paa 2,6 Milliarder Doll., hvoraf 2 Milliarder skal anvendes til et Egaliseringsfond. — Præsidenten kan for et Tidsrum af 3 Aar variere Dollarkursen, saaledes at Maximum for denne sættes ved 60 pCt. af det tidligere Guldindhold; da Thomas' Amendment sætter Minimum til 50 pCt., maa Dollaren i den kommende Tid komme til at ligge mellem 50 og 60 pCt. af sit tidligere Guldindhold. New York Federal Reserve Bank er Køber og Sælger af Guld til den Pris, der til enhver Tid fastsættes; foreløbig er fastsat en Pris paa 35 Doll. pr. ounce; d. v. s. 59,06 pCt. I Modsætning til den Politik, der blev indledet i Slutningen af Oktober med svingende Guldpris saa at sige Dag for Dag, dog med en tydelig udtalt Tendens til Stigning, synes man nu at ville holde en uforandret Guldpris, hvortil der ogsaa sælges, i hvert Fald for en Tid. Det bliver altsaa en foreløbig Stabilisering, man tilstræber; man maa sikkert understrege foreløbig, idet der næppe er Tvivl om, at man vil forhøje Guldprisen, om Prisstigningen ikke melder sig snart. Fra 1. Februar d. A., bemærker »Economist«, hvorfra disse sidste Meddelelser er tagne, har man saaledes igen faaet Guldfoed i de Forenede Stater, en Guldbarre-Fod, men vel at mærke saaledes, at Pari kan varieres indenfor de nævnte Grænser.

Det afhænger af, hvorledes denne nye Politik bliver udformet, om den vil tilfredsstille Tilhængerne af »hard money« paa den ene Side og paa den anden Side Tilhængerne af Irving Fisher's »Rubber-Dollar«. Foreløbig har flere af de første taget Afstand fra den, idet de mente, at det havde været bedre at devaluere Dollaren endelig, fremfor stadig at holde Spørgsmaalet hen. Nok saa interessant er imidlertid Stabiliseringsfondet paa 2 Milliarder Doll., der jo synes skabt efter engelsk Forbillede; det ser imidlertid ud til, at man i de Forenede Stater med dette Fond ikke alene har tænkt paa intervalutarisk Stabilisering, men ogsaa paa en Stabilisering af Priserne i Indlandet, idet der gives Adgang til at anbringe disse Midler i Indlandet, ikke udelukkende i udenlandsk Valuta, men hvorledes dets Virkemaade i denne Henseende skal være, vides endnu ikke.

At have et Kursegaliseringsfond til Stabilisering af Valutakursen paa det fastsatte Niveau, vil der ikke foreløbig kunne være

Brug for. De Forenede Stater har som Kreditorlandet, der har standset udenlandsk Laangivning, ikke Vanskelighed ved at holde Dollar-Kursen oppe — nej, Vanskeligheden bestaar for Staterne i at holde den nede. Derfor behøver ganske naturligt Egaliseringsfondet ikke at besidde Guld, men Papirpenge eller Kredit til at købe Guld.

Da Prisniveauet i de Forenede Stater langt fra berettiger til den foreløbige Devaluering, der er sket, maa man vente, at Staterne foreløbig vil have en Overskudsexport til Trods for sin Stilling som Kreditorland; derfor maa Guldet foreløbig gaa til Staterne, og det skal være interessant at se, hvor store Beløb der saaledes kan finde Vej hertil. Lykkes det at fremkalde en stærkere Prisstigning i de Forenede Stater end andetsteds, kan maaske engang Guldet vende tilbage, og det var utvivlsomt den heldigste Løsning. —

Endnu skal nævnes, at det hele Rekonstruktionsprogram har kostet mange Penge; for indeværende Finansaar, der slutter 30. Juni, menes Underskudet at ville blive 7 Milliarder Doll., for næste Finansaar 2 Milliarder, saa at Unionens Gæld i 1935 vil naa op paa 32 Milliarder. —

Idet jeg minder om de to Maal, den nye amerikanske Politik har sat sig, kan man nu spørge, hvor vidt man er naaet i de to Henseender. Man har noget bedre Tider i Staterne, men skyldes det Valutadepreciering, Recovery Act og hele den øvrige Lovgivning? Jeg tror, at det i første Række — maaske udelukkende — skyldes, at Unionen har sat ind med store offentlige Arbejder. Den omfattende Lovgivning faar fortrinsvis sin Betydning for Maalet paa videre Sigt — at skabe et statskontrolleret kapitalistisk Samfund, mer eller mindre paa Planøkonomiens Grund. Ingen kan i Øjeblikket sige, om dette Maal vil naas; som Tiderne bedres, vil Oppositionen blive stærkere mod hele Statsadministrationen; i de sidste Maaneder ser man, hvorledes Misfornøjelsen er i Væxt*). Paa mange Punkter faar man vente, at Experimenterne i den kommende Tid vil fortsættes, men om den varige Betydning for Fremtiden er det ikke min Opgave at spaa.

*) I en Rapport af 3. Febr. 1934 har en NRA division administrator erklæret, at Loven har resulteret i Monopolaftaler. Senere er flere Klager kommet frem i lign. Retning, omend ikke fra saa autoritativ Kilde. (The Nation (New York) 14. Febr. 1934).

FORANSTALTNINGER MOD ARBEJDSLØSHEDEN I DE NORDISKE LANDE I DEPRESSIONSAARENE 1931—1933

AF O. BLINKENBERG NIELSEN

DE forskellige Foranstaltninger til Bekæmpelse af en indtraadt Arbejdsløshed og dennes ulykkebringende Virkninger kan stort set deles i to Grupper, idet Foranstaltningerne enten gaar ud paa at forsørge de arbejdsløse gennem Understøttelser eller beskæftige dem ved Arbejde med deraf flydende Arbejdsindtægt. Det er umiddelbart iøjnespringende, at Understøttelsesforanstaltningerne kun sigter mod Bekæmpelse af Arbejdsløshedens ulykkebringende Virkninger, ikke selve dens Aarsager, og i samme Omfang som de er baseret snarere paa Forsikringsprincippet end paa Forsørgelse, har de til Forudsætning, at Arbejdsløsheden er af en midlertidig Karakter, men tjener da ogsaa netop til ud fra disse Forudsætninger at holde Arbejderen fysisk og moralsk paa Benene, saaledes at han ved Arbejdsløshedsperiodens Slutning saa vidt muligt er en lige saa god Produktionsfaktor for Samfundet, som den Dag han blev arbejdsløs. Overfor Spørgsmaalet om selve Arbejdsløshedens Bekæmpelse er anført, at dette ikke kan være Understøttelsespolitikens Øjemed; den Købekraft, der tilføres de arbejdsløse og i denne Egenskab ukøbedygtige Personer, er taget fra beskæftigede Arbejdere, Arbejdsgivere eller Staten (Skatteyderne), alt efter de Retningslinier, der er gældende for vedkommende Lands Arbejdsløshedsforsikring, og kan derfor ikke betyde nye Arbejdsmuligheder, med mindre der er Grund til at antage, at de med Købekraft forsynede arbejdsløse retter deres Efterspørgsel mod Varer, der kræver mere Arbejdskraft (og indenlandsk Arbejdskraft) end de Varer, som Bidragyderne maa renoncere paa.

Det skal for Fuldstændighedens Skyld tilføjes, at Arbejdsløshedsforsikringen optræder under to Hovedformer, den kan enten være bygget op paa et privat Frivillighedsprincip organiseret gennem Fagforeningerne, men i Kraft af Forsikringens uhyre sociale Betydning og for ikke at forskrække Forsikringstagere ved at

gøre Forsikringen for byrdefuld, med Statsbidrag — eller paa et Tvangsprincip under Statens Ledelse, hvorved man opnaar at faa flest muligt ind under Forsikringen, ogsaa de uorganiserede. Under hvilke Former og i hvilket Omfang Arbejdsløshedsunderstøttelsen indgaar i de skandinaviske Landes Arbejdsløshedspolitik, skal der gøres Rede for senere; her skal blot bemærkes, at medens Danmark, Finland og Norge ved den her betragtede Depressionsperiodes Begyndelse havde og længe havde haft en Arbejdsløshedsforsikring — for alle tre Landes Vedkommende bygget paa Frivillighedsprincippet — saa var Sverige uden nogen Arbejdsløshedsforsikringslov.

Den anden Hovedgruppe af Foranstaltninger, hvor man sigter mod at skaffe de arbejdsløse Arbejde, er i sit Udgangspunkt af en ganske anden aktiv Karakter, en Kamp mod selve Arbejdsløsheden. Dog maa man ved denne »produktive Arbejdsløshedshjælp« skelne mellem, om de arbejdsskabende Bestræbelser tager deres Udgangspunkt i en ændret Fordeling af de eksisterende Arbejdsmuligheden eller i Skabelsen af nye Arbejdsmuligheder. Naar man skal nævne Eksempler paa Foranstaltninger, der ændrer Fordelingen af de eksisterende Arbejdsmuligheder, nemlig derhen, at de udstrækkes til flere, kan man nævne Bestræbelser som at afskaffe Dobbeltfortjenester, at fjerne de gifte Kvinder fra Arbejdsmarkedet, men først og fremmest Problemet om kortere Arbejdstid, herunder selvfølgelig i første Række Afskaffelse af Overarbejde.

Uden iøvrigt at komme ind paa en nærmere Behandling af Arbejdstidsindskrænkningens hele Betydning i Kampen mod Arbejdsløsheden skal det blot anføres, at i de skandinaviske Lande har en saadan Reduktion af Arbejdstiden kun ytret sig som en passiv Foranstaltning, hvormed menes, at man kun er gaaet til en Indskrænkning af Arbejdstiden for at undgaa yderligere Afskedigelser af Arbejdere, medens der ikke har været Tale om Indskrænkninger af Arbejdstiden dikteret af Formaalet: at bringe i Forvejen arbejdsløse i Arbejde. Det hænger sammen med, at man fra Lovgivningsmagtens Side paa dette Omraade ikke er naaet længere end til Lovforslag, saaledes at Indskrænkninger af Arbejdstiden alene er iværksat ad frivillig Vej. Til Belysning af, hvor meget eller hvor lidt saadanne Foranstaltninger har betydet — enten der nu er Tale om færre Arbejdstimer pr. Dag eller færre Arbejdsdage pr. Uge eller maaske mere eller mindre regelmæssige Hjemsendelser for enkelte Dage — skal man anføre saa-

vel en svensk som en dansk Undersøgelse. Den svenske Undersøgelse, der er foretaget i November Maaned 1933, viste for de af Undersøgelsen omfattede 267 000 Arbejdere en gennemsnitlig Arbejdsuge paa 45,5 Timer, altsaa i Forhold til Normalugen paa 48 Timer en Indskrænkning af Arbejdstiden pr. Arbejder paa $2\frac{1}{2}$ Time. Ialt var der ved November Maanedes Udgang 1933 godt 309 000 beskæftigede Arbejdere; antages de $2\frac{1}{2}$ Time at være et repræsentativt Tal, kan vi sige, at for hele Arbejdsmassen er Arbejdstiden pr. Uge reduceret med knap 773 000 Timer eller ca. 16 000 normale Arbejdsuger. Det vil med alle Forbehold sige, at Indskrænkningen af Arbejdstiden har hindret, at ca. 16 000 Arbejdere blev arbejdsløse. Hvad dette betyder i Sammenligning med den herskende Arbejdsløshed, kan man udtrykke derved, at 16 000 Arbejdere vilde udgøre ca. 4 pCt. af de organiserede Arbejdere, medens Arbejdsløshedsprocenten for disse ved Udgangen af November var mellem 22 og 23. Det kan i Forbigaaende anføres, at en tidligere Undersøgelse fra November 1932 viste en endnu større Indskrænkning af Arbejdstiden.

Den danske Undersøgelse, der omfatter samtlige Fagforeningsmedlemmer, daterer sig fra Juli 1932, og den viser, at Indskrænkningen af Arbejdstiden har spillet en mindre Rolle i Danmark end i Sverige. Den totale Reduktion af Arbejdstiden pr. Uge beløber sig til godt 200 000 Timer eller godt 4000 Arbejdere; i pCt. af samtlige organiserede Arbejdere vil det sige, at knap 1,5 pCt. af Arbejderne paa denne Maade har undgaaet at dele Skæbne med de godt 28 pCt., der paa samme Tidspunkt var arbejdsløse.

Skabelsen af nye Arbejdsmuligheder fra det offentlige Side — den egentligste Form for produktiv Arbejdsløshedshjælp — er den Foranstaltning, der frembyder de fleste tiltalende Sider, og den bliver mere og mere paakrævet, efterhaanden som Arbejdsløsheden bliver af varigere Karakter. De mange Vanskeligheder, der knytter sig hertil, medfører dog, at Skabelsen af nye Arbejdsmuligheder vanskeligt kan blive omfattende nok til at overflødigsgøre Arbejdsløshedsunderstøttelsen, selv hvor denne gaar ud over sit egentlige Omraade — det midlertidige — og faar varigere Karakter. Vanskelighederne melder sig med Hensyn til Spørgsmaalet om Financieringen af disse offentlige Arbejder. Det er klart, at man ingen Vegne naar, hvis man skaffer Midlerne ved at svække den indenlandske Købekraft hos Landets Borgere, saa betales den forøgede Beskæftigelse ved offentlige Arbejder med Arbejdsløshed paa andre Omraader. Der maa da, hvis man nødig

indlader sig paa Optagelse af udenlandske Laan til saadanne offentlige Arbejder — maaske paa Grund af disse Arbejders fra et privatøkonomisk Synspunkt hyppigt manglende Rentabilitet — skabes ny indenlandsk Købekraft, baade ved at den Købekraft, som i en Depressionsperiode ligger arbejdsløs i Bankerne, bringes ud i Omsætningen, men ogsaa ved en forøget Kreditgiven fra Bankernes og i første Række Nationalbankens Side. Der maa i denne Forbindelse erindres om, at den Prisstigning, der saaledes maa ledsage et Forsøg paa produktiv Arbejdsløshedshjælp i større Stil, ogsaa har visse for vedkommende Samfund arbejdssvækkende Virkninger. I et lukket Samfund betyder Prisstigningen kun, at Optøningen af Arbejdsløsheden foregaar med en stigende Hast, idet hver ny beskæftiget Arbejder betyder Muligheden for atter flere beskæftigede; men i et Samfund, der lever i Samkvem med Omverdenen, bevirker en Stigning i Landets Prisniveau i Forhold til Udlandets, at Importen til Landet vil tendere imod at udvides, medens Eksporten vil tendere mod at indskrænkes, begge Dele Tendenser, der betyder et Minus i Landets Arbejdsmuligheder, og som der maa tages Hensyn til, naar Nettoresultatet af de arbejdsskabende Foranstaltninger skal gøres op. Men det vil paa den anden Side ogsaa forstaas, at bliver Landet — med eller mod sin egen Villie — ved handelspolitiske Foranstaltninger gjort til et »lukket« Land, vil man kunne sætte sig ud over disse Følgevirkninger. Handelspolitiske Foranstaltninger vil for saa vidt altid vende en Side ud mod Beskæftigelsesproblemet, men det vil føre for vidt at medregne dem under de enkelte Landes Arbejdsløshedsforanstaltninger — selv om for Danmarks Vedkommende Valutacentralen nok kan siges at være af indgribende Betydning i denne Retning. — Under den egentlige produktive Arbejdsløshedshjælp skal derfor kun medregnes de offentlige Foranstaltninger, der direkte gaar ud paa Skabelsen af nye Arbejdsmuligheder, Igangsættelsen af bestemte Arbejder, om disse saa er offentlig eller privat ledet; men det er klart, at Grænserne for, hvad man skal medregne eller ikke medregne, let kan blive flydende.

Det skal ogsaa anføres, at Spørgsmaalet om Arbejdsanvisning er ladet ude af Betragtning, iøvrigt findes en offentlig Arbejdsanvisning i samtlige de nordiske Lande.

Man skal herefter gaa over til en Gennemgang af Arbejdsløshedsforanstaltningerne i de enkelte nordiske Lande, idet det dog skal bemærkes, at man mere end at give en detailleret Gennemgang af de forskellige Foranstaltninger skal bestræbe sig for at

fremhæve de karakteristiske Træk i de forskellige Landes Arbejdsløshedspolitik.

SVERIGE.

Som ovenfor nævnt har Sverige ingen Arbejdsløshedsforsikringslov; i højere Grad end i noget andet af de skandinaviske Lande er da ogsaa Arbejdsløshedspolitikken i Sverige lagt an efter Arbejdslinien: Arbejde i Stedet for Understøttelse.

I denne produktive Arbejdsløshedshjælp indtog indtil 1933 Aars Rigsdag Nødhjælpsarbejderne — eller »reservarbejdena« — en dominerende Plads. Af disse »reservarbejdena« kræves, at de skal være økonomisk eller kulturelt berettigede, men dog ikke af den Art, at de kan ventes at komme til Udførelse paa det aabne Arbejdsmarked indenfor den nærmeste Fremtid. Da Vejarbejderne spiller en stor Rolle som Reservearbejder, og disse planlægges for 3 Aar frem i Tiden, har man her et let Kriterium for, hvilke Vejarbejder der ikke kan optages som Reservearbejder, og hvilke der netop falder ind under Kategorien, nemlig alle, der ikke er paa Arbejdsplanen. Endvidere kræves, at Arbejdslønnen skal udgøre en forholdsvis stor Del af Arbejdets Omkostninger, enhver Arbejder med normal Arbejdsevne skal kunne henvises til det, og Arbejdet skal kunne optages, nedlægges, udvides og indskrænkes, alt efter Arbejdsløshedens skiftende Omfang.

Med dette Princip, hvorved det tydeligt er udtalt, at disse Reservearbejder ingensinde skal konkurrere med de private Virksomheder om Arbejdskraften, stemmer ogsaa Aflønningsprincippet ved Reservearbejderne overens. Det er fastsat, at Lønsatserne ved Arbejdet, der iøvrigt for største Delen udføres i Akkord, skal ligge under det frie Markeds Løn, saaledes at ingen Arbejder, der kan faa Arbejde paa anden Vis, fastholdes ved Reservearbejdet. Paa den anden Side kan det heller ikke ventes, at andre end arbejdsløse melder sig til Arbejdet, men til yderligere Sikring henvises de arbejdsløse til Arbejdet gennem de kommunale Arbejdsløshedskommitéer. — Nogen Ret til Arbejdsløshedshjælp for de arbejdsløse ved Beskæftigelse ved disse Arbejder eksisterer nemlig ikke, men der foretages i hvert enkelt Tilfælde en Undersøgelse af den arbejdsløses Behov og Muligheden for at skaffe ham Arbejde paa anden Maade end ved at henvise ham til Reservearbejderne. — Det skal indskydes, at ligesom man altsaa har kommunale Arbejdsløshedskommitéer ved Siden af Statens Arbejdsløshedskommission, saaledes ligger principielt Arbejdsløs-

hedshjælpen hos Kommunerne. Ved Siden af Statens Reservearbejder, der ganske vist bliver de mest omfattende, træffer vi baade de statskommunale Reservearbejder, hvor der gives Statsstøtte til kommunalt ledede Arbejder, og de rent kommunale Arbejdsforanstaltninger.

Ved Siden af eller snarere i Stedet for disse »reservarbeiten« dukker imidlertid »beredskapsarbeiten« frem; allerede paa 1931 Aars Rigsdag træffer vi dem første Gang; men dengang har de Forsøgets Præg, der bevilges kun et mindre Beløb til dem, og som nævnt er det først fra 1933, at de for Alvor knæsættes. Naar man gaar saa forsigtigt til Værks, skyldes det, at Beredskabsarbejder saa langt fra — hvad man maaske kunde tro — blot er et nyt Navn for Reservearbejder, idet de i visse Henseender i Forhold til Reservearbejderne betyder en fuldstændig Ændring i de til Grund liggende Principper. Den vigtigste Ændring er med Hensyn til Aflønningsprincippet; man gaar ved disse Beredskabsarbejder over til at betale samme Løn som paa det frie Arbejdsmarked. Dette betyder samtidig, at Udvalget af Arbejdsforetagender, der kan komme i Betragtning, udvides betydeligt, idet man tidligere ikke ansaa det for rimeligt, at Arbejder, der senere kunde blive udført til det almindelige Arbejdsmarkeds Lønsatser, udførtes som Reservearbejder, med dissers lave Lønsats. En Udvidelse i Omfanget af de i Betragtning kommende Arbejdsforetagender betyder det ogsaa, at man ikke mere lægger Vægt paa, at Arbejdslønnen skal udgøre en særlig stor Del af Omkostningerne ved de igangsatte Arbejder; ogsaa Materialerne indeholder jo Arbejdsløn, gør man opmærksom paa. Som Eksempel paa Udvidelsen af Arbejdsomraadet skal man anføre, at Støtte til private Foretagender vil kunne falde ind under Beredskabsarbejder.

Det er klart, at det netop er det Forhold, at de eksisterende Reservearbejdsmuligheder forslog saa lidt overfor den stadig voksende Arbejdsløshed, — selv om man undertiden endda greb til maaske temmelig uøkonomiske Arbejder — der har gjort, at man har fundet sig foranlediget til at gaa ud paa det almindelige Arbejdsmarked for at skaffe sig et tilstrækkeligt Forraad af Arbejder, som man kan gribe til (»Beredskapsarbeiten«), og det fører igen til, at man maa akceptere det frie Markeds Lønsatser. Der skulde jo netop være Tale om en Supplering af dettes arbejdsgivende Muligheder, ikke Paaførelse af nogen Konkurrence. Men man forstaar, at dette paa den anden Side medfører nye Vanskeligheder; naar Lønnen er den samme som det frie Ar-

bejdsmarked, er der Fare for, at man tiltrækker andre end arbejdsløse, og endvidere fastholder man disse ved Arbejdet, saa at de ikke automatisk glider tilbage til det frie Arbejdsmarked, naar der her atter er Brug for dem. Til den sidste Indvending kan man sige, at den mister sin Betydning, naar der er Tale om en midlertidig Arbejdsløshed af en vis varig Karakter, men overfor den første maa man ubetinget indrømme dens Rigtighed. Det har da ogsaa ført med sig, at skønt det nye Aflønningssystem i sin Konsekvens maatte føre til en Afskaffelse af Henvisningssystemet og Anvendelse af det almindelige Arbejdsanvisningssystem, har man alligevel bibeholdt Henvisningssystemet, hvor selve Ansættelsen af den arbejdsløse finder Sted ved Henvisningen efter den forudgaaende Prøve af Behov. Dette fører igen med sig, at der altsaa alligevel bliver en Plads for Arbejdsløshedskomitéerne under det nye System. Forøvrigt skal det siges, at Reservearbejderne stadig bevares til en vis Grad ved Siden af Beredskabsarbejderne; ved 1933 Aars Rigsdag bevilgedes saaledes paa Budgettet for 1933—34 stadig ca. 55 Mill. Kr. til Reservearbejder mod ca. 100 Mill. Kr. til Beredskabsarbejder — Man kan maaske kort resumere det saaledes, at Bestræbelserne gaar ud paa under forskellige Former at sætte omfattende Arbejder i Gang paa det aabne Arbejdsmarked, men dog ogsaa at bevare Reservearbejderne, specielt de statskommunale Reservearbejder.

Ved Siden af Reservearbejderne er der ogsaa blevet givet begrænset Støtte til specielle Industrivirksomheder — nu vil saadan Støtte, som omtalt, kunne falde ind under de almindelige Beredskabsarbejder; og i den lige nævnte Bevilling paa 100 Mill. Kr. indgaar da ogsaa dels 10 Mill. Kr., der er beregnet til Laan til Fremme af privat Erhvervsvirksomhed, og dels 3,5 Mill. Kr., der er beregnet til ligefrem Støtte til Fremme af privat Erhvervsvirksomhed. Af særlig Interesse for Danmark har Understøttelsen af den svenske Stenindustri været paa Grund af den Konkurrence, som det derved er blevet muliggjort denne at paaføre vor bornholmske Stenindustri. Understøttelsen, der paa Statsbudgetterne for 1931—32 og 1932—33 udgjorde henholdsvis 3,5 og 4 Mill. Kr., var motiveret med, at der ellers vilde opstaa en Arbejdsløshed, der i alle Fald ikke kunde raades Bod paa ved Foranstaltning af lokale Reservearbejder i vedkommende fattige skaanske Kommuner; den blev givet paa den Maade, at der bevilgedes aarlige Beløb til Indkøb af Brosten til Firmaernes Omkostningspris for saa at videresælge dem til Vejdistrikter, der beslutter at perma-

nentbelægge Veje; der foruddiskonteres med andre Ord ved Statens Indgriben en fremtidig Efterspørgsel.

Som nævnt spiller Understøttelsessiden ikke nogen større Rolle i de svenske Arbejdsløshedsforanstaltninger, selv om man selvfølgelig i Aar med ekstraordinær stor Arbejdsløshed — som særlig de sidste — har maattet komplettere de arbejdsskabende Foranstaltninger med rent understøttelsesmæssige. Disse fremtræder imidlertid ikke under den sædvanlige Form som Støtte til en Arbejdsløshedsforsikring. Et Forslag til Arbejdsløshedsforsikring blev forkastet saa sent som i Juni Maaned 1933.

I Forbindelse hermed er man kommet ind paa forskellige Betragtninger over Forsikringssystemets ringe Effektivitet. Det hævdes, at det bliver nødvendigt at udbygge Forsikringen med en udvidet Daghjælp — »Krisehjælp« — som ogsaa kommer til at omfatte de uforsikrede; herved har man for det første for enhver Forsikringstager skabt en Ret til Understøttelse, som i Virkeligheden har Fattighjælpens Karakter, og derfor kun burde gives efter en forudgaaende Prøvelse af Trang, og for det andet har man ved denne Sidestillen af de forsikrede og uforsikrede rykket selve det forsikringsmæssige økonomiske Grundlag bort under Arbejdsløshedsforsikringssystemet; man sprænger dets Rammer. Derfor foretrækker den svenske Lovgivning at give den kompletterende Understøttelseshjælp, som ikke kan undværes, som en kommunal Understøttelse med Statsbidrag. Paa Statsbudgettet for 1933—34 afsattes saaledes 25 Mill. Kr. til Kontantunderstøttelsen, der udbetales som Dagpenge og ikke maa overstige $\frac{2}{3}$ af den Løn, der betales ved vedkommende Kommunes Reservearbejder.

Hvad Indvendingerne mod Forsikringssystemet angaar, saa er de karakteristisk nok opstaaet mod Indførelse af en Forsikring i en udpræget Depressionsperiode; det er et Spørgsmaal, om man kan kaste Vrag paa Hjælp ad Forsikringsvejen, blot fordi dens Effektivitet svigter overfor en langvarigere Konjunkturarbejdsløshed, der er jo ogsaa ovenfor gjort opmærksom paa, at Arbejdsløshedsforsikringens egentlige Omraade er den rent midlertidige Arbejdsløshed.

Til Belysning af Arbejdsløsheden og Omfanget af de Hjælpeforanstaltninger, der er truffet mod den, skal man anføre omstaaende Tabel.

Tabellen viser først og fremmest, hvilket betydeligt og stigende Antal Arbejdere, der er beskæftiget ved Reservearbejderne

Maanedens Udgang	Antal Arbejds- løse ¹⁾	Arbejdsløse beskæftiget ved Reservearbejder					Ant. Personer med kontant Understøttelse	
		Kom- muner- nes	Stats- under- støttede	Statens	Ialt	i pCt. af samtl. arbejds- l.	Kom- munen	med Stats- bidrag
1931								
Januar	40 245	5 486	900	5 081	11 467	28	4 498	1 383
April.	39 396	5 060	1 361	6 767	13 188	33	2 924	4 093
Juli.	30 520	4 127	785	6 805	11 717	38	1 348	2 646
November .	77 254	8 037	1 683	8 099	17 819	23	3 852	6 083
1932								
Januar	103 742	11 530	3 016	12 099	26 645	26	7 292	16 740
April.	111 333	10 384	4 863	13 879	29 126	26	5 163	26 452
Juli.	94 687	9 692	5 346	15 648	30 686	32	4 510	15 819
November .	146 981	12 689	7 975	15 713	36 377	25	7 688	28 269
1933								
Januar	189 225	16 785	8 483	16 253	41 521	22	20 213	43 110
April.	176 825	13 298	10 476	18 504	42 278	24	15 622	56 791
Juli.	138 855	12 625	10 998	23 707	47 330	34	9 493	39 105
November .	170 702	10 326	14 207	17 691	42 224	25	11 012	50 842

(eller Beredskabsarbejderne), men dog ogsaa, at de rene Understøttelsesforanstaltninger med den langvarige Depressionsperiode har faaet et stadig større Omfang. Endvidere vil det ses, hvorledes Statens Andel i Hjelpeforanstaltningerne har været stærkt voksende; specielt vil man lægge Mærke til, hvorledes den Form for Reservearbejde, hvor Arbejdet er kommunalt men med Statsstøtte, er af voksende Betydning.

FINLAND.

Den finske Arbejdsløshedspolitik ligner i mange Henseender den svenske; som i Sverige lægges ogsaa her Vægten paa Arbejdslinien, men paa Grund af de særlige finske Forhold bliver der selvfølgelig visse Afvigelser med Hensyn til de fulgte Principper.

De fremherskende Træk i den nugældende finske Arbejdslø-

¹⁾ Antal arbejdsløse, der er indberettet til Statens Arbejdsløshedskommission som hjælpøgende.

hedspolitik, som den først fremtræder i en Statsraadsbeslutning af 24. Juli 1931 (nu Statsraadsbeslutning af 6. Juli 1933), er kort resumeret følgende. Principielt paahviler Afhjælpningen af Arbejdsløsheden Kommunerne, saaledes at Betingelserne for Statsstøtte til Afhjælpning af Arbejdsløsheden er, at vedkommende Kommuner har foretaget alle de Forholdsregler til Arbejdsløshedens Afhjælpning, som med Rette kan kræves ud fra Kommunernes økonomiske Stilling og Arbejdsløshedens Omfang, samt at der er nedsat et Arbejdsløshedsnævn, som bl. a. fører et Register over de arbejdsløse. Er dette Tilfældet, vil der kunne opnaas en Statsunderstøttelse til de kommunale Reservearbejder — jfr. de svenske statskommunale Reservearbejder — der for økonomisk meget daarligt stillede Kommuner vil kunne beløbe sig til indtil 90 pCt. af Udgifterne, foruden at Staten ogsaa direkte optræder med Iværksættelse af Reservearbejder.

Begrebet Reservearbejde har imidlertid i Finland et noget andet Indhold end i de fleste Lande — ogsaa Sverige — hvor man som Hovedprincip udelukker alle ordinære offentlige Arbejder fra Nødhjælpsbegrebet; i Finland derimod vil f. Eks. Jordforbedrings- og Vejarbejder, hvortil der normalt kan regnes med Statsbidrag, kunne udføres som Reservearbejder med et Statsbidrag, beregnet under Hensyntagen til de større Udgifter, som kan foraarsages heraf; og som Reservearbejder regnes ikke blot de Arbejder, der i sin Helhed bekostes af Arbejdsløshedsbevillingerne, men ogsaa de, der er optaget paa det almindelige Budget, men som forskydes fra Sommerhalvaaret til Vinterhalvaaret. Det hænger sammen med de Synspunkter, som man træffer i den finske Arbejdsløshedspolitik, og som gaar ud paa, at Nødhjælpsarbejdet — i den Forstand vi i Almindelighed opererer med det, nemlig som et ganske specielt kun af de foreliggende Forhold motiveret Arbejde — ikke er særligt anbefalelsesværdigt, — der anføres, at fagligt uddannede Arbejdere maa henvises til for dem uvante Arbejder, at Arbejdsforetagenderne let bliver økonomisk uoverskuelige, at de modvirker en Overflytning af Arbejdskraften o. s. v. — men at man bør skaffe de nødvendige Arbejdsmuligheder, i første Række alene ved at de offentlige Arbejder henlægges til Depressionstider, hvorved Arbejdskraftens Bevægelighed bevares i højere Grad.

Samstemmende hermed er det ogsaa, at de Lønninger, der betales ved disse Reservearbejder — ligesom ved de svenske Reservearbejder — ligger under Lønsatserne paa det frie Marked, op-

rindelig med en fast Procent, senere efter en gradueret Skala, hvor Forskelsprocenten falder, jo lavere Lønniveauet ligger paa det frie Marked for det Arbejde, der er Tale om.

For at sikre sig, at de nødvendige Midler til Igangsættelsen af disse Arbejder er til Stede, er det fastsat, at samtidig med Arbejdernes Planlægning skal de nødvendige Beløb anvises til deres Udførelse og henlægges til en kommunal- eller Statsarbejds-løshedsfond, hvori i det hele indgaar de aarlige Beløb, som maatte bevilges til Arbejdsløshedens Afhjælpning.

Endvidere indeholdtes i den finske Arbejdsløshedspolitik Bestemmelser om rentefri eller billige Laan til private Foretagender, som gav arbejdsløse Beskæftigelse; en senere Arbejdsløsheds-komité har dog stillet sig meget afvisende overfor disse Bestemmelser paa Grund af Faren for Misbrug, idet de ofte begunstiger daarlige Virksomheder med uudnyttet Kapacitet overfor gode Virksomheder med fuldt udnyttet Kapacitet m. m.

Imidlertid har den fortsatte Kriesituation vist, at dette finske Støtteprogram ikke er omfattende nok; Synspunkterne var vel ogsaa til Dels baseret paa, at Finland indtil de allersidste Aar ikke har kendt nogen egentlig Konjunkturarbejdsløshed, men alene en Arbejdsløshed af sæsonpræget Karakter. Man gør opmærksom paa, at den ensidige Arbejdslinie henviser alle de mange, den ikke omfatter, til Fattighjælpen. Gennem dette at holde de arbejdsløse klar af Fattighjælpen antager Understøttelsespolitikken et rent Forsørgelsespræg, som adskiller sig fra Arbejdsløshedsforsikringens Forsikringspræg, og som ogsaa fører over i at tillægge den en Varighed, der nødvendigvis maa være Arbejdsløshedsforsikringen fremmed. Men denne rene Forsørgelses-hjælp overfor de arbejdsløse maa selvfølgelig begrænses til Perioder af en saa omfattende Arbejdsløshed, at denne umuligt kan afhjælpes ad produktiv Vej. De erhvervsløse maa da underholdes paa den ene eller den anden Vis — Fattighjælp eller fortsat Arbejdsløshedshjælp — man kan saa diskutere, om det skal være i eller uden Forbindelse med Arbejdsløshedsforsikringen, men Oprindelsesaarsagen til deres Trang henviser i de foreliggende Tilfælde naturligt Hjælpen til Arbejdsløshedspolitikken.

Specielt gør man endvidere overfor Arbejdslinien opmærksom paa Arbejdergrupper som Kvinder og unge Arbejdere, der ikke kan placeres ved Nødhjælpsarbejderne. Af Hensyn til disse Grupper er der da ogsaa i den finske Arbejdsløshedspolitik en voksende Interesse for Uddannelseskursus i forskellige Fag o. l.,

hvilket kan betegnes som en Mellemform mellem det egentlige Arbejdssystem og det rene Understøttelsessystem.

Dette sidste træffer vi til Trods for det ovenfor fremførte kun i ringe Grad indenfor Finlands Arbejdsløshedspolitik; det kan til Illustration heraf anføres, at vel har Finland en frivillig Arbejdsløshedsforsikring med en Statsstøtte, der procentmæssigt udtrykt er stor, men de Understøttelser, der udbetales, er umaadelig lave.

Søger man et talmæssigt Udtryk for det ovenfor gennemgaaede, maa man i første Række vende sig til de Arbejdsløshedsrapporter, som afgives af de enkelte Kommuner. Af disse Rapporter fremgaar først og fremmest, at man som nævnt i Finland ikke hidtil har kendt en Arbejdsløshed helt af det Omfang som i det øvrige Skandinavien; Antallet af arbejdsløse naaede saaledes i Vinteren 1931—32 ca. 90 000 og i Vinteren 1932—33 godt 80 000. Blandt de arbejdsløse medregnes ogsaa Smaalandbrugere, som savner den Arbejdsfortjeneste, der er et nødvendigt Appendix til deres Landbrug, og ser man bort fra dem, kommer man til en Arbejdsløshedsprocent, der i Vintermaanederne antagelig ligger omkring 10—12. Endvidere udgør Landarbejderne en stor Andel, saaledes at et Forhold som de klimatiske Muligheder for Arbejde i Skovdistrikterne spiller en meget stor Rolle. Statistikken viser endvidere, at en meget stor Procent af de arbejdsløse er beskæftiget ved Reservearbejder. — Procenten har f. Eks. i Tidsrummet November 1932—Oktober 1933 svinget mellem 41 og 59 med stigende Tendens, og saa er denne Procent endda noget præget af de ovenfor omtalte Smaalandbrugere, saaledes at f. Eks. Beskæftigelsesprocenten ved Reservearbejder for Industriarbejderne alene indenfor det nævnte Tidsrum har svinget mellem 40 og 65.

Der er Tale om ret betydelige absolutte Antal Arbejdere, der saaledes er beskæftiget ved Reservearbejderne; her kan f. Eks. anføres, at ved Udgangen af Januar Maaned 1933, hvor der var 77 000 arbejdsløse, var 44 pCt. af disse eller 34 000 beskæftiget ved Reservearbejde. Den Elasticitet, som det er nævnt, at man har ønsket, skulde karakterisere Reservearbejderne, vil man kunne finde udtrykt gennem Statistikken, bortset fra at Indskrænkningerne i og Udvidelsen af Reservearbejderne altid vil komme lidt efter de tilsvarende Bevægelser i Arbejdsløshedstallene. Med Hensyn til Fordelingen af de arbejdsløse, eftersom de er beskæftiget ved Statens, de statskommunale eller rent kommunale Reservearbejder, skal bemærkes, at Antallet af Arbejdere ved Sta-

tens samt de statskommunale Arbejdsforetagender som Regel udgør ca. $\frac{2}{8}$ af samtlige arbejdsløse, der har fundet Beskæftigelse ved Reservearbejder.

Angaaende Ungdomsarbejdsløsheden har man i Oktober Maa-ned 1933 foretaget en speciel Undersøgelse i Anledning af en planlagt Oprettelse af Arbejdskolonier for at skabe Arbejdsbeskæftigelse til unge Arbejdere. Undersøgelsen viste, at 36 pCt. af de daværende 42 000 arbejdsløse var i Alderen 16—25 Aar; af disse unge arbejdsløse var igen kun 33 pCt. beskæftiget ved Nødhjælpsarbejder, medens Procenten paa samme Tidspunkt for samtlige Arbejdere var 41; dette er overensstemmende med det ovenfor fremhævede, at Nødhjælpsarbejderne ikke i tilstrækkeligt Omfang betyder noget for de unge Arbejdere.

NORGE.

Hvad de norske Foranstaltninger mod Arbejdsløsheden og dens Følger angaar, saa har Norge som nævnt en Arbejdsløshedsforsikring, der er baseret paa Frivillighedsprincippet med Statsstøtte til anerkendte Arbejdsløshedskasser. Denne Lovgivning daterer sig fra 1906, men først fra 1909 kan dens reelle Betydning regnes, idet Arbejdsløshedskasser først søger om og faar Anerkendelse i Slutningen af 1908. Til Sammenligning med den danske Arbejdsløshedsforsikringslovgivning, der jo er bygget op paa samme Grundprincip, kan anføres, at Statsstøtten til Arbejdsløshedskasserne fremkommer ved, at en vis Del af de godkendte Understøttelser refunderes Kasserne af det offentlige, en Del, der varierer med Understøttelsernes Størrelse; saaledes er Refusionsbeløbet Halvdelen af godkendte Understøttelser til og med et Beløb af 4 Kr. pr. Dag eller 24 Kr. pr. Uge, en Fjerdedel af den Del af Understøttelsen, som ligger over 4 Kr., men ikke overstiger 5 Kr. pr. Dag, og endelig er der ingen Refusion for den Del af Understøttelsesbeløbet, der ligger over 5 Kr., altsaa med andre Ord en Rateskala. I Danmark derimod staaar det offentliges Tilskud i Forhold til Kassernes indbetalte Medlemskontingent og er varierende med Medlemmernes Lønforhold, idet det er faldende, jo højere lønnede Fag Medlemmerne tilhører. Om nu den ene eller den anden Ordning fører til de største Tilskud fra det offentliges Side, vil selvfølgelig til syvende og sidst afhænge af de fastsatte Procenter; det kan anføres, at hvis i Danmark hele det indbetalte Kontingent bliver brugt til Understøttelse, og i Norge alle udbetalte Under-

støttelser bliver godkendt, saa vil en Tilskudsprocent paa 100 pCt. af det indbetalte Kontingent svare til en Refusionsprocent paa 50 af de udbetalte Understøttelser, men hertil er at føje, for det første, at Administrationsomkostningerne i Danmark dækkes af Kontingentet og altsaa ogsaa giver Ret til Tilskud, for det andet, at ikke alle udbetalte Understøttelser i Norge bliver godkendt; konkret set er der næppe nogen større Forskel paa det offentlige Støttevirksomhed i de to Lande.

Det er tidligere anført, at Understøttelsesprincippet ikke kan undværes i en Arbejdsløshedslovgivning, saa snart Arbejdsløsheden bliver af en virkelig omfattende Karakter — der maa her og for de følgende Bemærkninger Vedkommende erindres om, at det intet ændrer i det principielle Standpunkt, at naar det er muligt, er produktiv Arbejdsløshedshjælp saa langt at foretrække for Understøttelser. — Der er imidlertid, naar Arbejdsløshedshjælpen er bygget op som den norske og forøvrigt ogsaa danske, Fare for, at Understøttelsesprincippet i en kraftig Depressionsperiode kan blive trængt for meget tilbage i Arbejdsløshedspolitikken, saa at de erhvervsløse henvises til Fattighjælpen. Det er allerede anført, at den paa Frivillighedsprincippet opbyggede Arbejdsløshedsforsikring staar tilbage for Tvangsforsikringen, for saa vidt som de uorganiserede Arbejdere ikke kommer med, men hertil kan føjes endnu en alvorlig Mangel, som netop kommer frem i en svær Depressionsperiode; det bliver da paa Grund af de betydelige Ekstrakontingenter, der maa opkræves — hvis ikke Statens Støtte gøres tilstrækkelig elastisk — let Tilfældet, at Medlemstallet i Kasserne bliver stærkt formindsket og dermed den udenfor Understøttelseshjælpen staaende Blok større og større. Et Par Data angaaende Medlemstallet i de anerkendte Arbejdsløshedskasser i Norge vil vise dette. I 1920 talte Kasserne 116 400 Medlemmer, i 1922 80 900 og i 1926 kun 38 300, et Tal, der dog nu atter er steget lidt, saaledes at Medlemstallet i 1932 var 46 800. Det kan tilføjes, at tilsvarende Tendenser kan spores i Bevægelsen i de danske Arbejdsløshedskassers Medlemstal i de anførte Aar, om end Bevægelsen i det store og hele har formet sig væsentligt anderledes; 31. Marts 1920 var der 313 400 Medlemmer i de danske Arbejdsløshedskasser, 1922: 262 500, 1926: 270 300 og 1932: 321 700.

Det er naturligt, at man, naar det gennem saadanne Forhold understreges, hvor mange Mennesker der i Virkeligheden staar udenfor Arbejdsløshedsforsikringen, kommer ind paa Tanken om

en Tvangsforsikring. Dette har ogsaa været Tilfældet i Norge, og man skal derfor referere nogle af det paa dette Omraade foreliggende Lovforslags Enkeltheder, ogsaa fordi det fører over i en Betragtning af norske Arbejdsløshedsforanstaltninger i det hele taget.

Forslagets principielle Udgangspunkt er en Kombination af Understøttelses- og Arbejdsprincippet, for saa vidt som Arbejder- og Arbejdsgiverpræmierne skal indbetales kommunevis til et Arbejdsløshedsfond, hvis Midler indenfor visse Grænser ogsaa skal kunne bruges til at udføre Nødhjælpsarbejder for, samt til Op- læringskursus for de arbejdsløse m. m. Til disse kommunale Arbejdsløshedsfonds bidrager Kommunerne med en vis Procent af de indbetalte Præmier, og endelig kommer Statens direkte Del- tagelse frem gennem Statens Arbejdsløshedsfond, der faar sine Midler gennem offentlige Bevillinger, og som for disse Midler direkte skal sætte offentlige Arbejder i Gang eller give Laan og Tilskud til Kommunerne til Foranstaltninger til Afhjælpning af Arbejdsløsheden. Det kan anføres, at der har været stærk Dis- kussion om de kommunale Arbejdsløshedsfonds, og man har hæv- det, at Sammenblandingen af Understøttelses- og Arbejdsprincip- pet kan føre til, at Kommunerne anvender saa store Midler til Igangsættelse af Arbejder, at der kan mangle Midler til at møde de berettigede Krav paa Bidrag, som Forsikringstagere, der allige- vel bliver ledige, kan stille. Derimod kan man naturligvis til Gengæld anføre, at netop Igangsættelsen af disse Arbejder mere eller mindre hindrer Ledigheden. — Endelig indfører Lovforsla- get ogsaa det nødvendige administrative Apparat, et statsligt Ar- bejdsløshedsraad og kommunale Arbejdsløshedsnævn.

Imidlertid er det nu ikke saaledes, at den produktive Arbejds- løshedshjælp ikke træffes i Norges Arbejdsløshedspolitik før end i dette Lovforslag. Statistikken over tilmeldte arbejdssøgende ved de offentlige Arbejdskontorer viser, at der ved Nødhjælpsarbej- der i Aarene 1931—33 har været beskæftiget et Antal Arbejdere, der i Vintermaanederne ligger omkring 2000, men i Løbet af Sommermaanederne synker ned til ca. 4—500. Det er saaledes i Sammenligning med Tallene for Sverige og Finland kun et ube- tydeligt Tal, saavel absolut set som ogsaa relativt, idet det sam- lede Tal for arbejdssøgende i de 3 Aar har været indtil ca. 40 000 i Vintermaanederne og ca. 25 000 i Sommermaanederne.

Disse Nødhjælpsarbejder har enten været direkte foranstaltet af Staten — hovedsageligt Vejarbejder — eller der har været

givet Statsbidrag og Statslaan, der som Regel er rentefri det første Aar, til Nødhjælpsarbejder, igangsat af Kommunerne. For samtlige disse Nødarbejder træffer vi det sædvanligt gældende Princip, at Lønnen skal ligge under det frie Arbejdsmarkeds Løn. Alt Arbejde udføres som Akkord, og det er som Regel foreskrevet, at Vilkaaret for Statsbidrag er, at Indkomsten pr. Arbejdsdag ikke overstiger et vist Beløb. — Det kan nævnes, at der ogsaa er blevet givet Støtte til private Arbejder, der er blevet sat i Gang for at skaffe forøgede Arbejdsmuligheder (hovedsageligt Jordforbedringsarbejder), samt at der i visse Tilfælde er blevet ydet Industriforetagender Støtte, som har maattet indstille Driften paa Grund af Depressionen.

Ligesom i Finland har man ogsaa i Norge — som forøvrigt i alle de skandinaviske Lande — været opmærksom paa den særlig farlige Ungdomsarbejdsløshed. Der blev baade i Sverige, Danmark og Norge i Foraaret 1933 foretaget Arbejdsløshedstællinger til Belysning af dette Problem; for Finlands Vedkommende har man en senere Tælling, hvis Resultat er omtalt ovenfor. I Sverige var ca. 59 000 af ca. 180 000 optalte arbejdsløse mellem 18 og 25 Aar, i Danmark var ca. 36 000 af ca. 129 000 mellem 18 og 25 Aar, og i Norge var ca. 20 000 af 75 000 mellem 18 og 24 Aar. Ikke desto mindre har man dog i Norge ikke ment at kunne fremskaffe de nødvendige Midler til Statsforanstaltninger i Retning af de finske Fagkursus med Igangsættelse af Arbejder, særlig egnede for de unge arbejdsløse.

DANMARK.

Efter at have bevæget os fra Sveriges og Finlands Arbejdsløshedsforanstaltninger, der saa at sige udelukkende ligger paa Arbejdslinien, over Norges Arbejdsløshedspolitik, hvor Arbejdsprincippet kun indtager en beskeden Plads ved Siden af Understøttelsesprincippet, er vi naaet til Danmark, hvor Arbejdsløshedsforanstaltningerne ligeledes ligger stærkere paa Understøttelseslinien.

Den danske Arbejdsløshedslovgivning daterer sig som bekendt helt fra 1907 (altsaa omtrent samtidigt med den første norske Arbejdsløshedsforsikringslov), og det er saaledes en lang Udvikling, der fører op til den gældende Arbejdsløshedsforsikringslov af 23. Juni 1932 (med Ændringer af 20. Maj 1933). Den gældende Lovgivning hviler nu paa 3 Piller: de anerkendte Arbejdsløsheds-

kasser (siden Loven af 1907), Arbejdsløshedsfonden (siden Loven af 1921) og Krisekasserne eller, som de nu hedder, Fortsættelseskasserne (siden Loven af 1927). Der gives Statsbidrag til de anerkendte Arbejdsløshedskasser og Fortsættelseskasserne (som omtalt i Forbindelse med den norske Lovgivning i Forhold til det indbetalte Medlemsbidrag), medens Arbejdsløshedsfonden er baseret paa Arbejdsgiverbidrag.

Ved Siden heraf har imidlertid en Række midlertidige Fortsættelseshjælpeforanstaltninger spillet en stor Rolle i de sidste Aars Understøttelseslovgivning, idet den abnorme Arbejdsløshed har stillet Krav, som ganske har oversteget den almindelige Hjælps Rækkevidde; og hvad Krisekasserne angaar, saa var det kun faa af de anerkendte Arbejdsløshedskasser, der oprettede saadanne efter Loven af 1927, og Fortsættelseskasserne efter Loven af 1932 har ikke faaet Lejlighed til at vise deres Bæreevne under blot nogenlunde normale Forhold. Disse Fortsættelseskasser traadte i Virksomhed den 1. Oktober 1933, idet Lov af 23. Juni 1932 om forlænget vedtægtsmæssig Hjælp til arbejdsløse Medlemmer af anerkendte Arbejdsløshedskasser stillede som Betingelse for en Forøgelse af Understøttelsesdagenses Antal, at vedkommende Kasse senest d. 1. Oktober 1932 havde oprettet Krisefond (Fortsættelseskasser), og at disse var bestemt til at træde i Virksomhed senest d. 1. Oktober 1933.

Disse midlertidige Foranstaltninger, der begynder med en Lov af 19. Oktober 1931, er af Interesse i Forbindelse med de tidligere anførte svenske Betragtninger over, at Forsikringssystemet paa Grund af dets ringe Effektivitet kobles sammen med en Krisehjælp, der sprænger dets Rammer. Krisehjælpsforanstaltningerne har været af højst forskelligt Omfang; den første Lov gælder baade for Medlemmer af Arbejdsløshedskasserne, der har opbrugt deres Arbejdsløshedshjælp, og for Ikke-Medlemmer, ja gaar endog udenfor den egentlige Arbejderklasse; og de i Betragtning kommende Personer faar, naar Arbejdsløsheden er uforskyldt, alle en egentlig Ret til Hjælpen, idet dog Ikke-Medlemmerne faar en lavere Understøttelse. Kriselovene af 23. Juni 1932 stemmer derimod overens med de svenske Synspunkter. Man søger her at komme de arbejdsløse, der staar uden anden Hjælp end den, Hjelpekasse og Forsørgelsesvæsen maatte yde, til Hjælp ved to forskellige Love, een — den overfor berørte — om forlænget vedtægtsmæssig Hjælp til arbejdsløse Medlemmer af anerkendte Arbejdsløshedskasser og een om midlertidig Statstilskud

til Kommunerne i Anledning af Hjælp til arbejdsløse. I Henhold til denne sidste Lov kan der ydes Hjælp dels til Medlemmerne af Arbejdsløshedskasser og dels til andre arbejdsløse, der ikke vilde være afskaaret fra at nyde vedtægtsmæssig Understøttelse, hvis de var arbejdsløshedsforsikrede. Loven begrænser dog altsaa Hjælpen til de egentlige Lønarbejdere. Der er ikke Tale om en egentlig Ret til Hjælp med faste Satser, men om en Hjælp af Forsørgelseskarakter uden Fattighjælps Virkninger. Man ser, hvor denne Lov minder om de svenske kommunale Tilskud med Statsstøtte, og der er i det hele med disse Love en konsekvent Sondring mellem, hvad der falder indenfor den egentlige Arbejdsløshedsforsikrings Rammer og hvad ikke. Den sidste Lov faar en yderligere Supplering ved Lov af 8. Februar 1933 om Statstilskud til Kommunens Udgifter til Vinterhjælp til kriseramte Personer, idet der efter denne Lov indtil Regnskabsaarets Udgang kan ydes Hjælp til Personer, hvis Trang skyldes Arbejdsløshed eller paa anden Maade er en Følge af den herskende Erhvervskrise, det vil saaledes f. Eks. kunne gælde selvstændige Næringsdrivende.

Da Lovene af 23. Juni 1932 udløber den 1. Maj 1933, afløses de af kun een Lov, Lov af 30. April 1933 om midlertidig Hjælp til arbejdsløse. Denne Lov omfatter kun Medlemmer af statsanerkendte Arbejdsløshedskasser, og Hjælpen ydes følgelig som en Ret. Det er en til denne svarende Lov (April-Loven udløb den 30. September), der som Kapitel V i Loven om Kriseforanstaltninger af 13. December 1933 er blevet vedtaget ved det sidst afsluttede Kriseforlig; ganske vist begyndte som nævnt de nyoprettede Fortsættelseskasser deres Virksomhed d. 1. Oktober, men de ekstraordinære Forhold har krævet Overgangsbestemmelser, der kan give en udvidet Adgang til Understøttelse. — For Fuldstændighedens Skyld skal tilføjes, at dette midlertidige Understøttelseslovkompleks ogsaa har indeholdt Lovbestemmelser om Fordeling af Oksekød til kriseramte Personer.

I den Lovgivning, vi har gennemgaaet, har den produktive Arbejdsløshedshjælp kun lige kunnet skimtes. Først og fremmest kommer den frem i Bestemmelserne angaaende Arbejdsløshedsfonden, men dernæst er der ogsaa i Kriseloven af 23. Juni 1932 en Bestemmelse, gaaende ud paa, at Kommunerne, naar de iværksætter Jordarbejder o. l. i Anledning af Arbejdsløsheden, er berettiget til at anvise arbejdsløse, der søger eller oppebærer Hjælp

i Henhold til Loven, Arbejde herved; der indføres altsaa herved en Arbejdspligt for arbejdsløse.

De i denne Forbindelse særlig vigtige Bestemmelser angaaende Arbejdsløshedsfonden gaar ud paa, at Fondens Midler kan anvendes til at give Tilskud til Arbejder, der sættes i Gang for at afhjælpe Arbejdsløsheden, og som ellers ikke vilde være blevet paabegyndt (Nødhjælpsarbejder), samt til Kursus til arbejdsløse. Naar denne Bestemmelse faktisk kun har ført til en ganske ringe Igangsættelse af Nødhjælpsarbejder, skyldes det den nærmere Udformning af Reglerne om Nødhjælpsarbejder. Lønnen fastsættes efter det frie Markeds Satser, med ved hver Lønudbetaling skal 15 pCt. af Bløbet fradrages og indbetales til Arbejdsløshedsfonden. Paa denne Maade faar vi alligevel haandhævet Princippet om, at de arbejdsløses Indtægt ved Nødhjælpsarbejde skal ligge under, hvad de vilde kunne tjene paa det frie Marked. Til Gengæld for de 15 pCt. udbetales der af Fonden til hvert Nødhjælpsarbejde et Omkostningsbidrag, der ikke maa overstige 20 pCt. af den udbetalte Arbejds løn, og man vil se, at det ikke betyder noget stort Tilskud — 15 pCt. af 100 er ikke stort mindre end 20 pCt. af 85. — Resultatet er ogsaa blevet, at de Kommuner, der har sat Arbejder i Gang, har renonceret paa Statsbidraget for til Gengæld selv frit at kunne fastsætte Arbejdsvilkaarene. Dette har da ogsaa ført med sig, at Arbejds løshedsfondens Tilskud til Nødhjælpsarbejder ved en Lov af 20. Maj 1933 er blevet forhøjet fra 20 til 30 pCt. af den udbetalte Arbejds løn. Ved samme Lov var det foreslaaet, at de 15 pCt.s Afdrag i Arbejds lønnen skulde bortfalde, den lavere Indtægt for de beskæftigede skulde da fremkaldes ved, at der indførtes en 40 Timers Arbejdsuge ved offentlige og private Arbejder, der udføres i Anledning af Arbejds løsheden; dette vilde jo desuden betyde, at de skabte Arbejdsmuligheder strakte til til flere. Men hverken Afskaffelsen af de 15 pCt. eller dette sidste Forslag er blevet gennemført.

Selv om saaledes den produktive Arbejds løshedshjælp ikke hidtil har spillet en stor Rolle i den danske direkte Arbejds løshedslovgivning, saa er der dog — for en stor Del under Medvirkning af det Arbejds løshedsraad, der netop med en produktiv Arbejds løsheds politik for Øje nedsattes i December 1932 — i disse Aar efterhaanden foreslaaet og vedtaget flere Love, der i første Række er motiveret med beskæftigelsesskabende Muligheder. Som saadanne Love kan nævnes: Lov af 31. Marts 1933 om Laan og Tilskud til Grund-

forbedringer og Lov af 11. April 1933 om Støtte til Boligbyggeri, der stiller henholdsvis 10 og 30 Mill. Kr. til Raadighed for disse Formaaler; og blandt de Lovforslag, som endnu ikke er blevet andet end Forslag, kan som de, der mest direkte udtrykker arbejdspolitiske Maal, nævnes Forslaget om Tilskud til Merbeskæftigelse og Forslaget om Forbud mod Overarbejde. Det kan anføres, at det i Loven om Laan til Grundforbedringer udtrykkeligt er fastsat, at arbejdsløse, som oppebærer Understøttelse fra Arbejdsløshedsforsikringen, skal foretrækkes ved disse Arbejder. Dette er en Konsekvens af, at Kommunen ved de Arbejder, som den selv sætter i Gang, — og som vi har set, kan den let renoncere paa Statstilskuddet — vil være interesseret i at beskæftige de Arbejdere, som ellers udelukkende vil falde de kommunale Finansier til Byrde, og det vil føre til, at arbejdsløshedsforsikrede faktisk stilles ringere end de øvrige arbejdsløse.

De nævnte Bevillinger er i stort Omfang blevet benyttet og har givet Anledning til Arbejder af betydeligt Omfang. I Forbindelse hermed maa nævnes, at saavel Staten som Kommunerne har fremskyndet og udvidet de offentlige Arbejder, som i øvrigt vilde være kommet til Udførelse i den nærmere Fremtid, med det direkte Formaal at forøge Beskæftigelsen. Det drejer sig om Anlægsarbejder af betydeligt Omfang (f. Eks. Storstrømsbroen, en Række Vejarbejder, Jærnbaneanarbejder o. l.).

Specielle Forholdsregler mod Ungdomsarbejdsløsheden finder vi i Loven af 20. Maj 1933 om Tilskud i Anledning af Ungdomsarbejdsløsheden. Denne Lov, der maa betragtes som et Forsøg, bestemmer, at unge arbejdsløse (i Alderen 18—22 Aar) skal beskæftiges ved en passende Blanding af legemligt Arbejde, Underholdning og Sport; Arbejdet skal vel være nyttigt, men dog ikke af en saadan Art, at det ellers vilde kunne tænkes bragt til Udførelse.

Selv om den produktive Arbejdsløshedshjælp i snævrere Forstand endnu indtager en mere tilbagetrukken Plads i den danske Arbejdsløshedspolitik end Tilfældet f. Eks. er i Sverige, har den — efterhaanden som Arbejdsløsheden har vist en varigere Karakter — faaet en voksende Betydning.

»HVOR GLIDER VI HEN?«

Af C. V. BRAMSNÆS

OVERSKRIFTEN, som anvendes her, er Titlen paa den Bog, som Professor *Harald Westergaard* nylig har udsendt til den danske Befolkning. Alle Westergaards Venner og alle andre, der læser hans Bog, vil glæde sig over den. Bogen er et Vidnesbyrd om det Frisind og den Forstaaelse for nye Problemer, som altid har karakteriseret Westergaard, og den er skrevet med en Friskhed og Kraft, som man maa beundre. Med den stærke Beherskelse i Formen forener Westergaard en kraftig Fremhæven af de Synspunkter, han vil gaa ind for, og han skal ikke beskyldes for at lægge Fingrene imellem, naar han kritiserer, selvom Ordene vælges saa hensynsfuldt, som det er muligt.

I det første Afsnit af Bogen giver Westergaard en koncentreret Beskrivelse af de stærke Forandringer i alle økonomiske Forhold, som vor Tid gennemlever, og af den Kamp, der føres, for at modvirke de værste Ulykker, som følger med denne Udvikling. Han konstaterer, at Frihandelsdrømmen længst er tilende. Det er beklageligt, forsaavidt som den økonomiske Afspærring mellem Landene maa trykke den samlede Økonomi ned. Vi faar ikke en saadan Afspærring gratis, siger Westergaard, »idet den afskærer Landet fra den Fordel, den internationale Arbejdsdeling kan bringe«. Men Afspærringerne maa tages som de Kendsgerninger, de er, og man maa indrette sig derefter.

I det hele stiller Westergaard sig paa det Standpunkt, at det ikke nytter at klamre sig til tidligere Forestillinger om økonomiske Forhold. Han ser, at Individualismen trænges tilbage i det økonomiske Liv. Man maa »blot ganske fordomsfrit spørge, om Fordelene ved det nye System muligvis er større end ved den mere individualistiske Ordning«, skriver Westergaard, og, fortsætter han: »en saadan fordomsfri Undersøgelse kunde endogsaa tænkes at give det Resultat, at man med Fordel kunde skride til en endnu stærkere Socialisering«.

Det mørke Arbejdsløshedsproblem rulles op for os, og gentagne Gange kommer Westergaard i sin Bog stærkt ind paa dette Spørgsmaal — forstaaeligt for alle, der kender hans dybe sociale Indstilling. Han er imod den Udvej at standse Udviklingen i Teknik og vende tilbage til et lavere teknisk Udviklingstrin — efter min Mening med Rette — men dette Spørgsmaal vil jeg iøvrigt komme tilbage til senere.

Bogens andet Afsnit omhandler Valutaproblemerne, de internationale og de danske. Westergaard er ikke blid mod dem, der anser Valutadepreciering som Middel mod økonomiske Vanskeligheder. Jeg tror som Westergaard, at det var et skæbnesvangert Skridt, England foretog, da det i September 1931 forlod Guldret. Umiddelbart var det vel nok Bevægelser i de »korte« Penge, som bragte Nødvendigheden over England, men Spørgsmaalet om, hvorvidt indenrigs-økonomiske Forhold har været i nogen Grad medvirkende til Beslutningen om at opgive Guldret, er næppe fuldt klaret. Hvis de kontinentale Lande, fra hvem Presset dengang rettedes mod England, havde anet de uoverskuelige Følger, som Englands Opgiven af Guldret fremkaldte, vilde man vel iøvrigt have betænkt sig to Gange paa at fortsætte Presset.

Nu kom Lavinen i Gang, og den rullede videre, ogsaa over Danmark. Westergaard mener, at det *ikke* var klogt af Danmark at opgive Guldstandarden, og han anfører, at Beslutningen herom efter hans Mening beroede paa en Massesuggestion, idet man gik ud fra, at det engelske Marked havde en overordentlig stor Betydning for Danmark, og at man af den Grund burde bevare en nøje Forbindelse mellem engelsk og dansk Valuta. For Rigtigheden af denne Paastand forelaa der intet Bevis — hævder Westergaard — og han paaviser, at man heller ikke senere har fulgt Teorien.

Jeg skal ikke imødegaa Westergaard med Hensyn til hans almindelige Standpunkt overfor den danske Valutapolitik, der er sikkert adskilligt, som med Rette kan kritiseres. Men jeg er ikke enig i, at Danmark kunde have holdt fast ved Guldvalutaen, som Situationen var kommet til at ligge i September 1931. Jeg er fuldt klar over, at et Land ikke faar flere Værdier hjem gennem sin Eksport, fordi man omsætter disse Værdier i et højere Forhold til Landets egen Valuta, og jeg er gerne med til at indprente denne fundamentale Sandhed for alle, der lader sig føre bag Lyset paa dette Punkt, men tilbage bliver Spørgsmaalet om *Fordeelingen* af den samlede Købekraft i et Land, og denne Fordeling

paavirkes ved en Forandring i en Eksportvaluta af afgørende Betydning for Landet. Hvad der skete i September 1931 var, at man med Muligheden for Øje af et tilsvarende Offer fra den samlede Befolkning, gav Landbruget de samme Eksportvilkaar overfor England, som det vilde have haft, hvis England var blevet ved Guldet. Iøvrigt maa det heller ikke glemmes, at saavel *Sverige* som *Norge* havde forladt Guldfoeden paa det Tidspunkt, da Beslutningen blev taget i Danmark, og Danmarks Stilling som isoleret Guldland i Norden vilde næppe være blevet let. Jeg indrømmer, at det Forsvar, jeg her har fremført for Fravigelsen af den gamle Kroneværdi i 1931, kun gælder for Kronens Nedgang til Sterlingværdien. Hvad der gaar derudover, maa der gives andre Forklaringer til.

Westergaard undersøger, hvorledes Prisbevægelserne har været her i Landet, siden vi forlod Guldet, og han kommer til det Resultat, at Prisstigningen kun har vært halvt saa stærk som Nedgangen i Kroneværdien. I Guldlandene er Priserne gaaet ned med ca. 20 pCt., og det er under den Forudsætning, at Priserne her i Danmark vilde være faldet paa samme Maade, hvis vi havde fastholdt Guldstandarden, at Westergaard foretager sine Beregninger. Det er sikkert en rigtig Forudsætning, thi Danmarks Fastholden ved eller Opgivelse af Guldværdien kan næppe antages at have nogen Indflydelse paa de internationale Prisbevægelser. Men jeg benytter Lejligheden til at fremhæve, at Prisnedgangen i Guldlandene sikkert ikke vilde have været saa stærk, hvis alle Lande havde fastholdt Guldværdien. Den Omstændighed, at England og en Række andre Lande har forladt Guldet, har haft en almindelig *pristrykkende* Virkning i de tilbageværende Guldlande, idet disse har set sig nødsaget til at reagere gennem Deflationsbestræbelser. Man kan derfor ikke antage, at *alle* Lande vilde have faaet en Prisnedgang som den, vi nu iagttager i Guldlandene, hvis Guldstandarden var opretholdt overalt. Prisnedgangen vilde sikkert være bleven væsentlig mindre, men en Beregning af Forskellen er naturligvis paa Forhaand udelukket.

Den Omstændighed, at Prisstigningen i Danmark kun har modsvaret ca. Halvdelen af Kronesænkningen, gør naturligvis denne Sænknings skadelige Virkninger mindre, og jeg er iøvrigt af den Mening, at man ved Vurderingen af Kronesænkningens Virkninger paa Priserne i Praksis kun behøver at regne med den faktiske Prisstigning i danske Kroner siden Efteraaret 1931 og kan lade ude af Betragtning det Prisfald, som ellers vilde være kom-

met. I 1932 var den faktiske Prisstigning meget ringe, d. v. s. den blev modvirket af den almindelige Prisnedgang ude i Verden, men i 1933 er Engrospristallet steget fra 117 til 130, og en Fortsættelse af denne Prisstigning, for saa vidt den stammer fra Importvarerne, maa give Anledning til alvorlig Overvejelse med Hensyn til de økonomiske Konsekvenser.

Westergaard har Ret i, at Kronenedskæringspolitik til Fremme af økonomisk Ligevægt er et irrationelt Middel, og at man »hugger i Blinde« ved saadanne Foranstaltninger, men endnu har Prisstigningen i Danmark ikke været saa stærk, at der er opstaaet væsentlige Ulemper. Der er imidlertid næppe Tvivl om, at Faren truer, og i samme Grad, som Prisstigningen, foraarsaget af Kronenedskæringen, vokser, i samme Grad vokser de Ulemper og Uretfærdigheder, som Westergaard fremhæver.

Vi maa i Danmark vogte paa vort eget, og vi kan ikke vente at komme til at spille nogen Rolle for den internationale Udvikling af Valutaproblemerne. Men hvad man maa haabe, er, at der snart kommer en eller anden Stabilisering i disse Forhold. Det kan ikke være sund Verdensøkonomi, at alle økonomiske Overvejelser og Dispositioner faktisk kun kan dreje sig om Valutaspekulationer. Det er et goldt Omraade for Regeringer, Nationaløkonomer og Finansmænd at arbejde paa. Ja, der kan opnaas *Spekulationsfortjeneste*, større end under andre Forhold, men det kan ikke være til Fordel for en god Udvikling. Karakteristisk er det at se, hvorledes selve Guldstandardens værste Ulemper ogsaa gør sig gældende under den »ny« Økonomi. De meningsløse Guldstrømme fra Land til Land er ikke ophørt. For Tiden er der ikke Skibsrums nok at opdrive for Guldforsendelse fra Europa til Amerika. Sidste Uge meddeltes, at der var afsendt 16 Mill. £ Guld fra England til Amerika. Og det er mellem to Lande, der begge har forladt Guldmonetfoden! Nylig forlod Tjekkosllovakiet Guld. Skal Statsmandskunst i Fremtiden bestaa i, at Landene gensidigt nøje vogter paa hinanden for at være sikker paa, at man selv er langt nok nede med sin Valuta?

Westergaard behandler i tredje Afsnit af sin Bog *Landbrugets Vanskeligheder* og fremsætter sine Synspunkter med Hensyn til, hvad man kan gøre for at hjælpe paa Landbrugets Økonomi. I en interessant Gennemgang tager han de forskellige Foranstaltninger, som er gennemført, op til Vurdering, og han kritiserer navnlig, at de har haft midlertidig Karakter, saaledes f. Eks. den

Hjælp paa 30 Mill. Kr., der blev ydet til Lettelse i Skatter og Renter efter Loven af 19. Oktober 1931. Jeg skal ikke forsvare denne Lov, skønt jeg har Medansvar for dens Gennemførelse. Den var skrøbeligt Menneskeværk, og den var ikke let at administrere. Men Misfornøjelsen med den, »ogsaa indenfor den Stand, den skulde komme til Gode«, som Westergaard skriver, var dog ikke større, end at Pengene blev modtaget, og de 30 Mill. Kr. blev altsaa en Hjælp til Landbrugerne, selv om Fordelingen paa visse Punkter maa kritiseres. At en Hjælp af den Art maatte være en *midlertidig* Foranstaltning, var næppe nogen i Tvivl om, da den blev ydet, men havde Lovgivningen ikke den Gang — det er nu mere end to Aar siden — en vis Grund til at tro eller i hvert Fald til at haabe, at det lave Prisniveau for Landbrugsprodukter var midlertidigt. Nu er vi alle klogere — men den Gang? En anden Ting er, at man har været tilbøjelig til at fortsætte med midlertidige Foranstaltninger, Moratorielovgivning o. s. v., længere end heldigt har været.

Skal der varige Foranstaltninger til, maa disse selvfølgelig være rationelle, navnlig hvis de skal være Led i en almindelig Nyorientering paa det økonomiske Omraade. Westergaard forkaster Skattnedsættelser for Landbruget, fordi disse maa modsvares af Skatteforhøjelser for andre Befolkningsdele, han ironiserer lidt over Rentenedsættelse gennem Konvertering og mener, at det er utilstrækkelig Hjælp. Det er muligt, men ellers synes jeg ikke, det er nogen daarlig Maade at hjælpe paa. Westergaard efterlyser fra Sagkundskaben, hvad der kan opnaas for Landbruget ved bedre teknisk Ordning og ved eventuelle nye Markeder, han fremhæver Nødvendigheden af Regulering af Produktionen, idet han dog er imod Destruktion af Kreaturer for at hæve Prisen — alle, der kender Westergaard, forstaar hans Uvilje mod saadanne Midler — og han konkluderer i, at Landbrugsprodukternes Priser maa hæves ved indenlandske Afgifter for derigennem at bringe Landbruget Hjælp.

Rent umiddelbart lyder det jo meget naturligt, at Hjælpen til Landbruget skal komme ved øgede Priser paa Landbrugets Produkter. Og hvis Prisstigningen kommer ude fra, er alt i Orden. Saa sker der dette, at Aarsagen til Landbrugets Vanskeligheder forsvinder, og Krisen hæves. Men naar det drejer sig om at hæve Priserne her i Landet, saa maa man være ganske klar over, at det *ikke* giver Danmark den ringeste Hjælp i Forhold til Ud-

landet. Saa er der kun Tale om et rent indre *Fordelingsspørgsmaal*, en ny Fordeling af den samlede Købeevne til Fordel for Landbruget.

Hermed vil jeg paa ingen Maade have sagt, at jeg ikke mener, Fremgangsmaaden kan anvendes. Der kan være meget, der taler for at anvende den indenfor visse Grænser, men jeg synes, Westergaard gaar altfor kategorisk frem, naar han siger, at »den Produktion, der forbeholdes Hjemmemarkedet, bør betales med saadanne Priser, at Virksomheden kan bære sig«.

Lad os gaa ud fra den Forudsætning, at Landbrugets Stilling skal sikres. Der er vel nok delte Meninger om, i hvilket Omfang dette lader sig gøre, og der er jo ogsaa nogle, der undrer sig over, at Landbrugsejendomme igen er begyndt at stige i Pris, trods alle Vanskeligheder. Men lad os altsaa gaa ud fra, at der skal bringes økonomiske Ofre fra den øvrige Befolkning for at hjælpe Landbruget. Dermed kan det paa ingen Maade være afgjort, at dette bør ske ved en Forhøjelse af Priserne paa det indenlandske Forbrug af Landbrugsvarer. Hvad det drejer sig om, er at tilvejebringe en vis Sum Penge, som efter et eller andet Fordelings-system skal spredes blandt Landbrugerne, men der kan jo være mange andre Maader at fremskaffe disse Penge paa end Afgift paa Forbruget af Landbrugsprodukter.

Naar Tanken om at fremskaffe Midlerne ved en Afgift paa det hjemlige Forbrug melder sig, er det naturligvis først og fremmest, fordi Priserne paa disse Produkter er gaaet ned. Der melder sig dog straks to Grænser, som maa iagttages, hvis man skal gaa denne Vej. Den første Grænse er den, at Priserne ikke kan bringes højere op ved Afgiften end til deres tidligere Niveau. Den anden Grænse ligger i det samlede Prisniveau. Hvis Prisniveauet for det almindelige Forbrug er steget paa Grund af Kronenedgangen, saa har Forbrugeren derigennem faaet en ny Byrde, og hvis denne Byrde er ligesaa stor som Lettelsen gennem Nedgangen i Prisen for Landbrugsprodukterne — d. v. s. at det samlede Prisniveau er uforandret — saa har man ikke længere nogen særlig Begrundelse for at fremskaffe Landbrugshjælp ved Prisforhøjelser. Saa maa man gaa frem efter almindelige Skatteprincipper, og saa er Levnedsmiddelbeskatning ingen god Vej. Jeg skal ikke her komme ind paa en Undersøgelse af, om de to nævnte Grænser er naaet. Forholdene kan jo ret hurtigt skifte. Jeg har blot villet fremdrage Hovedlinjerne.

Men selv med Enighed om Pengenes Tilvejebringelse er Pro-

blemet endnu ikke løst. Tilbage bliver *Fordelingsspørgsmaalet* mellem Landbrugerne. Selv om Pengene tilvejebringes ved Forhøjelse af Priserne paa Hjemmeforbruget af Landbrugsprodukter, kræves der en Fordeling, da man jo ikke kan tildele hver Producent en passende Andel i Hjemmesalget og paa den Maade yde ham Fordel af de højere Priser paa Hjemmemarkedet. Den tilsyneladende nærliggende Udvej at lade Tilskudet til Landbrugeren staa i Forhold til hans Produktion af den enkelte Vare, f. Eks. Smør, lader sig af forskellige Grunde ikke praktisere. Den vægtigste Indvending mod denne Fordelingsmaade er, at den vil stimulere til øget Produktion af vedkommende Vare, og — for at blive ved Smørret — det er jo ikke en forøget Smørproduktion, vi trænger til lige i Øjeblikket. Altsaa maa man finde andre Fordelingsgrundlag, og disse vil altid kunne kritiseres og give Grund til Misfornøjelse.

Lad mig endelig tilføje, at Afgift paa Forbrug af Landbrugsprodukter vil give Tendens til *Nedgang* i dette Forbrug, og derved modvirkes jo Hensigten. For at hindre en saadan Nedgang paa Grund af Smørafgiften efter Loven af 9. December 1933 blev der lagt en særlig Afgift paa Margarine, hvad der logisk set er meget vanskeligt at motivere, derfor maatte Afgiften ogsaa ledsages af ret vidtgaaende Fritagelsesregler. Til trods for Margarineafgiften gik det hjemlige Smørforbrug ned, i hvert Fald straks efter Smørafgiftens Indførelse, maaske vil det igen stige, det afhænger formentlig af Prisudviklingen paa en Række andre Varer, som paa en eller anden Maade kan substituere Smørret i Forbruget.

Jeg har gjort disse Bemærkninger om Hjælp til Landbruget lidt udførligt, fordi jeg har ønsket at vise, at Westergaards Tanker om Maaden for denne Hjælp ikke lader sig praktisere uden betydelige Vanskeligheder. Endvidere maa man erindre, at Hjælp til Landbruget ved Ofre fra den øvrige Del af Befolkningen, enten det sker ved Prisforhøjelser paa Produkterne eller ved almindelige Skatter, ikke forhøjer den samlede Købeevne i Landet. Det er det samme Forhold som ved Hjælp til Arbejdsløse. Der sker en Forskydning af Købeevne fra Dele af Befolkningen til andre Dele af Befolkningen, og det kan være en social og økonomisk Nødvendighed at gøre det, men det skaber ikke en større *samlet* Købekraft.

Hovedlinjen i Westergaards Bog er en kraftig Anbefaling af en *solidarisk Økonomi* i Danmark, en Økonomi, der holder Land-

bruget oppe, og som giver Industri og Haandværk nye Muligheder for Udvikling, saaledes at den store Hær af Arbejdsløse kan formindskes. For at naa dette Formaals frygter han ikke kraftige Foranstaltninger, og i sidste Afsnit af sin Bog tager han disse Problemer op til Undersøgelse.

Det er navnlig Arbejdsløsheden, som ligger Westergaard stærkt paa Sinde. Han fremhæver den store Fare, der ligger i en kronisk Arbejdsløshed af betydeligt Omfang, og han spørger, om vi har »Raad til at tvinge en stor Del af Befolkningen til Ledigang«. Det vil være nødvendigt, mener Westergaard, at Landet indrettes mere paa *Selvforsyning*. Vi maa producere flere af de Produkter, som vi nu indfører fra Udlandet, eller Produkter, som kan erstatte hidtil indførte Varer. Det maa undersøges, paa hvilke Omraader saadan Udvikling af Produktion er mulig *uden* Udvidelse af bestaaende Anlæg, men dernæst vil det ogsaa være nødvendigt at gribe ind paa Omraader, hvor Udvidelser eller Ny-anlæg maa foretages, og hvis det ikke er muligt at faa det private Initiativ til at tage Arbejdet op paa disse Omraader, maa det Offentlige træde til med Hjælp eller selv overtage Arbejdet.

Der er ikke nogen Tvivl om, at en saadan Undersøgelse vil være paa sin Plads, navnlig maa det være vigtigt at koncentrere Udvidelserne paa Omraader, hvor vi er omtrent konkurrencedygtige overfor udenlandsk Produktion.

Westergaard er klar over, at en saadan Udvikling, som vil mindske vor Import, ogsaa maa mindske vor Eksport, navnlig af Landbrugsvarer, og han mener, at dette vil nærmest føles som en Lettelse, naar man ser paa de usikre internationale Handelsforhold. Dette er vel rigtigt, naar man tænker Forandringen gennemført, men Overgangen vil blive vanskelig. Og det bliver heller ikke let at overbevise de Lande, som nu modtager vore Landbrugsprodukter, om det rimelige i, at vi ikke kan aftage deres Industriprodukter. Men vi maa ind paa *Retningen*, hvis vi skal prøve ved en højere Grad af Selvforsyning at faa Arbejdsløsheden ned.

Hvis vi faar en i højere Grad afsondret Økonomi, vil der naturligvis kunne opstaa Fare for en Prispolitik, der ikke svarer til Samfundets Interesser. Naar Konkurrencen fra Udlandet lukkes ude, vil Producenterne faa en Mulighed for at forhøje Priser ud over det nødvendige. Imod saadanne Tendenser vil Westergaard sætte en effektiv *Priskontrol*, og han hævder med Rette, at det Offentlige maa have Ret til en saadan Kontrol, naar det er

gennem offentlige Foranstaltninger, at Muligheden for den udvidede Produktion er tilvejebragt. Endvidere fremhæver Westergaard, at der maa være en større Bevægelighed med Hensyn til det Arbejde, et Menneske kan overtage. Man bør ikke kunne vægre sig ved at overtage et andet Arbejde end det, man er vant til eller er uddannet til, enten man saa er Haandværker eller universitetsuddannet. Dette er sikkert rigtigt, men med Hensyn til den samlede Arbejdsløshed kommer saadanne Overgange til anden Beskæftigelse først til at spille en Rolle den Dag, da der i et eller andet Fag slet ingen Arbejdsløshed er. Westergaard gør ogsaa opmærksom paa, at det kan være nødvendigt for det Offentlige at gribe ind med Hensyn til Forholdet mellem Arbejdsgiver- og Arbejderorganisationerne, da en organiseret Økonomi naturligvis ikke kan forenes med Arbejdskampe af ødelæggende Art.

Det er en stærkt organiseret Økonomi, Westergaard trækker Linjerne op for, og hvor meget man end maa beklage, at den internationale Økonomi synes at svinde ind, maa man se Kendsgerningerne, som de er, og drage Konsekvenserne deraf. Dog maa man — som Westergaard udtrykker det — ikke lukke Døren saa haardt i, at man ikke kan komme igennem den igen. Dette er rigtigt. Pludselige økonomiske Svingninger kan bringe helt forandrede Forhold, som i Øjeblikket ikke kan forudses.

Jeg har tidligere nævnt, at Westergaard ikke mener, at man systematisk bør nedsætte Tekniken for paa den Maade at søge Arbejdsløsheden formindsket. Han mener heller ikke, at man bør nedsætte Arbejdstiden for paa den Maade at *fordele* Arbejdet. Det er Westergaard imod ikke at udnytte de forhaandenværende Produktivkræfter helt — der er jo Trang nok til Varer i Befolkningen. Jeg er enig med Westergaard med Hensyn til Tekniken, derimod ikke med Hensyn til Nedsættelse af Arbejdstiden. Selvom en ekstraordinær Nedsættelse af Arbejdstiden vil betyde en mindre samlet Tilfredsstillelse af Behov, og det vil sandsynligvis blive Resultatet, saa mener jeg dog, at Situationen er saa vanskelig, at man bør foretrække dette for de nuværende Forhold. Paa saa mange andre Omraader vil den nationale Økonomi medføre Begrænsninger med Hensyn til den bedste Udnyttelse af Produktivkræfterne, og det maa man finde sig i. Jeg mener ikke, at der i Øjeblikket skal tages Stilling til Spørgsmaalet, om Arbejdstiden varigt skal nedsættes eller ej, men som en Nødhjælp i den særlige Situation vil en Nedsættelse af Arbejdstiden

være et anvendeligt Middel. Det er en *Fordeling* af Arbejds- muligheder, ligesom man ved andre Foranstaltninger foretager en Fordeling af den samlede Købeevne. Personligt mener jeg iøvrigt, at den stærke Udvikling i Tekniken muliggør en varig Nedsættelse af Arbejdstiden.

Westergaards Bog er blevet læst i vide Kredse og hans Syns- punkter er drøftet paa mange Hold. Det er en Bog, der har sat Tanker i Bevægelse, og de Beslutninger, der skal tages om Dan- marks økonomiske Forhold i de vanskelige Tider, vil blive paa- virket gennem de Drøftelser, som hans Bog har sat i Gang.

FRA VOR VIDENSKABS VÆRKSTED

AF CARL IVERSEN

DET er efterhaanden blevet en næsten uoverkommelig Opgave at »følge med« i den økonomiske Videnskabs Udvikling. Paa det mere eller mindre snævre Specialomraade, den enkelte i Kraft af sit Arbejde eller sine Interesser særlig dyrker, gaar det endnu. Men den, der tillige gerne vil holde sig lidt à jour med, hvad der sker paa alle de andre Felter, er vanskeligt stillet; der fremkommer hvert Aar saa meget nyt baade af Bøger og Tidsskriftartikler, at en Sigtning af det overvældende Stof er en bydende Nødvendighed. Dette Savn tør man haabe, at bl. a. de aarlige Oversigtsartikler, som det nye Tidsskrift »Econometrica« er begyndt at bringe, i nogen Grad vil afhjælpe. Ellers naar vi en skønne Dag til, at Antallet af dem, der skriver videnskabelige Bøger og Afhandlinger, er større end Antallet af dem, der læser dem.

For Folk, som i Fortvivelse har givet op overfor den stadig bredere Strøm af Bøger og Tidsskriftafhandlinger og derfor synes, at de til en vis Grad savner Følgning med, hvad det er for Problemer, der i Øjeblikket særlig beskæftiger Nationaløkonomerne Verden over, byder det digre Festskrift¹⁾, hvormed 50 Fagfæller fra 15 forskellige Lande nylig har fejret Professor Gustav Cassel ved hans Afgang som Universitetslærer, en bekvem Lejlighed til at indhente noget af det forsømte; gennempløjer man alle disse Essays, faar man et ganske godt Indblik i, hvad der for Tiden arbejdes paa i den økonomiske Videnskabs Værksted; baade Emnevalg og Behandlingsmaade giver et broget og fyldigt Indtryk af Nutidens nationaløkonomiske Tænkning.

Dermed skal selvfølgelig ikke være sagt, at Cassel-Festskriftet udelukkende eller blot fortrinsvis henvender sig til saadanne »Lægfolk«. Talrige af Bidragene vil utvivlsomt give ogsaa Specialister paa det paagældende Felt nye Impulser til fortsat Fordybelse i de opkastede Spørgsmaal. De er ikke alle af lige høj Kvalitet, men adskillige af Bogens Afhandlinger er overordentlig lødige. Det er ikke denne Artikels Hensigt at give en egentlig Anmeldelse af samtlige 50 Essays. Spredt som deres Emner er over en lang Række af den økonomiske Videnskabs Felter, turde det ogsaa overstige Enkeltmands Kompetence at foretage en kritisk Vurdering af dem alle. Meningen er blot at henlede ogsaa Ikke-Specialisters Opmærksomhed paa dette Værk, hvis afvekslende Indhold gør det til yderst forfriskende og inciterende Læsning for enhver, der ønsker Orientering m. H. t. de Problemer, der staar i Forgrunden i Øjeblikkets nationaløkonomiske Debat.

¹⁾ *Economic Essays in honour of Gustav Cassel*. October 20th, 1933. 720 S. Allan & Unwin. 30 sh.

Naturligvis behandler en lang Række af Afhandlingerne den nuværende Verdenskrise eller mere i Almindelighed Konjunkturproblemets forskellige Sider. Om den faktiske Udvikling i forskellige Lande i de sidste Aar og de særlige Problemer, man der har haft at tumle med, beretter *Karin Kock* (Paper Currency and Monetary Policy in Sweden), *Josiah Stamp* (The Monetary Question in Great Britain), *Henry Laufenburger* (L'évolution particulière de la crise en France) og *E. M. Patterson* (The United States and the World Economy). Til disse aktuelle Bidrag maa ogsaa henregnes *Hollander's* (American Public Opinion and War Debts) og *Varga's* (Bemerkungen zu den Problemen von Aufbringung und Transfer). I det første Essay træder den amerikanske Gennemsnitsborger frem og begrundet med egne jævne Ord sin Modstand mod Slettelse af den interallierede Gæld, og Holländer giver Mr. Babbitt Medhold med den Begrundelse, (1) at hele den internationale Arbejdsdeling er bygget op paa den Grundsten, at indgaaede Kontrakter skal holdes, (2) at en Slettelse vil fremkalde Betalingsvægning i tallose andre Tilfælde blandt saavel udenlandske som indenlandske Debitorer, og (3) at Amerika netop ved at nægte at give Afkald har et mægtigt Vaaben i Hænde til Fremme af Fred og Afrustning. Ogsaa Patterson er iøvrigt Modstander af »cancellation». — Varga fremhæver navnlig den Betydning, Transportomkostningerne har i Transfermekanismen; det Land, der skal præstere store ensidige Betalinger til Udlandet, maa udvide sin Afsætningsrayon til fjernere Omraader, hvorved dets Eksportvarer belastes med forøgede Transportudgifter; mærkværdigvis nævner Varga ikke, at et beslægtet Synspunkt blev fremsat af Wicksell allerede i 1915¹⁾.

Spørgsmaalet om Veje og Midler til Stabilisering af den økonomiske Aktivitet drøftes af en Række Forfattere, oftest i Forbindelse med Problemet om Skabelse af et »neutralte Pengesystem. Mest ortodox er *Verryn Stuart* (Das Reflationsproblem im Lichte der Theorie des »neutralen« Geldes), der betragter Pengene som »neutrale«, naar blot det »almindelige Prisniveau« (alle Goder og Tjenester, vejet efter omsat Mængde) holdes konstant. Han er naturligvis klar over, at det er lettere at bekæmpe en Prisopgang gennem Kreditindskrænkning end at bringe et Prisfald til Ophør ved Kreditudvidelse, men kommer dog til det Resultat, at en saadan Reflationspolitik er baade mulig og ønskelig, selv om den helst bør suppleres af Statsindgreb paa andre Punkter med det Formaal at lette Produktionens Reorganisation og mindske Lønssystemets Stivhed. — Ogsaa *Angell* (Monetary Control and General Business Stabilization) ser ret optimistisk paa Mulighederne for at stabilisere den økonomiske Aktivitet ved Hjælp af monetære Foranstaltninger, eventuelt støttede af visse lempelige planøkonomiske Indgreb. I Modsætning til Verryn Stuart synes han dog snarere tilbøjelig til at ville holde Gennemsnitsindtægten pr. Indbygger konstant, saaledes at højere Produktivitet giver sig Udslag i synkende Priser. — Vanskelighederne ved de forskellige Midler til Depressionens Bekæmpelse fremhæves stærkere hos *Alvin Hansen* (The Maintenance of Purchasing Power), men ogsaa han understreger dog kraftigt, at en Opretholdelse af Samfundets samlede Købekraft er det eneste, der kan hindre den skæbnesvangre kumulative Indskrænkning af den økonomiske Virksomhed; Centralbanken kan ikke løse Opgaven alene,

¹⁾ International freights and prices, Quart. Journ. of Econ., Bd. 32, S. 404—10.

men maa under en eller anden Form have Statsmagtens Støtte dertil. — Ogsaa *Jørgen Pedersens* Artikel (Economic Stabilization) har et mere skeptisk Præg. Han gennemgaar i Korthed de forskellige Veje, der kan være Mulighed for at slaa ind paa saavel under Guldfoed som under fri Valuta. Hvad det under Guldfoed maa gælde om, er at kontrollere de »frie« Priser. Dette kan ikke altid ske ved Diskontopolitikens Hjælp; det kan heller ikke altid ske ved Igangsættelse af offentlige Arbejder, Uddeling af Understøttelser, Skattelettelser o. l., fordi en saadan Politik, ført i et enkelt Land, let vil true Vekselkursernes Stabilitet; Indførselstold og Eksportpræmier betragtes ligeledes med Skepsis. Tilbage bliver da kun to Udveje, og ogsaa de rejser hver især uhyre Vanskeligheder: det er enten offentlig Kontrol med de »bundne« Priser og ganske særlig med Fagforeningernes Lønpolitik eller Overgang til fri Valuta med Stabilisering af Pengeindkomstniveauet som Maal. Ogsaa *Jørgen Pedersen* vil altsaa lade stigende Produktion komme til Udtryk i lavere Priser, saaledes at Pengene er »neutrale«, ikke naar Pengeenheden kan købe en konstant absolut Mængde Varer og Tjenester, men naar den kan købe en konstant Andel af Socialproduktet.

I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes *Loveday's* og *J. M. Clark's* Bidrag. I det første (Financial Organization and the Price Level) paapeges Nødvendigheden af en Financieringsform, der spreder Risikoen stærkere og ikke i samme Grad som den nuværende skaber faste Rentekrav, som lammer Aktiviteten, naar Priserne falder. Det foreslaas at gøre Brug af en Mellemting mellem Panteobligationer og Aktier, et Pantebevis, der ligesom Obligationen skulde have Udbytte før Aktionærerne og ikke give Indflydelse paa Ledelsen, men som kun skulde have Udbytte, saafremt Virksomheden gav Overskud; til Forskel fra Præferenceaktionæren vilde et saadant Papirs Indehaver være Kreditor og hans Prioritetsstilling velde ikke kunne forringes ved senere Optagelse af Laan. — *Clark* (The Proposal for a Composite Commodity Currency) gaar stærkt imod Forslaget om Stabilisering gennem Erstatning af Guldfoeden med en »Varefoed«, hvor Møntenheden skulde være et Aggregat af forskellige vigtige Varer, f. Eks. Summen af visse Vægtmængder Jern, Kobber, Olie, Kul o. l.; det vises, at de fleste af de Fordele, mange i U. S. A. venter sig af en saadan Ordning, er illusoriske; som Middel til at stabilisere Priserne vilde en saadan »Mønt« langtfrå kunne maale sig f. Eks. med den af *Irving Fisher* foreslaaede, og den vilde desuden give Anledning til en Række nye Forstyrrelser og Vanskeligheder.

Endnu tre Afhandlinger beskæftiger sig med de her berørte Problemer. *Röpke* (Die sekundäre Krise und ihre Überwindung) søger gennem sin Sondring mellem den primære og den sekundære Krise at bane Vej for en Bilæggelse af de sidste Aars Stridigheder mellem »Deflationister« og Inflationister. Den primære Krise betragtes som den naturlige og nødvendige — af den hidtidige Konjunkturteori tilstrækkeligt (!) forklarede — Reaktion mod Højkonjunkturens Udskejelser; denne Udrensning bør ikke modvirkes ved monetære Foranstaltninger, deri giver *Röpke* Deflationisterne Ret. Men naar Depressionen udvikler sig til en aarelang kumulativ Indskrumpningsproces — den sekundære Krise — giver han lige saa afgjort Inflationisterne Ret i, at Indgriben er en bydende Nødvendighed; Midlet er kontrolleret Reekspansion støttet af større Smidighed i Priser og Omkostninger, men ikke tøjlesløs Inflation eller antikapitalistisk Romantik. — Ogsaa *Graham* (Economic Theory

and Unemployment) beskæftiger sig med den sekundære Kri- ses »progressive disintegration« og opstiller ti simple, men af Politikerne ofte oversete Tese- rer som Grundlag for Arbejdsløshedens Bekæmpelse. Han angriber Troen paa den rationelt handlende »økonomiske Mand« og paa den automatiske Gen- oprettelse af den ideale Ligevægtstilstand. Han forlanger, at Økonomien skal lægge langt større Vægt end hidtil paa alle de forskellige Motiver, der faktisk driver Menneskers økonomiske Handlinger — Haab og Frygt f. Eks. — og hævder i stærke Ord at Begreberne »general equilibrium« og »in the long run« har gjort ubodelig Skade ved at reducere alle ligevægtsforstyrrende Kræfter til Korttidsfænomener af underordnet Betydning. Han gaar saa vidt at hævde, at den eneste Situation i det virkelige Liv, der har nogen større Lighed med den økonomiske Teoris Ligevægtstilstand, er Højkonjunkturens Top, hvor der virkelig paa det nærmeste er fuld Beskæftigelse, og at det, der tiltrænger Forklaring, derfor væsentlig kun er, hvorfor man ikke altid befinder sig paa dette Højdepunkt. Den stærke Fremhævelse af, at Opgangs- periodens ugrundede Forhaabninger m. H. t. Beskæftigelsens samlede Om- fang frembringer en Situation, der ligner den, man vilde vente i den ideale Ligevægtstilstand, tilslører i nogen Grad den skæbnesvangre Skævhed i Be- skæftigelsens Fordeling, de Fejlinvesteringer, mod hvilke Depressionen er den naturlige og nødvendige Reaktion. Med stor Optimisme hævdes det, at generel Arbejdsløshed er lettere at bekæmpe end partiel; denne sidste forudsætter besværlige Omflytninger mellem Fagene, medens det under en almindelig Depression burde være en forholdsvis simpel Opgave at faa de Arbejdsløse i Gang med at producere de Ting, de selv har Brug for; offent- lige Arbejder af den sædvanlige Type betragtes dog med Skepsis, fordi Nyttens af det opnaaede Produkt her ofte er problematisk. — Striden mellem Defla- tionister og Inflationister behandles endelig ogsaa af *Johan Akerman* (Saving in the Depression). Med Rette fremhæver han i Tilslutning til Cassel, at ny Kapitaldannelse altid kræver, at der samtidig foregaar en tilsvarende reel Opsparing, altsaa en tilsvarende Forskydning i Indkomstens Anvendelse fra Køb af Konsumgoder til Erhvervelse af Produktionsmidler; Kapital eksis- terer aldrig i »Æterform«. Alligevel forekommer det mig, at Akerman ved at opstille Konsum og Opsparing som alternative Anvendelser af en given Indkomst ikke lægger tilstrækkelig Vægt paa, at naar Indtægten for- øges, vil Opsparingen kunne stige, uden at Forbruget indskræn- kes. Det er netop det, der sker, naar man arbejder sig ud af en Depression; der er hos de Arbejdsløse og Indehaverne af de ledige Maskiner en »potential long saving« for at bruge Akermans eget Udtryk, hvorfor den samlede Mængde »actual long saving« ogsaa kan tænkes øget, selv om Opsparingsraten er uforandret.

Med Udgangspunkt i den i de senere Aar stærkt diskuterede Tanke, at Igangsættelse af offentlige Arbejder under en Depression kan give Anledning til en sekundær Merbeskæftigelse, spørger *Hans Neisser* (Öffentliche Kapital- anlagen in ihrer Wirkung auf den Beschäftigungsgrad), om Staten ikke til- lige kan øve en mere varig Indflydelse paa Beskæftigelsens Omfang ved at ændre Efterspørgslens og Kapitaludrustningens Struktur. Det bekræftende Svar paa dette Spørgsmaal følger umiddelbart af, at nogle Produktionsgrene er mere arbejdsintensive, andre mere kapitalintensive; ved at fremme de første vil man opnaa, at en given Kapitalmængde kommer til at kooperere

med en større Arbejdsmængde. Neisser har sikkert Ret i, at Forskellighederne i saa Henseende er størst ved Produktion af Goder af lavere Orden; mere tvivlsomt forekommer det, naar han hævder, at »Investering« som Helhed er mere arbejdsintensiv end »Konsum«, og at følgelig en Forøgelse af Opsparingen paa Forbrugets Bekostning vil øge Beskæftigelsens Omfang.

Andre Sider af Konjunkturproblemet behandles af Valk (*The Relation between Partial Overproduction and General Depression*), Lescure (*Prix, monnaie et crédit*), Simiand (*Quelques remarques sur l'évolution économique internationale et les grandes fluctuations monétaires*), Folke Hilgerdt (*Foreign Trade and the Short Business Cycle*) og Myrdal (*Industrialization and Population*). I denne sidste Afhandling finder Myrdal i svensk Befolkningsstatistik 1895—1930 en tydelig Bekræftelse paa den kendte Casselske Hypotese m. H. t. Sammenhængen mellem Konjunktursvingningerne og Variationerne i Vandringer fra Land til By.

Macgregor (*Enterprise and the Trade Cycle*) paapeger Ønskeligheden af at faa et Index for det økonomiske Livs Aktivitet, som gaar bag om baade Priser og Beskæftigelse, ud fra den Betragtning, at begge disse to Fænomener dog er Resultatet af visse Betingelser for Foretagsomhedens Udfoldelse. Han paaviser, at der i Antallet af nystiftede Aktieselskaber 1860—1910 er en udpræget Bølgebevægelse, hvis Vendepunkter ligger forud for baade Beskæftigelses- og Priskurvens, og antyder, at man da maatte kunne finde visse Priser, hvis Variation gik forud for og influerede paa denne Anlægsvirksomheds Omfang, men det er jo i og for sig ikke nogen særlig ny Tanke.

Blandt Bogens Bidrag til Konjunkturteorien maa sidst, men ikke mindst fremhæves Frischs elegante Afhandling om dets to Hovedproblemer: Forplantnings- og Vedligeholdsproblemet (*Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics*). Udgangspunktet er Tanken om de økonomiske Oscillationer som frie Svingninger, hvor Periodelængden beror paa Svingningssystemets indre Struktur, medens Intersiteten (Amplituden) bestemmes af ydre Impulser. Dette Synspunkt har bl. a. Betydning til Forklaring af det vigtige, men ofte oversete Forhold, at ogsaa rent tilfældigt fordelte Impulser kan fremkalde en regelmæssig periodisk Svingning; dette gav jo allerede Wicksell Udtryk for i sit lige saa geniale som simple Billede, at naar man slaar til en Gyngest med en Kølle, bliver Gyngestens Bevægelse af en væsentlig anden Art end Køllens. Forplantningsproblemet bestaar da i at forklare denne Svingningssystemets indre Struktur, medens Vedligeholdsproblemet bliver en Analyse af den akkumulerede Virkning af de udefra kommende »Stød«, som tilfører den nødvendige Energi til Svingningernes Fortsættelse.

Frisch begynder med paa en Tegning at vise de vigtigste af de Variabler, man møder i en Analyse af et dynamisk økonomisk Samfund; han kalder den en simplificeret »Tableau économique«; os Danske minder den om Bircks »Lære om Fondene«, den saakaldte »Pølsemaskine«. Formaalet med denne Tegning er at vise, hvorledes man med visse stærkt simplificerende Forudsætninger faar en ensrettet Udvikling, en secular trend, uden Svingninger, og hvorledes man derefter ved Indførelse af visse Komplikationer i Systemet kan forklare sig, at der maa opstaa periodiske Svingninger af ganske bestemt Art. Her kan da forskellige Hypoteser komme i Betragtning: Keynes'

Tanke om Divergenser mellem »saving« og »investment«, Irving Fishers Ide om de faste Gældsbyrds forstyrrende Indflydelse, Marx's Lære om Kløften mellem Produktions evne og Forbrugsevne eller Aftalions Sondring mellem de i en vis Periode paabegyndte Kapitalanlæg og Videreføringen af de i tidligere Perioder startede Anlæg. Med Udgangspunkt i dette sidste Synspunkt er det lykkedes Frisch at opstille et determineret dynamisk System, der ved Indsættelse af visse skønsmæssigt anslaaede Værdier af de for Systemets Struktur afgørende Koefficienter giver netop de tre empirisk kendte Cycler paa $3\frac{1}{2}$, $8\frac{1}{2}$ og ca. 50 Aar. Med fuld Føje konkluderer han, at den nøjagtigere statistiske Bestemmelse af disse »Strukturparametre« maa blive en Hovedopgave for den kommende Tids Konjunkturanalyse, ifald den i de sidste 10—20 Aar indsamlede uhyre Mængde empirisk Materiale skal finde Anvendelse til en virkelig Forklaring af Bevægelserne.

Vender vi os derefter mod de Bidrag, der vedrører den almindelige Værdi- og Prislære, holder baade Amonn (Begriffliches und grundsätzliches zur Wert- und Preislehre) og Englis (Der Kostenbegriff) sig til Begrebsanalyser af den gammelkendte Slags, medens Ohlin (A Note on Price Theory with Special Reference to Interdependence and Time) viser, hvorledes han i sin Elementærundervisning oplægger den økonomiske Teori og søger at gøre det Walras-Casselske Ligningssystem forstaaeligt for Begynderen ved Hjælp af en Tegning af den »store Vekselvirkning«; ogsaa til denne Tegning vil danske Økonomer af de yngre Aargange nikke genkendende.

Zeuthen (Public Price Policy) vender sig ret skarpt mod Anvendelsen af det saakaldte Forrentningsprincip i offentlige Virksomheders Takspolitik. Han gør med Rette opmærksom paa, at saa snart man af en eller anden Grund har indladt sig paa Opskrivning eller Nedskrivning af en offentlig Virksomheds »Anlægs værdi«, er det Beløb, man ønsker forrentet, i Virkeligheden ikke andet end en Kapitalisering af det Aarsudbytte, man nu ønsker at faa ind udover Dækning for de variable Omkostninger. Og det fremhæves yderligere, at det overhovedet er inkonsekvent at begynde med saaledes at forlange et bestemt Beløb i Overskud. Man bør fra første Færd tage Hensyn til Vekselvirkningen mellem Taksterne og Salget og Indvirkningen saavel paa Omkostningerne som overfor Konsumenterne.

Hovedsynspunktet for Zeuthen er naturligvis, at har man engang et Anlæg, skal man stræbe efter saa vidt muligt at se at faa det fuldt udnyttet; dette Hovedhensyn modificeres dog dels af Formynderhensyn, dels af Skattehensyn. Zeuthen vil dog næppe fastholde sin Udtalelse S. 683 om, at Fuldudnyttelses-Pris er Minimumspris for Ydelsen; han gør jo selv opmærksom paa, at Forholdene kan ligge saaledes, at man ikke kan naa fuld Udnyttelse, selv om man kun lader Prisen dække de variable Udgifter; det er selvsagt denne Pris = løbende Udgift, som er Minimum (bortset fra Formynderhensyn), og dette Minimum kan altsaa efter Omstændighederne ligge højere eller lavere end Fuld-Udnyttelses-Pris. Denne sidste betegnes ogsaa af Zeuthen som Knaphedsprisen, og den sættes S. 678 i Modsætning til den højere, monopolistisk fastsatte Pris, Skatteprisen; men naar det udtrykkeligt fremhæves, at Knaphedsprisen godt kan ligge højere end den Pris, der giver fuld Forrentning af alle faste Udgifter, maa aabenbart ogsaa

Knaphedsprisen kunne være en Monopolpris, der som det antydes S. 683 meget vel kan ligge over Skatteprisen.

I Investeringsøjeblikket fastholder Zeuthen dog Rentekravet som Middel til at kontrollere, at Samfundets knappe Kapital faar den rette Anvendelse og han gør udtrykkelig opmærksom paa, at naar Borgerne ved, at de fremtidige Takster vil blive des billigere, jo mere der ødsles med Kapital i de offentlige Virksomheder, des stærkere maa man være paa Vagt imod, at de særligt interesserede gennemtrumfer en uøkonomisk Fastgørelse af Kapitalen.

Hugo Pipping (The Concept Standard of Life) foreslaar at lade Standard-of-life Begrebet træde i Stedet for Behovene og deres Tilfredsstillelse som Udgangspunkt for den økonomiske Tænkning. Ogsaa *Knigh's* Artikel (Capitalistic Production, Time and the Rate of Return) beskæftiger sig med nogle af den centrale Teoris mest fundamentale Problemer. Hans Argumentation, der i mange Maander leder Tanken hen paa Bircks, gaar ud paa at vise Uholdbarheden af den Böhm-Bawerk-Wicksellske Teori om Forholdet mellem Kapitalens Størrelse, Produktionsomvejenes Længde og Kapitalrentens Højde. Hans to Hovedteser er: (1) Forholdet mellem Kapital og Arbejde i Produktionen er »strictly mutual, co-ordinate and simultaneous«; ingen af de to Faktorer er »primary« i Forhold til den anden. (2) Begrebet en Produktionsperiode af en vis bestemt Længde er uden virkelig Mening; statisk set afkaster et givet Produktionsmaskineri straks konsummodne Goder (jfr. Bircks Fremhævelse af Produktionsprocessens simultan-successive Karakter); dynamisk set er Skabelsen af Produktionssystemet en uafbrudt, kumulativ Proces uden Begyndelse eller Ende. En Kritik af de Ræsonnementer, der ligger til Grund for disse Paastande vilde imidlertid føre for vidt i denne Forbindelse. Hovedfejlen ved det gængse Produktionsbegreb finder Knight i dets Sammenblanding af to inkommensurable Størrelser: de konsummodne Tjenester og Midlerne til Ydelse af saadanne Tjenester i Fremtiden; det er den gamle Fejl at adderede »rates« og »quantities«, »flows« og »funds«, der her begaas.

Ogsaa *Lindahls* Udredning af Forholdet mellem de forskellige Indkomstbegreber (The Concept of Income) tager Udgangspunkt i den Irving Fisherske Distinktion mellem Fonden og Strømmen; hans Formaal er at naa frem til Definitioner, der paa engang er tilfredsstillende i teoretisk Henseende og brugbare i Praksis som Basis for statistiske Undersøgelser. — Andre Bidrag til den empirisk-realistiske Teori giver *Paul H. Douglas* (Some New Material on the Theory of Distribution), der søger at bestemme Efterspørgselselasticiteten for Arbejdskraft og Kapital, *Gösta Bagge* (Wages and Unemployment in Sweden 1920—30) og *Adolphe Landry* (La révolution démographique).

Pengeteoretiske Spørgsmaal behandles af *Keilhau* (The Equation of Payments), der retter en Række kritiske Indvendinger mod den Fisherske Omætningsligning, og *Brisman* (Some Reflections on the Theory of Foreign Exchange), der kritiserer Købekraftsparitetsteorien. Herhen hører ogsaa *Kemmerer* (The Gold Exchange Standard), *Léon Dupriez* (Les étapes d'adaptation économique à une inflation soudaine: France et Belgique de 1919 à 1926), *Marco Fanno* (Il punto critico della inflazione) og *del Vecchio* (La teoria della moneta secondo W. Launhardt). Her kan endelig ogsaa nævnes

*Survirant*s klare Oversigt »The Shiftability Theory« of »Bank Liquidity« over de to Likviditetsbegreber: »self-liquidation« og »shiftability« Begrebet.

Finansvidenskabelige Bidrag er leveret af *Seligmann* (The Co-ordination of Public Revenues), *Rappard* (Esquisse de l'évolution budgétaire de la Confédération Suisse), *Einaudi* (The Physiocratic Theory of Taxation) og *Fubini* (La visione dei fenomeni finanziari nell'opera di Gustav Cassel).

Tilbage staar som en blande Gruppe Artikler af *Gregory* (Economic Theory and Human Liberty), *Commons* (Materialistic, Psychological, Institutional Economics), *Helander* (Die innere Geschlossenheit des wirtschaftspolitischen Systems), *Snyder* (Measurement versus Theory in Economics) samt Bogens sidste Essay, *Heckschers* inspirerende Afhandling om »The Aspects of Economic History«, der efter en Kritik af de kendte »Trinrækker« anbefaler at supplere den sædvanlige Inddeling »paa tværs« (3: kronologisk) i Perioder med en Inddeling »paa langs« efter ledende Synspunkter. Kort, men overbevisende paapeges det gennem en Række Eksempler, hvor frugtbar denne sidste Behandlingsmaade kan være, naar de rette Synspunkter lægges til Grund; men det forudsætter selvfølgelig, at den økonomiske Historiker er fuldt fortrolig med Økonomiens Teori.

Det kunde ligge nær ved Læsningen af et Festskrift som dette, der giver et Udsyn over Øjeblikkets nationaløkonomiske Forskning, at have Opmærksomheden henvendt paa, hvilket Indtryk de forskellige Bidrag giver af Cassels egen Indsats i den økonomiske Videnskab. Man kunde jo ogsaa mere sig med at spekulere over, hvilke Refleksioner Læsningen af disse Essays mon har fremkaldt hos Cassel selv. Uden at indlade sig paa at opgøre Størrelsen af de bidragydende Økonomers Gæld til Cassel, maa man uvilkaarlig undres over, at tysk-østrigsk Nationaløkonomi kun er repræsenteret med tre Navne blandt Bogens 50 Bidragydere. At man ikke finder megen direkte Kritik af Cassels Teorier, og at paa den anden Side en lang Række af Bidragyderne omtaler hans Indsats med den største Anerkendelse og Respekt, er en Selvfølge. Naar Johan Åkerman som Bevis paa Cassels store Autoritet indenfor alle Kredse anfører, at hans Skrifter paaberaabes oftere end nogen andens baade af de monetære Kriseteoretikere og deres Modstandere, kunde man dog fristes til at tilføje, at dette snarere vidner om Cassels Versalitet end just om hans Forskningsarbejdes Helstøbthed.

INTERNATIONAL LITTERATUROVERSIGT

Udenlandske økonomiske Skrifter, indkøbt af det kgl. Bibliotek (Kgl.) og Universitetets statistiske Laboratorium (St. L.) i April 1933—Januar 1934 og vigtigere Afhandlinger i de nævnte Institutioners udenlandske videnskabelige Fagtidsskrifter i samme Tidsrum¹⁾.

1. NATIONALØKONOMIENS TEORI.

- Balas, Karl v.:* Theorie der Einkommen- und Zahlungsmachtverteilung. Wien 1927. 166 S. (St. L.)
- Bucharin, N.:* Die politische Oekonomie des Rentners. Berlin 1926. 194 S. (St. L.)
- Chamberlin, E.:* The Theory of monopolistic Competition. Cambridge 1933. 219 S. (St. L.)
- Engländer, Oskar:* Theorie der Volkswirtschaft. Wien 1929. I: 192 S.; II: 203 S. (St. L.)
- Frisch, R.:* Pitfalls in the statistical Construction of Demand and Supply Curves. Leipzig 1933. 39 S. (St. L.)
- Grundrisse zum Studium der Nationalökonomie. Hrsg. von K. Diehl und P. Mombert. Jena 1933.
- Bd. I: K. Diehl: Einführung in das Studium der Nationalökonomie. (Kgl.)
- Bd. V, 1: Theorie des Geldes. 2. Halbbd. (Kgl.)
- Bd. V, 2: S. Budge: Lehre vom Gelde. (Kgl.)
- Harms, B.:* Die Grundlagen der ökonomischen Theorie. Tübingen 1933. 100 S. (St. L.)
- Kalinoff, D.:* David Ricardo und die Grenzwerttheorie. Tübingen 1907. 140 S. (St. L.)
- Landauer, Carl:* Grundprobleme der funktionellen Verteilung des wirtschaftlichen Wertes. Jena 1923. 253 S. (St. L.)
- Laski, H. J.:* Political thought in England from Locke to Bentham. London. 1925. 253 S. (St. L.)
- Marschak, Jakob:* Elastizität der Nachfrage. Tübingen 1931. 143 S. (St. L.)
- Oppenheim, Franz:* Wert und Kapitalprofit. Jena 1916. 229 S. (St. L.)

¹⁾ Tidsskriftets Oversigter over nyanskaffet økonomisk Litteratur vil fremtidig tilhøre indeholde de vigtigste Afhandlinger i de udenlandske videnskabelige Fagtidsskrifter, som er tilgængelige paa det kgl. Bibliotek og Universitetets statistiske Laboratorium. Det drejer sig foreløbig om: Economic Journal (E. J.), Economica (Ec.), Økonomisk Tidsskrift (Ek. T.), Økonomiska Samfundets Tidsskrift (Ek. S. T.), Finanzarchiv (F.), Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (J. f. N. S.), Journal of Political Economy (J. P. E.), Quarterly Journal of Economics (Q. J. E.), Revue d'Economie Politique (R. d'E. P.), Statsvetenskaplig Tidsskrift (Stv. T.), Statsøkonomisk Tidsskrift (St.-øk. T.), Zeitschrift für Nationalökonomie (Z. f. N.), Weltwirtschaftliches Archiv (W. A.).

- Pisani, L.*: Die Zinsgestaltung in den Nachkriegsjahren. Hamburg 1931. 135 S. (St.L.)
- Plenge, Johann*: Das System der Verkehrswirtschaft. Tübingen 1903. 36 S. (St.L.)
- Schilling, A.*: Die Lehre vom Wirtschaften, Wesen und Zusammenhänge. Berlin 1925. 297 S. (St.L.)
- Seligmann, E. R.*: Essays in Economics. New York 1925. 397 S. (St.L.)
- Spann, Othmar*: Tote und lebendige Wissenschaft. Jena 1925. 172 S. (St.L.).
- Sundbom, Ivar*: Præbildning och ändamålsenlighet. Göteborg 1933. 211 S. (Disputats). (Kgl. og St.L.)
- Vogel, Hugo E.*: Hauptprobleme der theoretischen Volkswirtschaftslehre auf sozialorganischer Grundlage. Berlin 1931. 484 S. (St.L.)
- Wicksell, K.*: Über Wert, Kapital und Rente. Jena 1893. 143 S. (St.L.)
- Whitaker, Albert C.*: Labor Theory of value. New York 1904. 194 S. (St.L.)
-
- Ohlin, Bertil*: Till frågan om penningteoriens uppläggning. Ek. T., Häfte 2 1933. S. 45—81. (Kgl. og St.L.)
- Brocard, Lucien*: Die Tendenz zur Nationalwirtschaft und die internationalen Beziehungen. W. A., Häfte 2 1933, S. 317—333. (Kgl. og St.L.)
- Conrad, Otto*: Kausale und funktionale Zusammenhänge im Wirtschaftsmechanismus. Z. f. N., Häfte 5 1933, S. 625—644. (St.L.)
- Conrad, Otto*: Das Ende der Automatik des Marktmechanismus. J. f. N. S., 139. Bind 1. Häfte 1933, S. 24—35. (Kgl. og St.L.)
- Englis, Karel*: Erkenntnistheoretische Kritik der österreichischen Wertlehre. J. f. N. S., 138. Bind 6 Häfte 1933, S. 801—831. (Kgl. og St.L.)
- Englis, Karel*: Zur Teleologischen Theorie der Wirtschaft. F., Bind 1 Häfte 4 1933, S. 569—588. (Kgl. og St.L.)
- Fick, Friederich*: Mathematische Beziehung zwischen Gütermenge und Preis. J. f. N. S., 139. Bind 2 Häfte 1933. S. 161—187. (Kgl. og St.L.)
- Fossati, Eraldo*: Ricardo und die Entstehung des Bullion Report. Z. f. N., Häfte 4 1933, S. 473—500. (St.L.)
- Jecht, Horst*: Wirtschaft und Wissenschaft. F., Bind 1 Häfte 4 1933, S. 562—568. (Kgl. og St.L.)
- Kretschmar, Hans*: Ökonomische Theorie, Nationalwirtschaft und »Interventionismus«. W. A., Häfte 2 1933, S. 334—355. (Kgl. og St.L.)
- Lindberg, Jak. Kr.*: Die Kapitalzinstheorie Böhm-Bawerks. Z. f. N., Häfte 4 1933, S. 501—514. (St.L.)
- Myrdal, Gunnar*: Das Zweck-Mittel-Denken in der Nationalökonomie. Z. f. N., Häfte 3 1933, S. 305—329. (St.L.)
- Ricci, Umberto*: Die Methode der nationalökonomischen Wissenschaft. Z. f. N., Häfte 5 1933, S. 577—603. (St.L.)
- Schneider, Erich*: Bemerkungen zur Grenzproduktivitätstheorie. Z. f. N., Häfte 5 1933, S. 604—624. (St.L.)
- Stackelberg, H. v.*: Zwei kritische Bemerkungen zur Preistheorie Gustav Cassels. Z. f. N., Häfte 4 1933, S. 456—472. (St.L.)
- Zadow, Fritz*: Ueber das Verhältnis von Philosophie und Sozialökonomie. J. f. N. S., 139. Bind 6 Häfte 1933, S. 801—817. (Kgl. og St.L.)
- Cannan, Edwin*: The need for simpler economics. E. J., Nr. 171 1933, S. 367—378. (Kgl. og St.L.)

- Cassels, J. M.*: Professor Pigou's method for deriving demand curves. E. J., Nr. 172 1933, S. 575—587. (Kgl. og St. L.)
- Dobb, M.*: The problems of a socialist economy. E. J., Nr. 172 1933, S. 588—598. (Kgl. og St. L.)
- Fischer, A. G. B.*: Capital and the growth of knowledge. E. J., Nr. 171 1933, S. 379—389. (Kgl. og St. L.)
- Gifford, C. H. P.*: The concept of the length of the period of production. E. J., Nr. 172 1933, S. 611—618. (Kgl. og St. L.)
- Hobson, J. A.*: Underconsumption. Ec., Nr. 42 1933, S. 402—427. (St. L.)
- Joseph, M. F. W.*: A discontinuous cost curve and increasing returns. E. J., Nr. 171 1933, S. 390—398. (Kgl. og St. L.)
- Kaufmann, Felix*: On the subject-matter and method of economic science. Ec., Nr. 42 1933, S. 381—401. (St. L.)
- Leontief, W. W.*: The use of indifference curves in the analysis of foreign trade. Q. J. E., Nr. 3 1933, S. 493—503. (St. L.)
- Robertson, D. H.*: Saving and hoarding. E. J., Nr. 171 1933, S. 399—413. (Kgl. og St. L.)
- Robertson, D. H.*: A note on the theory of money. Ec., Nr. 41 1933, S. 243—247. (St. L.)
- Schultz, Henry*: Interrelations of demand. J. P. E., Nr. 4 1933, S. 468—512. (Kgl. og St. L.)
- Souter, R. W.*: »The nature and significance of economic science« in recent discussion. Q. J. E., Nr. 3 1933, S. 377—413. (St. L.)
- Bousquet, G. H.*: Sur la réversibilité des équilibres économiques. R. d'E. P., Nr. 4 1933, S. 1314—1326. (Kgl.)
- Perrout, François*: Société d'économie mixte et system capitaliste. R. d'E. P., Nr. 4 1933, S. 1275—1313. (Kgl.)

2. PENGE- OG BANKVÆSEN.

- Beiträge zur Geldtheorie von *K. Wicksell m. m.* Hrsg. von F. A. Hayek. Wien 1933. (Kgl.)
- Davidson, D.*: Guldmyntfotens Rationalisering. Uppsala 1933. 72 S. (St. L.)
- Eicken, H.*: Konjunkturbeeinflussung durch Kreditkontrolle. 97 S. (St. L.)
- Federal reserve act, The, as amended to July 1, 1933. Washington 1933 (Kgl.)
- Keilhau, V.*: Europeiske Pengesystemer efter 1914. Oslo 1930. 160 S. (St. L.)
- Keilhau, V.*: Overgang til en ny Pengeenhed. Oslo 1933. 165 S. (St. L.)
- Komorzynski, J. v.*: Die nationalökonomische Lehre vom Credit. Innsbruck 1903. 523 S. (St. L.)
- Kovats, Elemier*: »Rente sonnante«. Budapest. 4 Hefter à 12 S. (St. L.)
- Kunwald, G.*: Ehrliches und unehrliches Silbergeld. Jena 1931. 58 S. (St. L.)
- Melchett, (Lord)*: Modern money. A treatise on the reform of the theory and practise of political economy. London 1932. (Kgl.)
- Plenge, Johann*: Die erste Anlagebank. Gründung und Geschichte des Crédit Mobilier. Essen a. d. Ruhr 1931. 119 S. (St. L.)
- Riksbank, Sveriges, 1668—1924. Bankens tillkomst och verksamhet. (Del 4—5). Stockholm 1931. (Kgl.)
- Rittershausen, H.*: Der Neubau des deutschen Kreditsystems. Berlin 1932. 184 S. (St. L.)

- Burjam, F.*: Diskontoforskjutningar och säsongfluktuationer. Ek. S. T., Häfte 27 1933, S. 36—68. (St. L.)
- Collinder, Stig*: En blick på banköden i Finland. Ek. S. T., Häfte 28 1933, S. 66—76. (St. L.)
- Dolley, James C.*: Open Market buying as a stimulant for the bond market. J. P. E., Nr. 4 1933, S. 513—529. (Kgl. og St. L.)
- Elleman, W. J.*: Relation of call money rates to stock market speculation. Q. J. E., Nr. 3 1933, S. 449—463. (St. L.)
- Hartzel, Elmer*: A balance sheet of the banking system and a consolidated statement of bank and life insurance company resources. J. P. E., Nr. 5 1933, S. 673—685. (Kgl. og St. L.)
- Jones, J. H.*: The gold standard. E. J., Nr. 172 1933, S. 551—574. (Kgl. og St. L.)
- Posner, Stanley Irving*: Expansion possibilities of the Federal Reserve Banking System. J. P. E., Nr. 3 1933, S. 350—378. (Kgl. og St. L.)
- Westerfield, Ray B.*: The Banking Act 1933. J. P. E., 1933, S. 721—749. (Kgl. og St. L.)
- Vecchio, Gustavo Del*: Les nouvelles théories économiques de la monnaie. R. d'E. P., Nr. 4 1933, S. 1265—1274. (Kgl.)

3. KONJUNKTURER.

- Durbin, E. F. M.*: Purchasing power and trade depression, a critique of under-consumptions theories. London 1933. 198 S. (St. L.)
- Hansen, Alvin H.*: Business-cycle theory. Boston 1927. 218 S. (St. L.)
- Hansen, Alvin H.*: Economic stabilisation in an unbalanced world. New York 1932. 384 S. (St. L.)
- Hodson, H. V.*: Economics of a changing world. London 1933. 287 S. (St. L.)
- Jones, Edward D.*: Economic Crises. New York 1900. 245 S. (St. L.)
- Myrdal, G.*: Konjunktur och offentlig hushållning. En utredning. Stockholm 1933. (Kgl.)
- Schönheider, K., og Frisch*: Produktionscyklerne, Kriserne og Investeringerne. 152 S. (St. L.)
- Schiff, Erich*: Kapitalbildung und Kapitalaufzehrung im Konjunkturverlauf. Wien 1933. 243 S. (St. L.)
- Akermann, Johan*: Depressionens problem. St.-øk. T., Häfte 2 1933, S. 54—76. (Kgl. og St. L.)
- Davidson, David*: Spridda Studier angående stagnationens nationalekonomi I—II. Ek. T., Häfte 4—6 1933, S. 127—180. (Kgl. og St. L.)
- Frisch, Ragnar*: Depresjonens problem. St.-øk. T., Häfte 3 1933, S. 95—100. (Kgl. og St. L.)
- Hicks, J. R.*: Gleichgewicht und Konjunktur. Z. f. N., Häfte 4 1933, S. 441—455. (St. L.)
- Papi, Giuseppe Ugo*: Die grundlegende Ursache der wirtschaftlichen Schwankungen. Z. f. N., Häfte 3 1933, S. 330—356. (St. L.)
- Turroni, Bresciani Constantino*: Ägypten in der Weltwirtschaftskrisis. W. A., Häfte 2 1933, S. 384—413. (Kgl. og St. L.)
- Wagenführ, Horst*: Kartellpreise und Tariflöhne im Konjunkturverlauf. J. f. N. S., 138. Bind 4. Häfte 1933, S. 501—517. (Kgl. og St. L.)

- Weddingen, Walter:* Weltwirtschaftskrise und Kapitalismus. J. f. N. S., 139. Bind 1. Hæfte 1933, S. 13—23. (Kgl. og St. L.)
- Belshaw:* Crisis and readjustment in New Zealand. J. P. E., Nr. 6 1933, S. 750—776. (Kgl. og St. L.)
- Hill, Martin:* The period of production and industrial fluctuations. E. J., Nr. 172 1933, S. 599—610. (Kgl. og St. L.)
- Röpke, W.:* Trends in german business cycle policy. E. J., Nr. 171 1933, S. 427—441. (Kgl. og St. L.)
- Theiss, Edward:* A quantitative theory of industrial fluctuations caused by the capitalistic technique of production. J. P. E., Nr. 3 1933, S. 334—349. (Kgl. og St. L.)

4. ERHVERVSPOLITIK.

- Bowie, J. A.:* Rationalization. London 1931. 36 S. (St. L.)
- Fifteenth Census of the United States 1930. (United States, Department of Commerce). Washington 1933. (Kgl.)
- Abstract.
- Agriculture. Vol. 3, Part. 1.
- Construction industry.
- Distribution. Vol. 1.
- Manufactures: 1929. Vol. 1—2.
- Mines and quarries: 1929.
- Population. Vol. 5.
- Galdicke, H., und v. Eyhern:* Die produktionswirtschaftliche Integration Europas. Berlin 1933. I: 179 S. II: 37 S. (St. L.)
- Harmaja, L.:* Die Einwirkung der Zollpolitik auf die Industrialisierungstendenz in der finnischen Volkswirtschaft. Helsingfors 1933. 28 S. (St. L.)
- Högel, M.:* Die auswärtige Handelspolitik Frankreichs nach dem Kriege. Jena 1929. 124 S. (St. L.)
- Jones, G. T.:* Increasing return. Cambridge 1933. 300 S. (St. L.)
- Leecrist, Horace:* The triumph of mediocrity in business. 1933. 468 S. (St. L.)
- Lindahl, E.:* Aktiebolagens Beskattnng i Sverige och Utlandet. Stockholm 1931. 256 S. (St. L.)
- Madison. University of Wisconsin. Studies in the social science and history. No. 17: A. J. Altmeyer: The industrial commission of Wisconsin. 1932. (Kgl.)
- Myers, Ch. S.:* Business Rationalisation. London 1932. 76 S. (St. L.)
- Ohlin, Bertil:* Interregional and international Trade. Cambridge 1933. 617 S. (St. L.)
- Regnskapsresultater fra norske gårdsbruk. Halden 1933. 131 S. (St. L.)
- Riedl, Richard:* Die Industrie Oesterreichs während des Krieges. Wien 1932. 374 S. (St. L.)
- Schmalenbach, E.:* Die Kontenrahmen. Leipzig 1930. 79 S. (St. L.)
- Sillén, O.:* Nyare balansvärderingsprinciper. Stockholm 1933. 51 + 22 S. (St. L.)
- Veblen, Thorstein:* The use of loan credit in modern business. Chicago 1922. (St. L.)
- Vogt, Johan:* Den nye tekniske revolution og dens samfundsmæssige følger. Oslo 1933. 67 S. (St. L.)

- Bergman, G. K.*: Skogstillgången, industriens råvarubehov och uppslagen till fullständigare utnyttjande av skogarnas avkastning. Ek. S. T., Häfte 28 1933, S. 30—65. (St. L.)
- Mannerheim, C. E.*: En blick på jordbrukets läge och utveckling under senare tider. Ek. S. T., Häfte 27 1933, S. 69—93. (St. L.)
- Procope, H. J.*: Några randanmärkingar till Finlands handelstraktatpolitik. Ek. S. T., Häfte 28 1933, S. 1—29. (St. L.)
- Fries, Karl*: Internationale Kartelle. J. f. N. S., 139. Bind 5 Häfte 1933, S. 641—704. (Kgl. og St. L.)
- Quante, Peter*: Möglichkeiten und Grenzen der bäuerlichen Siedlung, besonders im Hinblick auf die gewerbliche Arbeitslosigkeit. J. f. N. S., 139. Bind 6 Häfte 1933, S. 833—864. (Kgl. og St. L.)
- Rosenberg, Hans*: Die zoll- und handelspolitischen Auswirkungen der Weltwirtschaftskrisis von 1857—1859. W. A., Häfte 2 1933, S. 368—383. (Kgl. og St. L.)
- Batson, H. E.*: The economic concept of a public utility. Ec., Nr. 42 1933, S. 457—472. (St. L.)
- Bailey, S. H.*: Reciprocity and the Most-favoured-nation-clause. Ec., Nr. 42 1933, S. 428—456. (St. L.)
- Fay, C. R.*: Co-operators and the state. E. J., Nr. 171 1933, S. 414—426. (Kgl. og St. L.)
- Southard, F. A.*: American Industry Abroad since 1929. J. P. E., Nr. 4 1933, S. 530—547. (Kgl. og St. L.)
- Perroux, François*: Economie corporative et système capitaliste. R. d'E. P., Nr. 5 1933, S. 1409—1478. (Kgl.)

5. SOCIALPOLITIK.

Arbetslöshetsutredningens betänkande. Stockholm 1933. (Kgl.)

II. Bilagor, Bd. I: D. Hammarskjöld: Konjunkturspridningen. En teoretisk och historisk undersökning.

Gjöres, A.: Robert Owen och Kooperationens uppkomst. Stockholm 1932. (Kgl.)

Internationella Arbetsorganisationen. (Kgl.)

VII. Arbetskonferencens sextonde sammanträde m. m. (1932). (Delegationen för det internationella socialpolitiska samarbetet). Stockholm 1933.

International Labour Conference. 16. Session. Geneva 1932. (Kgl.)

International Labour Conference. 17. Session. Geneva 1933. (Kgl.)

International Labour Office. Studies and reports. Geneva.

Series A. Nr. 34. Conciliation and arbitration in industrial disputes. 1933. (Kgl. og St. L.)

Series A. Nr. 36. J. R. Richardson: Industrial relations in Great Britain. 1933. (Kgl.)

Series A. Nr. 37. Industrial Labour in Japan. 1933. (Kgl.)

Series B. Nr. 19. National recovery measures in the United States. 1933. 224 S. (St. L. og Kgl.)

Series F, 2. section. Nr. 6. Safety in the manufacture and use of celluloid. 1933. (Kgl.)

Series K. Nr. 11. Collective agreements in agriculture. 1933. (Kgl.)

Series M. Nr. 9. Non-contributory pensions. 1933. (Kgl.)

Series M. Nr. 10. Compulsory pension insurance. 1933. 782 S. (St. L. og Kgl.)

Hours of work and unemployment. Report of the preparatory conference. 1933. (Kgl.)

Johannesson, Ø.: Die Stellung der freien Arbeiter in Island bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. København 1933. 256 S. (St. L.)

Järle, O.: August Bebel som Socialpolitiker. Malmö 1914. 45 S. (St. L.)

Verein für Sozialpolitik. Schriften. München u. Leipzig.

183, 2: Probleme der Wertlehre. Hrsg. von *L. Mises* und *A. Spiethoff*. Teil 2. 1933.

185, 3: Die Arbeitslosigkeit der Gegenwart. Hrsg. von *M. Saitzew*. Teil 3: Deutsches Reich II. 1933.

Utredning rörande kostnaderna för vissa genom Statens arbetslöshetskommission utförda arbeten i jämförelse med kostnaderna för motsvaranda i annan ordning utförda arbeten m.m. Stockholm 1933. (Kgl.)

Elster, Alexander: Begriff und Wesen der Sozialbiologie und der Sozialhygiene. J. f. N. S., 139. Bind 3 Hæfte 1933, S. 369—382. (Kgl. og St. L.)

Wagner, Emmy: Die Motive der Fürsorge. J. f. N. S., 139. Bind 3. Hæfte 1933, S. 321—364. (Kgl. og St. L.)

Leduc, Gaston: La semaine de quarante heures. R. d'E. P., Nr. 5 1933, S. 1479—1543. (Kgl.)

6. OFFENTLIGE FINANSER.

Cohn, G., og Neisser, H.: Kapitalbildung und Steuersystem. Berlin 1930. I: 494 S. II: 594 S. + 5 Bilag. (St. L.)

Fisk, Harvey E.: French public Finance in the great war and to-day. New York 1922. 363 S. (St. L.)

Lindahl, E.: Aktiebolagens Beskattning i Sverige och Utlandet. Stockholm 1931. 256 S. (St. L.)

Moll, Bruno: Lehrbuch der Finanzwissenschaft. Berlin 1930. 708 S. (St. L.)

Necker, M.: De l'administration des Finances de France. 1784. I: 352 S. II: 536 S. III: 468 S. (St. L.)

Results of state trading. London 1933. 112 S. (St. L.)

Lagerroth, F.: Enhetlig budget eller specialfonder? Ett frihetsida finansproblem. Stv. T., Hæfte 4 1933, S. 303—321. (Kgl. og St. L.)

Fossati, Eraldo: Der Beitrag des Jean François Meton zur Finanzlehre. F., Bind 1 Hæfte 4 1933, S. 589—603. (Kgl. og St. L.)

Fasiani, Mauro: Der gegenwärtige Stand der reinen Theorie der Finanzwissenschaft in Italien III. Z. f. N., Hæfte 3 1933, S. 357—388. (St. L.)

Perroux, François: Les Finances Fascistes 1922—1932. F., Hæfte 4 1933, S. 604—641. (Kgl. og St. L.)

Crum, W. L.: Large-scale enterprise in the light of income tax returns. Q. J. E., Nr. 3 1933, S. 414—448. (St. L.)

7. STATISTIK (TEORI OG BESKRIVENDE).

Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Begr. von *F. v. Liszt* und *W. Kaskel*. Berlin.

Abteilung Staatswissenschaft. XLVI a: Grundriss der Statistik. II. Gesellschaftsstatistik. Von *W. Winkler*. 1933.

1928 års pensionsförsäkringskommitté och organisationssakkunniga. Statistiska undersökningar samt kostnadsberäkningar m. m. Del 2. Stockholm 1932. (Statens offentliga utredningar. Socialdepartementet). (Kgl.)

Reconstruction of the Soviet Union under the five-year-plan. Moscow 1933.
(All-Union institute of pictographical statistics of soviet construction and economy.)

- Edin, Karl Arvid*: Bidrag till befolkningsstatistikens metodik. Stv. T., Hæfte 3 1933, S. 245—264, og Hæfte 5 1933, S. 409—425. (Kgl. og St. L.)
- Lindahl, Erik*: Sveriges Riksbanks konsumtionsprisindex. Ek. T., Hæfte 3 1933, S. 83—126. (Kgl. og St. L.)
- Palmstrøm, Henrik*: Omkring de elementære mål i statistikken. St.-øk. T., Hæfte 3 1933, S. 101—108. (Kgl. og St. L.)
- Bruun, Otto*: En återblick på befolkningsutvecklingen i Helsingfors. Ek. S. T., Hæfte 27 1933, S. 1—18. (St. L.)
- Modeen, Gunnar*: En prognos för den framtida befolkningsutveckling i Helsingfors. Ek. S. T., Hæfte 27 1933, S. 18—35. (St. L.)
- Jastrow, J.*: Der Sinn des Aussenhandels und die Handelsstatistik. J. f. N. S., 139. Bind Hæfte 4 1933, S. 500—530. (Kgl. og St. L.)
- Grosskopf, J. F. W.*: The position of the native population in the economic system of South Africa. W. A., Hæfte 2 1933, S. 414—441. (Kgl. og St. L.)
- Gumbel, E. J.*: Die Gauss'sche Verteilung der Gestorbenen. J. f. N. S., 138. Bind 3. Hæfte 1933, S. 365—389. (Kgl. og St. L.)
- Mombert, P.*: Wandlungen in der Lebensdauer und dem Altersaufbau der Bevölkerung. J. f. N. S., 139. Bind 1. Hæfte 1933, S. 36—70. (Kgl. og St. L.)
- Zizek, F.*: Die »Allgemeine« und die »Spezielle« statistische Methodenlehre. J. f. N. S., 138. Bind 5. Hæfte 1933, S. 641—692. (Kgl. og St. L.)
- Fortes, Meyer*: The influence of position in sibship on juvenile delinquency. Ec., Nr. 41 1933, S. 301—328. (St. L.)
- Hart, A. G.*: An Examination of Mr. Keynes's price-level concepts. J. P. E., Nr. 5 1933, S. 625—638. (Kgl. og St. L.)
- Spengler, J. J.*: Population doctrines in the United States. I: Anti-Malthusianism. J. P. E., Nr. 4 1933, S. 433—467. (Kgl. og St. L.). II: Malthusianism. J. P. E., Nr. 5 1933, S. 639—672. (Kgl. og St. L.)

8. ANDET.

- John Hopkins university. Studies in historical and political science. Baltimore 1933. (Kgl.)
- Series 51, Nr. 4: K. W. Rowe: Mathew Carey, a study in American economic development.
- Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie. Hrsg. von K. Diehl. Jena. H. 8: H. Binder: Das sozialitäre System Engen Dührings. 1933. (Kgl.)
- Berkeley. University of California. Publications in economics. (Kgl.)
- Vol. 11, Nr. 1: R. V. Teggart: Thorstein Veblen. A chapter in American economic thought. 1932.
- Vol. 11, Nr. 2: S. Daggett: Railroad consolidation west of the Missisipi river. 1933.
- Vol. 12, Nr. 1—2: P. S. Taylor: Mexican Labor in the United States. Migration statistics. II—III. 1933.
- Brookings, R. S.: Economic democracy. America's answer to Socialism and Communism. New York 1929. (Kgl.)
- Cassel, G.: Spara eller icke spara. Frågans innebörd. Stockholm 1933. (Kgl.)
- Chydenius, Anders: The national gain. London 1931. 92 S. (St. L.)

- Einraudi, L.*: La condotta economica e gli effetti sociali della guerra italiana. Bari 1933. (Carnegie). (Kgl.)
- Friedrich, E.*: Geographie des Welthandels und Weltverkehrs. Jena 1930. 512 S. (St.L.)
- Gehlke, Ch. E.*: Emile Durkheims Contributions to sociological Theory. New York 1915. 188 S. (St.L.)
- Guntton, G.*: Wealth and progress. New York 1897. 385 S. (St.L.)
- Harmaja, L.*: Effects on the war on economic and social life in Finland. New Haven 1933. 122 S. (St.L. og Kgl.)
- Harms, Bernhard*: Vom Wirtschaftskrieg zur Weltwirtschaftskonferenz. Jena 1927. 359 S. (St.L.)
- Jonkers*: Economische en sociale toestand in het romeinsche rijk, blijvende uit het Corpus Juris. Wageningen 1933. (Disp.) (Kgl.)
- Keilhau, V.*: Norge og verdenskrigen. Oslo 1927. 367 S. (St.L.)
- Keilhau, V.*: Streiflys over Marx. Oslo 1932. 102 S. (St.L.)
- Keilhau, V., Wederwang og Frisch*: Verdensøkonomien i efterkrigstiden. Oslo 1932. 139 S. (St.L.)
- Kerner, R. J.*: Social sciences in the Balkans and in Turkey. A survey on resources for study and research in these fields of knowledge. Berkeley 1930. (Kgl.)
- Knowles, L. C. A.*: The industrial and commercial revolution in Great Britain during the Nineteenth Century. London 1924. 416 S. (St.L.)
- Kohn, Stanislaus*: The cost of the war to Russia. New Haven 1932. 215 S. (St.L.)
- Kuczyński, Jürgen*: Zurück zur Marx. Leipzig 1926. 217 S. (St.L.)
- Man, H. de*: Socialismens Idé. Stockholm 1933. 407 S. (St.L.)
- Menger, Anton*: The right to the whole produce of labour. (Forord af Fox-well). London 1899. 267 S. (St.L.)
- Monheim, Maria*: Rationalisierung der Menschenvermehrung. Eine Studie zur praktischen Bevölkerungspolitik. Jena 1928. (Kgl.)
- Moulton*: The Reparation Plan. New York 1924. 325 S. (St.L.)
- and *Mac Guire*: Germany's Capacity to pay. New York 1923. 384 S. (St.L.)
- Mussolini*: Speeches on the Italian economic policy during the first decennius. Rome u. A. (Kgl.)
- Myrdal, G.*: The cost of living in Sweden 1830—1930. Stockholm 1933. 251 S. (St.L.)
- Nachkriegskapitalismus. (Frankfurter Zeitung). 265 S. (St.L.)
- Nationalekonomiska Studier, tillägnade Prof. K. Wicksell. Stockholm 1921. 170 S. (St.L.)
- Neurath, Otto*: Lebensgestaltung und Klassenkampf. Berlin 1928. 152 S. (St.L.)
- Wirtschaftsplan und Naturalrechnung. Berlin 1925. 114 S. (St.L.)
- Nielsen, Axel, m. fl.*: Dänische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1933. 600 S. (St. L.)
- Riksdag, Sveriges. Historisk och statsvetenskaplig framställning. Utgiven enligt beslut av 1926 års riksdag. Stockholm.
- Förre avdelningen: Riksdagens historia intill 1865.
- Bd. 4: Riksdagen under den karolinska tiden. 1932.
- Bd. 7: Riksdagen under den gustavianska tiden. 1932.

- Rivers-Pitt, G. H. L. F.*: Problems of population. London 1932. 377 S. (St. L.)
- Royers, James E. Th.*: The economic interpretation of history. London 1888. 547 S. (St. L.)
- Russell, Ch. E.*: Lawless wealth. New York 1908. 288 S. (St. L.)
- Schiff, Erich*: Die Planwirtschaft und ihre ökonomische Hauptprobleme. (St. L.)
- Stockholm economic studies. (Institute for social sciences of Stockholm university.)
- Nr. 3 a: Wages, cost of living and national income in Sweden 1860—1930. (Kgl.)
- Vol. 2: Wages in Sweden 1860—1930. Part 1. (London 1933). (Kgl.)
- Tönnies, Ferdinand*: Einführung in die Soziologie. Stuttgart 1931. 327 S. — Norsk Udgave: Oslo 1932. 327 S. — (St. L.)
- Fortschritt und soziale Entwicklung. Karlsruhe 1926. 142 S. (St. L.)
- Vogt, Johan*: Marxisme og Marx-Kritikk. Oslo 1931. 53 S. (St. L.)
- Wallas, Graham*: Human nature in politics. London 1924. 302 S. (St. L.)
- Warschauer, Otto*: Zur Entwicklungsgeschichte des Sozialismus. Berlin 1909. 403 S. (St. L.)
- Wieser, Friederich*: Das Gesetz der Macht. Wien 1926. 562 S. (St. L.)
- World economic survey 1932—33. Genève 1933. 345 S. (St. L.)

-
- Gahn, Hans*: Depressionens och skatteforhøjningarnas inverkan på rusdryckskonsumtionen. Stv. T., Hæfte 4 1933, S. 322—344.
- Jahn, Gunnar*: Den økonomiske verdenskonferanse. St.-øk. T., Hæfte 2 1933, S. 33—53. (Kgl. og St. L.)
- Langfeldt, E.*: Plan for kostholdet i Norge bygget på landets egen produksjon. St.-øk. T., Hæfte 3 1933, S. 77—94. (Kgl. og St. L.)
- Baxa, Jakob*: Die wirtschaftlichen Ansichten von Joseph Maria v. Radowitz. J. f. N. S., 139. Bind 2 Hæfte 1933, S. 188—210. (Kgl. og St. L.)
- Brutskus, Boris*: Russlands Getreideausfuhr. W. A., Hæfte 2 1933, S. 471—504. (Kgl. og St. L.)
- Coatman, J.*: Die Weltkonferenz in London 1933. W. A., Hæfte 2 1933, S. 292—316. (Kgl. og St. L.)
- Gross, Hermann*: Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftsbeziehungen Albaniens. W. A., Hæfte 2 1933, S. 505—551. (Kgl. og St. L.)
- Kulischer, Josef*: Das Aufkommen der landwirtschaftlichen Maschinen um die Wende des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. J. f. N. S., 139. Bind 3. Hæfte 1933, S. 321—368. (Kgl. og St. L.)
- Lütge, F.*: Friederich August Ludwig von der Marwitz, der grosse Gegner Stein-Hardenbergs. J. f. N. S., 139. Bind 4. Hæfte 1933, S. 481—499. (Kgl. og St. L.)
- Mann, F. K.*: Zur Soziologie des Berufs. J. f. N. S., 138. Bind 4. Hæfte 1933, S. 481—500. (Kgl. og St. L.)
- Michels, Robert*: Der Jugendbegriff der Nation. J. f. N. S., 139. Bind 1. Hæfte, S. 1—12. (Kgl. og St. L.)
- Tzöbl, Josef A.*: Der geschichtliche Ständestaat. J. f. N. S., 139. Bind 6. Hæfte 1933, S. 818—832. (Kgl. og St. L.)
- Clark, Lindley D.*: Workmen's compensation and the railroads: A hesitating revolution. J. P. E., Nr. 6 1933, S. 806—820. (Kgl. og St. L.)

- Daugall, H. E.*: Railway rates and rate-making in France since 1921. J. P. E., Nr. 3 1933, S. 289—333. (Kgl. og St. L.)
- Ebersole, Franklin J.*: One Year of the Reconstruction Finance Corporation. Q. J. P., Nr. 3 1933, S. 464—492. (St. L.)
- Fetter, Frank W.*: Gresham's law and the Chilean Peso. J. P. E., Nr. 6 1933, S. 821—827. (Kgl. og St. L.)
- Harris, S. E.*: The economic legislation of the United States 1933. E. J., Nr. 172 1933, S. 619—651. (Kgl. og St. L.)
- Handman, Max*: Economic history and the Economist. J. P. E., Nr. 3 1933, S. 379—391. (Kgl. og St. L.)
- Lugard, Lord*: Colonial Administration. Ec., Nr. 41 1933, S. 248—263. (St. L.)
- Maxwell, J. A.*: The dispute over the Federal Domain in Canada. J. P. E., Nr. 6 1933, S. 777—805. (Kgl. og St. L.)
- Simons, H. C.*: Mercantilism as Liberalism. J. P. E., Nr. 4 1933, S. 548—551. (Kgl. og St. L.)
- Staley, Eugene*: Private investments and international politics in the Saar 1919—20. J. P. E., Nr. 5 1933, S. 577—601. (Kgl. og St. L.)
- Trepp, Jean Carol*: Union-management Co-operation and the Southern Organizing Campaign. J. P. E., Nr. 5 1933, S. 602—624. (Kgl. og St. L.)
- Winterton, P.*: Soviet economic development since 1928. E. J., Nr. 171 1933, S. 442—452. (Kgl. og St. L.)
- Bussot, Albert*: Le bloc des Etats agricoles de l'Europe centrale et orientale et son programme. R. d'E. P., Nr. 5 1933, S. 1544—1558. (Kgl.)
-

BOGANMELDELSER

LES ÉCHANGES INTERNATIONAUX ET LA POLITIQUE DOUANIÈRE FRANÇAISE
AU COURS DE LA CRISE ÉCONOMIQUE. Rapport présenté par *M. Adéodat Boissard*
et adopté par le Conseil National Économique dans sa Session du 21 Novembre 1932
(Paris 1932, 91 S. Pris 5 frs.).

Denne Undersøgelse fremtræder som et Led i det franske Økonomiske Raads Undersøgelser af Spørgsmaalet om de Forholdsregler, der paa det told- og traktatpolitiske Omraade bør tages til Beskyttelse af den franske Økonomi under den herskende Krise.

Beretningen indledes med en kort historisk Oversigt over den franske Toldpolitik i dens forskellige Faser (1892—1914, 1914—18, 1918—27, 1927—30). Herefter gaar Forfatteren over til en Redegørelse for de sidste Aars Toldpolitik og for de under de herskende Kriseforhold mest paakrævede Told- og Traktatreformer.

Uden at indlade sig paa en teoretisk Diskussion om Frihandel og Beskyttelse fastslaar Forf., at den franske Politik kunde ledes i to Retninger: én mere autokratisk rettet mod Beskyttelse af Hjemmemarkedet og en Udvikling af Handelsforbindelsen med de franske Kolonier, og en anden mere liberal, gaaende ud paa at fremme den internationale Handelsomsætning. Det franske økonomiske Raad udtaler sig til Gunst for den sidste Retningslinie.

Til Opfyldelse af dette Formaal anbefaler det: dels internationale Foranstaltninger (ensartet Toldnomenklatur, Ophævelse af indirekte Beskyttelse, Landbrugs- og Industriaftaler etc.), dels nationale Foranstaltninger (Precisering af det nødvendige Minimum af Beskyttelse, Foranstaltninger til Sikring af Eksportinteresserne, herunder Revision af Handelstraktaterne).

Hvad angaar de nationale Foranstaltninger anbefales en snævrere Undersøgelse af de forskellige Produktionsgrene, saaledes at det kan fastslaas, hvilke Landbrugs- og Industrigrene, der paa Grund af deres Betydning og Effektivitet virkelig er livsvigtige og følgelig bør beskyttes. Herefter bør der finde en Revision af Toldloven Sted. Og den ny Toldlov bør baseres paa Hovedprincippet i 1892-Loven, d. v. s. Toldafgifterne bør udelukkende være Kompensationsafgifter, Toldbindinger bør kun undtagelsesvis finde Sted, og Tarifen bør være en Dobbelttarif. Med andre Ord, en Tilbagevenden til den autonome Toldpolitik, hvormed Frankrig afgjort brød ved Handelstraktaten af 1927 med Tyskland.

Endvidere anbefaler det Økonomiske Raad en Reorganisation af Kontingentsystemet. Kontingenter bør kun være midlertidige Foranstaltninger og ikke danne Grundlag for et Fremtidssystem. Selv om Kontingenter ikke under de nuværende Forhold helt kan afskaffes, bør de begrænses til et Minimum, og de Kontingenter, som opretholdes, bør organiseres paa en rationel Maade.

Ved en Revision af Handelstraktaterne anses det ikke for nødvendigt ligesom i 1918 at opsiges alle Handelstraktaterne. Kun de Traktater, som indeholder Binding af Toldsatser, behøver at revideres. De nye Traktater bør ikke baseres paa den ubegrænsede Mestbegunstigelsesklausul, men denne Klausuls Anvendelse bør begrænses til de Varer, som er af særlig Interesse (altsaa med andre Ord listemæssig Mestbegunstigelse).

Den franske Handelspolitik's seneste Udvikling har dog kun delvis fulgt det Økonomiske Raads Forslag. Man har vel søgt at frigøre sig for sine Toldbindinger og at basere sine nye Handelstraktater paa listemæssig Mestbegunstigelse (jfr. Eks. Handelstraktaten af Decbr. 1932 med Tyskland), men Kontingenteringspolitikken er blevet et vigtigt Led i de franske handelspolitiske Forhandlinger med andre Lande, idet Frankrig i Modsætning til sin hidtidige autonome Kontingenteringspolitik er gaaet over til at give aftalemæssig tilskrede Kontingenter til andre Lande mod Kompensationer fra disse Landes Side.

Med andre Ord, Udviklingslinien i den nyeste franske Handelspolitik er den: Fra Tariftraktater til Toldautonomi, fra autonome Kontingenter til traktatmæssige Kontingenter, fra ubegrænset til listemæssig Mestbegunstigelse.

J. C. Jørgensen.

MÆND OG MENINGER I DANSK SOCIALPOLITIK 1866—1901. Under Redaktion af *Poul Engelstoft* og *Hans Jensen*. (Studier fra Institutet for Historie og Samfundsøkonomi II. G. B. N. F. Kbh. 1933. 174 S. Pris 4 Kr.).

Det er maaske lidt dristigt af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, naar det ved Siden af sine »Skrifter« med vægtige Bidrag fra hel- eller i al Fald halvbefarne Historikere og Socialøkonomer udsender »Studier«, skrevne af Forfattere, der endnu er Lærlinge, d. v. s. Studenter eller unge Kandidater. Det kan ikke være andet, end at Læseren og derfor ogsaa Anmelderen enten maa anvende en mere lemfældig Maalestok paa Studierne end paa Skrifterne eller maa finde de første relativt undervægtige.

Skal Studierne kunne hævde sig, maa det være, fordi de fremdrager en Del Stof, som ellers er vanskeligt tilgængeligt, og som dog har Interesse for dem, der sysler med Historie og Økonomi. Af saadant Stof fandtes adskilligt i det første Bind »Sociale Studier i dansk Historie efter 1857«. Ogsaa i dette andet Bind om Mænd og Meninger i dansk Socialpolitik findes saadant Stof. Men det forekommer unægtelig Anmelderen, at Udbyttet af de Efterforskninger, som ligger bag ved de 7 Afhandlinger, er forholdsvis magert. Noget af Grunden dertil maa vist søges i, at der i saa udstrakt Grad bygges paa Rigsdagstidende. Nu skal det paa ingen Maade nægtes, at der i Rigsdagstidende findes meget socialt Stof. Men den, der selv har prøvet at uddrage det, ved, at Arbejdet med at finde det virkelig positive Stof i de alenlange Spalter er omtrent som at lede efter en Synaal i en Høstak. I denne Bog drejer det sig ganske vist ikke om positive Kendsgerninger, men om forskellige Mænds sociale Meninger. Men skulde disse have virkelig Interesse, maatte der findes ejendommelige Udtryk for de paagældende Mænds Anskuelse og disse i et Kraftuddrag fremstilles for Læserne. Men der er i denne Bog ikke mange Udtryk, der hager sig fast hos Læseren.

Det vilde imidlertid være uretfærdigt at skyde Skylden for Bogens forholdsvis Magerhed alene over paa de unge Forfattere, der synes at have gjort sig megen Flid, og som, hvor de bevæger sig mere frit, f. Eks. i Karak-

teristikken af de omtalte Mænd, i flere Tilfælde baade litterært og sagligt set frembringer noget læseværdigt. Ulykken synes at være, at de trods al Flid kun har fundet saa lidt af, hvad de søgte. Af de 7 Afhandlinger angaar de 5 Venstres Mænd: Høgsbro, Thomas Nielsen, Frede Bojsen, Holstein-Ledreborg og J. C. Christensen. Men af disse kan egentlig kun Thomas Nielsen karakteriseres som Socialpolitiker. Afhandlingen om ham af Gudmund Boesen er, ogsaa rent litterært set, noget af det bedste i Bogen og sætter denne noget oversete Mand et smukt og fortjent Minde. De andre Venstremænd udtaler sig lejlighedsvis om sociale Spørgsmaal og Lovforslag, men uden dybere Interesse derfor. Hvad en af Forfatterne Troels Fink slutter sin Afhandling om Holstein-Ledreborg med: »man kunde fristes til at give dette lille Arbejde en Overskrift: Holstein-Ledreborg og det sociale Spørgsmaal — en negativ Bestemmelse«, kunde, om end ikke i saa stærk Grad, anvendes paa de andre Venstremænd undtagen Thomas Nielsen. I de to resterende Afhandlinger omtales Højres Stilling til den sociale Lovgivning 1870—91 og Socialdemokraternes Stilling til det sociale Spørgsmaal paa Rigsdagen 1884—90.

Bogen indeholder som nævnt adskilligt læseværdigt, men vilde have vundet ved en radikal Forkortelse.

Even Marstrand.

Leo Harmaja: EFFECTS OF THE WAR ON ECONOMIC AND SOCIAL LIFE IN FINLAND. New Haven 1933 X + 125 pp.

Dette Bind er et Led i den lange Række af Skrifter om Verdenskrigens Virkninger, som er udgivet af Carnegie Endowment for International Peace. Det slutter sig til de tidligere udgivne Redegørelser for Forholdene i de øvrige nordiske Lande. Det ledsages af et Forord af Seriens Udgiver, Professor Shotwell.

Desværre er Skriftet kun en Forkortelse af den paa finsk affattede Beretning, som er udgivet af den finske nationaløkonomiske Forening, ligeledes med den velkendte Nationaløkonom og Statistiker Leo Harmaja som Forfatter. Den, der gerne vil orienteres i Finlands begivenhedsrige Historie i den sidste Menneskealder, vil ofte savne et og andet, som er bleven strøget ved Forkortelsen. Men selv som det er, frembyder dette Skrift meget lærerigt Stof til Forstaaelse af, hvad der er foregaaet i dette udsatte Land under de store Omskiftelser, som det har haft, fra det russiske Herredømme til Frigørelsen, under Borgerkrigen og under de ofte vanskelige Aar, som fulgte derefter, indtil Landet kunde staa fuldt rustet til at tage alle økonomiske og sociale Opgaver op.

Det er lærerigt at se, hvorledes den haardføre og nøjsomme Befolkning har kæmpet for at overvinde alle Vanskeligheder. Klimaet er strængt og Landet ejer ikke store naturlige Rigdomme, fraregnet de udstrakte Skove, som har kunnet taale en stærk Hugst, og derfor har kunnet yde en betydelig økonomisk Støtte under Arbejdet for at faa ordnede og betryggende Forhold.

Hvilke Vanskeligheder, der har været, kan aflæses i det finske Pengevæsens Historie. Landet fik et selvstændigt Pengevæsen i 1860 og gik i 1877 over til Guldmøntfoden, idet Guldværdien af en Mark sattes lig en Franc. Krigen fremkaldte store Forstyrrelser. Guldet blev forladt i 1915, og den finske Mark kom nu ind i voldsomme Bevægelser, indtil den i 1925 stabili-

seredes til omtrent $\frac{1}{3}$ af sin oprindelige Værdi. Alt dette betegnede uhyre Forskydninger i Fordelingen indenfor Befolkningen.

Hvor vanskelige Forholdene var under Krigstiden ses af Statistiken over Forbruget af forskellige Varer. I Aaret 1918 var Finlands Forbrug af Hvede kun faa Procent af, hvad det var i Aarene før Krigen. Forbruget af Rug gik ned til $\frac{1}{3}$. Kun Kartoffelforbruget steg, men ikke tilnærmelsesvis saa meget, at det kunde dække Nedgangen paa andre Punkter, saa at det var meget knapt med Føden. Ogsaa Varer som Sukker, The og Kaffe gik det stærkt ud over. Efter Krigsaarene kom der dog mere normale Forhold, og Lefefoden synes i det hele at være bleven højere end i Aaringerne før Krigen, selv om Forbruget af Sukker, Kaffe osv. vidner om en langt større Nøjsomhed end herhjemme.

I mangt og meget kom Forholdene iøvrigt til at minde om, hvad vi oplevede her. Der som her var der Kamp mod »Kædehandel«, og man kom ind paa Priskontrol og Regulering af Forbruget. Man anstrengte sig for at finde Surrogater og for at fremskaffe Varer, der kunde egne sig til Eksport. Men efter at Krigen var ophørt og Oprøret slaaet ned, aandede Befolkningen op, og der kom nu et betydeligt Opsving, ligesom der nu blev Tid til en kraftig social og økonomisk Lovgivning. Til Forstaaelse af alt dette giver Dr. Harmajas Bog mange Fingerpeg.

Harald Westergaard.

MARGARINEINDUSTRIEN I DANMARK. Udarbejdet af *Einar Cohn* og *H. N. Skade*. Udgivet af Aktieselskabet *Otto Mønsted* i Anledning af Virksomhedens 50-aarige Bestaaen. København 1933. 126 Sider.

Aktieselskabet Otto Mønsted har paa en smuk og værdig Maade fejret sin halvtredsaaarige Bestaaen ved at udgive den af Cohn og Skade udarbejdede Monografi om Margarineindustrien i Danmark. Det smukke Udstyr og det lødige Indhold staar godt til hinanden, og det maa vel være et godt Tegn, at et stort Industriselskab vælger denne Form for et Festskrift. Det er virkelig Industriens Historie og ikke selve Selskabets Historie, der er Genstanden for Monografien.

Der er lagt et overmaade stort Arbejde ind i Undersøgelsen og samlet et meget fyldigt Materiale, som er af megen Værdi for alle dem, der teoretisk og praktisk, som Videnskabsmænd, Politikere, Embedsmænd og Industrifolk, skal beskæftige sig med Margarinen. Nu og da kunde man ønske, at Forfatterne havde hævet sig lidt mere over deres Stof og dristet sig til at trække Udviklingslinierne noget stærkere op, men denne Indvending træder mere og mere i Baggrunden, jo mere man fordyber sig i det alsidige og grundige Arbejde.

Bogen om Margarineindustrien behandler de almindeligste Hovedtræk i Margarinefremstillingens Teknik, men saaledes at denne Side af Sagen kun fremtræder, hvor den faar Betydning for Forstaaelsen af Margarinens Stilling i Forbruget, dens Økonomi og Industriens Organisation. En vigtig Plads i Bogen faar naturligvis Margarinens politiske Historie fra den første Bekendtgørelse af 14. December 1881 fra Københavns Politi »i Anledning af de Bedragerier, der, som under forskellige Retssager konstateret, hyppigen finder Sted derved, at kunstigt Smør sælges for ægte Smør eller dog uden udtrykkelig Angivelse af, at det, der sælges, er kunstigt Smør« og til »den helt ny

Situation,« vedrørende Prisforholdene paa Smør og Margarine »hvis Løsning ikke kan bestemmes ved de normale økonomiske og prismæssige Betingelser«. Løsningen af denne Situation er nu som bekendt forsøgt ved »Smør- og Margarineordningen« i Kapitel II i Loven om Kriseforanstaltninger af 13. December 1933; men hvor aktuel Bogen end er, har den ikke kunnet faa denne Afslutning med, da den ikke forelaa, da Bogen udkom.

Et andet af Bogens Hovedproblemer er Prisforholdene, som indgaaende er behandlede i Forbindelse med Smørpriserne og Margarinens Raastofpriser. Desuden er der naturligvis gjort Rede for Margarinens Betydning for Ernæringen paa Grundlag saavel af engelske og amerikanske Undersøgelser som Arbejdet paa Aktieselskabet Otto Mønstedts, af Professor Fredericia, ledede Vitaminlaboratorium. Og ikke mindst er Spørgsmaalet om Margarinens Betydning for Landets Økonomi indgaaende undersøgt. Resultatet samles vel bedst i den Sætning, hvori det hedder: »Idet Margarineproduktionen paatog sig at dække hele Stigningen i Efterspørgslen efter Fedtstoffer, blev der med den stærkt stigende Smørproduktion en voksende Mængde Smør tilovers til Eksport«. Forbrugernes Gevinst søges ogsaa gjort op, og beregnet paa Grundlag af Forskellen mellem Smør- og Margarineprisen vilde der, hvis man erstattede hele Margarineforbruget med Smør, i 1930 blive en Merudgift af 150 Millioner Kroner, efter Priserne i Midten af 1933 kun ca. 60 Millioner Kroner.

Helge Smith.

FORSKYDNINGER I NUTIDENS SOCIALE LAGDELING

AF THEODOR GEIGER

I. Sociale Lag og deres indre Sammensætning.

TANKEN om social Lagdeling indbefatter Forestillingen om typisk Sammenhæng mellem store Menneskemængders fælles Levevilkaar indenfor og deres Indstilling overfor Samfundet. De samlede økonomiske, sociale og personlige Vilkaar, hvorunder et Menneske lever, vil vi her betegne med det faglige Udtryk: Situation. Man tænker sig i Almindelighed to, tre, fire store Lag, som paa Grundlag af deres sociale Situation bliver Repræsentanter for modstridende Samfundsidealer. Lagenes Kamp om Magten tænkes at bestemme Samfundshistoriens Gang. Denne Betragtning kan have Værdi for Samfundshistorien, men trænger til Supplering ved empirisk Analyse af de Enkeltheder, der danner Baggrunden for store historiske Udviklinger. Dertil kræves yderligere Distinktioner, som først skal fremsættes i Form af teoretiske Muligheder; Beskrivelsen af Nutidens Lagdeling vil senere give konkrete Eksempler¹⁾.

Tænkes store Folkemængder at leve i »fælles Situationer«, indbefatter disse alligevel mange indbyrdes Nuancer. Man kalder f. Eks. den Befolkningsdel, hvis Medlemmer ikke har væsentlig Andel i Produktionsmidlerne, for Proletariat, men der er flere andre Kendetegn, som varierer den paa Grundlag af Produktionsforholdet givne proletariske Situation, f. Eks. Indtægts Størrelse, Erhvervsgren, Individets nærmere bestemte Opgave i en Erhvervsgren osv. Empirisk Forskning vil ikke ved første Blik udpege en bestemt Omstændighed som afgørende, men betragte Befolkningen i dens brogede Mangfoldighed.

Selvfølgelig kan der ikke tages Hensyn til alle tænkelige Omstændigheder, som kan præge Individets sociale Situation, men

¹⁾ Jeg har fremstillet Metoden og dens mulige Resultater i Bogen »Die soziale Schichtung des Deutschen Volkes«. Stuttgart 1932.

Erfaringen viser, hvilke Kendetegn der er af særlig Betydning; Produktionsmiddelejerens Stilling er f. Eks. ikke den samme, om han er Landbruger eller Fabrikant osv. Hvert Kendetegn udtrykker et enkelt Træk ved Situationen, og de Mennesker, hvis Situation har et eller flere fælles Træk, danner en statistisk Masse. Gennemfører man alle disse statistiske Inddelinger af Befolkningen, vil Grænserne af de efter flere Kendetegn dannede Masser krydse hinanden, men bestemte Kombinationer af Situationstræk vil vise sig som mere betydningsfulde end andre; jeg kalder dem typiske Helheds-Situationer og de tilsvarende Masser for typiske Grupper. Forskellen mellem Handel og Industri (Kendetegn: Erhvervsgren) er f. Eks. meget vigtigere i Forbindelse med Situationstrækket »selvstændig«, end med Trækket »maanedslønnet Kontorarbejde«.

En lignende Distinktion gælder Situationernes samfundspolitiske Betydning. Et socialistisk Standpunkt er naturligt for Løntagere, men deres Forestillinger om Socialismen er stærkt forskellige. Afvigelserne unddrager sig eksakt Betragtning, forsaavidt de er begrundet i Personernes Egenart, men der er typiske Nuancer, som tilsyneladende falder sammen med de førnævnte Nuancer i Situationen. Vi kommer Virkeligheden nærmere, naar vi iagtager det psykologiske Mellemlid mellem Situation og Samfundsideal. Det sidste er jo som principiel Forestilling om en ønskelig Samfundsorden af ideologisk Karakter (»objektiv Aand«). Ideologier dannes paa Grundlag af og appellerer til psykiske Tilstande eller Mentaliteter, og disse er direkte paavirkede af sociale Situationer. Empirisk Forskning gør bedst i foreløbig at lade Ideologi-Spørgsmaalet staa hen og indskrænke sig til Forholdet mellem Situation og Mentalitet. Hvert Situationstræk vil (ikke nødvendigt, men i Reglen) fremkalde visse psykiske Virkninger. Vi kender psykiske Træk, som er typiske for den Fastlønnede, Forbrugeren, Landboeren, Akademikeren osv. Typiske Mentalitets-Træk svarer til Situationstræk, og typiske kollektive Mentaliteter svarer til Helheds-Situationer. De statistiske Størrelser (typiske Grupper) vil ikke nøjagtigt falde sammen med de psykologiske, fordi Psyken ikke følger fysiske Love, men vi kan alligevel betragte hver Gruppe med fælles Situation som typisk Hjemsted for tilsvarende Mentalitet.

Selve Mentaliteten gør Individet modtageligt for visse Ideologier, men afvisende overfor andre. Vi finder imidlertid, at den samme

Ideologi skifter Nuance efter forskellige Grupperes Mentaliteter eller at den i lang Tid kan skjule betydelige Afvigelser i Mentaliteten, eller at en fastgroet Ideologi selv kan paavirke Individet i Modsætning til dets i Mellemtiden forandrede Situation (»forkert Ideologi«).

Paa den Maade faar vi et mere differencieret Billede af Befolkningen. I anden Omgang kan man saa betragte disse Smaagrupper som Materiale, og ordne dem til store Blokke af indbyrdes beslægtet samfundsmæssigt Sindelag; blandt flere gruppedannende Situationstræk vil der være et eller andet, som med Hensyn til Samfundets daværende Organisation er af kardinal Betydning og derfor maa anses for lag-dannende. Resultatet vil saa være mindre paavirket af forudfattede konstruktive Anskuelser. Nuancerne indenfor hver Blok vil mere træde frem og er ikke i Fare for at blive presset ind under et færdigt Skema. Vi skal snart se, at dette er særlig vigtigt for Udforskning af Forskydninger i Lagdelingen.

II. Forskydninger i Lagdelingen og deres Betydning.

En tysk Sociolog sammenlignede et socialt Lag med en Rutebil, der stadig er optaget, men hvis Passagerer skifter ved hvert Stoppested. Billedet er taget fra og passer for et stationært Samfund, det udtrykker Personernes Omflytning indenfor en givet Lagdeling. Beror Samfundsordenen paa aabne Grænser mellem Grupper og Lag, vil Individet altid skifte Plads indenfor Samfundet. Man betegner dette som Opstigning og Nedgang, men jeg vil helst bruge det neutrale Ord Omflytning. Der ligger jo tidt to eller flere Grupper ved Siden af hinanden, f. Eks. Bønder og Haandværkere, og Omflytningen medfører ingen tydelig Niveauforskel. Andre Bevægelser betyder samtidigt Opstigning i én og Nedgang i en anden Retning: Haandværkeren kan have større Indtægt, Embedsmanden mindre, men nyder maaske højere Anseelse. Vurderingen er afhængig af, hvor megen Pris Individet sætter paa de enkelte sociale Goder, som er knyttet til en Situation. Desuden kan der jo tænkes en Lagdeling, som overhovedet ikke rummer Rang- og Magtforskel, men beror paa labil Magtligevægt.

Man har udarbejdet hele Kataloger over Omflytningens ydre Former: langsom og springagtig Omflytning af Familier eller In-

divider i Løbet af ét Menneskes Liv eller gennem flere Slægtled, indenfor en Erhvervsgruppe eller fra én til en anden osv. Ligeledes er der Lister over alskens Aarsager til social Omflytning. Jeg lader det staa hen, om alle disse Detailler kan kræve lige stor videnskabelig Interesse, men paapeger to andre Ting: en af de vigtigste Grunde til Individernes Omflytning mellem Grupper og Lag er Forskydninger i selve Lagdelingen, og: Individets Situation kan forandres enten ved Omflytning til en anden Gruppe eller derved, at selve Gruppens Plads i Samfundet forskydes.

Samfundet kan i en Periode være forholdsvis stabilt, og i saa Tilfælde er kun de individuelle Omflytninger aktuelle; men set over længere Tidsrum viser Samfundet sig at være af dynamisk Karakter, det kan ikke betragtes som Genstand, der er, men som Liv, der sker. Naar Samfundet er i stærk Bevægelse, særlig i Revolutioner, gennemgaar selve de hidtil givne Grupper og Lag en dybtgribende Forandring. Samfundshistorikeren konstaterer en Omdannelse af Samfundet og Lagdelingen. Han ser fra lang Afstand paa upersonlige Størrelser og kan, efter at der er sket en Omdannelse, pege paa enkelte Kendetegn, som kunde have varslet Processens første Udviklingstrin. Hvad engang har været Udviklingstendens, kan et historisk Tilbageblik senere vurdere som Symptom paa den Forandring, der er sket. En vittig Historiker sagde: »Historien er den Videnskab, der bag-efter siger, at det maatte komme, som skete«. Vi Samtidige er derimod interesserede i straks at skelne mellem Tendenser til Omdannelse og blot midlertidige Fænomener, og i første Tilfælde at udrede, hvordan Forandringen vil paavirke Magtfordelingen i Samfundet. Det vilde være umuligt at standse Processen, men det er muligt og en klog Politiks Opgave at kontrollere den og at forhindre uundgaaelige Omdannelser i at antage krampagtig Karakter. Den før antydende Metode kan være nyttig i den Retning og er derfor af særlig Værdi i en kritisk Samfundsperiode som den, vi for Tiden oplever.

Lagdelingen svarer i hver Periode til Samfundets Organisation, og Lagdelingens Omdannelse betyder, at det givne Delingsprincip forandres samtidigt med Samfundets System. Naar Samfundet f. Eks. skifter fra feudalt til kapitalistisk Grundlag, taber det tidligere Delingsprincip sin Kraft, den feudale Gruppering trænges tilbage og afløses af en ny. Der sker altsaa en Differenciering og Ny-Integration. Nu fandt vi jo de store Lag, hvis Forhold til hinanden tænkes at bestemme Samfundets Skæbne,

idet vi først dannede smaa Grupper efter flere Kendetegn og kombinerede Situationer og herefter samlede dem til store Befolkningsblokke. Dette skete derved, at vi med Hensyn til Samfundets Organisation kunde udpege et eller andet Kendetegn som det vigtigste. Det ny Lagdelingsprincip kommer ikke fra Dag til anden, men forbereder sig i lang Tid, d. v. s. at et Kendetegn, der allerede havde en vis, skønt ikke afgørende Betydning, efterhaanden rykker frem til første Plads og trænger det hidtil »lagdannende« tilbage. Har man vundet et saa detailleret Billede af Befolkningens Lagdeling, vil eventuelle Differencieringer, som bag efter viser sig i enkelte Grupper, let kunne konstateres. Man kan altsaa tidlig skimte nyoptrædende Tendenser til Omgruppering bagved den hidtil herskende Lagdelings Façade.

Individuelle Omflytninger staaer tidt i Forhold til saadanne Omdannelser. Under Forudsætning af aabne Grænser mellem Grupper og Lag og af en præcist virkende social Udvælgelses-Mekanisme vil enkelte Individer forholdsvis livligt flyde frem og tilbage, ogsaa i en stationær Lagdeling. Ensidige Masseomflytninger fra eller til en Erhvervsgruppe tyder derimod paa dybere objektive Aarsager: Samfundets Organisation forandres, hvorved sikkert økonomiske og tekniske Betingelser er afgørende, og Lagdelingen paavirkes i tilsvarende Retning. En Gruppe formindskes eller udslettes, forøges eller nydannes ved Skrumpning eller Udvidelse af dens Funktion i Samfundet, og Individerne ledes automatisk fra ét Sted til et andet. — Individer og Familier kan omvendt beholde deres oprindelige Plads, men hele Gruppen forskydes indenfor Samfundets System. Industriens Opkomst indskrænkede og forandrede f. Eks. Haandværkets Funktion og Haandværkernes Stilling i Samfundet. — Men paa den anden Side kan en Gruppes Skikkelse forandres derved, at dens Regeneration fra et bestemt Tidspunkt foregaar ad nye Veje. Overgangen fra Regeneration ved eget Afkom til Opfyldning udefra er her af stor Betydning, fordi Traditionens Virkekraft svækkes.

Alle nævnte Bevægelser kan tilsidst resultere i en gennemgribende Omdannelse. I Begyndelsen ser vi kun, at bestemte Bevægelsesretninger bliver fremherskende i de individuelle Omflytningers Vrimlen, enkelte Grupper tager til eller af. Efterhaanden skifter enkelte Grupper Karakter, der optræder en ny Nuance i deres Mentalitet. Saa splittes en Gruppe, eller der dannes et Mellemled mellem to hidtil tydeligt skilte Grupper. Det myldrer i Samfundets Bygning. Forandrer Forholdet sig mellem Grupperne,

vil dette ogsaa paavirke deres Sammenfatning til store Lag. Lagdelingen omdannes tilbunds, Lagdelingens Princip skifter, nye Lag af hidtil ukendt Sammensætning erstatter efterhaanden de gamle. Men nedarvede Ideologier og deres Propaganda skjuler Forandringen for de Samtidiges Øjne, idet Ideologien stadig gaar ud fra det Lagdelingsprincip, der opløses. Den generelle Sociologi og Samfundshistorien, hvis Begreber støtter sig paa den tidligere Lagdelings videnskabelige Analyse, er i Fare for selv at blive til saadanne Ideologier, medmindre de suppleres med empirisk Detailforskning. — Vi taler om Borgerskab og Proletariat, om Kapitalister og Mellemsklasse, uden at spørge, om ikke Navnene er forslidte, om de ikke er blevne til historiske Begreber, mens i Virkeligheden allerede nye Lag af anden Sammensætning og Karakter bestemmer Samfundets Skikkelse og Skæbne. Denne ideologiske Forudindtagethed danner en politisk Fare.

Dertil kommer en anden Fejlkilde. Naar Tanken om Magtforhold i Forvejen spiller den afgørende Rolle i Begrebet om Lagdeling, kan Problemets Baggrund formørkes. Der danner sig let Forestillingen om, at kun Magtforholdene blandt givne Lag skifter, men selve Lagdelingen forbliver. Man siger, at Bourgeoisiet i den franske Revolution overtog Magten fra Aristokratiet, men det passer ikke præcist. Aristokratiet kom jo ikke til at staa under den sejrriige Tredje-Stands Herredømme. Det Borgerskab, der i 1800 havde Magten, var ikke den samme Tredje-Stand, som i 1750 var behersket af Aristokratiet. Aristokratiet i gammel Forstand var ikke blot besejret, men var som saadant udslettet, og ligeledes var Modstanderen, den gamle Tredje-Stand, forsvundet. Det Bourgeois, som havde overtaget Magten, var et nyt Lag, hvis Medlemmer for største Delen, men langt fra alene stammede fra den forhenværende Tredje-Stand. Aristokratiet adsplittedes, fordi der i det ny Samfund ikke var Plads for Grandseigneurens Funktion, men hvad der overlevede Revolutionen, var de adelige Familier og Navnet Aristokrati¹⁾. Det samme gælder Borgerskabet. Navnet har holdt sig fra Stædernes første Opblomstring indtil nu, men under Navnet skjulte sig i Tidernes Løb Lag af helt

¹⁾ Paastanden modsiges ikke derved, at en stor Del af den italienske Adel i Renaissance overtog Kapitalismens Funktioner og derved var i Stand til at indgaa som Overklasse i det ny Samfund. Her har vi kun et Eksempel paa, at hele Grupper kan skifte Karakter. — Slægterne holdt sammen i næsten uforandret Gruppering, men dannede alligevel et helt andet Lag end før. De var ikke længere Feudalaristokrati, men kommerciel-kapitalistisk

forskellig Karakter, Sammensætning og Funktion. Lignende Forskydninger foregaar stadig, ofte upaaagtede.

Omdannelser af den sociale Lagdeling betyder ikke blot, at givne Lag skifter Rang og Plads, men at en hidtil givet Lagdeling opløses og at Individuer og Grupper ordnes til en ny. Det kendte populære Billede, at de lavere Lag ét efter andet rykker frem til Magten, at dennes Basis udbredes i Historiens Løb, er forkert, men opretholdes alligevel i Folkets Tale og i mange Politikeres Underbevidsthed. Tanken raader f. Eks., hvor Proletariatet betegnes som Fjerde-Stand, og der kan jo tælles videre Paa den Maade danner Verdenshistoriens Billede sig som noget i Retning af en Butik, hvor der sælges Magt mod Rationeringskort, mens Lagene staar i Kø foran Døren og venter, til deres Nummer raabes op. Dette er Resultatet, naar en konstruktiv Samfundsopfattelse betragter Lagene ensidigt som Helheder, men ikke agter paa deres indre Sammensætning. Det er vistnok rigtigt, at et Lag, der netop har naaet Magten, snart gennemgaar en Differenciering, som atter forbereder nye, fremtidige Magtforhold og Lagdannelser, men Differenciering er kun Sagens ene Side, Integrationen sammensmelter saa ved Differenciering af flere tidligere Lag splittede Flokke. Derfor er det misvisende at forestille sig et Lag, der følger hinanden i Magten, den virkelige Proces gaar langt dybere, det er Lagdelinger og deres Principper, som afløser hinanden. Vi kunde se, hvad der under Delingsprincipernes Skiften sker i det Smaa, hvis vi tegnede et Slags Stamtræ, der vilde angive, fra hvilke gamle Grupper de nyes Rekrutter fortrinsvis kom ved hver Omdannelse, og det vilde vise sig, at et nyt Lag altid sammensættes af Individuer og Flokke, splittede og udsøndrede fra flere gamle Lag.

Ser vi Omdannelsen af Lagdelingen i to Faser som Opløsning og Nydannelse, betyder dette dog ikke, at først kommer det ene og derefter det andet i klar Modsætning. Flere Lagdelinger kommer under en Overgangstid til delvis at krydse hinanden. Opløsningen begynder i de enkelte Grupperes Udkanter, der falder de første Smaaflokke fra, saa æder Opløsningen sig dybere ind i Lagets Legeme, men Kærnen kan holde sig i lang Tid, den kan endogsaa forstenes og føre sit adskilte Liv som en Slags Levning

Overklasse. Deres Funktion som Lag og deres Forhold til de andre nydannede Lag i det ny Samfund var vidt forskellig fra tidligere. En Gruppe kan nemlig skifte Karakter, mens Individuerne er de samme, og Individuerne kan erstattes, mens Gruppen som saadan beholder Karakter og Funktion.

i en ny og fremmedartet Lagdeling, som f. Eks. den høje Adel mange Steder har gjort indtil nu. Historien frembyder et broget Billede af mange Former for enkelte Grupper Skæbne ved Samfundets Overgang fra en Lagdeling til en anden.

Et sidste Ord maa tilføjes om objektivt begrundede Omflytningers samfundpsykiske Virkning, før vi kommer til at anvende de fundne Begreber paa Nutidens Forhold. Det er betydningsfuldt for Gruppens eller Lagets Fremtid og samfundspolitiske Rolle, hvorfra Rekrutterne kommer. Forholdene er ikke saa enkle og skematiske, som den populære Marxisme har tænkt sig. Denne mente jo, at Livsmillieuet simpelthen bestemte det sociale Sindelag, og hvor det ikke passede, affærdigedes det med Betegnelsen »forkert Ideologi«. Denne bekvemme Maade at betragte Sagen paa minder om hin Filosof, som blev gjort opmærksom paa, at hans Teori ikke svarede til Virkeligheden, hvorpaa han straks erklærede: »Saa er det saa meget værre for Virkeligheden«.

Overgang til et nyt Lag betyder, at Individet kommer i andre Livsforhold end det selv eller dets Forældre har levet i. Forandringen kan ikke være uden psykisk Virkning, men denne kan gaa i forskellig Retning. Individet skal klare sig i den ny Situation — ogsaa sjæleligt, det skal vinde et nyt Syn paa et nyt Liv. Skifter kun enkelte Individier fra en Gruppe til en anden, assimileres de let under Paavirkning af Gruppens Tradition, som repræsenteres af de gamle Medlemmer. Drejer det sig derimod om Masseomflytning, kan Assimileringen kræve lang Tid og medføre store Vanskeligheder. Dannes en ny Gruppe i hurtigt Tempo ved Tilvækst fra forskellige andre Lag med helt andre Betingelser, taber de Forflyttede for det første Rodfæste, de kommer sjæleligt af Lave, og der kræves mindst to Generationer, før der er dannet en ny situationssvarende Tradition, som er stærk nok til at assimilere fremtidig Tilvækst (f. Eks. Arbejderskabets Historie 1830—1880). Samles derimod store Masser fra bestemte ældre Grupper i en ny, kan den medbragte Tradition undertiden bevares ved gensidig Bekræftelse i de vante Anskuelser paa Grundlag af den Solidaritet, som fælles Herkomst medfører. De førnævnte særlige Forhold med Hensyn til Italiens Adel i Renaissanceen danner et Eksempel: Adelen forvandlede til Kapitalistklasse, men beholdt alligevel et stærkt aristokratisk Præg. Dette kan delvis forklare den italienske Renaissances og Humanismes grænseigneuragtige Undertone, mens storborgerlig Fysiognomi var fremherskende i Mellemeuropas tilsvarende Kulturepoke. Er Forskellen

mellem gamle og nye Betingelser stor og betyder Forandringen en Nedgang, kan den medbragte Livsanskuelse virke som saakaldt »forkert Protestideologi«; man kender Fænomenet fra en Del af Nutidens Kontorfolk, der stammer fra selvstændige Erhvervsdrivende. Ideologien kan være forkert i Forhold til den nye Situation, men virker alligevel som psykisk Realitet, og det er baade uvidenskabeligt og politisk dumt at affærdige den med Foragt og imponerende Fremmedord. Vi finder her, at Opdragelse og Opvækst under Paaavirkning af en i Forhold til den nye økonomiske Situation fremmedartet Ideologi er et vigtigt Kendetegn for Differenciering indenfor en Gruppe. Med andre Ord: viser Erfaringen, at en Del af de Mennesker, som lever under fælles økonomiske Forhold, afviger i deres Mentalitet fra de øvrige, og kan vi sætte denne Afvigelse i Forhold til f. Eks. Individernes Herkomst, er selve Afvigelsen i Mentaliteten typisk. Repræsentanterne for den »forkerte Ideologi« danner en Undergruppe, som kan afgrænses ved Hjælp af et objektivt Kendetegn: Herkomsten.

III. Nutidens Lagdeling og dens Opløsnings-tendenser.

Vi analyserer vor Tids Samfund ved Hjælp af de fundne Typer, idet vi gaar ud fra den kendte Forestilling: Kapitalisternes og Proletariatets Klasser staar overfor hinanden; mens Kapitalismens Koncentration skrider frem, forøges Proletariatets Mængde. Den saakaldte Gammel-Mellemklassen (Bøndernes, Haandværkernes, Forretningsfolks) Skæbne vil enten være Proletarisering i streng Forstand — voksende Dele vil tvinges ind i afhængig Stilling — eller relativ Forarmelse — Eksistensgrundlaget vil blive snævrere for dem, der kan holde sig i selvstændig Stilling.

Her betragtes altsaa i Grunden Gammel-Mellemklassen kun som Gruppe (efter den Terminologi, som jeg udviklede i første Afsnit), mens Kapital og lønnet Arbejde er lagdannende. Mod-sætningen mellem de to sidste vil ved de Afhængiges Tiltagen og de smaa Selvstændiges Aftagen blive voldsommere, og Bristepunktet vil naas i den proletariske Revolution. Spaadommen forudsætter, at Gammel-Mellemklassens proletariserede Dele vil forøge Proletariatets Masse og Vægt, og at Gruppens forarmede Rest vil kunne vindes for Socialismen. Udviklingsbilledet viser, hvad jeg før betegnede som midlertidig Overkrydsning af to Lagdelinger: den moderne Klassedeling vil efterhaanden æde sig ind i

Gammel-Mellemklassen, der kan betragtes som Erhvervsstænder-Samfundets sidste Fæstning. Teorien passede godt nok indtil ca. 1900, og bekræftedes ved den antimarxistiske Mellemstands-Teori og -Politik. Denne gik som bekendt ud fra, at Gammel-Mellemklassen dannede en Stødpude mellem Storkapital og afhængigt Arbejde. At styrke den og holde den i Live vilde være ensbetydende med at mindske Klassekampens Voldsomhed.

Udviklingen gik imidlertid andre Veje. Jeg antyder kun nogle karakteristiske Træk, idet jeg tager Sigte paa enkelte Zoner i Samfundet, og skal tage Eksemplerne fra Tyskland, fordi Bevægelserne dér er mere udprægede end her i Danmark, hvor den industrielle Udvikling ikke i den Grad forceredes. — Jeg taler først om de ydre Forskydninger, for senere at drøfte de ledsagende samfundspolitiske Fænomener.

Bondestanden var, bortset fra visse Forskydninger blandt de efter Ejendommenes Størrelse dannede Grupper, forholdsvis stationær, hvilket i et udpræget Industriland betød, at den hurtigt tabte i relativ Vægt indenfor hele Befolkningen. Vi har Udviklingen i en Nøddeskal, naar vi husker, at Forholdet mellem Landsbyernes og Stædernes Befolkning fra 1870 til 1925 kuldastedes: det havde været 2:1 og er nu 1:2. Bondestanden er forøvrigt et Eksempel paa, at en Gruppe kan tabe meget mere i Vægt, end der svarer til dens Tilbagegang i relativ Antal. Det var skæbnesvangert, at det industrielle Fremskridt overvurderede sig selv saa stærkt, og at denne naive Overvurdering kunde bestemme hele Samfundspolitikken. Landbefolkningen betragtedes som Samfundsfaktor af sekundær Betydning, de store Industrilandes Kultur og Samfundsliv var ensidigt præget af Storbyerne. Vi oplever nu Reaktionen, efter at Bønderne under Krigen pludselig var kommet til at spille en afgørende økonomisk Rolle, og den industrielle Sektor i Samfundet har nu, da den er svækket og diskrediteret ved en industriel Stagnering af aldrig forudset Omfang, meget svært ved at afværge den agrariske Oprejsnings overdrevne Krav. I den Retning ligger Forholdene her i Danmark helt anderledes, hvilket jeg senere skal vende tilbage til. — Forøvrigt har de personlige Forskydninger fra Landbefolkningen til andre Grupper i de sidste Aartier ikke været saa livlige som før. Da Industriens Personalbehov standsede, var den vigtigste Afløbskanal stoppet til, Børnebegrænsningen havde imidlertid smittet Landboerne, og deres Overskud formindskedes. De Selvstændige i Landbruget forøgede desuden Gruppens Rummelighed der-

ved, at agrariske Arbejdere og Tyende i tiltagende Omfang erstattedes af medhjælpende Familiemedlemmer.

Haandværket trængtes ganske vist tilbage ved Industriens Opkomst, men dette skete dog langt fra i den Udstrækning, som man oprindelig havde ventet eller befrygtet. Der tales tidt om Skomagerens Uddøen, Haandværket kunde her ikke staa for Industriens Konkurrence. Kendsgerningen er rigtig, men duer ikke som Eksempel paa hele Haandværkets Skæbne. Der var jo andre Grene, som kunde bevare visse Opgaver tiltrods for Industrien, eller som fandt nye Opgaver i selve Industriens Skygge. Det første var f. Eks. Tilfældet i de Grene, der staa i Forbindelse med Byggefaget: Snedkere, Blikkenslagere, Klejnsmede osv., det sidste gælder særlig Bil-, Maskin- og Apparatfaget. Haandværkets Arbejdsomraade var formindsket og delvis forandret, men en sund Kærne kunde bestaa og er ikke længere i Fare for at blive knust af Industrien. Da Haandværkerne har forholdsvis mange Børn og Erhvervsgrenens Kapacitet ikke kunde udvides, var der alligevel et betydeligt Overskud. En Del fandt Plads derved, at ogsaa Haandværket ersattede lønnet Personale med Slægtninge. Vi skal snart se, hvor de andre havnede.

Værre var det med Butiksejerne. Deres Erhvervsmuligheder formindskedes ved Storhandelens Detailfilialer, Varehuse osv., men Gruppen voksede alligevel. Grunden er let at indse: der havde paa adskillige Kanter været Overskud i Erhvervslivet; den, der havde mistet sin tidligere Plads, men raadede over en lille Bedriftskapital, fandt det nemmest at prøve med en Cigar- eller Viktualieforretning, fordi han troede, at dette ikke krævede særlig Sagkundskab. Den derved fremkaldte Overkapacitet i Detailhandelen hævnede sig, da Konsumevnens Nedgang drev en Mængde smaa Butiker til Fallit, og dette gik i første Række (desværre ikke alene) ud over de nævnte nye og svageste Eksistenser, der næsten kan ses som en Slags Ufaglærte blandt de Selvstændige. Her har vi Grunden til, at Fortvivlelsens Radikalisme var voldsomst i denne Samfundssektor.

Arbejdernes Antal voksede stærkt i forrige Aarhundredes sidste Aartier, men Bevægelsen standsede paa et bestemt Punkt, som i Tyskland naaedes omkring 90'erne. Derimod dannedes Ny-Mellemklassen, de Maanedslønnede. — Kontor- og Butikfolks oprindelige Hjemsted var Handelen, og Gruppen var forholdsvis lille, ialtfald uden selvstændig samfundspolitisk Betydning. Indtil ca. 1870 gik der en Uddannelses- og Opstigningsvej fra

Købmandslærling over Ansættelse paa Kontor eller Butik til selvstændig Stilling som Købmand. Kontor- og Butikpersonale følte sig derfor samhörige med de Selvstændige paa samme Maade som de gamle Haandværkssvende havde følt sig med Mestrene. Men de Maanedslønnede begyndte omkring Firserne at vokse til en stor Gruppe af selvstændig og man kan sige samfundspolitisk afgørende Betydning. Grundene hertil er kendte: Handelen, navnlig Storhandelen, udviklede sig meget hurtigere end andre Erhvervsgrene, og derved forøgedes dens typiske Personale, de Maanedslønnede. Men snart finder vi en forbavsende Tiltagen af Kontorfolk, ogsaa i Industrien. Dette skyldtes Industriens Overgang til Stordrift og en fremadskridende Rationalisering. Teknisk Rationalisering medførte, at tekniske Opgaver, som i smaa Virksomheder paahviler det udførende Personale, udskiltes og samledes til et særligt Arbejdsomraade. Det gælder Konstruktion, Arbejdsfordeling, Kalkulation osv. Det udførende Personale fritages for disse Biopgaver, og paa den Maade dannes og forøges de tekniske Funktionærers Gruppe, hvortil vi ogsaa kan regne Værkmestrene. Noget tilsvarende skete med administrative og kommercielle Opgaver: Personal- og Materialtilsyn, Indkøb, Lønudregning, Inkasso, Korrespondance osv. — og ad denne organisatoriske Rationaliserings Vej erobrede Kontorfolk Fabrikerne. Men det er ikke nok, at de umiddelbart udførende, tekniske og administrative samt kommercielle Opgaver udskilles indenfor et samlet Arbejdskvantum. De tekniske og administrative Opgaver forøges ved Rationalisering. Denne betyder jo, at Produktionen tager længere Omveje. Teknisk Rationalisering forvandler flere og flere Elementer af Arbejdsprocessen til forberedende Haandteringer og overfører dem til den tekniske Afdeling, og organisatorisk Rationalisering forøger Administrationsarbejdet, den rationelle Organisation danner jo en bureaukratisk Overbygning over selve Produktionsprocessen. Analyserer man den Arbejdsværdi, som et Produkt repræsenterer, vil Forholdet mellem det egentlig udførende, det tekniske og administrative Arbejdes Andele forskydes til Fordel for de to sidste, jo længere Rationaliseringen skrider frem.

Forholdet mellem Arbejdernes og de Maanedslønnedes Antal i Industrien har hurtigt forandret sig. Mens Arbejdernes relative Antal gik tilbage, steg de Maanedslønnedes til mere end det dobbelte. Gruppens Sammensætning er af største Betydning; for Tysklands Vedkommende formoder man, at ca. 25—30 pCt. er

Arbejderbørn, mens de 70—75 pCt. stammer fra eller selv har været Forretningsfolk, Haandværkere osv. Her har vi et Eksempel paa, at en hidtil ubetydelig Gruppe svulmer op ved Udvidelse af dens Erhvervsfunktion i Samfundsøkonomien, og at dens Tilvækst kommer fortrinsvis fra bestemte ældre Grupper.

Indenfor hele Gruppen finder vi stærkt udprægede Nuancer. Dels maa de Maanedslønnede skilles efter deres helt forskellige Gerning som Butikspersonale, Kontorfolk, tekniske Funktionærer, dels finder vi i alle tre Grupper, mest dog i Kontorfolks, ved Siden af et lille Antal Personer med Faguddannelse helt op til Akademikere og med Udsigt til at rykke frem, store Masser af andre uden særlig Fagkundskab og Opstigningschancer. Kontorfolks største Masse kan i Grunden betegnes som dels tillærte, dels ufaglærte Kontorarbejdere.

Arbejderskabet gennemgik i samme Tidsrum en Differenciering, som man ikke havde ventet for 50 Aar siden. Dengang troede man, at industriel Udvikling og teknisk Fremskridt vilde virke uniformerende paa Arbejderne og at navnlig de Ufaglærtes Antal vilde vokse. Tekniken vilde medføre en Arbejdsorganisation, hvor praktisk talt hvilket som helst Individ kunde sættes paa hvilken som helst Arbejdsplads. Men den tekniske Rationalisering gav i dens senere Periode næsten det modsatte Resultat. Der har ikke alene et lille Arbejderaristokrati af højeste Specialkundskab dannet sig, men de sidste Aartier har desuden vist, at ikke de Ufaglærte, men de Tillærte havde stærkest Tilvækst, og at der blandt dem er en Del godt kvalificerede. Industriens Overgang til Kvalitetsfabrikation og Produktion med forfinet Teknik og Maskinmateriale krævede et Arbejderskab af stor Intelligens og Dygtighed, og der er ikke længere Grund til at sætte Haandværkeren højere end Industriarbejdernes bedre lønnede Grupper. Derimod danner der sig en skarpere Grænse mellem Industriarbejdere med karakteristiske Opgaver og Ufaglærte.

Overskuer vi alle disse Forskydninger og vurderer vi deres samfundspolitiske Betydning, kommer vi til følgende Resultat:

Gammel-Mellemklassen blev ikke kvalt mellem Storkapitalens og Industriproletariatets Fronter, men kunde tværtimod opretholde en ret sund økonomisk Stilling. Vi kan derimod maaske sige, at deres Prestigefølelser gør Oprør. Gruppen udførte engang alene alle materielle Funktioner i Samfundet og beherskede hele Erhvervslivet. Vi kan anvende Abbé de Siéyès Ord, at »Tredje-Standen indbefatter den hele Nation«. Men imidlertid

føler Gruppen sig trængt tilbage paa en Plads ved Siden af Industrien og Storhandelen og lider af Skinsygefølelser. Vi kan sammenligne Gammel-Mellemklassen med en Nation, som engang har været Stormagt, men nu har tabt sin verdenspolitiske Betydning. Jeg minder kun om Haandværkets Tilbøjelighed til at tale nedsettende om Industrivarerne med Paastande, som allerede for 50 Aar siden var forældet.

Det viser sig nu, at Gammel-Mellemklassen slet ikke virker som Stødpude i Klassekampen, den er hverken kapitalistisk eller socialistisk, men heller ikke udjævnende Faktor. Den hylder det Samfundsideal, hvorunder den selv engang har været stor: den gamle Kapitalismes, hvor de smaa Besiddende var den herskende Magt. Mellemklassen er forsaavidt reaktionær. Saalænge Klassekampfronten tydeligt stod mellem Storkapitalens uhyre Magt og Arbejdernes uhyre Mængde, kunde denne Tanke ikke gøres gældende med tilstrækkelig Vægt. Men Gammel-Mellemklassen fik i den seneste Tid en Forbunds-fælle i Ny-Mellemklassen. Forbundet er sandsynligvis kun midlertidigt, dets Basis er ikke saa meget fælles Interesse og Mentalitet, som Negation af det sidste Halvhundrede Aars Udvikling og en derpaa bygget Protestideologi. Ialfald ser vi, at Klassekampens Stød i vore Dage slet ikke sagtnes, men at de økonomisk-politiske Forhold bliver endnu mere indviklede ved Gammel-Mellemklassens Krav. Denne staar ikke længere mellem to Fronter, men kæmper selv mod to Fronter. Denne Aktivitet er maaske det mest forbavsende i de sidste Aars Udvikling. Man havde i et halvt Hundrede Aar vænnet sig til Forestillingen om, at Kapitalisternes og Proletariatets politiske Partier hvert fra sin Side bejlede om Mellemklassen og tænkte sig dennes politiske Rolle som passiv. Mellemklassen var det Omraade i Samfundet, hvor de to andre Stormagter forsøgte at gøre Erobringer, og hvorfra der i Valgkampene kunde komme de skiftende Flertal. Fascismen og Nationalsocialismen viser derimod de forenede Mellemklasser i voldsomt Angreb. Dette overraskede saa meget mere, som Mellemklassen dannes af en Mængde enkelte Grupper — Bønder, Haandværkere, Forretningsfolk, Embedsmænd, Intellektuelle, Maanedslønnede i Handel og Industri — altsaa Elementer, som under det kapitalistiske Samfunds Synspunkter har helt forskellige Interesser.

Ny-Mellemklassens Sammensætning kan delvis forklare Forbundet med den gamle. Klassen er jo som saadan saa ung, at de gamle Medlemmers eget Afkom næsten ingen Rolle spiller. Der

er en Gruppe, som staar i meget nært Forhold til Arbejderne, nemlig Værkmestrene og Opsynspersonalet, som personlig er steget op fra Arbejderklassen og bringer dennes Syn paa Livet og Samfundet med i den ny Situation. Denne Gruppe danner sammen med en Del højt kvalificerede Specialarbejdere et Mellemlid mellem Funktionærer og Arbejdere. Saa er der blandt de Maanedslønnede en Del Arbejderbørn, som er paavirkede af Barn-domsmillieuet. Men paa den anden Side stammer en større Del fra Gammel-Mellemklassen. Nu maa vi tænke, at samme Situation virker helt forskelligt paa Mennesket, hvis den kan opfattes som Opstigning eller maa føles som Nedgang. Det første er Tilfældet med Arbejderbørn, det sidste med Gammel-Mellemklassens Afkom. Disse levede under Selvstændighedens Ideal og følger Overgangen i afhængig Stilling som Nedgang; netop derfor er de interesserede i at lægge stærkt Eftertryk paa Forskellen mellem deres egne ny Stilling og Arbejdernes, skønt de økonomiske Forhold ikke er bedre, men ofte daarligere end Arbejdernes. Saa er de alligevel ikke blandt de nederste i Samfundet. Nu er jo Skrivebordet fælles Redskab for Kontorfolk og Intellektuelle. Denne vist mere ydre Lighed benytter man sig gerne af til at betegne sig som »Aandsarbejdere«, ja endogsaa som »Intellektuelle«. Overfor Arbejderne lægges Eftertryk paa Forskellen, overfor Embedsmænd og Intellektuelle er man mere tilbøjelig til at se de glidende Overgange, og der er jo mange Mellemlid, som gør det vanskeligt at finde en bestemt Grænse mellem Aandsarbejde og mekanisk Kontorgerning. Jeg antyder kun i Forbigaaende, at Intelligensen som Del af den tidligere Overklasse befinder sig i en alvorlig Krise med Hensyn til dens Sammensætning og til den offentlige Vurdering, som dens Ydelser nyder. En umaadelig Tilstimlen til akademisk og til højere Uddannelse har sikkert stor Andel deri. Dette medfører en indre Usikkerhed blandt de Intellektuelle, som gør det lettere for Nabogrupper at udviske Grænserne.

Vi finder to Motiver til det før antydede Forbunds-fællesskab mellem Gammel- og Ny-Mellemklasse. Det første er, at Ny-Mellemklassen for en stor Del dannes af den Gamles Overskud i de sidste Par Generationer. Det andet, ideologiske, ligger mere skjult og kan udtrykkes negativt: Modstand mod Storkapitalismen, skønt den fra Ny-Mellemklassens Side er de Lønnedes Front mod Arbejdsgiverens Overmagt, altsaa her ligger indenfor Storkapitalismens System, mens Gammel-Mellemklassen længes

efter en tidligere Samfundsorden, skal vi sige: Old-Kapitalismens? Paa begge Sider finder vi en afvisende Indstilling overfor den proletariske Socialisme. Fra Gammel-Mellemklassens Side har den meget reale økonomiske Grunde, hos den Nye er den mere psykisk begrundet.

Det fælles Negative finder et overraskende Udtryk i Stænder-samfundets Propaganda mod Klassekampen. Stænderidealet vurderes som Modsætning til den Uniformering, som man tror knyttet til den proletariske Socialisme, Stænderordningen medfører rangmæssig Differenciering, og denne ønskes af baade Gammel- og Ny-Mellemklassen. Men de forenede Parters Opfattelser af Ideologien om Erhvervstænder-Samfundet hviler paa forskelligt psykologisk Grundlag; vi har altsaa her et Eksempel paa, at Afvigelser i Mentaliteten kan skjules ved fælles Ideologi. Gammel-Mellemklassen hylder stadig den tidligere Stændersamfunds-Tradition, som indbefatter Mindet om dens store Tider, her drejer det sig om en Lagdeling og en Samfundsorden, som følger Forskellen mellem de enkelte Erhvervsgrene. Ny-Mellemklassen tænker derimod paa en Orden, der over alle Erhvervsgrene skelner mellem Grupper med forskellig Funktion og Funktionsrang: Kontorfolk som saadanne føler sig og vil betragtes som Stand, men vil ikke splittes i Grupper efter de enkelte Erhvervsgrene, som de er beskæftigede i. Kontorfolks Gerning er jo i stor Udstrækning neutral overfor de enkelte Næringsgrene, og Individene kan og maa tidt skifte fra en Gren til en anden. Disse Forskelligheder i de to Mellemklassers Mentalitet resulterer praktisk i, at den tyske Politik midlertidig har sat Samfundets Omdannelse til Stænderorden tilside, for at undgaa Gnidninger og Splittelser af uoverskuelig politisk Rækkevidde.

Vi skimter Baggrunden for den kendte Sætning, at »Klassekampen skal udryddes«. Meningen er ikke, at der skal være Fred mellem de givne Klasser, skønt det var den Tanke, som Industrien og Storkapitalen formaaede til at støtte den ny Bevægelse. Man taler om Kampen, men mener tydeligt selve Klasserne, d. v. s. den hidtil herskende Lagdeling og den Samfundsorganisation, som den har været Udtryk for. Under Klassekampens Overflade har allerede en ny Lagdeling dannet sig, hvis Grænser ligger i anden Retning, vi kan kun gætte, i hvilken. Sikkert er det, at Arbejdskabet i et Samfund, hvor Arbejdernes Antal snarere gaar tilbage end fremad, ikke kan tilstræbe Flertalsmagt, medmindre det sikrer sig Forbundsfæller blandt andre Lag af

tilstrækkelig Styrke. Paa den anden Side kan Ny-Mellemklassen, som i saa kort Tid er vokset til betydelig Magt, efter min Mening næppe holde den opnaaede Position. *Schumpeter* spaaede for flere Aar siden, at den proletariske Magtpolitik Tid var omme og at Fremtiden stod i Intelligensens, Embedsmændenes og de Maanedslønnedes Tegn. Den sidste Udvikling har delvis bekræftet hans Syn, men Omdannelsen er langtfra afsluttet, og nye Faktorer varsler nye Hændelser. Gruppens Opstigning til Stormagt i Samfundet har allerede nu passeret Højdepunktet. Kæmpebedrifternes Tid i Industrien synes at være standset, en stærk Kritik gør sig gældende overfor den sidste Menneskealders Tendenser. Storbedriftens Overlegenhed er ikke længere Axiom, der spørges efter den optimale Bedriftsstørrelse, man diskuterer, hvorvidt Rationaliseringen er rationel, man beklager en usund Bureautisme, d. v. s. en Overlæsning med administrative Funktioner og Organer, Papirets Herredømme. Kort sagt, alle de Tendenser i Industriens Organisation, som i de sidste Aartier fik Kontorfolkenes Gruppe til at svulme op, skrues nu tilbage.

To Spørgsmaal staar efter min Mening i Forgrunden, naar vi prøver at forestille os Udviklingen i den nærmeste Fremtid. For det første: hvordan vil Grupperingen blandt de økonomisk Afhængige og deres Forhold til de Selvstændige forme sig? For det andet: hvordan vil Opgøret mellem Samfundets agrariske og industriel-kommercielle Sektor ende?

Det sidste Spørgsmaal hører mere hjemme under Økonomien end under Sociologien og skal derfor kun antydes. Vi kan tænke os, at Modsætningen mellem den agrariske og den industriel-kommercielle Sektor vil blive saa fremtrædende, at Interesseforskellen mellem Arbejdsgivere og Afhængige indenfor begge Sektorer trænges tilbage. Vi har et Eksempel derpaa i de Forenede Stater, hvis Samfunds- og Økonomipolitik præges meget mere af Modsætningen mellem Farmere og Industri, end af Klassekampen indenfor den industrielle Zone. Det sidste Tidsrums Samfundshistorie i Europa har fremkaldt en Del Fænomener, der kan opfattes som Symptomer paa en lignende Udvikling.

Jeg talte før om, at de Maanedslønnede i Tyskland for en stor Del var uvillige til at danne politisk Enhedsfront med Arbejderne. Men Uvillien gjaldt vist mere den proletariske Ideologi end Arbejderne som Erhvervsgruppe. Navnet Proletariat og den proletariske Ideologi hviler stadig paa Forestillingen om en Tilværelse af uniformt Præg og paa økonomisk og samfundsmæssigt laveste

Niveau, altsaa paa Mindet om Marx' Elendighedsteori (Ordet »Forarmelsesteori« vilde maaske bedre udtrykke Meningen). Men vi saa, at Arbejderskabet gennemgik en Differenciering. Derfor er Navnet og Ideologien forsaavidt forældet. Gruppen omfatter nu mange Nuancer i økonomisk Stilling, fra smaaborgerlig Velmagt helt ned til Fattigdom og Elendighed, og lige saa mange Grader i Henseende til Uddannelse og Arbejdets Rang, fra højt kvalificeret Specialydelse til ufaglært Gerning. Store Dele af Arbejderskabet er steget op indenfor det afhængige Industriarbejdes Omraade, og de har en helt anden Stilling i Samfundet end den, der svarer til Navnet Proletariat i dets tidligere Betydning. Lignende Differencieringer finder vi blandt de Maanedslønnede.

Det kan ikke være anderledes, end at disse ydre Differencieringer har paavirket de paagældendes Livsopfattelse og Syn paa Samfundet. Den bedre lønnede Arbejder er ikke længere Proletar i gammel Forstand. Nuancerne i Livsopfattelsen vilde træde frem meget tydeligere, hvis ikke nedarvede Ideologiers Ortodoksi laa over dem som en Skorpe. Netop disse Ideologier dannede en Hindring for samfundspolitisk Fællesskab mellem Arbejdere og Maanedslønnede. Her i Danmark, hvor denne Skorpe er mindre hærdet og hvor Ortodoksiens Tvang i mindre Grad behersker Arbejderbevægelsens Politik, er Kløften derfor mindre dyb end den har været i Tyskland.

Paa den ene Side har Specialarbejderen meget mere fælles med Værkmestre og tekniske Funktionærer end med de Ufaglærte, og paa den anden Side kan Kontorfolks lavere Kvalifikationsklasser i det lange Løb ikke opretholde deres smaaborgerlige Illusioner. Der er bestemte Kombinationer, som kan faa Betydning: Embedsmænd og Spidserne blandt de Maanedslønnede; Specialarbejdere, Værkmestre og de lavere tekniske Funktionærer osv.

Men det kan ikke benægtes, at økonomisk Afhængighed uden Udsigt til at stige op til selvstændig Stilling giver Menneskene et vist fælles Præg, og at de livsvarigt Afhængige har visse fælles Interesser overfor Arbejdsgiveren. Man behøver ikke at være Materialist for at indse, at disse reale Kendsgerninger i det lange Løb vil være stærkere, end Stændertankens taagede Romantik. Men jo større de Afhængiges samlede Masse er og jo mere differencieret deres Ydelser er blevet, desto tydeligere maa Uddannelsens og Erhvervsfunktionernes Rang træde frem som gruppeddannende Kendetegn indenfor det hele Lag. Man kan godt tænke sig, at de enkelte Grupper Livs- og Samfundsopfattelse vil

varierte stærkt efter Uddannelse og Funktion, men at de fælles Interesser, som Afhængigheden medfører, vil være stærke nok til at danne Grundlag for en økonomisk-politisk Fællesfront. Hvis der kommer noget i Retning af »Stænderorden«, vil det ikke være Erhvervsgrene, men Dannelsens, Uddannelsens og Funktionernes Rang, som giver Grundlaget. Man kan være i Tvivl, om saa de blandt de Afhængige (og Selvstændige), der nu i de højeste Toner raaber efter rangmæssig Differenciering, vil have megen Glæde af den Plads, som tilkommer dem i den ny Orden.

Samtidig med de førnævnte Forskydninger ved Arbejderskabets Grænse mod Ny-Mellemklassen foregaar der ogsaa Forandringer ved Gammel-Mellemstandens Grænser mod Kapitalistklassen. Da Storkapitalen koncentreredes, de anonyme Kæmpebedrifters Antal voksede og Bankkapitalen i tiltagende Grad optraadte som herskende Magt i Industrien, begyndte allerede de mindre Industrielle at føle sig truet; de kom i lignende Situation, som Gammel-Mellemklassen Aartier tidligere havde været i. Deres Tro paa Kapitalismen blev rokket, da Systemets immanente Udvikling truede med at vokse dem over Hovedet. Man kan tale om den personlige Kapitalismes Skepticisme overfor den upersonlige, og Mentaliteten fandt Udtryk i det kendte Ord om den »skabende og rannende« (schaffende und raffende) Kapital. Denne Skepticisme styrkedes selvfølgelig ved Kapitalismens Verdenskrise og var et af de Motiver, som gav Nationalsocialismens Ideologi Medhold blandt selvstændige Fabriksejere.

Jeg har med Vilje ikke fremsat andre psykiske Baggrundsmotiver for den politiske Omdannelse i Tyskland, fordi saadanne ikke har deres Lige i Danmark. Dette gælder f. Eks. den nationalistiske Opposition mod Marxismen. Den danske Partisocialisme er jo stærkt nationalt præget, og de danske Mellemklasser kender ikke det besejrede Folks nationale Pariafølelse, som virker saa voldsomt i det tyske Borgerskabs Ungdom. Der er andre dybtgaaende Forskelle: den danske Arbejdersocialismes gode Forhold til de smaa Landbrugere og det Medhold, Socialismen her har fundet blandt Landarbejderne, Husmænd og Smaabrugere. Paa den anden Side har den danske Bonde en anden Mentalitet, hvilket sikkert for en stor Del skyldes Højskole-Traditionen. Dertil kommer, at Danmark aldrig har været saa ensidigt indstillet paa Industri, at Landbruget altid har spillet en stor og anset Rolle, at hele Landet i højere Grad har bevaret et Præg af Mellemklasseliv, at den demokratiske Tanke her er knyttet til en sund Nationalisme, at Industriens og Storkapitalismens Krise-

kampe kun sender deres yderste Dønninger hertil, at Arbejder-socialismen var tolerant overfor kirkelig Kristendom, at Ordet om »Verbürgerlichung der Arbeiterschaft«, d. v. s. om Arbejder-nes Paavirkning af smaaborgerlige Levevilkaar her ikke som i Tyskland brugtes som Skældsord. Kort sagt, at Danskeren mere lever i Realiteter og ikke er i Fare for at glemme Livet for Ideologier. Til en Mellemklasse-Revolution hører en Mellemklasse, som føler sig i Fare for at blive knust. Lagdelingen og Lagenes Forhold til hinanden vil sikkert ogsaa her forandres, Danmark kan ikke blive upaavirket af Udviklingen i den øvrige Verden, men der er ingen Grund til voldsomme Rystelser i et Land, hvor Mellemklassen, denne betragtet som Gruppe af bestemt Mentalitet, strækker sig dybt ind i Arbejderskabet.

IV. Detailforskningens Opgaver.

Hvad jeg her kan fremsætte, er et Skema, som trænger til at udfyldes med Tal og Detailler. Dette er Sociografiens Gerning. Sociografiens Ophavsmand, Hollænderen *Steinmetz*, sagde, at denne Videnskabsgren havde samme Opgave overfor de moderne Befolkninger, som Etnografien har overfor Naturfolk. Vi har omfattende etnografiske Værker, som gør Rede for hver Enkelthed i fjerntboende eller uddøde Naturfolks Liv, og Folkloren underretter os om vore Forfædres Skikke og Adfærd i svundne Dage, men er det ikke mærkeligt, at vi i Grunden kun véd lidt Besked om vore Samtidiges og Landsmænds Hverdag? Hvad véd vi om de enkelte Grupper Levefod og Konsumvaner? om deres Livsanskuelse og kulturelle Interesser? deres Selskabelighed og Familieliv? Virkelig dybtgaaende Kundskab om disse Ting vilde være meget vigtigere for Bedømmelsen af Bevægelser og Forskydninger i Samfundet, end man tror. Mentaliteten er jo Produktet af mange smaa Træk, som træder frem i Folkets Hverdagsliv. Og Samfundets Fremtid er i meget højere Grad afhængig af de enkelte Grupper Mentalitet end af de Slagord og Programmer, som Parlamenter og Forsamlingslokaler genlyder af. Det er ikke tilfældigt, at Tyskland, hvor Samfundet i de to sidste Aartier var truet af de voldsomste Rystelser og underkastet uforventede Forandringer, netop i den Tid har frembragt mere Litteratur i sociografisk Retning end andre Lande. Dette gælder baade videnskabelig Forskning, Reportage og social Roman.

Vi har ikke engang tilstrækkelige statistiske Oplysninger om Lagdelingens ydre Billede. Man kunde gøre gældende, at Erhvervs- og Folketællingen giver de Tal, det kommer an paa. Den viser jo de enkelte Grupperes talmæssige Udvikling. Dette er rigtigt, men der er to Synspunkter, som skal tages i Betragtning.

For det første: de offentlige Tællinger viser, at en Gruppe tager til og en anden tager af, men de viser ikke de indre Forandringer i Gruppens Sammensætning og dens Rekruttering. Hvorfra kommer Tilvæksten? hvor havner de Frafaldne? har Gruppens Sammensætning maaske forandret sig gennemgribende, uden at dens Antal viser større Svingninger? Her maa der sættes ind med en mere individuel Detailbetragtning.

For det andet: den offentlige Statistik regner med bestemt afgrænsede Grupper som saadanne. Den statistiske Inddeling er selv Udtryk for en bestemt Lagdeling og kan altsaa i enkelte Tilfælde snarere skjule end paapege Begyndelsen til en Omdannelse. I Tysklands Statistik var f. Eks. Kontor- og Butikspersonale indtil for nylig forenet og blandet i een Gruppe, og de Arbejdsløse var indbefattet i de tilsvarende Arbejderes Grupper. Statistikeren er indstillet paa de Kendetegn, som hidtil syntes vigtigst, men kan ikke forudse, hvilke Differencieringer der vil faa Betydning i Fremtiden. Jo mindre de Grupper er, som Statistiken arbejder med, desto nemmere er det at operere med Tallene under nye, i Samfundets Udvikling oprindelig svagt antydede Synspunkter.

Jeg har antydnet, at personlige Forskydninger kan være meget vigtige med Hensyn til gennemgribende Omdannelser. Vi har jo en Del statistiske og sociografiske Undersøgelser om Opstigning og om Tilknytning til Forældrenes Klasse. Der er to ældre danske Arbejder, *Koefoeds* fra 1893 om Gaardejere og *Gammelgaards* af 1904 om Haandværkere. Lignende Undersøgelser vilde for Nutidens Vedkommende vise større Bevægelser Grupperne imellem end dengang. Fra tysk Side er der et Arbejde, som blev udført i Statistisk Departement, München (Sozialer Auf- und Abstieg im Deutschen Volk, München 1930), og en Bog af *Giese* (Die öffentliche Persönlichkeit, Leipzig 1928) om 10 000 prominente Samtidige. Problemet er hidtil blevet undersøgt saa at sige i Tilbageblik: hvorfra stammer Ermbudsmænd, Rigsdagsmænd, Kunstnere osv. Der vises smaa Grupperes Sammensætning, men for de større lavere Grupperes Samfundsstilling er det meget vigtigere med Blik fremad for at se: hvad bliver der af deres Afkom, hvor stor er Chancerne for Opstigning? Spørgsmaalet er meget vanskeligere

fra den Side, men der gives alligevel Metoder, som kunde føre til nye og værdifulde Resultater.

Den sociale Regeneration i det hele taget, d. v. s. de sociologiske Spørgsmaal om Generationers Skiften, er af uoverskuelig Rækkevidde. Det drejer sig om de enkelte Grupperes Sammensætning fra Slægtled til Slægtled, om Sammenhængen mellem Familieforholdene og social Lagdeling, om Gruppernes Forplantningsforhold, om Connubium mellem enkelte Grupper osv. I Tyskland er der indenfor genealogiske Kredse en lille Gruppe, som er interesseret i den Retning. Tyskland har forøvrigt i den seneste Tid faaet et enestaaende Materiale for saadanne Undersøgelser: alle i Stat, Kirke eller Kommuner ansatte Embedsmænd, Funktionærer og Arbejdere maatte med Hensyn til den kendte »Arierparagraf« oplyse deres Familieforhold i mindst tre Generationer tilbage.

Selvfølgelig kan hele Befolkningen ikke underkastes saa indgaaende Detailundersøgelser, men der er i enhver Befolkning visse kritiske Sektorer eller Zoner. Man ved f. Eks., at enkelte Erhvervsgrupper er typiske Gennemgangsstationer for social Opstigning. Dette gælder i første Række Folkeskolelærerne og — i anden Retning — Værkmestrene. Særlig vigtige Forandringer er for Tiden varslet blandt Embedsmændenes fremtidige Afløssere og de Studerendes unge Generation. Intelligensen og de liberale Erhverv synes at gennemgaa en Omdannelse, hvis Resultat vi foreløbig kun kan skimte. — I andre Grupper samles der en stor Del af de Eksistenser, som har tabt deres tidligere Arbejdsplads i Samfundet. Jeg tænker ikke alene paa Arbejdsløse, der efterhaanden, som Arbejdsløshed bliver en Slags fast Samfundsinstitution, danner en Gruppe for sig; man kan ogsaa se en Del af Detailhandelens Tilvækst i de sidste ti Aar som et Skjulested for Arbejdsløshed, og man kunde tilføje: Gadehandel, Forretningsrejsende, Agenter, Avissælgere, Kanonfotografer o. m. fl. Man kan sikkert finde flere Smaagrupper, og undertiden helt nydannede Erhvervsgrene, hvor Samfundets Vraggods samler sig. Der vil finde et Spejlbillede af de Opløsningstendenser, som splitter andre Grupper. Mest oplysende vilde det dog være, hvis det var muligt talmæssigt at analysere de personlige Motiver, som fører til Børnenes Overgang i en anden end Forældrenes Erhvervsgruppe; bestemte Motivers eller Baggrundsmotivers hyppigere Optræden vilde saa afsløre objektive Tendenser.

UDENRIGSOMSÆTNINGENS BETYDNING FOR DANMARKS ØKONOMI

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 20. FEBRUAR 1934

AF TH. JUNCKER

DET Emne, som Nationaløkonomisk Forening har gjort mig den Ære at opfordre mig til at tale om, er jo ikke noget ubelyst eller udebatteret Stof. Spørgsmaalet har i høj Grad været Genstand for Offentlighedens Interesse som et af de store Spørgsmaal, der maatte tages Stilling til, naar Danmarks fremtidige Udvikling skulde klarlægges, og i Dagspressen, Tidsskrifter, Pjecer og Radio har Lærd og Lægd hver paa sin Maade og hver efter sin Indstilling givet Udtryk for de respektive Synspunkter.

Naar man indtager en ansvarlig Stilling enten offentlig med Ansvar for Landets Fremtid eller som eksempelvis jeg selv, der er lønnet for at forudse, afbalancere, afværge, tælle paa Knapperne, kort sagt disponere et lille Afsnit af Danmarks Økonomi, saa er det fristende at forsøge at følge dette uhyre store Materiale, om ikke af anden Grund, saa for at faa den fornødne Mur at spille sine egne Tankecircles op til. Desværre er der for meget dødt Stof fremme, og man ser ofte, hvorledes Mænd med en anerkendt sund Dømmekraft har ladet sig paavirke af de elementære nationaløkonomiske Lærebøger, som de er søgt til paa et senere Tidspunkt af deres Udvikling. Deres oprindelige sunde Dømmekraft, den som Offentligheden, og for Politikernes Vedkommende ogsaa Vælgerne, har sat Pris paa, og som man kunde forvente, de vilde bruge, naar Ansvaret mødte dem, er blevet forkvaklet. Naar jeg saaledes har bekendt, at jeg ihvertfald erkender Faren for at komme i denne Kategori, vil jeg gerne tilføje, at det ikke er uden Tøven, at jeg træder frem for denne Forsamling, og jeg vil sige, at det er ikke min Hensigt at tumle med Tal i Kolonner og Forholdsberegninger, ej heller med historiske Udredninger og Sammenligninger, der er kun altfor velkendte af denne Forsam-

ling, men i al Simpелhed vise Dem Manden fra de yderste Skyttegrave, og hvad der kan bundfældes i ham som en Opfattelse af mit Foretags Titel.

At dyrke, at fabrikere, at exportere og importere er nogle af de Erhvervsformer, der brydes i Hverdagens økonomiske Liv, og i en Periode med almindelig rolig Udvikling vil det ikke være nødvendigt af praktiske Grunde at diskutere, hvilken Forretningsart der er den nødvendige Forudsætning for en eller flere af de andre. De vil kæde sig sammen uden Gnidninger, saaledes at det bliver Nationaløkonomerne, der alene interesserer sig for Aarsagssammenhængen. Anderledes bliver det i en Brænding som den, vi nu er inde i. Der tvinger Spørgsmaalet om Erhvervets Betydning sig ind paa Livet af de respektive Erhvervsledere, og ingen ansvarlig Erhvervsmand kan frigøre sig for Spørgsmaalet, saa meget mere som Kampen for Tilværelsen under det økonomiske Livs Omlægning medfører, at det ene Erhverv ofte paa den mest ublufærdige Maade kaster sig over et andet Erhvervs Existensmuligheder, eller at Udviklingen fører med sig, at det bliver nødvendigt at gaa fra det ene Erhverv til det andet. Man maa med andre Ord søge Aarsags- og Virkningsforholdet holdt ude fra hinanden, saaledes at Fejl kan henføres til det Sted, hvor de begaas.

En Baggrund maa der dog til, og jeg vil bede Dem selv skabe den ved at forestille Dem det danske Samfunds Udvikling saaledes, som det er skudt frem i de sidste 60 Aar, og alt det historiske, der kan siges om det, saaledes at De føler hele Landbrugets Omlægning af Produktionssystemet med de uhyre Kapitalanlæg, der krystalliserer ud i en Kæmpe-Produktion af forædlede animalske Produkter, udspecialiseret paa nogle faa Artikler. Men De maa ogsaa føle hele Industriens Udvikling og Folkeopdragelsen gennem Høj- og Fagskoler m. v., og endelig tænke Dem vort Dagligliv med ordnede Forhold, sociale og hygiejniske.

Paa denne Baggrund, som udenvidere staar klart for de tilstedeværende, konstaterer Landbruget i Dag for sit Vedkommende forringede Afsætningsmuligheder med alle deraf almenkendte Følger. Industrien konstaterer en sund Kapacitet efter Nedskrivningerne siden Krigsudvidelserne; i det store og hele en stærk Udnyttelse af denne Kapacitet — ogsaa paa Grund af Reguleringer — saaledes at væsentligere Udvidelser vil kræve Nyanlæg. Endvidere har vi et Beskæftigelsesspørgsmaal af stort Omfang. Endelig er der Spørgsmaalet om den Gældsoptagelse, som foruden

Exporten igennem Aarene har været en Forudsætning for Gen-nemførelsen af Produktionens Opbygning i det skete Omfang.

Hele dette store Komplex, denne vort Samfunds Polygon, vokset ud af de liberalistiske Idéer i et Samfund, der ud af sit lille Omfang og sin farlige Mangel paa Naturkapital, har fundet Vejen frem ved Hjælp af Udenrigshandel og Investering — det er Indsatsen, vi nu staar med Ansvar for paa Overgangen mellem to Epoker.

De mange store Begivenheder, der er Anledning til, at den liberalistiske Opfattelse nu synes at skulle erstattes af noget andet, ligger det udenfor mit Foredrag at komme nærmere ind paa, og jeg vil heller ikke forsøge at opstille Betragtninger over det System, der skal sættes i Stedet. Kun saa meget er efter min Opfattelse givet, at Fremtidens Økonomi kan ikke blive Selvfor-syningsens Tvangstanke, saaledes som den manifesterer sig nu i Tidens Panikforanstaltninger. Selvforsyningstanken er nemlig en Katastrofetanke. Det er Krisepanikens første og ureflekterede Reaktion, en ren egoistisk Betragtning om at være sig selv nok, og naar man i den senere Tid har læst om den tysk-finske, den tysk-franske og engelsk-franske Handelskrig, saa kunde det jo nok ved en første Betragtning stemme til Mismod; men efterhaanden som der kan tænkes roligere, saa melder Reaktionen sig, og de arbejdende i Samfundet (med arbejdende mener jeg alle Former for Arbejde) vil ikke kunne acceptere den Tanke, at hele den Udvikling, der er sket i det sidste Aarhundrede, og som har indebaaret saa store Muligheder for forbedrede Levevilkkaar for alle, skulde være gjort forgæves. De saakaldte Handelskrige er Begyndelsen til det konstruktive Arbejde. Udviklingen skal føres ud til det grelle for at bringe de mange til at reagere. Disse unuancerede, stærkt optrukne Virkninger kommer til at danne Baggrund for Folkenes Erkendelse af, at det slet ikke er Vejen ud. Det har da ogsaa allerede vist sig flere Gange, at Grænser, der i Vrede og uden Varsel er blevet lukket for Vareudveksling, hurtigt maatte lukkes op igen, og Uoverensstemmelserne gøres til Genstand for Forhandlinger i en noget mere venlig Form.

Det siges, at Selvforsyningstankens Princip vil blive fastholdt i den Tid, vi kan overskue. Det er jo meget subjektivt, hvor stort et Spand af Aar man efter de store Tals Lov mener at have Lov til at overse, men uden at ville kaldes blaaøjet Optimist, der ikke har Tilknytning til faktiske Forhold, tror jeg, at Selvforsynings-tanken, saaledes som vi kender den i Dag, har kortere Leveevne,

end det synes. Den er som nævnt et Produkt af den første Rædsel, og naar de Forhandlinger, der nu allerede i længere Tid har fundet og finder Sted Staterne imellem, føres igennem, tror jeg, vi faar nye Overgangsformer med reciprokke Aftaler og med Traktater, der foruden Tarifaftaler ogsaa omfatter Kontingentudvekslinger, Devise-, Gælds- og Laaneforhold. Og saaledes som Danmarks Udenrigsomsætning ligger i Dag, hvor Omsætningen for et stort Omraades Vedkommende er nogenlunde fastlagt for de nærmeste Aar, aabenbarer de nye kommende Overgangsformer ikke saa haabløst et Perspektiv som Selvforsyningstanken i sin Oprindelighed — og det er jo godt; thi hvad er Selvforsyningens Konsekvenser for et Folk, der pr. Indbygger har haft den største Udenrigsomsætning i Verden. Det betyder i det lange Løb endnu større Arbejdsløshed og væsentlig ringere Levefod for os alle. Danmark skal for at kunne bevare sin nuværende Levefod nødvendigvis erhverve udefra. Skal vi leve af Hjemmemarkedet alene, gaar det os ilde. Det eneste gode, der vil kunne komme ud af en saadan forringet Levefod, vilde vel være, at vi kunde komme til at se Kunst og Litteratur blomstre ud af Armodens Inspiration; men de Forhold, som Tanken aner er nødvendige for en saadan Inspiration, kan vist alle være enige om er uhyre langt fra at være Prisen værd.

Det er ofte nok sagt, at Danmark ikke alene kan bestemme sin økonomiske Skæbne, fordi vi betyder saa lidt i Forhold til den samlede Verdensøkonomi. Dette er rigtigt, men det er ogsaa rigtigt, at Dønningerne udefra i Reglen har mistet noget af deres Kraft, inden de naar vore Kyster. Vi fik i sin Tid ikke Højkonjunkturernes Spidser, men heller ikke nu, og det er vel en Slags Belønning, faar vi Krisevirkningernes dybeste Afgrunde. Naar man har gjort sig dette klart, vil den opmærksomme Iagttager af Foreteelserne ude i Verden efterhaanden have indstillet sig paa, at Efterdønningerne af de store Verdensbegivenheder naar til Danmark mellem et halvt og et helt Aar efter, Eksplosionen sker derude, og det er kun i faa Tilfælde og da især i Forbindelse med monetære Foranstaltninger, at vi har faaet Skvulpet næsten øjeblikkeligt. Vi ser i Dag, hvorledes Verdensmarkederne knuges af Krisen, medens vi herhjemme til Trods for alle de efter vor Maalestok stærke Krisetegn — og her først og fremmest Arbejdsløsheden — dog stadig er et Samfund, hvis Forhold i sin Helhed er mindre paavirkede end de store Staters.

Erkender man, at Dønningerne hos os er mindre end i de store

Samfund, maa vi ogsaa være forsigtige og ikke lade os drive til Dispositioner med en helt anden Virkning end den ønskede. Alle de Forhold, jeg her har berørt, maa tages i Betragtning, naar man herhjemme skal fastlægge Retningslinierne for vort fremtidige økonomiske Liv. Selvforsyningstanken maa ikke føre til, at Exporterhvervene faar saadanne hjemlige Arbejdsforhold, at de mister deres Slagkraft. Naar Kampen ude er og bliver haard, er det en ubetinget Nødvendighed, at de her i Landet har saadanne Vilkaar, at de alene skal kæmpe paa de udenlandske Markeder. Danskerne er i Udenrigsomsætningen ikke stort dygtigere end alle andre Nationer, og en Konkurrenceevne vil kun kunne bevares under nogenlunde samme Arbejdsbetingelser. Det bør derfor være udelukket, at der opelskes flere Selvforsynings-Virksomheder med industriel eller landbrugsmæssig Baggrund, hvis Forudsætning — ja i nogle Tilfælde endog selve Formaålet — er Priser, der ligger langt over Verdensmarkedets. Hjemmemarkedets Udbygning er en meget stor Opgave; men der eksisterer for Hjemmemarkedets Forsyning, altsaa for vor egen lille Selvforsyningstanke, en Grænse, som det er farligt at overskride. Etableres eller oprettholdes der Virksomheder og Erhverv paa den forkerte Side af Grænsen, saa er saadanne Virksomheder kun Understøttelse i den kostbareste Form; thi under denne Form skades Exporterhvervenes hjemlige Levevilkaar; deres Prisbasis forrykkes, og dermed beskadiges deres Konkurrenceevne, d. v. s. Exportfortjenesten gaar ned, og saa er Vanskelighederne der forfra igen. Danmark maa indse denne Fare, og Opgaven bliver, at man vil tage alt rimeligt Hensyn til Produktionen for det hjemlige Marked, men samtidig sørge for, at dette ikke sker paa en saadan Maade, at man derved forringer Exporterhvervenes Levevilkaar. Giver vi først Afkald paa vort Exportinstrument, saaledes at Forbindelseslinierne er afbrudte, saa er en Genetablering uhyre svær.

Selvforsyningstanken maa altsaa føre til en Udvælgelse. Man gennemgaar sit Erhvervsliv. Nye Erhverv optages, og andre maa falde som ikke havende bestaaet Prøven. Til dette Udvælgelsesarbejde ønsker man foreløbig Ro og lukker sig derfor inde. Men — som De vil have forstaaet — er det efter min Anskuelse alt afgørende, at man ikke anser Selvforsyningstanken for noget blivende, men som en Overgangsform, der vel maa respekteres som saadan. Jeg ved, at mange føler sig tiltalt af Selvforsyningstankens inderste Væsen; den uddyber den hjemlige Hygge, den hjemmestrikkede og hjemmевævede Hvergangstilværelse. Det er

de samme Forestillinger, som førte Justitsraaden tilbage til Kong Hans' Tid; men som han fik at mærke, var der slet ikke hyggeligt paa Kong Hans' Tid. Jeg mindes et øde Landskab i det indre af Arabien. En ensom Hyrde havde opslaaet sit flade Sække-lærredstelt paa en Skraaning. I Teltet var hans Kvinder og øvrige faa Ejendele. Omkring ham et halvthundrede Geder. Hans Klædning var fattig i en Forstand, vi herhjemme ikke forstaa. Han sad og sad — og han tænkte maaske ogsaa, han var formentlig ogsaa lykkelig paa sin Vis; men han var Repræsentant for Selvforsyningstanken i dens yderste Konsekvens — og ingen, der saa ham, vil tro, at det kan være i den Retning, at Vestens Verden vil dirigere sin Udvikling.

Naar man taler om Udenrigsomsætningen, tænker man i al Almindelighed paa Udførsel her fra Landet og Indførsel her til Landet. Den internationale Handel, der dirigeres fra Danmark, og hvis Skoleeksempel er Det østasiatiske Kompagni, er et Afsnit for sig. Dens Arbejdsbetingelser er uafhængige af danske Forhold, den behøver kun at være dansk, saalænge den selv ønsker det. Dens Resultater findes i vor Betalingsbalance som usynlig Indtægt; jeg skal iøvrigt kun nævne denne interessante Faktor; den frister til Efterligning, men skræmmer ogsaa, fordi de Efterligninger, vi har haft, saa ubarmhertigt har vist, hvilken Sum af Erfarenhed, Forudseenhed og Forsigtighed, der paa alle Omraader maa forenes med fremtrædende Dristighed og Handlekraft.

Som bekendt omfatter Udenrigsomsætningen tillige Financierings-, Assurance- og Transportvirksomhed samt Turisme. For Danmark har i denne Forbindelse navnlig Skibsfarten Betydning, idet jeg betragter Skibsfarten som Exportør af Service paa Søen. Alle disse Omraader er imidlertid af mere speciel Karakter, og Hovedomraadet indenfor Udenrigsomsætningen er ubestridelig Vareindførslen og Vareudførslen.

Der bestaar utvivlsomt en nøje Sammenhæng mellem et Lands Ind- og Udførsel, hvilket ogsaa fremgaar af alle Export- og Importkurver. Det er imidlertid af største Vigtighed, at man gør sig klart, hvorledes denne Sammenhæng fremkommer, saaledes at man ikke ved at forveksle Aarsag og Virkning lader sig lede paa Afveje. Det siges undertiden, at et Land maa importere for at kunne exportere, og i paradoksal Form er dette bleven udtrykt derved, at Danmark maa indføre Silkestrømper fra Frankrig for at kunne sælge Cement til Japan. I Virkeligheden forholder det

sig ikke saaledes. Det er ikke Importen, der er Forudsætningen for Exporten, men Exporten, der danner Forudsætningen for Importen. Forholdet er her for det arbejdende Land, som det vil være for det arbejdende Menneske. Han maa først præstere et Arbejde, inden han med sine erhvervede Midler kan købe Fornødenheder. At exportere er at arbejde for Udlandet, og Lønnen herfor er Midler, der kan anvendes til Import. Den Omstændighed, at Exporten saaledes faktisk omsætter sig i en Import og som økonomisk Formaal ogsaa har en Muliggørelse heraf, bevirker, at man tit antager den efterfølgende Import som en Betingelse for Exporten. Ogsaa paa dette Punkt giver man imidlertid Importen en Exportbetydning, den ikke har. Betalingen for Udførsel kan hjembringes paa mange andre Maader end gennem Vareindførsel. Man kan, som Amerika i nogen Tid gjorde det, rejse nogle Tilgodehavender op ved store Turistinvasioner, eller man kan, hvad ogsaa Amerikanerne gjorde, om end med mindre Udbytte, lade Pengene blive staaende i det købende Land som Kapitalinvestering.

Jeg vil med disse Bemærkninger gerne fremhæve, at Exporten er den primære og aktive Handling i Udenrigsomsætningen. Hermed skal dog ingenlunde være sagt, at Importhandelen er en mindre betydende Funktion, hvis Udførelse er af mindre Værdi for Samfundet. Jeg vil sige, at Forholdet er som i en Familie, hvor Exporten betegner Indtægten og Importen Anvendelsen af de erhvervede Midler. Som den dygtige Husmoder ved forstandigt Indkøb kan bidrage meget til Familiens økonomiske Velvære, vil ogsaa den dygtige Importørstand ved en klog Forvaltning af Landets Exportmidler kunne hidføre Landet Fordele, der er af allerstørste Betydning.

Ud fra denne Opfattelse er det naturligt, om man vil sige, at det, det gælder om for et Land, da maa være at exportere det mest mulige; men jeg vil straks gøre opmærksom paa, at det ikke er enhver Export, som man bør glæde sig over. Det er ikke nok, at et Erhverv eller en Virksomhed importerer Raastoffer, forædler dem og exporterer dem med en Merværdi; thi Exporten bliver først helt ud gavnlig, naar denne Merværdi ihvertfald dækker de effektive Produktionsomkostninger. Allerede i den udbetalte Arbejds løn ligger en Samfundsfordel, og mangen Erhvervsleder med moderne Indstilling har sikkert accepteret Ordre alene med det Formaal at holde Beskæftigelsesgraden, d. v. s. betale Arbejderen Ugeløn for det Arbejde, han for sit Vedkom-

mende har udført for den udenlandske Forbruger. Dette sidste maa dog være Undtagelsen, hvis ikke den manglende Dækning for Afskrivinger og Generalomkostninger skal blive et nationalt Tab.

Der gives i Verdensomsætningen Exempler paa Export, der ikke tilfører det exporterende Land tilstrækkelige Værdier til at berettigge Eporten. Jeg kan som Exempel nævne, at hvis man afskiber Soyabønner fra Vladivostock eller Dalny, faar man dem via Suez eller Panama til Europa til en Fragt af omkring 22/— pr. Ton, og det er den Exportmaade, der sædvanligvis anvendes. Hvis Sovjetrusland imidlertid forsender Soyabønner i Jernbanevogne fra Manchuriet gennem Sibirien og Rusland til det Hvide Hav eller til Leningrad for dér at omlaste Bønnerne i Dampere til nordeuropæiske Havne, saa kan man udenvidere antage, at denne Transport til europæiske Havne medfører Omkostninger, der ikke staar i rimeligt Forhold til de 22/— og de £ 6.— cif Pris. Motiveringen for denne Transportform er, at de Rubler, der betales i Jernbanefragt, forbliver i Indlandet, medens Exportprisen er en Indtægt fra Udlandet. Det, man glemmer, er, at Arbejdet med Jernbanetransporten skal betales, og naar dette ikke kan ske ved det Vederlag, man faar fra Udlandet, maa det fremkomme enten ved Tilskud fra andre Erhverv inden for Landet eller ved en almindelig Underbetaling. Det samme gælder for Kornexport fra Lande, der giver deres Landbrug Exportpræmier, saaledes at Kornet sælges under selv den knappet tænkelige Produktionspris. Hvad enten Tilskudene stammer fra en Importtold paa andre Kornsorter eller kommer direkte fra Statskassen, er det givet, at en saadan Kornexport ikke i sig selv tilfører den exporterende Nation Værdier, der svarer til de Værdier, man afgiver til Udlandet.

Naar man erkender, at det at exportere er at arbejde for den udenlandske Konsument, og at der kun findes een Slags Export, som er principiel ønskelig, nemlig den Export, der indbringer en Merværdi, der danner Basis for en Import, saa er det af vital samfundsmæssig Betydning, at Danmarks Export ikke glider fra det nyttige til det skadelige.

Export — Export — men hvordan, var der et københavnsk Dagblad, der sluttede nogle økonomiske Betragtninger med. Ja, saadan er det jo. Det er det Problem, der betinger vor Fremtid, og det er dér, vi har mest at lære. Vi har vel haft den største Udenrigsomsætning pr. Indbygger, men af saa speciel Karakter, at vi

nu kunde have ønsket en Udspecificering i betydelig større Maalestok. Det maa der raades Bod paa i den Overgangstid, der kommer, saaledes at den Draaben-huler-Stenen-Politik, som er den eneste Mulighed for en virkelig Exportopbygning, kan faa sin Udviklings- og Modningstid i de Kampaar, der kommer. Der maa her først gøres op med de gamle Synspunkter, som man stadig ser fremsat. Set med almindelige menneskeligt forstaaende Øjne er det forklarligt, at en Leder i sine Reflektioner om Exportmuligheder kommer til et nedslaaende Resultat, naar han ser sig rundt om i Verden. Han tager sine Statistikker, Tariffer og Quoter fra de nærmest liggende højtorganiserede og højtindustrialiserede Lande og finder, at Chancerne dér kun er smaa, og man maa i det store og hele give ham Ret, med mindre han er Exportør af virkelige Specialiteter, som enten i Pris, Kvalitet eller paa Basis af Patenter er uovertrufne og fornødne. Hjemmeerhvervene dér sidder fast og godt i Sadlen, saaledes at man i al Almindelighed maa erkende, at Danmark maa ud paa det, jeg kalder de tertiære Markeder, for at finde ny Jord. Paa disse Markeder maa vi kæmpe og i Reglen paa nogenlunde lige Fod med andre Landes Erhverv; men — vil man indvende — Statistikkerne viser ogsaa her kun ringe Forbrug. Sikkert rigtigt; men jeg gad vidst, hvorledes det var gaaet Gillette, Colgate og Ford, hvis disse Firmaer i sin Tid havde villet nøjes med at tilfredsstille Forbruget, saaledes som det præsenterede sig. Det var disse Folks Vilje at skabe et Forbrug. Salg paa fremmede Markeder er et Erhvervsdigt. Det maa boble i Exportørens Hjerne som Inspirationen hos Kunstneren. Han maa selvfølgelig ikke se ganske bort fra Oplysninger paa Papiret, men kan ikke hans Sjæls Gnist tænde Lunten, saa bliver der intet Knald. Han maa kunne puste Aand i Materialet, saa Tallene bliver levende, uden at han glemmer deres Begrænsning og Værdi.

Vil man exportere, maa man altsaa ikke stirre sig blind paa Statistikker. Man kan komme til Lande, der ikke savner Mælk, Olie og Honning, og hvis Statistik absolut ikke viser nogen Basis for et Fremstød, og hvor de Forretningsfolk, man vil interessere, beviser een, at det er haabløst — de Varer har man nok af. Naa, og hvad sker saa. Man sælger dem alligevel nogle lignende Varer. Man maa opdrage Befolkningen til at fornægte gamle Synspunkter og gaa ind for det nye, og det er jo især for de Produkter, der gaar gennem Maven, aldeles ikke noget let Arbejde. Fantasien maa til. Indlevelse er nødvendig. Det er sagt af vort Lands første

store Erhverver udefra, at Jorden ikke er større, end at den kan ompændes af Tanken. Jo flere der bliver, der erkender og lærer dette, jo lettere vil Danmarks Exportfremtid og Danmarks Fremtid blive. En Exportør maa selvfølgelig kende sine Lande ud og ind. Hører han eksempelvis Ordet Middelhavet — saa ser han ikke et Ord eller et Kort — han »ser« Middelhavet — følger Landene deromkring, som om han saa det hele i Fugleperspektiv, og han følger Siroccoen og Sandet, Gibraltar, Ætna, Cypren; men først og fremmest følger han Forbruget. Han ser for sig Souk'ernes Trængsel hele Døgnet igennem, følger Souk'ernes ejendommelige Odeur, paa een Gang frastødende og dragende, og han kan næsten svimle ved Tanken om det utilfredsstillede Behov, som denne Trængsel repræsenterer, og hvad den kan opdrages til; men han er jo ikke en Drømmer alene. Han ser ogsaa for sig, at Manden i Byen skal have en Vare i stor Emballage og Manden i Bjergene en ganske lille Emballage; thi den første har moderne Transportmidler til sin Disposition, den sidste bruger Æsel og Dromedar i Transporter, som gaar og gaar og gaar, som Æsel og Dromedar har gaaet i Tusinde Aar, ført af Mænd i hvide Kofter og Kvinder med tildækket Ansigt. Og begge disse Købere — By- og Bjergmanden — de følger sig tilfredsstillet af Exportøren, der læser hans Ønsker og uden Diskussion tilfredsstiller ham. Købmanden i Byen, paa Bjerget eller ude paa Sletten, beskeden og rolig at se til, men med en Forretningsomsætning, som mange hjemlige Forretninger maatte misunde ham, følger sig bæret indtil Ekstase, om Mændene fra det fjerne besøger ham uden for Alfarvej. Ikke alene sætter han sit eget Hus i Fest, men han modtager een ved Indgangen til sit Kvarter, standser ofte og længe paa Gaden for at drøfte dette eller hint, altsammen for at den maabende Bydel kan se, at han har europæiske Gæster — og gennemfører man Gæsterollen og yder ham den Tid til Forhandlinger og Drøftelser, som for ham synes Forretningens Charme, har man en Ven for Livet.

Ja, jeg kunde male mange Billeder for Dem for at illustrere, at kold Statistik om ringe Forbrug i et bestemt Land ikke er nok til at slutte, at i det Land kan intet gøres. Markedsopdragelse skal der til og Taalmodighed. Risiko maa der løbes, men først og sidst Fantasi; jeg fristes næsten til at sige — højeste Fantasi i største Enhed; thi det er jo den næste Faktor — store Enheder maa der til for at kunne føre Slaget helt igennem. Skal en Forretning handle kun i København, kan den have en vis mindre

Størrelse — vil den sælge til hele Danmark, maa den være større i Organisation. Det samme fortsættes over Skandinavien, England —og bliver der Tale om Verdensomsætning, maa Organisationen naturligt blive meget større. Jeg nævner dette om Organisationen, fordi forskellige Fremstød ikke er lykkedes, endskønt de blev foretaget af Virksomheder, der tilsyneladende var store. En Organisation er nemlig noget, der maa bygges op ved et maal-bevidst og paa lang Sigt tilrettelagt Arbejde og er ikke noget, der kan skabes fra Dag til Dag paa samme Maade, som man kan beslutte at bygge en Fabrik, naar man ellers har Penge til det. Det er derfor ingen Skade til, at et Par betydelige Fabriker, anlagt udelukkende med Export og delvis oversøisk Export for Øje, nu falder tilbage til enten Hjemmemarkedet eller England. Det er blot det naturlige, som jeg ogsaa har sagt andetsteds, at Begyndelsen og Basis for en Exportindustri er Hjemmemarkedet. Det gælder nu for disse Fabriker om fortsat at bygge videre paa den oprindelige Tanke paa rigtig og fantasifuld Maade samtidig med Salget her i Landet; saa ligger her Spiren til det gode paa disse Specialomraader. Naar jeg siger paa rigtig og fantasifuld Maade, er det et nødvendigt Forbehold. Gennem en Aarrække var de kaliforniske Blommedyrkere under en bestemt Leder sammensluttede i et Kontraktsforhold om Fællessalg, der løb eet Aar ad Gangen. Det gik kun daarligt. Afsætningen var ikke tilfredsstillende, gik nærmest halvsløjt, og følgelig var Producenterne utilfredse. Kunderne var heller ikke tilfredse, fordi der var Basis for for mange Reklamationer, og hvert Aar var Producenterne i Strid om, hvorvidt Kontraktssamarbejdet skulde fornyes. Saa sker det, at et dansk Selskab maatte lukke sin Filial i Frisco, og den hidtidige Leder blev fri paa Torvet. Han faar Stillingen som Leder — og alle Trængsler er forbi. Producenterne og først og fremmest Kunderne Jorden over er tilfredse, og der er ingen Diskussion om, hvorvidt Samarbejdskontrakterne skal fornyes. Det er hvert Aar en Selvfølge! Det hele stod og faldt med Manden — Forretningsmanden. Enhver vil udenvidere kunne overføre Tanken paa vore hjemlige Forhold.

Det er jo muligt, at nogle af de store danske Exportvirksomheder har kulmineret, bl. a. ogsaa fordi Kraften tages fra dem indefra; men endnu er det Tid at bygge ogsaa paa deres Eksistens. Den allerede skete Opbygning kan give andre eller nye Exportvarer en Chance; jeg skal blot her nævne Forholdet til Transporten. Tager vi eksempelvis de store Oliekvantiteter, der

gaar ud i Verden, saa kan de kun konkurrere, naar Afskibningen sker direkte. De mange direkte Anløb af København og Aarhus gør det muligt for Exportører af forskellige Erhverv at nyde de samme Begunstigelser som Oliefabrikerne, og man ser da ogsaa, hvordan Varer finder ud paa Verdensmarkedet paa Basis af de Skibslejligheder, som Storexportørerne er den nødvendige Forudsætning for. Jeg har netop i disse Dage haft et Tilfælde, der med al Tydelighed illustrerer dette Forhold. Paa en Rejse fornylig fik vi organiseret en ny Form for Olieleverancer, der medfører en regelmæssig Forbindelse mellem Aarhus og det paagældende Marked. Vi kan endnu ikke skaffe Svinefedt frem til dette Marked og har derfor ikke gjort noget Propagandaarbejde, men blot under Besøget antydet, at vi til sin Tid vilde forlange, at der ogsaa blev solgt Svinefedt. Den nye direkte Linie har imidlertid gjort vor energiske Repræsentant utaalmelig, og han rykker nu for Tilbud paa Svinefedt, og hvad der er vigtigere: han meddeler, at den nye Linie efter hans Mening har gjort Danmark konkurrencedygtig i Svin og levende Kvæg, som han hidtil har taget fra nærmere angivne Lande. Det drejer sig ikke om et stort Marked, men om en stærktfortærende Befolkning paa flere Hundrede Tusinde Mennesker. Forsøget vil nu blive gjort, og det vil saa vise sig, om vor Repræsentant skønner rigtigt. Der maa saaledes ogsaa tages Hensyn til Værdien af andre Exportørers og Erhvervs forøgede Muligheder i Læ af Storexporten, naar man skal maale Værdien af en Storindustri Export. Iøvrigt er det interessant at se et enkelt Tilfælde af den gennemorganiserede Industri Resultater. Indtil for nogle faa Aar siden var Trafiken mellem Near East og Nord- og Vesteuropa saa som saa. Et Par Storexportører fik Gods nok til et Par Linier fra Skandinavien. Konkurrencen i Near East medførte, at hollandske og senere engelske Storexportører i samme Erhverv rejste Krav til deres respektive Rederier om at støtte dem i Kampen for at bevare den Export, som de skandinaviske direkte Fabriksanløb stod i Begreb med at erobre. Efter en Tids Forløb kom Linierne — og nu er Near East trafikeret nærmest med Sporvognshyppighed, og denne Udvikling har altsaa sin Rod i et dansk Exportinitiativ; men — og her kommer Reversen — dette Initiativ bærer til Stadighed i sig selv Spiren til ny Konkurrence. Disse nye Linier bringer Varer fra konkurrerende Lande, som konkurrerer alene paa Pris, og dansk Exporterhverv maa jo før jo bedre gøre sig klart, at der kan ikke mere bygges paa enkelte Lande, hvortil man i fort-

sat Ro kan sende sine Varer. Kampen bølger frem og tilbage, og vi maa være klar til at kaste Afsætningen fra et Marked til et andet, alt efter de Forhold, der bydes, det være sig Markedet selv — eller af Selvforsyningstankens foreløbige Resultater. Denne Manøvren, som i de Aar, der gik, maaske kunde have været bedre indøvet, og som nu i de første kommende Aar bliver sværere, gør det nødvendigt — jeg nævner det her igen — at vore Exporterhverv maa lægges i frie og uafhængige Disponenters Hænder, Folk, som tør tage et Ansvar helt ud, d. v. s. staa inde for det med deres Stilling og Personlighed, men som paa den anden Side ogsaa maa føle den moralske Støtte, som hel og usvækket Tillid giver.

Alt dette er Forudsætningen for et lykkeligt Exportinitiativ. Erhvervene maa bringe de rigtige Varer i Hænderne paa store Exportvirksomheder. Tro ikke, at blot Varen er rigtig til Markedet, saa er Salget let. — Desværre nej — Priserne er nu mere end nogensinde afgørende, mere afgørende end Kvalitet. Der siges og vil blive sagt: Ja, men vi kan ikke konkurrere. Dertil maa svares: Vi skal. Maa jeg minde om de store Landbrugsartikler The, Gummi, Copra, Ris. Da Gummi stod over 1/— pr. lb. og Copra i over £ 20.—, var det en god Forretning at producere. Da Gummi kom ned i 0/6 pr. lb., taltes der om Katestrofe og Ruin. Noget lignende var Tilfældet med Copra. Nu koster Gummi i Londen 0/5½ og Copra £ 9.10.0. Om Gummi kan det siges, at det gaar an, og Copra er i Plantagerne en normal Forretning. Ved ændret Dyrkning og Teknik og ved à jour-ført Financiering er dette blevet muligt.

Exporterhvervene maa kræve Forstaaelse fra de offentlige Myndigheders Side for Virksomhedernes Vilkaar. Som Forholdet har udviklet sig hidtil i de seneste Aar, har Samarbejdet med Regerings- og andre offentlige Institutioner maattet stadig udvides paa alle Omraader. Hele dette Samarbejde maa vist siges at være forløbet tilfredsstillende.

Vanskeligere er det at overholde en harmonisk Udvikling inden for selve Forretningsverdenen. Det undrer mig, at man saa ofte skal se det lovpriste Initiativ kaste sig over de opdyrkede Omraader. At en eller flere Virksomheder gaar godt, er ikke noget fyldestgørende Motiv for et saadant Initiativ; det, der kan opnaas ved at gaa de banede eller endog udtraadte Veje, er som Regel ikke en national Gevinst. Den største Vanskelighed, Forretningslivet frembyder, er Virksomhedernes Tilbøjelighed til at

ernære sig af hverandre, som Fiskene i en Mergelgrav. Det sker altfor ofte i et lille Land, at et Foretagende, som synes at faa lidt Vind i Sejlene, hurtigt maa være fortroligt med, at andre slaar ind i det samme Spor, og det skal sjældent fejle, at de, der saaledes trasker efter, netop sætter ind paa det allerfarligste Punkt. For en Exportvirksomhed er dette Punkt det nyligt fundne, endnu uopdyrkede Marked, hvor man er fortrolig med at skulle møde gamle Virksomheder, som er der for Fortjenestens Skyld, men hvor man nødtigt træffer sin nyopdukkede Kollega, som kun tænker paa at »komme ind«.

Jeg maa fremdeles hævde Nødvendigheden af, at den offentlige Mening stiller sig forstaaende og velvillig over for de store og dristige Fremstød, at den ikke har ondt af, at det i nogle Tilfælde og for en Tid gaar ualmindelig godt, at man ikke heraf straks laver Romaner om Kapitalisterne og kræver Priskontrol og andet Indseende. Det er givet, at der kan forekomme Tilfælde, hvor en privatøkonomisk Gevinst er et samfundsøkonomisk Tab. Som Hovedregel gælder det imidlertid, at Maalestokken for, om en Erhvervsvirksomhed er sund, er, at den giver Overskud og ikke er henvist til at tære paa andre for at kunne eksistere. Den Virksomhed, der indtjener et Overskud, beriger det Samfund, i hvilket den virker, og er med til at skabe Midler til forøget økonomisk Velvære.

Skal jeg resumere op, maa jeg sige, at Betydningen af Udenrigssættningen for vor Økonomi er at søge deri, at den indlemmer os i Verdenssamfundet, og den Nation, der forstaar sine Ting, har stadig Muligheden for at skaffe sig en Position inden for Verdenssamfundets Overklasse. For en Nation mellem Nationerne gælder de samme Regler som for en Person blandt Borgerskabet. Det er Intelligens, Omtanke, Dygtighed, Forudseenhed, Organiseringsevne, der skaber hans Position, og Kampen for at opnaa Positionen ikke blot kræver disse Egenskaber, men fremkalder dem ogsaa. Paa mange Omraader kan en lille Nation have Grund til at spørge sig selv: Hvad kan det nytte? Paa Erhvervslivets Omraade skal vi ikke være forsagte. Jo mere vi anstrenger os, jo mere kan det nytte. Det vil være ødelæggende for det danske Samfund at miste Kontakten med Kloden, at miste Muligheden for at arbejde med andre Nationer og derved Muligheden for en velset Import, altsammen en Betingelse for vor nuværende Levemåde. Ogsaa rent menneskeligt vil vi miste meget, hvis vort erhvervsmæssige Samarbejde med Udlandet forringes.

Tænk blot paa, hvad det betyder for Landets Ungdom at kunne komme til at udfolde sig under større Forhold og ude i den store Verden at finde Anvendelse for sine Evner og Anlæg. Exporten betinger, at Danmark ikke bliver et trangt Samfund, og Pustet udefra medfører Muligheder for forøget menneskelig Værdi og rigere Livsindhold. Dette har Bud ikke alene til de producerende Erhverv, men ogsaa til de omsættende Erhverv. Alt for ofte er det saaledes, at Handel udendvidere betragtes som Importhandel, medens der synes at være en mindre umiddelbar Indstilling over for Etableringen af Exporthandel. Den unge Købmand vil kunne finde Glæde i at dykke ned i Exporttankerne og blive Medarbejder ved Skabelsen af den Exportbygning, som skal bære vor økonomiske Tilværelse. Bliver denne Indstilling mere fremtrædende inden for det omsættende Erhverv, vil det ogsaa i højere Grad kunne frigøre sig for Kritikken om, at det har interesseret sig for meget for Importhandelen og Repræsentationen for fremmede Exportvirksomheder. Danmark kan ikke klare sig med kun at se sin egen Næsetip, og holder Erhvervene ikke Vejene aabne, saa risikerer Danmark en skønne Dag at opdage, at en Udvikling er gaaet forbi det. Dette maa Exporterhvervene først og fremmest selv forstaa, og de maa vise deres Tro paa deres fortsatte Existensberettigelse ved ikke alene at sætte deres sidste Reserver ind paa Exportorganisationens Opretholdelse, men ogsaa ved at forstaa Tiden, som den er, og erkende, at nye Tider kræver nye Metoder.

Ja, dette er efter Evne Synspunkterne, saaledes som de kan fremtræde paa Forposterne. Der er maaske Grund til at minde om, at ude i Verden er det adskillige Steder Mændene fra Krigens Skyttegrave, der nu sidder ved Roret. Det er min Overbevisning, at det er til vort Lands Bedste, at denne Udvikling ikke kopieres herhjemme. Naar Begivenhederne med den sædvanlige Forsinkelse paa et Aars Tid kommer hertil, skal det ikke være Krigens, men Fredens Folk, der bliver Medarbejdere i det Styrelseskompleks, der skal opretholde Danmarks Plads i Solen og erhvervsmæssigt udadtil og indadtil give den kommende Generation samme Fremgang som den, der i de svundne Aar under andre Former og efter andre Principper blev skabt til Fordel for hele Landets Befolkning.

TRÆK AF SOVJETUNIONENS PLANØKONOMI, DENS UDVIKLING OG RESULTATER

Af AAGE FJELLERUP

1. Udviklingen fra Krigsøkonomi til Socialisering.

LIGESOM andre af de i Verdenskrigen deltagende Lande fik Ruslands økonomiske Liv under den store Krig en særpræget Karakter. Ruslands Krigsøkonomi begyndte med, at Staten tiltog sig Dispositionsretten over visse Forraad og regulerede med Paabud og Forbud af alle Arter. Omstillingen til Krigsproduktion var dog forbundet med saa mange Ulemper, at der i vide Kredse — særlig de, der ikke profiterede af Statsordrer — hen paa Efteraaret 1915 rejste sig stærke Krav om en offentlig Organisation af Industrien, en »Mobilisering af Industrien«, som det hed, og inden Martsrevolutionen i 1917 var der paa mangfoldige Omraader dannet administrative Organer til Regulering og Fordeling af Produktionen¹⁾.

Under den provisoriske Regering indtraadte Krigsøkonomien i en ny Fase, idet der nu overalt søgtes dannet egentlige Statsmonopoler i Forbindelse med et statsligt Fordelingssystem, hvis sidste Led var de hastigt opvoksende kooperative Butiker. Med Landets smaa Reserver og Transportmidlernes Svigten var det dog ikke muligt at opnaa store Resultater, og hele Produktionens Grundlag forsvandt, da Levnedsmiddelforsyningen til Byerne i Løbet af 1917 gik næsten helt i Staa. Bønderne vilde ikke længere nøjes med værdifaldende Rubelsedler for deres Produkter. Prispolitiken med Hensyn til Landbrugsprodukter, som resulterede i, at den provisoriske Regering gennemførte et statsligt Kornhandelsmonopol, bidrog væsentlig til at standse Vareudvekslingen imellem By og Land.

Urolighederne i Hærens Rækker og Bøndernes Bemægtigelse af Godserne kastede Landet ud i en forfærdelig Opløsningsproces, hvorunder al Autoritet for en Tid forsvandt. Under disse Forhold kom Lenin til Magten i Oktober 1917 og forsøgte at udbygge »Mobiliseringen« til et samlet socialistisk Produktions- og Fordelingssystem. Forudsætningen for hele hans Politik var Fred med Landsbyerne. Staten dekretede vel sin Ejendomsret over al Jorden og alle de dertil knyttede naturlige Kræfter og Forraad, men Bøndernes Driftsinventar blev der ikke rørt ved, og den Jord, som Bønderne paa egen Haand havde taget fra Godsejerne, beholdt de i deres Besiddelse. Socialiseringen af Landbruget laa for saa vidt i Kim i Agrardekreterne, der bl. a.

¹⁾ Se S. O. Zagorsky: State control of industry in Russia during the War. (New Haven, 1928).

forpligtede Bønderne til at aflevere deres »Overskudsproduktion« til Staten efter nærmere udpenslede Regler og til at dyrke Jorden under et vist Statstilsyn, men i Praksis betød det foreløbigt kun, at Zarismens Rekvisitionssystem fik et bredere Grundlag og en anden social Karakter, idet det vendtes mod Overklassen paa Landet.

Udenfor Landbruget var Socialiseringen næsten altomfattende for Virksomheder med Lønarbejdere. Krigsøkonomiens hel- eller halvmonopolistiske Foretagender søgtes gjort til Led i et afbalanceret socialistisk Produktions- og Fordelingssystem tilknyttet Landbrugerne ved Agrardekreternes Afleveringsforpligtelser og med en generel Basis i den almindelige Arbejdspligt; for Bøndernes Vedkommende bestaaende i en almindelig Pligt til at dyrke Jorden paa forsvarlig Maade. Med disse Bestræbelser for Socialisering af hele Produktionslivet begynder Sovjetunionens første Planøkonomiperiode i 1918 og afsluttes først i Foraaret 1921. Den socialiserede og omorganiserede Produktion maatte imidlertid hurtigt indstilles paa Krigens Formaal og udviklede sig til det tungt arbejdende Produktions- og Fordelingssystem, der er gaaet over i Historien som det »krigskommunistiske«. Krig, Borgerkrig og ikke mindst Blokade umuliggjorde større Resultater, men det lykkedes dog ved dette Systems Hjælp at fremskaffe Forsyninger til en stor Hær, der reddede Sovjetstyret, men dette Resultat blev naaet paa den allerede overbebyrdede Befolknings Bekostning.

2. Planøkonomien under Nep.

Borgerkrigens Ophør gjorde det muligt at give Systemet en vidtgaaende Modificering, som var en politisk Nødvendighed. I 1921 indtroduceredes den nye økonomiske Politik, den saa ofte omtalte Nep, som først og fremmest fik Betydning for Forholdet imellem By og Land, der søgtes baseret paa et frivilligt Bytte i Forbindelse med en Naturalskat. Efter Lenins Udtalelser ser det ud til, at man bevidst søgte at knytte Udviklingen til den Linie, der forefandtes i Sommeren 1918, og som dengang var blevet saa voldsomt afbrudt af Borgerkrigene. Det var Tanken, at den socialiserede Del af Produktionen, den socialiserede Sektor, som den blev kaldt, naar den først havde samlet de fornødne Kræfter, gennem en Art Konkurrence med de privatkapitalistiske Foretagender efterhaanden skulde udvikles paa den privatkapitalistiske Sektors Bekostning.

Med Nep kan man derfor sige, at der indledes en opportunistisk Planpolitik, der under fortsatte Bestræbelser for Industrialisering søger at lempe Økonomien over i stadigt mere udprægede og mere effektive socialistiske Arbejdsformer; en Periode, der egentlig først er forbi et Aar efter Femaarsplanens Begyndelse. Foreløbig syntes det dog, som om Staten var ved at give Slip paa betydelige Dele af Statsøkonomien. Industrien omorganiseredes saaledes i Truster, som fik en relativt selvstændig Stilling med Hensyn til Køb og Salg samt finansielle Operationer. Trusternes Dannelse tilsigtede dog først og fremmest en mere effektiv Produktionsorganisation, og da de paa egen Haand søgte at forbedre deres Stilling ved en kraftig Udnyttelse af Monopolerne, greb Staten ind med Fastsættelse af de indenlandske Priser for at hindre, at Omsætningen med Bondelandet paany bragtes i Fare. Ved Trusternes legale Statuter, som fik en definitiv Form i 1923, blev de vel stillet

som en Art selvstændige juridiske Personer, men deres Overskud stilledes til Statens Raadighed. Hertil kom Statens bestemmende Indflydelse paa Lønninger og andre Arbejdsvilkaar og en vis — om end i Forhold til tidligere betydelig modificeret — Fortrinsret ved Køb af Trusørernes Produkter. Endelig fik Staten Mulighed for at skaffe sig Midler ved en omfattende Belastning af Statsindustriernes med Omsætningsafgifter.

Af endnu større Betydning for Planøkonomiens Expansion paa Basis af Statsindustrien var det, at Udnævnelsen af Industriens øverste Ledere efterhaanden under Medvirken af Fagforeningerne koncentreredes i det øverste økonomiske Raad — Esenha. De nye Ledere, hvoraf mange hidrørte fra Arbejderklassen, var mere end villige til at arbejde efter en ny Planøkonomis Retningslinier, som blev fastsat af centrale Organer.

Alle disse Forhold gør det berettiget at sige, at de monopoliserede Stats-trusters Opgave allerede da — i 1923—24 — blev en anden end i Vesteuropa og U. S. A., idet deres Opgave ikke bestod i at beherske og udnytte Markedet monopolistisk, saaledes som de lejlighedsvis havde forsøgt, men i at organisere Produktionen og indpasse den i Rammerne for en planøkonomisk Organisation¹⁾. Det blev ikke deres Opgave selvstændigt at gribe ind i Fordelingsprocessen. Dermed var selvfølgelig ikke skabt nogen afgørende Garanti for, at Staten ikke brugte sin Magtstilling til at skaffe sig Gevinst f. Eks. paa Landbrugets Bekostning. Først med Landbrugets Kollektivisering vil de reale Motiver til en saadan Udnyttelse forsvinde.

Sovjets Planøkonomi begyndte omtrent paa bar Bund og uden nogen Udsigt til Hjælp fra Udlandet, der til at begynde med endog nægtede det ordinære Forretningskredit. Udenrigshandelen var i de første Aar ringe, og for en stor Del bestemt til Lindring af af Efterkrigstidens Nød og Elendighed. Først nogle Aar efter Neps Begyndelse fik Importen en større — og hurtigt en hastigt voksende — Betydning for den planøkonomiske Industrialiseringsproces. Her kom Udenrigshandelsmonopolets store Betydning klart frem. Det blev dets Opgave foruden at regulere Udenrigshandelen efter Betalingsbalancens Tilstand at medvirke til en Omlægning af Importen efter den planøkonomiske Opbygnings fremadskridende Behov. Foruden politiske Formaal tjente det endvidere som et fuldstændigt Beskyttelsessystem for den hjemlige Produktion.

3. Planøkonomiens Mekanik.

Det er klart, at det store Genrejsningsarbejde, der forestod, efter at Krige og Revolutioner havde ødelagt mere end $\frac{1}{3}$ af Landets samlede Produktionskapital, hurtigt maatte føre til Planlæggelsesorganer for Økonomiens forskellige Grene, særlig da de nye, der søgtes oparbejdet. Allerede i 1921 kom 2 vigtige Planorganer til Eksistens. Det ene, Statsplankommissionen (Gosplan), fik den naturlige Opgave at samarbejde de forskellige Branchers Planer paa kortere og længere Sigt til en Aarsplan for den samlede Økonomi. Det andet, Elektrificeringskommissionen (Goelro), fik til Opgave at udarbejde en Plan over et længere Aaremaal — 15 Aar — for Landets

¹⁾ Se Maurice Dobb: Russian economic development since the Revolution. (London, 1929).

Elektrificering. Naar man tog saa kraftigt fat paa dette Felt, skyldtes det iøvrigt foruden rent økonomiske Overvejelser Lenins stærke Tro paa Elektriciteten som det socialistiske Samfunds karakteristiske Kraftkilde — i Mod-sætning til Dampen som Kapitalismens. Allerede i Sovjetøkonomiens første Aar opnaaedes visse, men særdeles kostbare Resultater med Hensyn til Elektrificering, idet man særlig søgte at udnytte de lokale Kraftkilder. Leningrads Industridistrikt fik det store Hydroværk ved Volchovfloden, Moskva forskellige tørve- og brunkulsfyrende Værker i Omegnen.

En paa lankt Sigt anlagt Energiøkonomi, der tog særligt Hensyn til lokale Kraftkilder, var fra første Færd et fremtrædende Træk i Sovjets planøkonomisk Arbejde.

Den første enhedsmæssige Sammenfatning af de forskellige Planer forelaa i de saakaldte Kontroltal for den nationale Økonomi for 1925—26, kaldet Kontrolcifrene, men paa det daværende Tidspunkt var Planarbejdet endnu fjernt fra Kravet om, at det fuldstændigt skulde afstikke Udviklingslinien i en vis økonomisk Periode.

Planarbejdet foregik da — og i de nærmest følgende Aar — paa temmelig stereotyp Maner¹⁾. Kommunistpartiet opstillede i Partiresolutioner almindelige Fælleskrav, der udformedes i Regeringsdirektiver om Udvikling af Produktionsapparat og Forbrug, Priser, Lønninger, Fordeling m. v. i et vist Tidsrum, sædvanligvis udkrystalliseret i visse Stigningsprocenter. Paa Grundlag heraf udarbejdede saa Gosplan for hver enkelt Økonomigren saakaldte Limitiver og Direktiver, der indeholdt de konkrete Talangivelser. Indenfor denne Ramme udarbejdede derefter de forskellige underordnede Planorganer provisoriske Balancer for deres specielle Udsnit af Økonomien. Naar dette centrale Planarbejde var fuldført, gik Planerne ud til de enkelte Bedrifter, der fik til Opgave at stille Modplaner, som man ønskede skulde tage sit Udgangspunkt i de af Centralorganerne opstillede Planer, men ogsaa maatte stille højere. Heri saa man det ofte fremhævede demokratiske Element i Planarbejdet, som dog ofte viste en uheldig Tendens til at puste Planerne op paa et urealisabelt Niveau. Hele Truster, Distrikter og Republiker fremkom med deres Modplaner. Hvor godt hele dette Maskineri virker, er det vistnok umuligt for udenforstaaende at dømme om. Af Planer og Modplaner udarbejdede saa Gosplan en ny Udbalancering af de endelige Enkeltplaner, der sammenfattedes til en samlet Økonomiplan paa Grundlag af hvilken de ledende Organer i Regering og Parti tog definitive Beslutninger angaaende Kontrol-tallene, der derefter ophøjedes til Lov. Efterhaanden som det blev muligt at presse større Overskud ud af Industrien og udvikle en vis Beskatning, overførtes en stadig større Del af Opsparingen til Statsbudgettet, der antog Karakter af en Samfundshusholdningsplan. I Treaaret 1926/27—28/29 investeredes over Budgettet 5 Milliarder Rubler i det økonomiske System, medens Aarsproduktionen i Industrien i samme Tidsrum voksede med 4 Milliarder. Om Fikseringen af Statstilskud til Produktionen stod der haarde Kampe imellem Finanskommissariatet (Narcomfin), som paa Statsfinansernes Vegne søgte at skære Tilskuddene ned, og det øverste økonomiske Raad —

¹⁾ Se »Probleme der russischen Planwirtschaft« af Dr. Toni Stolper i Tidsskriftet »Der deutsche Volkswirt«, 25. Decbr. 1931, og Paul Haensel: »The economic Policy of Soviet Russia«, London 1930.

Statens Industridepartement — der for at sikre sig Opfyldelsen af Produktionsprogrammet stadigvæk krævede Tilskuddene øget. Statsplankommissionen, der var bemyndiget til at foretage Ændringer i Budgettet, kastede ofte sit Lod i Vægtskaalen til Fordel for det øverste økonomiske Raad uden at vige tilbage for Finanskommissariatets Inflationsprofetier.

Planarbejdet, der saaledes som foran anført tog sit Udgangspunkt i visse generelle Direktiver, som kan føres tilbage til Kommunistpartiet, var indtil Femaarsplanens Periode lidet revolutionerende. De sociale Omdannelsesændelser gav sig endnu forholdsvis beskedne Udtryk i de planlæggende Myndigheders temmelig spredte socialpolitiske Synspunkter, som vi kender saa udmærket fra de fleste vesteuropæiske Lande. Saaledes begunstigede man Smaa-bønderne fremfor Kulakkerne ved Fastsættelse af Indmeldelsesgebyrer i Kooperativer, Priser paa Landbrugsmaskiner m. v. Kontroltallene i disse Aar var Udtryk for hurtig Udvikling af Industrien og ikke meget mere. Planarbejdet løb ud i visse Stigningsprocenter, medens den socialistiske Omdannelsesproces forblev uberørt. Det hang sammen med Stridighederne i Kommunistpartiet, som tøvede med at fastlægge en stort anlagt Generallinie i Omdannelsesarbejdet. Det var ikke langt fra, at Planarbejdet, som det foregik, i vide Kredse blev udlagt som modrevolutionært.

Ser man paa Produktionsresultaterne i Forhold til Planen, var der mange Gange en forbavsende god Overensstemmelse. Saaledes var der i 1927—28 for Industrier med over 15 Arbejdere pr. Bedrift kalkuleret en Produktionsstigning paa 14,3 pCt., medens Resultatet blev 21,6 pCt. Varetransportens Stigning paa Jernbanerne var samme Aar kalkuleret til 14,8 pCt. og blev 11 pCt.¹⁾ Overalt i Pressen tiljublede de saakaldte »Planoverskud«, hvad der jo synes temmelig inkonsekvent, naar Talen er om at producere efter en Plan. Her maa det imidlertid erindres, at der for Sovjetunionens Vedkommende paa det daværende Tidspunkt ikke saa meget forelaa et Problem om »Planopfyldelsesøkonomi«, som om hurtigst mulig Udvikling af Industriproduktionen. Et Planoverskud i Forbrugsvarer kunde altid finde Aftagere, og hvor Planoverskuddet var et Resultat af Bedriftskoncentration, Rationalisering, øget Økonomi med Kraft, Materialer og saa fremdeles, altsaa dækkede over en Produktivitetsstigning, var det selvfølgelig en Gevinst. Hvor dette ikke var Tilfældet, stillede Problemet sig mindre enkelt.

Farligere var Mangelen paa Overensstemmelse imellem Budgettet og de faktiske Udgifter. I 1927—28 steg saaledes Statens Nettobudget med 34,2 pCt. i Stedet for med 16,3 pCt. Det tydede paa, at man allerede før Femaarsplanen var inde i en vis inflatorisk Udvikling, der viste sig i Købekraftsoverskud hos Producenterne og i Prisstigninger paa det saakaldte frie Marked.

Interessant er Forholdet imellem de specielle Planer og den samlede Plan. De første var meget ofte — som for Elektrificeringens Vedkommende — Produktions- og Investeringsplaner over en lang Aarrække, opstillet paa et rent teknisk Rentabilitetsgrundlag. Det blev saa i Forhold hertil Aarsplanens Opgave at fastsætte, hvor meget af Planen der kunde realiseres det enkelte Aar, eventuelt at trække visse Projekter frem til Udførelse før andre. Enkeltplanerne laa paa et teknisk Niveau, Kontroltallene paa et økonomisk og socialt Niveau.

¹⁾ Eksemplerne fra Prof. Paul Haensels citerede Bog.

4. Produktionens naturgivne Grundlag.

Selvfølgelig er der indenfor et vist politisk Omraade Grænser for Produktionens Vækst i Naturrigdommenes og Befolkningens Størrelse, teknisk Viden m. v., omend Teknikens Udvikling har skabt saa mange nye Produktionsmuligheder, at Grænserne stadig forskydes udefter. For et Land som Rusland med store uudnyttede Naturrigdomme og overbefolkede Landdistrikter, hvor man regnede med, at 8—20 Millioner af den voksne Befolkning var uforuden for Landbrugsproduktionen¹⁾, betød saadanne Grænser meget lidt. Begge Forhold gjorde det naturligt at forcere Industrialiseringen og gav den økonomiske Ekspansion i Rusland et særegent Præg. Ruslands Naturrigdomme er et Kapitel for sig. Et stort Arbejde udførtes i disse Aar før Femårsplanen paa en fuldstændig Kortlægning af Sovjetøkonomiens naturlige Ressourcer og deres Rentabilitet, et Arbejde der kan parallelliseres med Teknokraternes i U. S. A. I al Almindelighed kan siges, at intet Land i Verden kommer op paa Siden af Sovjetunionen med Hensyn til Naturrigdomme, hvad der selvfølgelig er mindre mærkværdigt, naar det erindres, at Sovjetunionen dækker $\frac{1}{6}$ af Jordens Landarealer. Naar bortses fra nogle enkelte Metaller — saaledes f. Eks. Tin og Bly — kan Sovjetunionen praktisk talt forsyne sig selv paa alle Felter. Selv en stor Gummiproduktion er det jo lykkedes at oparbejde dels ved syntetiske Metoder dels ved Udvinding af Gummi af eetaarige Plantevækster med gummiholdige Substanter i Plantedelene. Naturrigdommenes Placering er maaske knap saa god. Det er saaledes ofte anført, at Afstanden mellem Ural og Kusbass (Altai), der leverer henholdsvis Jern og Kul, er ca 2000 km. Afstanden i U. S. A. mellem Øvre-Søens Malmfelter og Pennsylvaniens Kulminer er dog ikke meget mindre, og i Sydrusland ligger Kul og Jern nær op af hinanden og taaler, hvad Beliggenhed angaar, Sammenligning med Englands Kul- og Jernfelter, saavel som det fransk-tysk-belgiske, for hvis Vedkommende der jo imidlertid er den store Ulempe, at politiske Grænser sønderdeler det naturligt sammenhørende Kul- og Jernfelt.

5. Hæmninger for Produktionsudvidelsen.

Hæmmende for Udviklingen var selvfølgelig den lave Oplysnings- og Kulturstandard, men Overvindelsen af Mangel paa kvalificeret Arbejdskraft, en Mangel som Krigene og Revolutionen havde skærpet, gjorde dog betydelige Fremskridt. Der var andre Forhold, der hæmmede Ekspansionen paa kraftigere Vis. Først og fremmest Ernæringssituationens Udvikling i Byerne som Følge af Landbrugsproduktionens Stagnation og den dermed følgende Nedgang i Byernes Forsyning med Brødkorn. Den samlede Produktionsværdi i Landbruget var som Følge af den gode Høst i 1925 steget fra 9,2 til 10,5 Milliarder Førkrigsrubler fra 1924/25 til 1925/26, men i de to følgende Aar var Produktionsværdien næsten fuldstændig den samme som i 1925—26, nemlig henholdsvis 10,5 og 10,6 Milliarder; og medens der i 1924—25 gennem statslige eller halvoffentlige Indkøbsorganer (Kooperationen) opkøbtes 6 Mill. Tons Korn, stigende til 10,8 Mill. i 1926—27, viste der sig i 1927—28 en lille Nedgang i de offentlige Kornopkøb, der faldt til 10,2 Mill. Tons. I Femårsplanens første Aar faldt Opkøbene helt ned til 8 Mill. Tons eller til Niveaueet i

¹⁾ Se Die Wirtschaft des Auslandes 1900—1927, Side 482.

1925—26. Denne Udvikling, der hang sammen med Storgodsernes Forsvinden og Jordens voldsomme Udparcellering, truede med at lamme hele Landets Produktionsliv. Maksimalopkøbene i 1926—27, da Staten praktisk talt var Monopolopkøber, var saa nogenlunde i Stand til at opretholde samme Norm med Hensyn til Byernes Brødforsyning som før Krigen, naar Eksport helt undlodes. Situationen ved Femaarsplanens Begyndelse var altsaa ved at blive katastrofal. Hertil kom, at en stærkere Industrialisering gjorde det i høj Grad ønskeligt, at Sovjet i hvert Fald genvandt en Del af de udenlandske Kornleverancer, som udgjorde omkring Halvdelen af det gamle Ruslands Eksport.

Den anden Bremse paa Produktionens fortsatte Vækst laa i den næsten fuldstændige Kapacitetsudnyttelse af det gamle genopbyggede og sammenstykede Produktionsmaskineri i Industri og Transport. Rationalisering og Koncentration, som hidtil havde givet store Resultater, kunde ikke føre længere frem. Paa næsten alle Felter viste det sig, at Produktionsfremskridt i samme Tempo som hidtil krævede nye Kapitalanlæg, som paa Grund af de daarlige Kreditmultipliciteter i Udlandet i videste Udstrækning maatte baseres paa egne Hjælpe midler. Medens Letindustrierne hidtil havde staaet i Forgrunden, maatte Hovedvægten nu lægges paa Opbygning af en paa Landets egne Naturrigdomme og Teknikere hvilende Sværindustri, der selvfølgelig ogsaa vilde betyde en umaaelig Styrkelse af Rigets militære Beredskab. I 1927 og 1928 vedtog Kommunistpartiets øverste Organer at forcere Industrialiseringen paa bred Basis og at skride til Gennemførelse af en begrænset Kollektivisering af Landbruget. Dermed var Forudsætningerne for Femaarsplanens definitive Udarbejdelse tilvejebragt.

6. Den første Femaarsplan og dens Resultater.

Allerede forlængst havde Planarbejdet taget Sigte paa at tilvejebringe en samlet Opbygningsplan for en længere Periode, hvis Længde selvfølgelig var ret vilkaarlig. Man blev staaende ved en Femtenaarsplan med 3 Femaarsperioder. Ved Valg af Femaarsperioden tog man Hensyn dels til Udsigten til daarlige Høstaar dels til den Tid, der vilde kræves til at opbygge og igangsætte de nye store Anlæg. Den endelige Affattelse af den første Femaarsplan blev udkudt over 2—3 Aar. Først i Efteraaret 1929 kom den frem for en større Offentlighed, men da var allerede det første Planaar ved at udløbe, idet den første Femaarsplan tog sin Begyndelse den 1. Oktober 1928. Gennem en enorm Agitationskampagne blev Planen i de følgende Aar et uopslideligt Verdenstema. For Ruslands primitive Folkemasser var dens suggestionerende Karakter aabenbar. Omkring Planen udløstes en folkelig Vækelsesproces, Analfabetismens Likvidering m. v., som i høj Grad bidrog til at føre Riget nogenlunde udskadt gennem de Savn og Vanskeligheder, som blev foreholdt Menigmand som en nødvendig Følge af Anlægsarbejdets mægtige Vækst. Som det blev sagt, Rusland havde ingen Kolonier, det kunde udsuge for at tilvejebringe de nødvendige Kapitaler til Produktionsanlægene. Det maatte stole paa sine egne Kræfter.

Det vil føre for vidt at gaa ind paa Femaarsplanens Enkeltheder. Af det, der allerede er sagt, fremgaar formentlig tilstrækkeligt tydeligt, at det mindre var Planarbejdets Periode — 5 Aar — der var det usædvanlige. Det afgø-

rende var det enorme Tempo, hvori Landet skulde industrialiseres, og Industrialiseringens Vækst ind over Sværindustri og Landbrug. Det er her tilstrækkeligt at anføre, at Landets samlede Produktionskapital i Femaarets Løb skulde fordobles og den industrielle Aarsproduktion ligeledes. At det var en Industrialisering over bred Basis fremgaar af, at Realkapitalens Fordeling ikke ved Femaarsperiodens Udløb vilde være synderlig ændret¹⁾. Den saakaldte socialistiske Sektor skulde udvikles stærkt paa Bekostning af Nepbourgeoisiet i Byerne og Kulakkerne paa Landet.

Planen var ikke alene en Produktionsplan, det var desuden en Plan for Ruslands socialistiske Omdannelse, men dog i saa Henseende anlagt i forholdsvis beskedne Dimensioner. 15 pCt. af Bondebrugene skulde overføres til kollektive Driftsformer og en Række Statslandbrug for Kornproduktion anlægges. Lønarbejdernes Kreds skulde udvides umaadeligt.

Det er uden for al Diskussion, at den oprindelige Femaarsplan for meget væsentlige Deles Vedkommende aldeles ikke er blevet fuldført. Det gælder først og fremmest Landbruget. Da Kollektiviseringen først satte ind, antog Klassekampen i Landsbyerne de voldsomste Former, og inden Femaarets Udløb var mere end 60 pCt. af Bønderne med i Kollektivbrug. De fantastiske Dimensioner, som Landbrugets Omdannelsesproces har taget, har forskudt hele Planen. De nye Brug har krævet Milliarder i Kapitaludstyr samtidig med, at Omlægningen til Stordrift — delvis baseret paa de statslige Maskin- og Traktorstationer — har sinket Produktionsforøgelsen. Den rige Høst i 1930 gjorde Regering og Parti optimistiske med Hensyn til Kollektiviseringens hurtige Resultater, men Kollektivbrugene havde i 1931 og 1932 vanskelige Forhold. I Efteraaret 1933 strømmede russiske Blade over med begejstrede Meddelelser om Kæmperesultater i næsten alle Kollektivbrug. Efter en Regeringskommissions Opgørelse ved Udgangen af 1933 androg dette Aars Høst nærværd 90 Mill. Tons Korn²⁾ eller mere end nogensinde i Landets Historie. Kulakkernes Fortrængelse er ikke sket uden betydelige økonomiske Tab. Særlig omtalt er Kvægbestandens Reduktion. Herom nogle Bemærkninger senere.

De store Kapitaludlæg, som Kollektiviseringen har krævet, har ikke kunnet undgaa at influere paa andre Dele af Femaarsplanen, særlig Transportmidlerne. Socialt er der ingen Tvivl om, at Planen er lykkedes over al Forventning. Medens noget over Halvdelen af Produktionskapitalen ved Periodens Begyndelse var social, var det ved Periodens Udløb mere end $\frac{1}{3}$. Lønarbejdernes Antal er mere end fordoblet til over 22 Mill. i 1932. I endnu højere Grad end for de tidligere Planer gælder det, at man ikke kan bedømme Arbejdsresultaterne i Forhold til Planen, altsaa som Planopfyldelsesøkonomi. Al Tale om Femaarsplanens Sammenbrud kan imidlertid ikke skjule den Kendsgerning, at Ruslands Produktionskræfter i denne Periode er undergaaet en kolossal Udvikling, der har ført Riget frem blandt de første Industrilande.

Spørges der i al Almindelighed om den uligelige Udvikling af Produktionskræfterne ikke har medført en endnu vedvarende indre Spænding imellem de forskellige Produktionsgrene, hvis Arbejde ikke er blevet holdt indbyrdes afstemt, maa der svares benægtende; hovedsageligt fordi Sovjetunionen indtil

¹⁾ Se Soviet Union Year Book, 1930. (London).

²⁾ George Broomhall's Corn Trade News, 10. Jan. 1934.

1933 gennem en voldsom Forøgelse i Importen har været i Stand til at afbalancere visse Planunderskud med Import af de paagældende Artikler.

Som Eksempler paa Udligning af Planunderskud ved Import kan nævnes den voldsomme Import af Landbrugsmaskiner og Traktorer i Forbindelse med det første store Kollektiviseringsfremstød i Vinteren 1929—30 og den mægtige Import af Jern og andre Metaller i 1931 og 1932, da Sværindustrien havde vanskeligt ved at opfylde sit Produktionsprogram paa Grund af den hjemlige Metalproduktions svigtende Evne til at opfylde sine Planer. Der kunde nævnes utallige andre Eksempler. Ikke des mindre er det jo selvdlysende, at der er Grænser for en Udligning paa denne Vis, da Importen selvfølgelig ikke kan udvides vilkaarligt.

For Sovjetunionens Vedkommende indtraf denne Tilstand ved Udløbet af 1932. I de første 9 Maaneder af 1933 er Importen i Forhold til samme Periode i det foregaaende Aar halveret, medens Eksporten kun er gaaet ned med 10 pCt.¹⁾ Denne Importnedskæring, som var at forudse med de store udenlandske Betalinger i 1933 og 1934, har nødvendiggjort, at 1933 — det første Aar under den nye Femaarsplan — er blevet en Art Hvileaar i økonomisk og iøvrigt ogsaa i social Henseende, hvor Kræfterne er sat ind paa at tilvejebringe en bedre Afbalancering af Landets egne økonomiske Kræfter, hvis fortsatte Udfoldelse nu i særlig Grad beror paa Transportmidlerne og den tekniske Uddannelse, svarende til Anvendelsen af de nye Maskiner i Landbrug og Industri. Produktionsplanerne er dette Aar bragt ned paa et realistabelt Niveau. Som Helhed ligger Planen for 1933 noget lavere end for 1932. Henimod Aarets Slutning synes den gode Høst at være ved at sætte ny Fart i Produktionsstigningen.

Produktionsstigningen i 1933 paa ca. 10 pCt. trods den voldsomme Nedskæring af Importen viser, at et af Femaarsplanens vigtigste Maal, den økonomiske Uafhængighed af Udlandet, er naaet. Sovjetunionen kan nu om fornødent forsyne sig selv paa snart sagt alle Felter. En fuldstændig Afbrydelse af de økonomiske Forbindelser med Udlandet, en Mulighed, som der i Betragtning af Sovjets ejendommelige internationale Stilling maa regnes med, vil ikke længere foraarsage ret meget andet og mere end en Afslappelse i Industrialiseringens Tempo. Det noget langsommere Opbygningstempo vil ogsaa gøre det muligt at samle de nødvendige Varereserver, som yderligere vil svække Betydning af en Isolation.

Men ikke alene økonomisk — med deraf følgende politisk — Uafhængighed er opnaaet under Femaarsplanen. Ogsaa militært er Landets Uafhængighed sikret paa en ganske anden Maade end ved Periodens Begyndelse. Stalin fremhævede i sin store Tale i Januar 1933 om Femaarsplanens Resultater, at det under denne Plan var lykkedes at fremskaffe de tekniske og økonomiske Forudsætninger for maksimal Forøgelse af Landets Forsvarsevne. Man behøver blot at nævne den kemiske Industri i Nordural, Traktorfabrikkerne, blandt hvilke i denne Forbindelse særlig maa nævnes Kæmpfabrikken i Cheljabinsk (Ural) for Fremstilling af Larvefodstraktorer, de nye Automobilfabrikker i Moskva og Gorki (Niznij-Novgorod). Utvivlsomt har Stalin Ret, naar han i denne Tale anfører, at Sovjetunionen som et Resultat af Femaarsplanen har udviklet sig fra et

¹⁾ Udenrigsministeriets Tidsskrift for 7. December 1933.

»svagt af de kapitalistiske Lande afhængigt Agrarland til et mægtigt, industrielt, fra Verdenskapitalismens Luner fuldt uafhængigt og selvstændigt Land«.

En lang Række nye Industrier har set Dagens Lys. Nogle er allerede nævnt. Yderligere kan anføres: Fremstilling af Højovne, Værktøjsmaskiner, Landbrugsmaskiner af moderne Typer, elektrisk Materiel, Lokomotiver af nyere Type o. s. fr. Enkelte af disse Industrier har i Løbet af forbausende kort Tid svunget sig op paa Førstepladsen. Det gælder Landbrugsmaskinindustrien, der nu er Verdens største¹⁾. I en Artikel i The Economic Journal, September 1933, af Poul Winterton om »Soviet Economic Development since 1928« opgøres Ruslands ændrede Stilling i international økonomisk Maalestok ved en Sammenligning imellem 1928 og 1932 saaledes: »i fire Aar har det bevæget sig fra 10. til 6. Pladsen som Producent af Elektricitet, fra 4. til 2. Pladsen som Producent af Maskineri, fra 3. til 2. Pladsen som Producent af Olie. Det er Nr. 2 iblandt Verdens største Industrilande«. Sovjet opnaaede virkelig den planlagte Vækst i Industriproduktion. Fra 1928 til 1932 blev den fordoblet. I forskellige Grene af Produktionen var Udviklingen som vist i nedenstaaende Tabel over²⁾ Produktionsværdierne:

	Mill. Rubler efter 1926—27 Priser	
	1928	1932
Maskiner	1406	5253
Tømmer	837	2400
Olie	583	1413
Jernmetaller	706	1264
Kemiske Produkter	348	1040
Kul	375	659

Særlig revolutionerende er Fremgangen i Maskinindustrien, »Sværindustriens Livsnerve«, som den er blevet kaldt, og man ser nu officielle russiske Angivelser, hvorefter Sovjetunionens Maskinproduktion udgør ca. $\frac{1}{5}$ af hele Verdens Maskinproduktion. Maskinindustriens Udvikling giver endda ikke et tilstrækkeligt kraftigt Billede af Produktionsprocessernes maskinelle Mekanisering, idet Importen under Femaarsplanen har været lagt over paa Maskineri. For Værktøjsmaskiner har Ruslands Indkøb i enkelte Aar været fuldstændig bestemmende paa Verdensmarkedet. Intet Under, at en saa voldsom Maskinisering har affødt mange Vanskeligheder med Hensyn til Maskinernes forsvarlige Betjening.

I 1928 blev 85 pCt. af Kullene hugget ud med Haandkraft. I 1932 kun 30—35 pCt. Mekaniseringen naaede i 1932 et fremskredent Stadium i Olie, Jern, Staal, Maskinindustri og Fødevareproduktion og mange Letindustrier overførtes til Masseproduktionsmetoder. Kraftproblemet Vanskeligheder lettedes ved Elektrificeringen og den stærke Fremgang i Olieproduktionen. Træbrændslet traadte tilbage i Betydning. En i baade økonomisk, politisk og strategisk Henseende meget betydningsfuld Redistribuerings af Svær- og Letindustri har fundet Sted. Her spiller det saakaldte Ural-Kussbass-Kombinat en særlig Rolle. Ved en Forening af Urals rige Malmfelter og

¹⁾ Udenrigsministeriets Tidsskrift 1933.

²⁾ Se den citerede Artikel af Paul Winterton.

Altas store Kulforraad er grundlagt en ny stor Kul- og Metalbasis foruden den gamle i Sydrusland, Træplove, som i 1928 eksisterede i Millionvis, er bogstavelig fuldstændig forsvundet sammen med andre primitive Landbrugsredskaber som Seglet. Landbrugsmaskiner af de mest moderne Typer er trængt frem i et enormt Omfang. De fra det amerikanske Landbrug velkendte kombinerede Meje- og Tærskemaskiner, de saakaldte Combines, har fundet Indpas i Tusindvis. Landbrugets Energiøkonomi er blevet reorganiseret ved Traktorernes Hjælp. 1. Januar 1933 havde Landbruget ialt 148,480 Traktorer i Maskin- og Traktorstationer samt paa Sovjetgodser. Overhovedet er det i Landbruget, at den sociale og økonomiske Omdannelsesproces har sat sig de største Spor, men hvor Bedømmelsen af Udviklingens Gevinst og Tab er vanskeligst¹⁾. Den endelige Dom over Kollektiverne kan endnu ikke fældes. Sandsynligvis vil de engang blive afløst af egentlige statslige Landbrug i Stordrift, men foreløbig tyder alt paa, at man for en Aarrække ønsker at blive staaende ved denne Produktionsform, der i højere Grad end det lader sig gøre ved egentlige Statsbedrifter appellerer til de sammensluttede Bønders Egeninteresse. Kollektivet er ofte blevet kaldt for den nye Mir, men har i Virkeligheden saa lidt tilfælles dermed, at det sikkert ikke lønner sig at fortabe sig i Betragtninger over den gamle Landsbykommune — Miren — i Forhold til Kollektivbruget. Men uden at erindre sig det gamle Landsbyfællesskab med den kollektive Produktionsramme, vil man overhovedet ikke kunne fatte, at Ruslands Bondemasser er gaaet med til en saadan Omvæltning. Kollektivbruget omfatter ofte en enkelt, undertiden flere Landsbyer. Sandsynligvis er der i Forbindelse med deres Dannelse sket en Deling af de største Landsbyer.

Nu findes der godt 200,000 Kollektivbrug, som omfatter 60—70 pCt. af den nuværende Landsbybefolkning, men Tallet er stadigt stigende. Gennemsnitligt havde et Kollektivbrug ved Udgangen af 1932 427 ha og omfattede gennemsnitligt samme Antal Personer som Hektarer. Oprindeligt var Kollektiverne betydelig større, men i Løbet af 1931 blev mange større Enheder delt i flere mindre, idet der fra mange Sider klagedes over det umulige i at organisere Arbejdet i de store Kollektiver. Kun i de mest udprægede Korndistrikter med den stærkeste ekstensive Drift blev man staaende ved de store Kollektiver. I Nordkaukasus findes Kollektiver paa indtil 10,000 ha.

Efter de fra 1930 foreliggende Tal har Kollektivbønderne beholdt ca. $\frac{1}{10}$ af deres Jord til egen Drift: Have omkring Huset, Græsning for Smaakreaturer og deres Ko, som de sædvanligvis har beholdt, naar de kun har haft den samme, medens praktisk talt alle Heste er overgaaet til Kollektivbruget. I den seneste Tid er man begyndt at overføre Ungkreaturer og Opdræt til de enkelte Kollektivbønder. Ikke alene med Hensyn til det Antal Personer, som Kollektiverne omfatter, synes det, som om den endelige Størrelsestype er fundet. Ogsaa Jorden er nu fast fordelt imellem de forskellige Produktionskategorier, og Ændringer i Landfordelingen kan ikke gennemføres af lokale Myndigheder. Statens Indflydelse paa Dannelsen af Kollektiverne har været enorm, og dens Indflydelse paa deres Drift er steget kraftigt i 1932 og voldsomt i 1933. Baade Foraars- og Høstarbejdet har været gennemført som en økonomisk-politisk Kampagne. Motor- og Traktorstationerne — M. T. S. —

¹⁾ Nyeste Tal i Udenrigsministeriets Tidsskrift 22. Februar 1934.

har faaet en særlig politisk Afdeling af betroede Kommuniste, som ved Siden af Direktørerne for M. T. S. virker for, at Landbrugsarbejdet i de tilsluttede Kollektiver udføres planmæssigt. Akkordarbejdet synes almindelig gennemført udenfor Kvægavl. Særlig Rolle spiller Gruppeakkorder for Brigaderne — en Arbejdsgruppe under Kollektivbruget —. Man søger at faa alle Kollektivmedlemmer inddelt i Arbejdsgrupper, saaledes at hver Gruppe overtager Ansvaret for visse Sektioner Land for en Periode paa 5—8 Aar for at sikre et rigtigt Sædskifte.

Dannelsen af 5000 Sovjetgodser med et samlet dyrket Areal paa ca. 13 Mill. ha, Udvidelsen af det dyrkede Areal med 21 Mill. ha samt en Forøgelse af Varekorntet fra 8—10 Mill. Tons til 20—23 Mill. Tons er andre af de store Resultater. Med Hensyn til Arealudvidelsen er det dog et Spørgsmaal, om Tempoet ikke har været for voldsomt. Ønsket om at overskride Planen har her ført til Overdrivelser, der har skadet det landbrugsmæssige Arbejde og bidraget til at mindske Foldudbyttet i 1931 og 1932.

Stalin forsøgte i den oven citerede Tale at indgyde sine Partifæller Tillid til, at Kollektivbrugerne i Løbet af 2—3 Aar vilde blive lige saa rentable som Fabrikker og Værksteder var blevet det efter Socialiseringen, da man først havde faaet skabt en effektiv Driftsform. En væsentlig Grund til at tro paa Kollektivbrugerne eller paa anden Vis organiseret Stordrifts betydelige Fortrin fremfor Smaabrugene ligger i det russiske Landbrugs Indstilling paa Kornavl og i de klimatiske og jordbundsmæssige Forhold.

Selvom den skeptisk indstillede nødtvungent maa indrømme, at der virkelig er opnaaet store Resultater, vil han dog utvivlsomt indvende, at alle disse mægtige Resultater er naaet med urimeligt store Ofre. Særlig med Hensyn til Befolkningens Ernæring er den gængse Opfattelse, at denne er blevet stærkt svækket under Femaarsplanen. Man peger paa Husdyrbestandens voldsomme Nedgang. At Nedgangen har været enorm er uden for al Tvivl. Nogle Forfattere taler om en Halvering af Kvægbestanden, og denne Formodning bekræftes af de senest foreliggende officielle Opgørelser, der er blevet forelagt den i Begyndelsen af indeværende Aar afholdte Partikongres i Moskva. Kvægholdets Udvikling fremgaar af nedennævnte Tal:

	Mill. Stkr.	
	1929	1933
Heste	34,0	16,6
Stort Hornkvæg	68,1	38,6
Faar og Geder	147,2	50,6
Svin	20,9	12,2

En Del af Nedslagtningen er ganske vist kommet Forbrugerne til Gode, men det kan ikke skjules, at en betydelig Del skyldes en forceret Kollektivisering af Kvægbestanden, der har fremkaldt epidemiske Sygdomme m. v.

At man i Sovjetunionen selv ikke taler for meget om denne Side af Femaarsplanen er ganske naturligt. Planen havde forudsat en Stigning paa ca. 30 pCt. regnet efter Kvægenheder, og i Stedet fremkom en Nedgang paa 40—50 pCt. Denne Nedslagtning maa dog ogsaa bedømmes efter det russiske Landbrugs særlige Forhold. Det maa erindres, at store Kornmængder og rela-

tivt smaa Grøntfodermængder er medgaaet til Opretholdelse af Husdyrbestanden, hvis Ydedygtighed laa paa et overordentlig lavt Niveau. Al for meget Foder medgik til Opretholdelse af Kreaturerne blotte Eksistens. Før Krigen var Forholdet ifølge »Russian Agriculture during the War« (N. Antsiferov, D. Bilimovich m. fl.) det, at der faktisk ikke eksisterede en rationel Kvægavl. Dyrene gik de fleste Steder ude Aaret rundt og havde kun en ringe Slagtevægt. Køernes Mælkeudbytte var ca. $\frac{1}{3}$ af det, en dansk Ko præsterede, og saa fremdeles. Med Hensyn til Mælkeforsyning af Byerne og Slagte- og Opbevaringsforhold for Kødet var gjort en Del under Nep, men i det store og hele var Forholdene forud for Kollektiviseringen som før Krigen.

Det som Følge af Nedslagtningen mindskede Kornforbrug til Kvægfoder har utvivlsomt været Hovedårsag til, at Bønderne har været i Stand til at afgive store Kornmængder. »Varekornets« Stigning fra 8 til 20 Mill. Tons pr. Aar vilde have været umulig uden Kreaturbestandens Reduktion. Ganske interessant til Belysning af de Problemer, der her er berørt, er den af Dr. Walter Hahn, Kiel, i en Anmeldelse i Weltwirtschaftliche Archiv, Oktober 1933, af en Bog af Dr. Otto Schiller om det socialistiske Landbrugs Krise i Sovjetunionen opstillede Kornbalance for Rusland, som dog sikkert maa modtages med Forbehold. Den ser saaledes ud:

	1909—13	1925—28	1932
Kvæg i Mill. Tons.....	35	33	16,7
Befolkning i Mill.	135	150	162,5
Forbrug i Mill. Tons:			
Befolkningens Ernæring.....	27	30	32,5
Foder	30	28	14,2
Sæd	11	11	11
Samlet Bruttoforbrug	68	69,5	57,7
Udførsel og Forraadsdannelse	12	3,5	1,7
Høst	70	74	70,8
Overskud	÷ 10	—	+ 11,4

Anmelderen har ved Opstillingen af denne Tabel paa Grundlag af Erfaringer fra Perioden 1925—28 regnet med et Forbrug paa 848 kg Korn (inklusive Klid) pr. Ton Levendekvæg og 200 kg Mel pr. Indbygger.

Det Minus paa 10 Mill. Tons Korn, som Anmelderen opererer med for 1909—13 efter Forbrugsstandarden i 1925—28, stemmer overraskende godt med andre Bedømmelser af den daværende Ernæringsituation paa Grundlag af Materiale fra før Krigen. Se f. Eks. Prof. A. H. Holmanns gode lille Bog »Revolutionen og Bondespørgsmaalet i Rusland« (1920), hvor det Side 69 anføres, at Selvforsyningen af Bondebefolkningen ved egne Landbrug gennemsnitlig laa 17 pCt. under den fastsatte nødvendige Ernæringsnorm. I N. Nordman: »Ruslands økonomiske Forhold før og efter Freden« siges det om den russiske Befolknings Ernæring før Krigen, at den var saa ringe, at Befolkningen faktisk var kronisk underernæret — jfr. Side 45. Gennemsnitshøsten 1929—32, begge Aar indbefattede, var 73,7 Mill. Tons. Høsten i 1933 er som andetsteds nævnt ansat til 90 Mill. Tons Korn.

Rusland oplevede i Tiden 1914—1920/21 noget nær den samme Nedgang i Kvægbestanden som nu. Allerede i Løbet af 4—5 Aar var den dog bragt op paa sit gamle Niveau. Der er ingen Tvivl om, at det vilde være uklogt at

gaa til Værks paa samme Maade nu. Kvægbestandens Retablering bør ske paa Grundlag af virkelige Kornoverskud og under saadanne Forhold, at Foderets Nytteværdi øges væsentligt. Færre, bedre og mere velfodrede Kreaturer er Løsenet. For Hestebestandens Vedkommende betød Kollektiviseringen ogsaa Nedgang. Her betyder Kollektiverne dog ganske utvivlsomt en langt bedre Anvendelse af Hestene end tidligere, da Jordens Fordeling i smaa Parceller nødvendigvis maatte kræve mange Heste. Den anden Femaarsplan regner med en Forøgelse af Hestebestanden til 21,8 Mill. Stkr. (34 Mill. i 1929). At Oparbejdelsen af Produktionen af dyriske Produkter er inde i en god Gænge kan f. Eks. ses af en Indberetning fra Gesandtskabet i Moskva¹⁾. Smørproduktionen havde saaledes ved November Maanedes Begyndelse opfyldt hele Aarsplanen og dermed overskredet 1932-Produktionen med 72 pCt., og var ifølge »Isvestia« den største i de sidste 16 Aar. Kødafleveringen — der ligesom Mælkeafleveringen har Karakter af en Naturalskat — var pr. 10. Novbr. gennemført med 78 pCt. af Planen.

Med Hensyn til Forsyningen med andre Forbrugsartikler er der ganske utvivlsomt sket betydelige Fremskridt, der for den enkelte dog først har givet sig Udtryk ved Indrullering i Kollektivbøndernes eller Lønarbejdernes Skarer. I 1932 var Produktionen af Forbrugsvarer 87,3 pCt. højere end i 1928, medens Befolkningen kun var vokset med 8 pCt. Fodtøjsproduktionen var i 1932 tre Gange større end i 1928. Ganske vist kun $\frac{1}{3}$ Par pr. Individ, men i 1913 var Aarsproduktionen saa ringe, at kun hvert 17. Individ kunde faa et Sæt Fodtøj. Noget enkelt Udtryk for den materielle Fremgang er det ikke muligt at give. Saaledes kan der ikke fremskaffes paalidelige Oplysninger om Detailpriserne. Selvom der kunde, vilde man alligevel faa vanskeligt ved at bedømme Reallønningernes Bevægelse paa Grundlag heraf, fordi en saa stor Del af Vareforsyningen falder paa den socialiserede Fordelingsøkonomi.

Produktionsfremgangen for Forbrugsartikler har imidlertid ikke været lige-
lig, og da saa store nye Arbejdermasser er kommet ind i den begunstigede Del af Økonomien, er Fremgangen for den enkelte ofte ringe.

Dertil kommer, at Befolkningsgrupperne udenfor den socialiserede Sektor utvivlsomt har maattet se deres økonomiske Vilkaar forringet.

Den uligelige Fordeling har medført store Fluktuationer i Vandringerne imellem By og Land og imellem de forskellige Arbejdssteder, som paa mange Maader har vanskeliggjort Genopbygningsarbejdet. At Fremgangen i Husbyggeri og kommunal Virksomhed ikke har holdt Maal med Invasionen i Byerne er ikke til at forundres over. Men naar det for visse Byers Vedkommende paavises, at der er sket en Forringelse i den gennemsnitlige Boligstandard, maa det selvfølgelig erindres, at de tilstrømmende Bønder ogsaa boede under elendige Forhold i de Landsbyer, de kom fra.

7. Konjunktur- og Kriseproblemer.

Til Slut skal ganske kort berøres et Problem, der er afgørende for Stillingen til al Planøkonomi. Det er Spørgsmaalet om Konjunkturernes Karakter og Virkemaade under Planøkonomien, in casu den russi-

¹⁾ Udenrigsministeriets Tidsskrift for 14. December 1933.

ske, socialiserede Planøkonomis Vilkaar. Det vakte i vide Kredse i Rusland almindelig Forundring, at den nyorganiserede Statsindustri i 1923 stod overfor alvorlige Afsætningskriser trods Befolkningens utilfredsstillede Behov. Der blev fremsat i Massevis af Forklaringer¹⁾. Rent faktisk kunde det konstateres, at det var Afsætningen til Landsbyerne, der svigtede. Dette satte man ganske naturligt i Forbindelse med den »Saks«, der var opstaaet ved, at Industri-produkternes Priser var steget stærkere end Landbrugsprodukternes Priser. Hertil kom de relativt ugunstige Høstudsigter for 1923. Det var altsaa en Krise af ganske speciel Karakter, og en Afsætningskrise i 1924 fik heller ikke generel Betydning. Siden 1924 har der ikke været Afsætningskriser af alvorligere Karakter, men derimod en vedvarende Varehunger, der synes at have været stigende under Femaarsplanen indtil 1933 som Følge af Lønudgifter ud over Planen og Forbrugsvareproduktion under Planen samt Fikseringen af Priserne paa rationerede Varer. Stærkt stigende Sparekasseindskud, Tegning af Statslaan og i den seneste Tid en Opdæmning af Lønstigningen samt den gode Høsts Virkninger synes i Løbet af 1933 at have tilvejebragt en bedre Balance. Dertil bidrager velsagtens ogsaa en vis Udvidelse af Varestrømmen til de saakaldte »frie« Markeder.

Der er Grund til at tro, at Købekraftsfluktuationerne i den nærmeste Tid ikke vil frembyde større Fare. Efter Kollektiviseringens Fremgang er der ikke politisk tvingende Grunde til at holde Priserne paa Levnedsmiddelprodukterne ekceptionelt lave. Saksens Problem vil derfor fremtidig spille mindre Rolle.

Det kan siges, at Konjunkturer i vesteuropæisk-amerikansk Forstand ikke har vist sig i Sovjetunionen. Med Statens Indflydelse og Statsorganernes Evne til at indvirke paa Priser, indbyrdes Konkurrence, Lønninger, Ansættelse og saavel det Offentliges Investeringer som den enkeltes Fordeling af sin Indtægt paa Forbrug og Opsparing, var et saadant Resultat at vente.

Derimod har Sovjetunionen »Vækstkriser«, som de er blevet kaldt, af en særegen Karakter beroende paa relativ Mangel paa en eller anden Produktionsfaktor: Energi, Transport, Levnedsmidler, Arbejdere, kvalificeret Arbejdskraft m. v. Temmelig selvfølgelige Vanskeligheder under en stærkt forceret Udvikling.

For den, der vil følge Sovjetunionens aktuelle økonomiske Resultater, anbefales de nedennævnte Tidsskrifter, der er benyttet til denne Afhandling i Forbindelse med spredte Notater fra andre Kilder:

International Labour Review, Industrial and Labour Information, Monthly Bulletin of Statistique, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, The Economist, Wirtschaftsdienst, det tyske Konjunkturforskningsinstituts Publikationer samt Udenrigsministeriets Tidsskrift.

¹⁾ Se det citerede Værk af Maurice Dobb.

GENSVAR TIL CAND. POLIT. HANS GLÜCKSTADT¹⁾

Af H. WINDING PEDERSEN

NAAR jeg under Kritikken af, at Hr. Glückstadt bestemmer Pengeværdien som Forholdet mellem Efterspørgsel og Udbud, har henvist til *Stuart Mill*, har jeg ikke tænkt paa Mill's Pengeteori, men paa det Sted i »Principles« (Book III, Ch. II, §§ 3 og 4), hvor han viser Urigtigheden af den Teori, der sagde, at de enkelte Vareprisers Højde er bestemt af *Forholdet mellem Efterspørgsel og Udbud*. Hr. Glückstadt har ikke paa nogen Maade paa-vist, at denne Teori, der, anvendt som Forklaring af de enkelte Vareprisers Højde, er en kapital Misforstaaelse, skulde være mere anvendelig, naar det gælder at forklare Pengeværdien. Tværtimod. Naar Hr. Glückstadt lader Pengeværdien fremgaa af Forholdet mellem Pengebehov og Pengemængde, synes det at være fordi, han mener, at der derved drages en Analogi med den almindelige Værdilov, at Bestemmelsen af Pengeværdien herved kommer til at staa som et specielt Tilfælde af den almindelige Værdilov. Der tales saaledes i »Kreditfodens Teori«, S. 215, om, at der foretages et »Udsnit ... af den for alle Varemærker gyldige Grundlov, om Prisen, som bestemt af Forholdet mellem Udbud og Efterspørgsel«. —

Jeg har selvfølgelig læst Siderne 220 og 221 og set, at det objektive Vareværdiniveau bestemmes som Forholdet mellem Realkøbekraften og Vare-mængden. Da Hr. Glückstadt imidlertid i Bogen har undladt at definere Begrebet »Realkøbekraft«, har jeg for at faa Klarhed paa dette Punkt slaet tilbage i Bogen til Kap. II, § 1. og det er jo ogsaa der, Forklaringen efter Hr. Glückstadts Indlæg skal være at finde. I Kapitel II, § 1, læste jeg (Udhævelserne er mine):

S. 75: »Denne objektive Værdisættelse maa bero paa det i Varemængderne nedlagte Arbejdsoffer, og Forskydningerne i denne objektive Værdisættelse paa Forskydninger i det pr. Vareenhed nedlagte Arbejdsoffer. Afgørende for Værdien bliver saaledes det med den samlede Arbejdsindsats forbundne Arbejdsoffer paa den ene Side og Varemængderne paa den anden Side, i Praxis effektueret ved Forholdet og Forskydningerne mellem Realkøbe-kraften og Varemængderne«.

S. 77: »... det objektive Vareværdiniveau fremgaar af Forholdet

¹⁾ Paa en fra cand. polit. H. Glückstadt modtagen Imødegaaelse af Anmeldelsen af hans Bøger »Kreditfodens Teori« og »Kreditfodens Mekanisme« i nærværende Tids-skrift (71. Aargang, S. 282—285), har Anmelderen afgivet hosstaaende Gensvar. Hr. Glückstadt har senere ønsket at optage sit Indlæg i Forordet til 2. Oplag af »Kreditfodens Mekanisme«.

mellem det med Arbejdsindsatsen forbundne samlede Arbejdsoffer og den af Arbejdsindsatsen fremgaaede samlede Varemængde.

S. 77: »... Købekraften, der som omtalt ikke foreligger i bogstavelig Forstand, er i nøjagtig Overensstemmelse, ja, er det med Arbejdsindsatsen forbundne Offer, eller som man ogsaa kunde sige, er bestemt ved den af det givne Arbejdsoffer fremgaaede Produktivkraft.

Dette gjaldt det primitive Samfund; men det hedder videre S. 79: »Ud fra den primitive lagttagelse maa den objektive Vareværdi i det moderne Samfund være bestemt af det i de markedsudbudte Varer nedlagte Arbejdsoffer, og vi maa derfor komme til, at den aktive, funktionelt rigtigt indstillede og ud fra et Produktivitetssynspunkt normale Produktivkraft maa blive Normen for Købekraften i Samfundet, — og S. 93: »... det af os anlagte Grundsynspunkt for den objektive Vareværdi, det med Arbejdsindsatsen forbundne Arbejdsoffer i Forhold til Varemængderne ...».

Læsningen af det nævnte Kapitel og navnlig af de citerede Steder havde bibragt mig den Opfattelse, at Hr. Glückstadt ved Realkøbekraften forstod den samlede Produktivkraft, og at Arbejdsofferet skulde være det fælles Maal for de forskellige Arter af Produktivkraft. Jeg har derfor ment mig berettiget til at sætte det objektive Vareværdiniveau lig med Forholdet mellem det samlede Arbejdsoffer og den samlede Varemængde. Nu fortæller Hr. Glückstadt, at dette er urigtigt, og at man ved Realkøbekraften skal forstaa Værdien af den samlede Produktion, maalt i Penge. Hr. Glückstadts Penge ligning faar herefter følgende Udseende:

$$\text{Prisniveauet} = \frac{\text{Penge mængde}}{\text{Pengebehov}} \times \frac{\text{Samlet Produktværdi}}{\text{Samlet Varemængde}}.$$

Lad os undersøge det Tilfælde, at Prisniveauet efter at have været i Ligevægt forandrer sig og kommer i Ligevægt i en anden Højde. Hr. Glückstadt kalder Prisniveauet P, Penge mængden TM, Pengebehovet DM, Totalproduktets Værdi (Realkøbekraften) UP og Produkt mængden UG. Jeg skal til disse Betegnelser føje et Mærketal, der viser, om Størrelsen refererer sig til den første eller den anden Ligevægtstilstand, altsaa P₁ betyder Prisniveauet paa første Tidspunkt, P₂ Prisniveauet paa andet Tidspunkt o. s. v.

Hr. Glückstadt begynder med at konstatere, at Ligningen stemmer og fortsætter derefter, at en Forandring i Prisniveauet altsaa enten kan skyldes, at Brøk 1 har forandret Værdi, eller at Brøk 2 har ændret sig. I Ligevægt er Pengebehov og Penge mængde lige store, altsaa er Brøk 1 lig 1. Ligningen siger da, at Prisniveauet er lig Produktværdien, divideret med Produkt mængden. Der staar altsaa paa begge Sider et Gennemsnit af alle Varepriser. Ligningen stemmer.

Lad os et Øjeblik under den Forudsætning, at Hr. Glückstadts Penge ligning er en Ligning til Bestemmelse af Prisniveauets Højde, se paa, hvilke Størrelser der er Problemets ubekendte og hvilke dets bekendte. P er ubekendt. TM maa forudsættes bekendt, UG ligeledes. Størrelsen af UP (Totalproduktets Værdi) er afhængig af Vareprisernes Højde og er altsaa ikke bekendt, før Prisniveauet er bekendt. UP er altsaa ubekendt. DM (Pengebehovet) er bestemt dels af Produktionens eller Omsætningens Størrelse, dels af Priserne. DM er altsaa heller ikke bekendt, før Prisniveauet er bekendt, men hører til Problemets ubekendte. Ligningen indeholder altsaa tre ubekendte og kan følgelig ikke bestemme Prisniveauets Højde.

Spørgsmaalet er herefter, om man alligevel ud fra Ligningen kan forklare Prisniveauets Svingninger, naar dets Højde paa Begyndelsestidspunktet antages bekendt, og det lader jo til at være dette Spørgsmaal, der har Hr. Glückstadts særlige Interesse. Naar Prisniveauet efter [at have forladt sit gamle Ligevægtsleje] paany er kommet i Ligevægt, ligger det nær svarende til Ligningen for den tidligere Ligevægt

$$P_1 = \frac{TM_1}{DM_1} \times \frac{UP_1}{UG_1} \quad (1)$$

at opstille en dertil svarende Ligning for den nye Ligevægt

$$P_2 = \frac{TM_2}{DM_2} \times \frac{UP_2}{UG_2} \quad (2)$$

og herefter ræsonnere som før: I Ligevægt er TM og DM lige store, Brøk 1 altsaa lig 1, og Ligningen siger, at det nye Prisniveau er lig den nye Produktværdi, divideret med Varemængden, lig det nye Gennemsnit af Væriserne. Men Hr. Glückstadt har jo sagt, at P kan ændre sig som Følge af, at Brøk 1 har ændret Værdi, og da Brøk 1 efter den netop fremførte Opfattelse i Ligevægt altid maa være lig 1, kan denne Opfattelse af Hr. Glückstadts Ligning næppe være rigtig. Man maa derfor antage, at Ligningerne for de to Ligevægstilstande ikke skal være fuldt analoge. Paa Side 219 i »Kreditfodens Teori« staar en af Bogens alt for faa Definitioner. Der staar, at Pengebehovet er den Mængde af Standardvarer (Penge), »der efterspørges til det reelle Regneniveau og til uforandret Nominaliseringsbasis«. Formodentlig skal den uforandrede Nominaliseringsbasis betyde, at Størrelsen af Pengebehovet hos Hr. Glückstadt til et hvilket som helst Tidspunkt skal beregnes efter Priserne paa Udgangstidspunktet, altsaa Pengebehovet til Tidspunkt Nr. 2 efter Prisniveauet paa Tidspunkt Nr. 1 (men dog vel efter Omsætningens eller Produktionens Størrelse paa Tidspunkt Nr. 2). Lad os kalde det saaledes beregnede »Pengebehov« $DM_{2(1)}$ og reservere Betegnelsen DM_2 for et Pengebehov, der er beregnet efter Priserne paa Tidspunkt Nr. 2. Realkøbekraften $UP =$ Produktets Totalværdi $=$ Produktionsfaktorernes samlede Af-lønning maa ligeledes til Tidspunkt Nr. 2 beregnes efter Tidspunkt Nr. 1's Prisniveau eller Afønningsniveau. (I modsat Fald har vi altid $P = UP : UG$, og Brøk 1 kan altsaa ikke være forskellig fra 1). Lad os kalde den saaledes beregnede Realkøbekraft $UP_{2(1)}$. Ligningen kommer altsaa til at lyde:

$$P_2 = \frac{TM_2}{DM_{2(1)}} \times \frac{UP_{2(1)}}{UG_2} \quad (3)$$

Lad os tænke os, at den anvendte Mængde Produktionsmidler forøges fra Tidspunkt 1 til Tidspunkt 2, samtidig med at Produktiviteten gaar ned i en saadan Grad, at Produktmængden bliver uforandret. Altsaa $UG_1 = UG_2$. Vi

sætter endvidere $DM_1 = DM_{2(1)}$ og $TM_1 = TM_2$. Heraf følger $\frac{TM_1}{DM_1} = \frac{TM_2}{DM_{2(1)}} = 1$.

Da Produktionsmidlernes Mængde er forøget, maa deres samlede Af-lønning være større til Tidspunkt 2 end paa Tidspunkt 1, naar den beregnes efter samme Afønningsniveau. Altsaa $UP_{2(1)} > UP_1$. Heraf følger, da $UG_1 = UG_2$,

at $\frac{UP_{2(1)}}{UG_2} > \frac{UP_1}{UG_1}$, hvorefter igen, da $\frac{TM_1}{DM_1} = \frac{TM_2}{DM_{2(1)}}$, følger at $P_2 > P_1$. Vi har

forudsat, at baade Pengemængden og Varemængden blev uforandret, og man vil derfor ud fra den almindelige Omsætningsligning — af hvis Størrelser vi slet ikke vil omtale det af Hr. Glückstadt forkætrede Begreb, Omsætnings-

hastigheden — ikke vente nogen Forandring af Prisniveauet. Ikke desto mindre finder Hr. Glückstadt, at Prisniveauet stiger, og man faar derfor i Betragtning af den almindelige Omsætningslignings aksiomatiske Karakter alvorlig Mistanke til Hr. Glückstadts Teori. Endnu en Ting bestyrker os i Mistanken. Naar vi ved UP_2 forstaar Produktets Totalværdi, beregnet efter det til Tidspunkt 2 herskende Pris- eller Aflønningsniveau, er det klart, at $P_2 = \frac{UP_2}{UG_2}$. I

vort Eksempel var $\frac{TM_2}{DM_{2(1)}} = 1$. Heraf følger, at $P_2 = \frac{UP_{2(1)}}{UG_2}$. UP_2 skal altsaa være = $UP_{2(1)}$ til Trods for, at de er beregnet efter forskelligt Prisniveau!

Hr. Glückstadts Ræsonnement var følgende: Ligning (1) stemmer. Altsaa kan Forandringer i P skyldes, enten at Brøk 1 forandrer Værdi, eller at Brøk 2 ændrer sig, altsaa in casu, at enten Brøk 1 eller Brøk 2 i Ligning (3) har en anden Værdi end i Ligning (1).

Hertil er at sige:

a) At Ligning 1 stemmer, er kun bevist for det — matematisk set — specielle Tilfælde, at Brøk 1 = 1, og det er tydeligt, at Ligningen ikke kan være rigtig for nogen anden Værdi af Brøk 1. Ligningen siger jo i Virkeligheden blot det ganske selvfølgelige, at Prisniveauet i Ligevægt er lig Gennemsnitsprisen for de producerede Varer, og det er naturligvis altid tilladeligt at multiplicere den ene Side i en saadan Identitet med 1, men heller ikke med noget andet Tal. Det er derfor noget dristigt at regne med, at Ligningen ogsaa stemmer, naar Brøk 1 har ændret Værdi.

b) Hr. Glückstadt regner med, at de nye Værdier, Brøk 1 og Brøk 2 har faaet til Tidspunkt 2, hedder $\frac{TM_2}{DM_{2(1)}}$ og $\frac{UP_{2(1)}}{UG_2}$. Det er ikke rigtigt. De hedder

$\frac{TM_2}{DM_2}$ og $\frac{UP_2}{UG_2}$. Den Ligning, der for Tidspunkt Nr. 2 svarer til Ligning (1), er ikke Ligning (3), men Ligning (2), hvis Størrelser er ganske analoge med Størrelserne i Ligning (1) og er beregnet paa ganske samme Maade, nemlig alle henført helt og holdent til eet Tidspunkt, det Tidspunkt, Ligningen gælder for. Størrelserne i Ligning (3) er derimod ikke analoge med Størrelserne i Ligning (1), er ikke beregnet paa samme Maade. Nogle af Størrelserne er nemlig beregnet efter et andet Prisniveau end det, der er herskende paa det Tidspunkt, Ligningen gælder for. Naar Brøkerne i Ligning (3) har en anden Værdi end Brøkerne i Ligning (1), er det ikke, fordi Brøkerne i Ligning (1) har ændret sig, men fordi man har skrevet en ny Ligning op, som ikke har noget med Ligning (1) at gøre, og hvis Rigtighed ikke — som Hr. Glückstadt tror — kan afledes af, at Ligning (1) stemmer, men er et nyt selvstændigt Postulat. Jeg kan derfor ikke underskrive Hr. Glückstadts Forsikring om, at »der er Tale om en fuldkommen logisk Opstilling«.

Saa snart Hr. Glückstadts Ligning for Ligevægt Nr. 2 er forskellig fra Ligning (2), kan den ikke sammenstilles med Ligning (1), da Ligningerne i saa Fald ikke er analoge, og Bevisførelsen glipper altsaa. (Om den her fremførte Opfattelse af Hr. Glückstadts Begreber er rigtig, er for saa vidt underordnet). Hvis derimod Hr. Glückstadts Ligning for Ligevægt Nr. 2 er identisk med Ligning (2), er Ligningen rigtig, men er i saa Fald til Gengæld en intetsigende Identitet. Hr. Glückstadts Teori »beviser« kun, at Prisniveauet er et Gennemsnit af alle Varepriser, hvad næppe nogen vil bestride. Resten er nærmere beset Postulater, og hvad de indebærer, viser det anførte Eksempel.

Hr. Glückstadts Udgangspunkt er, at Prisniveauet foruden af Svingninger i Pengemængden ogsaa kan paavirkes af Ændringer i Varemængden, derunder saadanne, der skyldes Forandringer i Produktiviteten. Over denne gamle Sandhed har han spundet sin nye Teori, en ny, vidtsvævende, taaget og uholdbar Teori.

Hr. Glückstadts pengepolitiske Betragtninger støtter sig paa denne nye Pengeteori og paa hans mere end overfladiske Konjunkturteori, og jeg finder derfor ingen Anledning til at komme ind paa dem.

NOTITS

Indleveringsfristen for de i Tidsskriftets 71. Bind, Side 365, omhandlede mindre Prisopgaver er udsat til 30. April 1934.

BOGANMELDELSER

OMSETNINGS- OG OMKOSTNINGSFORHOLDENE INNEN JERNVAREHANDELEN 1931. Av J. Wedervang og Dag Coward. (Oslo 1933. 20 S. + Tabelbilag).

OMSETNINGS- OG OMKOSTNINGSFORHOLDENE I DETAJLHANDELEN MED KOLONIALVARER 1931. Av J. Wedervang og Dag Coward. (Oslo 1933, 44 S.)

Ved Universitetet i Oslo blev der for et Par Aar siden oprettet et økonomisk Institut, som under Ledelse af Professorerne Frisch og Wedervang bl. a. har sat sig som Opgave at fremskaffe en Omkostningsstatistik for Handelen. Som de første Frugter af denne Virksomhed foreligger nu i de ovennævnte to Publikationer Undersøgelser af Forholdene i Jernvarehandelen og i Detailhandelen med Kolonialvarer. Begge Undersøgelser bygger paa Materiale for Aaret 1931.

Hvad den førstnævnte Undersøgelse angaar, skal det straks siges — og det lægger Forfatterne da heller ikke Skjul paa —, at Materialet, der har staaet til Raadighed, er endog meget spinkelt. Man faar et stærkt Indtryk af de Vanskeligheder, der er forbundet med at fremskaffe det til saadanne Undersøgelser nødvendige Regnskabsmateriale, ved at læse, at der forud for Undersøgelsen blev udsendt Prøveskemaer til samtlige Norges ca. 300 organiserede Jernvarehandlere, af hvilke imidlertid kun 28 erklærede sig villige til at deltage. Af disse 28 faldt endda ca. Halvdelen fra undervejs, saaledes at Undersøgelsen kun omfatter ialt 16 Forretninger.

Man kan altsaa ikke paa Forhaand vente, at de Resultater, man kommer til ved Gennemsnitsberegninger, er typiske for Jernvarehandelen som Helhed. Paa den anden Side er Materialet for saa vidt ret alsidigt, som de 16 Forretninger er meget forskellige, ikke blot med Hensyn til Størrelse og Beliggenhed (de 16 Forretninger var beliggende i 12 forskellige Byer), men ogsaa med Hensyn til Salgets Fordeling paa en gros og en detail Salg, paa grove Varer og Smaaavarer o. s. v.

Men hvad enten Resultaterne nu som Følge af Materialets Alsidighed — og til Trods for det ringe Antal Besvarelser — maatte være typiske for Branchen eller ikke, umuliggør det sidste Forhold i hvert Fald et mere dybtgaaende Studium af en Række Spørgsmaal af stor Interesse. En Inddeling af Materialet efter Forretningernes, d. v. s. den aarlige Omsætnings, Størrelse viser f. Eks., at saavel Bruttoavancen som Omkostningerne i pCt. af Omsætningen i de største Forretninger ligger under Gennemsnittet for samtlige Forretninger (Bruttoavancen er 18,28 pCt., henholdsvis 20,32 pCt., Omkostningerne 16,73, henholdsvis 17,50 pCt.). Men for det første har man ingen Sikkerhed for, at den Tendens, som disse Tal giver Udtryk for, virkelig er til Stede, dertil er Antallet af Iagttagelser i de enkelte Størrelsesgrupper for

lille og Spredningen for stor, og dernæst fremgaar det af Materialet, at de større Forretninger i Virkeligheden har en ganske anden Karakter end de mindre, idet de sælger forholdsvis meget en gros og især fører grovere Varer. Disse Forskelligheder i Forretningernes Struktur er alene i Stand til at forklare Forskellen i Bruttoavance og Omkostninger, og selve Forretningsstørrelsens Betydning i denne Henseende for Forretninger med iøvrigt ensartede Forhold faar man derfor ikke noget at vide om. Og paa samme Maade modificerer Materialets Beskaffenhed i det hele taget Gyldigheden af de Slutninger, som Fremstillingen ellers kunde indbyde til.

Undersøgelsen er dog til Trods herfor langt fra uden Værdi. Selv om de fortsatte Undersøgelser, hvorom Forfatterne udtaler Haabet, skulde bevirke, at der maatte læses Korrektur paa Resultaterne i nærværende Fremstilling, giver denne dog sikkert en ret præcis Forestilling om »Størrelsesordenen« af de forskellige »Richt«- eller »Kennzahlen«, for at bruge Professor Hirsch' Terminologi, indenfor denne Branche.

Undersøgelsen vedrørende Kolonialhandelen bygger paa et — absolut set — betydeligt større Materiale, idet der som Resultat af Henvendelser til ca. 1200 handlende indkom 79 brugbare Besvarelser. De 4 største Forretninger med en samlet Omsætning af 3,8 Mill. Kr. er dog holdt udenfor den egentlige Undersøgelse, idet deres Omsætning for en væsentlig Del er en gros Salg. Tilbage bliver 75 Forretninger med en samlet Omsætning af knap 5,9 Mill. Kr. I disse Forretninger forekommer dog ogsaa en Del Salg en gros, men ikke i saa stort Omfang, at det kan afsvække Forretningernes Karakter af at være overvejende Detailforretninger. For saa vidt er Materialet altsaa mere rent end i den foregaaende Undersøgelse, og hvad angaar dets repræsentative Karakter anfører Forfatterne, at »likesom i virkeligheden består i det foreliggende udvalg majoriteten af mindre forretninger, mens en del større er med og fullstændiggjør billedet. Den geografiske fordeling er tilfredsstillende både m. h. t. byernes størrelse og beliggenhed«. Det fremhæves dog, at det rent talmæssigt er en svag Repræsentation, og dette faar ligesom ved Undersøgelsen vedrørende Jernvarehandelen Betydning, naar man kommer til en Opdeling af Materialet, idet Antallet af Iagttagelser i de enkelte Grupper i mange Tilfælde bliver ret ringe.

Iøvrigt er Gangen i denne Undersøgelse i Hovedsagen den samme som i den foregaaende. Der er dels opstillet Gennemsnitsberegninger af Bruttoavance, Omkostninger og Nettofortjeneste m. m. for hele Materialet, dels er der foretaget Opdelinger af Materialet efter forskellige Synspunkter: Omsættningens Størrelse, Bruttoavancens Højde, Omsættningshastigheden og den geografiske Beliggenhed.

Om de forskellige Gennemsnitstal for hele Materialet er branchetypiske, kan som nævnt ikke afgøres med Sikkerhed, men i hvert Fald synes de, saaledes som det fremgaar af en Række Spredningstabeller, at være nogenlunde typiske for det behandlede Materiale. Man lægger her navnlig Mærke til den forholdsvis ringe gennemsnitlige Bruttoavance. Den udgør i pCt. af Omsætningen kun 14,2, medens den i en tilsvarende dansk Undersøgelse er 19,3, og den ligger ogsaa under Bruttoavancen i en Række andre Lande, fra hvilke der foreligger Undersøgelser vedrørende denne Branche. Supplerer man den paa S. 44 i Undersøgelsen anførte Tabel med de danske Resultater, faar man følgende Opstilling (samtlige Tal er pCt. af Omsætningen):

	Brutto- fortjeneste	Totale Omkostn.	Netto- fortjeneste	Løn til Personale	Lokale- udgifter
Norge 1931	14,2	10,7 ¹⁾	4,2 ²⁾	3,3	2,5
Sverige 1928	16,2	12,3 ¹⁾	4,4 ²⁾	4,5	3,0
England 1925	16,0	11,7	4,3	5,9	3,0
Tyskland 1926	18,0	11,8	6,2	3,1	31 ³⁾
Danmark 1932	19,3	12,6 ¹⁾	6,7	4,8	3,1
U. S. A. 1924	19,7	18,0 ⁴⁾	1,8	10,9 ⁴⁾	1,3 ⁴⁾
Frankrig 1930	17—20				
Ungarn 1930	16,4				

Nu skal man altid være forsigtig med Sammenligninger fra Land til Land, og det gælder ikke mindst her, hvor det Materiale, der ligger til Grund for de forskellige Undersøgelser, er af højst forskelligt Omfang, og hvor der rimeligvis gør sig store Forskelligheder gældende, f. Eks. m. H. t. hvilke Varer det er, der føres i »Kolonialforretninger« i de forskellige Lande, men rent umiddelbart maa det siges at være en interessant lagttagelse, der her kan gøres. En anden Ting, man lægger Mærke til, er den forbløffende Konstans i Omkostningsprocenten fra Land til Land, bortset fra Tallene for U. S. A., der imidlertid ikke er homogene med de øvrige.

I et Afsnit er behandlet det interessante Spørgsmaal om Bruttoavancens Afhængighed af Forretningens Størrelse. Forfatterne mener at kunne spore en Tendens først til faldende og dernæst til stigende Bruttofortjeneste, naar Omsætningen stiger, saaledes at »Optimum« skulde ligge ved en Omsætning paa 60—80,000 Kr. Hvorledes dette nu end forholder sig, en Ting er klar, at heller ikke dette Materiale er af en saadan Beskaffenhed, at det tillader at drage sikre Slutninger om, hvorledes det vilde stille sig, hvis man havde en Række Forretninger, der kun var forskellige med Hensyn til Omsætningens Størrelse, og saa sammenlignede Bruttoavancens Variationer. Men et saadant Materiale er vanskeligt at fremskaffe, thi det skulde ikke alene have en vis Størrelse, men maatte ogsaa indeholde mere detaillerede Oplysninger, end der har ligget til Grund for denne Undersøgelse, bl. a. med Hensyn til Varelagerets og Varesalgets Fordeling paa de enkelte Varer i de forskellige Forretninger.

Vi skal iøvrigt ikke her gaa ind paa en nærmere Omtale af de mange interessante Enkeltheder, men kun tilføje, at de norske Undersøgelser baade i deres Anlæg og Udførelse synes at tilfredsstille ethvert rimeligt Krav til omhyggelig Planlægning og ædruelig Talbehandling. Man maa derfor haabe, at de to Arbejder, der her er omtalt, kun er en Begyndelse, og at det maa lykkes Oslo-Instituttet efterhaanden at supplere det baade i den ene og den anden Retning. Af stor Interesse ikke mindst for Konjunkturforskningen vilde det være, om man kunde komme ind paa Undersøgelser fra Aar til Aar af Forholdene i de samme Brancher, og Haand i Haand dermed maatte selvfølgelig gaa en Udvidelse af Undersøgelserne til at omfatte flere og flere

¹⁾ Inkl. beregnede Renter.

²⁾ Inkl. 6 % Rentegevinst paa Leverandørkredit.

³⁾ Kun Butikseje — ikke øvrige Lokaleudgifter.

⁴⁾ Inkl. Lederløn.

Brancher. Hvorvidt dette skal lykkes, beror i første Række paa de handlendes Vilje — og Evne, naturligvis — til at afgive de fornødne Oplysninger. Paa dette Punkt vil man ogsaa i Fremtiden møde Vanskeligheder i Form af Uvilje og Ligegyldighed, men Interessen indenfor Ledelsen af de handlendes Organisationer, i Samarbejde med hvilke disse Undersøgelser er blevet til, synes i hvert Fald at være til Stede, og den vil forhaabentlig efterhaanden forplante sig videre til de menige Medlemmer.

C. Lind.

Ernst John: GOLDINFLATION UND WIRTSCHAFTSENTWICKLUNG, Wien (Oesterreichischer Wirtschaftsverlag) und Berlin (Heymanns Verlag) 1933. 149 S.

Dengang Wicksell fremsatte Teorien om den naturlige Rente og Laanerenten, tænkte han, saavidt man kan forstaa, udelukkende paa at forklare Priserens Langtidsbevægelser. Da hans Lære senere blev taget op, var det imidlertid af Konjunkturteoretikerne, der gjorde den til Grundlaget for den monetære Teori. Navnlig i Østrig, hvor Wicksell's Tanker blev bragt i Kontakt med Böhm-Bawerks Lære om Produktionsomvejene, er den monetære Konjunkturteori blevet dyrket og i den nyeste Tid endeligt udformet i Hayeks Værker. Ernst John hører til den østrigske, monetære Skole og opererer med hele dens teoretiske Apparat; men han er vendt tilbage til Problemet »de lange Bølger«, og anvender det analytiske Skema paa Langtidsbevægelserne.

I de senere Aars Litteratur er Pristrendens Bølgebevægelser ellers hovedsageligt behandlet ud fra andre Synspunkter. Man har ment at kunne iagttage en regelmæssigt igenkommende Bølgebevægelse paa ca. 50 Aars Længde, og har villet opfatte Trendbevægelserne som et cyklisk Fænomen. Imidlertid er det empiriske Materiale paa langt nær tilstrækkeligt til at fastslaa en saadan Regelmæssighed. Søger man tilbage i Historien varer det ikke længe, inden de statistiske Oplysninger bliver meget spinkle, og man møder yderligere en Vanskelighed, naar man skal tage Stilling til de Forstyrrelser, der umiddelbart skyldes de to store Krige, Napoleonskrigene og Verdenskrigen. Forskningens Genstand bestaar egentlig kun af de 70 à 80 Aar før 1913, og de Fænomener, der skal forklares, er følgende: Efter en Aarrække med stigende Priser indtræffer der i Begyndelsen af 1870'erne et Omslag til almindelig Nedgang, der varer til hen i 90'erne, hvorefter Priserne atter stiger. Vil man fastholde den Tanke, at disse Bevægelser er Led i en cyklisk Bevægelse, skylder man en Forklaring for den postulerede Regelmæssighed. En saadan Forklaring er ikke givet og vil sikkert falde meget vanskelig at opstille. Man kan nogenlunde tilfredsstillende begrunde en Aarsagssammenhæng mellem Opsving og Depression indenfor Konjunkturbevægelsen; men hvorledes skal man tænke sig, at en Prisstigning, der fortsættes gennem 20 eller 30 Aar, i sig selv skulde indeholde Spiren til det følgende Omslag og fremkalde et ligesaa langvarigt Prisfald?

Det er derfor ikke underligt, at den gamle Guldteori endnu staar meget stærkt. For den er Prisbevægelserne »tilfældige« historiske Fænomener uden indbyrdes Sammenhæng, og da den yderligere finder Bevægelsernes Aarsag i let kontrolable, »aussenwirtschaftliche« Forhold (Guldfund resp. Lejernes Udtømmning), faar den en behagelig, fuldstændig Karakter. Teorien lider dog af visse Svagheder og virker afgjort mest overbevisende, naar man holder

sig til den helt overfladiske Begrundelse og blot henviser til Kvantitetsteorien. En første Vanskelighed bestaar i, at det ikke er Guldproduktionen i sig selv, men dens Tilpasning til »den økonomiske Udvikling«, der bestemmer Pri-serne. Man kunde derfor vente, at Prisbevægelserne maatte forklares ud fra Produktionens Vækst. Naar man ikke desmindre vil nøjes med en monetær Forklaring, bygger man paa den Antagelse, at Befolkningstilvæksten i Forbindelse med de tekniske og økonomiske Fremskridt har fremkaldt en ganske jævn Vækst i Pengebehovet. Man ser ganske bort fra Fænomener som Bankvæsnets og Checksystemet Udbredelse, flere vigtige Landes Overgang til Guld-foden o. s. v. Særligt tydeligt kommer dette frem hos Cassel, der gaar ud fra en ganske ensartet Stigning i Guldbehovet paa 2,8 pCt. p. a. fra 1850—1910, og oven i Købet synes at regne med, at denne Procent ogsaa har Gyldighed før denne Periode og ligeledes kan antages at gælde for Fremtiden. Trods al skyldig Ærbødighed for the grand old man, kan man vanskeligt tage den Antagelse helt alvorligt. Hertil kommer saa, at John mener at kunne paa-vise, at selve Prisbevægelsen over Indflydelse paa »den økonomiske Udvik-ling«, d. v. s. paa Produktionen. Hermed forvandles den gamle Teoris simple Aarsagssammenhæng til et mere kompliceret Vekselvirkningsforhold.

John følger dog paa det vigtigste Punkt Cassel. Naar Prisbevægelserne forklares ved den relative Guldmenge (eller ved Pengemængden), ligger deri, at man af et neutralt Pengevæsen forlanger en Forsyning med Omsæt-ningsmidler, som vokser med Omsætningen. Hermed skiller John sig fra den monetære Konjunkturteori, der tillægger enhver Forøgelse af Pengemæng-den inflatoriske Virkninger. Hvad man vil forstaa ved et »neutralt Penge-system« er naturligvis et Definitionsspørgsmaal; der er dog adskilligt, der taler for at betegne et Pengesystem som neutralt, hvis Lønningerne og Ind-komstniveauet overhovedet holdes konstant. For Perioden o. 1870—o. 1895 har dette med Tilnærmelse været Tilfældet. Alene af denne Grund synes det kunstigt at tale om Pengeknaphed, og mere nærliggende at forklare det Fald, man kan iagttage i de fleste Priser (omend i meget forskellig Grad) ved den Nedsættelse af Produktionsomkostningerne, maalt i Arbejdsydelse, der har gjort sig gældende paa næsten alle Felter.

Det tyder heller ikke paa Pengeknaphed, at Renten netop i Prisfaldsperi-oden laa særligt lavt. Mod denne Indvending fremfører man som bekendt, at det ikke er Rentens absolutte Højde, det kommer an paa, men Forholdet mellem Laanerenten og den naturlige Rente. Det skal være ganske ind-lysende, at Renten er lav under et Prisfald og høj under en Opgang, fordi man maa kalkulere med Prisbevægelsen. Herved havner man for det første atter i en gensidig Kausalitetssammenhæng, der spoler Teoriens enkle og klare Aarsagsbestemmelse. Det er Renteændringer, der fremkalder Prisbevæ-gelsen, der igen paavirker Renten.

Men dernæst er Prisbevægelsernes Indflydelse paa Renten næppe ganske selvfølgelig. Den bygger paa en Forudsætning, som John understreger med prisværdig Tydelighed. Erhvervslivet er til enhver Tid fuldt ud klar over den fremtidige Prisbevægelse. Denne Forudsætning har næppe meget med Virke-ligheden at gøre. En Ting er, at Konjunkturbølgernes Prisbevægelser sikkert i nogen Grad anteciperes paa kortere Sigt og inddrages i Kalkulerne, hvor-ved der kan opstaa en accelererende Virkning; men man kan ikke antage, den almindelige Næringsdrivende skal have nogen som helst Forestilling om en

Prisbevægelse paa langt Sigt, der former sig som Svingninger omkring en stigende eller faldende Akse. Maaske er det ikke ganske udelukket, at Tankegangen kan opretholdes; men det er i saa Fald nødvendigt at gaa over Konjunkturbølgerne, og først vise, at Depressionen er særlig haard og langvarig under en faldende Trend o. s. v. John opfatter imidlertid Trend og Konjunkturbævælgelser som selvstændige Fænomener.

»Wenn wir uns vorstellen, dass es keine Konjunkturschwankungen gegeben hätte, sondern nur den Preistrend, dann würden alle Preis- und Produktionsreihen nur die langjährigen Schwankungen zeigen. I Wirklichkeit sind diese überlagert von den kürzeren Konjunkturschwankungen, aber der Zusammenhang ist ein rein additiver.«

Med denne Opfattelse tør man nok paastaa, at Forudsætningen om fuld Anticipation af Pristrenden bliver meget virkelighedsfjern.

At Prisernes Langtidsbevælgelser er fremkaldt af Forandringerne i Guldproduktionen er for Forf. imidlertid kun det givne Udgangspunkt. Det egentlige Formaal er at undersøge Prisbevælgelsernes Indflydelse paa Produktionen. Tanken er, at der vil ske en Forlængelse af Produktionsprocessen, naar Renten er lav og Priserne stigende, og omvendt en Forkortelse, naar Renten er høj og Priserne faldende. Da der er ulige tekniske Muligheder for at forlænge de forskellige Varers Produktionsveje, vil en almindelig Prisstigning eller et almindeligt Prisfald fremkalde en Forskydning mellem de relative Priser og en Forskydning i Produktionens Sammensætning. Under stigende Priser vil Kapitaldannelsen være særlig stærk. I det lange Løb vil derfor ogsaa den samlede Produktion vokse stærkest i Tider med opadgaaende Pristrend.

Den teoretiske Udredning, der fører til dette Resultat, lider dog af visse Svagheder. Den Böhm-Bawerkske Trylleformular »Produktionsvejen« er sørgeligt velegnet til uklar Jongleren med de to helt forskellige Begreber: en mere kapitalintensiv og en mere tidskrævende Produktionsordning.

John synes at mene, at man under stigende Priser og lav Rente vil gaa over til mere langvarige og mere givtige Produktionsmetoder; men hans Eksempler er for søgte til, at man kan acceptere dem som typiske. Foruden det klassiske: Vinen, der bliver bedre og bedre, jo længere den lagres, støder man bl. a. paa to Slags Kartofler, der lægges samtidigt, men modnes henholdsvis i April og i Oktober. Andre af Eksemplerne er egentlig meningsforstyrrende. F. Eks. tales der om Diamanter, der kan opbevares uden Omkostninger, og Frugt, der kan opbevares med et Svind paa 10 pCt. p. a. Dette tager Sigte paa et Fænomen, som utvivlsomt spiller en Rolle under Konjunkturbævælgelserne. Naar der ventes en fortsat Prisstigning, forøges Lagrene — og omvendt; men Forf. kan dog næppe mene, at Lagerbeholdningerne uafbrudt skulde forøges eller formindskes under tyveaarige Trendbevælgelser, og i alt Fald paavirker dette Fænomen ikke Produktiviteten.

Trods Svagheden i Argumentationen skal det naturligvis ikke bestrides, at de Fænomener, John behandler, øver Indflydelse paa Tilbøjeligheden til at foretage Kapitalanlæg paa længere Sigt. Imidlertid maa det, hvad Renten angaar, være dens absolutte Højde og ikke Forholdet mellem naturlig Rente og Laanerente, der er bestemmende. Da nu Renten i Prisfaldsperioden laa lavt, maatte man forsaavidt vente en særlig stærk Kapitaldannelse i denne

Periode, og naar Forf. hævder det modsatte, staar og falder hans Bevisførelse med den lidet plausible Forudsætning om Anticipation af Pristrenden.

Kun i en ganske kort Sidebemærkning anføres det, at ogsaa en Prisbevægelse, der ikke er forudset, fremkalder Forskydninger; men Forf. skynder sig at tilføje: »zwar nicht im Aufbau der Wirtschaft, aber in der Verteilung der Einkommen«, og fortsætter ikke Tankegangen; men giver Afkald paa en Betragtning, der kunde støtte hans videre Resultater. Naar der nemlig under en Prisstigning sker en Indkomstforskydning til Fordel for Debitorerne, og altsaa til Fordel for Driftsherrerne paa de passive Kapitalisters Bekostning, vil dette Moment i sig selv have Tendens til at stimulere til Produktionsudvidelse og Kapitaldannelse. Men dette er naturligvis et mere »praktisk« Ræsonnement, som ikke passer ind i den strenge Teori, hvor Investeringerne udelukkende bestemmes af Profitmulighederne og Renten, og hvor Producenternes Egenkapital er ganske uden Betydning.

Selve den Tanke, at en stigende Pristrend virker stimulerende paa den økonomiske Udvikling er ikke ganske usandsynlig. Det er derfor af største Vigtighed at foretage en empirisk Undersøgelse. Skønt Østriger støtter Forf. sin Fremstilling med et statistisk Materiale, der inclusive grafiske Fremstillinger fylder en Trediedel af Bogen. Der behandles forskellige Produktionsrækker — Jernproduktion og Hvedeproduktion i Frankrig, Kulproduktion i England, Skibsbygningen i begge disse Lande m. fl. — og ligeledes forskellige Prisrækker. Fremgangsmaaden bestaar i en dobbelt Udjævning af de oprindelige Tal. Dels efter en ganske simpel Funktion (en ret Linie eller en Logaritmekurve), hvorved Grundretningen bestemmes, og dels med 9 Aars glidende Gennemsnit, hvorved Konjunkturbølgerne elimineres. Den sidstnævnte Kurves Afvigelse fra Grundretningen tyder paa en Bølgebevægelse, der nogenlunde svarer til »den almindelige Prisbevægelse«.

Det er dog meget vanskeligt at naa fuld Klarhed over disse Fænomener. Forf.s Resultater gaar i samme Retning som de Undersøgelser, der er foretaget af Kondratieff og forskellige andre. Derimod mener Kuznets ved Hjælp af ganske tilsvarende Metoder at have fundet en Bølgebevægelse i Produktionens »secondary trends« af kun ca. 25 Aars Varighed. De foreliggende Undersøgelser er ganske utilstrækkelige til at afgøre Problemet. De er ogsaa kun tænkt som Stikprøver til Støtte for den teoretiske Udredning. Den statistiske Forskning er ganske aabenbart ikke Forfatterens Speciale, og han gør sig skyldig i adskillige Forsyndelser. Et særligt graverende Eksempel skal anføres. Under sine Betragtninger over Produktionsomvejene finder John, at forskellige Varer i Følge deres Beskaffenhed egner sig ulige godt for »en Forskydning i Tid«. Dette Forhold bevirker, at der under de Prisbevægelser, der er fremkaldt af monetære Faktorer, og som derfor egentlig maatte antages at være ens for alle Varer, ogsaa opstaar Forskydninger i de relative Priser. Med det tidligere nævnte »teoretiske« Eksempel skal altsaa Prisen paa Diamanter stige stærkere end Prisen paa Frugt, naar man venter en »almindelig« Prisopgang. Denne Teori vil Forf. verificere ved Hjælp af Hvedepriisen og Jernprisen (!), og han finder en »forbløffende Overensstemmelse« (!!), idet nemlig: »Schon in der vorhergehenden Periode des steigenden Preistrends ist der Eisenpreis mehr als doppelt so hoch wie der Weizenpreis gestiegen. Nach 1873 müssen sich infolge des geringe werdenden Goldstromes die relativen Preise im entgegengesetzten Sinne ändern. Denn

die geringere Senkung des Geldzinses unter den natürlichen Zins bedeutet, dass die Nachfrage nach Eisen jetzt in viel stärkerem Masse zurückgehen muss, als die Nachfrage nach Weizen und dass daher der Eisenpreis stärker sinken muss, als den Weizenpreis. Tatsächlich fällt auch der Eisenpreis von 1873 um mehr als das Doppelte des Weizenpreises. Kommentarer er overflødige, men man spørger sig selv, hvorledes det er muligt at man kan tro, at saa voldsomme Prisforskydninger kan skyldes de monetære Forhold? Det er et rent Held, at Forf. ikke ogsaa har haft Fingre f. Eks. i Petroleumspriserne.

O. Strange Petersen.

T. H. Aspestrand: ELEKTRICITETSØKONOMI. Eget Forlag. Oslo 1933. 174 Sider.

Ud fra ingeniørmæssige Synspunkter gives i den foreliggende Bog en Fremstilling af de tekniske Forholds Betydning for Elektricitetsværkernes Økonomi, og for Driftsøkonomer har Arbejdet netop sin Værdi ved, at der af Teknik medtages det — og kun det — som er af væsentlig Interesse for de økonomiske Overvejelser.

Bogen holder sig snævert inden for de afstukne Rammer og forsøger ikke at se Elektricitetsproduktionen og -forbruget som et Led i det økonomiske Samfundsmaskineri. Vilde man give en saadan almindelig Fremstilling, kunde man nemlig i en norsk Fremstilling ikke undgaa at udrede Forbindelsen mellem de norske Kommuner's Vanskeligheder og den stærke Udbygning af Vandkraftanlæggene i Krigsaarene, der foregik ikke mindst under Paavirkning af Selvforsyningstanken.

Forfatterens Beregninger af Produktionsomkostningerne er meget lærerige og synes i vidt Omfang at bygge paa selvstændige Undersøgelser. Derimod forundrer det, at der ikke er gjort mere ud af Afsnittet om Afhængighed mellem Pris og Efterspørgsel, idet Forfatteren her hovedsagelig indskrænker sig til kort at referere de af Nordberg Schulz foretagne Beregninger. Det er iøvrigt Anmelderens Opfattelse, at de paa Grundlag heraf tegnede Efterspørgselskurver ingenlunde giver et rigtigt Billede af Virkeligheden, og man kan kun beklage, at der af Elektroingeniørerne ikke gøres et større Arbejde med Hensyn til Indsamling af Erfaringsmateriale, som kan belyse dette Spørgsmaal.

Det er noget vanskeligt at faa fat i Forfatterens Mening med Hensyn til de egentlige Prispolitikproblemer, idet det i Begyndelsen af Bogen stærkt hævdes, at det er en Misforstaaelse at tro, at Værkerne ved deres Fastsættelse af Takster tager Hensyn til Priserne paa andre Energikilder, idet de Strømpriser, som Værkerne sædvanligvis stipulerer, er »i skjønn overensstemmelse« med Omkostningerne for Levering til de forskellige Forbrugergrupper. I denne Opfattelse er Anmelderen uenig med Forfatteren, som da ogsaa selv i et følgende Afsnit (Side 164 ff) synes at være kommet til et andet Resultat.

Endelig skal anholdes en besynderlig Misforstaaelse, som Forfatteren gør sig skyldig i, idet han som faste Omkostninger medregner baade Amortisation af Gæld og teknisk Amortisation (nemlig »et Beløb, som antages at tilsvare den aarlige Værdiforringelse af Anlægsdelene og Materialet«). Man vilde ved en saadan Beregningsmaade føre samme Beløb til Udgift 2 Gange, og Forfatteren gør ikke Forstaaelsen lettere (i hvert Fald for danske Læsere) ved at betegne denne tekniske Amortisation (eller Afskrivning, som vi plejer

at sige) med Udtrykket »Henlæggelse til Fornylsesfond«. Ved de danske af Kommuner drevne Elektricitetsværker er disse Henlæggelser som Regel ansat under Hensyn til, hvad man i det enkelte Aar mener at kunne formindske Driftsoverskuddet med (i Københavns Kommune henlægges saaledes ligefrem en bestemt Andel af Driftsoverskuddet). Der vilde i og for sig ikke være noget til Hinder for, at man opfattede Henlæggelser til Fornylsesfond som en Udgift, der skulde dække Forskellen mellem den tekniske Amortisation (Afskrivninger) og hvad man kunde kalde den økonomiske Amortisation, idet det ofte kan blive nødvendigt at forny et Anlæg, forinden det er slidt op i teknisk Forstand. Tidspunktet for en saadan Fornylse vil imidlertid bl. a. være afhængig af Kommunens finansielle Stilling, og for saa vidt er der altsaa dog nogen Ræson i kun at henlægge saa meget til Fornylsesfond, som man mener at have Raad til.

Henry Stjernqvist.

Erich Preiser: GRUNDZÜGE DER KONJUNKTURTHEORIE. Tübingen (Mohr) 1933. 160 S.

Det er paa en Gang beskedent og dristigt, naar Forf. i Forordet fremhæver, at han med fuldt Overlæg har kaldt sin Bog Grundzüge der Konjunkturtheorie, skønt dens Indhold »forsaa vidt« er en ny Teori. Beskedent fordi Fremstillingen — trods al Afhængighed af Forgængere — paa ingen Maade er blot og bar kompilatorisk, men tværtimod særdeles selvstændig; men dristigt fordi den kun har meget begrænsede Muligheder for at kunne forene de modstridende Meninger.

Hermed skal paa ingen Maade være sagt, at det er en haabløs Opgave, paa Forskningen nuværende Standpunkt, at forsøge at give en alment acceptabel sammenfattende Fremstilling af de vundne Resultater. Tværtimod er vel netop dette de fleste Konjunkturforskeres store Maal; men Mulighederne beror paa Opgavens Formulering.

Man kan sondre mellem to Slags Teorier. Den første Type deduceres ud fra visse enkle Forudsætninger (der kan være af højst forskellig Karakter), og bestaar af et logisk Skema, der viser, hvorledes en Bølgebevægelse opstaar under netop de valgte Forudsætninger. Om en saadan Teori er rigtig eller forkert beror i og for sig kun paa dens logiske Holdbarhed; men dens Værdi afhænger af, hvorvidt den Aarsagssammenhæng, den har isoleret ad Abstraktionens Vej, er et væsentligt Element af de virkelige Bevægelser. Forskellige Teorier af denne Art behøver ikke at være kontradiktoriske; de kan meget vel hver for sig belyse væsentlige Træk af Sammenhængen. Man maa netop paa Forhaand vente, at en enkel skematisk Konstruktion vil være ganske utilstrækkelig til at give en udtømmende Forklaring paa de meget komplicerede Fænomener, man staar overfor.

Det er denne Tankegang, der ligger til Grund for den anden og almindelige Type paa Konjunkturforklaringer. Disse kan derfor ikke fremtræde som logisk afsluttede Teorier, men bliver delvis af descriptiv Karakter. Man beskriver det typiske Konjunkturforløb og udreder Traadene i den komplekse Sammenhæng ved at inddrage mange forskellige Momenter og mange forskellige Former af indbyrdes Afhængighed. Skal Teorien dernæst anvendes paa en given historisk Konjunkturbølge, maa den tillempe og suppleres under Hensyntagen til de specielle Forhold, der har gjort sig gældende. I Følge Sagens Natur faar Udredningen et subjektivt Præg — ligesom poli-

tisk Historieskrivning — og dette gælder ligesaavel den typiske som den konkrete Fremstilling. Forskellige Personer vil betone de enkelte Elementer i ulige Grad og ordne Stoffet paa forskellig Maade; men der er dog stadig saa megen Plads for Objektiviteten, at der er Mulighed for at give en i Hovedtræk alment accektabel Fremstilling, der kan tjene som Basis for en detailleret Viderebehandling.

At give en saadan Fremstilling af det typiske Konjunkturforløb er uden Tvivl en saare betydningsfuld, men endnu ikke tilfredsstillende løst Opgave.

Heller ikke den foreliggende Bog kan — sine mange gode Egenskaber til Trods — gælde som en Løsning. For det første har Forf. paa Forhaand sikret sig Modsigelse ved at vende sig skarpt polemisk mod en bestemt Skole. For det andet inddrager Fremstillingen ganske vist Betragtninger fra adskillige af de kendte Teorier og er navnlig stærkt paavirket af Spiethoff; men den er dog bygget op omkring en ganske bestemt Tanke, som Forf. betegner som Overakkumulationsteorien.

Et af Bogens fire Kapitler er helliget en Kritik af den monetære Konjunkturteori, ganske særligt af Hayeks Udformning (fordi »wir den Gegner in der stärksten Rüstung angreifen wollen«). Angrebet er af betydelig Vægt og føres paa to Fronter. Dels »udefra«, især rettet mod Forudsætningerne om fuld Beskæftigelse ved Opsvingets Begyndelse, og dels som en immanent Kritik, der slaar ned paa to tvivlsomme Led i den logiske Konstruktion. I Følge Hayek vil en Rentesenkning fremkalde en Udvidelse af Produktionsapparatet; men efter de teoretiske Forudsætninger udløses der derved modsat rettede Kræfter. Kun hvis man (vilkaarligt) antager, at disse ligevægtssøgende Kræfter ikke straks gør sig gældende, kommer Processen overhovedet i Gang; men har man først ladet den komme i Gang, er det vanskeligt at indse, hvorfor den ikke kan føres igennem. Til at opretholde et bestemt Produktionsapparat udkræves jo ingen Opsparing, hverken frivillig eller tvungen. Preiser sigter uden Tvivl efter to meget svage Steder paa Rustningen; men de monetære Teoretikere vil næppe anerkende, at han har faaet sat et afgørende Stød ind.

Under Behandlingen af Kapitaldannelsesprocessen betjener Forf. sig af nogle meget belysende skematiske Opstillinger og indfører under Analysen en Terminologi, der bliver af stor Betydning for den følgende Udvikling. Forf. sondrer mellem autonom og heteronom Opsparing. Betegnelserne finder kun Anvendelse paa en Forandring i Opsparingen, der betegnes som autonom, hvis den skyldes en Ændring af Spareviljen, men som heteronom, hvis den skyldes Forandringer i Indkomstfordeling. I grove Træk vil Forholdet være saaledes, at Arbejderne vil anvende en Indkomstforøgelse til at udvide Forbruget, mens Driftsherrerne vil have Tilbøjelighed til at anvende Forøgelsen til Investering. Forf. mener nu, at et begyndende Opsving som et afgørende Træk medfører en Nedgang i Lønvoten, hvorved forstaas Arbejdernes forholdsmæssige Andel af den samlede Produktion. Lønvoten kan udmærket være faldende, selv om baade Beskæftigelsesgraden og Reallønnen stiger. Denne Udvikling medfører en heteronom Udvidelse af Opsparingen og Produktionen af Produktionsmidler vokser. Under denne Ekspansion kan Produktionsmiddelindustrien en Tid lang finde tilstrækkelige Afsætningsmuligheder indenfor sit eget Omraade; men efterhaanden vil det vise sig, at Udvidelsen er for stærk i Forhold til det endelige Forbrug, hvorefter Ka-

pitalen afvurderes, og Likvidationen indtræder. Til Illustration anføres, at Antallet af Nerzfarme gennem en Tid kan udvides meget stærkt ved Tillæg af Avlsdyr; men at der nødvendigvis til Slut maa indtræde et Omslag.

Omkring den her skitserede Tankegang bygger Forf. sin Fremstilling og paa viser Forbindelseslinierne til tidligere Teorier. Baade Overakkumulations-teorien i sig selv og den metodiske Behandling af Stoffet betyder et værdifuldt Bidrag til Konjunkturteorien.

O. Strange Petersen.

Sven Røgind: ALKOHOLBESKATNINGEN I NORDENS LANDE. (G. E. C. Gads Forlag, København 1933). 226 Sider. 6 Kr.

Alkoholbeskatningen er for Tiden naaet til et betydningsfuldt Stoppested paa Udviklingslinien. Forbudet er praktisk taget opgivet — foreløbig da — som Hovedmidlet i Alkoholpolitiken, og Pladsen er tilfaldet Beskatningen; det er dermed fastslaaet, at der ved dennes Udformning maa tages Hensyn til de to Sider, den finansielle og den sociale. Røginds her omtalte Bog er derfor kommen paa et heldigt Tidspunkt. Den redegør indgaaende for Alkoholbeskatningen i de 5 nordiske Lande, baade dens nuværende Indhold og dens historiske Udvikling, fortrinsvis til Midten af forrige Aarhundrede.

Under Alkoholbeskatningen er medtaget Beskatningen af Øl, Brændevin og andre destillerede stærke Drikke, Vin, Frugtvin, Mjød o. l. Fremstillingen er delt efter Tidsperioder, ikke efter Lande. Det kan selvfølgelig omdisputeres, hvilken Inddeling af det store, stærkt detaljerede Stof, der er mest frugtbar; det kommer vel ogsaa an paa, om Bogen fortrinsvis skal være en Haandbog eller en Lærebog. Trods alt tror jeg imidlertid, at der kommer mest ud af en Inddeling efter Lande, suppleret med et Resumé tilsidst, hvor de principielle Forskelligheder i Udvikling og Standpunkt kommer frem.

Hovedindholdet er en Redegørelse for Skattebestemmelsernes Principper og Detailler paa de forskellige Tidspunkter. Medens der sikkert ikke kan indvendes noget mod de medtagne Enkeltheds Rigtighed, kan der maaske indvendes, at det af de Bestemmelser, der er taget med, ikke altid er lige let at forstaa Sammenhængen. Desuden indeholder Bogen en fyldestgørende Omtale af de Motiver, der paa de forskellige Tider har spillet en Rolle ved Lovens Udformning og lejlighedsvis en Karakteristik af Lovens Virkninger paa Omsættningens Størrelse, Varepriser o. l. Indenfor det Omfang, Bogen har, er det dog udelukket at behandle begge Sider — det faktiske og det finansvidenskabelige — lige grundigt, og Hovedvægten er — som sagt — lagt paa den førstnævnte. Det medfører den Fare, at der kommer noget generelt og almindeligt over Ræsonnementerne med Hensyn til den sidste. Tager man f. Eks. Omtalen paa S. 53 af den meget omtalte Forhøjelse af den danske Ølbeskatning for de to Klasser Luksusøl, er det vel rigtigt, at Forbruget af disse Ølsorter gik ned, men Sammenhængen er formodentlig, at de paagældende Mennesker i Stedet for har konsumeret en anden Ølsort, saaledes at Statens finansielle Gevinst og Tab maa gøres op under Hensyntagen hertil. Klar er heller ikke Forfatterens Søndring mellem Omsætningsafgifter og Forbrugsskatter (f. Eks. S. 219). En Omsætningsafgift, der udgør f. Eks. en bestemt Procentdel af Omsætningsværdien, er vel en Forbrugsskat; om den faktisk overvæltet eller ikke, er ligegyldigt i denne Forbindelse. Er Omsætningsafgiften et bestemt Beløb pr. Virksomhed, er den vel snarest at betragte

som en Næringsafgift. Jeg tror ikke, at Vanskelighederne ved Gennemførelsen af den her i Landet i 1930 indførte Omsætningsafgift paa stærke Drikke har været andre end saadanne, der altid følger med en ny Lov. Naar det i samme Forbindelse (S. 219) anføres, at denne Lov medfører »et ret stort Bogføringsarbejde for de afgiftspligtige Virksomheder«, maa det bemærkes, at dette kun gælder visse Virksomheder. For de fleste afgiftspligtige Virksomheder, der havde ordentlig Regnskabsførelse i Forvejen, er Besværet ringe, og hertil kommer, at de Virksomheder, som ikke tidligere havde saadant Regnskab, men nu tvinges dertil, ogsaa selv har Nytte deraf.

Disse Anmærkninger er dog kun Smaating. Bogen svarer godt til sit Hovedformaal: at give Besked. Jeg vil tilsidst fremhæve, at dette ikke mindst gælder de interessante Redegørelser for de Monopolordninger af forskellig Slags, som Nordens Lande for Tiden kan fremvise, og som netop nu er af særlig Betydning, fordi man, naar Forbudet er lagt paa Hylden, standser ved det vigtige Spørgsmaal: hvorledes skal Forholdet mellem de private Erhverv og Staten ordnes paa dette Omraade. Mange af Momenterne til en Bedømmelse heraf indeholdes i disse Redegørelser.

J. T.

G. D. H. Cole & M. I. Cole: THE INTELLIGENT MAN'S REVIEW OF EUROPE TO-DAY. — Gollancz, London 1933. — 864 S. 6 sh.

Forfatterens Hensigt med denne Bog har været at give en Oversigt over Europas politiske og økonomiske Situation i Sommeren 1933, da Bogen udkom, og aabenbart tillige at vinde Tilhængere for den Anskuelse, at kun en international Socialisme kan redde Europa ud af de nuværende Vanskeligheder. Man kan være enig eller uenig i dette Synspunkt, men man kan næppe benægte det uheldige i, at det har præget Bogen saa stærkt, at man maa have et temmelig udstrakt Kendskab til Samfundsøkonomi og Historie for at sondre mellem Kendsgerninger og Vurderinger. Store Partier af Bogen kan kun opfattes som Udtryk for Mr. og Mrs. Coles private Anskuelser. Det gør i sig selv ikke dens Værdi ringere, Fejlen er blot, at det ikke paa nogen Maade er markeret, hvor disse Partier begynder og hvor de holder op.

Selv hvor der er Tale om simpelt Referat af Kendsgerninger, er Bogen ikke uangribelig. Paa en dansk Læser virker det saaledes noget ejendommeligt, naar det oplyses Side 125, at Danmark ved Verdenskrigens Afslutning modtog den tysktalende Del af Slesvig. Senere hen, paa Side 288, oplyses det ganske vist, at den dansktalende Del af Slesvig i 1920 overførtes til Danmark. Ansigt til Ansigt med en saa stor Valgfrihed angaaende Kendsgerninger maa en dansk Læser uden indgaaende Kendskab til Europas Historie føle sig en Smule utryk overfor de Oplysninger, der meddeles ham om andre Smaafolk i Hotel Europa. Utrygheden underbygges ved forskellige andre Mærkværdigheder, som Forfatterne ved at berette om os: vor Forfatningsændring i 1849 betegnes som en »minor constitutional change«, 19 Medlemmer af Landstinget vælges af »the pre-1915 Landsting«, under Napoleonskrigene var Danmark »though officially neutral, in fact sympathetic to Napoleon«. Det kan naturligvis i sig selv være ligegyldigt, at vort Tab af Slesvig-Holsten skydes ud til 1866; men hvis man kombinerer denne Unøjagtighed med en tidligere Passus, hvor Slesvig-Holsten i 1866 samtidig betegnes som »the German-speaking provinces of Denmark« og nævnes som Foranledning til Krigen mellem Preussen og Østrig, kommer man unægtelig til mærkelige

Forestillinger om Begivenhederne 1864—66. Da Oplysningerne om Danmark iøvrigt er forbløffende udtømmende (efter en international Maalestok), er der vist ingen Grund til at antage, at vi skulde være mere stedmoderligt behandlet end andre Smaanationer, saa nogen ubetinget Paalidelighedsattest kan man som Anmelder ikke give Bogen.

Det vilde være formaalsløst at ofre Plads paa en blot nogenlunde udførlig Bedømmelse eller endog blot et tilfredsstillende Referat af Indholdet af de 864 Sider; men der skal dog her af Hensyn til eventuelle Liebhaveere til Bogen gives en summarisk Oversigt over dens Plan og Anlæg. Den omfatter først, som Ouverture til dens Behandling af Samtiden, en kortfattet Europas Historie i de sidste 11—12 Aarhundreder, som en Læser med sin Studentereksamens-Visdom i Behold ikke behøver at ofre Tid paa. Dernæst er hver enkelt europæisk Stats nyere Historie og nuværende politiske og økonomiske Forhold fremstillet. Dette Afsnit, Bogens Part II (S. 135—394), er et udmærket Hjælpemiddel til Sammenfatning og Supplering af den spredte og ret tilfældige Viden, som den moderat interesserede efterhaanden opsamler gennem Avislæsning o. lign. — Part III, *Economic Conditions in Europe*, vil selvsagt være af størst Interesse for Læsere med nogen økonomisk Uddannelse, og uden et vist Minimum af saadanne Forkundskaber vil det vistnok ogsaa være unyttigt at prøve at følge Fremstillingen i dette Afsnit. Depressionen i Landbrugslande og i Industrilande, de internationale Gældsproblemer, Pengeproblemet, særlig Udsigterne for en ny Guldstandard, Verdenshandelens Indskrumpling, Arbejdslønnen i Industrilandene under Depressionen — det er Hovedemnerne for den økonomiske Beskrivelse og Drøftelse. Adskilligt i dette Afsnit har fristet Anmelderen til Modsigelse; men naar alt kommer til alt, er det vist mere nødvendigt i en dansk Anmeldelse at fremhæve Forfatterens klare og skarpe Paavisning af det engelske Markeds vitale Betydning for vor Landbrugseksport. Det Par Sider (455—56), som handler herom, er en alvorlig Advarsel mod alle Drømmerier om en Lettelse af vore stramme handelspolitiske Baand gennem Opdyrkning af »sekundære Markeder«.

Part IV: *European Political Systems*, er hovedsagelig helliget Stormagternes indrepolitiske Forhold: Englands og Frankrigs Indenrigspolitik, Fascismen, Nazismen og den russiske Kommunisme. Forfatterens politiske Indstilling er ganske naturligt særlig fremtrædende i dette Afsnit, der meget betegnende munder ud i et Kapitel om den geografisk ubundne Socialisme. Kapitlet om Nazismen, der maa interessere en dansk Læser stærkt paa Grund af Naboskabet, er desværre ikke tilstrækkeligt lidenskabsløst til at give Stof for en Tilskuers Overvejelser om, hvor stor Smittefaren over Grænsen egentlig kan være. Det kunde dog synes rimeligt at give en plausibel Forklaring paa, at saa mange Tyskere, hvis politiske Uforstand hidtil ikke har været notorisk, har kunnet slutte sig til Nazismen.

Part V: *European International Relations*, omhandler Afrustnings- og Sikkerhedsproblemet, Folkeforbundet og den internationale Arbejdsorganisation. Det gælder om dette Afsnit, som om Part II, at det kan benyttes som et Hjælpemiddel til Repetition og Supplering af en almindelig Læsers successivt erhvervede Viden. I Afsnittet om Arbejdsorganisationen findes Forfatterens eneste og milde Kritik af Danmark, som ellers nærmest maa betragtes som én Retfærdig blandt en Hob Syndere — men altsaa: »Denmark surprisingly has ratified only 10 conventions in all«.

Part VI, The European Outlook, udgør et Forsøg paa under Benyttelse af de foregaaende Afsnits Stof at naa til en Profeti for Europas Fremtid. Det maa her være tilstrækkeligt at citere den endelige Konklusion: »Whether the forces making for cosmopolitan Socialism will be strong enough to build up the new Society before sheer disaster overtakes the peoples of Europe — that remains to be seen. We can only hope and strive to bring this about: we cannot confidently predict success«.

G. Warmdahl.

E. Rambusch: DEN PERSONLIGE BESKATNING TIL STAT OG KOMMUNE. Det Schönbergske Forlag, København 1933. 136 Sider. 4 Kr. 50 Øre.

Den foreliggende Bog er efter Forfatterens Tanke først og fremmest en Haandbog, en Oversigt over de vigtigste praktiske Spørgsmaal, som de kommunale Ligningsmyndigheder kommer ud for under Arbejdet. Forfatteren er Skatteinspektør i Esbjerg og taler derfor af Erfaring. Der klages undertiden fra Medlemmerne af de kommunale Raad over, at ingen tænker paa at støtte dem i deres omfattende Virksomhed med anvendelige, litterære Hjælpes-kilder. Bogen er derfor sikkert velkommen.

Som en Art Indledning giver Bogen paa 20—30 Sider en Oversigt over de almene Skatteprinciper, særlig m. H. t. Indkomstskatten (hvem er indkomst-skattepligtig, hvad er skattepligtig Indkomst, hvilke Udgifter kan fradrages o. s. v.). Forfatteren har for disse Spørgsmaals Vedkommende kun givet en Oversigt og iøvrigt henvist til de allerede foreliggende Værker herom (særlig Hjorth-Lorenzens og V. Anthons Bøger). Det er dog et Spørgsmaal, om Forfatteren, der viser gode Evner til at systematisere og klarlægge de mange Enkeltspørgsmaal og Enkeltafgørelser, der bliver Tale om, har gjort rigtigt heri, om han ikke skulde have gjort Springet helt ud ved at gøre disse Kapitler lige saa udtømmende som de følgende. Der gives dog allerede her mange gode Eksempler fra dagligt forekommende Tilfælde, som illustrerer godt. Umiddelbart derefter kommer nogle særdeles instruktive Afsnit over Fremgangsmaaden ved selve Indkomstopgørelsen dels hos Forretningsdrivende, dels hos Landbrugere. Fremstillingen heraf har ogsaa Værdi for almindelig interesserede Skatteborgere. Lige saa udførlig og indgaaende er Behandlingen, naar man kommer til det, der er Bogens Hovedemne, de særlige Regler med Hensyn til den kommunale Formue- og Lejlighedsskat. Her gives — isprængt Eksempler — udførlig Vejledning om en Mængde praktiske Spørgsmaal: Opholdsskattepligtens Indtræden og Ophør, Hovedligning og Tillægs-ligning, Betydningen af Ægteskabs Indgaaelse, Konkurs o. s. v., Skattebeløbets eventuelle Fordeling mellem flere Kommuner, Erhvervskommuneskatten, den kommunale Selskabsskat, Klagers Behandling og meget andet.

Ogsaa for en almindelig skatteinteresseret Læser er det lærerigt at læse om disse mange tekniske Enkeltheder. Det giver et udmærket Billede af, hvorledes Livet leves, hvad der til sidst kommer ud af Skattelovenes Regler. Det overrasker mig saaledes S. 35 at erfare, at man ved Indkomstansættens i Praksis tillader at fradrage alle Renter af Gæld, ogsaa Renter af Privatgæld. Det er utvivlsomt foreneligt med Ordene i Statsindkomstskatteloven, men det er ligesaa utvivlsomt uforeneligt med det almindelige Indkomstskatteprincip, at Indkomsten er skattepligtig uden Hensyn til dens Anvendelse. Mon alle Skatteydere ogsaa er klar over det, og mon det egentlig har været Meningen?

Det er ogsaa med stor Interesse, man læser de forskellige Afsnit i Bogen, hvor der gøres Rede for, hvorledes det gamle Formue- og Lejlighedsskatteprincip praktiseres, og det vil desværre igen sige, hvorledes det er ved at forsvinde. Forfatteren redegør f. Eks. S. 99—105 for, hvorledes Fremgangsmaaden ved Ligningen er, hvorledes de forskellige Momenter, der faar Indflydelse paa Skattens Størrelse (Indtægts Størrelse, Børneantal o. s. v.) glider ind under bestemte Regler, i mange (navnlig større) Byer endda i et »Ligningsskema«. Det er utvivlsomt en uheldig Udvikling, men de enkelte Kommuners Vækst udelukker maaske efterhaanden det Kendskab til de enkelte Skatteborgeres Forhold, som er Forudsætningen for Praktiseringen af det egentlige Formue- og Lejlighedsskatteprincip. Et vist Hensyntagen til individuelle Forhold (Sygdom, Arbejdsløshed o. s. v.) praktiseres stadig, men det gøres jo forøvrigt ogsaa inden for Statsindkomstskattelovens Rammer, selv om denne er en »ren« Indkomstskat.

Det er alt i alt en god Bog, Rambusch har udsendt, nyttig for de Mennesker, der skal paaligne Skatterne, og samtidig til Belæring for »Tilskuerne«.

J. T.

OFFENTLIGE ARBEJDER SOM MIDDEL MOD ARBEJDSLØSHEDEN

AF JØRGEN S. DICH

I den nationaløkonomiske Diskussion har Spørgsmaalet om at afhjælpe den herskende Krise gennem en Forøgelse af Købekraften i lang Tid spillet en ikke ubetydelig Rolle. Dog diskuteres Spørgsmaalet mindre i dets Almindelighed end paa mere snæver Basis som et Spørgsmaal om Igangsættelse af offentlige Arbejder i Depressionsperioder. Trods denne Afgrænsning af Problemet og trods den Interesse, hvormed Spørgsmaalet mødes, er det dog først nu i 1934, at der er fremkommet en mere indgaaende Behandling af Emnet, nemlig Professor *Gunnar Myrdals* Afhandling: »Finanspolitikens ekonomiska Verkningar¹⁾». Her faar man en samlet og paa en Række Punkter meget dybtgaaende og klart skrevet Redegørelse for Problemet. De fleste af de Synspunkter, der har været fremme i Diskussionen om dette Spørgsmaal, er med stor Grundighed og Taalmodighed taget op til Behandling. Til Trods herfor er Fremstillingen dog ikke udtømmende og gør næppe heller Krav paa at være det. Dette hænger sammen med, at hele Spørgsmaalet er meget lidt »konjunkturteoretisk« underbygget. Man gaar ud fra en »almindelig« industriel Konjunktur, men hvori denne nærmere bestaar er ikke forklaret, og Spørgsmaalet om, hvorledes Problemet ligger under »Konjunkturer«, der skyldes andre Forhold, er ikke taget op til Behandling.

En saadan Abstraheren fra en »Konjunkturteori« er naturligvis fristende, fordi man selv paa Basis af en mere ubestemt Opfattelse af Konjunkturforholdet kan naa en Række interessante Resultater. Samtidig indeholder imidlertid denne Fremgangsmaade en Fare for, at man tillægger de opnaaede Resultater en mere almen Betydning end berettiget, det vil altsaa sige, at man regner med,

¹⁾ Bilag 5 til den svenske Arbejdsløshedskommissions Betænkning. Stockholm 1934. Jfr. nu ogsaa Ohlin: Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet. Stockholm 1934.

at der findes »Konjunkturarbejdsløshed« i de forskellige Lande, tilmed af en saadan Karakter, at en Generalisation af de anvendte Betragtninger og Argumenter er tilladt.

Her er det imidlertid nødvendigt at gaa frem med nogen større Forsigtighed. Thi selv om Betragtningerne i deres abstrakte Form og under den Forudsætning, at der foreligger en Depression af samme Art som f. Eks. i U. S. A. eller Sverige er rigtige, er Vejen derfra og til den praktiske Politik baade lang og stenet. Uden en nøjere Opfattelse af de i en given Depressionsperiode virkende Kræfter, vil man let komme til misvisende Resultater eller foretage ubegrundede Generalisationer. Der kan foreligge Depressionsperioder, der hvad det Ydre angaar: Arbejdsløshed og uudnyttet Kapacitet ganske ligner hinanden, men som ikke desto mindre har helt forskellige Aarsager, og hvor det derfor ikke er givet, at et Argument, der er gældende i det ene Tilfælde, ogsaa har Gyldighed i det andet.

Dertil kommer, at en bestemt Politik Virkninger ikke blot bør undersøges under selve Depressionsperioden, men Forholdet maa betragtes over en saa lang Periode, at ogsaa Virkningerne i de saakaldte gode Tider drages ind under Undersøgelsen.

Endelig maa ogsaa de mere praktisk-administrative Vanskeligheder berøres.

Før disse 3 Sider af Spørgsmaalet er belyst, er det ikke muligt at udtale sig om de endelige Virkninger af en Købekraftsforøgelse, der finder Sted ved offentlige Arbejder eller paa anden Maade.

I

Alt eftersom der foreligger Forandringer af strukturel Karakter eller mere konjunkturbestemte Forandringer kan man skelne mellem en Række forskellige »Depressioner« eller depressionslignende Tilstande¹⁾. For Danmarks Vedkommende vil det være praktisk at skelne mellem 3 forskellige Depressioner, eftersom Depressionen udspringer af formindsket Eksportindtægt eller »Overproduktion« indenfor et vigtigt Fag (Landbruget), Standsning eller væsentlig Tilbagegang i Boligbyggeriet eller endelig Standsning eller væsentlig Tilbagegang i Industriens Expansion (almindelig Konjunktur).

Lad os først betragte Forholdet i de Tilfælde, hvor det er for-

¹⁾ Jfr. herom Ohlin anf. Værk.

mindsket Eksportindtægt eller Overproduktion, der er den umiddelbart forudgaaende Aarsag.

Virkningerne af en Købekraftsforøgelse er ikke meget forskellige i de to Tilfælde. Ganske vist foreligger der i det sidste Tilfælde primært kun en Omlægning af Købekraften, idet det Tab, som f. Eks. Landbrugerne faar som Følge af en lavere Pris, betyder en tilsvarende Fordel og dermed forøget Købekraft hos Bybefolkningen. Men da denne Omlægning secundært betyder en Formindskelse af den samlede Købekraft, vil der indtræde Virkninger, der har Karakter af en Depression, omend denne naturligvis bliver svagere, end naar Forholdene skyldes en Formindskelse af Eksportindtægten. I begge Tilfælde vil der bl. a. indtræde en Tilbagegang i Beskæftigelsen i de Fag, der producerer Varer af Luksuskarakter samt i de kapitalproducerende Fag. Hvis det Fag, der er blevet ramt, anvender megen Kapital eller Kapitaltilvæksten i Faget under normale Forhold er stærk, vil naturligvis Virkningerne paa de kapitalproducerende Fags Beskæftigelse blive forholdsvis store.

Hvorledes vil under disse Forhold en Forøgelse af Købekraften virke? Dette vil naturligvis afhænge af, hvorledes Købekraftsforøgelsen sættes ind. Man kan tænke sig en helt generel Købekraftsforøgelse, der rammer alle f. Eks. gennem Nedsættelse af Skatterne, en Købekraftsforøgelse, der fortrinsvis rammer Byerhverv, f. Eks. Igangsættelse af offentlige Arbejder eller en Købekraftsforøgelse i selve Landbruget: Skattelettelser, direkte Tilskud til Landbruget, Købekraftstilbageføring gennem Prisforhøjelser eller offentlige Arbejder paa Landet.

Man vil let se, at den Købekraftsforøgelse, der rammer Personer udenfor Landbruget, ikke løser Problemet, thi Forøgelse af Købekraften vil i det store og hele vende sig imod Byerne og antageligt i stort Omfang rette sig imod andre Produkter end de, som Efterspørgslen fra Landbrugets Side tidligere har været rettet imod. Hvis der derfor paa disse Punkter har været en vis Arbejdsløshed, vil denne kunne reduceres. Der skabes altsaa kort sagt Beskæftigelse andre Steder i Erhvervslivet til Erstatning for den, der som Følge af Landbrugets Forhold svandt bort, men Hovedproblemet lader man henstaa, idet selve Aarsagen til den formindskede Efterspørgsel: Købekraftsomlægningen og Købekraftsformindskelsen, stadig eksisterer og først vil forsvinde, efterhaanden som en Omlægning eller »Tilpasning« finder Sted.

Saafermt der imidlertid ikke havde eksisteret et saadant andet Problem at løse, d. v. s. at der i de af Landbruget ikke berørte Erhverv var fuld Beskæftigelse, vil man ved en Forøgelse af Købekraften udenfor Landbruget kun hidføre Prisstigningen og Fare for Svækkelse af Valutaen. Da disse Prisstigninger meget vel kan omfatte de Varer, som Landbrugerne fortsat benytter, vil man derigennem eventuelt yderligere formindske den Købekraft, som de har tilovers til Køb af andre Varer. Dette vil nærmest forstærke Depressionen. Hvis der foreligger en Formindskelse af Eksportindtægten, og der derfor allerede af denne Grund er en Tendens til Stigning i Valutakurserne, vil det Spillerum, som de valutariske Forhold sætter for en Udvidelse af Købekraften, iøvrigt være ganske ringe i Sammenligning med, hvad Tilfældet vil være, hvis det drejer sig om en almindelig industriel Konjunktur. Det Omfang, hvori en Købekraftsudvidelse kan finde Sted, kan altsaa ikke aflæses af Arbejdsløshedens Størrelse eller af Graden af uudnyttet Kapacitet, men for at afgøre, hvorvidt og i hvilket Omfang man gennem en saadan Politik kan skaffe forøget Beskæftigelse uden væsentlig Fare for Prisniveauet eller Valutaen, maa det i det enkelte Tilfælde undersøges, hvilke Grunde der har ført til den manglende Beskæftigelse for Kapital og Arbejde. I denne Henseende ligger Forholdene sikkert forskelligt i Danmark, Sverige og U. S. A. Her i Landet er den manglende Beskæftigelse i høj Grad et Resultat af en formindsket Eksportindtægt i Landbruget, der har medført, at den almindelige Expansion i Industrien i et vist Antal Aar er gaaet istaa. De eksisterende industrielle Anlæg har nærmest normal eller mere end normal Kapacitetsudnyttelse. Mulighederne for gennem en Købekraftsforøgelse her i Landet at løse Beskæftigelsesproblemet er derfor ikke saa store, som i et Land, hvor Depressionen i betydelig højere Grad end i Danmark skyldes »indre« Grunde (som i U. S. A.). Sverige indtager antageligvis en Mellemstilling, og man vil derfor snarere i Sverige end hos os kunne opnaa Resultater gennem en almindelig Købekraftsforøgelse.

En Investeringspolitik finansieret i Form af Købekraftsforøgelse, vil naturligvis have samme videre Virkninger som en almindelig Købekraftsforøgelse, men dertil kommer den direkte Beskæftigelse, der skabes ved selve Investeringerne. Ved en Vurdering af en saadan Politik vil Forskellen mellem Danmark og Sverige træde yderligere frem. Et stort offentligt Investeringsprogram som det, der skal gennemføres i Sverige som Middel mod

Arbejdsløsheden, vilde i Danmark være overflødig og end ikke kunne gennemføres, fordi der indenfor Byggeriet er normal Beskæftigelse. Der vilde altsaa ligefrem mangle Arbejdere til dets Realisation.

Tænker man sig, at der under en Depression af den Art, der her behandles, optages store Obligationslaan til Dækning af et muligt Underskud paa Statens Regnskab, vil man derved berøve Kapitalmarkedet Midler og følgelig bidrage til Beskæftigelsens Formindskelse. Dog gælder dette ikke, saafremt der samtidig med den af Eksportformindskelsen følgende formindskede Beskæftigelse, ogsaa finder formindsket Beskæftigelse Sted som Følge af en Underdisponering fra Bankernes Side. I saa Fald kan man naturligtvis tænke sig, at Obligationerne bliver opkøbt af Bankerne med den Købekraft, som alligevel ikke vilde være blevet stillet til Raadighed for Investeringen, og et Obligationslaan vilde derfor ikke have svækket det almindelige Kapitalmarked. Nu ligger formentlig Forholdene saaledes, at en Svækkelse af Eksportfagene vil formindske Lysten til ny Investering og derfor automatisk, hvis ikke andre Fag udvider tilsvarende, hvad der næppe er sandsynligt, føre til en Underdisponering, saaledes at Statens Underskud altsaa i et vist Omfang kan dækkes ved Obligationslaan, uden at dette betyder et saadant Tryk paa Kapitalmarkedet, at den private Investering vil gaa tilbage.

Det er klart, at man ved at lade en vis Købekraftsforøgelse indtræde hos Jordbrugerne vil faa langt stærkere umiddelbart Virkninger, end hvis en tilsvarende Købekraftsforøgelse indtræder paa anden Maade. Hvis Aarsagen til Depressionen har været en Overproduktion og dermed følgende Omlægning af Købekraften, vil en saadan Politik til en vis Grad opheve Aarsagen til Depressionen. Saafremt imidlertid den kunstig tilvejebragte Købekraftsstigning hos Jordbrugerne kun er midlertidig, vil det endelige Resultat kun blive en Udskydning af den uundgaelige Købekraftsommelægning, men da dette antagelig vil finde Sted gennem en vis Periode, og da de videre Virkninger af Indkomsttabet i et ikke ringe Omfang hænger sammen med dettes Pludselighed, vil man altsaa ved en saadan Politik have undgaaet en Del af Indkomsttabets videre Virkninger. Men det er i saa Fald ikke Købekraftsforøgelsen i sig selv, men derimod dens Aftrapning, der har haft de heldige Virkninger og afsvækket selve »Konjunkturforløbet«.

Hvis Aarsagen er en Formindskelse af Eksportindtægten, vil

antaglig en Del af Virkningerne paa Beskæftigelsen kunne ophæves ved at overføre Købekraft til Landbrugerne. Men da en saadan Overførelse af Købekraft ikke bøder paa, at den nationale Indtægt er blevet mindre, kan de principale Virkninger af Eksportformindskelsen ikke ophæves ad denne Vej.

Den danske Politik paa dette Omraade, der er gaaet ud paa at gengive Landbrugerne en Del af deres tabte Købekraft, er altsaa fra et »konjunkturteoretisk« Standpunkt den rette Politik fremfor Igangsættelse af offentlige Arbejder i al Almindelighed.

Dette vil ikke sige, at man helt skal undlade offentlige Arbejder, men disse bør indskrænkes til saadanne Arbejder paa Landet, der kan beskæftige de Haandværkere og Landarbejdere, som har mistet deres Beskæftigelse hos Landbrugerne.

Ved de Depressioner, der skyldes Standsning af eller væsentlig Tilbagegang i Investeringerne, ligger Forholdene naturligvis helt anderledes.

Hvis det drejer sig om en Depression, hvis Aarsag skyldes Boligbyggeriets Tilbagegang, er det jo ganske lige til, at offentlige Investeringer vil være paa sin Plads som Middel til Beskæftigelsens Forøgelse.

Om denne Politik imidlertid er »neutral« overfor de Kræfter, der har medført Depressionen og altsaa lader »Konjunkturforløbet« udvikle sig frit, eller den paavirker de for Konjunkturforløbet bestemmende Forhold i gunstig eller ugunstig Retning, afhænger naturligvis af en Betragtning af de Forhold, der har ført til Depressionen. Hvis Aarsagen hertil har været et ekstraordinært Fald i Obligationskurserne, vil ethvert Forhold der bidrage til at hæve Kurserne, have »konjunkturhelbredende« Virkninger. Da den forøgede Beskæftigelse, der hidføres ved de offentlige Arbejder, betyder en forøget Opsparing, vil Obligationskurserne derigennem stimuleres og Byggesituationen bedres.

Hvis Aarsagen til Depressionen derimod er den, at der foreligger en Overproduktion og faldende Huslejer, faar Igangsættelsen af offentlige Arbejder næppe nogen Indflydelse paa selve Situationens Udvikling. Dog afhænger dette af, hvorledes Arbejdsmarkedet er organiseret. Hvis der er Mulighed for, at en vis Arbejdsløshed blandt Bygningshaandværkerne vil føre til, at Lønningerne falder, vil en saadan Arbejdsløshed resultere i Billiggørelse af Byggeriet og derved forøge Chancerne for, at Byggeriet igen kan komme i Gang. Hvis Lønningerne derimod i det store og hele er uafhængig af Beskæftigelsens Omfang, vil Igang-

sættelsen af de offentlige Arbejder og den dermed følgende formindskede Arbejdsløshed som sagt være uden Betydning for, hvornaar og i hvilket Omfang Boligbyggeriet igen kommer i Gang.

Den Maade, hvorpaa de offentlige Arbejder finansieres, kan derimod i visse Tilfælde øve en stærkere Indflydelse paa Boligbyggeriets Udvikling, end selve de offentlige Arbejder.

Hvis Boligdepressionen saaledes skyldes faldende Obligationskurser, vil en Finansiering af de offentlige Arbejder gennem Obligationssalg eller Formueforbrug sænke Obligationskurserne og derved vanskeliggøre Byggeriet Igangsættelse. Det samme gør sig ogsaa, omend i svagere Grad, gældende, hvis Aarsagen til Byggeriets Standsning har været Overproduktion.

Offentlige Arbejder i en Depressionsperiode som den her omhandlede Art bør derfor finansieres paa en Maade, der i saa ringe Omfang som muligt paavirker Obligationskurserne, f. Eks. ved Udvidelse af Centralbankens Kredit.

Hvis en Depression skyldes Forholdene paa Boligmarkedet, vil en generel Købekraftsforøgelse, der f. Eks. tilvejebringes ved at lade Finansaaret udløbe med Underskud, ikke have nogen stor Betydning; dog kan det tænkes, at en Del af den saaledes skabte Købekraft vil blive rettet mod de Varer, som de ved Byggeriet beskæftigede Personer tidligere har efterspurgt, og i saa Fald vil altsaa en vis Del af de sekundære Virkninger af Byggeriets Standsning kunne ophæves ved denne Politik. Men uden Tvivl vil en ikke ringe Del af den generelle Købekraftsforøgelse føre til Efterspørgsel efter andre Varer, deriblandt ogsaa Varer, der er Genstand for Import, og Resultatet vil derfor blive en Fare for Prisstigninger og et vist Pres paa Valutaen.

Selve Byggekonjunkturen vil forløbe i det store og hele uafhængig af den generelle Købekraftsforøgelse. Nogen egentlig stimulerende Virkning vil det saaledes være vanskeligt at opspore, derimod kan man tænke sig, at Virkningerne vil forværre Situationen; hvis nemlig Købekraftsforøgelsen er saa stærk, at der opstaar Nervøsitet med Hensyn til, om Valutaen kan holdes, vil dette paavirke Obligationskurserne i nedadgaaende Retning og derigennem skærpe Konjunkturudviklingen paa Boligmarkedet. En generel Købekraftsforøgelse bør derfor undgaas i en Depression af denne Art.

Hvis Obligationskursernes Fald skyldes Spekulation af forskellig Art (Angst for Kursfald eller Valutafald) eller skyldes, at Kapitalen søger at skaffe sig Afkast ved Spekulationsgevinster paa

andre Omraader (f. Eks. paa Børsen), bør en Forøgelse af Købekraften sættes ind, men denne bør da direkte anvendes til Køb af Obligationer for derigennem at stimulere Kurserne. Den Politik, der paa dette Omraade er ført i Danmark: Købekraftsforøgelse ved Opkøb fra Nationalbankens Side synes altsaa fra et konjunkturteoretisk Standpunkt at være den rigtige.

Hvor der foreligger en almindelig industriel Depression vil der ved Igangsættelse af offentlige Arbejder skabes forøget Beskæftigelse i Bygge- og Anlægsfagene til Erstatning for den som Følge af Konjunktoren formindskede Beskæftigelse i disse Fag. Hvad Virkningerne af Finansieringen angaar, kunde det se ud, som om det ikke var af stor Betydning for selve Konjunkturforløbet, om de offentlige Arbejder blev finansieret ved Salg af Obligationer eller blot ved Kreditudvidelse fra Centralbankens Side. Denne Betragtning er dog ikke helt rigtig, idet store Obligationsudbud vil give Bankerne gode Anbringelsesfelter for deres Penge og derved hindre en Nedsættelse af Renten for Udlaan til Industrien. Dette vil virke særlig kraftigt, hvis Kursfaldet er saa betydeligt, at det indbyder til en Spekulation i Kursstigning, saaledes at Bankens Midler bindes paa denne Maade. Da der endvidere uden for Industrien finder Investering Sted paa en Række Omraader, hvor Obligationskurserne spiller en Rolle for Investeringens Omfang, skal man være forsigtig med at udbyde alt for store Mængder af Obligationer paa Markedet.

Staten bør derfor ikke i Depressionstider konvertere sin Gæld i Centralbanken ved Obligationer beregnet til Salg paa det almindelige Marked, men bør kun optage Laan paa Kapitalmarkedet i det Omfang, dette nødvendiggøres af Hensyn til den Prisniveau-Politik, Staten agter at føre. Saalænge Staten derfor som Følge af sine Budgetoverskridelser og midlertidige Laaneoptagelser hos Centralbanken ikke frygter en Stigning eller en større Stigning i Prisniveauet, end man tilsigter, bør den give sine Laan hos Centralbanken en permanent Form uden at omsætte den i almindelig Obligationsgæld til et indenlandsk Publikum. Omsætningen til almindelig indenlandsk Obligationsgæld bør først finde Sted, naar opadgaaende Tider indfinder sig og kun som et Led i Konjunkturpolitiken, d. v. s. som et Led i Bestræbelserne paa at holde de fremtidige Investeringer nede gennem en Sænkning af Obligationskurserne.

Hvis Omsætningen af Statsgælden til Obligationsgæld er Forudsætningen for en Forøgelse af Kapitalimporten, ligger Forhol-

det naturligvis til en vis Grad anderledes. Dette Spørgsmaal skal dog ikke tages op til Behandling her, det skal blot slaas fast, at det Omfang, hvori og det Tidspunkt, hvorpaa Statens kortvarige Krediter hos Centralbanken skal omsættes til almindelig Obligationsgæld, er et Spørgsmaal, der alene vil være at afgøre ud fra Hensynet til Statens Beskæftigelses- og Prisniveaupolitik og Hensynet til de internationale Kapitalbevægelser.

Spørgsmaalet om de offentlige Arbejders Finansiering rejser ogsaa det mere teoretiske Spørgsmaal om, hvorvidt og i hvilket Omfang der under en Kreditekspansion i Depressionstider opstaar Ligevægt paa Kapitalmarkedet. Den Købekraftsekspansion, der finder Sted ved Igangsættelsen af offentlige Arbejder, vil i første Instans betyde en Udvidelse af Bankernes Udlaan udover, hvad der igennem Indlaan er stillet til deres Raadighed. Heri bestaar fortrinsvis de gavnlige Virkninger af denne Indsats.

Men Spørgsmaalet er nu, om Igangsættelsen af de offentlige Arbejder under Processens videre Forløb vil paavirke Udbuddet af Kapitaldisposition saaledes, at der, set over et længere Tidsrum, vil opstaa fuldstændig Ligevægt paa Kapitalmarkedet.

Dette paastaas almindeligvis, og man søger nærmere konkret at paavise, hvorledes Indkomststigningerne hos Arbejdere og Kapitalejere opstaar, og paa hvilken Maade, de influerer paa Opsparingen, idet man, som naturligt er, ud fra den Wicksellske Tankegang paa dette Omraade hævder, at den Prisstigning, der eventuelt opstaar, netop har den Funktion gennem sine Virkninger paa Indkomstdannelsen og »Opsparing« at hidføre den »teoretisk« nødvendige Ligevægt paa Kapitalmarkedet.

Man vil imidlertid indse, at en Overførelse af denne Ligevægtsforestilling, der udspringer fra det almindelige Varemarked til Kapitalmarkedet, er knyttet til Forudsætninger, der ikke altid eksisterer i det moderne Samfund.

Denne Ligevægtsforestilling forudsætter nemlig en Tilstand uden »Pengeexpansion«, d. v. s. en Tilstand, hvor det ikke er muligt hverken gennem Udvidelse af Bankkredit eller ved »kunstig« Forøgelse af Pengemængden (Falskmønteri, Slagning af undervægtig Mønt) at forøge Udbuddet af »Kapitaldisposition« ud over Efterspørgslen. Under saadanne Forudsætninger maa der ifølge Sagens Natur ikke blot i det lange Løb, men ogsaa i det korte Øjeblik eksistere samme Art af Ligevægt paa Kapitalmarkedet som paa Varemarkedet. Men i et moderne Samfund med elastisk Bankkredit gælder det ikke mere. Thi naar en Kredit- eller Penge-

expansion har fundet Sted, eksisterer der ikke længere nogen Ligevægt i Varemarkedsbetydning, men Forholdet mellem Udbud og Efterspørgsel af Kapital reguleres af Virkningerne paa Prisniveauet og Valutakurserne. Ligevægt paa Kapitalmarkedet under disse Forhold vil sige, at der eksisterer et saadant Forhold mellem Opsparing og Efterspørgsel efter Kapital, at der ikke derigennem indflueres paa det Prisniveau eller de Vekselkurser, man ønsker at opretholde. Ligevægten er ikke længere en simpel Sammenligning mellem to kvantitative Størrelser — 1000 Kr. opsparet contra 1000 Kr. efterspurgt — men en saadan Tilstand paa Kapitalmarkedet, at visse Prisniveauforudsætninger opretholdes. Hvori denne Tilstand nærmere bestaar, kræver Kendskab til Samfundets Dynamik baade under en enkelt Konjunkturbevægelse og i det lange Løb. Det er ved at betragte de Forhold, der her gør sig gældende, at man vil indse, at den dynamiske Ligevægt hverken i det korte eller lange Løb falder sammen med den statiske Ligevægt.

Lad os til Forklaring heraf ganske bortse fra, at Igangsættelsen af offentlige Arbejder kan influere paa Opsparingen og paa det private Næringslivs Foretagsomhed og lad os tænke os, at Finansiering af offentlige som private Arbejder fandt Sted gennem Kreditudvidelser i Banker (og Sparekasser) (saaledes at man altsaa bortser fra Eksistensen af Obligationer).

Da der under en Depressionsperiode baade i den kapitalproducerende og i den øvrige Industri er uudnyttet Kapacitet og ledige Arbejdere, vil det kun være i Overensstemmelse med Virkeligheden yderligere at gøre den Forudsætning, at Igangsættelsen af offentlige Arbejder gennem en Udvidelse af Bankkrediten ikke vil føre til en Stigning i Prisniveauet. Under disse Forudsætninger kan der overhovedet ikke opstaa nogen senere Ligevægt. Forholdet mellem Bankernes »oprindelige« Indlaan og deres Udlaan er blevet forskudt, men dette vil ikke hindre Bankerne i under næste opadgaende Konjunktur at udvide deres Kredit i hvert Fald saa meget, som de stigende »oprindelige« Indlaan tillader. Hvis denne Investeringspolitik drives i hver Depressionsperiode, vil Resultatet blive en stadig voksende Forskel mellem de »oprindelige« Bankindlaan og Udlaanene.

En saadan Kapitaldannelse ved Kreditexpansion vil naturligvis navnlig kunne blive stor, saafremt der finder en stærk Stigning Sted i Produktiviteten, og der samtidig opretholdes et konstant Prisniveau. Men den foregaaende Betragtning viser, at dette og-

saa kan ske uden stigende Produktivitet i det lange Løb, naar der eksisterer Konjunkturbevægelser og man som Udgangspunkt tager Depressionsperioden. Forholdet er i Virkeligheden ganske indlysende. Den statiske, individualistiske Betragtning, der forudsætter, at Kapital i samfundsøkonomisk og privatøkonomisk Forstand kun kan komme til Verden ved Opsparing, forudsætter, at der eksisterer et Alternativ mellem Anvendelsen af de produktive Kræfter til Kapitalproduktion og til Konsumtion, en Opfattelse, der bygger paa en af de i Økonomien saa almindelige Generalisationer fra det enkelte Individ til Samfundet som Helhed. Dette Alternativ eksisterer i et stationært og statisk Samfund, men ikke altid i et dynamisk. I et saadant Samfund gaar der paa visse Tidspunkter en Gruppe Mennesker — bestaaende saavel af kapitalgodeproducerende som konsumgodeproducerende — forsynet med Kapital ledige, og paa Grund af Samfundets særlige Struktur er Forudsætningerne for, at de konsumgodeproducerende faar Beskæftigelse den, at ogsaa de kapitalgodeproducerende faar Arbejde. Der foreligger altsaa ikke den Situation, at man kan vælge at sætte alle i Arbejde ved Produktion af Konsumgoder, og da det ligger i Opsparingens Begreb, at et saadant Valg skal foreligge, følger det heraf, at der i disse Tilfælde er dannet konkrete Kapitalgenstande uden Opsparing (og uden Tvangsindskrænkning af Forbruget gennem Inflation).

Det Samfund, der benytter Depressionsperioderne til Foretagelse af offentlige Arbejder, vil altsaa blive rigere paa Kapital end et Samfund med samme Opsparing, hvor dette ikke finder Sted.

I de her anførte Betragtninger er man gaaet ud fra, at de offentlige Arbejder bliver finansieret ved Udvidelse af Bankkredit, og man saa altsaa ganske bort fra de Gældsforhold, der under visse Forudsætninger som Følge heraf kunde opstaa. Dette Spørgsmaal om, hvilket Gældsforhold der oprettes som Følge af de offentlige Arbejders Igangsættelse, er imidlertid af Betydning i Forbindelse med Spørgsmaalet om, hvorvidt der i det lange Løb opstaar en Ligevægt paa Kapitalmarkedet som Følge af de under Depressionen stedfundne offentlige Investeringer. Saafremt nemlig den offentlige Investering resulterer i et tilsvarende Obligationssalg, maa ifølge dens Finansieringsforms Natur en Ligevægt opstaa. Men denne Ligevægt er da af en helt anden Art end den Ligevægt paa Kapitalmarkedet, der ifølge Sagens Natur maa eksistere i et statisk Samfund uden Kreditexpansion eller den Lige-

vægt, der eksisterer paa Varemarkedet; thi medens Ligevægten i de to sidstnævnte Tilfælde skyldes, at to kvantitativt bestemte Størrelser: Udbud og Efterspørgsel, staar overfor hinanden, og i Kraft af Prisens Influering paa de udbudte og efterspurgte Mængder maa bringes i Ligevægt, er »Ligevægten« i det førstnævnte Tilfælde et Resultat af den valgte Finansieringsform. Det siger blot, at de udbudte Obligationer bliver købt af Folk med Kapitaldisposition, men for at den derved opnaaede Ligevægt skulde være af samme Karakter som Ligevægten paa Varemarkedet, maatte man bevise, at et saadant Obligationssalg ifølge Sagens Natur var en økonomisk Nødvendighed og ikke blot en af Folks kapitalistiske Mentalitet udspringende særdeles almindelig Foranstaltning, og et saadant Bevis kan ikke gives. Der er intet, undtagen det tidligere omtalte Hensyn til Prisniveauet (og de internationale Kapitalbevægelser), der kan hindre Staten i til Staddighed at lade den oprindelige kortfristede Kredit hos Centralbanken, hvormed de offentlige Arbejder finansieredes, omsætte i en langvarig Gæld til Banken, og i samme Omfang, som dette er Tilfældet, indtræder der i det store og hele ikke nogen senere Ligevægt paa Kapitalmarkedet.

I det økonomiske Liv har, som tidligere anført, Fænomener af denne Art fundet Sted ved hver Depressionsperiodes Overgang til opadgaaende Konjunkturer. Blot har det offentliges Indgriben ingen Rolle spillet, men Forholdet har udviklet sig mellem de private Banker og disses kreditsøgende Kunder. Den opadgaaende Konjunktur finansieres altid i første Omgang af en Kreditexpansion. En Del af denne kompenseres ved forøgede oprindelig Indlaan i Bankerne. En Del omsættes i Obligationsgæld, men en vis Del bliver bestaaende som Gæld mellem Bankerne og Kunderne og afdrages efterhaanden af disses forøgede Fortjeneste. Samtidig forskydes gennem Tiderne Forholdet mellem Bankernes oprindelige Indlaan og deres Udlaan, hvilket samtidig medfører, at en Del af Krediteksansionen bliver staaende som Bankgæld.

II

Teorierne om Anvendelsen af de offentlige Investeringer som Middel i en konjunkturudjævnende Politik har, som naturligt er, navnlig taget Styrke i Depressionstider, og det er fortrinsvis denne Politik's Virkninger under Depressionsperioden, der gøres til Genstand for Behandling. Men det er klart, og det anføres

ogsaa udtrykkeligt hos Myrdal (S. 271), at Ekspansionspolitiken under Depressionsperioder ikke kan anbefales som en isoleret Konjunkturforanstaltning, men først faar Betydning ved at indgaa som Led i en paa længere Sigt indrettet Finanspolitik. Et Led i denne Politik paa længere Sigt er en Indskrænkning af de offentlige Investeringer i de gode Tider. Virkningerne heraf maa undersøges, forinden der endeligt kan tages Stilling til Spørgsmaalet. Myrdal kommer forholdsvis let fra dette Problem ved at gaa ud fra, at denne Indskrænkning betyder en Svækkelse af Højkonjunktoren. Han konstaterer, at der, uanset de forskellige Kriseteorier er Enighed om, at en Svækkelse af Højkonjunktoren betyder en Mildnelse af den efterfølgende Depression. Og dette er uden Tvivl rigtigt. Derimod kan man næppe paastaa, at alle Kriseteorier fører til, at en Formindskelse af de offentlige Investeringer under opgaende Tider vil afsvække Højkonjunktoren. Myrdal er ogsaa selv ude for en vis Tvivl, naar han (S. 278) skriver, at hvis den konjunktursvækkende Virkning skal komme til fuld Udfoldelse, forudsættes det, at Kreditvilkaarene holdes stramme i samme Grad, som det Offentlige formindsker sin Laantagning. Dette, føjer han til, kan uden videre ske i en lukket Økonomi. Naturligvis, men vil det ske? Hvor ligger Garantien herfor? og i en aaben Husholdning møder dette »visse Vanskeligheder« paa Grund af Kapitalimport. I alle Tilfælde synes altsaa Forudsætningen for, at Indskrænkningen i de offentlige Investeringer under opdagende Tider skal have Virkninger i svækkende Retning paa Konjunkturforløbet efter Myrdals Betragtninger at være den, at der føres en Bank- og Valutapolitik, som i sig selv vilde være i Stand til at holde Konjunkturforløbet nede.

Ved en nærmere Undersøgelse af hele dette Spørgsmaal maa man særskilt betragte Virkningen af selve de offentlige Arbejders Forskydning og Virkningen af deres Finansiering. Svingningerne i disse to Sider af den offentlige Investeringsvirksomhed kan falde sammen eller adskille sig fra hinanden, og det bør derfor nærmere undersøges, om det fortrinsvis er Investeringerne eller Finansieringen, hvis Forskydning har konjunkturudjævnenende Virkninger, eller om det gælder for begge de to Siders Vedkommende.

Lad os først betragte Finansieringen. Denne kan saaledes enten finde Sted ved Optagelse af Laan hos Publikum samtidig med Investeringerne, eller de offentlige Arbejder kan midlertidigt finansieres ved Banklaan, f. Eks. gennem en Udvidelse af

Centralbankens eller andre Bankers Kredit (idet det forudsættes, at denne Udvidelse ikke betyder en tilsvarende Indskrænkning af Laanene til private Foretagender). Naar de gode Tider er indtraadt, afvikles denne Gæld enten ved Optagelse af Obligationslaan hos Publikum eller gennem Afdrag paa Banklaanet, uden at dette resulterer i, at Centralbanken (resp. de andre Banker) udvider deres Laan til private i samme Omfang, som Afdragene finder Sted.

I de gode Tider vil man altsaa kunne have 3 forskellige finansielle Foranstaltninger som Følge af en konjunktvariabel Investeringspolitik: Kapitalmarkedet kan som Følge af store Afskrivninger eller ringe Laanoptagen direkte blive rigeligt forsynet med Midler, eller Optagelse af store Laan kan omvendt direkte lægge Beslag paa Kapitalmarkedet, og endelig kan store Skattemidler bruges til Afdrag paa Bankgæld hos Centralbanken.

Den første Form for Finansiering betyder altsaa en Stimulering af Obligationskurserne, d. v. s. en lavere Rente paa Kapitalmarkedet, og Spørgsmaalet bliver da, hvorledes denne billigere Adgang til Kapital vil virke paa selve Konjunkturforløbet.

Ved en Betragtning heraf maa man paa samme Maade som ovenfor skelne mellem forskellige »Depressioner«, hvoraf de vigtigste hænger sammen med »Efterspørgselsvariationer«, Boligbyggeri og Industriekspansion.

Som Eksempel paa »Konjunkturbevægelser« af den første Art kan nævnes de Tilfælde, hvor en god Høst (samtidig med en daarlig Høst i Verden som Helhed) har hidført særlig gunstig »Rentabilitet« i Landbruget og dermed forøget Efterspørgsel efter Industriprodukter. Dette vil friste til Nyinvesteringer i Industrien. Hvis nu samtidig det offentlige afdrager stærkt paa sine Laan, vil Laanebetingelserne blive gunstige og yderligere stimulere til industrielle Kapitalanlæg. Forøget offentligt Afdrag virker altsaa dels henimod en Modernisering og dels henimod en Udvidelse af Industriens faste Anlæg og vil derigennem forøge Beskæftigelsen.

Dette ser tilsyneladende gunstigt ud. Men jo mere Industrien paa denne Maade har udvidet, medens Efterspørgslen var stor, desto svagere vil den staa, naar Efterspørgslen falder, og desto mere vil den indtraadte Tilstand føles som en egentlig Depression. Nyinvesteringen vil i det store og hele gaa i Staa, fordi man er kommet et langt Skridt forud i Investeringerne. De under den store Efterspørgsel stedfundne Moderniseringer gør Rationalise-

ringen i Depressionsperioden mindre paakrævet, og det Antal Arbejdere, der ellers i Depressionsperiodens Begyndelse finder Beskæftigelse ved selve Rationaliseringens Gennemførelse bliver derfor mindre.

Resultatet bliver altsaa, at den forøgede Beskæftigelse i de gode Tider resulterer i en Forøgelse af Arbejdsløsheden i de daarlige. »Konjunkturbevægelserne« er altsaa blevet forstærket. Man kan maaske paastaa, at det offentliges Tilskud til Kapitalmarkedet under de gode Tider kun i ganske ringe Grad paavirker dette Forløb, og dette er uden Tvivl rigtigt, men de svage Virkninger, der er, gaar altsaa snarere i Retning af at forstærke end i Retning af at afsvække de beskæftigelsesmæssige Svingninger, der følger med Variationer i Købekraften.

Hvis derimod den omvendte Finanspolitik følges saaledes, at der af det offentlige lægges Beslag paa store Kapitalmidler ved Optagelse af offentlige Laan, der anvendes til Afdrag paa Gæld til Centralbanken, bliver Virkningerne de modsatte. En saadan Politik indebærer altsaa Tendenser i konjunkturhæmmende Retning.

Afdrages der endelig blot paa en Gæld hos Centralbanken, vil det sige, at en Del af Publikums Indtægt unddrages den almindelige Omsætning. Dette formindsker Købekraften og derved ogsaa Lysten til at udvide indenfor Industrien. Den Formindskelse af Opsparingen, der følger af den forøgede Skat, virker i samme Retning, og Resultatet bliver altsaa, at en saadan Politik virker til en Udjævning af den med Købekraftsvariationen følgende Beskæftigelsesvariation i Industrien.

Hvis Forholdet endelig er det, at de gode Tider er Resultatet af et særdeles omfattende Boligbyggeri, vil en Forøgelse af Kapitalmarkedets Midler ved store offentlige Afdrag paa almindelig Obligationsgæld forhøje Obligationskurserne og derigennem yderligere stimulere Byggeriet. Hvorledes dette nu vil virke senere, naar Byggeperioden kommer til en Afslutning, kan man næppe udtale noget almindeligt om paa Forhaand. Det er muligt, at Virkningen blot bliver, at Byggeperioden noget hurtigere bringes til Afslutning, det er ogsaa muligt, at de bedre Obligationskurser forøger Optimismen i den Grad, at et større Byggeri, end det ellers vilde have været Tilfældet, planlægges og paabegyndes, og at Følgen derfor bliver en skærpet Depressionsperiode. Dog kan det forekomme, at Tendenser i denne Retning hæmmes, fordi der ikke findes tilstrækkeligt Antal Bygningshaandværkere

til en Forøgelse af Byggeriet ud over, hvad der vilde finde Sted ogsaa med lavere Obligationskurser.

Enten vil altsaa den konjunktursmidige offentlige Laanepolitik af den nævnte Art forstærke Byggekonjunkturen eller den vil bringe den til hurtigere Afslutning uden at forstærke den; derimod kan Virkningerne næppe blive en Afsvækkelse af Byggekonjunkturen.

Saafermt der føres den Politik, at der under Byggeriets Højkonjunktur optages store Obligationslaan hos Publikum, vil de faldende Obligationskurser naturligvis lægge en Dæmper paa Byggeriet, men om Resultatet blot bliver, at den indtrædende Depression bliver udskudt, uden at dens Styrke bliver afsvækket eller Byggeriets endelige Omfang bliver formindsket, saaledes at Tilbagegangen og Depressionen derved bliver mindre, er det næppe muligt paa Forhaand at udtale sig om.

En Politik, der blot gaar ud paa gennem Optrækning af højere Skatter at afbetale paa en Gæld til Centralbanken, vil gennem sin Indvirkning paa Opsparingen have Virkninger paa Obligationskursen, der gaar i samme Retning som en Optagelse af Laan, men Virkningerne vil blot blive betydelig svagere.

Vender vi os endelig til den almindelige Industrikonjunktur, vil Indskrænkningen af den offentlige Laantagen under Højkonjunkturen sandsynligvis have Virkninger i forskellige Retninger. Det er saaledes muligt, at selve Investeringens Omfang ikke paavirkes væsentligt, men at det kun i højere Grad bliver muligt for Bankerne at finansiere Ekspansionen, uden at Kreditudvidelse ud over de reelt opsparede Midler bliver Følgen. I saa Fald bliver Prisstigningen mindre og de konjunkturforstærkende Elementer, der ligger i Prisstigningen og den dermed følgende Spekulation, og hasarderede Investering bliver svækket, saaledes at Konjunkturudsvinget følgelig bliver mindre kraftigt.

Omvendt kan det tænkes, at en Forøgelse af den offentlige Laantagen under opadgaaende Perioder ikke indskrænker Bankudlaanene tilsvarende og derfor vil betyde en Krediteksansion og en Prisstigning, der skulde have konjunkturforstærkende Virkninger.

Disse Virkninger af forskellig offentlig Laanepolitik forudsætter, at de private Investeringers Omfang i det store og hele er uafhængig af den Variation i Renten, der kan følge af den forskellige Laanepolitik fra det offentliges Side. Og meget taler ogsaa for, at Ekspansionen i visse Konjunkturperioder har været

drevet af helt andre og vægtige Hensyn end Hensynet til Rentens Højde. Kampen om nye Markeder skabt ved Opfindelse, Erobring eller forbedret Transport eller Kampen om ved forbedret Teknik eller ved Produktion i stor Stil at vinde det Skridt frem for Konkurrenterne, der aabner Mulighederne for stadig at kunne forøge Afstanden mellem sig og de andre, har uden Tvivl spillet en saadan Rolle i en Række industrielle Ekspansionsperioder, at Rentens Højde har været af ganske underordnet Betydning.

Men selv om de her anførte Forhold utvivlsomt har spillet en stor Rolle, vil det naturligvis ikke være berettiget paa Grundlag heraf at foretage nogen Generalisation.

Der har uden Tvivl ogsaa været industrielle Ekspansionsperioder, hvor de nævnte Faktorer har været af mindre Betydning og Ekspansionen har krævet særlige gunstige Forudsætninger paa forskellige Omraader for at lade sig lokke frem. Hvis dette er Tilfældet, vil den lavere Rente, der følger med formindsket offentlig Laantagen, medvirke til at forstærke Konjunkturbevægelsen. De private Investeringers Omfang vil derfor forøges, dels som Følge af den lave Rentes direkte Virkninger, dels som Følge af de indirekte immanente konjunkturforstærkende Virkninger, der udspringer af den begyndende Investering. Dette vil imidlertid ogsaa medføre, at Konjunkturuomslaget bliver stærkere. En forøget offentlig Laantagen vilde altsaa som Følge af den højere Rente have ført til en mindre kraftig Konjunkturbevægelse.

Det følger af de anførte Betragtninger, at det næppe vil være muligt paa Forhaand at opstille en almindelig Regel om, hvorledes store eller smaa offentlige Laan virker paa en industriel »normal« Konjunkturbevægelse.

Spørgsmaalets Besvarelse kræver en særlig Undersøgelse i hvert enkelt Tilfælde, og da Kendskabet til de Kræfter, der gør sig gældende ved den industrielle Ekspansion, ikke er lette at opnaa, vil det sikkert i mange Tilfælde være vanskeligt for »udenforstaaende« at udtale sig derom. Bedst maa antagelig ledende Personer indenfor Bank- og Industriverdenen i det enkelte Tilfælde kunne danne sig en Mening om Spørgsmaalet.

Det gælder herefter at undersøge, hvorledes selve Arbejdernes Udførelse virker i de gode Tider. Hvad enten de gode Tider skyldes gunstige Efterspørgselsforhold eller en almindelig industriel Konjunktur, skærpes som omtalt den efterfølgende Depression i samme Grad, som Industrien har udvidet i de gode Tider.

Det bliver altsaa i begge Tilfælde ved eventuelt at paavirke denne Ekspansion, at de offentlige Arbejder faar Indflydelse paa Konjunkturforløbet. Her gør forskellige Tendenser sig gældende. En Indskrænkning af de offentlige Arbejder vil give Industrien større Adgang til at skaffe sig Arbejdskraft og vil holde Priserne paa Materialer til Kapitalproduktion lavere, end hvad Tilfældet vilde være, hvis de offentlige Arbejder havde et betydeligt Omfang. Dette indebærer en Tendens til at stimulere den konsumgodeproducerende Industris Udvidelse, hvilket betyder en Skærpelse af Konjunkturforløbet. Men paa den anden Side vil de lavere Priser paa og den mindre Efterspørgsel efter Materialer til Kapitalgodeproduktion hæmme en spekulativ Udvidelse af Kapitalanlægget i den kapitalgodeproducerende Industri, saaledes at Konjunkturforløbet herigennem afsvækkes. I samme Retning virker den formindskede Efterspørgsel, der bliver Resultat af de offentlige Arbejders formindskede Omfang. Hvilken af disse Tendenser, der virker stærkest, er det næppe muligt paa Forhaand at udtale sig om. Det afhænger blandt andet af, hvor stærk Tendensen til Udvidelse er i de to Dele af Industrien; dette staar igen i Forbindelse med saadanne Forhold som det Omfang, hvori Stordriften er trængt ind eller hvilke Muligheder den frembyder, den Kapacitetsydelse, der forud fandtes i de to Grene af Industrien, og det Omfang, hvori de to Varegrupper er Genstand for indenlandsk Produktion eller Import. Man kan derfor ikke, saaledes som det ofte er Tilfældet, f. Eks. hos Myrdal, gaa ud fra, at formindskede offentlige Investeringer i de gode Tider betyder en Afsvækkelse af Konjunkturforløbet.

Hvis der foreligger en opadgaaende Konjunktur indenfor Boligbyggeriet, er Chancen forholdsvis stor for, at større offentlige Arbejder og den dermed følgende Mangel paa Arbejdskraft til Byggeriet eller Prisstigning paa Materialer vil hæmme det private Byggeri, og at omvendt en Indskrænkning af de offentlige Arbejder betyder en større Mulighed for det private Byggeris Udfoldelse. Der vil altsaa være en vis Tendens til at udskyde en Del privat Byggeri, og dette vil antagelig gøre den indtrædende Depression svagere og hurtigere faa Byggeriet i Gang igen efter Depressionens Indtræden. Dog er det naturligvis ikke udelukket, at »Byggekrisen« blot udskydes uden væsentligt at afsvækkes.

Alt i alt er der altsaa en vis Tendens til, at den konjunkturvariable offentlige Investeringspolitik under visse Omstændigheder skærper Konjunkturbevægelsen, men denne eventuelle

Skærpelse er dog saa forholdsvis svag, at de gavnlige Virkninger af de offentlige Arbejders Henlæggelse til Depressionstider formentlig i alle Tilfælde opvejer de mindre heldige Virkninger.

III

Foruden disse mere teoretiske Betragtninger over de Virkninger, der udspringer af den konjunkturvariable Finanspolitik set over et længere Tidsrum, spiller ogsaa en Række Forhold af mere praktisk Karakter en Rolle.

Her kan man saaledes nævne de Vanskeligheder, der kan ligge i de gældende Regler for Optagelse af Laan.

I svensk Finanspolitik, hvor man for at bevare en vis »Sundhed« i Finanserne fra gammel Tid er bundet af Bestemmelser om, at der kun maa optages Statslaan til »produktive« Formaal, er dette et vigtigt Spørgsmaal. Det maa her gælde at vise, at man ved Indførelse af passende Afskrivningsregler kan give Staten større Frihed til Optagelse af Laan uden at Finansernes »Sundhed« derved forringes.

Paa dette Omraade betyder Professor Myrdals Værk en betydelig Indsats til Afklaring af Begreberne.

Der næres imidlertid fra flere Sider den Frygt, at de gode Tider ikke igen indtræffer. Selv om man nu ud fra en mere nøgtern Betragtning ikke bør tillægge dette pessimistiske Synspunkt alt for stor Betydning, saa kan der dog i alle Tilfælde være det rigtige deri, at man ikke givetvis igen faar saadanne økonomiske Tilstande, at Arbejdsløsheden reduceres til et Minimum. Man maa med andre Ord muligvis regne med, at man for Eftertiden faar en betydelig større »kronisk« Arbejdsløshed, end man har kendt til i de senere Tider, og dette kan begrunde en Frygt for, at det vil være vanskeligt atter at indskrænke de offentlige Arbejders Omfang. Som Eksempel paa, at en saadan Frygt ikke er ubegrundet, kan man anføre, at de offentlige Arbejder i England i meget stort Omfang blev brugt som Middel mod den »kroniske« Arbejdsløshed i de gode Aar 1929—30. Disse Arbejder havde et saa stort Omfang, at man, da de daarlige Tider indtraadte, maatte skride til en Indskrænkning og derved bidrog til at forværre Forholdene paa Arbejdsmarkedet. Ogsaa i Danmark talte man i de gode Aar 1929—30 om at sætte offentlige Arbejder i Gang mod Arbejdsløsheden, og i udstrakte politiske Kredse var der ikke nogen Erkendelse af, at man paa dette Tidspunkt intet burde gøre ad denne Vej.

Hvis en saadan stor »kronisk« Arbejdsløshed fremtidig vil eksistere, vil man endvidere vanskeligere kunne faa det Kriterium, der skal være bestemmende for de offentlige Investerings Indskrænkning. Det kan iøvrigt bemærkes, at et almindeligt Konjunkturindeks ikke kan være afgørende i denne Henseende, idet det alene er Beskæftigelsen indenfor Bygge- og Anlægsfaget, der har Betydning for de offentlige Arbejders Omfang, og selv om Tilfældet i de ældre Konjunkturperioder har været det, at Variationen i Beskæftigelsen i Byggefagene faldt ret nøje sammen med den almindelige Konjunkturbevægelse, saa behøver dette ikke at blive Tilfældet for Fremtiden. I den indeværende Konjunkturperiode i Danmark har der saaledes ikke været Overensstemmelse mellem den almindelige Konjunkturbevægelse og Byggekonjunkturerne.

Den Prognose, der er nødvendig for at regulere de offentlige Arbejder, skal altsaa kun omfatte Bygge- og Anlægsmarkedet, og man maa være klar over, at den »kroniske« Arbejdsløshed, der muligvis kan opstaa som Følge af et Misforhold mellem Antallet af Haandværkere og Samfundets Behov for Kapitalproduktion ikke maa influere paa de offentlige Arbejders Omfang eller Variation.

Indrettelsen af en saadan Prognose paa dette Omraade af det økonomiske Liv er altsaa en Forudsætning for den konjunkturvariable Investeringspolitik, men en lige saa vigtig Forudsætning er at indrette de offentlige Investeringer i Overensstemmelse med Prognosen. Dette kan iøvrigt enten ske ved Fremskyndelse eller ved Udsættelse.

Hvis Situationen ikke paa en eller anden Maade er særlig forberedt, maa man for at tilvejebringe en Fremskyndelse øve Indflydelse paa selve de bevilgende Myndigheder. Da de bevilgende Myndigheder baade i Stat og Kommune reagerer forholdsvis langsomt, vil det som Regel først være, naar Forholdene paa Arbejdsmarkedet er blevet ret ugunstige, at det vil være muligt at faa Bevillingsmyndighederne i Tale. Dertil kommer, at Arbejdernes tekniske Planlægning yderligere erfaringsmæssigt tager en vis Tid. Hvis derfor blot de forskellige offentlige Institutioner altid i Tide havde planlagt de Arbejder, der forventes at ville komme til Udførelse i de kommende 5 eller 10 Aar, vilde en konjunkturbevægelig Investeringspolitik lettes.

Simplest er naturligvis Forholdet, naar Situationen er saaledes forberedt, at baade de finansielle og tekniske Spørgsmaal paa

Forhaand er løst. Dette kan ske ved i Tide at have indført de saakaldte Beredskabsarbejder, d. v. s. planlagte offentlige Arbejder, hvortil Midlerne er bevilget med den Klausul, at de først skal sættes i Gang, naar Beskæftigelsesforholdene gør det ønskeligt.

Saadanne Arbejder er for flere Aar siden indført i Sverige, medens vi ikke kender til noget tilsvarende her i Landet. Hos os kræves der i hvert enkelt Tilfælde, hvor de offentlige Investeringer skal sættes ind som Led i Beskæftigelsespolitikken, at de bevilligende Myndigheder først bringes til at fungere. Ved at bevare dette System i Fremtiden gaar man Glip af den Smidighed i den offentlige Investeringspolitik, der kunde opnaas ved Indførelse af Beredskabsarbejder.

Den anden Side af den konjunkturvariable Investeringspolitik er Udsættelse af de offentlige Arbejder. Hvor Problemet ikke paa Forhaand er taget op, maa der i det enkelte Tilfælde indvirkes paa Bevillingsmyndighederne for at bevirke en Udsættelse af Bevillingen, til Tiderne er blevet daarligere. Der er næppe nogen Tvivl om, at dette vil være en hel Del vanskeligere end at fremskynde Bevillingen, ikke mindst fordi det i de gode Tider vil være ret tilfældigt, om der findes nogen, der gaar ind for dette Synspunkt og gør det gældende overfor Bevillingsmyndighederne.

Allerede bevilgede Arbejder vil det ogsaa være muligt at udsætte, men Vanskelighederne ved at ændre Administrationens Arbejde, naar Pengene først er bevilgede, er formentlig større, end hvor det drejer sig om at influere paa Bevillingsmyndighederne.

Ved Indførelse af Beredskabsarbejder finder der derimod automatisk en Slags Udsættelse Sted, saaledes at altsaa ogsaa de særlige Vanskeligheder ved Udsættelsen løses i det Omfang, Beredskabsarbejderne er indført.

Det vil fremgaa af de anførte Betragtninger, at en mere effektiv Anvendelse af de offentlige Arbejder i Konjunkturpolitikens Tjeneste maa forudsætte, at der indrettes et Centralorgan (eventuelt blot en enkelt Person), der har til Opgave at varetage denne Sag.

Indrettelse af en saadan Centralmyndighed er gentagne Gange blevet anbefalet fra den internationale Arbejdsorganisations Side, ligesom Socialministeriets Arbejdsudvalg i en Betænkning af 1932 har udtalt Ønske om, at en saadan Centralmyndighed blev skabt. Da Udgifterne hertil kun vil blive ganske minimale, maa man haabe, at disse Ønsker bliver realiseret.

En saadan Centralmyndigheds Opgave bliver naturligvis først at stille et Horoskop for Beskæftigelsen for den nærmeste Tid indenfor Byggefagene og Jordarbejdet, dernæst at stimulere de offentlige Institutioner til Planlæggelse og endelig at gøre Indstilling til de bevilgende Myndigheder baade om Fremskyndelse og Udsættelse. I sidste Henseende vilde det antagelig være formaals-tjentligt, om man lod enhver Nybevilling i Stat og Kommune samt Ydelse af offentlige Laan til private Investeringer forsyne med en Indstilling fra Centralmyndigheden om, hvorvidt det ud fra et Beskæftigelsessynspunkt er hensigtsmæssigt, at Arbejdet sættes i Gang paa nærværende Tidspunkt, eller hvorvidt det vil være at foretrække, at det udsættes til et senere, eventuelt nærmere fastsat Tidspunkt.

Saafermt der er indført Beredskabsarbejder, bliver det Centralmyndighedens Opgave at træffe Bestemmelse om eller give Indstilling om, hvornaar disse skal sættes i Gang eller ophøre. Samtidig maa den i de gode Tider virke for, at saa mange Nybevillinger som mulig finder Sted som Beredskabsarbejder, d. v. s. at Arbejdernes Igangsættelse gøres afhængig af Centralmyndighedens Bestemmelse.

FINLANDS EKONOMISKA UTVECKLING SÅSOM FÖRUTSÄTTNING FÖR DESS POLITISKA SJÄLVSTÄNDIGHET

FÖREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 9. APRIL 1934

Av LEO HARMAJA

I. INLEDNING

DÅ jag har äran att för mina åhörare framställa några drag ur Finlands ekonomiska utveckling, innan landet vunnit sin politiska självständighet och senare, med särskilt beaktande av dess betydelse för nämnda politiska omgestaltning, ber jag att först med några ord få beröra frågan, huru jag kom på tanken att undersöka dessa förhållanden.

Sommaren 1905 vistades jag i vetenskapligt syfte i de skandinaviska länderna och kom då i beröring med många personer, som hade att göra med unionskrisen. Någon frågade mig då, om icke Finland kunde göra på samma sätt som Norge, d. v. s. hos monarken anhålla om att få någon av hans storfurstar till konung; på så sätt skulle Finland bli en självständig stat. Men så fortsatte den frågande: Kommer Finland i ekonomiskt avseende till rätta utan Ryssland? — Den frågan var för en ung magister mycket svår att besvara, oaktat man hade de förberedande nationalekonomiska studierna i kandidatexamen undanstökade. I dem ingingo den tiden nästan inga som helst upplysningar om landets egen folkhushållning och dess förutsättningar, vilka ansågos vara av sekundär betydelse för en studerande på detta område. Först senare upptogs bland kursböckerna ett arbete, som framställde Finlands ekonomiska liv i korta drag, och den boken var skriven av en dansk, *N. C. Frederiksen*; boken var också tryckt här i Danmark. Dess titel lydde: »Finland, dets private og offentlige Økonomi». En senare studentgeneration har sålunda bättre än vi känt till grunddragen av Finlands folkhushållning och måhända även kunnat besvara dylika frågor. Vår ekonomiska utveckling under det senaste århundradet har också blivit föremål för om-

fattande forskningsarbete¹⁾, som belyst de viktigaste sidorna av saken, och nu ha vi större möjlighet än för några årtionden sedan att klargöra för oss spörsmålet, huruvida Finland då kunde och fortfarande kan ordna sin folkhushållning utan Rysslands bistånd och sålunda i ekonomiskt hänseende äger nödiga förutsättningar för politisk självständighet.

Men för att mina ärade åhörare lättare skulle förstå betydelsen av de förändringar, som under de senaste årtiondena skett på det ekonomiska området, måste landets tidigare utvecklingsskeden i korthet beskrivas. Sålunda kan min framställning delas i tre perioder: 1) 19:nde århundradets förra hälft, då de svensk-finska ekonomiska relationerna ordnades; 2) de därpå följande decennierna, under hvilka Finlands folkhushållning närmade sig den ryska; och den 3) perioden före sekelskiftet och därefter, då den blivande skilsmässan, visserligen omedvetet, småningom förbereddes även på det ekonomiska området och slutligen en självständig finsk folkhushållning skapades. Av dessa perioder innehåller den första många och till innehållet varierande försök till omgestaltning av ifrågavarande förhållanden, varemot under de senare perioderna tydligare riktlinjer kunna konstateras.

2. DE SVENSK-FINSKA RELATIONERNA

Då Finland år 1809 lösrycktes från sin forna ödeskamrat Sverige och gjordes till ett autonomt storfurstendöme, som i nästan alla avseenden hade en särskild stats egenskaper och kännetecken, lades grunden för en ny folkhushållning, den finska. Vårt land, som tidigare kunde anses vara en svensk provins, blev också på detta område upphöjt bland »nationernas antal», för att använda Alexander I:s ord vid Borgå lantdag sagda år. Vad de ekonomiska förhållandena beträffar, önskade ständerna vid nämnda lantdag, att inga större förändringar skulle ske, och stipulationerna i freden i Fredrikshamn innehöllo en direkt hänvisning till att handelsrelationerna med Sverige av sedvänja, genom grannskapet och inbördes behov blivit nästan oupplösliga; sålunda överenskom man om närmare åtgärder till befestande av dessa relationer. Finlands inbyggare beviljades rättighet att från Sverige införa malm, tackjärn, kalk, sten för masugnar och i allmänhet allt, vad den svenska jorden avkastade. Svenskarna åter fingo

¹⁾ Då resultaten huvudsakligen publicerats på finska, kunna ifrågavarande undersökningar här lämnas onämnda.

från Finland utföra boskap, fisk, spannmål, vävnader, tjära, bräder, allehanda husgerådsredskap av trä, timmer och brännved samt i allmänhet alla slags finska jordalster. Denna handel skulle intill oktober 1811 förbli alldeles på samma fot som före kriget och fick ej besväras med förbud eller pålagor, oavsett de inskränkningar, som politiska förhållanden kunde betinga. — Avsikten var sålunda i början att icke på det ekonomiska området fjärma Finland från Sverige. Och när de överenskomna tvenne åren nalkades sitt slut, var man på intetdera hållet ännu beredd att frångå freds-fördragets stadganden i detta hänseende. På grund av en framställning från Sveriges sida förlängdes ifrågavarande artikels giltighetstid med ett år. Ännu följande år var man hugad att förbli på samma ståndpunkt, och på grund av de politiska händelserna var Ryssland villigt att förlänga giltighetstiden ända till slutet av år 1815.

Men under dessa år började man småningom i Sverige befara, att dessa intima handelsrelationer mera voro till nytta för Finland än för det förra moderlandet, som årligen emottog varor till ett högre värde än det utskeppade till sitt östra grannland. Handelsbalansen var sålunda ofördelaktig för Sverige, och detta ansågs vara en stor nackdel; de gamla merkantilistiska handelsbalans-teorierna voro ju på den tiden allmänt godkända. Men svenska huvudstaden, för vars räkning från Finland till jämförelsevis billiga priser hämtades oundgängliga livsförnödenheter, drog nytta av dessa handelsrelationer. Den redan antydda kritiken mot desamma framkom på landsorten, som på grund av importen från Finland hade mindre möjligheter att vinna avsättning för sina lanbruksprodukter i rikets huvudstad. Idkarna av järnindustrin åter ansågo, att handeln med Finland vållade skada för deras intressen genom malm- och tackjärnutförseln, som för Finlands järnbruk var av vital betydelse, så länge landets egna malmförråd, vilka med stor energi undersöktes, visade sig vara otillräckliga. Frågan om ordnandet av dessa handelsförhållanden blev sålunda svårlöst, och det räckte länge, förrän ett avgörande i saken kunde uppnås. Ryska utrikesministern, greve *Nesselrode*, biträdades vid dessa underhandlingar av den finske statsmannen, friherre *Rehbin-*
der, sedermera greve och ministerstatssekreterare. Då ett fördrag först på hösten 1817 kom till stånd, frångicks det tidigare systemet, som innebar fritt handelsutbyte mellan Finland och Sverige, och samtidigt bestämdes, att för det egna landets produkter och tillverkningar skulle erläggas högst hälften av de tullavgifter, vilka liknande varor voro underkastade vid införsel med inhemska

fartyg från något annat land; förbjudna varor fingo importeras mot erläggande av 10 %:s värdetull. T. o. m. den viktiga saltinförseln tilläts mot erläggande av samma avgifter, som invånarna i respektive länder hade att betala. Detta blev en betydande avvikelse från det kända produktplakatets stadganden och bestämmelserna om s. k. helfrihet, som avsågo tullättnader för inhemska fartyg. Tjära och beck fingo införas från Finland till Sverige och därifrån åter utskeppas tullfritt. Finlands järnbruk tillerkändes rättighet att fortfarande från Sverige utföra malm och tackjärn till samma värde, som därintills varit dem tillåtet. Dessutom bestämdes, att brännved skulle få importeras från Finland till Sverige mot en bestämd tullavgift. Till handelsfördraget fogades senare en särskild tariff, som innehöll speciella bestämmelser om flera tiotal positioner.

1817 års traktat var avsedd att gälla i åtta års tid, vilket ansågs vara en tillräckligt lång period för att ifrågavarande förhållanden skulle kunna ordnas på ordinarie fot. Men handelsumgänget mellan Finland och Sverige var fortfarande mycket livligt, och avslutandet av ett nytt fördrag också därefter visade sig vara nödvändigt. Då man börjat införa tackjärn från Ryssland till Finland och goda förhoppningar funnos om riklig förekomst av malm inom landet, ansågs införseln av svensk malm och svenskt tackjärn icke mera så önskvärd som tidigare. De rikspolitiska synpunkterna fordrade också ett fjärmande från Sverige och ett närmande till Ryssland på det ekonomiska området. Först år 1828 blev sålunda ett nytt fördrag godkänt. I fartygens rättigheter gjordes vissa inskränkningar, men saltimporten tilläts på samma villkor som tidigare. Vissa varor fingo införas för halv, andra för en tredjedels tullavgift.

Strax efter avslutandet av detta fördrag förklarade kejsaren och storfursten *Nikolai I*, att ehuru han nog, uppskattande betydelsen av den faderliga omvårdnad, som under brodern Alexanders regering kommit landet till del, och med hänsyn till de skadliga påföljder, som ett tvärt avbrott i handelsförbindelserna skulle medfört för Finland, hade tillåtit en förlängning av giltighetstiden med sex år, han med hänsyn till de avsevärda uppoffringar, vilka från kejsardömet sida gjorts för bibehållandet av nämnda handelsförbindelser, och på det att ett sådant handelssystem skulle åstadkommas, vilket bättre skulle motsvara Finlands relationer till Ryssland och de i kejsardömet utfärdade bestämmelserna, förfogat, att efter utgången av dessa sex år ej mera något fördrag om denna sak

för framtiden skulle avslutas med Sverige. Finlands senat befalldes att förbereda lämpliga åtgärder, varigenom Finlands handel och näringsliv småningom kunde erhålla en riktning, vilken bättre skulle motsvara landets dåvarande relationer och stadga dem.

Men detta bestämda program, som var förestavat av politiska synpunkter, kunde icke ens av den mäktige Nikolai I förverkligas. Då frågan senare upptogs till behandling, ansågs avslutandet av ett nytt fördrag åter vara av nöden, och år 1834 kom det slutligen till stånd. De kontraherande makternas fartyg tillförsäkrades allt framgent med hänsyn till särskilda avgifter samma behandling som inhemska fartyg. Den finska allmogens fartyg bibehöllo sina tidigare förmåner i svenska hamnar, och rätten att införa salt i alla svenska och norska hamnar blev fortfarande gällande; reciprokt hade de sistnämnda likadana rättigheter i Finland. Bruksägarna fingo från Sverige utföra 40 % mindre tackjärn, men lika mycket järnmalm som förr. Denna export hade likväl underkastats tull. Till fördraget fogades en speciell tariff, som innehöll i någon mån höjda tullavgifter.

Samtidigt vidtog landets regering energiska åtgärder till befrämjande av utförseln av finska lantmannaprodukter till andra orter än svenska hamnar. I detta syfte utbetalades betydande exportpremier.

Det nya handelsfördraget, vars giltighetstid hade bestämts till endast tre år, måste också denna gång ersättas med speciella bestämmelser, som blevo färdiga först år 1838. Till sitt sakliga innehåll vilade dess stadganden på tidigare grund; ändringarna voro till stor del formella. Utförseln av tackjärn och järnmalm från Sverige tilläts till avtagande kvantiteter. Men då de inhemska malmtillgångarna ej visade sig tillräckliga för täckande av landets behov, anhöllo järnbruksägarna i Finland, att genom underhandlingar med regeringen i Sverige dem skulle beviljas rätt att införa ett bestämt belopp tackjärn och järnmalm. Sverige använde då tillfället till att påyrka eftergifter från Finlands sida i form av tullåttnader för röktabak, snus och skrivpapper. Senare föreslogs av Sverige sänkning av importtullen på socker, och en långvarig skriftväxling utvecklade sig om dessa förslag. År 1843 inlämnade borgerskapet i Åbo till monarken en petition, vari hemställdes om bibehållandet av dessa handelsrelationer; den västra delen av landet hade stort intresse för handel och sjöfart på Sverige. Underhandlingarna med Sverige upptogs åter, och förnyande av tilläggsartikeln i 1838 års traktat för en tid av ytterligare sju år föreslogs.

Men härtill ansåg sig Sverige icke kunna samtycka, enär t. o. m. tvenne riksdagar uttryckligen yrkat på att alla undantagstariffer mellan Sverige och Finland borde upphöra. Däremot var Sverige redo, att i händelse av eftergifter från Finlands sida intill år 1851 tillåta export av tackjärn och malm inom tidigare nämnda gränser. Med anledning härav beslöt den finska regeringen, att underhandlingarna skulle avbrytas och av regeringen i Sverige skulle utverkas rätt för de i Utö järngruvor i Sverige delaktiga finska järnbruksägarna att fritt utföra sin malmandel därifrån. Svenska regeringen beklagade då, att avslutandet av fördraget lämnats därhän, och kort därpå beviljades de finska delägarna i Utö gruvor nämnda utförselrätt till utgången av år 1850. Malmexporten blev icke slutförd inom den fastställda tiden, och i sammanhang med fördraget av år 1845 beslöts, att tidigare bestämmelser om exporträtten skulle bibehållas. Av dessa upphävdes en punkt först år 1869. Sålunda kan man säga, att undantagsbestämmelser mellan Finland och Sverige i fråga om handeln voro gällande delvis ännu under senare hälften av förra århundradet.

De ovan framställda upprepade överläggningarna och fördragen rörande handelsförhållandena mellan det gamla moderlandet och Finland torde redan ha visat, huru svårt det kan vara att upplösa en gammal samhörighet, som på det ekonomiska området under förloppet av långa tider skapats mellan grannländer. Men härtill måste ännu några fakta tilläggas.

Då Finland upphöjdes till en autonom stat, hade landet icke ett eget mynt. Under de första decennierna försökte man att få det ryska myntet att såsom lagligt betalningsmedel cirkulera i landet. Men då landets exporthandel fortfarande fördes på Stockholm och priserna erlades i svenskt mynt, funnos i Finland rikliga mängder av detta mynt, isynnerhet i västra delarna av landet. År 1811 grundades Finlands Bank, som började utgiva små sedlar och därigenom försökte tränga de svenska sedlarna ur landet. Följande år, 1812, förbjöds att till Finland införa mindre svenska sedlar än två riksdaler banco, men detta förbud blev icke effektivt, isynnerhet sedan det svenska myntets värde sjönk; Greshams lag gjorde sig gällande också häri. Förbudet mot små sedlar jämte beslagshotet upprepades sedermera, men resultaten voro obetydliga. Efter den politiska skilsmässan hade finnarna visserligen varit tvungna att till svenska penninginstitut med stora belopp likvidera sina skulder, men det oaktat förekom det svenska myntet fortfarande all-

mänt i landet, och i alla transaktioner medborgarna emellan var det faktiskt gällande. Det ryska myntet, som under kriget hade lämnats i Finland såsom ersättning för uppköp, hade sedan försvunnit såsom betalning för rysk spannmål, som med anledning av missväxt inköpts till landet.

Under sådana förhållanden måste regeringen t. o. m. gå in på att mottaga svenskt mynt vid skatteuppbörd, enär ingen hade ryska penningar, och skatterna icke kunde på annat sätt indrivas. Härom måste upprepade påbud utfärdas, speciellt med hänsyn till den västra delen av landet. Då både det ryska och det svenska myntets värde sjönk, måste den officiella kursen flera gånger ändras, och i penningförhållandena rådde stor förvirring. Först år 1840 utfärdades ett manifest, som bestämde, att det ryska silvermyntet blev Finlands huvudmynt och att de gamla sedlarna skulle inlösas mot nya sedlar i sådant förhållande, att $3\frac{1}{2}$ rubel gamla bancoassignmenten motsvarade 1 silverrubel. Införseln av utländska sedlar förbjöds, och i Stockholm växladess finska staten tillhöriga svenska sedlar mot silver. Under tvenne därpå följande år inlöstes det svenska sedelmyntet i Finland på bankens och statens föranstaltande. Man har räknat ut, att under två årtionden från Finland till Stockholm utfördes sedlar motsvarande över 6 milj. riksdaler, vilket med hänsyn till dåtida förhållanden var en väldig summa. I landet användes sedan finska bankens nya sedlar och delvis också ryskt metallmynt. Men förrän detta resultat, som i huvudsak var den mäktige finanschefens, friherre *L. G. von Haartmans* förtjänst, hade uppnåtts, hade mera än tre decennier förgått, oaktat Finland under denna tid hade en mycket litet utvecklad byteshushållning och ifrågavarande förändringar sålunda borde ha kunnat genomföras jämförelsevis lätt.

3. DE FINSK-RYSKA RELATIONERNAS BEFÄSTANDE

Det resultat, som på penningområdet slutligen uppnåtts, hade i viss mån underlättats av den utveckling, som de finsk-ryska handelsförhållandena under dessa årtionden kunnat uppvisa. I början hade man föreställt sig, att dessa relationer skulle bli mycket livliga, och tullgränsen hade först helt och hållet avskaffats. Men redan år 1811 hade gränsbevakningen återställts, och oaktat alla de förändringar, som sedermera mellan Finland och Ryssland vidtagits, har detta system hela tiden bibehållits. År 1812 utfärdades en ny tulltaxa för Finland, men sakligt var densamma endast med vissa undantag en omstilisering av den ryska tariffen;

de speciellt finska intressena beaktades därvid icke. Med hänsyn till lantbrukets främjande förbjöds visserligen införseln av rysk spannmål till Finland, men med anledning av inträffad missväxt återkallades förbudet, och under ett århundrade spelade nämnda handelsartikel en mycket betydande roll i den finsk-ryska handeln.

Finska varor såldes i början av ifrågavarande tidsperiod huvudsakligen av bönder till St. Petersburg och fingo i allmänhet tullfritt införas till Ryssland, antingen utan eller med ursprungsbevis. På 1830-talet ordnades denna trafik genom nya stadganden, som tilläto tullfri försäljning av lantmannaprodukter och på samma gång beviljade för nästan alla ryska varor samma ställning vid införseln till Finland. Vissa varuslag kunde införas endast till ett begränsat belopp, och därigenom togs i bruk ett s. k. limit-system, som sedermera hade en mycket stor ekonomisk betydelse i dessa handelsrelationer. På grund av nämnda stadganden blev handeln mellan Finland och Ryssland mycket livligare än förut. Många finska fabriksprodukter hade småningom en god åtgång i det östra grannlandet. Men då införseln av rysk spannmål blev allt större, var handelsbalansen ur finsk synpunkt passiv. På samma gång kunde det politiska huvudmålet för ryska regeringen, d. v. s. Finlands införlivande med den ryska folkhushållningen, småningom uppnås.

Efter Krim-kriget leddes Rysslands tullpolitik i en liberalare riktning, och med anledning därav fick även Finland litet senare, år 1859, en ny tariff, som nästan betydde en systemförändring på detta område. Samma år ordnades de rysk-finska handelsförhållandena på nytt, och därvid visades gentemot Finland större rättvisa än förut. Införseln av de viktigaste utländska varorna via Ryssland till Finland underkastades tull. Några betydande ryska varor, såsom socker, blevo också tullbelagda vid införsel till Finland. Å andra sidan ökades antalet varor, som hade tullförmåner vid införsel till Ryssland. Isynnerhet hade de finska järn- och bomullsindustriernas alster härefter en betydande avsättning i kejsardömet, och dessa industrigrenar utvecklades sedan i landet till väsentlig del på grund av dessa tullåttnader. På 1880-talet framhöllo de experter, som finska regeringen hade tillkallat för att dryfta frågan om metallindustrins främjande, att det viktigaste avsättningsområdet för järnindustrins alster hade varit kejsardömet och att det icke var möjligt att under då gällande tullagstiftning konkurrera med utlandet på den inhemska marknaden. Den finska handelsstatistiken visade också, att utförseln av metaller, metall-

arbeten samt maskiner och apparater i dessa tider nästan uteslutande gick till Ryssland. Detsamma var förhållandet med bomullstyger och kläder, och en betydande exportartikel utgjordes av ved. Samtidigt ökades införseln av rysk spannmål. Visserligen frigavs år 1864 också införseln av spannmål från egentliga främmande orter, men tillsvdare hade Ryssland för sin billiga spannmål nästan monopol inom Finland. Finlands folkhushållning blev sålunda allt mera beroende av handelsumgänget med den östra grannen.

Enligt Finlands officiella handelsstatistik, som började komma ut från och med år 1856, var Rysslands andel under den första femårsperioden nästan $\frac{1}{3}$ av hela importvärdet, närmare sagt 32.5 %; med hänsyn till exporten var motsvarande tal litet över $\frac{1}{4}$ eller närmare sagt 25.9 %. Sålunda var medeltalet för Rysslands andel i hela handelsutbytet under åren 1856—1860 litet över 30 (30.5) %. Under det därpå följande decenniet stego såväl importens som speciellt exportens andelar betydligt, och under senare delen av 1860-talet överskred exportvärdet redan hälften; det utgjorde då 51.5 % av hela exporten. Motsvarande tal på importsidan var litet lägre. Sålunda var Rysslands andel i hela handelsutbytet 48.5 % av totalvärdet. Man kunde då säga, att Finlands och Rysslands ekonomiska relationer alltmåra hade utvecklats i den riktning, som under de föregående decennierna ur rikspolitisk synpunkt ansetts vara önskvärd.

4. DET EKONOMISKA FJÄRMANDET MELLAN FINLAND OCH RYSSLAND

Men under 1870-talet var det industriella uppsvinget i Finland mycket stort, och en följd därav var ökningen av både importen från och exporten till det egentliga utlandet. Trävarorna utskäpades västerut och icke till det östra grannlandet; likaså hämtades kolonialvarorna och många andra produkter, som med anledning av den livligare handelsrörelsen hade ökad efterfrågan i landet, västerifrån och till en mindre del från Ryssland. Den relativa betydelse, som spannmålsimporten hade i utrikeshandeln, minskades i början av 1870-talet. Under senare delen av samma decennium uppnådde införseln av ryska varor sitt maximum; dess värde utgjorde då 48.1 % av hela importvärdet. Men i exporthandeln minskades senare Rysslands andel betydligt, och den stannade sedermera vid ungefär 40 %. Också detta belopp ansågs av de ryska industriidkarna vara för mycket, enär det till en

väsentlig del baserade sig på de tulllättnader, som Finland åtnjöt i Ryssland och som på grund av förändringar i den ryska tulltariffen hade fått ökad betydelse. Finlands tulltaxa blev nämligen ändrad år 1869 och var därefter, med vissa undantag, sakligt nästan oförändrad under ett halvsekel, ända till år 1919, då den självständiga republiken skapade sin första tulltariff. I Ryssland åter hade, delvis av fiskaliska skäl, men i alla fall med protektionistiska påföljder, införts flera tullförhöjningar, vilka sedan icke fingo sin motsvarighet i Finlands tulltaxa. Sålunda blev den saktliga innebörden av de tullförmåner, som finnarna hade vid exporten till Ryssland, väsentligt större än tidigare och större än kanske ursprungligen avsetts. Med anledning av det missnöje, som småningom gjorde sig gällande i de industriella kretsarna i Ryssland, utfärdades år 1885 en ny förordning angående de finsk-ryska handelsförhållandena, och därigenom minskades de tullförmåner, som den finska industrin åtnjöt i kejsardömet. För vissa produkter åsattes differenstull vid införsel till kejsardömet; den var lägre än den enligt den allmänna ryska tariffen gällande tullavgiften.

Då de nya stadgandena tillämpades på den finsk-ryska handeln, minskades den östra grannens andel i Finlands import och export mycket betydligt. Under senare hälften av 1880-talet sjönk den samma ifråga om importen till 40.7 %, och under det därpå följande kvinkvennet var motsvarande tal endast 36.5 %. På utförselsidan nedgingo procenttalen till 38.7 och 34.0. Minskningen berodde på den reducerade åtgången såväl av metaller och metallarbeten samt maskiner och apparater som av bomullstyger. Samtidigt minskades även försäljningen av ved till Petersburg.

År 1891 utfärdades i Ryssland åter en ny tulltariff, vars satser i många hänseenden voro högre än förut. Redan litet tidigare hade i Ryssland uppställts ett tydligt program för russificeringen av Finland, och detta innehöll också införlivandet av landet med kejsardömet med hänsyn till tullarna. I anledning härav fördes under långa tider överläggningar i tullfrågan i s. k. blandade kommittéer, i vilka medlemmarna voro representanter för de ryska och för de finska intressena. Men resultaten av dessa förberedelser voro ringa. Det insågs tydligt, att tullgränsen mellan Finland och Ryssland icke kunde avskaffas utan skada även för många ryska industrigrenar. Isynnerhet idkarna av pappersindustrin befarade, att den blivande konkurrensen från de finska fabrikernas sida kunde bliva dem övermäktig, och motsatte sig de nya planerna. Med hänsyn till det inflytande, som de i Ryss-

land utövade, voro de för det finska försvaret en mycket värdefull bundsförvant i denna svåra kampanj. En särskild uppmärksamhet ägnades under dessa överläggningar åt de tullprivilegier, som staden Tammerfors redan år 1821 erhållit och som åt fabrikerne gävo rättighet att tullfritt införa råämnen, arbetsverktyg och maskiner. I början hade dessa privilegier icke haft någon större betydelse i annat hänseende, än att i Tammerfors grundades Finlaysons bomullsfabrik, som småningom utvecklades till en viktig faktor i textilbranschen. Nämda fristadsrättigheter förnyades år 1855 på 50 års tid, och före utgången av denna period började desamma utnyttjas i mycket högre grad än förut. Vid underhandlingarna om tullfrågan undersöktes dessa privilegier mycket ingående. Det ansågs då naturligt, att ifall dessa privilegier skulle avskaffas, vederbörande industriidkare borde erhålla en årlig ersättning för de fördelar, som de sålunda skulle ha förlorat. Men endast ett par mindre fabriker i Tammerfors anmälde sig villiga att avstå från ifrågavarande rättigheter mot den ersättning, som tullkommittéen hade föreslagit; de övriga och isynnerhet firman Finlayson ville hava full ersättning. Då kommittéen dessutom kom till det resultat, att avskaffandet av tullgränsen skulle ha medfört väsentlig skada för den ryska industrin, kunde det ovannämnda avskräckande tullprogrammet under den svåra förryskningsperioden omkring sekelskiftet icke förverkligas. Finlands folkhushållning kunde sålunda fortfarande utvecklas på egen botten, utan att underkastas de stora förändringar, som avskaffandet av tullgränsen säkert skulle haft till påföljd. Då avgifterna i den ryska tariffen i allmänhet voro dubbelt så höga som i den finska taxan, skulle så stora tullförhöjningar betydligt fördyrat levnadskostnaderna och försvårat de breda folklagrens utkomst-möjligheter i Finland. Likaså skulle statens finanser, som till en mycket stor del baserade sig på tullinkomsterna, rubbats mycket illa genom den ifrågasatta förändringen i tullförhållandena. Men ännu ödesdigrare skulle det ha varit, att Finlands hela folkhushållning, på grund av en naturlig arbetsfördelning och till följd av en allt mera utvecklad byteshushållning även i vårt avlägsna land, småningom skulle knutits till den ryska statskroppen med starka ekonomiska band, vilka vid den blivande politiska skilsmässan skulle ha varit mycket svåra att avskära. För denna stora olycka skonade ödet Finland; tullförhållandena blevo i huvudsak oförändrade.

Om de finsk-ryska handelsrelationerna utfärdades nya föreskrif-

ter år 1897, och även då inskränktes de tidigare förmånerna. Visserligen växte såväl importen från Ryssland som exporten dit, men handeln med andra länder ökades samtidigt mycket snabbare, och sålunda minskades Rysslands andel betydligt. Under femårsperioden 1901—05 utgjordes 38.4 % av Finlands hela importvärde av ryska varor, till en väsentlig del rysk spannmål, som med anledning av då inträffad missväxt importerades i stora mängder, men under följande femårsperiod var motsvarande tal endast 29.4 %, och före kriget, under åren 1911—13, nedgick detsamma till 28.6 %. Vad de exporterade varorna beträffar, sjönk Rysslands andel redan före sekelskiftet under 30 %, och före världskriget, under åren 1911—13, var det i medeltal 28.6 %. Då motsvarande relationstal ett halvt sekel tidigare hade varit nära 50 % och på utförselsidan gått över denna gräns, var förändringen i detta hänseende mycket betydande. Finlands folkhushållning förberedde sig sålunda, visserligen omedvetet, för den blivande stora politiska förändringen.

Den ovan relaterade utvecklingen var till en del också en följd därav, att Ryssland tidigare av finska fabriker beställt båtar, metallarbeten o. d., vilka bildade en viktig faktor i handelsutbytet, men senare hade dessa beställningar inställts, och vederbörande fabriker måste för sina produkter skaffa köpare på annat håll. Även därigenom förbereddes den blivande politiska och ekonomiska skilsmässan, som ännu den tiden säkert var en mycket obestämd tanke för de flesta.

Men ännu före världskriget kom en viktig rysk-finsk tullfråga på dagordningen. Vid sekelskiftet och därefter hade den tyska kvarnindustrin småningom erövrat en väsentlig del av den finska marknaden och undanträngt den ryska spannmålen. I många fall var det ursprungligen rysk säd, som köpts av tyska kvarnar och sedan i malet tillstånd sålts till Finland med tillämpning av de fördelar, det tyska tullsystemet gav åt ett sådant »Veredlungsverkehr». För att slippa denna konkurrens belade Ryssland importen av spannmål till Finland från andra länder med en betydande tull, oaktat den finska lantdagens protester och utan beaktande av Finlands konstitution. Denna förordning utfärdades i juli 1914, endast en vecka före världskrigets utbrott; i väntan på denna tull hade de finska importörerna särskild anledning att i god tid förse sina spannmålsmagasiner med stora förråd av tullfri vara. Härigenom stimulerade den olagliga förryskningspolitiken införseln av den viktigaste livsförnödenheten

just före krigstiden, och den nöd, som senare blev följden av en förhindrad import, kunde uppskjutas under någon tid. Också härvidlag kunde man säga, att ödet speciellt skonade Finland, fastän det då såg mycket annorlunda ut.

Ett viktigt område av de finsk-ryska ekonomiska förhållandena måste ännu i korthet beröras. Myntrealisationen av 1840 hade fastställt, att det ryska myntet var landets enda lagliga betalningsmedel, och Finlands Bank gav ut sina sedlar ställda på detta myntslag. Detta var ett mycket väsentligt föreningsband mellan Finland och Ryssland. Men sedan Krim-kriget rubbat den ekonomiska ordningen också på detta område och då det dröjde länge innan Ryssland kunde stabilisera sin valuta, blev det en ekonomisk livsfråga för Finland att få ett eget myntsystem till stånd. Detta lyckades i princip redan i början av 1860-talet, men tidpunkten för den praktiska realiseringen kunde icke ännu bestämmas. Det var vår store statsman *J. V. Snellman*, som lyckades övertyga ryska finansministern om att i det lilla landet behövdes en mindre myntenhet än i det stora ryska riket med dess stora rubel; därefter kunde finska marken präglas i landets eget myntverk, som då genast uppfördes till stöd för landets eget myntsystem. Det räckte icke länge, förrän den finska marken helt och hållet hade undanträngt de ryska pengarna, och sedan den år 1877 stabiliserats på guldbasis, så att en mark motsvarade en franc, hade Finland mycket solida myntförhållanden ända till världskriget. Men till förryskningsprogrammet hörde sedermera också avskaffandet av den finska marken, och flera förordningar emanerade i syfte att i Finland giva rubeln gällande kraft. Detta lyckades likväl praktiskt taget i mycket liten mån, och landets eget mynt bevarade sin ställning nästan utan undantag. Först under krigsåren, då inlösen av Finlands Banks sedlar inställdes och banken av politiska skäl måste notera rubeln högre än vad dess värde på den internationella penningmarknaden var, blev bankens ställning ohållbar och finska marken deprecierades slutligen, till följd av flera ogynnsamma faktorer, till den grad, att en devalvering av finska marken år 1925 ansågs vara den bästa lösningen av myntfrågan, oaktat alla de skador, som därigenom uppstodo. På detta område vållade den ryska regimen sålunda mycket stor förlust för Finlands ekonomiska liv. Men detta skedde under världskriget, då ännu större värden än de ekonomiska gingo förlorade.

5. SJÄLVSTÄNDIGHETSTIDEN

Den ryska revolutionen våren 1917 gjorde sedan slut på tsarväldet och gav en yttre påstöt åt de självständighetssträvanden, som förryskningspolitiken redan tidigare väckt hos mången fosterlandsvän och som under krigsåren vunnit talrika anhängare i landet, i synnerhet bland den yngre generationen. I december 1917 förklarade sig landet självständigt, och sedan ett rött uppror, som understöddes av ryssarna, på våren 1918 underkuvats, kunde den nya republiken börja sin verksamhet på olika områden.

Det är naturligt, att svårigheterna också i det ekonomiska livet voro mångahanda. För hela folket var speciellt livsmedelsbristen under nämnda år en svår olycka. Det kändes då för oss mycket bittert, att spannmålsproduktionen i landet, till följd av den under ett århundrade tullfritt införda ryska spannmålen, hade blivit så otillräcklig. Därför har under självständighetstiden denna produktionsgren i mycket stor grad utvecklats, i synnerhet genom höga skyddstullar. Under de senaste åren, då skörden varit god, har rågodlingen nästan helt och hållet täckt landets behov av denna nödvändighetsartikel. Potatisodlingen, som likaså är av ganska stor vikt, har ökat mycket ansenligt. Också veteodlingen, som tidigare i vårt land varit ringa, har efter kriget kraftigt tilltagit, men med hänsyn till hela livsmedelsfrågan, som för en självständig stat redan ur försvarssynpunkt är av den största betydelse, spelar vetet allt fortfarande en jämförelsevis underordnad roll. I sistnämnda hänseende, d. v. s. med hänsyn till utkomstmöjligheterna på grund av landets egen produktion, har den ekonomiska utvecklingen i Finland under självständighetstiden varit mycket tillfredsställande.

Höga spannmålstullar ha anlitats också för motarbetande av de förluster, som lantbrukarna lidit till följd av den stora prissänkningen på världsmarknaden. Likaså har boskapsskötseln beviljats betydande understöd under den senaste tiden, då avsättningsmöjligheterna i utlandet så starkt reducerats; understöd ha utgått även i form av exportpremier för de viktigaste lantbruksprodukterna, som söka utländska köpare.

Efter kriget har också industrin gått mycket starkt framåt. Sågindustrin har utvecklats till den grad, att exporten av sågade trävaror under flera år överskridit 1 milj. stand. och under förra året var blott obetydligt mindre än detta belopp. Träförädlingen har koncentrerats i cellulosa- och pappersproduktionen, vilka lyckats skaffa sig andra avsättningsorter i stället för den ryska marknaden.

En mycket livlig verksamhet har i Finland under självständighetstiden utvecklats på byggnadsindustrins område. En förbättring av bostadsförhållandena både i städerna och på landsbygden har säkerligen varit mycket önskvärd, och även för uppförandet av andra byggnader än bostäder ha både av industrin och av lantbruket ansevärliga summor använts; i sistnämnda hänseende måste även de nybyggnader ihågkommas, som uppförts av f. d. torpare, som blivit självständiga småbrukare till följd av en genomgripande agrarreform av år 1918. Men kapitalinvesteringen i byggnader, som efter kriget endast i städerna stigit till många miljarder mark, gjordes för raskt, och därvid anlätades också för mycket utländska lånemedel. Sålunda blev landets handels- och betalningsbalans år 1928 mycket passiv, och redan samma år gjorde sig penningbristen i landet ganska kännbar. Bankerna förde därefter en strängare kreditpolitik, och då depressionen på världsmarknaden kom till, var följden en ekonomisk kris, som utbredd sig på nästan alla områden.

Under dessa förhållanden inskränktes införseln av utländska varor till ett minimum. Finska folket visade under flera år, att det nog, om så behöves, kan komma till rätta med mycket små mängder kolonialvaror och andra njutningsmedel. Till följd av importminskningen och oaktat priserna på många exportartiklar voro låga, lyckades landet inom några år uppnå en mycket aktiv handelsbalans. En naturlig följd därav är, att även betalningsbalansen alltmera förbättrats. Man har beräknat, att Finland i slutet av år 1929 hade kortfristiga skulder till utlandet till ett belopp av inalles 3100 miljoner mark netto, d. v. s. tillgodohavandena avdragna. Visserligen konsoliderades en del därav under år 1930, men ställningen var likväl ohållbar, och när även Finland hösten 1931 måste frånga guldmyntfoten, var detta en viktig faktor i finanskrisen. Men samma år var exportens värde nästan 1 miljard mark större än för motsvarande importens siffra, och situationen började småningom förbättras. Kraven på inflation, som på sommaren 1932 voro mycket intensiva i synnerhet bland de nödställda agrarerna, gjorde även stor skada, men därefter började tilliten till finska markens framtid ökas i alla kretsar, och exportöverskottet, som var över 1100 miljoner mark, verkade åter mycket förmånligt. I följd var detta överskott redan 1362 miljoner, och dess verkningar ha sedan blivit tydligt kännbara. Vid årsskiftet kunde man redan konstatera, att landets kortfristiga tillgodohavanden åtminstone motsvarade, sannolikt även något över-

stego dess utländska skulder. Detta betyder, att Finland på några få år betalat mera än 3 miljarder mark till utlandet och därigenom befriat folkhushållningen från risken att drabbas av sådana vådor, som de osäkra valutaförhållandena kunna medföra, såsom erfarenheten så tydligt har utvisat. Landets ekonomiska självständighet har sålunda mycket kännbart stadgats.

Men följderna av handels- och betalningsbalansens utveckling i positiv riktning komma till synes också på annat håll. Ställningen på penningmarknaden har helt och hållet förändrats. Då bankerna inskränkte sin kreditgivning samtidigt som inkomsterna i alla näringsgrenar och samhällsklasser minskades, blev penningbristen, i synnerhet i landsorten, mycket stor, och många lägenheter, som använt kredit i för stor utsträckning, måste säljas genom tvångsauktion. I fjol var antalet sådana auktioner i det närmaste 3300. Med anledning härav ha många åtgärder vidtagits i syfte att hjälpa de nödställda och läget börjar redan förbättras också på detta område. Räntenivån, som på hösten 1931 steg så högt, att Finlands Banks minimidiskonto nådde 9 %, har sedan småningom kunnat sänkas; vid jultiden senaste år började centralbanken på de bästa krediterna tillämpa så låga diskontosatser som $4\frac{1}{2}$ %. Man får gå ända till förkrigstiden för att träffa en motsvarighet till dessa räntor i vårt land.

Vad arbetsförhållandena beträffar, har depressionen på världsmarknaden även i Finland vållat en sådan arbetslöshet, som tidigare ej varit känd hos oss. Därför har staten satt i gång stora reservarbeten för att lätta arbetsbristen, och kommunerna ha haft stora utgifter för fattigvården, då understödstagarnas antal till följd av arbetslösheten starkt vuxit. Lönenivån har också i många arbeten varit så låg, att familjen icke kunnat erhålla sin utkomst av familjefaderns ringa inkomst.

Men för närvarande äro utsikterna redan bättre. Arbetstillfällen ha ökats, i synnerhet på landsorten, där skogsarbeten varit i gång i stor utsträckning, sedan trävarorna på världsmarknaden nått större efterfrågan. Lönerna ha också börjat stiga.

För en ljusare uppfattning av det ekonomiska läget talar också det faktum, att flera industriella företag, för att utvidga produktionen, satt i gång betydande nybyggnadsarbeten, och nya stora maskiner ha mångenstädes anskaffats. Sedan utrikeshandeln blivit livligare och tulluppbörden stigit, ha statens finanser betydligt förbättrats, och Statsskulden, som i jämförelse med statsverkets tillgångar icke är avskräckande, har under den senaste tiden minskats.

Man torde sålunda på goda grunder kunna säga, att det ekonomiska livet i Finland åter börjar gå i normala gängor. Man kunde kanske även våga påståendet, att i vissa hänseenden förhållandena hos oss redan äro mera stadgade än i många andra länder.

6. SAMMANFATTNING

Om man nu på grund av det, som ovan i korthet anförts, ville besvara den i början uppställda frågan, huruvida Finland i ekonomiskt hänseende har förutsättningar att komma till rätta såsom självständig stat utan att vara beroende av grannarnas bistånd, torde man på grund av vunnen erfarenhet utan tvekan kunna ge ett jakande svar. Under den korta självständighetstiden har landets ekonomiska utveckling gått mycket raskt framåt: lantbruket producerar de nödvändigaste livsmedlen i nästan tillräcklig mängd, av ladugårdsprodukter har en betydande del exporterats, industrin har på de viktigaste områdena att uppvisa ett verkligt uppsving, och landets kreditförhållanden, som under depressionsåren underkastats svåra prövningar, ha i grund och botten varit solida; i skötseln av statens finanser under de sista tunga åren ha icke alltför stora svårigheter förekommit.

Allt detta bevisar, att Finlands folkhushållning, som under 19:de århundradets förra hälft genomgick så växlande utvecklingsskeden, förrän densamma kunde lösryckas från den tidigare gemenskapen med grannen på andra sidan Bottenhavet, sedermera, vid sekelskiftet och under självständighetsåren, utan oöverbinnerliga svårigheter efter skilsmässan från den mäktiga östra grannen, under en jämförelsevis kort tid blivit en tillförlitlig bas för landets självständiga tillvaro såsom en politisk enhet i Norden. De ekonomiska betingelserna kunna visserligen icke allena avgöra ett folks öde i detta hänseende, men om de saknades, vore det hela på lös grund.

För en finne är det en icke ringa anledning till tillfredsställelse att kunna komma till ett positivt resultat i det ovan behandlade ämnet. Men jag vågar hoppas, att samma uppfattning kunde vinna anhängare också utanför landets gränser.

EN UNDERSØGELSE AF ARBEJDSLØN OG LEVEOMKOSTNINGER I SVERIGE 1830—1930

AF JØRGEN PEDERSEN

I en Række af Aar har Det socialvidenskabelige Institut ved Stockholms Universitet arbejdet med omfattende historiske Undersøgelser af visse økonomiske og sociale Forhold. Hidtil er offentliggjort: »*The cost of living in Sweden 1830—1930*« af Gunnar Myrdal og »*Wages in Sweden 1860, part one: manufacture and mining*« af Gösta Bagge¹⁾.

For den, der selv har beskæftiget sig med lignende Opgaver, knytter der sig en særlig Interesse til disse Værker. Man søger naturligt at sammenligne saavel de anvendte Metoder som de opnaaede Resultater. Det Materiale, der har været til Raadighed ved Undersøgelserne, har imidlertid været i høj Grad forskelligt. Dette hindrer en direkte Sammenligning af Metoderne, men gør den dog naturligvis ikke mindre lærerig, værre forholder det sig med Resultaterne, for hvis en Sammenligning her skulde give afvigende Resultater, vil man ikke altid kunne være sikker paa, om den hidrører fra Mangler ved Materiale og Forskellighed i Metoder, eller om den angiver en virkelig forskellig Udvikling i de to Lande.

Lad os først se lidt paa Prismaterialet; her er Matrialet i de to Lande mest jævnbyrdigt, og en Sammenligning har derfor størst Udsigt til at give Resultater af Betydning. Det Materiale, der ligger til Grund for Myrdals Leveomkostningsindeks er i Hovedsagen Torvepriser i en Række forskellige svenske Byer, endvidere Licitationspriser paa Varer indkøbt af Institutioner og endelig til Supplering de svenske »Markegangstaxor«, der i mange Henseender svarer til de danske Kapitelstakster. Det drejer sig altsaa i det svenske Materiale ikke om Detailpriser, men enten om Engrospriser eller, hvad Myrdal kalder »semi-wholesale« Priser.

¹⁾ Begge Bøger er udkommet hos P. S. King & Son, London.

Den Beregning af Leveomkostningerne, som jeg har foretaget, bygger derimod først og fremmest paa virkelige Detailpriser, saaledes som de er fremgaaet af de Handlendes Bøger, hvoraft et nogenlunde stort Antal det meste af Perioden har været til Raadighed. Med Hensyn til Varer, som ikke fandtes i disse Bøger (eller til Brug ved inter- og ekstrapolation) er i Hovedsagen anvendt den grønlandske Handels Indkøbspriser og Københavns Torvepriser. Huslejen er forud for 1881 beregnet paa Grundlag af Huslejeannoncer i »Adresseavisen«, og derefter er benyttet officiel Statistik. Myrdal derimod lader Huslejen repræsentere ved et Indeks over Byggeomkostningerne.

Det svenske Prismateriale er mere omfattende, men skal til Gengæld repræsentere et stort Landomraade med stærkt forskellige Forhold; det danske Materiale er mere homogent; det drejer sig for en stor Del om statistisk bearbejdede faktisk betalte Detailpriser, og det har været muligt ved Sammenligning af forskellige Kilder at godtgøre Materialets Paalidelighed¹⁾.

Hvorledes falder nu en Sammenligning mellem de svenske og de danske Beregninger af Leveomkostningerne ud? Dette Spørgsmaal besvares bedst ved at betragte Figur 1. Kurve I er Myrdals Indeks for Leveomkostningerne i Sverige med Basis i Gennemsnitspriserne for Aarene 1861—70, mens Kurve II er Værdien af Budget II (jfr. Arbejdslønnen i Danmark S. 213) omregnet til Indekstal med samme Basis som Myrdals Indeks.

Det fremgaar af Figuren, at det danske og det svenske Indeks for Leveomkostningerne gennem en lang Periode følger hinanden med en overraskende Nøjagtighed. I 1895 afbrydes imidlertid Følgeskabet, idet den svenske Kurve stiger, mens den danske falder og den derved fremkaldte Forskydning holder sig nogenlunde uforandret Perioden ud.

Hvorledes kan man nu forklare denne Niveauforskydning? Det ligger nær at tænke paa den Ændring, som netop omkring dette Tidspunkt fandt Sted i den svenske Toldpolitik. I 1888 gik Sverige over til Protektionismen ved Indførelse eller Forhøjelse af Toldsatser paa en Række Varer. Af størst Interesse er her Kornetolden, der sattes til Kr. 2,50 pr. 100 kg (Kr. 4,30 paa formalede Varer); i Misvækstaaret 1892 halveredes dog disse Satser. I 1895 forstærkedes imidlertid Beskyttelsen, idet Satserne for Korn og Mel forhøjedes til henholdsvis Kr. 3,70 og Kr. 6,50 pr.

¹⁾ Jfr. »Arbejdslønnen i Danmark« p. 150 ff.

100 kg. Under Forudsætning af, at Meltolden var effektiv, vilde disse Toldsatser anvendt paa det danske Budget betyde en Forhøjelse paa ca. 45 Kr., hvorved en stor Del af Forskellen mellem de to Rækker Indekstal vilde forsvinde.

Helt kan Forskellen dog ikke udlignes paa denne Maade, men der er naturligvis Mulighed for, at ogsaa andre svenske Toldsatser har paavirket Budgettet. Det er imidlertid ejendommeligt, at Virkningen af Tolden først viser sig i 1895, mens den dog — omend med lavere Satser — indførtes allerede i 1888, og det er derfor rimeligt at søge andre Kilder til Uoverensstemmelsen ved Siden af Tolden; derved kan maaske ogsaa de — ganske vist smaa — Forskelle i Forløbet, som Kurverne viser i tidligere Perioder, forklares.

Lad os i dette Øjeblik som et temmelig vigtigt Element i Leveomkostningerne betragte Huslejen. Denne er beregnet paa ret forskelligt Grundlag i de to Budgetter, idet Myrdal udarbejder et Huslejeindeks paa Basis af nogle Oplysninger om Byggeomkostningerne, mens jeg forud for 1881 benytter en statistisk Bearbejdelse af Huslejeopgivelserne i »Adresseavisen« (jfr. »Arbejdslønnen i Danmark« S. 176 ff.) og i Resten af Perioden interpolerer paa Resultaterne af den officielle Huslejestatistik for København. Kurve III og IV paa Fig. 1 viser henholdsvis Myrdals Huslejeindeks og et tilsvarende Indeks for den i det danske Budget anvendte Husleje.

Overensstemmelsen mellem disse to Kurver er ikke paafaldende. I sidste Halvdel af 60'erne herskede der Bolignød i København, hvilket drev Huslejen voldsomt op, da Aarene 1860—70 netop er benyttet som Basis for Indekset, er det naturligt, at den danske Kurve i de første Aar kommer til at ligge en Del under den svenske, men samtidig maatte man vente, at den ogsaa, efter at Bolignøden var ophørt maatte ligge under den svenske Kurve. Dette er imidlertid ikke Tilfældet, fra 1878 til 1894 ligger den gennemgaaende over den svenske.

Dette er dog af mindre Interesse; vigtigere er det, at de to Kurver skærer hinanden i 1865, i 1872, i 1877 og i 1895, hvor den svenske Kurve løber fra den danske gennem Resten af Perioden. Kaster vi nu et Blik paa de to nederste Kurver af Figuren, vil det ses, at ogsaa disse Kurver skærer hinanden netop i de samme Aar; det synes derfor muligt at forklare en Del af de mindre Uoverensstemmelser ved Forskellen i Huslejen, og navnlig synes det muligt at forklare en voksende Del af Forskellen i

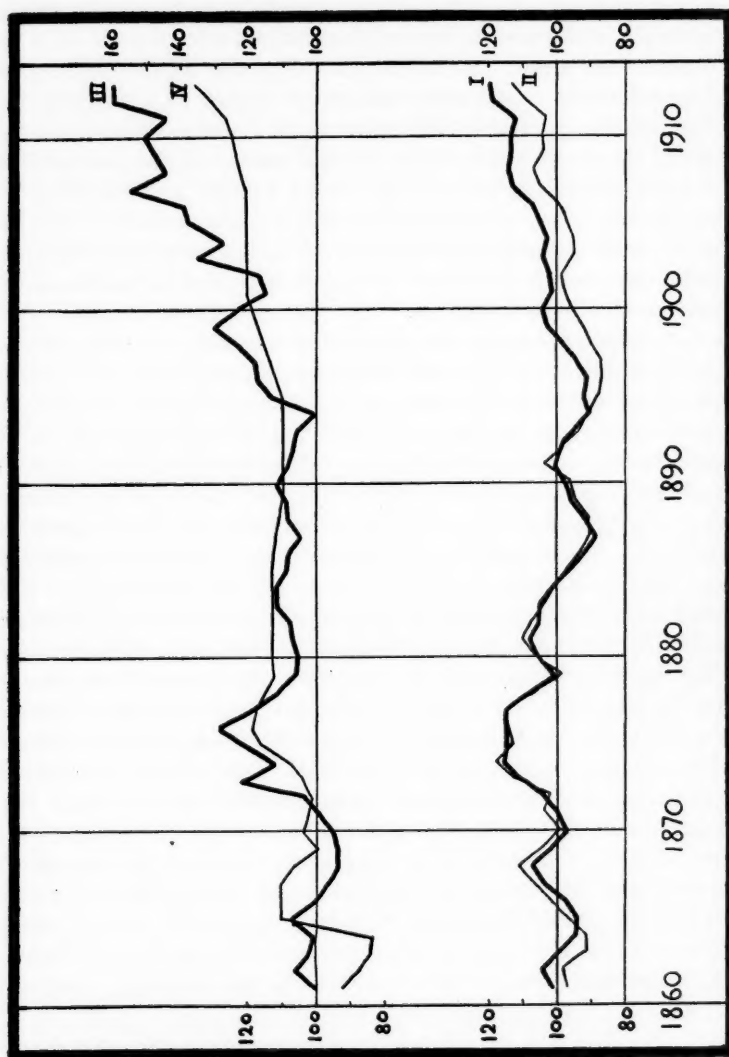

Fig. 1. Kurve I forestiller det af Myrdal beregnede Indeks over Leveomkostninger i Sverige.

Kurve II er det tilsvarende danske Indeks.

Kurve III er Myrdals Huslejeindeks. Kurve IV er dansk Huslejeindeks (1861—70 = 100).

Perioden 1895—1913 ved Henviisning til den relativt høje Husleje, der regnes med i det svenske Budget; denne virker saa meget kraftigere, som Huslejen stiger meget stærkere end de øvrige Elementer i det svenske Leveomkostningsindeks.

Tilbage staar imidlertid at forklare, hvorfor Tolden ikke giver sig noget Udslag i Leveomkostningerne i Aarene 1888—95. For det første maa det imidlertid erindres, at Tolden i disse Aar var betydelig lavere end fra 1895; for det andet vil det ses, at Huslejen i det svenske Indeks netop faldt i Aarene 1890—1894.

Ved foruden Korn- og Meltolden tillige at tage Hensyn til Forskellighederne i Huslejeindekset, vil vi opnaa en meget høj Grad af Overensstemmelse mellem de to Indices for Leveomkostningerne gennem hele Perioden.

Dette Resultat er maaske mindre overraskende end det ved første Øjekast ser ud til. Man maa nemlig erindre, at de Varer, der indgaar i et saadant Budget i alt væsentligt er elementære Livsforbrødenheder, og disses Priser har gennem hele Perioden været frie og — bortset fra Told — stærkt internationalt paavirkede Markedspriser. Havde det drejet sig om et mere kompliceret Budget omfattende en stor Procentdel af Tjenesteydelser eller mere individualiserede Varer, var Overensstemmelsen næppe blevet saa stor.

Baade Professor Myrdal og jeg kunde aabenbart have sparet os adskillig Møje baade med Hensyn til Sammensætningen af et Budget og med Hensyn til Overvejelser af, om man skulde benytte Detail- eller Engrospriser; thi Budgettets Sammensætning er — inden for vide Grænser — temmelig ligegyldig, og Engros- og Detailpriser følger for denne Slags Varer nøje hinanden¹⁾; Betydningen af Bestræbelserne ligger imidlertid i, at man ikke sikkert kunde vide dette, og at det nu er grundigt fastslaaet.

Forinden jeg forlader Undersøgelsen af Leveomkostningerne, kan der være Anledning til at gøre endnu et Par Bemærkninger om Beregningen af Huslejen. Myrdal bygger paa den Hypotese, at Bevægelserne i Huslejen svarer nogenlunde til Bevægelserne i Bygeomkostningerne. Hvad siger nu Sammenligningen i Fig. 1 om denne Teoris Rigtighed?

Hvis man kan gaa ud fra, at Bygeomkostningerne i Sverige og

¹⁾ Dette fremgaar nærmere af »Arbejdslønnen i Danmark« S. 161 ff., hvori paavises, at for alle de vigtigere Varer er der en nær Forbindelse mellem Engros- og Detailpriser, idet dog Marginalen gradvis kan undergaa nogen Forskydning.

Danmark bevæger sig paa samme Maade, skulde man vente, at de to Kurvers Trend vilde følge hinanden ret nøje. Bortset fra Niveauuforskydningen i 60'erne, hvis Aarsag tidligere er forklaret, er dette ogsaa i grove Træk Tilfældet indtil 1895; i den voldsomme Stigningsperiode for Byggeomkostningerne, som da indledes, følger den danske Kurve imidlertid kun langsomt efter.

Mon man ikke heraf kan drage den Slutning, at selv om Befolkningen stadig vokser, og der bygges nye Huse, vil Gennemsnithuslejen dog kun langsomt følge Byggeomkostningernes Bevægelse; navnlig vil dette være Tilfældet, naar Bevægelserne i Byggeomkostningerne foregaar i hastigt Tempo. Grunden hertil er, at kun i de nye Boliger kan man regne, at Lejeniveauet følger Byggeomkostningerne; ved nyindgaaede Lejemaal nærmer Lejen sig dertil uden dog helt at følge Byggeomkostningerne, men i den store Masse af Boliger, der hverken er nye eller skifter Lejer, holder Huslejen sig i stort Omfang vanemæssigt konstant eller ændres kun i beskedent Omfang.

Denne Forklaring stemmer med Figur 1; den modsiges imidlertid tilsyneladende af en Statistik, som Myrdal har lavet paa Grundlag af Lister over Huslejen i Huse tilleje i Stockholm¹⁾ fra 1883 til 1913, idet Stigningen i disse Tal fra ca. Aar 1900 til 1913 endog overstiger Stigningen i Byggeomkostningerne. Imidlertid drejer det sig for det første om en Periode, hvor Stockholm var i rivende Udvikling, og hvor derfor Lejen i nye Huse godt gennem en Periode kan overstige Byggeomkostningerne, og hvor endvidere Stigningen i Grundværdierne kan have spillet stærkt ind; for det andet drejer det sig netop her om nye Lejemaal, hvoriblandt de nye Huse sandsynligvis udgør en meget stor Del. Den stockholmske Statistik rækker altsaa ikke ved den ovenfor givne Forklaring af Forholdet mellem Byggeomkostninger og den gennemsnitlige Husleje.

Til Afslutning skal gøres et Par Bemærkninger af metodisk Karakter. Det vil bemærkes, at Myrdals Huslejeindeks i visse Perioder har et stærkt savtakket Præg; dette vilde blive endnu mere fremtrædende, hvis vi havde afbildet det længere tilbage i Tiden. Disse Uregelmæssigheder tyder paa, at Materialet har været for lille til, at de store Tals Lov har kunnet udligne Iagttagelsesfejlene, idet der ikke er nogen Grund til at antage, at Byggeomkostningerne virkelig forløber saa uregelmæssigt. Det

¹⁾ Cost of living S. 133.

forekommer mig derfor, at Indekset burde have været udjævnet, forinden det indgik i det samlede Leveomkostningsindeks. Man havde ganske vist derigennem renonceret paa at lade de i Huslejen faktisk forekommende Svingninger gøre sig gældende i Leveomkostningsindekset, idet man havde maattet nøjes med en Trend, men dette maa anses for at være bedre end at lade Svingninger, som ikke har fundet Sted, præge Indekset. En lignende, men dog svagere Anke kan rettes imod det af mig udarbejdede Huslejeindeks. Der kan nemlig ikke være Tvivl om, at de Svingninger, som mit Indeks udviser, forud for 1880 er en Del overdrevne; de repræsenterer jo Svingningerne i Lejen ved nyindgaaede Lejemaal, men som allerede nævnt har Lejen for den samlede Boligmasse næppe bevæget sig saa stærkt. Til mit Forsvar kan dog anføres, at de Svingninger, mit Indeks udviser, falder sammen med samtidige omend mindre udprægede Svingninger i Huslejens Gennemsnitsniveau, mens det samme ikke altid kan siges om Svingningerne i Myrdals Indeks.

Hvad dernæst angaar den svenske *Lønundersøgelse*, da er Mulighederne for en frugtbar Sammenligning betydelig mindre. Hovedvanskeligheden ligger deri, at mens den svenske Undersøgelse er baseret paa Oplysninger fra 40—250 Virksomheder inden for Mine- og Fabriksindustri, saaledes at Materialet har kunnet underkastes statistisk Behandling, har jeg ved mine Undersøgelser i Institutet for Historie og Samfundsøkonomi kun haft Oplysninger fra nogle ganske faa Virksomheder, ovenikøbet spredt over Industri, Haandværk og forskellige offentlige Institutioner. Materialet har derfor i Reglen ikke kunne behandles statistisk, men dets repræsentative Betydning har maattet belyses ved at sammenholde det med andet Materiale, der med visse Tidsmellemrum eller i visse Perioder har været til Raadighed.

Ved den svenske Undersøgelse har man søgt at beskrive Lønuudviklingen ved vejede Indekstal omfattende f. Eks. mandlige Arbejdere i hele Gruppen Mine- og Fabriksindustri; en tilsvarende Talrække kan aabenbart vanskelig opstilles paa Grundlag af det danske Materiale. Ikke desto mindre lønner det sig alligevel at foretage en Sammenligning.

Side 62 i »Wages in Sweden«, finder vi det lige nævnte Indeks over Nominal- og Realløn for mandlige Arbejdere i svensk Industri som Helhed over Perioden 1863—1913. Med Basis i Aarene 1861—1870 er Indekstallet for 1913 288; denne Stigning er betydelig stærkere end Stigningen i Haandværkernes Indtægt i Dan-

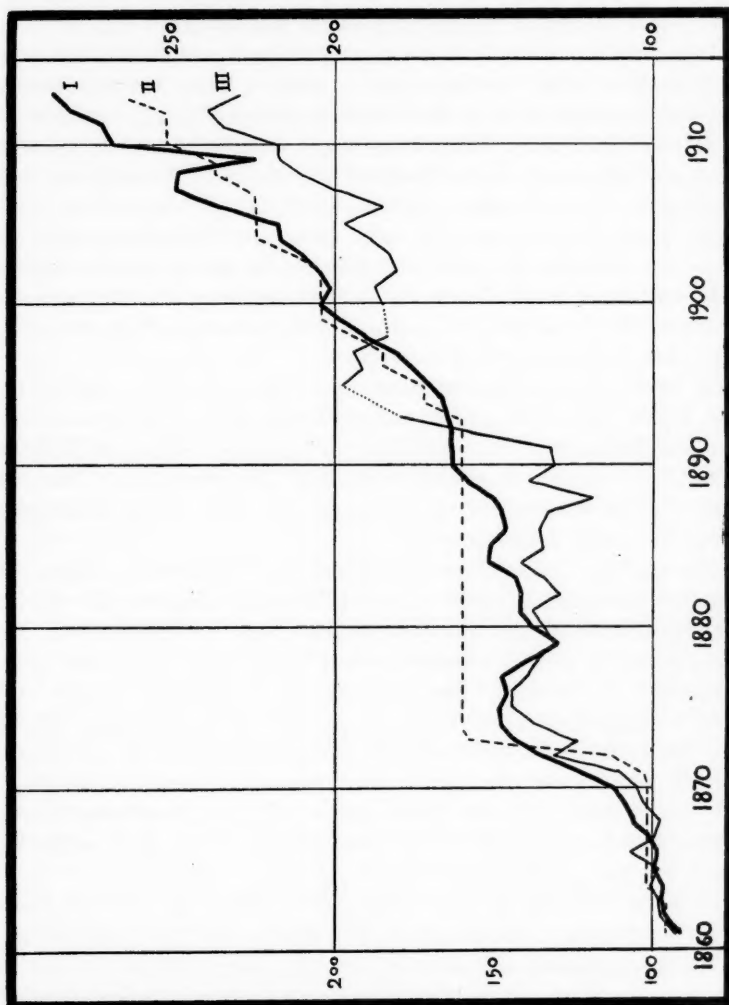

Fig. 2. Kurve I Aarsfortjeneste for Arbejdere i Mine- og Fabrikksindustri i Sverige.
 Kurve II Aarsfortjeneste for Arbejdsmænd i Jak. Holm & Sønners Tovværksfabrik.
 Kurve III Aarsfortjeneste for Svende hos Tømrermester Weber, Roskilde (1861—70 = 100).

mark; derimod svarer den nogenlunde til Indtægtsstigningen for ikke-faglærte Folk og Industriarbejdere, hvor Lønnen fra 1860 til 1913 gennemgaaende er tredoblet. Samtlige Kilder, der indgaar i mit Materiale, stemmer overens paa dette Punkt.

Ifølge den svenske Undersøgelse var den gennemsnitlige Aarsfortjeneste i 1860 414 Kr. Her i Landet har Aarsfortjenesten for ikke-faglærte Folk i Provinsen rimeligvis ligget mellem 350 og 400 Kr. paa dette Tidspunkt, mens Aarsfortjenesten i København har ligget ca. 50 Kr. højere. De faglærte Arbejders Aarsfortjeneste har utvivlsomt været mindst 50 pCt. højere og altsaa ogsaa betydeligt højere end den beregnede Aarsfortjeneste for Mine- og Industriarbejdere i Sverige. Da den svenske Undersøgelse omfatter baade faglærte og ikke-faglærte, ser det nærmest ud til, at Fortjenesten her i Landet ved Periodens Begyndelse har ligget noget højere end i Sverige.

Til nærmere Illustration hidsættes Fig. 2, hvor de tre Kurver med Basis 1861—70 repræsenterer henholdsvis den gennemsnitlige Aarsfortjeneste for mandlige Arbejdere i Mine- og Fabrikindustri i Sverige, Aarsfortjeneste for Tømrersvende i Roskilde samt Aarsfortjeneste for Arbejdsmænd i Jak. Holm & Sønners Tovværksfabrik i København.

Indekstallene for Tømrersvendenes Fortjeneste følger de svenske Indekstal ret nøje indtil 1878; i de følgende 13—14 Aar har Tømrersvendenes Fortjeneste en svagt nedadgaaende Tendens, mens de svenske Industriarbejders Fortjeneste har en opadgaaende Tendens. Tømrersvendenes Fortjeneste stiger voldsomt i Begyndelsen af 90'erne, og naar derved op paa Niveau med de svenske Industriarbejdere; fra 1896 til 1906 er Stigningen for Tømrersvendene kun svag, mens det svenske Indeks stiger meget kraftigt; fra 1906—12 er Stigningshastigheden den samme for begge Rækkers Vedkommende, men de svenske Tal ligger nu paa et betydelig højere Niveau.

Ser man dernæst paa Arbejdsmændene hos Jak. Holm, finder vi, at Stigningen i 70'erne er en Del større end i Sverige, derefter er Aarsfortjenesten uforandret til 1893, men allerede i 1889 har den svenske Kurve indhentet Jak. Holm-Kurven, og Resten af Perioden følges de i Hovedsagen ad.

Hovedresultatet af Sammenligningen bliver, at naar henses til, at Leveomkostningerne her i Landet fra 1895 har været en Del lavere end i Sverige, har Arbejdsmænd og Industriarbejdere her i Landet indtil ca. 1905 forbedret deres Indtægtsforhold fuldt saa

meget som i Sverige; for Haandværkerne derimod har Udviklingen været mindre gunstig.

*

Jeg har i det foregaaende hovedsagelig beskæftiget mig med en Sammenligning af Resultaterne af den svenske og danske Undersøgelse, men dermed er den Interesse, der knytter sig til de to svenske Bøger ingenlunde udtømt. For det første er de anvendte Metoder værd et nøjere Studium, som man i høj Grad kan drage Lære af ved fremtidige Arbejder, og endelig indeholder begge Bind en Fylde af Enkeltheder, som maaske i mange Henseender er vigtigere end Hovedresultaterne. Hvad Myrdals Undersøgelse angaar, vil jeg henlede Opmærksomheden paa det uhyre Arbejde, der er gjort paa at studere de lokale Prisforskelligheder. Desværre er disse Forskelligheder vel nok i mange Tilfælde mere Udtryk for Mangler ved Materialet end for reelle lokale Prisforskelligheder, men noget kan der vel nok bygges paa dem.

Med Hensyn til Lønundersøgelsen skal Opmærksomheden først og fremmest henledes paa Fremstillingen af Lønudviklingen inden for de forskellige Industrigræne, hvorover jo de summariske Gennemsnit, som tidligere er omtalt, er bygget, men dernæst vil de Monografier over enkelte Virksomheder, som Bogen indeholder, kunne danne Basis for interessante Studier.

Med Hensyn til de anvendte Metoder, da er der som nævnt meget at lære gennem et nærmere Studium; paa enkelte Punkter kan man stille sig skeptisk, om man har truffet det rette. For det første kunde jeg ønske, at man foruden at beregne den faktiske Fortjeneste havde skænket Lønsatserne nogen Opmærksomhed. Det er jo af stor Interesse at samle saa meget Materiale som muligt til Belysning af, hvorledes disse Lønsatser reagerer, idet de i hvert Fald paa kortere Sigt er Udtryk for Lønningen som Omkostning. Paa dette Punkt har Undersøgelsen imidlertid ikke gjort nogen Indsats.

Det man interesserer sig for i Undersøgelsen er først og fremmest Arbejdernes Aarsfortjeneste, som det synes særlig med Hensyn paa ved Hjælp af Leveomkostningsberegningen at kunne belyse Arbejdernes Kaar gennem Perioden.

Nu er dette at beregne en typisk Aarsfortjeneste for større Grupper af Arbejdere eller for samtlige Arbejdere en vanskelig, man kan vel sige uløselig Opgave; det, der gør Opgaven umulig, er Eksistensen af periodisk eller semi-permanent Arbejdsløshed, idet denne ikke med samme Sandsynlighed rammer alle Ar-

bejdere. Naar dette er Tilfældet, kan der aabenbart ikke findes nogen typisk Aarsfortjeneste.

Ser man imidlertid bort fra dette Moment, saa synes Opgavens Løsning at maatte kræve, enten at man har Arbejdernes samlede Fortjeneste (i Gruppen eller i Landet som Helhed) og Antallet af Arbejdere, eller at man ved Hjælp af Timefortjenesten beregner en typisk Aarsfortjeneste for en fuldt beskæftiget Arbejder og reducerer denne ved Hjælp af Arbejdsløshedsprocenten. Denne Fremgangsmaade bruges af den officielle Statistik her i Landet.

Analogt hermed maatte man ved den svenske Undersøgelse have forsøgt at fremskaffe for hver Gruppe, hvis Fortjeneste man har undersøgt, samlet Fortjeneste og samlet Timetal, samt Arbejdsløshedsprocenten i Faget eller Branchen. Dette har man imidlertid ikke haft Materiale til. Men saa bliver Spørgsmaalet, om man da ikke maatte afstaa fra en Beregning af den faktiske gennemsnitlige Aarsfortjeneste og holde sig til den faktiske Aarsfortjeneste for fuldt (eller i Tilfælde af Sæsonfag normalt) beskæftigede Arbejdere. Man vilde da ikke have faaet den Del af Konjunkturbevægelsen med, der hidrører fra skiftende Beskæftigelse, men det umulige bør man vel heller ikke tilstræbe.

Det indses nemlig ikke, at man har klaret Vanskelighederne ved den Metode, der er anvendt. Den Fremgangsmaade, man har benyttet, bestaar jo i, at man i hver Virksomhed har valgt at følge Fortjenesten hos nogle faa navngivne Arbejdere, som man ansaa for repræsentative; herved har man bl. a. taget Alderen som Rettesnor; Spørgsmaalet er imidlertid, om det ikke snarere er Ancienniteten inden for Virksomheden end Alderen, der er afgørende for Lønnen. Systemet har medført, at man jævnlig har maattet ombytte en Arbejder med en anden. Denne Ombytning er gjort saa omhyggeligt som muligt, men det kan vel ikke nægtes, at den kan føre til Forandringer, som ikke kommer Opgaven ved.

Dette skal jeg imidlertid lade ligge; det er muligt, at Materialet ikke har tilladt nogen anden Fremgangsmaade. Af større Betydning er det, at den Ledighed, som disse udvalgte Arbejdere har haft, naar den ikke kan henføres til disse Arbejdere alene, men til Virksomhedens Forhold i det hele, har man lagt til Grund for Beregningen af den normale Aarsfortjeneste i Faget (Branchen). Dette forekommer mig at være en tvivlsomt Fremgangsmaade. Hvor den paagældende Virksomhed er helt standset giver den na-

turligvis det rigtige Resultat for den paagældende Virksomhed, men hvor Virksomheden vel holdes i Gang, men Arbejdertallet svinger, er det jo ikke sikkert, at den Arbejdsløshed, de udvalgte Arbejdere har, er typisk for Virksomheden. Og selv om dette var Tilfældet, er det vel endnu mindre sikkert, at den er typisk for hele Branchen, der ogsaa omfatter en Række andre Virksomheder.

Naar man har et saa stort Materiale som ved denne Undersøgelse, kan man vel regne med, at Konjunkturbevægelsernes Indflydelse giver sig et vist Udslag i den beregnede Aarsfortjeneste; men om den Størrelsesorden, som disse Svingninger har, er et rigtigt Udtryk for Konjunkturernes Indflydelse paa Arbejdernes gennemsnitlige Aarsindtægt og altsaa om Arbejderklassernes Indtægt som Helhed giver den fulgte Fremgangsmaade ingen Garanti for. Alt hvad man faar at vide bliver derfor, at Arbejdernes gennemsnitlige Indtægt svinger med Konjunkturerne, men dette vidste man i Forvejen, og da man samtidig ved, at der er store Grupper af Arbejdere, som ikke er udsat for Konjunkturarbejdsløshed, er de paagældende Gennemsnitstal for saa vidt angaar Konjunktursvingningerne ikke meget værd.

Paa Siderne 37—39 diskuteres Vægtspørgsmaalet ved Sammenfatningen af forskellige Serier til et almindeligt Lønniveau. Hele Spørgsmaalet er maaske ikke saa vigtigt, eftersom det fremgaar af Undersøgelsen, at de forskellige Serier har bevæget sig temmelig parallelt. Ikke desto mindre har Spørgsmaalet en vis principiel Interesse. De Ting, man tager Hensyn til ved Vægtfordelingen, skal jeg ikke kritisere, men der er dog et Par Punkter, som det synes værd at nævne. Blandt de Kriterier, hvorefter man tildele Vægt, er Seriens Paalidelighed, og denne Paalidelighed bedømmes ud fra Antallet af Arbejdere, hvis Forhold man har undersøgt. Er det ikke lidt dristigt at anvende denne Maalestok? Naar man saaledes med Flid har udsøgt repræsentative Arbejdere, er der saa ikke Mulighed for, at et ringe Antal kan give et lige saa paalideligt Udtryk, som Anvendelsen af lidt flere Arbejdere? Det er jo dog dette, der er Formaalet med Udvælgelsen.

Det her anførte er kun en Mundsmag med Hensyn til de metodiske Spørgsmaal, der rejses i disse Undersøgelser; de er alle af Interesse, og de er behandlet med Omhu og Skarpsindighed.

BOGANMELDELSER

Edward Chamberlin: THE THEORY OF MONOPOLISTIC COMPETITION. Harvard Economic Studies. 1933. 213 S.

Joan Robinson: THE ECONOMICS OF IMPERFECT COMPETITION. Macmillan. 1933. 351 S. (tilsendt gennem Høst & Søn).

Samtidig med at Teorien om de mere omfattende Prisbevægelser er i Udvikling under Indflydelse af Tidens Begivenheder, er der ogsaa en Vækst i Teorien om Markedsbetingelser og Prisdannelse for de enkelte Varer. Udgangspunkterne er her dels Driftsøkonomiens Studie af den enkelte Virksomheds Omkostningsforhold og Prispolitik og dels den i det sidste 10-Aar genoplivede rent teoretiske Diskussion om Cournots Duopol og Polypol, d. v. s. Markeder, hvor to eller faa Virksomheder samtidig driver Prispolitik under gensidig Paavirkning af hinanden. Som et Forspil til de to her anmeldte Bøger kan ogsaa nævnes de senere Aars Tidsskriftsdiskussion navnlig i *Economic Journal* om Prisdannelsen, hvor Stordriftens Fordele gør sig gældende, jfr. f. Eks. ogsaa *Schneiders* to Artikler her i Tidsskriftet.

Karakteristisk baade for Chamberlins og for Mrs. Robinsons Bog er, at de giver en intim Forening af Omkostningsteori og Prispolitik og som Hovedemne behandler Sammenspillet mellem den enkelte Virksomheds Handlemaade og Forholdene paa Markedet, der iøvrigt slet ikke mere er det gamle, ensartede Marked for en »Vare«, der overalt sælges under fuldstændig lige Vilkaar.

Chamberlins er den korteste, den fastest opbyggede og den mest praktisk anlagte af de to Bøger. Joan Robinsons Bog, der ogsaa er et meget værdifuldt Arbejde, er noget uensartet, gennemgaar ved Variation af Forudsætningerne et Utal af Kombinationer, der illustreres ved i alt 70 grafiske Fremstillinger. Alt er ikke lige væsentligt og næppe lige sikkert i denne til Tider ret tunge Bog, der dog Gang paa Gang oplives af rammende og dybtgaaende Bemærkninger.

Den Konkurrence, der gør sig bemærket i de mest iøjnefaldende Former som »Konkurrencekamp«, »Konkurrencepriser«, »illoyal Konkurrence« eller »Sikring af Afsætningen mod Konkurrenternes Angreb«, er slet ikke den fri ubegrænsede Konkurrence, som er Forudsætning for store Dele af Teorien og de deraf afledede politiske Doktriner, og hvortil der findes Tilnærmelse paa Markeder, hvor den enkelte Køber eller Sælger er saa lille, at han maa tage Prisen som et udefra givet Faktum. Hvor den enkelte kan føre Prispolitik, d. v. s. har Fordele af at veje Sammenspillet mellem egen Pris og Omsætning, og Konkurrenternes enkeltvis mødes og mærker hinandens skiftende Træk, findes derimod, hvad Chamberlin kalder monopolistisk og Mrs. Robinson »imperfect« Konkurrence. Begrænsningen i Konkurrencen kan

bero paa ulige nær lokal eller personlig Forbindelse mellem Køberne og de forskellige Sælgere, eller paa at det i Virkeligheden drejer sig om forskellige Produkter, som kun delvis kan erstatte hinanden. Chamberlin behandler desuden i Kap. II, der nærmere uddybes i Appendix A, Tilfældet, hvor der er to eller nogle faa ens stillede Sælgere af ganske samme Produkt (Duopol og Polypol), og han kommer sikkert meget rigtigt her til forskellige Løsninger alt efter de nærmere Forudsætninger med Hensyn til Parternes Handlemaade (om man varierer Pris eller Mængde, og i hvilken Udstrækning man regner med, at ens egen Handlemaade vil faa Konkurrenten til at ændre sin).

Teorien om fuldt homogene Markeder med faa Sælgere vil dog formentlig kun i forholdsvis faa Tilfælde give et brugbart Billede af Virkeligheden. Det er paa Markederne med de mere eller mindre differentierede Produkter, med den »monopolistiske Konkurrence«, at det virkelig foregaar.

Som Chamberlin siger, er det i Virkeligheden kun en Gradsforskel, der adskiller, hvad man kalder Konkurrence og Monopol: »If the product is fairly individual, as the services of an electric street railway, or if it has the legal stamp of a patent or a copyright, it is usually regarded as a monopoly. On the other hand, if it stands out less clearly from other »products« in a general class, it is grouped with them and regarded as part of an industry or field of economic activity which is essentially competitive«. »All value problems are related to one category or the other according to their predominant element; the partial check exerted by the other is ignored«. »Monopoly and competition is very generally regarded, not simply as antithetical, but as mutually exclusive. To demonstrate competition is to prove the absence of monopoly, and vice versa« (S. 57). Eller som Mrs. Robinson siger, hvad der karakteriserer Monopol i den gammeldags Betydning er blot, at der er et vist Spring i Kvalitet mellem Virksomhedens Produkt og andres Produkter. Men hvad er »en Vare«? Er den Midlet til at tilfredsstille et Behov, vil der altid være en vis Konkurrence; og er det et helt ensartet Gode, vil de enkelte Virksomheder altid til en vis Grad have Monopol. Det absolute Monopol uden nogen Art Konkurrence kan ikke tænkes, med mindre det samtidig omfatter alle Varer. Den fuldkomne Konkurrence kan derimod tænkes som et Grænsetilfælde, hvor Efterspørgslen efter den enkelte Virksomheds Varer er uendelig elastisk, d. v. s. at dens Salg kan udvides, uden at Prisen i mindste Maade trykkes.

Chamberlin kommer nærmere ind paa nogle af de Forhold, som særlig tydeligt adskiller de enkelte Sælgers Produkter, bl. a. Patenter og Varemærker. Paa det sidste Omraade argumenteres der imod den falske, politiske Dialektik, som siger, at Eksistensen af Konkurrence mellem forskellige Mærker viser, at Mærket ikke giver nogen monopolistisk Beskyttelse, idet det med Urette paastaas, at Eksistensen af Konkurrence udelukker Monopol. I et Appendix med Titlen »Some arguments in favor of trade-mark infringement and »unfair trading««, hævdes det, at Beskyttelse mod illoyal Konkurrence er Beskyttelse af Monopol, at Mærket burde omfatte en bestemt Kvalitet og ikke en bestemt Producent's Varer, og at man eventuelt skulde ind paa tidsbegrænset Beskyttelse af Varemærker.

Ved Behandlingen af Prisdannelsen paa Markeder, hvor Køberne stiller sig forskelligt til de enkelte Virksomheders Produkter paa Grund af Kvalitetsforskelle eller geografisk Afstand og dermed følgende Transportudgifter, spiller

den enkelte Sælgers individuelle Efterspørgselskurve — der iøvrigt er afhængig af de andre Sælgers skiftende Forhold og Politik — en afgørende Rolle. Mrs. Robinson kommer ind paa Begrebet »elasticity of substitution« i Forbindelse med Substitutionen mellem Produktionsfaktorerne. Den Anvendelse, J. R. Hicks nylig i »Economica« har givet samme Begreb med Hensyn til konkurrerende Kvaliteter af Forbrugsvarer vil muligvis ogsaa med Fordel kunne anvendes ved Behandlingen af den monopolistiske eller ufuldkomne Konkurrence. En anden Udvikling af Efterspørgselsbegrebet fra en simpel Funktion mellem Pris og Mængde for samme Kvalitet er Chamberlins Fremhævelse af, at den enkeltes Salg ikke alene varierer med hans Pris, men med Produktets skiftende Kvalitet og Reklameudgifter. Disse sidste omtales udførligt. Ligesom for Produktionsomkostningerne er der her en bestemt Relation mellem Udgift og Virkninger, men Virkningen er her at ændre Efterspørgslen enten ved at øge Købernes Viden eller ændre deres Behov. Princippet er i væsentlig Grad at splitte Markedet ved at binde Køberne til de enkelte Sælgere, altsaa gøre Konkurrencen mindre fri. I Forbindelse med Udviklingen og Kompliceringen af den simple Efterspørgselsfunktion, naar man forlader det tænkte, ensartede Konkurrence-Marked, skal nævnes, at den fuldt nøjagtige Løsning paa et lokalt splittet Marked opnaas ved, at de konkrete Prisforskelle svarende til Transportomkostningerne tages i Betragtning. (Chamberlin omtaler ogsaa denne Metode). Naar det drejer sig om Forskellighed paa Grund af Varens Kvalitet m. m., bliver det sværere at naa frem ad denne Vej. Det er ikke nok at behandle Markedets samlede Efterspørgsel blot som en Række Relationer mellem en tænkt fælles Markedspris og samlet Afsætning; hvor meget der sælges, vil bero paa alle de Priser, der anvendes mellem de enkelte Købere og Sælgere. Endvidere maa (som Chamberlin ogsaa antyder) Usikkerhedsmomentet og Virkningen af Tidsforløbet overfor Sammenspillet mellem Pris og Salg tages i Betragtning; og som Schumpeter fremhæver, er Studiet af Ligevægtsbetingelser kun en Begyndelse: »our equilibrium analysis is really a tool for the analysis of cronic disequilibrium«.

Ved teoretiske Undersøgelser angaaende den fordelagtigste Prispolitik paa Omraader, hvor Prispolitik kan føres, d. v. s. hvor Konkurrencen ikke er absolut gnidningsfri, har man sædvanlig som Maalestok anvendt Maximum for Overpris Gange Mængde (udtrykt paa en Figur som et Areal), beregnet paa Grundlag af Efterspørgselskurve og Gennemsnitsomkostninger, medens Grænseanalysen har været anvendt i Tilfælde af fri Konkurrence. Begge Forfattere — stærkest Mrs Robinson — lægger imidlertid ligesom adskillige andre Økonomer i de sidste Aar stor Vægt paa Grænseanalysens Anvendelighed i alle Tilfælde, ogsaa overfor den monopolistiske Ligevægt. Den for Monopolisten gunstigste Omsætning bestemmes da, hvor Grænseomkostningen svarer ikke til Prisen, men til Tilvæksten i Bruttoindtægt, den saakaldte »Grenzumsatz«. Denne Størrelse er lavere end Efterspørgselsprisen ved Grænsen, fordi en Udvidelse af Omsætningen samtidig med, at den forringer Grænseefterspørgslen, nedsætter Prisen for de tidligere Enheder. Medens den almindelige Efterspørgselskurve svarer til Gennemsnitsindtægten pr. Stk. ved forskellig Omsætning, hvorfor Mrs. Robinson undertiden lader den optræde med det ny Navn Gennemsnitsindtægtskurven, er nævnte Tilvækstkurve et afledet Udtryk for Efterspørgselskurven. Ved fri Konkurrence, hvor man har en

vandret, individuel Efterspørgselskurve for Sælgeren, der er identisk med Prisen, falder Pris, Grænse- og Gennemsnitsomkostning sammen. Grænseomkostning er her lig Pris, fordi denne i det specielle Tilfælde svarer til Grænseindtægt. Ogsaa ved Prisdifferentiering maa Tilvæksten i Indtægt ved en marginal Udvidelse paa hvert af Delmarkederne svare til den marginale Omkostning. Det monopolistiske Ligevægtpunkt kan iøvrigt foruden ved Hjælp af nævnte Arealmetode, der bygger paa Efterspørgselskurve og Gennemsnitsomkostningskurve, og ved nævnte Grænsemetode findes ved at se, hvor Afstanden er størst mellem Kurver, der udtrykker Totalindtægt og Totaludgift. Mrs. Robinson finder et af Efterspørgslens Elasticitet bestemt Forhold mellem Monopolpris og Grænseomkostning. (Denne skal multipliceres med Elasticitetskoefficienten divideret med Koefficienten minus 1).

Begge Forfattere regner sædvanlig med, at Grænse- og Gennemsnitsomkostninger for den enkelte Bedrift først falder ved Udvidelse af Produktionens Størrelse indtil et Minimum, der ligger senest for Gennemsnitsomkostningerne (nemlig hvor disses Kurve skæres af Grænsekurvens opadstigende Gren), og derefter atter stiger. Nogen nærmere Analyse af Omkostningsforholdene i det lange og det korte Løb — svarende til Jantzens Kapacitetslov og Harmonilov eller til Schneiders partielle og totale »Anpassung« — kommer de ikke ind paa. Det kan nævnes, at Mrs. Robinson bruger Udtrykket quasi — langt Løb om en Tilpasning, hvor Virksomhedernes Antal forudsættes uforandret. Ved fri Konkurrence er den enkelte Virksomhed i Ligevægt, hvor Prisen svarer til Gennemsnitsomkostningernes Minimum og dermed ogsaa til Grænseomkostningerne. Ved den ufuldstændige eller monopolistiske Konkurrence, hvor den individuelle Efterspørgselskurve er nedadskraanende, naas Ligevægten for den enkelte Virksomhed, f. s. v. der hersker fri Tilgang til Faget, ligesom i det forrige Tilfælde ved den Omsætning, hvor Efterspørgselskurve og Gennemsnitsomkostningernes Kurve berører hinanden (de to Grænsekurver maa da samtidig skære hinanden ved en lavere Pris); men da Efterspørgselskurven er nedadskraanende, sker denne Berøring ved en mindre Omsætning end svarende til Gennemsnitsomkostningernes Minimum, der ved fri Konkurrence berøres af den vandrette individuelle Efterspørgselskurve. Omsat til almindeligt Sprog betyder det, at ved ufuldstændig Konkurrence faar man, som man kender det fra Detailhandelen, mange, smaa og dyre Virksomheder sammenlignet med, hvad man vilde have ved fri Konkurrence. Skal Virksomhederne udnytte Fordelen ved den gunstige Forbindelse med de nærmeste Kunder, en Fordel, der aftager, jo mere Omsætningen udvides, fører prispolitiske, d. v. s. monopolistiske Hensyn til en Omsætning, der er mindre end den optimale, d. v. s. den, der svarer til de laveste Gennemsnitsomkostninger.

Det næste er Spørgsmaalet om en fælles Udbudskurve paa et ufuldkomment Marked. Mrs. Robinson synes at være klar over Vanskelighederne og de fiktive Forudsætninger, der maa knyttes til en fælles Udbudsrække, hvis man i det hele vil anvende dette Begreb. Chamberlin bruger slet ikke Begrebet Udbudskurve. Hver Virksomhed indretter, under Hensyn til sit Marked Betingelser, sin Produktions Størrelse og Kvalitet samt sin Prispolitik og Reklame saaledes, at en individuel Ligevægt søges opnaaet, der samtidig maa være i Harmoni med Købernes og de andre Sælgeres eller, om man vil, »Markedets« Ligevægt. De enkelte Virksomheders Varekvalitet, Priser, Størrelse og Gevinst kan være forskellig. Alle Virksomheder og ikke blot saakaldte »Grænsefir-

maer«, der arbejder uden Gevinst paa Omraader, hvor Tilgangen er fri, virker aktivt med ved Prisdannelsen, idet de enten paa den ene eller den anden Maade tilpasser sig efter de skiftende ydre Betingelser.

Mrs. Robinson kommer ind paa Begrebet »rent« og siger bl. a.: »For any intra-marginal firm the difference between its total receipts and its total cost, including the transfer earnings of the entrepreneur, is the rent of the entrepreneur«. »The difference between the earnings actually received by a certain unit of a factor and its transfer price is its rent from the point of view of the industry«. »The essence of the conception of *rent* is the conception of a surplus earned by a particular part of a factor of production over and above the minimum earnings necessary to induce it to do its work« (S. 124, 110 og 102). Forudsætningen for at der skal opstaa »rent«, taget som Overskud udover Betalingen i andre Anvendelser, maa være, at der ikke er fri Tilgang af paagældende Faktor enten paa Grund af positive Hindringer, eller fordi Tilgangen, hvad der specielt gælder for Driftsherrerne, sker diskontinuert med udelelige Enheder af en vis Størrelse. Der er da et Overskud sammenlignet med Indtægten for tilsvarende Produktionskræfter paa et bestemt andet Omraade. At man under monopolistiske Forhold kun finder forholdsvis lidt *rent* i nævnte Betydning, men at Virksomhedens Bruttoindtægt i det væsentlige dækkes af Omkostningerne, betyder dog ingenlunde, at Monopolet ikke virker paa Prisforhold og Fordeling; dette sker i stort Omfang ved det begrænsede Monopol ved Ændring i Virksomhedens Størrelse og Kapacitetsudnyttelse, Tilføjelse af Salgsudgifter og en ændret Pris paa de benyttede Faktorer paa Grund af ændret Anvendelse. En Regulering af Monopolet kan derfor ikke tage sit Udgangspunkt i givne Priser og Produktionsformer m. m.

I Mrs. Robinsons Bog er yderligere behandlet en Række Emner, som man ikke her skal komme nærmere ind paa: Prisdifferentiering, Nyttebegrebet, Køernes Monopol, der betegnes med det besværlige Ord Monopsony, men som man paa Forhaand kunde vente vilde følge ganske tilsvarende Regler som Monopolet, saalænge man i Overensstemmelse med denne Forfatter holder sig fra Virkelighedens Detailler. Specielt behandles Monopol ved Indkøb af Arbejde og Spørgsmaal om Udbytning. Udbyttet af de fleste af disse Afsnit forekommer dog mere begrænset. Som ogsaa antydte af Chamberlin kritiseres Grænseproduktivitetsteoriens Anvendelse, hvor der findes monopolistisk Konkurrence. Arbejdsgiveren vil paa Grund af det Prisfald og eventuelt den Lønstigning for hele Produktionen, der følger med en Udvidelse, ikke staa sig ved at betale Grænsearbejderen en Værdi svarende til Værdien af det af ham tilføjede Produkt; Lønnen vil blive lavere end Grænseproduktets Værdi og Beskæftigelsen vil tillige indskrænkes.

Til sidst opstilles Spørgsmaalet om, hvordan det gaar i en »World of Monopolies«, om hele Produktionen vil blive indskrænket, hvis alle Produktioner er monopoliserede. Det er dog kun visse Sider af Spørgsmaalet, der tages op. Produktionsfaktorerens Monopolpolitik burde ogsaa være taget i Betragtning. Man ender iøvrigt her let i politiske Spørgsmaal om Tvangsliberalisme, kontrollerede Korporationer eller socialistisk Planøkonomi. Selv hvor Monopolismen er mere begrænset, men dog i væsentlig Grad præger Samfundsforfattningen, opstaa de samme Spørgsmaal og desuden Spørgsmaal om Virkning paa Konjunkturer og samlet Beskæftigelse. Saavel med Hensyn til disse

videre Spørgsmaal som med Hensyn til de i de anmeldte Bøger behandlede driftsøkonomiske Betingelser for Virksomhederne og samfundsøkonomiske Forhold for de enkelte Brancher er der stadig meget at gøre ogsaa efter Fremkomsten af de to Værker. Paa Grund af Synspunkternes Nyhed og Nødvendigheden af først at gøre op med en i stor Udstrækning forældet, klassisk paavirket Tankegang har Arbejdet hidtil været stærkt abstrakt. Den næste og meget interessante Opgave bliver en empirisk Udfyldning af Rubrikkerne.

F. Zeuthen.

Harry D. White: THE FRENCH INTERNATIONAL ACCOUNTS 1880-1913. Harvard Economic Studies, vol. XL. Cambridge Mass. 1933. 359 S. (tilsendt gennem Høst & Søn).

Det her foreliggende Arbejde slutter sig smukt og værdigt til den Række værdifulde induktive Studier, hvormed Professor Taussig og hans Elever har beriget den internationale Handels Teori. Det stadige Omkvæd i Professor Taussigs Forelæsninger var, at »until we test and verify the hypothesis, we have no theory of international trade; we have no more than prolegomena to a theory«. Og det turde være Taussigs største og varigste Fortjeneste paa dette Omraade, at baade han selv og — tilskyndet af ham — Mænd som Viner, Graham, Williams, Angell og nu White er gaaet i Gang med en saadan Prøvelse af de overleverede deduktive Ræsonnementer.

I den foreliggende Bog gælder Verifikationen dels Læren om de internationale Kapitaloverførsels Mekanik, dels den ortodokse Tro paa, at uindskrænket Frihed til at eksportere og importere Kapital er til Fordel ikke blot for Verdensøkonomien i dens Helhed, men ogsaa for de enkelte af Kapitalvandringen berørte Lande taget hver for sig.

Forfatteren forsøger i Arbejdets første Del (S. 36—123) at opgøre Frankrigs samlede Betalingsbalance for hvert enkelt Aar i Perioden 1880—1913. Det Talmateriale, han har haft at bygge paa, er paa mange Omraader yderst magert og næppe heller fuldt paalideligt — han gør selv opmærksom paa, at det viste sig langt ringere end ventet — og han maa derfor ofte nøjes med mere eller mindre vilkaarlige Skøn. Som Helhed synes disse vel underbyggede, ligesom de isprængte metodologiske Betragtninger frembyder adskilligt af Interesse. Til Belysning af Forf.s Talbehandling bør det dog anføres, at Sammentællingen af adskillige Tabelkolonner er forkert (saaledes skal der i Tab. 22 Kol. 28 staa 30.335, i Kol. 29 28.364 og i Kol. 31 30.150, og i Tabel 24 skal Kol. 8 ende med 44.645). En Smule betænkelig bliver man ogsaa, naar Forf. S. 212 om en meget betydelig Afvigelse mellem hans eget Skøn og samstemmende Beregninger foretaget af Rist, Soetbeer, Haupt og de Foville frejdigt erklærer, at »the difference of a billion francs is puzzling and there appears to be no reasonable explanation for it«. Endelig er Kommentaren til Tabel 36 (S. 218—20) noget skødesløst affattet. Skal man tro Tabellen havde Frankrig ikke Depression i 1882 og omvendt ingen Genopblomstring i 1886, saaledes som Teksten angiver. Og for Englands Vedkommende modsiger Tabellen Tekstens Karakteristik af Aarene 1885, 1889, 1895 og 1903, ja for 1889 og 1895 modsiger endog Teksten sig selv.

Af de talmæssige Resultater, der naas, skal her kun enkelte anføres. Medens fransk Kapital anbragt i Udlandet i 1880 androg ca. 13 Milldr. Frcs. og udenlandsk Kapital anbragt i Frankrig samtidig beløb sig til ca. 4 Milldr. Frcs., var de tilsvarende Tal for 1913 44,6 og 5,3 Milldr. De godt 30 Milldr.

Frcs., som Frankrig saaledes netto investerede i Udlandet i disse 34 Aar, anslaaes til mellem Trediedelen og Halvdelen af Landets samlede Opsparing i samme Periode. Alligevel konstateres det — i Modsætning til den gængse Opfattelse — at Frankrig ikke i denne Periode var naaet til det Stadium i et Kreditorlands Udvikling, hvor Renteindtægten af Fortidens Kapitalanbringelser overstiger den aarlige Nyinvestering, og at dets Overskudsimport maa forklares eller bortforklares paa anden Maade (Turistindtægter, der i 1913 anslaaes til 600 Mill. Frcs. og for hele Perioden androg over 13 Milldr. Frcs.; Undervurdering af Eksporten i den officielle Statistik).

I Bogens indledende Kapitel (S. 3—35) gives en klar Oversigt over de forskellige Opfattelser af den Mekanisme, hvorigennem internationale Kapitaloverførsler fuldfyldes. Her modstilles den klassiske »specie-flow-price mechanism« og den moderne »changes-in-demand-schedules mechanism«; i denne Forbindelse søger Forf. bl. a. at dele Sol og Vind lige mellem Keynes og Ohlin i deres kendte Polemik angaaende Transferproblemet. Hans eget Bidrag er her en Fremhævelse af, at Guldets Betydning i Transfermekanismen ikke kan maales med Netto guldebevægelsernes Størrelse; ogsaa en forbi-gaaende Til- og Bortstrømning af Guld kan (ved Siden af Ændringer i Landenes kortfristede udenlandske Tilgodehavender) danne Basis for de Forskydninger i Efterspørgselskurverne, hvorpaa den moderne Transferteori lægger Hovedvægten.

Analysen i Bogens anden Del (S. 127—312) gør Forf. skeptisk overfor Muligheden af at opstille en enkelt Faktor som *causa efficiens* i Transfermekanismen. I hvert Fald lader dette sig ikke gøre for Frankrigs Vedkommende. Han havner derfor (S. 306—10) i en eklektisk Teori, der søger at medtage det væsentlige i begge de stridende Transferforklaringer og supplere dette med andre Momenter, særlig en Fremhævelse af Sammenhængen mellem Konjunkturbevægelserne og de internationale Kapitaloverførsler, en Sammenhæng, der dog desværre ikke lader sig nærmere belyse paa Grundlag af det foreliggende franske Materiale. Som venteligt hos en Elev af Taussig er saavel Kritiken af den neo-klassiske Teori som Tilslutningen til de moderne ikke-ortodokse Synspunkter holdt i meget forsigtige Vendinger. Det fremdragne Materiale synes i Virkeligheden at tale stærkere til Gunst for det moderne Standpunkt, end Forf. selv vil medgive, jfr. særlig Konklusionen S. 171 og Kurven S. 167. Man undres over, at Forf. først tilsyneladende blankt accepterer Taussigs Begreb »gross barter terms of trade« og ofrer omtrent et helt Kapitel (S. 226—38) paa Beregningen heraf, naar han dog sluttelig kommer til det — utvivlsomt rigtige — Resultat, at dette Begreb er saa temmelig værdiløst. Til Gengæld maa det beklages, at han ikke har gjort Brug af Sondringen mellem »commodity terms of trade« og »factoral terms of trade«; derved vilde f. Eks. den besværlige Udredning S. 253—54 have vundet i Klarhed; til den der paa pegede Mulighed for, at ændrede »barter terms of trade« kunde skyldes Forandringer i »real costs«, burde iøvrigt være føjet, at de evt. ogsaa kunde bero paa Ændringer i »reciprocal demand«, en Mulighed, som dog senere antydes i en parentetisk Bemærkning S. 261. Det er ikke rigtigt, naar det om Forholdet mellem den klassiske og den moderne Transferteori hedder, at den Tendens mod Ligevægt, som fremkaldes gennem selve Efterspørgselskurvernes Forskydning, kan fremmes eller hæmmes ved For-

skydninger i Forholdet mellem Import-, Eksport- og Hjemmemarkedsvarenes Priser; disse Ændringer i »sectional price levels« virker ganske rigtigt som »a supplementary force, which is potent in proportion with the need«, d. v. s. de kan fremme Tilpasningen mere eller mindre stærkt, men det ses ikke, hvorledes de ligefrem skulde kunne modvirke den.

Forf. stiller sig ogsaa skeptisk overfor den traditionelle Opfattelse, hvorefter en Indgriben i Kapitalens Frihed til at strømme fra Land til Land ubetinget maa fordømmes. I Lyset af de senere Erfaringer kan jo ethvert Barn kritisere den Retning, Kapitalstrømmen fra Frankrig tog, men ogsaa paa Basis af de paa Investeringsiden foreliggende Kendsgerninger var der efter Forf.s Mening Tale om en saa stærk Undervurdering af Risikoen, at Udbyttet af de udenlandske Kapitalplaceringer i Virkeligheden var lavere end af de hjemlige. Ansvarer herfor lægges paa Bankerne og den af dem underkøbte Finanspresse; jo daarligere Debitor, jo højere Emissionsprovision. Der gøres ogsaa opmærksom paa, at hvor det er en fremmed Stat eller Kommune, der laaner, behøver Villighed til at betale en høj Rente ikke at være Udtryk for, at Kapitalen finder en særlig produktiv Anvendelse. Det er tænkeligt, at Kapitalanlæggene i det fremmede har billiggjort visse Importvarer for den franske Forbruger og sat visse franske Eksportindustrier i Stand til bedre at udnytte Stordriftens Fordele, men paa den anden Side har Kapitaleksporten efter Forf.s Mening bidraget til den Forskydning, der som Helhed er foregaaet i Forholdet mellem Import- og Eksportvarepriserne til Ugunst for den franske Forbruger, ligesom han ogsaa er tilbøjelig til at gøre den medansvarlig for den apatiske, lidet initiativrige Holdning, der som Helhed har været karakteristisk for fransk Produktion. Det synes dog ejendommeligt, at der ikke i denne Forbindelse peges paa den stagnerende Befolkning, og at denne i det hele taget ikke er nævnt i Bogen med et eneste Ord blandt Aarsagerne til Frankrigs særlig store Kapitaleksport.

Bogen munder ud i følgende Trosbekendelse, der fortjener at citeres til Belysning af den Indstilling, man i Øjeblikket møder hos mange amerikanske Økonomer: »The study of French foreign investments supports, in my opinion, the growing belief that capital exports are not always beneficial to the exporting country and that some measure of intelligent control of the volume and direction of foreign investments is desirable. It may well be that the foreign investments to the *United States in the past decade* have in the main added to the national as well as to the world income while not reducing the real income of the American wage earner, but there is no certainty that continued unrestricted exports of capital will yield similar benefits.«

Sluttelig et Par meningsforstyrrende Trykfejl: Under Diagrammet S. 236 skal staa $\frac{\text{export quantity}}{\text{import quantity}}$ i Stedet for $\frac{\text{import quantity}}{\text{export quantity}}$. Henvisningen S. 219 nederst skal være til C. K. Hobson, ikke til J. A. Hobson. Paa S. 232 nederste Linie staar der 1800 i St. f. 1880. — Blandt Bogens talrige Literaturhenvisninger — dens Bibliografi omfatter foruden officielle Publikationer 113 Bøger og Tidsskriftafhandlinger — møder man kun siger og skriver eet tysk Arbejde — en Afhandling af R. Rosendorff i Jahrbücher fra 1901 om »Die Goldprämienpolitik der Banque de France und ihre deutschen Lobredner«.

Carl Iversen.

Kjeld Johansen: STADEN KØBENHAVNS STATISTISKE KONTOR 1883—1933. Udgivet af Staden Københavns statistiske Kontor. København 1933.

Det er ganske i sin Orden, at dette Jubilæumsskrift udsendtes i 1933, thi da var der forløbet 50 Aar siden den formelle Oprettelse af Staden Københavns statistiske Kontor. Men ikke mindre i sin Orden er det, at Oversigten over Kontorets Udvikling og Arbejder i de 50 Aar indledes med et Afsnit om Københavns Kommunalstatistik før 1883. Og det saa meget mere som den unge cand. polit. *Marcus Rubins* Ophøjelse til Kontorchef næppe reelt har betydet noget synderligt Brud med den foregaaende Tilstand, hvorunder samme Mand allerede ved Siden af en Række kommunalstatistiske Tabelværker af specielt Indhold havde udarbejdet 2 Hefter af »Statistiske Sammen- drag«.

Baade i dette Afsnit om Forhistorien og i den følgende Fremstilling af Statistisk Kontors Liv indtil Jubilæumsdagen faar Læseren god og nøjagtig Besked om, hvad der er sket — og hvorfor det er sket. Forfatteren har forstaaet i sin Fremstilling at indkæde netop saa meget om »Motiverne«, at man sættes i Stand til i nogen Grad at bedømme Betimeligheden af de forskellige Arbejder; og paa den anden Side netop saa lidt, at Læsningen ikke bliver trættende. Ikke alene Statistikere af Fag, men ogsaa de mange andre, hvem Livsgerning og Borgersind har givet Interesse for den kommunale Administration, skylder Kontorchef *Kjeld Johansen* Tak for den foreliggende Skildring af en Institution, som fra en beskedene Begyndelse voksede sig baade stor og stærk.

Stor først og fremmest ved de omfattende administrative Arbejdsfelter, der er henlagt under Statistisk Kontor, Udarbejdelsen af Valglisterne og Bestyrelsen af Folkeregistret.

Og stærk ved at røgte baade disse Gøremaal og de rent statistiske Opgaver paa saadan Maade, at Kontorets Arbejde i stigende Grad er blevet et uundværligt Led i Stadens Styrelse. Ogsaa udadtil er der vundet i Styrke, dels ved efterhaands Udvidelse af Kontorets Aktionsradius (Frederiksberg, Gentofte, de fjernere Forstadskommuner), dels ved Valget af tidssvarende Publikationsformer (»Sammendragene«, Aarbogen, Maanedsskriftet); at man i sidstnævnte Henseende troligt har fulgt i Landsstatistikens Fodspor (lige til en lidt forvirrende Efterligning af Aarbogens typografiske Apparition), bemærker jeg uden Malice.

Paa mere indgaaende Vis at følge Kontorchef *Kjeld Johansen*s Indbydelse til en Bedømmelse af Statistisk Kontors Gerning (S. 107), tillader hverken Tidsskriftets Plads eller Anmelderens Tid. Men jeg vil dog gerne tilføje dette, at selv om der tilsyneladende har været en Tidevandsbevægelse i Statistisk Kontors Udvikling, staar det for mig saadan, at det Initiativ, hver Tid har krævet, altid har været til Stede. Det skader ikke, at der nu og da kommer Perioder, hvor der bliver Tid og Kræfter at ofre paa Konsolidering og Uddybning under det Arbejde, der følger med at »vende Bunken«.

I Forbindelse hermed maa jeg have Lov til at uddybe en Udtalelse af *Kjeld Johansen*, som jeg iøvrigt finder fuldkommen rigtig. Forf. fremhæver (S. 108), at Initiativet i den statistiske Tjeneste som Regel ligger hos Lederen af det paagældende Bureau og ikke hos den Myndighed, der skal bevilge Pengene. Det er rigtigt, at det hører til den officielle Statistiks Opgave saa at sige at føle Tiden paa Pulsen for i rette Tid at kunne staa rustet med en

Viden, som der vil blive Brug for. For saa vidt kan man sige, at Statistikerens selv vælger sine Opgaver, kun at han i høj Grad er bunden i sit Valg. Der er Grund til stærkt at understrege dette sidste, fordi det indenfor den store Kreds af Medborgere, som vi Statistikere maa ulejlig med Spørgsmaal, er en udbredt Opfattelse, at vi uden Skrupler forulemper dem, alene for at kunne tilfredsstille en rent professionel Trang til Viden. Men der er maaske Anledning til yderligere at gøre opmærksom paa, at der, foruden Statistikerne og den bevilgende Myndighed, i alt Fald for Landsstatistikens Vedkommende er en tredje Faktor, der spiller ind, nemlig de mange officielle og private Institutioner og Organisationer, der varetager erhvervsmæssige, kulturelle og andre Interesser, og som med større eller mindre Ret kræver sig forsynet med specielt Talmateriale til Brug ved Orientering og Propaganda. Her gælder det om med nænsom Haand at skille Klinten fra Hveden, saa at de Krav om Specialoplysninger, der fremkommer, kun efterkommes efter en nøje Prøvelse af deres faglige og samfundsmæssige Berettigelse.

I et sidste Afsnit, hvor Forf. fremsætter sin Opfattelse af Kommunalstatistikens Opgaver og dens Forhold til Landsstatistiken, udtaler han bl. a. (S. 98), at da der næppe er nogen dansk Købstadkommune, der systematisk igennem en længere Aarrække har søgt at tilvejebringe talmæssige Oplysninger af et saadant Omfang, at de kan tjene som et virkeligt Hjælpemiddel for Kommunaladministrationen i dens mange Forgøreninger, vilde det have været naturligt, om Det statistiske Departement havde lagt større Vægt, end sket er, paa Udvikling af en egentlig Kommunalstatistik. Hertil er at sige, at det Spørgsmaal, om Tilvejebringelsen af en Kommunalstatistik, der sigter længere end til at være blot orienterende, er en naturlig Statsopgave, at dette Spørgsmaal næppe lader sig besvare ved et Pennestrøg. Blandt andet kan der rejses Tvivl om, hvorvidt Opgaven i alle dens Enkeltheder vilde kunne løses forsvarligt af Landsstatistiken, en Tvivl, hvis Berettigelse Forfatteren selv indrømmer ved om en enkelt meget betydningsfuld Gren (Boligstatistiken) at udtale (S. 101), at der her er Tale om en Række Opgaver, hvis tilfredsstillende Løsning kræver specielle Bystatistikere, der lever i intim Føling med det kommunale Liv og kritisk kan kontrolere det indsamlede Materiales Korrekthed. Om en Række andre Grene af den kommunale Statistik (vedrørende Forsørgelsesvæsenet og kommunale Erhvervsvirksomheder) mener Forf. (S. 103), at Udarbejdelsen helst bør foretages af det paagældende »Væsen« selv, dog med en vis Medvirken af Bystatistikerne, hvor en saadan findes; men hvilken Rolle vilde der da paa disse Omraader være forbeholdt Landsstatistiken, om den inddrog Udarbejdelsen af en detailleret Kommunalstatistik under sit Virksomhedsomraade? Forfatteren henviser til, at det svenske statistiske Centralbureau gennem en længere Aarrække har udsendt en kommunalstatistisk Aarbog, hvilket Danmarks statistiske Departement ikke har gjort. Her har Kontorchef *Kjeld Johansen* dog vist overset, at de Oplysninger, der findes i »Årsbok för Sveriges kommuner«, ikke i nogen Maade er af saadan Udførlighed, at de kan »tjene som et virkeligt Hjælpemiddel for Kommunaladministrationen i dens mangeartede Forgøreninger«. Hertil maatte der kræves i det mindste saa meget som det, der gives i »Statistisches Jahrbuch deutscher Städte«, der udgives af Foreningen af tyske Kommunalstatistikere.

Løvrigt har Forfatteren utvivlsomt Ret, naar han slaar til Lyd for en stær-

kere Statisticering af de danske Kommuners Administration. Der er vel kun faa af vore Købstadkommuner, der er store nok til at kunne bære et særskilt statistisk Kontor, men der er sikkert mange, som vilde finde deres Regning ved indenfor Administrationsapparatet at have, hvad *Kjeld Johansen* kalder »et kvalificeret Menneske«, hvorved Forf. forstaar en Person med socialøkonomisk Indsigt og systematisk Skoling i Talbehandling. Hvis Stillinger som Byraadssekretær, Skatteinspektør, Leder af Socialkontorer osv. i større Udstrækning, end det allerede er Tilfældet, blev besat med statsvidenskabelige Kandidater af den høje Standard, som Uddannelsen ved Københavns Universitet nu betinger, vilde Statisticeringen komme af sig selv, og netop i det Omfang og i det Tempo, som Tiden og de lokale Forhold gør det paakrævet eller ønskeligt.

Adolph Jensen.

Hendrik de Man: SOCIALISMENS PSYKOLOGI. Oversat af Andreas Boje. Nyt Socialt Bibliotek (Martins Forlag) 1932. 443 S. 4 Kr.

Det er ikke Nyt Socialt Biblioteks mindste Fortjeneste, at det har udsendt fire Værker, der behandler Socialismens Teori, og det kan maaske tillige tages som Tegn paa, at der for Tiden er Interesse for en Nyrevisionisme. Indenfor Socialdemokratiet er de teoretiske Drøftelser altid traadt i Baggrunden for den praktiske Politik. Socialdemokratiet har ikke opstillet noget Modstykke til den kommunistiske Marxexegese; snarere har man Indtryk af, at den kommunistiske Ortodoksi har virket smittende; men det er forøvrigt en gammel Erfaring, at Beskyldninger for Vranglære fremkalder Kappelstrid i Rettroenhed. Alligevel maa man gaa ud fra, at der er en udbredt Trang til at gaa Dogmerne efter i Sømmene, og det er derfor velgørende at møde en Behandling, der ikke blot gaar løs paa Grundproblemerne; men som ogsaa gaar radikalt til Værks. Dette saa meget mere som Forfatteren er en af det internationale Socialdemokratis veltjente Mænd.

I den danske Forlagsreklame betegnes Bogen som »en stærkt personlig Bekendelse til Socialismens Idé«. Betegnelsen er træffende. For de Man er Socialismen mere end et blot og bart Partiprogram, den er en Verdensanskuelse eller en Samfundsfilosofi, som det har været ham en Samvittighedssag at tænke igennem til Bunds og udforme saaledes, at han personligt kunde staa inde for den. Dette Standpunkt har ført de Man ind i en Konflikt med de Idéer, der har behersket ham fra hans tidligste Ungdom, og Resultatet er blevet et aabent Brud med Marxismen.

Man kan ikke undgaa at faa Respekt for den Redelighed, der har faaet Forfatteren til at tage sit Standpunkt uden Forbehold. Han giver Afkald paa Fortolkningskunster og de billige Formler, hvormed saa mange andre vil tage Brodden af deres Kritik, Vendinger som f. Eks.: »hvis Marx havde levet, vilde han sikkert ogsaa«. De Man nøjes ikke med at angribe »vulgær-marxistiske Udsejlsler«. Han mener, at Marxismen har overlevet sig selv, og han siger det; men han nægter sig dog ikke det dialektiske Ræsonnement, at den syntetiske Udvikling nødvendiggør Antitesen: mod-Marx.

Det er i en kort Anmeldelse umuligt at komme ind paa den Rigdom af Enkeltheder, der vidner om Forfatterens indgaaende Kendskab til Arbejderbevægelsen og store almene Viden og Forstaaelse. Det grundlæggende Synspunkt er, at Marxismen, der er udsprunget af det 19. Aarhundredes videnskabelige Standpunkt og filosofiske Tænkemaade, nødvendigvis maa revideres

i Overensstemmelse med den Udvikling, der har fundet Sted, ikke mindst indenfor Samfundsvidenskaberne.

Angrebet paa Marxismen føres over fem Stikord: Determinisme, mekanisk Aarsagsopfattelse, Historisme, Rationalisme og økonomisk Hedonisme. Vægten ligger paa det næstsidsste. De Mans Kritik er at opfatte som en speciel Side af den almene Revision af Tænkemaaden, som er fremkaldt af den videnskabelige Udvikling; men som rigtignok er slaaet ud i en populærfilosofisk Moderetning, der har Tilbøjelighed til at udarte til Fornufts nihilisme og Mysticisme. En tidligere Tids Tyrketro paa Videnskaben er ved at slaa over i en overdreven Mistillid, som kan psykologisk forklares, men ikke begrundes ved Videnskabens ændrede Synspunkter. Der er ingen Tvivl om, at Videnskabsmændene nu er langt mere forsigtige end for 50 Aar siden, naar det gælder om at fælde en endelig Dom. Der var et Tidspunkt, da man var tilbøjelig til at betragte de vundne Resultater som afsluttende. Stuart Mill's berømte Sætning: »Happily there is nothing in the laws of Value which remains for the present or any future writer to clear up«, staar indenfor Økonomien som symptomatisk Udtryk for en Optimisme, der er blevet gjort til Skamme.

Denne Reaktion mod den letkøbte Skematisering rammer ogsaa Marxismen. Den betyder mindre en Forkastelse end en Videreførelse og en Supplering; men den kræver en ny Metode og en ny Tænkemaade. Ikke mindst kræver den en ny Udtryksform. Mange af de Punkter, de Man behandler, er i Grunden kun Spørgsmaal om Fraseologi. Helt kan man ikke frikende de Man for at gaa lovligt vidt i sit Oprør mod Rationalisme og Materialisme. Enhver Fanatisme ligger ham fjernt, hans Form er særdeles akademisk; men i sin bevidste Stræben efter at frigøre sig for den marxistiske Tankegang er han undertiden tilbøjelig til at pointere Konflikterne stærkere end nødvendigt.

Et af Hovedpunkterne er den materialistiske Historieopfattelse, der i sin klassiske Form gaar ud fra en altfor skematisk Aarsagssammenhæng. Man lægger Mærke til, hvor nær de Mans Opfattelse er beslægtet med de Tanker, Dr. Davidsohn har fremsat i et tidligere Skrift i samme Serie¹⁾. Hos Davidsohn hedder det, at de materielle Forhold bestemmer de aandelige, ikke ved en Kontrol med disses Opstaaen, men ved en Udvælgelse, der kun tillader der Idéer, »der er i Pagt med Udviklingen«, at faa politisk Betydning. De Man udtrykker sig saaledes, at de økonomiske Forhold betinger en Bevægelse uden at bestemme den, og de Man anvender en Analogi, der samtidigt belyser den grundliggende Tankes alment videnskabelige Rækkevidde. Darwin troede, at den biologiske Udvikling fuldbyrdedes ved gradvise Forandringer, fremkaldt af Omgivelsernes Paavirkning. Den moderne Arvelighedsforskning regner ikke med en Nedarvning af erhvervede Egenskaber; men har konstateret visse »spontane« Forandringer af Genotyperne (Mutationer) og har dermed givet Læren om den naturlige Udvælgelse et nyt Indhold, der svarer til Davidsohns og de Mans Formulering af den materialistiske Historieopfattelse.

Samtidig med, at vor Viden er blevet forøget, har man ligeledes vundet en klarere Forstaaelse af dens absolutte Grænser. Som Udtryk for en politisk

¹⁾ J. D.: Økonomisk Historieopfattelse.

Viljesretning er Socialismen i sidste Ende ikke et Spørgsmaal om Erkendelse, men om Socialetik. Paa ganske samme Maade og i ganske samme Aand som Liberalismen har Marxismen indsmuglet Vurderingsdomme i sine videnskabelige Ræsonnementer; men ren Videnskab kan ikke være normativ. Paa den anden Side maa en politisk Samfundsopfattelse, der skal være mere end en driftsbestemt Reaktion, bygge paa et holdbart Erkendelsesgrundlag og udformes med fornuftsmæssig Sammenhæng. I Virkeligheden bunder de politiske Systemers Modsætninger for en ikke ringe Del i en afvigende Bedømmelse af Kendsgerningerne; men Socialismens rent videnskabelige Side maa blive et historisk, sociologisk og psykologisk Studium af Arbejderbevægelsen og have Socialismen til Genstand. Med denne Begrundelse har denne Opgave da ogsaa — formelt — været Hovedsagen for de Man. Dybere set har den først og fremmest været Midlet til at udforme en holdbar personlig Samfundsanskuelse. Men denne bygger paa en etisk Vurdering. Den er i sidste Instans en Trossag. Ud fra denne Erkendelse kan de Man forkaste Socialismens Læresætninger og dog føle sig i fuld Overensstemmelse med dens Idé. I Slutningskapitlet, der har Overskriften: *Credo*, hedder det: »Jeg er ikke længer Marxist, ikke fordi denne eller hin marxistiske Paastand forekommer mig urigtig, men fordi jeg efter at have overvundet Marxismens Betragtningssmaade føler mig nærmere ved Socialismens egentlige Indhold som en tidsbestemt Form for en evig Higen efter en sædelig Samfundsordning«.

Til Analysen af Arbejderbevægelsen medbringer de Man sit Kendskab til den moderne Dybdepsykologi ogPsykoanalysen, til Freud og Adler. Han har sin Tids Forstaaelse af det driftsbestemte i Menneskenaturen. Hans Hovedinteresse er den socialistiske Motivlære, der maa bygge paa Arbejderens Retsbevidsthed og sociale Ringhedskompleks, og ikke kan nøjes med at veje de velforstaaede økonomiske Interesser. Det er i Overensstemmelse med Bogens Titel, at dens vigtigste Indsats ligger paa det psykologiske, et af de Felter, hvor Forskningen i særlig Grad har banet Vej for nye Betragtningssmaader; men det vilde være urigtigt at bedømme Værket efter dets Originalitet. Det samler Synspunkter, som har været gjort gældende fra den tyske Revisionismes Dage. Naar de Man f. Eks. opfatter Socialismen som en Bevægelsesretning og ikke som et Maal, gentager han kun Bernstein, og det samme gælder talrige Enkeltheder, ligesom de Man naturligvis har suget Næring af den »borgerlige« Kritik.

Skønt de Man har Fordelen af 27 Aars historisk Udvikling forud for Bernstein, turde det dog være tvivlsomt, om »Socialismens Psykologi« faar større praktisk Betydning end »Voraussetzungen«. Der er utvivlsomt mange af de Socialdemokrater, der føler Trang til at tænke Problemerne igennem, som vil følge samme Retningslinier, og hvad Partiet (eller rettere Partierne) angaar, er den praktiske Politik forlængst vokset fra Teorien. Dagens Opgaver løses ud fra Øjeblikkets Tarv, bevidst eller ubevidst i Overensstemmelse med de Synspunkter, de Man paaviser og gør sig til Talsmand for. Dette rent faktisk, udad til søger man saa vidt muligt at paaberaabe sig Sammenhængen med Doktrinerne, og for Eksperter i Fortolkningens Kunst er det næsten altid en smal Sag at paavise Overensstemmelsen med den officielle Trosbekendelse. Helt tilfredsstillende er denne Fremgangsmaade ikke; men den er praktisk og den er anerkendt. De Man kunde have tilføjet, at ikke blot

indenfor Socialdemokratiet, men ogsaa i den russiske Kommunisme finder man Uoverensstemmelser mellem Praxis og Lære. Revisionismens store Dilemma bestaar i, at Socialismen ikke blot er et intellektuelt System, men ogsaa Bekendelsesformular for Masserne. Læresætningernes Sandhed betyder kun lidt, hvis de mister deres Agitationskraft.

De Man kender Vanskeligheden; men han tager ikke Stilling til den. Og dog opfatter han de marxistiske Læresætninger som Ordsymboler, hvis Værdi er af religiøs Natur. Fremfor alt understreger han det nære Slægtskab med Kristendommens Symboler (som maaske er særligt tydeligt i den socialistiske Eskatologi) og slutter deraf, at der maa være Tale om en Appel til de dybestliggende Instinkter (Trangen til en Kompensationsforestilling o. s. v.). Men netop derfor kan man ikke vilkaarligt forandre Trossætningerne uden at skuffe og krænke de troende paa det groveste — om man saa aldrig saa meget har Fornuften paa sin Side.

Den eneste mulige Løsning er en gradvis Udvikling, hvorved visse Læresætninger efterhaanden trænges i Baggrunden. Udenfor Socialdemokratiet kan man iagttage, hvorledes »Revolutionsmythen« har tabt sin Kraft; men Slagord er sejlivede og Processen er pinligt langsom. Selv i bedste Fald hinker den populære Fraseologi langt bagefter den tidsvarende Udtryksform. En Spænding mellem Førernes og Massernes Opfattelse er farlig. Det er vanskeligt med god Samvittighed at forvalte Ritualer, der har mistet den umiddelbare Betydning for en selv, og endnu vanskeligere at opflamme andre til en Begejstring, man selv mangler. Som Tiden gaar, skærpes det praktiske Problem for Socialdemokratiet, hvorledes man skal løse Konflikten mellem det intellektuelle Krav om aaben og redelig Revision og Massernes Troskab mod Symbolerne. Man kan næppe i Længden gaa uden om Problemet med Auers berømte Udtalelse til Bernstein: »... so etwas beschliesst man nicht, so etwas sagt man nicht, so etwas tut man«.

O. Strange Petersen.

DIE BILANZEN DER UNTERNEHMUNGEN. Festgabe für Julius Ziegler, herausgegeben von Karl Meithner in 2 Bänden, 859 + 955. Carl Heymanns Verlag, Berlin, Österreichischer Wirtschaftsverlag Wien, 1933.

I. Band: Grundlegung; Aufbau und Problemkreise der Bilanzen.

II. Band: Sonderbilanzen und Bilanzrevision.

En voluminøs og righoldig Festbuket er dette Værk, som 45 Fagkolleger, Elever og Venner fra Videnskabens, Embedsstandens og Erhvervslivets Verden har overrakt de østrigske Driftsøkonomers Nestor paa 70 Aars Dagen.

Josef Gruntzel lægger for med en inciterende Redegørelse for »Unternehmung und Volkswirtschaft«. Han definerer Erhvervsforetagendet som en varig Organisation af Arbejde og Kapitalgoder med begge disse Produktionsfaktorer i uadskillelig Samhørighed. Væsentlig er den menneskelige Viljes planmæssige Indgriben. Han vender sig mod Amonn's sikre, statiske Veje, som kun en »Driftsherre« fraviger. Gruntzels Driftsherre er blot et planmæssigt handlende Menneske. Han vil ikke have, at Udbytning maa tages med som en Bestanddel af Driftsherrebegrebet: Arbejdsgiveren køber Arbejdet til en Pris, hvis Rimelighed viser sig paa den frie Konkurrences Marked ved Salget. Driftsherren overtager Arbejdernes Risiko for Arbejdsudbyttets Udfald, baade teknisk og kommercielt.

Til de klassiske Værdikomponenter: Jord, Kapital og Arbejde føjer Gruntzel Risikoen. Produktionsfaktorerne fremtræder som Omkostninger, og Overskuddet er det, der tilfalder Risikoen. Risikovederlaget erstatter saaledes Merværdien (Udbytning). Kan den driftsøkonomiske Rentabilitet give sig Udtryk i den samfundsøkonomiske Produktivitet? Den første kan maales nøje, den sidste kan der kun skønnes om. — Samfundsbogholderi vilde være en god Opfindelse. — At der bestaar et Modsætningsforhold mellem Rentabilitet og Produktivitet fremgaar alene deraf, at Produktionsindskrænkninger ofte fremmer Rentabiliteten hos den enkelte. Enkeltbedriftenes Stilling indenfor Samfundet er afhængig af Tiderne og det sociale Sindelag. I Opgangstider vil Individualprincippet udfolde sig, i Nedgangsperioder søger man at hævde Socialprincippet. Under gennemført Planøkonomi levnes der altsaa Enkeltbedriften kun formel Eksistensmulighed; thi hvor den individuelle Dispositionsfrihed ophæves, vil selv med Bibeholdelse af den private Ejendomsret Bedriften blive en funktionærlignende Celle, og man skulde mene, at det eneste logiske Skridt da bliver Erhvervsvirksomheders Socialisering.

I sit Bidrag om »Volkswirtschaftliche und betriebswirtschaftliche Bilanzen« løser Kerschagl ikke Spørgsmaalet om Samfundsbogholderi. Han træder i de gamle Spor med at opstille de gængse tre: Handels-, Betalings- og Fordringsbalance (vi siger Kapitalbalance), hvortil han føjer en fjerde, nemlig »äussere Wirtschaftsbilanz«, en noget uklar Balance, der ikke behøver at gaa op, og som omfatter alle materielle og immaterielle Værdier uden Hensyn til, om de afføder en ensidig eller dobbeltsidig Postering, saasom personlige Tjeneste- og Arbejdsydelser eller Rettigheder.

Paafaldende er det, at Kerschagl ikke omtaler Betydningen af den indenlandske »Handelsbalance«. Den har jo hidtil været en quantité négligeable, skønt den indenlandske Omsætning igennem Handelskædens forskellige Led fra Producent til Konsument er større end den udenlandske og desuden har Betydning for Vurdering af Enkeltbedriftenes eller i hvert Fald Bedriftskategoriernes Samvirken i Samfundshelheden (jfr. vor egen Erhvervstælling fra 1925, hvorefter Omsætningen indenfor Handelsvirksomhederne i 1924 beløb sig til godt 11 Milliarder Kr., hvorimod den totale Udenrigsomsætning kun udgjorde $4\frac{1}{2}$ Milliard).

Nicklisch behandler den begrebsmæssige Sammenhæng mellem Bedrift og Foretagende, Betrieb und Unternehmung. Ogsaa Husholdningen regnes med til Bedrifter i Erhvervslivet. Produktionsbedriften har Frembringelse af Goder, Husholdningsbedriften Frembringelse af Arbejdskraft til Formaål. Foretagsomhed kommer først til, naar Byttehandlingen mellem de producerende Bedrifter iværksættes, og Markedsrisikoen opstaar. Risikoen mangfoldige Former undersøges af Oberparleiter. Naar han under Arbejdsrisiko fremhæver den høje Kvalifikation som et risikoforøgende Moment, glemmer han, at den stærkt specialiserede Arbejdskraft rummer et endnu større Risikomoment; thi den kvalificerede Arbejdskraft kan finde Anvendelse andetsteds, det kan den specialiserede sjældnere, og dette gælder ogsaa Driftsherren. I Driftsherrens dobbelte Arbejdsrisiko — for sig selv og for de af ham beskæftigede — ser Oberparleiter et Skæbnefællesskab.

Inden for denne Gruppe af Bidrag maa endnu nævnes Udgiveren, Karl Meithners »Das Kapital in der Bilanz«, som udmærker sig ved en velgørende Klarhed. Kapital defineres som en abstrakt Værdistørrelse, udtrykt i Penge,

omfattende et Komplex af Goder, hvis Anvendelse tager Sigte paa Opnaaelse af en Merværdi enten i Form af Rente eller Gevinst. Han afleder deraf Begrebet »Unternehmungskapital« (Bedriftskapital) og viser Betydningen af dens statusmæssige Inddeling og Konkretisering i Formuen, Aktiverne.

Bidragets egentlige Kærne giver en overskuelig Redegørelse for Kapitalens Funktioner, men navnlig for dens Ytringsformer paa Bedriftslivets forskellige Stadier og under skiftende finansielle Forhold, hvorved Meithner udstrækker sine Betragtninger til de forskellige Bedriftsformer, fra Enkeltmandsbedriften til de gængse Selskabsformer, Andelselskaber iberegnet.

En Række andre Afhandlinger behandler Regnskabsvæsenet og dets Betydning i forskellige Relationer.

le Coutre skriver således om »allgemein-betriebswirtschaftlichen Ideen-gehalt der Bilanzauffassung«. Han har i et tidligere Bidrag gjort Rede for Statusgrupperingens Problem, hvilket han som Forfægter af den statiske Regnskabsopfattelse nødvendigvis maa lægge megen Vægt paa. Han giver i sin Redegørelse for de forskellige Regnskabsopfattelser en overmaade klar og sympatisk Vurdering af de vigtigste Regnskabsteorier. Derfor virker det ikke ubeskedent, naar han til sidst tager Skæppen bort fra sit eget Lys og lader den statiske Opfattelses Fortrin skinne, nemlig dens Enkelthed og praktiske Brugbarhed.

Ligesom Nationaløkonomen ved Behandling af samfundsøkonomiske Foreteelser maa støtte sig til et erfaringsmæssigt Talmateriale, Statistiken, således maa Driftsøkonomen, der har Enkeltbedriftens Liv til Genstand for sin Erkendelse, grunde sin Undersøgelse paa Regnskabsmateriale. Status og dennes Bedømmelse træder i Forgrunden. Spørgsmaalet om, hvilke Formaal denne Opgørelses- og Opstillingsmaade skal tjene er det, der skiller Lejrene.

Hvad skal Status paavise? Beholdningerne, saa er den statisk; Gevinsten eller Tabet, saa er den dynamisk. Skal man kun indsætte de engang bortførte Værdier uden Hensyn til deres Forandring, eller skal man opfatte Bedriften som Led i Markedsorganismen, altsaa organisk og søge at konstatere Driftsresultatet i Form af Substansforøgelse eller -formindskelse? Skal man desuden regne med den bogførte Vinding, eller skal man kun lade den »realiserede« Gevinst være den, som kan konsumeres, udbetales, udloddes (eudynamisk). Sommerfeld, den eudynamiske Teoris Fader, udvider Gevinstbegrebet i Retning af en Konsolidering med fortsat Vækst af Bedriften for Øje. Han kræver således ikke blot, at Gevinsten skal være lig det realiserede Overskud, der fremkommer ved 100 pCt.'s Hensyntagen til Risici, men at der forinden skal være hensat et passende Beløb til Bedriftsudvidelse (Soliditet i progressiv Forstand). Dette Krav fører over i Selvfinansieringens Problem. — Sommerfelds Opfattelse kunde maaske bedst betegnes som et Forsøg paa en Statuspolitik.

Den statiske Opfattelse vil vise Bedriftens Beholdninger, og det kan den bedst opnaa ved en hensigtsmæssig Gruppering. Statiken er derfor mere en Grupperingslære end en Vurderingslære. Kapital- og Formueregnskab er Statikerens vigtigste Strenge paa Buen.

Schmidt opstiller i »Bilanz und Konjunktur« som Konjunkturaarsager: Ændringer i Produktiviteten, Naturens Indflydelse, Ændringer i Forbruget og »Intervention« (3: Fejldispositioner, valutariske Indgreb, den politiske og socialpolitiske Indflydelse). Schmidt gør kort Rede for de forskellige Konjunktur-

aarsagers Virkninger: de faldende Produktionsomkostninger pr. Enhed bliver til Gevinstforøgelse i Stedet for til Prissænkninger, der vilde have Stigning i Omsætningen til Følge. Naturens Indflydelse bliver bedre vurderet og udnyttet. Driftsherrens Fejldispositioner fører Schmidt tilbage til Negligering af Mængdebevægelser; det er kun Priser, der fremtræder i Regnskabet, og som tilmed grunder sig paa uholdbare Vurderingsprincipper. Dernæst er der Enkeltbedrifternes Isolering, der er en Hindring for Tilpasningen. Denne Mangel kan der bødes paa ved regelmæssige Driftssammenligninger. Men selv Isoleringen forudsat, kan Bedriften ved at beregne sin Gevinstmargin efter Dagsværdi (Tageswertbilanz) faa sig et Konjunkturbarometer, idet en Indsnævring af Marginen advarer imod yderligere Produktionsudvidelse.

Schmidt tager nu et Skridt baglæns ad Logikens Vej og gør den traditionsbundne Statusopgørelse ligefrem ansvarlig for Kriser. Gaar man nemlig ved en almen Prisopgang ud fra lave Anskaffelsesværdier, faar man en Skingevinst frem, for saa vidt man med de bogførte Værdier ikke mere kan erhverve den oprindelige Substans. Stigende Gevinst tilskynder i Konjunktorens videre Forløb til overdrevne Driftsudvidelser, som har Afsætningskriserne til Følge. Paa tilsvarende Maade er i Nedgangstider de store Afskrivinger paa de tidligere alt for høje, men nu ikke mere tidssvarende Værdier med til at frembringe Skintab med paafølgende Pessimisme. Heldigvis mener Schmidt af den forkerte Regnskabsførelse at kunne udlede helbredende Virkninger, for saa vidt som de bogførte, men ikke brugte Omkostningsbeløb tilfører Bankerne en Pengeoverflod, der formedelst Rentesækning igen animerer Erhvervslivet. Selv om man ikke mener at kunne anvende de Schmidt-ske Bogføringsprincipper, og selv om man ikke tør tro, at Dagsværdiansættelse skulde kunne virke kriseforebyggende, maa man dog anerkende Teoriens Betydning for Erhvervspraktikeren, der derigennem vækkes til Eftertanke.

Kalverams Artikel om »Verstösse gegen die Grundzüge ordnungsmässiger Bilanzierung« er navnlig læseværdig for Revisorer. Han sætter Bogføringskriminaliteten i Forbindelse med Nutidens udartede Neoliberalisme. — *Leopold Mayer* slaar i sin »Bilanznormung« ligesom ved tidligere Lejligheder til Lyd for Regnskabernes Standardisering. Udviklingen er ad mange Veje godt i Gang med at imødekomme hans Ønske (jfr. f. Eks. den Enhedsform, som vore Banker nu benytter ved Offentliggørelse af Maanedsbalancer og Aarsregnskaber).

Otto Baron tager i »Wirtschaftsplanung und Bilanz« sit Udgangspunkt i Sombarts Tredeeling af Nationaløkonomien (die drei Nationalökonomien), og han slutter sig til Sombarts eget »forstaaende« System, hvorefter den frie Vilje og ikke Naturlove er bestemmende for den økonomiske Handling.

Jo mere vi lærer at erkende de andres Viljeretning, og jo mere vi naar til at beherske og lede disse Viljer, jo mindre usikre bliver vore økonomiske Dispositioner. Sine egne Evner og Omfanget af sin egen Indsats kan man bedst beregne paa Grundlag af sine Regnskaber. Den økonomiske Planlægelses Maal er Risikomindskning, og dens Middel Budgetregnskab og Budgetkontrol. Dette er den enkelte Bedrifts private Planøkonomi. I de økonomiske Samfund har dette faaet sine socialistiske og kapitalistiske Panderter, henholdsvis i Sovjets Femaarsplan og i Roosevelts N.R.A., med Betoning af Produktiviteten hos Russerne og større Hensyntagen til Rentabiliteten hos Ame-

rikanerne. Begge er utopisk Planøkonomi af mere eller mindre imperativ Natur.

Den private Driftsplan har sin ældste Form i Kalkulationen, som i Tidens Løb er blevet udbygget og forbedret i Tyskland og navnlig i Amerika, hvor først Taylor og Gant og sidenhen Harrison har ydet hver sit Bidrag.

Baron giver en skematisk Oversigt over Budgetteringens Plandeling i Salgs-, Produktions-, Indkøbs-, Omkostnings- og Finansbudget, alt sammenfattet i Hovedbudgettet. Baron vil have Budgettering bygget paa Bedriftens egne Erfaringer, saadan som de fremgaar af Regnskaberne, Markedssamhørigheden og Intuitionen.

Bedriftens egne Erfaringer kan ad regnskabsstatistisk Vej ogsaa udnyttes til Belysning af de udenfor Bedriften liggende Forhold, og Bedriftens Levnedsløb kan sammenlignes med andre Bedrifter indenfor Branchemarkedet (Betriebsvergleich). Begge disse Fremgangsmaader hører den registrerende Gruppe til, der i Budgetteringen maa suppleres med den profetiske Gruppe, Konjunkturforskningens Resultater.

At selve Budget-Tanken ikke er Utopi, kan man bedst se af, at mange Firmaer allerede har anvendt den i adskillige Aar, jfr. det Internationale Rationaliseringsinstitut i Genève's Publikationer. Budgetteringen er gennemført, dels kollektivt paa Grundlag af Betriebsvergleich (F.f.H. i Berlin), dels enkeltvis af nogle Storforetagender, f. Eks. har Studebaker opstillet et Budget-System for sine Forhandlere.

Saa vel for den enkelte Bedrifts Skyld som for Sammenligning med andre branche-beslægtede Bedrifter har de i Amerika meget anvendte financial og operating ratios haft stor Betydning (f. Eks. Forholdet mellem arbejdende Kapital og Omsætning eller mellem Lagerbeholdning og Omsætning o. l.). Den Internationale Konference, som blev foranstaltet af Rationaliseringsinstituttet, har opstillet et Skema over disse ratios.

Budgetary Control er ikke Hekseri, men kun den behændige Udnyttelse af en Erkendelse, man naar til ved en Gruppering, en Sammenligning af Data, der giver Mulighed for en mere formaalstjenlig Tilrettelæggelse af sin Bedrift. I Stedet for det spekulative Held skal sættes den rationelle Organisation.

I 2. Bind findes meget gode Fremstillinger af specielle Statusopgørelser, ordnet dels efter Foretagenders Form (bl. a. Enkeltmandsfirmaer, Interessentskaber, Kapital- og Andelsselskaber, offentlig-retlige Korporationer), dels efter Art (Handel, Industri, Bank, Forsikring, Trafik og Landbrug).

Blandt de ekstraordinære Regnskabsopgørelser er behandlet: Stiftelses-, Fusions-, Likvidations- og Konkursstatus. Særlig Paaskønnelse fortjener Værkets Slutsten: Bilanz und Revision. Her er paa knapt 200 Sider givet en Oversigt over de vigtigste Rekvisitionsspørgsmaal, belyst bl. a. af Driftsøkonomer, hvis Navn er kendt herhjemme, saasom, foruden de allerede nævnte, Gerstner, Seidel og Isaac.

Dette er kun et lille Udklip af dette langstrakte Panorama over Statuslærens nuværende Stade i de tysktalende Lande. Værkets Ydre virker afskrækkende: 2 Bogklodser, hvis Uhaandterlighed man dog forsoner sig med takket være det fyldige Emneregister, der, ligesom den gode Systematik, maa skrives paa Udgiverkontoens Kreditside.

Lando.

Poul Molde: DET FUNKTIONELLE SAMFUND. Rasteds Forlag. Kbhvn. 176 Sider. En Anmelder, der ved Københavns Universitet har modtaget Impulser til at tænke over Samfundets økonomiske Foreteelser, staar fuldstændig raad-vild over for den Opgave at skulle give nogle vejledende Udtalelser om Poul Moldes sidste Bog: *Det funktionelle Samfund*. Maaske er det Universitetets Skyld, at det har ført sine Elevers Tanker ind i en bestemt Retning, der gør det umuligt at forstaa en Fremstilling om økonomiske Emner af en Forfatter som Poul Molde, der dog er udgaaet fra en anden dansk videnskabelig Lære-anstalt, men rent objektivt kan man ikke udelukke den Mulighed, at Fejlen ligger hos sidstnævnte Anstalt, derved at den ikke har opøvet sin Elev i al Videnskabs Maal: at tænke rigtigt. Men Poul Molde er maaske ikke typisk? Under alle Omstændigheder har Anmelderen saa kunnet undgaa paany at blive bestyrket i den Overbevisning, at der burde foregaa et intimere Sam-arbejde mellem Københavns Universitet og Den tekniske Højskole for saa vidt angaar Studiet af Økonomien, saaledes at vi i hvert Fald kunde lære at forstaa hverandre.

Idet Anmelderen saaledes maa give op m. H. t. at fremstille Forfatterens Mening, skal der dog gives et Par Udpluk af forskellige Enkeltheder i Bogen.

Nationalekonomernes Forsøg gennem Tiderne paa at forstaa noget af de økonomiske Foreteelser affærdiges Side 46 med den Bemærkning, at »en systematisk Trængen til Bunds i Elementerne saa man aldrig«. Det anerkendes dog som i en vis Forstand prisværdigt, at Nutidens Økonomer er meget for-sigtige med at spaa om Konsekvenserne af ny overraskende Begivenheder, og som lysende Eksempler paa Videnskaber, hvis Udøvere ikke er bange for at tage Stilling til Opgaverne, anføres derefter Ingeniørerne og Lægerne.

Forfatterens Vurdering af den tekniske Udviklings Styrke i den sidste Snes Aar er uden Forbindelse med Virkeligheden. I de store Industrilande regner han med en faktisk gennemsnitlig Forøgelse af Varemængden pr. Arbejdstime paa omkring det 100 (er hundrede) dobbelte, for de mindst industrialiserede Landes Vedkommende til det 10-dobbelte, og for hele den civiliserede Verden altsaa et Sted herimellem. Ud fra noget Kendskab til det statistiske Materiale, der kan belyse den skete Udvikling, nærer Anmelderen ikke Betænkelighed ved at betegne en saadan Opfattelse som Udtryk for den mest fuldkomne Mangel paa Evne til at vurdere økonomiske Kendsgerninger.

Af lignende Karakter er Forfatterens Bedømmelse af Luksusforbrugets Stig-ning i samme Tidsrum. Side 69 defineres Livsfornødenheder som Ting, der er nødvendige for det rent dyriske Livs Opretholdelse, og Luksus som alt det øvrige, og efter at have brugt nogle Sider til at paavise den Selvføl-gelighed, at der forudsat konstant Forbrug af Livsfornødenheder vil foregaa en forholdsvis stor Stigning i Luksusproduktionen ved fremadskridende Tek-nik, ender Forfatteren Side 77 med at slaa fast, at Luksusforbrugets paa-krævede Vækst siden 1913 »afgjort ikke ligger under 100, snarere 1000 eller maaske 10 000 Gange«. Medens vi er ved de store Tal, kan det nævnes, at Forfatteren Side 129 opstiller nogle Forudsætninger, hvorefter Seddelomløbet i Danmark burde være 10 800 Mill. Kr.!

Side 106 morer Forfatteren sig med at opstille en Formel for Arbejds-løshedsprocentens Størrelse ved stigende Teknik, og ved at undlade at medtage et Udtryk for Prisniveauets Størrelse fremkommer det Resultat, at alle Ar-bejdere vilde blive arbejdsløse, hvis de arbejdsløse ingen Understøttelse faar,

og paa den anden Side skal Understøttelsen være uendelig stor, for at ingen skal være arbejdsløs. Og Forfatteren kan endda ikke holde fast ved sine egne Forudsætninger, idet han — efter at have beregnet Understøttelsen til 81 Gange en almindelig Løn, naar Arbejdsløshedsprocenten skal være 10 — bliver bange og erklærer, at »en saadan Understøttelse vil naturligvis være ganske urimelig, og vi behøver derfor slet ikke at undersøge, hvorvidt den overhovedet kunde skaffes til Veje uden gennem en Beskatning«. Forudsætningen er netop den, at de arbejdendes Indtægt skal være konstant, saaledes at hele den stigende Produktion kommer de arbejdsløse til Gode, og der bliver derfor overhovedet ikke Tale om at skaffe de arbejdsløse Filmsstjerne-gager ved Beskatning af de arbejdende.

Paa de følgende Sider indfører Forfatteren imidlertid i sine Formler nogle Udtryk for Lønnings- og Prisniveauets Forskydninger, og ved at indsætte nogle Tal for den faktiske Udvikling siden 1913 kommer han til det Resultat, at der forudsat »en teknisk Udvikling i Perioden paa 5, 10 eller 100 Gange skulde have været en Arbejdsløshedsprocent paa henholdsvis 87, 95 og 99,6«. Mærkværdigvis studser Forfatteren over denne Uoverensstemmelse med den faktiske Arbejdsløshed, og ved at pynte lidt paa sine Taleksempler faar han Procenten bragt ned til 82, men selv det er jo lidt mere end den faktiske Procent. »Der er da kun den Forklaring tilbage, at der har fundet et Forbrug Sted, som ikke betales, og for hvilket der altsaa paa en eller anden Maade er stiftet Gæld«. Ja — saa kan man gaa med den »Forklaring«. (Anmelderen har valgt en anden Benyttelse af Formlen, idet han modsat Forfatteren sætter den faktiske Arbejdsløshedsprocent i 1932, 31,7 pCt., ind i Formlen og derved finder Størrelsen af den tekniske Udvikling x , medens Forfatteren ud fra en mystisk Viden sætter dette $x = 5, 10$ eller 100 . Efter Anmelderens Beregning skulde herefter det Tal, der angiver den tekniske Udvikling, være steget til godt det dobbelte i de 20 Aar siden 1913. Ganske uanset, at det aldrig kunde falde Anmelderen ind at gaa ind for Forfatterens Formel, skal det dog bemærkes, at det herved fundne talmæssige Udtryk for den tekniske Udvikling nogenlunde svarer til Anmelderens Indtryk af det faktiske).

Man kunde nu stille det Spørgsmaal, om der ikke i Forfatterens Synspunkter og Fremstilling trods Uklarhed og Mærkværdigheder alligevel er noget, som kunde gøre Forfatteren til Samlingspunkt for Tidens Strømninger. Efter Anmelderens Opfattelse er der dog ingen Fare herfor, idet Forfatteren fremkommer med en Række Udtalelser, der i hvert Fald ikke kan bruges i Agitationen mod et kapitalistisk Samfund. Om Kapitalismen siges det saaledes Side 137, at den i sit Anlæg er et fuldt ud funktionelt System, og Samfundets øjeblikkelige Vanskeligheder skyldes, at Kapitalismen ikke er fri, men stærkt indskrænket af marxistiske, politiske Bestræbelser, gennem et forfejlet Understøttelsessystem og et komplet meningsløst Skattevesen. Om Ivar Kreuger siges det Side 120, at der ikke er Tvivl om, at han ved sine bedrageriske Transaktioner har gavnet Sveriges og hele Verdens Erhvervsliv umaadeligt. Om Statsdrift hævdes det kategorisk Side 143, at Publikum altid bliver dyrere og næsten altid daarligere betjent end under Privatdrift. Arbejdernes Levevilkår i Nutiden skildres i de mest rosenrøde Farver: »hans Tilværelse er blevet forandret fra en Slaves til en Konges. Livet byder ham i Dag, alt taget i Betragtning, flere Goder og mere Velbehag, end det har budt nogen Farao«. (Side 157).

Endnu et lille Træk til Belysning af Forfatterens Argumentation: Da Karl Marx var en fanatisk Hader og Bekæmper af Kristendommen, frakendes han videnskabelige Kvalifikationer (Side 141).

Det eneste gode, der efter Anmelderens Opfattelse kan siges om Bogen er, at den er et klart Eksempel paa, i hvilken Grad forvirrede Meninger om økonomiske Spørgsmaal kan næres blandt Mennesker, der inden for deres eget Felt kan være anerkendte Dygtigheder.

Henry Stjernqvist.

Eben Marstrand: ARBEJDERORGANISATION OG ARBEJDERKAAR I DANMARK FRA 1848 TIL NUTIDEN. Martins Forlag, København 1933. 256 Sider.

Udvalget for social Litteratur, der har til Opgave til billige Priser at faa fremskaffet Bøger om sociale Emner, saaledes at det gøres muligt for den efter social Oplysning »hungrende Menneskemængde« med Udbytte at læse disse Bøger, har udgivet ovenstaaende Bog, der falder godt indenfor Rammen. Bogen kræver ingen særlige Forudsætninger hos Læseren ud over Interesse for Emnet.

Perioden 1848 til Nutiden er delt i 5 Afsnit, første Afsnit: »Fra 1848 til 1870. Fra Laugstvang til Næringsfrihed«, andet Afsnit: »Halvtjerdserne, Industrialismens og Socialismens Gennembrud«, tredje Afsnit: »Fra Fagforening til samvirkende Fagforbund. Lønstigning og Prisnedgang«, fjerde Afsnit: »1898—1914. Fra Storlockout til kollektive Overenskomster. Lønstigning og Prisstigning« og femte Afsnit: »Under og efter Verdenskrigen. Fremgang og Forvirring. Lønnens Stigning og Fald. Arbejdstidsforkortelse«. Forfatteren har i de forskellige Afsnit søgt at fremhæve det, der var særlig typisk for Perioden, samtidig med at han indenfor de enkelte Perioder anvender samme Disposition. Dispositionen er: 1. Periodens økonomiske Karakteristik, 2. Arbejdernes Organisation, 3. Arbejdsløn og Arbejdstid, 4. Arbejderne som Forbrugere og 5. Arbejderlivets Usikkerhed. Behandlingen af de enkelte Punkter er for en Del bestemt af de Oplysninger, der har foreligget vedrørende paa-gældende Periode, og kan derfor virke noget tilfældig og vanskeliggøre Samarbejdsdelen hos Læseren af Udviklingen i de forskellige Afsnit.

Forfatteren begynder med 1848, da Folkefriheden skabtes, han behandler Sammenhængen mellem den økonomiske Udvikling og den nyskabte Folkefrihed, han stiller Udviklingen i Udlandet i Relation til Udviklingen herhjemme, og han behandler bestandig saadanne nye Foreteelser indenfor de forskellige Perioder, som har Indflydelse paa Arbejderkaarene, som f. Eks. Koncentration, Rationalisering, Forbrugsændring og Socialforsikring. Bogen vidner om et grundigt Studium af den foreliggende Litteratur og af foreliggende Oplysninger iøvrigt Emnet vedrørende; den er præget af en Paalidelighed og Objektivitet, man ikke noksom kan prise. Sproget er naturligt og ukunstlet — men med alle de Detailler, Bogen indeholder, og med alle de Afsnit, den er inddelt i, er det ikke lykkedes Forfatteren at give Læseren en letfattelig Oversigt over Udviklingen i den samlede Periode. Skal Læseren skaffe sig et saadant Overblik, kræver det et ikke lille Arbejde fra hans Side. Forfatteren af en populær tænkt Bog burde have lettet Læseren dette Arbejde, ligesom det saglige og objektive i Bogen næppe kunde have taget Skade af lidt mere Sving over Skildringerne.

Kirsten Gloerfelt-Tarp.

JOHANN HEINRICH VON THÜNENS STILLING I SOCIALØKONOMIEN

AF EVEN MARSTRAND

I Socialøkonomiens Historie staar Heinrich von Thünen paa en Plads helt for sig selv. Hans Egenart beror vel først og fremmest paa, at i hans Person og Værk sammensmelter Teori og Praxis paa en enestaaende Maade, i en saa lykkelig Blanding, som maaske ikke før eller siden er naaet hos nogen Socialøkonom. Ellers opnaas Samarbejde mellem Praxis og Teori til Løsning af økonomiske Spørgsmaal paa forskellig Maade. Teoretiske Socialøkonomer og Mænd fra det praktiske Erhvervsliv kan mødes i Foreninger og ved særlige Møder. Praktikeren kan ogsaa enkeltvis henvende sig til Teoretikeren eller Teoretikeren til Praktikeren om gode Raad og Vejledning. Den Teoretiker, som i akademisk Hovmod ikke vil lytte til praktiske Mænds Erfaringer, forfalder let til tomme og blodløse Spekulationer, som højst kan betyde noget for ham selv og nogle faa ligesindede. Paa den anden Side vil den Praktiker, der ikke selv forstaar systematisk at gennemarbejde sine Erfaringer og ikke vil tage Teoretikernes Hjælp dertil, og som ikke har Overblik over andre Erfaringer end sine egne, være udsat for gennem forhastede Slutninger og ubetimelige Generaliseringer at vildlede sig selv og andre. Det vil ikke være vanskeligt i den økonomiske Litteratur at paavise Misfostre af begge Slags, baade Værker, som en blodløs abstrakt Spekulation tager Livet af, og saadanne, som manglende Systematik og hastig Generalisering virker opløsende paa.

Men medens Reglen er, at dybere Indsigt i de økonomiske Spørgsmaal naas ved et mere eller mindre gennemført Samarbejde mellem Teoretikere og Praktikere, kan det en sjælden Gang ske, at Teori og Praxis mødes i en og samme Person. Med Thünen er det Tilfældet i en Grad, som der næppe findes noget Sidestykke til. Vel kan man blandt berømte Socialøkonomer, særlig i Begyndelsen eller Midten af det nittende Aarhundrede, nævne flere, som enten kom fra det praktiske Liv eller endog, samtidig med

at de skrev økonomiske eller sociale Bøger, stod i en praktisk Virksomhed. Ricardo var Vekselmægler, Bastiat Købmand og siden Godsejer, Carey Forlagsboghandler, Rodbertus tysk Godsejer som Thünen. Af de særlig socialistiske Forfattere var Robert Owen Fabrikejer, Fourier Handelsrejsende, Friedrich Engels Forretningsmand. Men uden at gaa nogen af de andre for nær kan man sige, at ingen af dem i den Grad som Thünen med alle deres Væsens Fibrer trængte ind i den praktiske Bedrift, de var knyttede til. Flere af dem forlod jo ogsaa denne, medens Thünen til sin Død gik intenst op i Driften af sin Herregaard. Den Flid, hvormed han særlig i Tidsrummet 1810—15, straks efter sin Overtagelse af Tellow, men ogsaa bestandig senere iagttag og gennemregnede alle Forhold, der havde Indflydelse paa Udbyttet af hvert enkelt Produkt, var i al Fald for den Tid ganske enestaaende¹⁾. Paa dette Fundament af grundigt og systematisk gennemarbejdet Kendskab til et begrænset Omraade af det økonomiske Livs Tumleplads hviler den teoretiske Bygning, som Thünen opfører.

Naar man sysler med de andre Socialøkonomer, der er udgaaet fra det praktiske Liv eller endnu staar i det, kan man vist ofte glemme deres særlige praktiske Baggrund. Men hvem vil kunne læse ret mange Sider i »Der isolierte Staat« uden at være klar over, at dette hidrører fra den praktiske Landmand, Godsejeren paa Tellow, der, bestandig førende alt sit eget med sig, bestandig med sin egen lille Verden som udtalt eller stiltiende Forudsætning, tumler med de store, almene økonomiske Problemer. Det er, som Alfred Jacobs siger i sin Afhandling om Thünen som Læremester i Statistikken: »Ved alle Overvejelser og Følgeslutninger, hvormed Thünen tillige berører teoretiske Problemer i Socialøkonomien, f. Eks. Pris, Kapitalrente, Omkostninger, Arbejdsdeling, Standort, Skattevirkninger og Løn, har han for Øje den konkrete Virkelighed, ud fra den talmæssige Gennemtrængning af hans egen Bedrift og ud fra Kendskabet til Nabobedrifter i deres overordentlige Forskelligartethed som i de ensartede Kræfter, der gør sig gældende«²⁾.

Men skønt Thünens praktiske Erfaring følger ham for hvert Skridt, maa man dog spørge: Hvem har haft mere sand viden-

¹⁾ Der isolierte Staat. Erster Theil. 2. Aufl. Rostock 1842. S. 20—21 og flere Steder. Om Thünens Betydning for Landbrugets Bogføring se H. L. Fensch i »Johann Heinrich von Thünen zum 150 Geburtstag«. Rostock u. A. S. 212—21.

²⁾ Thünen zum 150 Geburtstage S. 163.

skabelig Aand end han? Faa har som han følt Storheden af den Opgave, der er tildelt Videnskaben: »Men uendelig som Verdensaltet er ogsaa Videnskaben. Saaledes som dér Forstærkelsen af Synsevnen fører til Opdagelsen af nye Verdenssystemer, men ogsaa til nye Hemmeligheder, saaledes afslører der sig ogsaa sammen med Opdagelserne i Videnskaben nye hidtil uanede Problemer for Aandens Øje«³⁾. Paa sit eget videnskabelige Arbejde ser han med stor Beskedenhed. Efter at han i anden Del af »Der isolierte Staat« har opstillet en Mængde Spørgsmaal, som er dukket frem for ham under hans Tænkning, erkender han, »at Løsningen af Opgaven ikke kan være den enkeltes Værk, ikke engang et Slægtleds Værk. Det er snarere et Arbejde, udført af Historien selv, som samler det, der bliver fuldbragt af den samlede Menneskehed i flere Slægter . . .«. Ud fra denne Betragtning ser han kun paa sit eget Arbejde som Brudstykker, ja nogle Steder nøjes han med at fremsætte Problemerne til senere Løsning. Men dog er han sig med Glæde og Stolthed bevidst, »at altsaa enhver Forsken over et nok saa lille Punkt af Opgaven kan blive en Sten til Opførelse af den store Bygning«⁴⁾.

Der er Videnskabsmænd, hvis Fortjenester fortrinsvis ligger i Indsamling og Ordning af en Række Kendsgerninger. Af de klassiske Socialøkonomer hører Adam Smith og Malthus, skønt de mest er blevet bekendte ved deres Teorier, nærmest herhen. I nyere Tid findes Typen endnu renere hos en Mand som Gustav Schmoller. Men der er andre Videnskabsmænd, som først rigtig er i deres Es, naar de bevæger sig paa Abstraktionens Højder. Thünen forener Forskerens og Tænkerens Type. Paa sit eget lille Omraade er han den minutiøse Iagttager, den nøjagtige Beregner af alle Forholds Indflydelse. Og som allerede nævnt tager han ogsaa disse Iagttagelser og Beregninger med sig ved større Opgavers Løsning. Men alligevel naar han sine største Resultater ved saa godt som nogen at abstrahere. Han kender Farerne ved at abstrahere fra Virkeligheden, men siger samtidig, at uden Abstraktionen kan man ikke naa til nogen videnskabelig Erkendelse⁵⁾.

Formelt giver Dobbelttheden hos Thünen sig til Kende deri, at man paa den ene Side i hans Værk finder et stort eksakt Talmateriale (sjældnere rent vilkaarligt valgte Taleksempler af den

³⁾ Der isolierte Staat. Zweiter Theil. Erste Abtheilung. Rostock 1850. S. 64.

⁴⁾ Is. St. II, 1 S. 35.

⁵⁾ Is. St. II, 1. S. 8.

Slags, hvormed Marx og adskillige nyere Socialøkonomer fylder deres Fremstilling og paa uvidenskabelig Maade giver den et eksakt Præg), medens han paa den anden Side med Forkærlighed tyr til den mest abstrakte af alle Videnskaber, Matematikken. Han havde udprægede matematiske Anlæg, som allerede viste sig i Skoletiden. Og paa mangfoldige Steder i sit Værk anvender han kortere eller længere matematiske Udredninger. Det af sine Resultater, han selv sætter mest Pris paa, er jo ogsaa udtrykt i en matematisk Formel. Det er Udtrykket \sqrt{ap} for den naturlige Arbejdsløn.

Paa Grund af Thünens Forkærlighed for Matematikken har nogle Socialøkonomer (f. Eks. Eugen Dühring og J. Conrad) simpelthen betegnet hans Metode som den matematiske. Schweizeren Max Büchler skelner dog sikkert med Rette i sin Doktor-disputats om Thünen mellem hans Fremstillingsmaade, der ganske rigtig ofte er matematisk, og hans Forskningsmaade eller Metode. En saa ejendommelig Forsker som Thünen er det vanskeligt at faa anbragt i nogen bestemt Skole eller iblandt Anvendelserne af en eller anden bestemt Metode. Til den egentlige matematiske Skole kan han næppe regnes, skønt han er blevet anbragt der i Artiklen »Economics« i »Encyclopaedia of the Social Sciences«. Men paa den anden Side gør han mere ud af Matematikken end f. Eks. Marshall, der i Fortalen til sine Principles nærmest betragter dens Formler som et privat Hjælpemiddel for Socialøkonomen, hvormed han ikke skal bebyrde sine Læsere, hvorfor han henviser dem til Noter eller Appendixer. Hos Thünen staar visse af hans Formler og matematiske Udredninger netop i Centrum af Fremstillingen, og han betragter dem som nødvendige. Et Sted finder han Anledning til at gøre Læserne en Undskyldning for den megen Matematik. »Men Anvendelsen af Matematikken maa dog være tilladt der, hvor Sandheden ikke kan findes uden den«⁹⁾.

Men skønt matematiske Formler indtager en ret fremtrædende og efter Thünens egen Mening altsaa en nødvendig Plads i hans Fremstilling, kunde hans Metode, den Fremgangsmaade, hvorved han naar sine for Videnskaben varigste og betydningsfuldeste Resultater, snarere kaldes den fysiske eller isolerende. Dette sidste Udtryk anvendes vist første Gang af Lujo Brentano i hans Doktordisputats om Thünen, og Brentano drager heri Sammenlig-

⁹⁾ Is. St. II, 1. S. 174.

ningen med Fysikerens Metode: »Thünens isolerede Stat er et Apparat til lagttagelse af økonomiske Kræfter som det tomme Rum til lagttagelse af fysiske Kræfter«. Men i øvrigt havde allerede Thünen selv sammenlignet sin Metode med Fysikerens: »Denne aandelige Operation er analog med den Fremgangsmaade, som vi anvender ved alle Forsøg i Fysikken saa vel som i Landøkonomien, hvor vi nemlig kvantitativt øger alene den ene Potens, som skal udforskes, men lader alle andre Momenter forblive uforandrede«⁷⁾.

Ved Beskæftigelsen med Thünen er det af Betydning at have Klarhed over denne hans Metode, som han anvender baade i sin Grundrente- og sin Arbejdslønteori. Denne Metode har store Muligheder, naar den anvendes med den Skarpsindighed og Konsekvens, som Thünen havde, men den viser ogsaa hos ham sin Begrænsning. Thi socialøkonomiske Foreteelser er nu engang langt mere udviklede end fysiske, og ikke altid kan man, selv i Tankerne, foretage en saadan Isolering.

For at bestemme Thünens Stilling i Socialøkonomien vil det næst efter disse indledende Bemærkninger om hans Forskerfysiognomi og hans Metode have Betydning at se paa hans Forhold til Forgængerne og til hans samtidige, der arbejdede med lignende Problemer. Derved vil Ejendommeligheden i hans Indsats træde tydeligere frem.

Thünen er nu saa langt som muligt fra den Type af, særlig tyske, Lærde, hvis Værker hovedsagelig bestaar af Citater af Forgængerne eller af »Auseinandersetzungen« med andre Forfattere. Han baner sig oftest selv som Pioner sin Vej, og forholdsvis lidt omtaler og anfører han tidligere eller samtidige Socialøkonomer. Men paa den anden Side har han stærkt anerkendende Ord over for dem, han anser for sine egentlige Læremestre: Adam Smith i Socialøkonomien og Albrecht Thaer i den videnskabelige Landøkonomi. Og desuden omtaler han og beskæftiger sig noget med en Del andre Forfattere, af de engelske Klassikere Malthus og Ricardo, af Fransk mænd J. B. Say og J. A. Blanqui, af Tyskere J. F. E. Lotz, Nebenius, Rau og Hermann. Men her er kun Grund til at dvæle udførligere ved hans Forhold til Adam Smith og Ricardo.

⁷⁾ Ludwig Joseph Brentano: Über J. H. von Thünens naturgemessen Lohn und Zinsfuss im isolierten Staate. Göttingen 1867. S. 14. Is. St. II, 1. S. 5.

Baade i første og anden Del af »Der isolierte Staat« anfører Thünen *Adam Smith* paa mange Steder, og i et Par Paragrafer er Smith og hans Lære Hovedtemaet. I anden Del ender han en lang citatrig Fremstilling af Smiths Lære om Arbejdsløn, Rente, Landrente og Pris med en Undskyldning for, at han hyppig maa indlade sig paa at bedømme og berigtige denne. For at ikke nogen deri skal finde gemt nogen Ringeagt for Adam Smith, erklærer Thünen, »at ikke let nogen kan have en større Ærefrygt for dette Geni end Forfatteren af dette Skrift. Just deri, at jeg anser Berigtigelsen og Udvidelsen af de Smith'ske Læresætninger for at være til Fremme for Videnskaben og gør dem til Genstand for mine Undersøgelser, ligger et Bevis for den høje Agtelse, jeg nærer for A. Smith.« Smukkere og mere i videnskabelig Aand kunde vel ingen Elev udtale sig om sin Lærer. Ogsaa i den nylig fremdragne § 24 til Thünens anden Del hylder han Adam Smith, naar han taler om »Adam Smiths herlige Lære om Fordelene ved Arbejdsdelingen«^{*)}.

At Thünen saaledes føler sig i højeste Grad afhængig af Adam Smith, at han bestandig føler sig staaende paa hans Skuldre, er ligetil. Men han er en i høj Grad selvstændig Lærling. Ingen vil vist ved at gennemlæse »Wealth of Nations« og »Der isolierte Staat« kunne unddrage sig Indtrykket af, at der her trods al Elevers Afhængighed af Læreren er Tale om to helt forskellige Forskerindividualiteter, to forskellige Typer. Naar man hos Adam Smith kommer til at beundre hans Værks Righoldighed, kommer man hos Thünen til at prise den storslaaede Enkelthed, som navnlig er knyttet til Forestillingen om den isolerede Stat. Finder man hos Adam Smith Frodighed i Kombination og Syntese, møder man hos Thünen snarere Klarhed og Skarphed i Analyse.

Thünen har beskæftiget sig med Adam Smith og berigtiget hans Lære paa adskillige Punkter, men vi maa her holde os til Hovedsagen, Thünens langt skarpere Analyse inden for Fordelingslæren. Paa dette Punkt holdt Adam Smith sig hovedsagelig til den rent personelle Fordeling, som fandt Sted i Englands Landbrug paa hans Tid, idet Jordejeren fik sin Landrente, Forpagteren sin Profit og Landarbejderen sin Løn. Af disse tre Elementer i Fordelingen giver Adam Smith da en længere Beskrivelse i 8.—11. Kapitel af sit Værks første Bog, idet han kører op med et Arsenal af historiske Oplysninger og Iagttagelser fra det praktiske Liv,

^{*)} Is. St. II, 1. S. 63. Thünen zum 150 Geburtstage S. 104.

men uden at trænge dybere ind i selve de Begreber, hvormed han opererer.

Her er det, Thünen sætter ind med sin skarpe Analyse. Hans Behandling af Arbejdslønnen er noget helt for sig, ganske uafhængigt af Adam Smith, hvad enten man tænker paa hans Formel for den naturlige Arbejdsløn eller hans Bestemmelse af Lønnen ved Grænsearbejderens Produkt. Men i denne Sammenhæng er det hans Opløsning af Adam Smiths Landrente og Profit, vi har at gøre med. Hans Analyse af Landrenten finder vi i første Del af »Der isolierte Staat«, hans Opløsning af Profitten i dens Bestanddele i anden Dels første Afdeling.

I Steden for den personelle, af de særlige engelske Forhold prægede Inddeling sætter Thünen en saglig. Adam Smiths Landrente, Godsejerens Indtægt af den bortforpagtede Gaard, deler Thünen i den egentlige Landrente (hvad han kalder Landrente eller Bodenrente) og i den Kapitalrente, som svares af de Godsejeren tilhørende Bygninger, Indhegninger, Træer o. s. v. Ganske vist beholder Thünen den Smith'ske Landrente under Betegnelsen Godsrente, men den spiller ingen Rolle i hans teoretiske Undersøgelser. I dem drejer det sig om det, han selv kalder Landrente, og som han definerer saaledes: »Hvad der efter Fradrag af Renterne af Værdien af Bygningerne, Træbestanden, Indhegningerne og overhovedet alle Værdigenstande, som kan skilles fra Jorden, endnu bliver tilbage af Godsindkomsterne og saaledes tilhører Jorden i sig selv, kalder jeg Landrente«⁹⁾.

Medens Thünens Udskillelse af Kapitalrenteelementet fra Landrentens Begreb er velkendt, idet den ligger bagved hans centrale Undersøgelser, er hans Bidrag til Opløsning af Adam Smiths (og Ricardos) Begreb Profit, Kapitalejerens Indtægt, mindre iøjnefaldende. Det drejer sig her navnlig om hans Lære om Driftsherregevinsten. At denne er blevet mindre paaagtet, er i og for sig ikke saa underligt. I første Del af Thünens Hovedværk ser han helt bort fra den, og det kan derfor indvendes mod den Maade, hvorpaa han finder Landrenten for sit Gods Tellow og anvender den ved sine videre Beregninger, at han uden videre identificerer Landbrugets Nettoudbytte efter Fradrag af alle Omkostninger med Landrenten, medens dette Nettoudbytte formentlig skulde dels i Driftsherregevinst og Landrente. Ogsaa ved den centrale Undersøgelse i anden Dels første Afdeling, ved Udfin-

⁹⁾ Is. St. I. S. 14.

delsen af den naturlige Arbejds løn, ser Thünen udtrykkelig bort fra Driftsherregevinsten. Ikke des mindre synes den Paragraf (§ 7) i samme anden Dels første Afdeling, hvor Thünen udtrykkelig behandler Driftsherregevinsten, mig at indeholde stærke Vidnesbyrd om hans Originalitet og analytiske Evne.

Ikke at Thünen skulde være den første til at skille Driftsherregevinsten ud som en særlig Participant ved Fordelingen. Medens den engelsk-amerikanske Socialøkonomi lige til vore Dage har haft en Tilbøjelighed til at samle Driftsherrens Indtægt baade af sin Kapital og paa anden Maade under den klassiske Betegnelse »Profits«, og mens Fransk mændene fra og med J. B. Say nærmest har betragtet Driftsherregevinsten under Synspunktet Arbejds løn, havde i Tyskland allerede 1807 Hufeland givet den en mere selvstændig Stilling indenfor Fordelingen. Men Thünen har paa original Maade bidraget til Læren om Driftsherregevinsten og derved anvendt baade sin praktiske Erfaring som Driftsherre og sin analytiske Evne¹⁰⁾.

Af den samlede Driftsherreindkomst udskiller han først 1) Renterne af den anvendte Kapital, 2) Assurancepræmien for saadanne Skader som Skibbrud, Brand, Hagelskade o. s. v. og 3) hvad Administrationen vilde koste, hvis den overlodes til andre. Kun hvad der saa bliver tilbage, regner Thünen for den specifikke Driftsherreindtægt eller Gewerbsprofit, men denne deler han atter i to Dele, en egentlig Driftsherregevinst og en Belønning for Driftsherrens særlig intensive Interesse for Bedriften (Industriebelohnung). Den egentlige Driftsherregevinst er en Godtgørelse for overtaget Risiko af den Art, mod hvilken der ikke kan tegnes nogen Forsikring. Men over for den Tankegang, som senere har været gjort gældende, at den ene Driftsherres Tab her skulde opveje den andens Gevinst, saa at der i et helt Fag eller i hvert Fald i Erhvervslivet som Helhed ikke fremkom nogen Driftsherregevinst, gør Thünen den psykologiske Betragtning gældende, at da Tabet af hele den indsatte Kapital for Driftsherren er en langt større Ulykke end en Fordobling af Kapitalen en Lykke for ham, maa Driftsherren sørge for, at Chancen for en vis Gevinst er større end Chancen for et tilsvarende Tab. Industriebelohnung hviler paa, at den selvstændige Driftsherre i langt større Grad end selv den mest pligtopfyldende lønnede Bestyrer vil sætte hele sin Tankekraft, baade Dag og Nat, ind paa Bedrif-

¹⁰⁾ Udviklingen af Læren om Driftsherreindtægten, særlig i Tyskland er behandlet af Christian Eckert i Festgabe für Schmoller 1908. I. Bd. IX.

tens Trivsel, hvad der især vil vise sig under nedadgaende Konjunkturer¹¹⁾.

Efter Nutids Forhold bygger Thünen vel i disse Overvejelser alt for meget paa Betragtningen af den Bedrift, hvor Enkeltmand staar med hele Risikoen, medens han slet ikke tager Hensyn til Aktieselskaber og lignende. Men hans Lære om Driftsherregevinsten lige saa vel som om Landrenten viser, hvad der i denne Sammenhæng skulde paavises: at han betegner et stort Fremskridt fra sin Læremester Adam Smith ved sin skarpe analytiske Evne. Adam Smiths Landrente opløser han i den egentlige Landrente og et Kapitalrenteelement. Smiths Profit, Driftsherrens Indtægt, opløser han i Kapitalrente, en almindelig Administratorløn, en særlig Præmie for Driftsherrens egen Overvaagning af Bedriften, og endelig en almindelig Risikogodtgørelse.

Nok saa meget Syn for Thünens ejendommelige Indsats faar man dog ved at sammenstille ham med *Ricardo*, hans lidt ældre Samtidige (Ricardo født 1772, Thünen 1783, Ricardos Hovedværk udkommet 1817, første Del af »Der isolierte Staat« 1826). Her er ingen gensidig Afhængighed. Ricardo døde, før Thünens Værk kom, og Thünen omtaler ganske vist nogle Gange Ricardo, navnlig i anden Del af sit Værk, men han anfører udtrykkelig, at han ved sit første Udkast til sin Lære i første Del endnu ikke kendte Ricardo, og med Hensyn til sin Lære om Arbejdslønnen vandrer Thünen sine egne Veje, om end han nogle enkelte Gange angriber Ricardos Anskuelser paa dette Punkt.

Men netop fordi Ricardo og Thünen uafhængige af hverandre arbejder med de samme Problemer, navnlig med Jordrenteteorien, har det sin Interesse at sammenstille deres Forsknings Veje og Resultater. Vi skal gøre det noget udførligere med Hensyn til Jordrentelæren og mere kortfattet med Hensyn til Læren om Arbejdslønnen.

Med Hensyn til Jordrenteteorien er Ricardo og Thünen ofte blevet slaaet sammen. Flere tyske Socialøkonomer (Roscher, Adolph Wagner m. fl.) har talt om en Ricardo-Thünensk Jordrentelære. Men selv de, der ikke vil anbringe en Bindestreg mellem de to Navne i denne Sammenhæng, omtaler dog ofte Ricardo og Thünen i eet Aandedræt.

Denne Sammenfatning kan kun bero paa, at Jordrenten for begge disse to Teoretikere er en Fortrins- eller Forskelsrente be-

¹¹⁾ Is. St. II, 1. S. 80—86.

roende paa Forskellen mellem Jord, der i en eller anden Retning har gunstigere Betingelser, og Jord med mindre gunstige Betingelser. Men ved en nærmere Betragtning vil det dog vise sig, at de to Forfatters hele Fremstillingsmaade er forskellig. Ricardo er den, der af Efterverdenen er blevet mest fulgt og beundret, men Thünen viser ogsaa her paa flere Maader baade sin større praktiske Erfaring og sin skarpere og mere skelnende Tanke.

Allerede i Opfattelsen af Jordrentens Tilknytning til Jorden viser der sig en karakteristisk Forskel. Ricardo udtaler de mystiske Ord om, at »Renten (d. v. s. Jordrenten) er den Del af Jordens Produkt, som betales til Jordejeren for Brugen af Jordens oprindelige og uforgængelige Kræfter«. Hvis de her fremhævede Ord skal forstaas bogstaveligt, borttager han derved enhver Mulighed for i et gammelt opdyrket Land at operere praktisk med Jordrenten. Thi hvem kan paavise, hvad Kraft et Stykke Jord havde oprindelig, f. Eks. paa Gorm den Gamles Tid? Eller hvem kan sige, hvad Jordens uforgængelige Evne vil vise sig at være, hvis den f. Eks. bliver underkastet Rovdrift gennem længere Tid? Thünen abstraherer ogsaa. Han fjerner, som vi tidligere har set, Kapitalrenteelementet i Adam Smiths Landrente, men han lader den tiloversblevne Landrente være Betaling for Brugen af Jorden i sig selv, Jorden, som den er og foreligger¹²⁾. Man kan udskille Betalingen for Brugen af Bygninger, Træbestand, Indhegninger o. s. v., men Betalingen for de i Jorden bundfældede Meliorationer lader sig i al Fald kun delvis og kun for de senest foretages Vedkommende udskille. Som den praktiske Mand Thünen er, fradrager han derfor ved Beregningen af Landrenten kun Rentern af de Værdigenstande, der kan skilles fra Jorden, og derved baner han sig Vej til i al Fald tilnærmelsesvis at kunne beregne Landrenten for sit eget Gods, en Størrelse, som han derefter udnytter i sine videre Betragtninger af Forholdene i den isolerede Stat.

Men det gælder særlig at sammenstille Ricardo og Thünen og finde Forskellene mellem dem paa det Felt, hvor man netop lader dem græsse sammen, nemlig Fremstillingen af Jordrenten som Fortrinsrente.

Det er almindeligt at fremhæve, at Ricardos Fortrinsrente fremkommer ved Forskel i Jordens Frugtbarhed, Thünens ved Forskel i Beliggenhed for Afsætningsmarkedet. I store Træk kan dette vel

¹²⁾ The Works of David Ricardo. By J. R. McCulloch. New Edition. London 1888. S. 34. Is. St. I. S. 14.

nok siges, naar man blot ikke er blind for, at Ricardo lejlighedsvis taler om Beliggenhedens Betydning, medens Thünen i sit Værk ligefrem foretager en Beregning af Landrenten ved forskellig Frugtbarhedsgrad.

At Ricardo ikke overser Beliggenheden, træder allerede klart frem i hans Skrift fra 1815 »Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock«. Idet han tænker paa Udviklingen i et Nybyggerland, taler han om, at naar alt det frugtbare Land i umiddelbar Nærhed af de første Kolonister er opdyrket, og naar Befolkningen fremdeles udvikler sig, maa man skaffe Føde fra mindre fordelagtigt beliggende Jord (land not so advantageously situated), hvorved der fremkommer Jordrente paa den bedre beliggende Jord. Og kort efter omtaler han, at man ved saaledes lidt efter lidt at opdyrke Jord af stedse daarligere Kvalitet eller mindre gunstigt beliggende (less favourably situated) kan bringe Jordrenten til at stige og Profitten til at falde¹³). I sit berømte andet Kapitel i »Principles« gentager han nærmest disse Udtryk. Han siger: »Det er altsaa kun, fordi Jorden ikke er ubegrænset i Kvantitet og ensartet i Kvalitet, og fordi under Befolkningens Vækst Jord af ringere Kvalitet eller mindre fordelagtigt beliggende bliver taget under Dyrkning, at der i det hele taget bliver betalt Jordrente for Brugen af den«. Og lidt senere hedder det: »Den frugtbareste og gunstigst beliggende Jord vil først blive dyrket«¹⁴).

Thünens Fremstilling af Jordrentens Afhængighed af Frugtbarheden findes i § 5 b i hans første Del. Han har først beregnet, hvilken Landrente i Korn og Penge en Herregaard paa 217 Hektar med samme Frugtbarhed som Tellow kan give, naar Kornprisen paa Centralmarkedet er $1\frac{1}{2}$ Thaler og Afstanden dertil som fra Tellow til Rostock. Frugtbarheden paa Tellow betegner han med et kort Udtryk ved, at Jorden giver 10 Kornets Udbytte, d. v. s. at 100 mecklenburgske Kvadratruten (2170 Kvadratmeter) giver 10 Berliner Skæpper Rug (5,44 Hektoliter). Han beregner derefter Landrenten i Korn og Penge for 9 Kornets Udbytte, 8 Kornets Udbytte o. s. v. Man kan da beregne Landrenten af et hvilket som helst Gods af den nævnte Størrelse efter Afstanden fra Centralbyen og den deraf følgende Kornpris særskilt for de forskellige Frugtbarhedsgrader¹⁵).

¹³) Ricardos Works S. 373.

¹⁴) Ricardos Works S. 36—37.

¹⁵) Is. St. I. S. 33—35.

Det maa heller ikke overses, at baade Ricardo og Thünen er klare over, at Fortrinsrenten ogsaa kan fremkomme paa en tredje Maade, nemlig derved, at en tidligere anvendt Mængde af Kapital og Arbejde giver større Udbytte end en senere anvendt tilsvarende Mængde (den første Dose giver mere end de senere). Da Kapitalens og Arbejdets Aflønning i begge Tilfælde er den samme, vil der ved Anvendelse af de tidligere mere virksomme Doser fremkomme en Jordrente. Nærmest ved den her antydede Form ligger Læren hos Ricardo. Men Thünen har sammenlignet Virkningerne af den forskellige Anvendelse af Arbejde og Kapital ved forskellige Driftssystemer, særlig Trevangsbrug og Koppelbrug, og paavist, at i givet Tilfælde den mindre Anvendelse af Arbejde og Kapital afkaster en Landrente, hvor en større Anvendelse vilde afkaste mindre eller slet intet. Og han har i anden Del af sit Hovedværk beskrevet det aftagende Udbytte, som Kapitalen giver, naar den anvendes i større og større Maal¹⁶⁾.

Men med de her fremsatte Forbehold er det dog rigtigt, at Ricardos Fortrinsrente med Rette i den almindelige Bevidsthed særlig hviler paa Forskellen mellem Frugtbarheden af forskellige Jordstykker, medens Thünens fremkalder Billedet af den isolerede Stat, hvor Landrenten paa de enkelte Punkter i første Række er afhængig af Afstanden til Markedet i Centralbyen. Gaar man ud fra, at Jordrenten i hvert Fald for en Del er en Fortrinsrente (at der ogsaa kunde være Tale om en absolut Jordrente, kan der findes Antydninger af hos begge de to nævnte Forfattere), kan man spørge, hvem af de to der tydeligst og fuldstændigst har fremstillet denne Fortrinsrente. De supplerer utvivlsomt hinanden, men derfor kan jo godt den ene have bedre Resultater at opvise end den anden. Mig forekommer det, at Palmen maa rækkes Thünen, skønt utvivlsomt Ricardo har haft den største Succès.

For det første er Afstanden et langt klarere Begreb end Frugtbarheden. Ricardo havde en taaget Forestilling om Frugtbarheden som en inhærent og umistelig Egenskab ved et Jordstykke. Frugtbarhed i den Forstand er med vor Tids dybere Indtrængen i Jordbundsvidenskaben et næsten opløst Begreb. Frugtbar til hvad og under hvilke Forhold? vil man spørge. Det er, som Marshall siger: »Der er ingen absolut Maalestok for Jordens Rigdom eller Frugtbarhed. Selv om der ikke sker nogen Forandring i Produk-

¹⁶⁾ Ricardos Works S. 36—37. Is. St. I. § 14 a. II, 1. § 8.

tionsmetoderne, kan en blot og bar Stigning i Efterspørgselen efter et Produkt vende op og ned paa den Orden, i hvilken to op ad hinanden liggende Jordstykker tager Rang med Hensyn til Frugtbarhed Mange af de Jorder, der er mindst frugtbare, naar Dyrkningen blot er ekstensiv, bliver blandt de mest frugtbare, naar Dyrkningen er intensiv¹⁷⁾. Og kan Jordens Frugtbarhed variere selv med Hensyn til det samme Produkt, kan den det saa meget mere for forskellige Produkter. Ricardos Teori er, som det er blevet sagt, udelukkende en Hvedeteori, og Jorden er for ham mere eller mindre frugtbar, eftersom den kan frembringe flere eller færre Quarters Hvede. Men dette er et snævert Synspunkt. Afstanden, som Thünen overvejende holder sig til, naar det gælder at fremstille Fortrinsrenten, er derimod et klart Begreb. Den kan angives ved Hjælp af en Maalestok, saa nøjagtigt det skal være.

Hermed hænger det sammen, at medens Ricardo kun foretager en plump Klassifikation, naar Thünen til en Gradation med kontinuerlig Skala. Ricardo opstiller i sine »Principles« i Kapitlet om Jordrenten tre Klasser Jord, Nr. 1, Nr. 2 og Nr. 3, som han tænker sig kan give med samme Anvendelse af Arbejde og Kapital henholdsvis 100, 90 og 80 Quarters Korn. Landrenten bliver da Differensen mellem Nettoudbyttet paa den daarligste Jord og paa den bedre og bedste. Men hvor langt rigere nuanceret er ikke Thünens Skala. Han angiver selv i sit Værk Landrenten for en Række bestemte Afstande fra Centralbyen baade ved Kornlandbrug og ved andre Produktioner. Og gennem de almindelige Formler, han beregner, sætter han os i Stand til selv at beregne Landrenten for et hvilket som helst Sted mellem disse Afstande.

En stor Fordel ved Thünens Hovedfremgangsmaade, Gradation efter Afstanden, er ogsaa, at den lader sig anvende til en almindelig Teori for enhver Form af Jordrente, mens Ricardos Gruppering efter Frugtbarhed højst lader sig anvende paa al planteproducerende Jord. Ogsaa Thünen har jo ganske overvejende beskæftiget sig med Landrenten, som han kalder den, Jordrenten af planteproducerende Jord. Men da han lejlighedsvis kommer til at beskæftige sig med den bymæssige Jordrente, Grundrenten, som han kalder den, kan han, skønt han ikke indlader sig dybere paa dette Tema, overføre Afstandsprincippet ogsaa paa den. Jo

¹⁷⁾ Alfred Marshall: Principles of Economics. Vol. I. Fourth Edition. London 1898. S. 234.

mere man nærmer sig Byens Centrum, des højere vil Grundrenten stige¹⁸⁾).

Mod Thünens overvejende Benyttelse af Afstandens Indflydelse i Jordrentelæren kan det fra et Nutids Stade maaske indvendes, at Afstanden er kommet til at spille en i Forhold til tidligere ubetydelig Rolle i det økonomiske Liv. Er Frugtbarheden blevet et flydende Begreb, saa er Afstanden blevet et Begreb, man kun forholdsvis lidt behøver at regne med. Af den isolerede Stats Forudsætninger vil den, at al Transport udelukkende sker med Heste og Vogn, være os en af de mest fremmedartede. Selv har Thünen i Tavle II bag i første Del af sit Hovedværk ladet fremstille, hvilke store Forandringer der fremkommer i Kredsene omkring Centralbyen, naar en sejlbar Flod flyder gennem den isolerede Stat. Nutildags har ogsaa Jernbaner og andre Transportmidler formindsket Afstandene og modificeret Kredsene. Men det her fremførte kan ikke være nogen principiel Indvending mod Thünens Benyttelse af Afstandens Indflydelse ved Fremstillingen af Jordrenten som Fortrinsrente.

Til syvende og sidst er dog maaske Læren om den negative Landrente det Punkt, hvor Thünen udmærker sig mest frem for Ricardo og sine Forgængere i det hele.

Adam Smith antog, hvor Jorden anvendtes til Frembringelse af Næringsmidler, altid en positiv Landrente, hvorved man maa erindre, at hans Landrentebegreb indeholdt Kapitalrenteelementer. Ricardos Jordrenteskala strakte sig fra 0 og opefter. Men Thünen kender baade Jord, der afkaster positiv Landrente, no rent land og Jord med negativ Landrente. Muligvis drives han til denne Udvidelse af Jordrenteskalaen tildels af sin matematiske Sans, for hvilken Talrækken maatte fortsætte sig paa den negative Side af Nulpunktet, men det er dog vist nok saa meget hans praktiske Landmandserfaring, der her gør sig gældende. Han gennemlevede jo den haarde Landbrugskrise i Tyverne af det nitende Aarhundrede. I sin Lære om den negative Landrente gaar han ud fra, at i Praksis er en Landejendom en Helhed, og den Kapital, der er anbragt i Bygninger o. s. v., kan ikke drages ud igen og anbringes andensteds. Hvis paa Grund af Prisfald paa Landbrugsprodukter Godsrenten, d. v. s. den samlede Afgift, en Forpagter kan svare for Brug af Jord, Bygninger o. s. v., falder saa meget, at der i den ikke engang er indeholdt den fulde Rente

¹⁸⁾ Is. St. I. S. 210.

af Kapitalen, bortfalder Landrenten ikke blot, men bliver negativ. Negativ kan Landrenten ogsaa blive ved Rentefodens Stigning. I Længden vil dog en saadan negativ Landrente ikke kunne holde sig, thi under saadanne Forhold vil Bygningerne, naar de brænder eller forfalder, ikke blive bygget op igen, og Jorden vil komme til at ligge øde, hvis der ikke igen kan svares den fulde Kapitalrente, og Landrenten saaledes i det mindste kan blive Nul¹⁹⁾. Som man ser, finder disse Thünens Betragtninger fuldt ud Anvendelse ogsaa paa den nuværende Landbrugskrise.

Medens Ricardo og Thünen nærmest arbejdede parallelt i Jordrentelæren, er deres Fremstilling af Arbejdslønnens Teori saa vidt forskellig, ikke blot rent formelt, men principielt, at de paa dette Omraade maa anbringes i helt forskellige Skuffer eller Skoler. Da jeg haaber andensteds mere indgaaende at kunne beskæftige mig med navnlig Thünens Lære om Arbejdslønnen, skal Spørgsmaalet her kun behandles kort.

Ricardos Hovedsætning om Arbejdslønnen, den, som siden i noget ændret Form har spillet en stor Rolle for Socialismen, navnlig Lassalle, forekommer i Begyndelsen af 5. Kapitel i hans Principles: »Arbejdets naturlige Pris er den Pris, som er nødvendig for at sætte Arbejderne i Stand til, den ene med den anden, at eksistere og fortsætte deres Race uden hverken Forøgelse eller Formindskelse«. Lønnen gøres her altsaa væsentlig afhængig af eller rettere lig med Eksistensminimum for en Arbejderfamilie af Normalstørrelse, d. v. s. en saadan Størrelse, at Afkommet i Antal svarer til Ophavet. Skønt nu Ricardo selv lidt længere henne i samme Kapitel udtrykkelig udtaler, at dette Eksistensminimum, selv om det beregnes in natura, ikke er absolut faststaaende og konstant (fixed and constant), kan det dog ikke undre, at Lønnen efter de Teorier, som bygger paa ham, er blevet noget stift og stillestaaende og Arbejdernes Udsigter sørgelige²⁰⁾.

Thünen er i sin Lære om Arbejdslønnen for saa vidt afhængig af Ricardo, som hans Syslen med de Problemer, der danner Hovedindholdet af anden Del af »Der isolierte Staat«, især hans Lære om Arbejdslønnen, efter hans eget Udsagn for Alvor begyndte, da han i Efteraaret 1826 ved Studiet af Says og Ricardos Værker følte sig utilfredsstillet ved det, som deri blev sagt om Arbejdslønnen²¹⁾. Men positivt gaar Heinrich von Thünen helt

¹⁹⁾ Is. St. I. S. 16—17.

²⁰⁾ Ricardos Works. S. 50 og S. 52.

²¹⁾ Is. St. II, 1. S. 46.

sine egne Veje. Baade i sin bekendte Formel for den naturlige Arbejdsløn \sqrt{ap} og i sin Bestemmelse af Lønnen som lig med Værdien af den sidst ansatte Arbejders Produkt tager han Hensyn til Produktiviteten som lønbestemmende Moment. Men hermed er vi kommet ind paa en ny Side ved Thünens Stilling i Socialøkonomien, den, der peger fremad.

Før vi mere i Enkeltheder søger Thünens Spor i Socialøkonomien, maa det betones, skønt en mere indgaaende Behandling deraf ikke her kan gives, at Thünen staar paa et af de store Grænseskel i baade hele Videnskabens og specielt i Socialøkonomiens Historie og præges deraf.

For Videnskaben som Helhed er Tiden omkring Midten af det nittende Aarhundrede, da Thünens Virksomhed falder, en Overgangstid. Stort set kan det maaske siges saadan, at man var ved at gaa over fra Spekulationens til Kalkulationens Tidsalder. Overgangen kommer lidt efter lidt, men Opstillingen af Loven om Energiens Bestaaen af Mayer, Colding og Joule i Fyrrerne kan vel betragtes som det egentlige Skel. I den første Tidsalder er den spekulative Filosofi, i den sidste den eksakte Naturvidenskab Videnskabernes Dronning. Thünen bærer i visse Maader endnu Præg af de Forestillinger, som havde behersket Videnskaben i det syttende og attende Aarhundrede. Det viser sig bl. a. i hans Søgen efter en naturlig eller med Naturen stemmende (naturgemäss) Arbejdsløn. Der er deri en mystisk Opfattelse af Naturen, som er helt anderledes end den Opfattelse, den nye Naturvidenskab gjorde gældende. Efter de naturretlige Forestillinger er Naturens Love saadanne, som burde gøre sig gældende, men som der mange Gange lægges Hindringer i Vejen for, efter Naturvidenskabens Opfattelse er Naturlove saadanne, som ubetinget ifølge Aarsagssætningen gør sig gældende. Der er ingen Vej udenom. Thünen lever altsaa i visse Maader i de gamle naturretlige Forestillinger, men paa den anden Side er baade hans Metode naturvidenskabelig, og han arbejder paa sit eget Omraade med nøjagtige Iagttagelser og eksakte Beregninger.

Ser man særlig paa Socialøkonomien, saa herskede endnu en Tid efter Midten af Aarhundredet den klassiske Socialøkonomi, der i Stuart Mill havde sin sidste betydelige Repræsentant. Det nye sætter her først rigtig ind efter 1870 med Grænsenyttelæren, den historiske Skoles Udfoldelse og paa socialt Omraade Katedersocialismen. Det er allerede fremstillet, hvorledes Thünen i

mange Maader stod som og følte sig som Adam Smiths Lærling. Men han er tillige en Forløber for Grænsenytteskolen og en af de første betydelige Socialøkonomer, der uden at være Socialist viiede det sociale Spørgsmaal en stor Del af sin Tankekraft.

Thünen hører ikke til de Socialøkonomer, der har dannet Skole. Han havde jo heller ikke nogen Lærestol. Kun paa Landvæsenets Omraade havde han egentlige Elever. En af disse, H. Schumacher paa Zarchlin, samlede en Del af hans efterladte Manuskripter og udgav dem 1863 som anden Dels anden Afdeling og tredie Del af »Der isolierte Staat«, udgav 1868 hans Biografi og forsvarede lejlighedsvis den ellers fra næsten alle Sider angrebne Formel for den naturlige Arbejds løn. Men naar det nu skal søges i korte Træk at paavise Sporene efter Thünen, menes hermed kun saadanne Spor, som findes i den socialøkonomisk Litteratur, navnlig dennes mere fremragende Værker. Om hans Betydning for den videnskabelige Landøkonomi vil der bl. a. findes adskillige Vidnesbyrd i det nylig udgivne Festskrift til hans 150 Aars Dag. (Se Anmeldelsen Side 280 f.).

Medens Thünen selv levede, beskæftigede man sig næppe med ham uden for Tyskland. Det første betydelige socialøkonomiske Værk, der indgaaende citerer ham, er vel nok F. B. W. Hermanns »Staatswirtschaftliche Untersuchungen«, der udkom 1832, og som Karl Diehl, der udgav Bogen i Facsimile paa ny 1924, kalder »det bedste Værk i teoretisk Nationaløkonomi af den ældre tyske Litteratur«. Det er naturligvis særlig i Læren om Jordrenten, at Hermann atter og atter kan henvise til Thünens værdifulde (schätzbare) Skrift. En anden tysk Socialøkonom, der ogsaa i Thünens Levetid lærte af ham, var Wilhelm Roscher, der 1843, 26 Aar gammel, blev Professor i Göttingen og i 1845 skrev en Afhandling om Agerbrugssystemernes Politik og Statistik. Da Roscher en Meneskealder senere skrev sin »Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland«, indeholdt hans Omtale af Thünen vel nok visse Misforstaaelser, men hans almindelige Dom om ham var en saa uforbeholden Anerkendelse, at den næppe blev nogen anden til Del: »Sammenfatter vi alt det foregaaende, vil det være berettiget, naar vi betegner Thünen som en af de Mænd, der ikke blot er forbigaaende Bølger i det videnskabelige Fremskridts Strøm, men er blivende Vendepunkter. Almindelige Forfattere gør kun Nytte ved de Sandheder, som de lærer; hos store Skribenter er ogsaa de Fejltagelser, som de ikke har undgaaet, i høj Grad lærerige, saa snart man gennemtænker dem med modent Overlæg.

Skulde vor Videnskab nogensinde dale, saa hører von Thürens Værker til dem, ved Hjælp af hvilke den har Mulighed for at rejse sig igen²²⁾.

Efter Thürens Død gav ikke mindst hans Formel for den naturlige Arbejds løn Anledning til indgaaende kritiske Undersøgelser, medens hans landøkonomiske Teorier høstede stor Anerkendelse. To af Tysklands fremragende nylig afdøde Socialøkonomer indledede i Treserne deres videnskabelige Løbebane med Doktorafhandlinger om Thüren. Den ene var Befolkningssteoretikeren og Agrarhistorikeren Georg Friedrich Knapp, der ogsaa har øst af Thürens Værk i sin Bog »Grundherrschaft und Rittergut« (1897). Den anden, som det paa Grund af hans vidtstrakte Interessefelt er vanskeligere at anbringe i nogen bestemt Baas inden for Socialøkonomien, var Lujo Brentano. Ogsaa han har siden beskæftiget sig med Thüren, ikke mindst i sin skarpsindige »Agrarpolitik« (2. Aufl. 1925). Baade Carl Knies og Böhm-Bawerk tog i Halvfjerdsene og Firserne Thürens Tanker op til Behandling. Men i øvrigt kan der ikke gives nogen fuldstændig Liste paa dem af hans Landsmænd, der kritisk eller med Tilslutning lod sig paavirke af ham²³⁾.

Men der kan være Grund til at fremhæve, at heller ikke i det tyvende Aarhundrede synes Interessen for Thüren at være taget af i de tysktalende Lande. Richard Ehrenberg begyndte 1905 at udgive »Thüren Archiv«, hvori han skrev flere Afhandlinger om Thürens Udviklingsgang, og som i øvrigt var helliget eksakte økonomiske Undersøgelser, især af Enkeltbedrifter, i Thürens Aand; det forandrede senere Navn til »Archiv für exakte Wirtschaftsforschung«. Schweizeren Max Büchler gav i sin fyldige Doktorafhandling 1907 den bedste hidtil foreliggende Oversigt over hele Spørgsmaalet Heinrich von Thüren, baade hans Liv, hans Lære og den Bedømmelse, han var blevet Genstand for. Fra de senere Aar foreligger ogsaa flere Afhandlinger og Doktordisputationer. Men det bedste Vidnesbyrd fra senere Aar om, hvilken Position Thüren indtager, er maaske Adolf Webers »Allgemeine Volkswirtschaftslehre« (1928). Her anføres ikke blot Thürens

²²⁾ Hermann: Staatswirtschaftliche Untersuchungen. 3. Aufl. Lpz. 1924. S. 72, S. 77, S. 167—180 passim. Roscher: Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland München 1874. S. 902.

²³⁾ Brentanos Doktorafhandling er nævnt i Note 7. I øvrigt kan henvises til Bibliografien i Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 4. Aufl. Bd. VIII. S. 257.

Fortjenester af Jordrentelæren, men der dvæles ved hans Bidrag til Læren om Standort, og Læren om Arbejdslønnen behandles paa Grundlag af Thünens Lære, ikke den om den naturlige Arbejdsløn, men om Lønnens Overensstemmelse med Grænsearbejderenens Produkt.

Næst efter de tysktalende Lande kom de romanske til at interessere sig for Thünen. Det begyndte kort efter hans Død, idet første Del af »Der isolierte Staat« blev oversat til Fransk 1851, medens anden Dels første Afdeling fulgte 1857. I den Anledning blev der skrevet flere Artikler om ham i »Journal des Économistes«. A. Leymarie, der kritiserede Thünens Lære om den naturlige Arbejdsløn, udtalte dog, at »hans Bog er en af de bedste videnskabelige Fremstillinger, som man kan raadspørge«, og Matthieu Wolkoff, der havde oversat Thünens anden Del, forsvarede ham mod Leymaries Angreb. Men siden synes franske Socialøkonomer ikke at have beskæftiget sig meget med Thünen. Charles Gide mener, at de Bøger af tyske Socialøkonomer, som blev oversat ved Midten af nittende Aarhundrede, ikke havde synderlig Virkning, og den Indflydelse fra Tyskland, som sporede i de to sidste Tiaar af Aarhundredet, skyldtes særlig den tyske sociale og økonomiske Politik²⁴). I Gide og Rists »Histoire des doctrines économiques« maa Thünen nøjes med en Note et Sted og et andet Sted blot og bart at nævnes jævnsides med Rau.

Senere, men til Gengæld stærkere virkede Thünen i Italien. I Tiden efter 1870, da det økonomiske Studium i Italien havde en Genrejsningstid, var baade Thünens første og anden Del ifølge Augusto Graziani Genstand for indgaaende Undersøgelser. E. Nazzani gik udførligt ind derpaa i en Bog om Jordrenten 1872. Achille Loria behandlede Thünen indgaaende i sin første Bog om Jordrenten i 1879 og i senere Værker. Og J. Ricca-Salerno tog særlig fat paa Thünens Lære om den naturlige Arbejdsløn i en Afhandling om Lønnen og dens Love i 1878. Samme Forfatter behandler igen med Hensyntagen til senere fremkommen Litteratur Thünens Formel i sin store »La teoria del salario« (1900)²⁵).

²⁴) Charles Gide: L'École économique française dans ses rapports avec l'École anglaise et l'École allemande i Festgabe für Schmoller 1908. I. Bd. XVI. S. 7—8.

²⁵) Augusto Graziani i Festgabe für Schmoller. 1908. I. Bd. XVII. S. 5 og S. 11. Om Thünens Indflydelse i Italien skriver ogsaa Robert Michels i »Carl Rodbertus-Jagetzow: Neue Briefe über Grundrente, Rentenprinzip und soziale Frage«. Karlsruhe 1926. S. 161.

Endnu senere, men ogsaa med endnu større Anerkendelse beskæftigede man sig med Thünen i de engelsktalende Lande, skønt hans Bog endnu ikke har oplevet nogen Oversættelse til Engelsk. I England lagde man maaske først Mærke til ham som den, der i sin Bedrift havde indført Arbejdernes Andel i Udbyttet (Sedley Taylor: Profit-sharing. London 1884). J. K. Ingram omtaler ham i sin »History of Political Economy«, der oprindeligt var skrevet for Encyclopaedia Britannica 1885, og i sin senere Artikel om Thünen i Palgrave's Dictionary siger han, at hans Bog maa stilles paa Linie med Socialøkonomiens Klassikere. Men det var især Marshall, der i sine »Principles« (første Udgave 1890) flere Steder fremdrog ham og eet Sted nævner hans glimrende (brilliant) Undersøgelser.

I Amerika vaagner Interessen for Thünen først sent, skønt Thünen omvendt havde haft ikke liden Interesse for Forholdene i Amerika og der tænkte sig Mulighed for, at den naturlige Arbejdsløn kunde blive til Virkelighed²⁹⁾. I Amerika havde man jo ogsaa langt tydeligere end i Europa de Thünen'ske Kredse for Øje lige fra den frie Drifts Kreds med Havesager og Mælkesalg nær ved de store Byer til de rene Jagtdistrikter paa Civilisationens Grænser.

En af de første, som hinsides Atlanten beskæftigede sig med Thünen, var den senere kendte Banebryder for den syntetiske Økonomi H. L. Moore, der efter et Studieophold i Europa i en Artikel i »Quartely Journal of Economics« 1895 viede hans Arbejdslønteori en indgaaende Kritik. I visse Maader meget beslægtet med Thünen er J. B. Clark, som imidlertid ikke kendte ham ved den første Udarbejdelse af sin Fordelingslære. Efter at have opdaget ham taler han i »Distribution of Wealth« (1899) om, hvordan et meget vigtigt Punkt i hans Fremstilling kunde være taget fra Thünen, hvem han kalder »denne glimrende Foregangsmand i den økonomiske Teori«. At Thünen heller ikke siden den Tid er glemt i Amerika, derom foreligger et Vidnesbyrd i en nylig udgiven Bog. I Prisdømmernes Forord til Paul H. Douglas' »The Theory of Wages« hedder det: »Det er kun ved successive Tiltag, saadan som det her foreliggende, i den realistiske Aand, som beherskede von Thünen, en af det nittende Aarhundredes største Socialøkonomer, at det tyvende Aarhundredes Socialøkonomi kan komme til at indtage en Stilling som Videnskab«.

²⁹⁾ Is. St. 11, 1. S. 208.

Ser vi endelig paa den nordiske socialøkonomiske Litteratur, kan det næppe siges, at Thünen har været saa meget paaagtet, som Nordtysklands Nærhed ved Norden kunde gøre naturligt. I Danmark stod Socialøkonomien i Midten af det nittende Aarhundrede mest under Indflydelse af de engelske Klassikere. I Wilhelm Moldenhawers »En historisk og kritisk Fremstilling af de forskellige Theorier om Jordrenten« (1855) forekommer Thünens Navn slet ikke, og i den Bog, der i et Par Tiaar var Lærebog ved vort Universitet, Kayzers »Om Arbeidets Ordning« (1857), nævnes Thünen ikke i Fordelingslæren, skønt Kayzers Benyttelse af Hermanns »Staatswirtschaftliche Untersuchungen« og en enkelt Henvisning til Thünens anden Del paa et underordnet Punkt viser, at han har kendt ham. Det var vel egentlig først, efter at Harald Westergaard ved sine Forelæsninger og sin lille »Indledning til Studiet af Nationaløkonomien« (1891) havde introduceret Grænse-nyttelæren, at der i dansk Socialøkonomi kunde blive Sans for Thünens Fremstillingsmaade. Efter den Tid har L. V. Birck nogle Steder omtalt Thünen i sin »Værditeori« (1902) og i »Vigtige Varer« (1915), mens Thünen i »Læren om Grænseværdien« (1918) maaske knapt faar den Plads, der kunde tilkomme ham som en af Forløberne paa dette Omraade.

I Sverige indtager Thünen en fremtrædende Plads i David Davidsons »Bidrag till jordränteteoriens historia« (1880). Ganske vist ofrer Forfatteren adskilligt flere Sider paa Fremstillingen af de engelske Klassikere end paa Thünen, men da han efter at have helliget denne syv Sider skal gøre Resultatet op, skriver han ret ringeagtende, sikkert for ringeagtende, om Ricardo, mens han fremhæver West og Malthus i England og Thünen paa Ricardos Bekostning. Af Davidsons Samtidige blev Wicksell, der som oprindelig Matematiker maatte have en vis Affinitet til Thünen, i sin Grænseproduktivitetsteori paavirket af Thünen. I Norge har Wilhelm Keilhau i det andet udførligere Skrift om Jordrenten paa de nordiske Sprog (Grundrentelæren 1916) behandlet Thünens Lære og tildels sammenstillet den med Ricardos. I Modsætning til Davidson hævder han Ricardos Fortjenester, mens han om Thünen udtaler: »Det, som især giver von Thünens Værk dets høje videnskabelige Værd, er da heller ikke saa meget Fremstillingen af selve Jordrentelæren som de Lysblink, det kaster over Forbindelserne mellem Virkelighedens Kendsgerninger og de abstrakte Sandheder i den rene Teori«²⁷⁾.

²⁷⁾ Wilhelm Keilhau: Grundrentelæren. Kristiania 1916. S. 177.

I denne Artikel har kun kunnet gives et lille Bidrag til Belysning af Thünens Stilling i Socialøkonomien, ikke nogen virkelig Bedømmelse af hans Teoriers Rigtighed. Men uanset hvordan en saadan nærmere Bedømmelse falder ud (og navnlig Thünens Lære om den naturlige Arbejds løn er atter og atter blevet slaaet ihjel), er der noget fængslende ved ham. Han virker i Socialøkonomien som et Ferment, en drivende Kraft. Selv den, der som nærværende Forfatter snarest føler sig draget af den historiske Skole og ikke ynder matematiske Udredninger, kan i Thünen møde noget forfriskende, tilskyndende, »invigorating«, som Engländerne siger. I hans Værk dvæler endnu hans paa een Gang beskedne og energiske Personlighed. Til syvende og sidst virker Thünen mere ved sin videnskabelige Aand end ved sine videnskabelige Resultater.

JAK. KR. LINDBERGS BOG OM MAGT

Af F. ZEUTHEN.

JAK. KR. LINDBERG's store Hovedværk¹⁾, som havde beskæftiget ham en Menneskealder, forelaa praktisk talt færdigt, da han døde i Slutningen af 1932. Hans Søn Niels Lindberg har foretaget Afpuksning af enkelte Afsnit samt den endelige Redaktion af Slutningsafsnittet (se nærmere Niels Lindbergs Efterskrift til Bogen).

Lindbergs Bog er et Værk, som fortjener at blive læst trods dets Tykkelse og enkelte Afsnits tunge og besværlige Form. I Fortalen siges det, at Bogen kun er blevet Brudstykker af det, Forfatteren havde planlagt at skrive. Det væsentlige er imidlertid kommet med: det Forfatteren paa forskellig Maade havde ganske særlige Betingelser for at skrive: 1) en historisk Udredning af Magtforholdene i det danske Samfund, 2) en teoretisk Fremstilling af en Del af Økonomiens Hovedproblemer og 3) Socialiseringsteori og Forsøg paa en praktisk Gennemførelse af denne her i Landet, hvori Lindberg var Hovedmanden i Aarene efter Krigens Slutning (se de første ca. 100 Sider af II Bind indtil »Vedhængene«). De historiske Undersøgelser danner en naturlig Fortsættelse tilbage i Tiden af den Nutidshistorie, hvori Lindberg var kendt som Ekspert fra sine Artikler om Haandværkets og Detailhandlens Fremtid (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1905 og 1913) samt de gamle Industrieretninger. Den ældre Historie, som Lindberg ogsaa havde anvendt meget Arbejde paa, og hvoraf det lykkedes ham at uddrage en socialøkonomisk Essens, som i høj Grad er af Interesse ved Behandlingen af de økonomiske og politiske Spørgsmaal, maa Historikerne iøvrigt bedømme. Fremstillingen af Vikingetiden, Lavshaandværket, Gilderne samt Handelskapitalismens Indtrængen er i høj Grad underholdende. Den teoretiske Fremstilling giver

¹⁾ Jak. Kr. Lindberg: Magt. En Bog om Arbejdets Ordning. Nyt socialt Bibliotek. Bd. I—II (478 + 312 Sider, 9 Kurveblade samt Billede af Forfatteren). Martins Forlag. Kbh. 1933.

en selvstændig Modernisering og Fordanskning af Marxismen med ialtfald en vis Hensyntagen til nyere, ikke-marxistisk (»borgerlig«) Nationaløkonomi. Man faar her en særdeles klar og konsekvent og i nogle Retninger meget dybtgaaende Behandling af en Række økonomiske Hovedspørgsmaal (jfr. Lindbergs tidligere Arbejde med Kapitalrenteteorien og Kritik af Bircks Bog om Grænseværdien, Nationaløk. Tidsskrift 1905 og 1919, samt Diskussionen om sidstnævnte Artikel 1919 og 1920). Nogle af de teoretiske Afsnit synes dog vel meget at have Karakter af Regneeksempler, som har hjulpet Forfatteren til en Gennemarbejdelse af hans Hovedsynspunkter i Enkelthederne, men har mindre Interesse for de fleste Læsere, fordi man i saa ringe Grad faar Anledning til Gennemgang af de omstridte Hovedsynspunkter og Forudsætninger, og fordi det vilde kræve et i Forhold til Udbyttet ganske uforholdsmæssigt Arbejde at følge og gennemregne Eksemplerne i alle Enkeltheder. Jeg tror, det bør siges straks, at ingen Læser, som iøvrigt interesserer sig for Bogens Emner, bør lade sig afskrække af »Billeder« (d. v. s. Tabeller), Kurveblade o. lign., hvoraf iøvrigt en meget væsentlig Del er henvist til et særligt »Vedhæng«.

Skønt man saaledes kan nævne forskellige Bestanddele af Bogen, som har Tilknytning til Forfatterens særlige Forudsætninger, danner den dog en smuk Helhed. Dette beror delvis paa Lindbergs personligt prægede Sprog. Han gennemfører danske Ord for de fleste socialøkonomiske Begreber. Den konsekvente Anvendelse af egne Ord og Begreber, kan maaske virke misvisende overfor den Læser, som ikke nøje har fulgt med fra Begyndelsen. Det oplyses f. Eks., at Byhyrden og andre, der i gamle Dage udførte Fællestjeneste for Landsbyens Bønder, betegnede som »Embedsmænd«, og der foretages en morsom Overførelse af det almindelig anerkendte Ønske, at Embedsmændenes Antal og Indtægter skal kontrolleres af andre end dem selv, til Handelsstanden, som jo ogsaa udfører Fællestjenester, hvis samlede Omfang i Reglen paa Forhaand er nogenlunde givet. Det ejendommelige er imidlertid, at Ordet Embedsmand ikke alene anvendes til Karakteristik i visse Henseender af Personer, der udfører Fællestjeneste, men at disse uden videre rundt omkring i Bogen er medindbefattede under Begrebet Embedsmænd. Paa tilsvarende Maade anvendes Ordene »Ordner«, »lærde Mænd«, »Stifindere« og »Gøgler« som Betegnelse for Grupper af Funktionærer og Personer i immaterielle Erhverv. Konkurrence kaldes stadig »Kapløb«. I

Overensstemmelse med Lindbergs Fremhævelse af Fritidens Værdi sammenlignet med Forbrug af Varer anvendes Ordene »fritids-glad« og »luksusglad« som i mange Tilfælde mere passende Ord end doven og flittig. Maaske Ordet »arbejdsglad« burde tilføjes.

Bogens Enhed beror imidlertid først og fremmest paa, at det stadig er de samme Emner, som behandles fra forskellige Sider.

Efter Lindbergs Mening er det vigtigste Spørgsmaal for Samfundsøkonomien følgende: »Hvorfor kommer de økonomiske Fremskridt, som er sket i Aarhundredernes Løb, ikke alle Mænd til Gode i nogenlunde samme Maal?« (Bd. 1, Side 7). Det staar ham klart, at Økonomien først og fremmest bør behandles dynamisk og historisk. I Overensstemmelse med Marx følger han de skiftende Former, hvorunder Klasserne har kæmpet om Overskudsindtægten udover den nødvendige Arbejdsløn. Magtforholdene har været afgørende saavel for Trælleforhold og Vornedskab som senere for de fri, men ejendomsløse Arbejderes Afhængighed af de besiddende. Den af Staten beskyttede Ejendomsret, som f. Eks. gælder med Hensyn til Jord og Maskiner, men kun i begrænset Omfang til Havet og Afsætningsomraaderne, betegnes som en Indskrænkning i de enkeltes fri og lige Adgang til Erhverv. »Den gældende Ret er blevet til ved Magt, og den kan kun opretholdes ved Magt« (I, S. 27). Paa samme Maade som andre Klasser har ønsket at gøre deres Fortrinssstilling over Produktionsmidler eller med Hensyn til Adgang til Næring og Marked til en Ret, føler Arbejderne i Kampen mod Skruebrækkerne en Ret til Bestillingen, som det dog ikke er lykkedes dem at faa autoriseret.

Om Betydningen af at anvende Magtbegrebet i Økonomien siger Lindberg: »Hvis man her vil spørge, hvad der er opnaaet ved Indførelse af Begrebet Magt i den økonomiske Videnskab, saa svarer jeg, at man herefter ikke længere kan bilde Folk ind, at visse uforanderlige, »naturlige« Love behersker det økonomiske Liv. Det kan først nu erkendes, at alle Værdier, alle Priser, alle Indtægter forandres, naar Magtforholdene ændres — forudsat naturligtvis, at de nye Magthavere ikke lader sig bilde ind, at de er magtesløse!« (I, 381). De fleste vil sikkert indrømme, at skiftende politiske Forhold har øvet en væsentlig Indflydelse ikke alene paa Indkomstfordelingen, men ogsaa paa Prisdannelsen, og at den teoretiske Økonomi ikke altid giver tilstrækkelig Plads for denne Art Indflydelser. Maaske indrømmer man Betydningen af Fortidens politisk-retlige Institutioner, men man glemmer let, at Nutidens Priser og Fordeling ogsaa er betinget af specielle politisk-

retlige Forhold, og at de gældende Regler er et Resultat af Styrkeforholdene mellem Klasserne. For at give Magtbegrebet en lige saa stor Plads, som Lindberg gør, maa man imidlertid som han bygge paa Arbejdsværdilæren.

Ved Magtindtægter forstaar Lindberg »enhver Indtægt, som i Overensstemmelse med gældende Ret eller Sædvane erhverves udover, hvad der skyldes eget Arbejde« (I, 358). Han nævner 3 Hovedformer for Magt eller Hindringer mod »det frie Kapløb mellem Mænd« de politiske (retlige), de økonomiske og de sociale Hindringer.

Under de politiske Hindringer kommer han hovedsagelig ind paa Ejendomsretten til Jorden. »Under Forudsætning af fri Tilgang til Samfundets forskellige Erhverv, alene med den Undtagelse, at Jorden ejes af en særlig Klasse«, siger han, »vil ethvert økonomisk Fremskridt kun komme den jordejende Klasse til Gode. Ejendomsretten til Jorden maa derfor virke hemmende paa alle økonomiske Fremskridt uden for Landbruget selv« (I, 100—101). I Overensstemmelse med den ensidige Arbejdsværdilære finder han, »at Jordrenten opnaas derved, at den til Fremstilling af Landbrugsgoder anvendte Arbejdstid maa betales med en højere Pris end den Arbejdstid, der anvendes til Fremstilling af andre Goder« (I, 106). »Naar Jordrenten opfattes som en Magtindtægt, saa er det klart, at dens Højde vil bero paa Styrkeforholdet mellem Bonden paa den ene Side og alle andre Mænd paa den anden Side« (I, 106). »Derfor var i sin Tid Haandværkernes Sammenslutning i Lav og nu til Dags Arbejdernes Sammenslutning i Fagforeninger af stor Betydning for Jordrentens Højde. Disse Bestræbelser er et Forsøg paa ved Hjælp af Fagforeningernes økonomiske Magt at bringe Jordrenten ud af Verden uden at røre ved Spørgsmaalet om den frie Adgang til Jorden« (I, 107). »Jordrenten er den ældste Form for Rente, der gaar ind i Menneskenes Bevidsthed som en berettiget arbejdsfri Indtægt. Men Aartusinder igennem var man klar over, at det her drejede sig om en Magtindtægt. Man forstod meget vel, at Berettigelsen til at nyde denne Magtindtægt kun tilkom Jordejerne, fordi de havde Magt til at forsvare deres Jord overfor de jordløse Mænd« (II, 36).

Man har her faaet forklaret Jordrenten som en Magtrente. Lindberg indrømmer imidlertid, at der desuden findes Fortrinsrente for den mere frugtbare og bedre beliggende Jord. »Forskellen paa Knaphedsrenter (eller som jeg foretrækker at sige: For-

trinsrenter) og politiske Magtrenter bliver da den, at Knaphedsrenter ikke kan bringes ud af Verden ved en ny politisk Magtfordeling. Dette forstaas straks ved at tænke paa Grundrenten i Byerne, der er den mest udprægede Knaphedsrente« (I, 133). »Hvem Fortrinsindtægten vil tilfalde, beror paa Magtforholdene i Samfundet; men Aarsagen til deres Fremkomst har intet med Magtforhold at gøre« (I, 329).

Det indrømmes altsaa med Hensyn til Fortrinsrenterne, at Magten her kun afgør, hvem Renten skal tilfalde. Men kan ikke hele Jordrenten ses som Fortrinsrente for al Jord, der er bedre end den daarligst benyttede? Og er Betragtningen som Fortrinsrente ikke blot en primitiv Opfattelse af Knaphedsrenten, som man kommer til, fordi man ikke betragter hver Jordkvalitet som en særlig Art af Produktionsmiddel, hvis Pris ganske vist paa-virktes af Udbudet af andre bedre og daarligere Jordkvaliteter? Ser man saaledes Jordrenten som Fortrins- eller Knaphedsrente, bliver Magtindgrebene tilsyneladende kun i Stand til at overføre Renten til andre Klasser eller Personer. Man kan dog utvivlsomt udrette langt mere med Magt, f. Eks. ved en Lovgivning, der standser eller fremmer Udstykningen. Gav man f. Eks. hver Mand Ret til at forlange gratis en lige saa stor og lige saa god Jordlod som de tidligere Ejere (f. Eks. ved at der toges Lodder af forskellig Kvalitet fra de tidligere Ejendomme), og var der en stor Masse Mennesker, som var i Stand til at gaa over til Landbruget, vilde der ske Tilstrømning, indtil Jordrenten helt forsvandt. Der vilde indtræde ganske det samme, som Lindberg saa udmærket beskriver for Handelen. Saa længe Antallet af Handlende er begrænset til, hvad Fordelingsarbejdet kræver, kan der paa Grund af den begrænsede Konkurrence tjenes en Overskudsindtægt; men overfyldes Faget i tilstrækkelig Grad, drives de enkeltes Indtægt ned paa samme Niveau som i andre Erhverv. Den bedst mulige Fordeling af Erhvervsenhederne »vil kun kunne indtræde, naar Øvrigheden (eller Brugsforeningen) dels sætter en Grænse for Antallet af Købmænd, dels sætter en Grænse for Toldens (Avancens) Størrelse« (I, 236). »Mættelsespunktet for Tilgang til Købmandsklassen«, hvis der hersker fri Tilgang, »vil ikke naas, før den tæller saa mange Mænd, at disse lægger Beslag paa den Arbejdstid, som Fremstillerne har sparet ved at blive fri for det med Ombytningen forbundne Arbejde«. Det samme Forhold er ogsaa belyst i Warmings Artikkel om Rente af Fiskegrunde (jfr. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1911) eller i Lindbergs

eget Eksempel Bd. I, Side 413: »Hvis der kun er anlagt saa mange Møller, som der er Brug for, vil hele Fordelen tilfalde Mølleejerne. Skal Samfundet faa en Del af Fordelen, maa der anlægges overflødige Møller, hvilket betyder et Spild af Formue«.

De økonomiske Hindringer mod det fri Kapløb, de økonomiske Magtforhold, beror paa Ulighed i Erhvervsformuernes Størrelse. De bestaaende Retsforhold medfører en Tendens mod, at man i Stedet for »den rette Arbejdsspris«, d. v. s. Betaling i Forhold til ydet Arbejde, faar »rette Formuepriser«, d. v. s. Priser, der giver samme procentvise Overskud af al Erhvervsformue. Ja det gaar endda værre; i Fag, hvor Tilgangen begrænses stærkt paa Grund af store Krav om økonomisk Indskud, f. Eks. Lægefaget, opnaas en særlig høj Forrentning af Uddannelsesudgifterne. Lindberg diskuterer Nødvendigheden af at give rette Formuepriser. Hvis Samfundet virkelig var stillestaaende, var de ikke nødvendige. Det drejer sig om »en Slags Betaling for, at Mænd ikke solder en Del af deres Erhvervsformue op« (I, 156). Allerede her antydes den Løsning, at Ejendomsretten gøres til en midlertidig Brugsret for den Mand, der benytter og vedligeholder Produktionsmidlerne. Spørgsmaalet bliver saa: Skal Prisen sættes ned og Lønnen op, saa Overskudet udover Arbejdsfortjeneste klemmes ud af Faget, eller skal der stadig fremkomme et Overskud, der i Lighed med Fortrinsjordrenten, overføres til samfundsmæssig Benyttelse? Den Mulighed, at de enkelte, naar de selv faar Udbyttet, kan tænkes at udvide deres »Erhvervsformue«, tillægges ingen større Betydning. »Det er Arbejdsordningen, der skal bestemme Formuens Størrelse og ikke omvendt. Og har et Samfund fundet den rette Arbejdsordning, saa er der ikke Brug for en Forøgelse af Erhvervsformuen, før nye Opfindelser eller Opdagelser nødvendiggør det« (I, 180—81). De enkelte Virksomheder, der udvider Maskineriet, vil blot tage Arbejdet fra andre Virksomheder og dermed drive Lønnen op. Denne Undervurdering af Fordelene ved udvidet Erhvervsformue hænger sammen med de uhyre uelastiske Forudsætninger, som Lindberg arbejder med i sine Taleksempler. Man savner en Produktionsfunktion, som lader Udbyttet stige, ganske vist i aftagende Tempo, naar enten Arbejdskraften eller andre Produktionsmidler udvides. Ligeledes regnes med en fuldstændig uelastisk Efterspørgsel efter Landbrugs Produkter.

De sociale Hindringer mod den økonomiske Lighed og de sociale Magtforhold beror paa Forskel i de enkeltes Arbejde.

Arbejdsdelingen fremkalder her en voksende Ulighed. Dette er »uundgaaeligt, hvis Fremskridt overhovedet skal finde Sted . . . Sociale Magtforhold har imidlertid tillige haft social Ulighed og social Klassedeling (Kastevæsen) til Følge; men dette kan ikke siges at være en økonomisk Nødvendighed. Tværtimod opstaar herved skæbnesvangre Hindringer for økonomiske Fremskridt« (I, 97). »Rette Arbejdspriser betyder ikke lige Indtægt for alle Mænd, men uhindret Adgang til at opnaa lige Indtægt for alle, hvis man ønsker det« (I, 191). Den fritidsglade skal altsaa have Lov til at vælge Fritimer i Stedet for den Luxus, han kan faa for den sidste Del af Lønnen, og den særlig dygtige vil ved »rette Arbejdspriser« faa mere end andre; men Forskellen bliver ikke saa stor, naar Adgangen til Bestillingerne bliver lige for alle.

Handelen faar et særligt Afsnit foruden en udførlig Omtale i de historiske Vedhæng. Bl. a. omtales Købmandens Evne til at øve Indflydelse paa Prisen. »For Købmanden alene forvandles Forraadene til Penge. Jo større Forraad Købmanden kan magte at ligge med, jo større Mulighed er der for at øve Indflydelse paa Priserne — og desto større bliver Fortjenesten. Derfor har Købmanden allerede paa et tidligt Trin af den økonomiske Udvikling Mulighed for at opnaa et virkeligt Udbytte ved at spare op af sin Fortjeneste« (I, 246). Det siges, »at Købmændene, ledet af en fælles »Stemning«, men uden indbyrdes Aftaler, holder Varerne saa længe paa Lager, at en passende Prisstigning opnaas« (I, 251). Medens Lavshaandværkeren beregnede en passende Fortjeneste for sit Arbejde og fandt det uberettiget at tjene paa Raastofferne, anvender den kapitalistiske Forretningsmand sin Formue til Indkøb af Varer for at sælge dem med den størst mulige Fortjeneste. Og skønt ingen Erhvervsgruppe taler mere om Konkurrence, finder Lindberg, at intet Steds er Kapløbet mindre.

Den blandt forrige Aarhundredes Nationaløkonomer almindelige Behandling af Driftsherren haanes med Rette. »Man opstillede Begrebet Driftsherre, om hvis Indtægt (den saakaldte Driftsherregevinst) man drager den mærkelige Tankeslutning, at den egentlig maa være lig Nul! Skønt man skulde tro, at enhver, der kendte noget til det virkelige Liv, kunde se, at Driftsherren ikke var andet end Storkøbmanden, der sugede al økonomisk Fordel ved de skete Fremskridt til sig« (I, 255). »Thi af alt, hvad jeg havde set og hørt i Virkelighedens Verden, mente jeg allerede at vide, at det i Byerne var Købmænd og Fabrikanter, der opnaaede de store Indtægter. Og nu blev jeg altsaa belært om, at

disse Mænd af Videnskaben kaldtes for Driftsherrer, og at deres store Gevinster kun vandtes fra andre Driftsherrer, der ikke opnaaede at faa fuld Løn for deres Arbejde og sædvanlig Rente af deres egen Kapital« (I, 336). »Forklaringen paa, at den national-økonomiske Videnskab var havnet i denne Forvanskning, fandt jeg i en Sammenblanding af Tanken om et økonomisk Ligevægts-samfund med Tanken om et Samfund i Uligevægt«. »Driftsherrer er de Mænd, som har Betingelse for at tjene Penge, fordi Samfundet er i økonomisk Bevægelse« (I, 337).

Det omtales, hvorledes Ophævelsen af de gamle Ufrihedsformer kan forværre Stillingen for den fri, men besiddelsesløse Arbejderklasse, naar ingen mere er interesseret i at vedligeholde de ikke benyttede Individuers Sundhed og Arbejdskraft, og hvorledes det vil gavne Arbejderne, naar Arbejdsgiverne begynder at tænke og handle som Klasse og derfor igen anlægger samme Betragtninger som Herren overfor Trællen eller sine Husdyr . . . Man siger rosende om en Arbejdsgiver: »Han giver Føden til 100 Arbejdere med Familie«. Det lyder dog ikke saa godt at sige om en Mand: »Han er en dygtig Vognmand; han har oparbejdet en stor Forretning og giver nu Føden til 8 Heste« (I, 281).

Nutidens stærke Udvikling staar i Forbindelse med den egentlige Arbejderklassens Opstaaen. »Største Hindringer for Fremskridt ligger deri, at de gaar udover de Erhverv, hvori Fremskridt sker! Dette gjorde, at alle Fremskridt maatte gaa langsomt, indtil den kapitalistiske Udvikling gjorde det muligt at læsse det meste af Byrden over paa Arbejderklassen. Saa gik det hurtigt! Men dette viser kun, at Fremskridt, der ikke skal gaa ud over Arbejderne, maa ordnes under Samfundets Tilsyn« (I, 312). Varig Arbejdsløshed i et Fag og Overproduktion er direkte Resultater af Fremskridt. De overflødiggjorte trænger blot til Andel i den forøgede Indtægt og til at dele den øgede Fritid med andre. Fremskridtene kræver bl. a. Overførelse af Arbejdere til anden Beskæftigelse.

De økonomiske Kriser sættes i Forbindelse med det nuværende Samfunds manglende Evne til at tilpasse sig til Fremskridt. »Hvis man blot sikkert turde regne med stadig jævnt faldende Priser, saa vilde Driftsherren undgaa den Frygt for Tab, som nu tvinger til Indskrænkning af Fremstillingen i Krisetider. Grunden til, at det i et handelskapitalistisk Samfund ikke kan gaa saaledes, er ganske simpelt den, at jævnt faldende Priser gennem et længere Tidsrum er en Umulighed, fordi dette vilde forudsætte en

stadig nedadgaaende Rentefod. Men denne Forudsætning kan ikke opfyldes, saa længe Enkeltmands Ejendomsret til Kapital anerkendes« (I, 314—15).

Omtrent svarende til Bircks Anvendelse af Begreberne Real-kapital—Privatkapital benytter Lindberg Udtrykkene Formue, d. v. s. Forraad af økonomiske Goder, som er fremstillet ved Arbejde, og Kapital, hvorved han forstaar enhver Renterettighed, d. v. s. Ret til arbejdsfri Indtægt. Navnlig denne Anvendelse af Begrebet Formue strider jo en Del mod almindelig saavel daglig som faglig Sprogbrug. Der lægges stor Vægt paa Kapitalens Opstaaen ved Kapitalisering af forud bestaaende Fortrinsindtægter. Historisk er det Handelskapitalismens Kapitaliseringsmetoder, som har opløst det gamle Kastesamfund. Den kendte Vanskelighed, som Modsætningen mellem økonomisk og politisk Magt i det nuværende Samfund medfører, omtales ogsaa; og det siges, at det »er Indtægternes Omdannelse til Renter, der har været Hovedaarsagen til, at alle tidligere Kultursamfund er gaaet under« (I, 383). Kapitaliseringen medfører ikke blot politisk Ustabilitet, men Kapitalisering af nyopstaaede Fortrinsindtægter giver ogsaa Anledning til periodisk Formueforbrug og økonomiske Svingninger.

Man kan vel sige, at Arbejdsværdilæren mere er en Forudsætning for Lindbergs Bog end et Resultat, som søges bevist i Bogen. Denne Værditeori underkastes dog en Art Prøve, ved at Iagttageleser fra Fortid og Nutid fortolkes i Overensstemmelse med den, teoretiske Eksempler gennemregnes ud fra dens Forudsætninger, og Resultaterne sammenholdes i alt Fald til en vis Grad med Virkeligheden, og sidst, men ikke mindst angives det, hvorledes Samfundet kan ordnes i Overensstemmelse med Teorien. Denne indirekte Behandling af et af Hovedproblemerne er for saa vidt berettiget, som man jo har Lov at maale Værdierne med forskellige Maalestokke — i Arbejde, i Nytte, i Penge, i Rug, eller hvad man vil. Ligeledes har man Lov til foruden at iagttage og forklare virkelige Bytteforhold at sammenligne disse med Værdier og Bytteforhold, som vilde fremkomme under tænkte Forudsætninger, f. Eks. fuldstændig fri Konkurrence og privat Ejendomsret eller det af Lindberg ønskede »fri Kapløb mellem Mændene«, hvor enhver bliver betalt i Forhold til Arbejdsindsats, og hvor der ikke opstaar andre Indtægter end Arbejdsindtægten. Valget mellem de forskellige Vurderingsmetoder bliver i sidste Række politisk. Hvad der kan kaldes den ideale Maalestok maa

bero paa, hvorledes en Ordning vil virke, hvorved de faktiske Bytteforhold bringes i Overensstemmelse med Maalestokken. Her vil det vise sig, at en Række Vurderingsmetoder kan tænkes gennemført, idet de hverken er selvmodsigende eller strider mod de ydre Betingelser for økonomisk Liv. Det, der bliver tilbage, bliver nærmere at undersøge Konsekvenserne for Produktion og Fordeling. Længere kan man ikke komme ved videnskabelige Argumenter, der kan virke overbevisende over for alle. Det sidste Valg maa blive af politisk Natur, idet enhver, naar han er blevet klar over Konsekvenserne, vælger efter hvad han finder ønskeligt eller retfærdigt. Men lykkes det fuldt ud at gøre Rede for Konsekvenserne, kan det tænkes, at visse Vurderingsmetoder vil staa som uanvendelige i Praksis i næsten alle fornuftige Menne-skers Øjne.

Før vi gaar over til de politiske Idealer skal vi dog først se lidt paa Lindbergs Behandling af Værditeorien, hvori han søger at udbygge Karl Marx' Lære ved Hjælp af Læren om Grænsenytten. Som Udgangspunkt kan vi tage følgende Citat: »Naturen skaber Stof. Arbejdet skaber Værdi. Men da Ordet Værdi tages i saa mange forskellige Betydninger, vil jeg i det følgende forsøge helt at undgaa dets Anvendelse og vil da i Stedet bruge det snævrere Udtryk Arbejdsværdi. Dette er Samfundsøkonomiens Grundbegreb. Ved Arbejdsværdi forstaar jeg den Værdi, som tillægges et økonomisk Gode, fordi der er anvendt en vis Arbejdsmængde paa at fremskaffe Godet« (I, 69). Det undersøges nu i en Række Eksempler, hvoraf de fleste findes i Vedhæng A, hvorledes Nyttekurven for Varerne og en Kurve for »Frinytten«, d. v. s. »det enkelte Menneskes Vurdering af den Glæde, der opnaas ved at holde fri efter Dagens Arbejde«, en Størrelse, som f. Eks. antager positive Værdier efter 4 Timers Arbejde, i For- ening bestemmer Arbejdsplanen, d. v. s. hvor meget man vil producere af de forskellige Varer, og hvor længe man vil holde fri. Er der flere Personer, hver med sin Produktionsevne over for de forskellige Varer, forskellige Nytter for disse og forskellig Frinytte, bestemmes tillige Bytteværdier og ombyttede Mængder, hvorved der sker en Tilpasning af de enkeltes Arbejdsplan.

Opnaas der ved Byttet en Markedspris, hvorved begge Parter faar byttet, hvad de vil, er det en »Ligevægtspris«. Findes der to Grupper af Personer med forskellige Produktionsevner, er det muligt at bytte i større eller mindre Omfang ved en Række forskellige Priser. Der findes imidlertid kun een Ligevægtspris i

ovenstående Betydning. Hvor denne Pris falder, afhænger af Antallet af Personer i de to Grupper. Hvor der hersker fri Overgang mellem uensartede Grupper, findes Ligevægten ved den saakaldte Ligevindingspris, hvor Parterne har den samme Gevinst ved den enkelte Ombytning maalt i Arbejdstid. Dette er en Følge af Forudsætningen om fri Overflytning, d. v. s. at den ene Slags Arbejdskraft kan omdannes til den anden, og er derfor næppe af særlig Interesse.

Det findes, at det økonomiske Fremskridt ved en mindre arbejdskrævende Produktion af en Vare ene og alene bestaar af sparet Arbejdstid, og at anden Maalestok ikke kan angives (I, 77—79). Dette Resultat kan dog ikke overføres fra det benyttede Eksempel, hvor een Kvalitet Arbejdskraft er eneste Produktionsmiddel og derfor kan anvendes som Maalestok, til Virkeligheden, hvor der findes et meget stort Antal af forskellige knappe Produktionsmidler. (I dette Eksempel er der iøvrigt en Fejl, idet Kurven NN skal begynde dobbelt saa højt; den tilsvarende Operation er udført rigtigt II, 102).

Det slaas fast, at »Forskellighederne i Godernes Nyttekurver er ganske uden Indflydelse paa Godernes Pris. Derimod er det klart, at Godernes Nyttekurver bestemmer Arbejdsplanens Sammensætning« (I, 82). Ogsaa dette Resultat maa begrænses til de valgte, meget simplificerede og uelastiske Eksempler. Varnes Nytte paavirker i Virkeligheden Efterspørgselskurvens Beliggenhed, og da Udbudsprisen sædvanlig baade af tekniske Grunde og paa Grund af Konkurrencen med andre Anvendelser af de benyttede produktive Ydelser varierer med Mængden, vil Prisen ogsaa blive paavirket af Nytte og Efterspørgsel. Bogens Eksempel med eet Produktionsmiddel, som giver samme Udbytte uanset Produktionens Omfang, egner sig ikke til Generaliseringer. Det siges, »at det, der ligger bag ved Ombytningen af Goder, i Virkeligheden altid er en Ombytning af Arbejdsmængder« (II, 111). Ogsaa denne Paastand vilde blive forkert, hvis man regnede med flere uensartede Produktionsmidler. Det er for let at komme ud over Vanskeligheden med flere samvirkende Produktionsfaktorer ved f. Eks. om den medvirkende Erhvervsformue at sige, at hvis man vil betegne det Udbytte, som Nutidens Arbejde opnaar ved Hjælp af Fortidsgoderne, som en Rente af disse — ja, saa kan man roligt sige, at hele Nutidens Arbejdsudbytte er at betragte som Rente« (I, 58). Saa længe Sagen betragtes som et rent objektivt Spørgsmaal uden moralske eller politiske Bagtanker, lader dette

Argument sig nemlig vende om. Væsener paa Mars, der betragtede Jorden, kunde omtrent lige saa godt komme til en Jord- eller Maskinarbejdsværdilære som til en Arbejdsværdilære. Det siges, at bortset fra Ændringer i Kapitaliseringsfaktoren »kan Samfundskapitalen kun vokse paa to Maader. Enten kan Arbejdslønnen trykkes ned eller Arbejdets Fremstillingsevne kan bringes til at stige« (I, 430). At der her netop siges Arbejdets Fremstillingsevne beror paa, at man paa Forhaand har antaget Arbejdet som eneste Kilde til Værdi.

Vi skal til sidst omtale Planerne om Forbedring af Samfundets økonomiske Forfatning. I Overensstemmelse med Marx er Lindberg ved at drage det kapitalistiske Samfunds Udviklingslinier ud i Fremtiden kommet til det Resultat, at der maa komme et Tidspunkt, hvor nævnte Samfund vil bryde sammen som Følge af sine indre Modsigelser. Det siges bl. a., »at Kapitalismen maa forsvinde og give Plads for en Arbejdsordning, som muliggør, at økonomiske Fremskridt ikke betyder forøget Arbejdsløshed« (II, 93).

Først drøftes den »kommunistiske« Tanke, en Arbejdsordning, hvor hver Mand yder efter Evne og nyder efter Behov. Denne Idé er allerede nu realiseret af Stat og Kommune paa en Række specielle Omraader, og Lindberg finder, at den kommunistiske Gratisregel ogsaa i det socialistiske Samfund, som han er Tilhænger af, bør anvendes over for »Behov, hvis Styrke i Virkeligheden er ens for alle Mennesker« og »Behov, hvis Styrke vel er forskellig, men hvor det medfører lige store Udgifter for Stat og Kommune, hvad enten man tilfredsstiller et svagt eller et stærkt Behov« (II, 9—10). Sidstnævnte Synspunkt kan komme til Anvendelse overalt, hvor der findes store, faste Anlæg, som ikke altid udnyttes fuldt ud, d. v. s. meget ofte.

»Socialismens Maal er Gennemførelse af en Arbejdsordning, hvor hver Mand opnaar det fulde Udbytte af sit Arbejde« (II, 16), d. v. s. den ortodoxe, marxistiske Arbejdsværdilære opstilles som Norm, dog som nævnt med Adgang til at følge den »kommunistiske« Gratisregel i begrænsede Undtagelsestilfælde. Alle Magtindtægter, undtagen de, der skyldes »sociale« Magtforhold, som vil være til Stede selv under frit Kapløb mellem Mænd for at opnaa Uddannelse, skal bort. Navnlig skal Renten forsvinde. Ejendomsretten maa derfor omformes. Lindberg mener, at »de allerfleste Erhverv ikke egner sig for direkte at overtages af Stat og Kommune i den Forstand, at der indføres Statsdrift

eller kommunal Drift« (II, 47). »I Landbrug er det klart, at Jorden maa ejes af Staten. Men i smaa Landbrug, der drives uden fremmed Arbejdskraft, er det lige saa klart, at Erhvervsformuen, d. v. s. Bygninger, Redskaber, Dyr o. s. v., maa ejes af Bonden selv« (II, 20). I en industriel Virksomhed, f. Eks. et Bryggeri, der arbejder med betydelig Erhvervsformue pr. Arbejder, skal disse ikke tjene mere end i andre Fag. Hvis der ikke derved med fri Tilgang udefra samles overflødig Arbejdskraft i Faget, kan Lønnen sættes op, ellers maa et Overskud benyttes til Udvidelser, til at sætte Prisen ned eller til Forbedring af Øllets Kvalitet. For Husejerne reguleres Ejendomsskylden saaledes i Forhold til Lejen, at man kan faa nogen til at paatage sig Vedligeholdelse og Administration. Den indkomne Skyld ligesom de forskellige Industriers Overskud anvendes til Udvidelser — saa vidt man kan se — inden for samme Omraade.

Her er imidlertid et springende Punkt, hvor Spørgsmaalet om Beregningen af en socialistisk Kapitalrente — i Strid med Arbejdsværdilæren — dukker op. Trangen til Udvidelser skifter inden for de enkelte Bedrifter eller Erhvervsgrupper paa en Maade, der er uafhængig af Overskudets Størrelse. Tekniske Fremskridt gør snart Udvidelser ønskelige paa et Omraade, snart paa et andet. Desuden er der ingen Grund til, at Samfundets samlede Evne og Lyst til Forbedring af Virksomhederne altid netop skal følge Bevægelserne i det samlede Overskud. Midler til Udvidelser og Forbedringer af de forskellige Erhvervs og Virksomheders Udstyr bliver da et knapt Gode, som maa anbringes, hvor man kan vente størst Udbytte af det. En Hovedpart af det forventede Udbytte finder Udtryk i det forventede regnskabsmæssige Overskud; hertil kommer i Overensstemmelse med den begrænsede Anvendelse af det »kommunistiske« Princip de Fordele for de arbejdende og forbrugende, som ikke finder Udtryk i Overskudet. Er man nu ikke i Stand til at foretage Udvidelser i hele det Omfang og paa alle de Omraader, hvor man gerne vil, synes det mest naturligt i en Stat, som søger at fremme sine Borgeres Velfærd efter en samlet Plan, ved Valg af Investeringer at foretrække de Anbringelser, som lover størst samlet Udbytte i Forhold til Indskud. Det vil sige, man regner med Rente paa Investeringstidspunktet; og slaar Forventningerne til, fremkommer der ogsaa senere som Følge af den skete Begrænsning i Anlægenes Kapacitet et Overskud svarende til en Rente, hvis det »kommunistiske« Princip da ikke kommer til Anvendelse og giver Ren-

ten anden Form. At man ved Bestemmelsen af det Overskud, som skal fremkomme i de paafølgende Aar, følger andre — mere kommunistiske — Principper end den kapitalistiske Virksomhed, og navnlig at Overskudet anvendes anderledes, bliver et andet Spørgsmaal. Her ligger nogle af Problemerne for den Socialisme, som ikke følger Arbejdsværdilæren. Den foran omtalte Fortrins- (eller Knapheds-) Jordrente kan ogsaa ophæves ved Ændring i Magtudøvelsen, saa der kun bliver Arbejdsværdi tilbage; men den deraf følgende Overfyldning af Landbrugserhvervet er næppe tiltrækkende. Lindberg foretrækker derfor — ogsaa her undtagelsesvis — Flytning til Samfundets Kasse fremfor Ophævelse af denne arbejdsfri Indtægt. Men hvorfor ikke anvende samme Metode over for »Erhvervsformuen«?

Spørgsmaalet om en socialistisk Omformning af Samfundet var ikke Fremtidsmusik for Lindberg. »Før Verdenskrigen opfattedes Socialismen saavel af Tilhængere som af Modstandere som en skøn (eller ond) Drøm, hvis Virkeliggørelse laa langt ude i Fremtiden. Socialisering derimod er Forslag, som man maa tage Stilling til allerede nu« (II, 44), siger han. I Bogen er nærmere redegjort for Lindbergs Forslag og Behandlingen af disse i Efterkrigsaaarene. Hans første Krav var at faa Regnskaberne frem, saa man kunde se Virksomhedernes Fortjeneste i Forhold til udbetalt Arbejdsløn og Pris paa de producerede Varer. Fagforeningerne skulde have Adgang til at sætte sig ind i Regnskaberne og skulde stille deres Krav derefter. Ved Hjælp af Prisregulering og en Lønpolitik, der flyttede Folk til de Omraader, hvor der var mest Brug for dem, skulde man saa sørge for, at en tilfældig Gruppe Arbejdere ikke tilrev sig en urimelig Fordel. Overflytningen lægger Lindberg stor Vægt paa: »Økonomiske Fremskridt muliggøres kun derved, at Mænd flyttes fra det Erhverv, hvor Fremskridt er sket, til Erhverv, hvor intet Fremskridt er sket« (I, 93). Som en foreløbig Løsning, der jo navnlig den Gang maatte forekomme tillokkende, foreslaas det at sætte Kapitalen paa fast Løn. Renten skulde indtil videre betragtes som en Omkostning, Arbejdsfortjeneste samt gode og billige Varer derimod som Samfundets Overskud af Virksomhederne. — I hvilken Udstrækning den her skitserede Kontrol-Socialisme er lettere at gennemføre effektivt end direkte offentlige Drift er vel tvivlsomt.

I sidste Kapitel, der er skrevet kort før Lindbergs Død, erkendes det, at Mulighederne for en Socialisering efter Bogens Plan

efter de i de senere Aar høstede Erfaringer ikke er store. Der synes i Øjeblikket større Mulighed for det Spring frem i Udviklingen, som »mange yngre Arbejdere og mange unge Hjernearbejdere er rede til uden Hensyn til, hvad Springet vil koste det nuværende Slægtled« (II, 94). »Kernepunktet i den kommende Arbejdsordning, uanset ad hvilke Veje man naar frem til den«, maa være følgende: »Alle Rentekilder maa enten stoppes eller omdannes til Skattekilder« (II, 95). Hvis man tør lægge Vægt paa sidstnævnte Mulighed, betyder det socialistisk Renteberegning, altsaa Opgivelse af den efter min Mening mere til Agitation end til praktisk Prispolitik egnede Arbejdsværdilære. En Lindberg nærstaaende Forfatter skriver, »at Marx var fuldstændig klar over, at Varer ofte har en Bytteværdi, der ligger over eller under deres Arbejdsværdi. Men da Formaalet for Marx som nævnt ikke var at opstille en nøjagtig og elegant Bytteværdilære, der hvilede i sig selv og var Maalet i sig selv, men Formaalet derimod var ved Hjælp af visse Arbejdsteorier om Bytteværdierne at naa til et rigtigt og stærkt optrukket Billede af Fordelingen, er dette underordnet«. Det er dog vist at tage sig Sagen vel let. Faren ved i Agitationen at anvende en i praktisk socialistisk Prispolitik mindre brugbar Værdilære er dog, at man let strander i Starten, fordi man har sat Masserne i Gang i en mindre holdbar Retning.

Med Hensyn til Spørgsmaalene Socialisering ctr. Ikke-Socialisering og offentlig Drift ctr. Kontrol-Socialisme maa det rigtige Svar sikkert afhænge af, hvilket Erhvervsomraade det drejer sig om samt af Tid og Sted. Man maa dog i alle Tilfælde være Lindberg taknemmelig ogsaa for hans store Arbejde med at forberede og drøfte mulige Udveje af Nutidens lidet holdbare Tilstande.

STUDENTERNES KAAR I SVERIGE OG HER

AF HANS CL. NYBØLLE

MEDENS de til det saakaldte Studenterspørgsmaal knyttede Problemer fra Land til Land maa ligge ret forskelligt, er Forholdene i to Nabolande som Sverige og Danmark ikke mere forskellige, end at visse Ligheds-punkter er fremtrædende og begrænsede Sammenligninger ikke ørkesløse, og til Belysning af Forholdene i Sverige giver en af Professor *Sven Wicksell* i Sommer udsendt lille Bog: »*Studentekonomi*«, med Undertitel: »en undersökning från svenska universitet och högskolor« og udkommet som Nr. 8 i *Kooperativa Förbundets småskrifter*, et Bidrag, som tegner et ganske klart Billede af visse Ligheds punkter med Tilstanden her i Landet og paa en Række Punkter giver Oplysninger om de Studerendes økonomiske Forhold, vi endnu savner herhjemme.

Skriftet, der tænkes efterfulgt af en mere fuldstændig Redegørelse, giver en en Oversigt over de vigtigste Resultater af en Undersøgelse, der er baseret paa et Materiale tilvejebragt ved et af *Sveriges Förenade Studentkårer* til Studenterne udsendt Spørgeskema. Ved denne Fremgangsmaade har det været muligt at tilvejebringe Oplysninger, der gaar ud over dem, der officielt og uden Undtagelser foreligger om enhver Studerende, som nævnt særlig Oplysninger vedrørende den enkeltes sociale og økonomiske Forhold; naturligvis har det paa den anden Side derved ikke været muligt at faa disse Oplysninger fra samtlige Studerende, men f. Eks. ved Lunds Universitet, Karolinska Institut og Göteborgs Högskola dog fra mere end 80 pCt.; og da Oplysninger om dem, der ikke har svaret, for en Del har kunnet skaffes ad anden Vej, har Undersøgelsen paa nogle Punkter kunnet udstrækkes til at omfatte alle, saaledes at det ogsaa har været muligt at afgøre, i hvilken Grad de, der svarede, udgjorde et repræsentativt Udvalg.

Paa flere afgørende Punkter viser Undersøgelsen nøjagtigt de samme Træk, som vi kender her i Landet, ikke blot i den almindelige Stigning i Antallet af Studerende, men tillige i den Maade, hvorpaa denne Tilvækst fremkommer og afløber. Ogsaa i Sverige tales der derfor om Tilstømningen til de højere Lærestalter, om Frygten for Skabelsen af et akademisk Proletariat og om Nødvendigheden af at følge Forholdenes Udvikling med Opmærksomhed. Her som der ser man, at de velsituerede Befolkningsklasser er langt talrigere repræsenterede blandt Studenternes Fædre end i Befolkningen som Helhed, og forsaavidt en væsentlig Del af Stigningen beror paa øget Tilgang af kvindelige Studerende, er det ikke uinteressant at bemærke, at »Studiner« af alle Samfundsklasser, her som der, ynder de humanistiske Fag.

Interessantere er dog Oplysningerne om de Studerendes økonomiske For-

hold og den Maade, Studeringer finansieres paa i Sverige. Til Belysning heraf er ikke blot søgt Oplysning om Studenternes egne Indkomstforhold, men ogsaa om det Omfang, i hvilket den enkelte Student modtager Bidrag fra Hjemmet. For Lunds og Uppsala Universiteter ligger Forholdene paa dette Punkt omtrent ens og viser, at ca. $\frac{2}{5}$ af samtlige Studenter helt underholdes fra Hjemmet, andre $\frac{2}{5}$ underholdes delvis, og $\frac{1}{5}$ maa helt sørge for sig selv.

Ved Betragtninger over Studenternes Indkomster og Udgifter kan man rolig se bort fra Opsparing, men naturligvis ikke fra Laanstiftning; Vanskeligheden bestaar da blot i Vurderingen af Naturalindkomsterne, der spiller en betydelig Rolle (delvis eller helt frit Ophold). Undersøges de aarlige Udgiftsbeløb, der naturligvis er stærkt individuelt præget, finder man i Gennemsnit for Studenter, der har »hele« Opholdet gratis, 800 à 850 Kr. i Lund, Uppsala og Göteborg, men for Studenter uden saadan Naturalindtægt 1800 à 1900 Kr., for Stockholm Beløb, der er fra 500 til 700 Kr. større.

Spørgsmaalet er nu, hvorledes de ikke faa, der helt eller delvis er henvist til selv at klare Udgifterne, faar det til »at gaa rundt«.

Renteindtægten af egen Kapital forekommer, men spiller en ganske underordnet Rolle. Stipendier kommer i Lund ca. en Fjerdedel, i Uppsala ca. en Trediedel af Studenterne til Gode; men det drejer sig i Regelen kun om nogle faa Hundrede Kroner aarlig. Gennemsnitlig spiller Indtægt ved erhvervsmæssigt Arbejde større økonomisk Rolle, i Gennemsnit for 1930 mellem 500 à 600 Kr. aarlig pr. Student; men hvad der ikke opnaas ved disse Indtægtskilder, søges tilvejebragt ved Laan.

Her træffer man paa et Forhold, som rimeligvis, men i alt Fald forhaabentlig, stiller Danmark gunstigere end Sverige. Vel skaffer baade danske og svenske Studenter sig ikke ubetydelige Bidrag ved Lønarbejde af den mest forskellige Slags; men den Rolle, som Gældsstiftelse spiller i Sverige, kender man næppe herhjemme. Medens man i Danmark jo paa ingen Maade er ukendt med Begrebet Studiegæld, drejer det sig dog almindeligvis om Laaneformer af mindre forretningsmæssig Karakter, idet Kreditgivningen ofte vil bero paa et Tillidsmoment af mere personlig Karakter; efter de i Professor Wicksells Undersøgelse foreliggende Resultater synes man i Sverige i ganske anden Grad at spille paa alle Kreditmulighedernes Streng, lige fra de mere tiltalende Laan fra Forældre, Velyndere eller Statens Studielaaufond, hvilke sidste i alt Fald er rentefri, til almindelige Banklaan, ja endog Veksellaan, funderede enten paa Kaution eller kollektiv Kredit gennem Studenternes egne Organisationer.

Hvor stor en Rolle Gældsstiftelse spiller ved Finansiering af Studierne, fremgaar af, at ca. 70 pCt. af de Studenter, hvormed Oplysninger foreligger, havde Studiegæld. Da der foreligger Oplysning om Gældsstiftelse for ca. 80 pCt. af samtlige immatrikulerede Studenter, er det i bedste Fald betydeligt under Halvdelen af samtlige Studenter, der slipper for at stifte Gæld for at gennemføre Studierne. Og i Gennemsnit skyldte de ved Uppsala og Lunds Universiteter studerende, der havde Gæld, mellem 6 à 7 Tusinde Kroner bort. Undersøgelsen har dog vist, at de Forestillinger, man har næret særlig om de lundensiske Studenters Vekselgæld, maa betragtes som ganske overdrevne.

Et nærmere Bekendtskab med denne Redegørelse vil muligvis ryste mange her i Landet. Man kan imidlertid fra et mindre følelsesbetonet Synspunkt se

paa Sagen som een Maade at indrette sig paa blandt flere andre, til hvilken man blot skal vænne sig. I Sverige har man efterhaanden indrettet sig temmelig meget paa, at hvert Slægtled for sig klarer den Investering, som Bekostningen ved et Studiums Gennemførelse faktisk er; Fædrene afbetaler paa deres egen Gæld, endnu medens Sønnerne begynder at skabe deres, og Laanetekniken har indrettet sig derpaa. Skønt man intet faktisk ved om Omfanget af den Studiegæld, der stiftes af Studenter her i Landet, kan det dog vistnok siges, at man her ikke principielt har accepteret denne Maade som andet end Nødhjælp, og af Forhandlingerne paa Studenterrigsdagen i Stockholm i Januar 1934 fremgik ogsaa, at Metoden ej heller i Sverige synes virkelig anerkendt som Princip. Saaledes udtalte Professor *Eli Heckscher* under Forhandlingerne sin ubetingede Fordømmelse af den udbredte Laangivning, som han ønskede erstattet med Stipendier.

Det forekommer mig, at den svenske Undersøgelse gennem sin Udredning af hele den Maade, paa hvilken Studier faktisk finansieres i Sverige, maa kunne bidrage til, at de, hvem Studenterspørgsmaalet og dets Løsning her i Landet er betroet, faar Øje for, hvad Kræfternes alt for frie Spil kan føre til, selv om man maaske endnu kan rose sig af, at det jo ikke er Danmark, Talen var om. Det kan det nemlig meget godt blive, fordi Vejen fra det »danske« System til det »svenske« er saa uhyre meget lettere at betrede og tilbagelægge end Tilbagevejen, der nødvendigvis vil kræve dobbelt Belastning af den Generation, der — efterladt af Forfædrene i en gældbunden Ordning — vilde finde det ønskeligt at komme ud af den igen.

Studenterspørgsmaalet har herhjemme som andre Steder gennem en længere Aarrække antaget en særlig Karakter, der — naturligvis ikke uden Grund — har bidraget til den Opfattelse, at det alene drejer sig om, hvorvidt der i al Almindelighed er for mange, der søger den studerende Vej, hvilken Spørgeform ikke blot er temmelig tidspræget, men ogsaa ganske ubestemt og ufrugtbar. Det maa erindres, hvor faa de Uddannelsesmuligheder er, der i højere Grad end den akademiske stiller Krav om baade intellektuelle og karaktermæssige Evner; Studenterspørgsmaalet bliver da mindre ubestemt, men ganske vist ogsaa betydelig mere vidtrækkende, naar det gøres til et Spørgsmaal om, hvorledes man faar netop »de rigtige« til at studere, og for Tiden vil dette i det væsentlige falde sammen med Spørgsmaalet, om der findes nogle (mange), det vilde være ønskeligt at give en akademisk Uddannelse, men som af andre Grunde end manglende naturlige Anlæg hindres deri. Hvorvidt der saa ogsaa er for mange, der faktisk søger de højere Læreanstalter, eller i hvert Fald Universitetet, er derimod fra Statskassens Synspunkt i første Række et Spørgsmaal om, hvilket Læreapparat man mener at have Raad til at stille til gratis Disposition, men indeholder iøvrigt en Række meget omstridte Problemer.

Det er jo imidlertid meget langt fra, at den gratis Universitets-Undervisning løser Spørgsmaalet, som det nu til Dags foreligger. Maaske har der været en Tid, hvor man med større Ret end nu kunde henvise til Universitetets aabne Arme som gyldigt Udtryk for Adgang paa lige Fod for alle. Rimeligvis rekrutteredes Studenterne i alt Fald tidligere fra Kredse, hvis økonomiske Bæreevne var mere ensartet, end det nu er Tilfældet; men nu til Dags er Universitetets

Tilbud kun et enkelt Bidrag til en Løsning, og en rationel Løsning er i det hele taget vanskelig, saalænge enten den faktisk eksisterende eller en ændret Udvælgelsesproces ikke kan virke frit og ganske ligeligt paa samtlige i hver ny Generation opdukkende Muligheder, men kun paa et Udsnit, hvis rigtige Afgrænsning let kan drages i Tvivl.

Samtidig med at man har gjort sig, om ikke radikale, saa dog relativt hæderlige Anstrengelser for at gøre Tilgangen fra alle Befolkningskredse til den højere Almenskole lettere¹⁾, er man for Universitetets Vedkommende blevet staaende ved den hidtidige Ordning, formentlig som Udtryk for Statens Bidrag til, at »de rigtige« kan komme til at studere; men selv dette Bidrag er jo efterhaanden blevet stærkt begrænset, idet Forholdet faktisk er det, at de studerende i de fleste Tilfælde selv maa betale i alt Fald for den mere elementære Undervisning.

Uden at ønske den endnu eksisterende Del af den gratis Universitets-Undervisning ophævet, maa det kunne hævdes, at den næppe mere spiller den økonomiske Rolle, den muligvis engang har gjort, men at Tyngdepunktet i den økonomiske Byrde, som Gennemførelsen af et Studium repræsenterer, derimod mere end nogen Sinde ligger paa et andet Punkt, nemlig paa Tilvebringelsen af brugelige Studiekaar i det hele taget, de være sig nok saa tarvelige.

Universitetets Legatmasse bøder naturligvis som hidtil paa de værste Mangler ved den faktisk gældende Ordning; men sammenligner man med Fortiden, maa man ikke glemme, at Legatmassen heller ikke er fulgt med Tidens ændrede økonomiske Kaa; og afbøder den end stadig noget, er det mindre, end den tidligere gjorde.

Under disse Omstændigheder kan man vanskeligt tænke sig en Studiefgift indført, hvis man samtidigt vil tænke paa, hvorledes man skal skaffe Universitetet de bedst egnede Studenter. Skulde Studiefgiften endelig drøftes, maatte det derfor i alt Fald ske uden aabenbare eller skjulte Bihensigter om Gevinst for Statskassen, og — under Hensyn til Formaalet — maatte det være Opgaven paa den ene Side at afveje Ydelsen efter Betalingsevnen, paa den anden Side at tage Sigte ogsaa paa en Modydelse i Form af en vis social Forsorg udover den mere aandelige; den sidste vilde næppe lide under, at Udvælgelsen saa ogsaa kunde gøres mere effektiv. Tanken om en saadan udvidet Forsorg er ikke Universitetet fremmed; bl. a. vidner fra den seneste Tid Studentergaarden (Prof. Rovsing) og Studenternes Spisestuer (Prof. Faber) herom; men under den voksende Strøm skal der mere til for at løse Studenterspørgsmaalet.

I den »Studenterstatistik«²⁾, der for en Del har dannet Grundlaget for Universitetets Forslag om en Begrænsning af Adgangen til Universitetsstudierne, maa jeg som Parthaver i Undersøgelsen være af den Anskuelse, at der er givet tilstrækkeligt Grundlag for de af Forslagets Foranstaltninger, der støtter sig paa denne Undersøgelse, særlig gennem Forsøget paa at klarlægge noget

¹⁾ Den første Gang ved Anmærkning paa Finansloven 1932—33 indførte Forhøjelse af Skolepengene i Statens Skoler var dog set fra dette Synspunkt mærkelig udemokratisk.

²⁾ Offentliggjort i dette Tidsskrifts Aargang 1933 (Festskriftet til Harald Westergaard).

af »Frafaldets« Omfang og Art. En fuldstændig Udredning af Aarsagerne til, at paabegyndte Studier for tidligt eller for sent opgives, var paa det givne, alene af officielle og offentliggjorte Data bestaaende, Grundlag derimod ikke mulig, som nærmere omtalt i Undersøgelsen, fordi der hertil ogsaa maatte kræves Oplysninger af mere personlig Art. Imidlertid er der nu planlagt en Undersøgelse af de sociale og økonomiske Forhold blandt de studerende ved Københavns Universitet, paa flere Punkter svarende til den svenske. Besvarelsernes Fuldstændighed og tilnærmere Rigtighed kan dog saa lidt som i Sverige ventes tilstrækkelig sikret uden Brug af et Mellemed, der nyder Tillid baade hos dem, der skal besvare Spørgsmaalene, og hos dem, der skal gøre Brug af Oplysningerne. Paa dette Punkt maa her i Landet Studenter-raadene ved Universitetet dog besidde særlige Kvalifikationer, og det maa ønskes, at disse Raads Initiativ og Bestræbelser for at tilvejebringe et brugbart Materiale til Belysning af de danske Studeters Økonomi kunde krones med Held, og at den paafølgende Undersøgelse maa give et noget lysere Billede end det svenske. Det er imidlertid i alle Tilfælde vanskeligt at se, hvorledes en fortsat Forøgelse af den ene eller den anden Slags Byrder paa de Studerende, være sig Renter eller Afgifter, der hverken tager økonomiske eller intellektuelle Hensyn, skulde kunne bidrage til at skaffe de bedst egnede frem til Studierne.

INTERNATIONAL LITTERATUROVERSIGT

Udenlandske økonomiske Skrifter, indkøbt af det kgl. Bibliotek (Kgl.), Universitetets statistisk-økonomiske Laboratorium (St.L.) og Den handelsvidenskabelige Lærestanstalt (H.) i Tiden 1. Januar—31. Juli 1934, og vigtigere Afhandlinger i de nævnte Institutioners udenlandske videnskabelige Fagtidsskrifter i samme Tidsrum¹⁾.

1. NATIONALØKONOMIENS TEORI.

Bernardelli, H.: Die Grundlagen der ökonomischen Theorie. Tübingen 1933. 100 S. (St.L.)

Morgenstern, Oskar: Die Grenzen der Wirtschaftspolitik. Wien 1934. 136 S. (St.L.)

Weber, Adolf: Weltwirtschaft. München 1932. 334 S. (St.L.)

Weber, Max: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftsleben. Tübingen 1923. (St.L.)

Davidson, D.: Knut Wicksell och varuvärdet. Ek. T., Hæfte 1 1934. S. 19—22. (St.L. og Kgl.)

Davidson, D.: Nationalekonomiska kontroverser. Ek. T., Hæfte 2 1934. S. 23—39. (St.L. og Kgl.)

Graaf, A. de: Grundsätzliches zur Messbarkeit der Nachfragelastigkeit. W. A., Hæfte 1 1934. S. 94—150. (St.L. og Kgl.)

Rath, Klaus W.: Das politische Element in der nationalökonomischen Doktrinebildung. Bemerkungen zu dem Buch von Gunnar Myrdal. F., Hæfte 2 1934. S. 315—322. (St.L. og Kgl.)

Schneider, Hellmut: »Kapital« und »Warten«. Zur Verständigung in der Kapitaldiskussion. J. f. N. S., 140. Bind Hæfte 2 1934. S. 129—165. (St.L.)

Vleugels, Wilhelm: »Reine« und »politische« Wissenschaft in der Lehre von der Staatswirtschaft J. f. N. S., 140. Bind Hæfte 1 1934. S. 8—34. (St.L.)

Wiskermann: Zur Psychologie der Weltwirtschaft und ihrer Krisis. W. A., Hæfte 2 1934. S. 231—255. (St.L. og Kgl.)

¹⁾ American Economic Review (A. E. R.), Economic Journal (E. J.), Economica (Ec.), Econometrica (Ea.), Ekonomisk Tidskrift (Ek. T.), Ekonomiska Samfundets Tidskrift (Ek. S. T.), Finanzarchiv (F.), International Labour Review (I. L. R.), Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (J. f. N. S.), Journal of Political Economy (J. P. E.), Journal of the Royal Statistical Society (J. R. S. S.), Nationalekonomiska Föreningens Föreläsningar (N. F. F.), Political Science Quarterly (P. S. Q.), Quarterly Journal of Economics (Q. J. E.), Revue d'Economie Politique (R. d'E. P.), Statsvetenskaplig Tidskrift (Stv. T.), Statsøkonomisk Tidskrift (St.-øk. T.), Zeitschrift für Nationalökonomie (Z. f. N.) og Weltwirtschaftliches Archiv (W. A.).

- Bilimovic, A.*: Wie können unmessbare psychische Grössen in das Gleichungssystem des wirtschaftlichen Gleichgewichts eingeführt werden? Z. f. N., Hefte 2 1934. (St. L.)
- Fossati, Eraldo*: Ricardo und die Entstehung des Bullion Report (Slutn.). Z. f. N., Hefte 1 1934. S. 42—77. (St. L.)
- Genechten, R. von*: Zur Lohn- und Zinstheorie. Z. f. N., Hefte 2 1934. (St. L.)
- Kaufmann, Felix*: Zur Methodologie der Sozialwissenschaften. Z. f. N., Hefte 2 1934. (St. L.)
- Nurkse, Ragnar*: Ursachen und Wirkungen der Kapitalbewegungen. Z. f. N., Hefte 1 1934. S. 78—96. (St. L.)
- Schultz, H.*: Über eine Methode zur Berechnung der Elastizität der Nachfrage und die Kritik Prof. Amorosos daran. Z. f. N., Hefte 2 1934. (St. L.)
- Brown, Phelps. E. H.*: Demand Functions and Utility Functions: A Critical Examination of their Meaning. Ea., Nr. 1 1934. S. 51—58. (St. L.)
- Cannan, E.*: The future of gold in relation to demand. E. J., No. 174 1934. S. 177—187. (St. L. og Kgl.)
- Evans, Griffith C.*: Maximum Production studied in a simplified economic System. Ea., No. 1 1934. S. 37—50. (St. L.)
- Hayek, F. A. von*: On the relationship between investment and output. E. J., No. 174 1934. S. 207—231. (St. L. og Kgl.)
- Hicks, J. R.*: A Reconsideration of the Theory of Value. Part. I. Ec., No. 1 1934. S. 52—76. (St. L.)
- Marschak*: Econometric Parameters in a Stationary Society with Monetary Circulation. Ea., No. 1 1934. S. 91—111. (St. L.)
- Pigou, A. C.*: The elasticity of substitution. E. J., No. 174 1934. S. 232—241. (St. L. og Kgl.)
- Rodan-Rosenstein, P. N.*: The role of time in economic theory. Ec., No. 1 1934. S. 77—97. (St. L.)
- Roos, C. F.*: Theoretical Studies of Demand. Ea., No. 1 1934. S. 73—90. (St. L.)
- Staehle, Hans*: The Reaction of Consumers to Changes in Price and Income: A Quantitative Study in Immigrants' Behavior. Ea., No. 1 1934. S. 59—72. (St. L.)
- Thinbergen, J.*: Annual Survey of Significant Developments in General Economic Theory. Ea., No. 1 1934. S. 13—36. (St. L.)
- Graue, Erwin*: Forecast to a general price level. A. E. R., No. 2 1924. S. 250—265. (St. L. og Kgl.)
- Harrod*: Doctrines of imperfect competition. Q. J. E., No. 3. S. 422—70. (St. L.)
- Knight, Frank H.*: Economic Science in recent discussion. A. E. R., No. 2. 1934. S. 225—238. (St. L. og Kgl.)
- Nichol, A. J.*: A Re-Appraisal of Cournot's Theory of Duopoly Price. J. P. E., No. 1 1934. (St. L.)
- Parsons*: Some reflections on »The nature and significance of economics« Q. J. E., No. 3 1934. S. 511—545. (St. L.)
- Snyder, C.*: On the structure and inertia of prices. A. E. R., No. 2 1934. S. 187—207. (St. L. og Kgl.)
- Usher, A. P.*: Liberal theory of constructive statescraft. A. E. R., No. 1 1934. S. 1—10. (St. L. og Kgl.)
- Landry, Adolphe*: La theorie de l'interet, d'apres Irving Fisher. R. d'E. P., No. 2 1934. S. 233—256. (Kgl.)

2. PENGE- OG BANKVÆSEN.

- Armstrong, F. E.*: The Book of the Stock Exchange. A comprehensive guide to the theory and practice of stock and share transactions and to the business of members of the London and provincial stock exchanges. London 1934. 405 S. (H.)
- Cole, G. D. H.*: What everybody wants to know about money. London 1933. 528 S. (St. L. og H.)
- Monn, P. T.*: Money and credit in the recovery program. Colombia University 1934. (Kgl.)

-
- Stamp, J.*: The influence of recent events upon monetary Ideas in Britain. N. F. F., 3. Hæfte 1934. S. 56—70. (St. L. og H.)
- Fossati, Eraldo*: Der Automatismus der Goldwährung. W. A., Hæfte 2 1934. S. 316—346. (St. L. og Kgl.)
- Schmölders, G.*: Interventionen am Geldmarkt als Mittel staatlichen Konjunkturpolitik. W. A., Hæfte 3 1934. S. 547—576. (St. L. og Kgl.)
- Cabiati, Attilio*: »Federal Reserve Act« und die amerikanische Währungspolitik. Z. f. N., Hæfte 2 1934. (St. L.)
- Strigl, Richard*: Lohnfonds und Geldkapital. Z. f. N., Hæfte 1 1934. (St. L.)
- Carver, T. N.*: The demand for money. E. J., No. 174 1934. S. 188—206. (St. L. og Kgl.)
- Shirras, Findlay G.*: The reserve Bank of India. E. J., No. 174 1934. S. 258—275. (St. L. og Kgl.)
- Currie, L.*: The Failure of Monetary Policy to Prevent the Depression of 1929—32. J. P. E., No. 2 1934. (St. L.)
- Holladay*: Currency of Canada. A. E. R., No. 2 1934. S. 266—278. (St. L. og Kgl.)
- Spahr, Walter E.*: Currency inflation: Nature and implications. A. E. R., No. 2 1934. S. 208—224. (St. L. og Kgl.)
- Wasserman, Max J.*: Inflation and Enterprise in France 1919—26. J. P. E., No. 2 1934. (St. L.)
- Basch, A.*: La devaluation de la couronne tchecoslovaque. R. d'E. P., No. 2. 1934. S. 257—264. (Kgl.)

3. KONJUNKTURER.

- Schmidt, F.*: Betriebswirtschaftliche Konjunkturlehre. Berlin 1933. 172 S. (St. L.)
-
- Björkman, Th.*: Prisstadgande åtgärder som medel mot jordbrukskrisen. N. F. F., 2. Hæfte 1934. S. 31—54. (St. L. og H.)
- Kock, K.*: Roosevelts rekonstruktionsprogram ur konjunktursynspunkt. N. F. F., 1. Hæfte 1934. S. 1—30. (St. L. og H.)
- Widstam, Ture*: Industriella konjunkturer, skördar och omflyttning. Stv. T., 1. Hæfte 1934. S. 15—51. (St. L. og Kgl.)
- Stucken, Rudolf*: Konjunkturbeflussung durch die Notenbank. J. f. N. S., 140. Bind. Hæfte 1 1934. S. 35—53. (St. L.)
- Amonn, Alfred*: Zur gegenwärtigen Krisenlage und inflationistischen Krisenbekämpfungspolitik. Z. f. N., Hæfte 1 1934. S. 1—17. (St. L.)

- Bloch, Viktor*: Die zeitliche Determinierung des Konjunkturbruches. Z. f. N., Hæfte 2 1934. (St. L.)
- Bouniation, M.*: Economic depression and its causes. I. L. R., Vol. XXX, No. 1 1934. S. 1—22. (St. L. og Kgl.)
- Canning, J. B., and Nelson*: Budget balancing and economic stabilization. A. E. R., No. 1 1934. S. 26—37. (St. L. og Kgl.)
- Lopes, Paula*: The economic depression and public health. I. L. R., Vol. XXIX No. 6 1934. S. 784—811. (St. L. og Kgl.)
- Sundelson, Wilmer J.*: Emergency budget of U.S., A. E. R., No. 1 1934. S. 53—68. (St. L. og Kgl.)

4. ERHVERVSPOLITIK.

- Bagge, Gösta*: Wages in Sweden 1860—1930. London 1933. 579 S. (St. L.)
- Koch, Karin*: Sveriges handelsekonomiska läge. Stockholm 1934. (H.)
- Spithoff, A.*: Boden und Wohnung in der Marktwirtschaft, insbesondere in Rheinland. 1934. (Kgl.)
- White, Harry D.*: The French international accounts 1880—1913. Cambridge 1933. 359 S. (St. L.)

- Brinkmann, Carl*: Meistbegünstigungsklausul und Kontingent. W. A., Hæfte 1 1934. S. 67—79. (St. L. og Kgl.)
- Hahn, W.*: Der Erkenntniswert des Kettenschlusses in der Aussenhandels-theorie. W. A., Hæfte 1 1934. S. 80—93. (St. L. og Kgl.)
- Riedl, Richard*: Inneneuropäische Handelspolitik. W. A., Hæfte 1 1934. S. 13—66. (St. L. og Kgl.)
- Plant, Arnold*: The economic theory concerning Patents for Inventions. Ec., No. 1 1934. S. 30—51. (St. L.)
- Biagi, Bruno H. E.*: The regulation of collection employment relation in agriculture in Italy. I. L. R., Vol. XXIX, No. 3 1934. S. 309—319. (St. L. og Kgl.)
- Harris*: British and American exchange politics: The British experience. Q. J. E., No. 3 1934. S. 471—510. (St. L.)
- Lucas, A. F.*: A British experiment in the control of competition: The coal mines act of 1930. Q. J. E., No. 3 1934. S. 418—441. (St. L.)
- Wilson, E. B.*: The periodogram of American business activity Q. J. E., No. 3 1934. S. 375—417. (St. L.)

5. SOCIALPOLITIK.

- Arbetslöshetsutredningens betänkande. Stockholm 1934. II Bilagar.
Bd. II. G. Myrdal: Finanspolitikens ekonomiska verkningar. (Kgl.)
Bd. III. A. Johansson: Lönutvecklingen och arbetslösheten. (Kgl.)
- Baldauf, E.*: Die Frauenarbeit in der Landwirtschaft. Leipzig 1932. 120 S. (St. L.)
- International labour office and international institute of agriculture. Studies and Reports. Genève 1933.
Series K. Nr. 12. Studies in movements of agricultural population I. The rural exodus in Germany 1933. (Kgl.)

International Labour Office. Studies and Reports. Genève 1933.

Series B. Nr. 19. National measures in the U. S. A. (St. L.)

Series M. Nr. 11: International survey of social services, S. 688. (St. L. og Kgl.)

Jacobsson, T.: Undersökningar över det sociala hjälpklientel. Stockholm 1934. (Kgl.)

Ohlin, Bertil: Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet. Stockholm 1934. (Kgl.)

Schwenger, R.: Die deutschen Betriebskrankenkassen. München und Leipzig 1934. (Kgl.)

Utredning angående bekämpande av ungdomsarbetslösheten. Stockholm 1934. (Kgl.)

Nordström, G. H.: Aktuell arbetslöshet och arbetslöshetspolitik. N. F. F., 3. Häfte 1934. S. 71—116. (St. L. og H.)

Akermann, Gustaf: Die Fließarbeit. Z. f. N., Häfte 1 1934. S. 97—107. (St. L.)

Bland: Unemployment Relief in Australia. I. L. R., Vol. XXX, No. 1 1934. S. 23—57. (St. L. og Kgl.)

Grünfeld, J.: Rationalisation and the employment and wages of women in Germany. I. L. R., Vol. XXIX, No. 5. S. 605—632. (St. L. og Kgl.)

Levine, Louis: Workmen's Compensation Experience in Ohio during the Depression. J. P. E., No. 2 1934. (St. L.)

New German act of organisation of national labour. I. L. R., Vol. XXIX, No. 4 1934. S. 453—471. (St. L. og Kgl.)

Nicholson, John H.: Worker's education in Great Britain. I. L. R., Vol. XXIX, No. 5 1934. S. 656—674. (St. L. og Kgl.)

Reduction of working week in Germany. I. L. R., Vol. XXIX, No. 6 1934. S. 765—783. (St. L. og Kgl.)

Scholler, Marguerite: Collaboration between placing and unemployment insurance institution. I. L. R., Vol. XXIX, No. 3 1934. S. 320—340. (St. L. og Kgl.)

Trancoso-Poblete, M.: Recent advances in labour Legislation in Latin America. (1928—34). I. L. R., Vol. XXX, No. 1 1934. S. 58—80. (St. L. og Kgl.)

6 OFFENTLIGE FINANSER.

Silverstolpe, G. Westin: Rikets finanser. Stockholm 1934. (St. L.)

Fricke, Rolf: Die Problematik der direkten Einkommensbesteuerung als Grundlage künftiger Finanzreform. Eine Auseinandersetzung mit Adolf Lampe. F., Häfte 3 1934. S. 393—418. (St. L. og Kgl.)

Koch, Woldemar: Wirtschaftsentwicklung und Steuerpolitik im faschistischen Italien. F., Häfte 3 1934. S. 447—500. (St. L. og Kgl.)

Lampe, Adolf: Theorie der Finanzreform. F., Häfte 2 1934. S. 218—280. (St. L. og Kgl.)

Mann, Fritz Karl: Beiträge zur Steuersoziologie. F., Häfte 2 1934. S. 281—314. (St. L. og Kgl.)

Moeller, Hero: Das liberalistische Wirtschaftsdogma und die steuerliche Rationalitätspolitik. F., Häfte 2 1934. S. 185—217. (St. L. og Kgl.)

Pfleiderer, Otto: Steuersystem und volkswirtschaftlicher Kreislauf. Kritische Anmerkungen zu Adolf Lampe »Reiner Theorie der Finanzreform«. F., Hæfte 3 1934. S. 419—446. (St. L. og Kgl.)

7. STATISTIK (TEORI OG BESKRIVENDE).

Undersökning angående tantiemberäkning. Stockholm 1933. 67 S. (St. L.)

Akermann, Gustaf: Vår yrkesfördelning och dess utveckling. E. T., 1. Hæfte 1934. S. 1—18. (St. L. og Kgl.)

Wicksell, S. D.: Bidrag till det formella befolkningsteorien. Med tillämpningar på Norges befolkning. St.-ök. T., Hæfte 1—2 1934. S. 7—94. (St. L. og Kgl.)

Dale, J. A.: The interpretation of the statistics of unemployment. J. R. S. S., Vol. XCVII. Part I. 1934. S. 85—113. (St. L.)

Yule, Udny: On some points relating to vital statistics, more especially statistics of occupational mortality. J. R. S. S., Vol. XCVII. Part. I 1934. S. 1—84. (St. L.)

Crum, W. L.: Concentration of economic power. A. E. R., No. 1 1934. S. 69—83. (St. L. og Kgl.)

Lindberg, John: Some problems in the construction of Index numbers of unemployment. I. L. R., Vol. XXIX, No. 4. S. 472—499. (St. L. og Kgl.)

Guitta: Quelques nouvelles observations statistiques sur la chomage. R. d'E. P., No. 2 1934. S. 265—305 (Kgl.)

8. DRIFTSØKONOMI.

Beste, T.: Die optimale Betriebsgrösse als betriebswirtschaftliches Problem. Leipzig 1933. 71 S. (H.)

Brendl, O.: Immaterielle Werte und Risiken. Wien 1933. 96 S. (H.)

Church, Hamilton: Manufacturing costs and accounts. New York 1929. 507 S. (St. L.)

Copeland, M. Th.: Principles of merchandising. New York 1930. 368 S. (St. L.)

Dicksee, L. R.: Auditing. 15. ed. by S. W. Rowland. London 1933. 1132 S. (H.)

Fleischer, G.: Zum Begriff der Unternehmungsbilanz. Tübingen 1931. 111 S. (St. L.)

Fliegel, J.: Die Agglomeration als Standorts-Problem der Industrie. Wien 1933. 84 S. (H.)

Gerstner, P.: Bilanz-Analyse. Wege zur Erkenntnis des Wesens der Bilanz. 10. bearb. Aufl. Berlin 1933. 508 S. (H.)

Meithner, K. (Udg.): Die Bilanzen der Unternehmungen. Festschrift für Julius Ziegler. Wien 1933. Bd. 1—2. (H.)

1. Grundlegung; Aufbau und Problemkreise der Bilanzen.

2. Sonderbilanzen und Bilanzrevision.

Mellerowicz, K.: Kosten und Kostenrechnung I: Theorie der Kosten. Berlin 1933. 432 S. (H.)

Nystrom, P. H.: Economic Principles of Consumption. New York 1931. 586 S. (H.)

Pickles, William: Accountancy. London 1934. 1351 S. (H.)

Redmayne, P., and H. Weeks: Market research. London 1931. 212 S. (St. L.)

- Schmalenbach, E.*: Grundlagen der Selbstkostenberechnung und Preispolitik. Leipzig 1930. 173 S. (H.)
- Törnqvist, G.*: Distributionsvägarna i kritisk belysning. Stockholm 1933. 88 S. (St. L. og H.)

- Robinson, Austin*: The problem of management and the size of firms. E. J., No. 174 1934. S. 242—257. (St. L. og Kgl.)

9. ANDET.

- Carnegie endowment for international peace. Year Book 1933. Washington 1933. 240 S. (St. L.)
- Day, C.*: Economic development in modern Europe. New York 1933. (Kgl.)
- Encyclopaedia of the Social Sciences ved Seligman m. fl. Vol. XII. London 1934. 716 S. (St. L., H. og Kgl.)
- John Hopkins university. Studies in historical and political science. Baltimore 1933. (Kgl.)
- Series 51, Nr. 5. R. G. Slone: Hezekiah Niles as an economist.
- Knoop, D., and G. P. Jones*: The mediæval mason. Manchester 1933. (Kgl.)
- Rörig, F.*: Mittelalterliche Weltwirtschaft. Blüh und Ende einer Weltwirtschaftsperiode. Jena 1933. (Kgl.)
- Rudbeck, J.*: Svenska postverkets fartyg och sjöpostförbindelser under tre hundra år. Stockholm 1933. (Kgl.)

- Malmström, Ake*: Adam Smith och Sverige. Ek. T., 2. Hæfte 1934. S. 40—42. (St. L. og Kgl.)
- Prokofjovitsj, S. N.*: Ideen om planøkonomi og facit av femårsplanen. St.-ök. T., Hæfte 3 1934. S. 95—142. (St. L. og Kgl.)
- Franges, Otto v.*: Möglichkeiten der Neuorientierung des Jugoslawischen Aussenhandels. W. A. Hæfte 3 1934. S. 445—489. (St. L. og Kgl.)
- Hantes, Elemer*: Der Donauraum in der Weltwirtschaft. W. A., Hæfte 2 1934. S. 256—315. (St. L. og Kgl.)
- Leontief, W.*: Die Erfüllung der russischen Fünfjahrplanes. W. A., Hæfte 3 1934. S. 506—546. (St. L. og Kgl.)
- Lütge, F.*: Die Belastung der Bauern in Mitteldeutschland mit Frondiensten und Abgaben im 16.—18. Jahrhundert. J. f. N. S., 140. Bind, Hæfte 2 1934. S. 166—203. (St. L.)
- Predöhl, Andreas*: Statsraum und Wirtschaftsraum W. A., Hæfte 1 1934. S. 1—12. (St. L. og Kgl.)
- Valk, William L.*: Die Entwicklung des Aussenhandels der Niederlande nach dem Kriege. W. A., Hæfte 3 1934. S. 490—505. (St. L. og Kgl.)
- Beveridge, William*: Some Aspects of the American Recovery Problem. Ec., Nr. 1 1934. S. 1—12. (St. L.)
- Power, E.*: On Medieval History as a Social Study. Ec., No. 1 1934. S. 13—29. (St. L.)
- Schneider, Erich*: Johann Heinrich von Thünen. Ea., No. 1 1934. S. 1—12. (St. L.)

- Burns, Arthur Robert*: The first Phase of the National Industrial Recovery Act, 1933. P. S. Q., No. 2 1934. S. 161—194. (St. L. og Kgl.)
- Clark, J. M.*: Economics and National Recovery Administration. A. E. R., No. 1 1934. S. 11—25. (St. L. og Kgl.)
- Harbeson, R. W.*: The Emergency Railroad Transportation Act of 1933. J. P. E., No. 1 1934. (St. L.)
- Harris, Abram L.*: Economic Evolution: Dialectical and Darwinian. J. P. E., No. 1 1934. (St. L.)
- Ladejinsky, W.*: Collectivization of agriculture in the Soviet Union. P. S. Q., I, No. 1 1934. S. 1—43. II. No 2 1934. S. 207—252. (St. L. og Kgl.)
- Nej, John U.*: James Laurence Laughlin (1850—1933) J. P. E., No. 1 1934. (St. L.)
- Preston, Howard, H., and V. W. Bennet*: Agricultural Credit Legislation of 1933. J. P. E., No. 1 1934. (St. L.)
- Rippy, Fred. J.*: The British bondholders and the Roosevelt corollary of the Monroe Doctrine. P. S. Q., No. 2 1934. S. 161—194. (St. L. og Kgl.)
-

BOGANMELDELSER

Kristian Sindballe: DANSK SELSKABSRET IV. BANKER OG SPAREKASSER. (Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. Kbhvn. 1933. 274 Sider).

Det er en intellektuel Glæde at læse Indledningen til Professor Sindballes Bog om Banker og Sparekasser. Paa 25 Sider er der her som Grundlag for Forstaaelsen af de følgende Afsnit om Nationalbanken, Sparekasser og private Banker givet en Bankteori »i en Nøddeskal«. Af Forfatterens Bemærkninger om Gulddækning for Sedler synes at fremgaa, at han — med Rette — ikke tillægger denne Form for Seddelfundering virkelig Betydning i vor Tid. Eksempelvis hedder det Side 20: »Naar en enkelt Bank sidder inde med Landets monetære Guldbeholdning, kan denne fastsættes alene efter, hvad der skønnes ønskeligt at holde til Udligning af Betalingsdifferencer overfor Udlandet og som en sidste Reserve for Nationen« (jfr. ogsaa senere Side 79). Fremstillingen er da ogsaa fra Grunden af opbygget paa Sedler og Giropenge som Betalingsmidler.

En Enkelthed Side 11 er næppe rigtig. Det hedder her, at i Bankernes Balancer »indgaar vel diskonterede Veksler med deres fulde Beløb, idet den ikke benyttede Del af saadanne Kreditter fremtræder som Indlaan for Diskontenten«. En indrømmet Vekselkredit indgaar nemlig kun i Balancen med Beløbet for de til enhver Tid diskonterede Veksler, og tænkes der paa det Tilfælde, at Diskontenten senere ikke skulde have Anvendelse for hele det ved Vekslernes Diskontering opnaaede Beløb, vil han af Rentehensyn sikkert foretrække at indfri en eller flere Veksler før Forfald, fremfor at indsætte sin overflødige Kasse paa Folio.

Ansaret for Kreditpolitikken i Almindelighed i Samfundet lægger Forfatteren i Kraft af Seddelmonopolet alene paa Centralbanken, dog vist med nogen Tøven, idet Forfatteren andetsteds fastslaar, at »Storbankerne, indenfor det Spillerum, Centralbanken giver dem, bestemmer Tempoet i Kreditgivningene« og »kun en stærk Centralbank kan til enhver Tid sætte sin Vilje igennem«.

I Afsnittet om Nationalbanken er den juridiske Bestemmelse af Indholdet af Bankens Seddelprivilegium af særlig Interesse for Tiden. Afsnittet indeholder i kort Fremstillingsform meget historisk Stof, der vil være velkendt for Nationaløkonomer. Mindre kendt er maaske Oplysningen under »de smaa Midler« (Side 95) om, at »det er forekommet, at en Centralbank af Hensyn til Dækningsreglerne har formindsket sin Seddelgæld ved at paavirke private Banker til i størst muligt Omfang at anbringe deres Kassemidler som Indskud paa Anfordring hos Centralbanken, f. Eks. hver Aften bringe Centralbanken det Seddelbeløb, de ikke nødvendigvis maa have i Kasse den næste Morgen«. Sætningen efterfølges af en Tankestreg, og den Omhu, hvormed det er undgaaet at udstyre Eksemplet med Adresse, gør, at man tænker længe over, i

hvilket mærkeligt Land det kan passere, at et saa lidet værdigt Trick i Mørkningstimerne tages i Brug af Centralbanken.

Med megen Interesse læser man et indskudt Afsnit om »Kontrakter uden eller med Guldklausul« (Side 98—107).

Retsreglerne om Sparekasserne er betydelig mere indgaaende og detailleret behandlede end Reglerne om de private Banker, saaledes at Bogens haandbogsmæssige Værdi (Fortolkning, administrative Afgørelser, Praksis) synes noget større, for saavidt angaar de førstnævnte Institutter.

Begrundelsen for, at Undtagelsen fra Banktilsynets Tavshedspligt (Adgangen til, naar en Skyldner har betydelige Forpligtelser overfor flere Pengeinstitutter — altsaa ikke blot Banker — da at underrette hver af disse derom) ikke kan anvendes analogisk paa Sparekassetilsynets tilsvarende Tavshedspligt, nemlig at »en Sparekasse i Modsætning til en Bank ikke yder Laan uden Sikkerhed« (Side 205), er næppe holdbar, da Undtagelsen ikke er afhængig af, om der er stillet — formel — Sikkerhed for Laanet eller dette er blanco, men alene af, om Forpligtelserne er betydelige. En Realitetsbetragtning gaaende ud fra, at Sparekasselaan efter deres Natur altid skulde være sikre, og at der derfor ikke skulde være Behov for en tilsvarende Undtagelsesregel for disses Tilsyn, lader sig jo ikke opstille. Forholdet er det, at Undtagelsesbestemmelsen er indføjet i Bankloven ved dennes Revision i 1930, og selv om reale Grunde taler for Ensartethed, lader en tilsvarende Undtagelse sig næppe praktisere af Sparekassetilsynet uden positiv Lovhjemmel.

I Afsnittet om de private Banker indtager de vigtige, i 1930 indførte Regler om Risikofordelingen en fremtrædende Plads. Jeg er ikke enig med Forfatteren i, at Bestemmelsen i Banklovens Rekonstruktionsparagraf (§ 16) om, at Kapitalen, for at Banken kan fortsætte sin Virksomhed, foruden at være bragt op til 50 pCt. af den tidligere Aktiekapital, skal være af en saadan Størrelse, at den iøvrigt er i Overensstemmelse med Banklovens Forskrifter, alene har Hensyn til Forskriften i § 6 om, at ingen Bank kan stiftes med en mindre Aktiekapital end 300 000 Kr. Ræsonnementet, at der i §§ 7 og 12 er Tale om Kapitalens Størrelse i Forhold til andre Beløb (Gælds- og Garantiforpligtelser, Engagementer m. v.), og at Mangler i saa Henseende vil kunne afhjælpes ved en Ændring i disse andre Beløb, medens der alene i § 6 er Tale om Kapitalens absolute Størrelse, forekommer mig yderst formelt. Ingen vil dog vel forsøge at rekonstruere en Bank, uden at Hovedbestemmelsen i Banklovens § 7 om Forholdet mellem Egenkapital og Forpligtelser er i Orden straks ved Rekonstruktionen, hvor det netop gælder at bestyrke Indskydernes Tillid til Bankens Soliditet, og det synes utænkeligt, at Lovgiveren ikke først og fremmest skulde have sigtet til denne Bestemmelse. At basere en Rekonstruktion paa, at Tilliden skulde svigte Banken i saa stort Maal, at Kapitalens relative Størrelse skulde blive tilvejebragt ved Udtræk af Indlaansmidler, vilde være lidet stemmende med Rekonstruktionens Formaal.

Derimod er jeg enig i, at § 16 ikke stiller Krav om Opfyldelse af Forskrifterne om Likviditet i § 11 ved en Rekonstruktion; dette Krav vil Praksis imidlertid stille i fuldt Maal.

Bemærkningen (Side 267) om, at Dispensationsbeføjelsen med Hensyn til Kravet om, at Aktiekapitalen ved en Rekonstruktion skal nedskrives til det Beløb, der er i Behold, alene kan faa Betydning, naar den ny Kapital har Karakter af ansvarlig Indskudskapital, er næppe udtømmende, idet Beføjelsen

efter Omstændighederne vil kunne tænkes anvendt i flere andre Tilfælde, f. Eks. Rekonstruktion under Statsgaranti. Det benyttede Argument, at ny Aktiekapital ikke kan tilvejebringes, medmindre Underskudet afskrives paa den gamle Aktiekapital, da Aktier ikke kan udstedes til Underkurs, gælder heller ikke ved Tilvejebringelse af Præference-Aktiekapital.

Naar Forfatteren (Side 251) vil have underforstaaet »højst« i Reglen i Banklovens § 13, 2. Stk., om, at noterede Værdipapirer skal opføres i Status til den formentlige Værdi paa Afslutningsdagen, er dette næppe rigtigt, idet Reglen, som den staar, siger det sunde og fornuftige, at disse Papirer skal optages til den Værdi, de skønnes at have den Dag, de vurderes. Enhver anden Værdiansættelse vilde gøre Status subjektivt urigtig. Nogen Modsætning til Reglen om, at noterede Værdipapirer ikke maa opføres til højere Kurs, end den ved Regnskabsaarets Afslutning senest noterede Købekurs, ser jeg ikke, at der derved behøver at fremkomme.

Forfatteren mener ikke, at der er nogen Grund til at antage, at børsnoterede egne Aktier ikke skulde kunne medregnes til Kasserereserven (Side 245), men anfører, at nærværende Anmelder i »Lovgivning om Bankers Likviditet« (Socialøkonomisk Samfunds Festskrift 1925, Side 145) betegner det som selvfølgelig, at dette ikke er berettiget. Jeg maa maaske derfor kort anføre min Begrundelse: Hvis der opstaar Mistillid til en Bank — og kun i saa Fald bliver Kasserereserven af større aktuel Betydning — hvis Aktier er børsnoterede, vil dette vise sig dels i Kursfald paa dens Aktier, dels i Udtræk af Anfordringsmidler. Jævnside med, at Kravet om Kontanter stilles til Banken, vil altsaa Værdien af dens Beholdning af egne Aktier svinde ind. Rent faktisk vil en Bank, der er Genstand for Udtræk, tværtimod at sælge sin Beholdning af egne Aktier og dermed forøge det store Udbud, gøre alt, hvad den kan, for at organisere Støtteopkøb og selv købe op indenfor den i Loven fastsatte Grænse. Man kan ikke basere sin Likviditet paa et Papir, af hvilket man, naar det skulde gøres i Penge, ser sig tvunget til tværtimod at forøge sin Beholdning. Denne Synsmaade har da ogsaa Medhold i det faktiske.

Som en uvæsentlig Indvending skal sluttelig anføres, at de givne Oplysninger om Banktilsynets Personale (Side 259) i denne ellers saa nøjagtige Bog ikke er korrekte.

Holger Koed.

John H. Kirk: AGRICULTURE AND THE TRADE CYCLE. London (King & Son) 1933. 272 S. Pris 12 sh. (tilsendt gennem Høst & Søn).

Forfatteren til denne Afhandling har hentet sine Impulser og sit Grundlag i saving-investment Teorien, Læren om Produktionsperiodens Længde som bestemmende for de cykliske Fænomeners Varighed og de nyere Studier af de »korte Bølger«. Hans Betragtninger munder ud i en Konjunkturopfattelse, i hvilken Landbrugskonjunkturerne indgaar som selvstændigt Element, og som i grove Træk kan sammenfattes saaledes:

Industrikonjunkturerne beherskes af to selvstændige cykliske Bevægelser, en $3\frac{1}{2}$ -aarlig, der opfattes som en »working capital cycle«, og en 8-aarig, der opfattes som en »fixed investment cycle«. Svarende til den korte Industri-cycle findes der i Landbruget en Bølgebevægelse af omtrent samme Varighed eller maaske lidt kortere, ca. tre Aar, bestemt af den gennemsnitlige Produktionsperiode for Landbrugsvarer. Disse tre Sæt cykliske Bevægelser har selvstændig Eksistens, men griber indbyrdes ind i hinanden. Periodelængden er

ikke ganske konstant, idet det tager en vis Tid inden Producenterne reagerer. Naar der sker et Omslag i Prisbevægelsen, vil der være en Periode med afventende Holdning, hvor en Impuls udefra kan blive bestemmende for en Udvidelse eller Indskrænkning af Produktionen. Da der nu saavel i Industrien som i Landbruget findes et cyklisk Element med omtrent samme Periode, vil der være en Tendens til, at disse Bevægelser falder sammen og i Forening danner de korte Konjunkturbølger. Videre vil de korte Bølger virke bestemmende for den lange Cycles Vendepunkter, saaledes at en lang Konjunkturbølge som Regel vil omfatte to eller tre korte Bølger.

Landbrugskonjunkturerne forplanter sig til Industrien gennem Svingningerne i Landmændenes Købekraft. Naar Landmændenes Indtægter gaar ned, fordi deres Produkter falder i Pris (f. Eks. paa Grund af stor Høst), faar de andre Befolkningsskasser ganske vist en tilsvarende Indkomstforøgelse; men en stor Del heraf opspares. Opsparingen finder dels Sted hos Melleghandlerne, der indkasserer en betydelig Profit; men ogsaa hos de brede Forbrugerskasser. Forfatteren finder en negativ Korrelation mellem Prisen paa Levnedsmidler og Sparekasseindskuddene. Som altid overfor Arbejder af denne Art, der udvikler vidtspundne teoretiske Ræsonnementer underbygget med konjunkturstatistiske Behandlinger af lagttagelsesmateriale, kan man rejse adskillige Indvendinger.

Hvad angaar den empiriske Undersøgelse er det overmaade vanskeligt at naa frem til klare Resultater. Dette er der saa meget mere Anledning til at fremhæve her, som Forfatteren paa ingen Maade er ukritisk indstillet; men de tekniske Hjælpemidler, der staar til Raadighed, er gennemgaende meget ufuldkomne. Dette gælder ikke mindst den højere Økonometri, og her tænkes især paa Korrelationsberegningen som Middel til at fastslaa en Aarsagssammenhæng mellem Fænomener, der er iagttaget i Form af Tidsrækker, og paa den harmoniske Analyse som Middel til at paavise cykliske Elementer og bestemme Periodelængden. Hvis en Økonom kan overvinde sin naturlige Ærefrygt for de Fourier-Rækker, der anvendes i denne Metode, vil han finde det betænkeligt, at Analysen forudsætter, at Cyklerne er af ganske konstant Længde og gentager sig regelmæssigt uden Spring. Den anden og mere primitive Metode, man oftest falder tilbage paa, naar man skal bestemme de cykliske Bevægelseres Varighed, er ogsaa højst usikker. Man optæller Antallet af Cykler gennem en nogenlunde lang Periode ved at fastslaa Minimums- og Maksimumspunkter, og beregner Gennemsnitslængden eller opstiller en Fordelingstabel. Her er oftest Plads for et meget vidt Spillerum. De fleste Tidsrækker indeholder saa mange uregelmæssige Udsving af forskellig Størrelsesorden, at det bliver i høj Grad vilkaarligt, hvor meget man regner med ved Optællingen. Faktisk er det i mange Tilfælde muligt at »paavise« en cyklisk Bevægelse af en hvilken som helst Varighed.

Efter min personlige Mening er det endnu for tidligt at betragte de korte Bølger som en fastslaaet Kendsgerning. Forfatteren til den foreliggende Bog fremhæver selv, at de korte Bølger er fundet i amerikanske Tidsrækker, og kun i enkelte Tilfælde — med lidt god Vilje — kan genfindes i europæisk Materiale; men han kommer unægteligt noget nemt til den Slutning, at dette skyldes statistiske Mangler og specielle Omstændigheder, og at den korte Bølgebevægelse alligevel indgaar som et almindeligt, lovgydigt Element i den økonomiske Udvikling.

At der skulde findes en særlig Bølgebevægelse af tre Aars Varighed inden for Landbruget betragter jeg som meget tvivlsomt, og Forfatterens teoretiske Forklaring er ikke mere overbevisende end hans empiriske Paavisning af disse Cycler. Der kan næppe være Tvivl om, at Produktionsperioden spiller en vigtig Rolle ved Bestemmelsen af de cycliske Bevægelser Varighed; men det er en farlig Sag, som Forfatteren, at ville operere med et saa abstrakt Begreb som »den gennemsnitlige Produktionstid for Landbrugsvarer i Almindelighed«. Netop inden for den organiske Produktion finder man Eksempler paa meget udprægede Bølgebevægelser i bestemte Varers Pris og Produktion, bestemt af Produktionsperioden, og det er en væsentlig Svaghed ved det foreliggende Arbejde, at det ikke inddrager disse Fænomener (Svinecyclen og Kaffeeyclen) i Behandlingen; men udelukkende tager Sigte paa at finde en »almindelig« Landbrugscycle.

For saa vidt man skulde kunne finde en saadan, vilde det være mest nærliggende at søge den i Kornpriserne. Ganske vist gør Forfatteren opmærksom paa, at de animalske Produkter udgør 40 à 50 pCt. af Farmproduktionen i U. S. A. og 70 pCt. i England; men dette kan ikke være et Maal for den relative Betydning, da det er Korn og Foderstoffer, der repræsenterer Størstedelen af de forædlede Produkters Værdi. Hvis der fandtes en kraftig Korncycle, vilde den være af afgørende Betydning for hele Landbrugets Økonomi, og hvis den beroede paa Produktionstiden, maatte det formodentlig være en 2-aarig Cycle. Forfatteren søger ganske vist at vise, at Produktionsperioden er længere end et Aar, og vil saa senere ved at inddrage den animalske Produktion naa op paa det Gennemsnit af 18 Maaneder, der svarer til hans postulerede 3-Aars Cycle. Bevisførelsen forekommer noget konstrueret. Jeg selv mener at kunne finde Spor af en 2-aarig Cycle i Kornpriserne; men da det cycliske Element er meget svagt i Forhold til de Udsving, der skyldes klimatiske Forhold, er det ganske naturligt, at Cyclerne ofte udebliver og ofte udstrækkes over tre eller fire Aar.

Ingen Kæde, heller ikke en Kæde af logiske Ræsonnementer, er stærkere end det svageste Led, og for en Anmelder, der ikke er personlig Bekendt af Forfatteren, er det altid fristende at forsøge at pille de svageste Sten ud for at omstyrte Konklusionerne; men der er al Grund til at fremhæve, at den foreliggende Bog indeholder talrige interessante Betragtninger og værdifulde Iagttagelser.

O. Strange Petersen.

Sven Wicksell: BEFOLKNINGSRÖRELSEN I SVERIGES HÄRADER, TINGSLAG OCH STÄDER 1911—25 SAMT I SVERIGES BYGDER 1901—25. Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen Bd. XX. C. W. K. Gleerup. Lund 1934. 134 Sider.

Dette Arbejde er i Virkeligheden et Bidrag til Sveriges officielle Statistik; men det er udarbejdet af Lunds Universitets statistiske Institut med Bidrag fra den Fahlbeckske Fond. Centralbyråns Bidrag til Publikationen har været, at det har stillet Primærmaterialet (de aarlige Sognelister) til Raadighed og »paa flere Punkter vist Interesse« for Publiceringen.

I Sverige, hvor statistiske Data vedrørende Befolkningens Bevægelser i mindre, regionale Dele af Landet tidligere til og med dem for Tiaaret 1901—10 udarbejdedes og offentliggjordes i Tiaarsoversigterne over »Befolkningsrörelsen«, fortsættes hverken Udarbejdelsen eller Offentliggørelsen af disse Data

mere af Sparehensyn. I ældre Tid gjorde ellers bl. a. Sundbärg megen Brug af disse Tal, f. Eks. i hans Arbejder over Udvandringen, og i nyere Tid har Professor Wicksell særlig i Anledning af Nedgangen i Fødselshyppigheden paany dyrket Spørgsmaalet om de regionale Forskelligheder i Befolkningsbevægelserne, saaledes i Afhandlinger i *Ekonomisk Tidsskrift* og *Statsvetenskaplig Tidsskrift*. Og saa har man altsaa Misèren.

Visse Bemærkninger om Bevillingsmyndighedernes Sparebestræbelser og andres Virke for at afbøde Virkningerne af dem kunde den faktiske Tilendebriagelse af dette Arbejde saaledes nok give Anledning til. Men det er et større Kapitel ikke blot om Konteringen af Samfundets Udgifter til videnskabelige Formaaler, men specielt ogsaa om rationel Organisation af Udarbejdelsen og Offentliggørelsen af officiel Statistik. Da man imidlertid i Sverige alle Dage synes at have haft temmelig gode Raad til at se bort fra de økonomiske Fordele ved Koncentration, kan man maaske her nøjes med at pege paa Problemet.

Det foreliggende Arbejde giver med en i nogle indledende Bemærkninger nærmere angiven Begrundelse i to større Hovedtabeller for hver af Perioderne 1901—10, 1911—15, 1916—20 og 1921—25 Oplysning om Middelfolketal og den relative Hyppighed af Ægteskaber, Fødsler, Dødsfald særskilt for Sveriges enkelte »stæder« og for Landdistrikterne for hver enkelt »härads«, begge Tabeller forsynet med udførlige Noter om Ændringer i lokale Omraaders Henhørsforhold og den for hele det betragtede Tidsrum herved benyttede Regne-maade; desuden en fuldstændig Oversigt over Inddelingen i »bygder«. Da »Centralbyrået« samtidigt med, at det opgav Publiceringen, ogsaa opgav Udarbejdelsen, der væsentligt har bestaaet i at sammmentælle de aarlige Sognelister i de benyttede regionale Grupper, ligger der ogsaa bag Udgivelsen et omfattende Stykke egentligt Bureauarbejde.

Vanskelighederne ved ad statistisk Vej at paavise regionale Forskelligheder i »Befolkningsrørelsens« Elementer og at faa fat paa de vigtigste Grunde til disse Forskelligheder er betydelig større end i adskillige andre Henseender og efter mit Skøn betydelig større, end det almindeligt antages; ganske særlig i den moderne Tid, der i ganske anden Grad, end det tidligere var Tilfældet, har Tendens til ikke blot at udviske Forskellen mellem Udslagene af de regionale Forskelligheder, men ogsaa ligefrem til at formindske Forskellen mellem de bag Udslagene virkende Kræfter. Hertil kommer yderligere den rent tekniske Vanskelighed, at man af praktiske Grunde nødes til at regne mere summarisk, f. Eks. med ganske raa Kvotienter, naar ogsaa, i Reglen mange, regionale Delinger skal tages i Betragtning.

Imidlertid ligger Forholdene, hvad »Befolkningsrørelsens« simpleste og lettest tilgængelige Udslag angaar, højest forskellig i det lille Danmark og det store og for Samkvem mellem alle Rigets Dele langt besværligere Sverige. Alligevel bliver Spørgsmaalet, ad hvilke Veje man lettest og sikrest kommer de Problemer til Livs, der her er Tale om; selv om Prof. Wicksell ikke uden Udbytte gør udstrakt Brug af Korrelationsregningens Metoder, er hans Be-stræbelser forsaavidt præget af en vis Klassicisme, som hans Fremgangsmaade stiller den klassiske Fordring, at lagtagelserne omfatter hele Riget, hvilken Fordring det alle Dage er faldet særlig i den officielle Statistiks Lod at skulle indfri. For Danmarks Vedkommende, formodentlig i det lange Løb ogsaa for Sveriges og andre Landes, maa man vist engang kunne bringe det dertil,

at man erkender Hensigtsmæssigheden af lokalt begrænsede Specialundersøgelser, til hvis Gennemførelse der kræves langt færre, men helt ud tip-top-lagttagelser, indsamlede med den enkelte Undersøgelses Formaal for Øje. Opgaven bliver ikke mindre »statistisk« af den Grund — tvertimod, og den virkelige Betydning af Tallene vil da være langt lettere at kontrollere og overskue. Som Eksempel kan næppe anføres noget bedre end *Rubin og Westergaards* Undersøgelse af Landbefolkningens Dødelighed i Fyens Stift 1876—83.

De herhen hørende Problemer diskuteredes bl. a. ved det 15. nordiske statistiske Møde i Helsingfors i 1931, omend i speciel Anledning (Børnedødelighed); herom henvises til Beretningen fra Mødet. Siden har en Forf. (*Harald F. Dorn*: The effect of allocation of non-resident deaths upon official mortality statistics) i Journ. of American Stat. Assoc. vol. XXVII, 1932 ment at kunne hævde, at man ved regionale Delinger bør regne med den hjemmehørende Befolkning, ikke den faktiske; han synes saaledes ikke at være opmærksom paa, at Problemet (hvorledes man klarer Vanskeligheden med Vandringerne) i begge Tilfælde er det samme. Heller ikke *L. Hersch*, der for ganske nylig i April-Hæftet af Revue de l'Institut International de Statistique søger at rehabilitere »de raa Kvotienter« kommer ind paa den her berørte Side af Spørgsmaalet, der ellers kan blive generende nok, særlig ved Betragtning af mindre Landomraader. Prof. Wicksell anfører saaledes et — ganske vist groft — Eksempel paa, hvorledes Fødselshyppigheden blandt ugifte i en Bygd steg fra $9\frac{1}{2}$ til 26 p. m. fra 1916—20 til 1921—25, blot fordi der i det første Femaar aabnedes et privat Fødehjem i vedkommende Bygd, og i Archiv für sociale Hygiene und Demographie, Bd. VIII har *E. Roesle* — ligeledes for nylig — i Afhandlingen: »Das Problem der statistischen Erfassung der lokalen Mortalität« behandlet netop den officielle Statistiks Besværligheder med de summariske Kvotienter fra denne og lignende Slags »Vandringer«.

H. Cl. Nybølle.

W. Winkler: STATISTIK, 2. Udgave. Verlag von Quelle & Meyer, Leipzig 1933. 150 Sider.

At anmelde denne lille »Einführung« i Statistiken, udkommet i Serien »Wissenschaft und Bildung«, uden tillige at omtale Forf.s større Lærebog, Grundriss der Statistik (Jul. Springer, Berlin), der nu foreligger færdig samtidig med 2. Udgave af den lille Lærebog, er temmelig vanskeligt, dels paa Grund af den Forbindelse, der faktisk og med Hensigt bestaar mellem de to Bøger, dels fordi Formaalet med denne Forbindelse som Formaalet i det hele taget med en »lille« Lærebog i Statistik rejser Spørgsmaal om Statistikens Afgrænsning overfor andre Omraader, om hvilke Spørgsmaal de mest forskelligartede Anskuelser faktisk er i Omløb. Da den lille Bog imidlertid efter mit Skøn i flere Henseender hører til de bedre af Slagsen og hæver sig betydeligt over, hvad der af tilsvarende Fremstillinger foreligger f. Eks. fra engelske og amerikanske Forfattere, er det fristende at recensere den, som den foreligger, betragtet for sig, og blot til Slutning berøre Forholdet til »Grundriss«.

Bogen falder i 3 skarpt adskilte Afsnit: 1. Statistikens Teori, 2. Statistikens Teknik og 3. Anvendelser.

Man kunde mene, at det pædagogisk set vilde have været bedre at begynde med en Omtale af almindeligt anerkendte statistiske Opgaver (Anvendelser) for gennem Betragtningen af saadanne at lade Nødvendigheden af visse teoretiske Overvejelser vokse frem »af sig selv«. Imidlertid kan Indledningen i de statistiske Grundbegreber jo vanskeligt foregaa uden stadig Anvendelse af Eksempler; til syvende og sidst bliver Forskellen altsaa faktisk ikke stor; det er i alt Fald lettere at gøre Fremstillingen systematisk paa Forf.s Manér, omend det fulde Indhold af en streng Systematik naturligvis først senere kaperes af den til en Begyndelse ikke kyndige Læser.

Iøvrigt skal om dette teoretiske Afsnit kun bemærkes, at »det er der alt-sammen«, alt det, man med Rimelighed kan forlange af en ganske elementær Fremstilling; fra Begrebet en statistisk Masse og dens Enheder og disses Kendetegn føres man til Grupperingen og derfra til Fordelingstabellerne og Tids- eller andre Rækker; under Behandlingen af disse sidste faar Forf. endog Plads til en Omtale baade af Interpolation og Udjævning. Fra Fordelingstabellen (Kurven) føres man paa naturlig Maade ind paa Repræsentanter for Fordelingernes Beliggenhed (Middelværdier) og Spredningsmaal for Enhedernes Fordeling; naar det bemærkes, hvor langt man selv ved Opgaver, der falder uden for en populær Fremstillings Omraade, kan komme uden at bekymre sig om Karakteristiker (Momenter, Halvvarianter etc.) af højere end 2. Orden (Middeltal og Middelfejl), kan ingen mere end jeg være enig i, hvor velvalgt det er at begrænse sig hertil. Paa Baggrund heraf synes derfor en halv Side med »petit« om Maal for Fordelingskurvers Skævhed ganske paaklistret og usystematisk og maaske ikke helt uskadelig. Den teoretiske Del omfatter endnu en meget udførlig Omtale af statistiske Forholdstal og Indekstal; til Trods for den paa dansk Mentalitet undertiden lidt komisk virkende Omhu og Alvor, hvormed disse Tal inddeles, rubriceres og betegnes — i nogle Tilfælde kunde der fra et teoretisk Synspunkt snarere være Grund til at understrege Identiteten end Differentieringen — indeholder denne Omtale ikke blot en Mængde vel registrerede Bemærkninger, men den maa i det store og hele retfærdigvis ogsaa betragtes som en formentlig virkningsfuld Bestræbelse paa at »stige ned« paa Læsernes Niveau — i Virkeligheden en fortjenstfuld og ingenlunde arbejdsfri Bestræbelse. Denne teoretiske Del slutter derefter med et Par meget korte Kapitler om »de store Tals Lov« og »statistisk Eftersøgning af Aarsager« — om hvilke Kapitler mere nedenfor.

Om de to andre Afsnit om Tekniken og Anvendelserne skal kun bemærkes, at det anlagte Synspunkt — næppe tilfældigt — i det store og hele alene synes at være det, der falder den i den officielle Statistiks Tjeneste praktiserende naturligt, ikke uligt, hvad Tilfældet f. Eks. ogsaa er med *Gunnar Jahn's* her i Landet mere kendte Bog. Dette medfører en vis Mangel, idet Eksempler og Anvisninger paa beviste Overvejelser over, hvilket Materiale Løsningen af et givet konkret Problem kræver, og hvorledes man bedst skaffer sig det, enten helt glemmes eller let behandles stedmoderligt; i nogle Tilfælde kan eller maa man gribe til allerede foreliggende, muligt officielle, Data; i andre melder der sig Krav om, at Iagttagelser skaffes alene for det givne specielle Formaa's Skyld. Der ligger her en Række Opgaver, som der fra den officielle Statistikers Synspunkt er mindre Anledning til at pleje, men som Lærebogsforfatteren i højere Grad burde gaa ind paa.

Skuer man imidlertid efter Læsningen af denne lille Bog tilbage og gør op, hvad Forf. har naaet at faa nogenlunde afrundet med eller i det mindste lejlighedsvis virkelig har formaaet at give Perspektiver af, kan det forekomme snarere at være lidt for meget baade med Hensyn til Stofmraade og Detailler end de ofte magre Resultater, Forsøg paa Popularisering kan føre til; at Fremstillingen er populær, kommer man ikke uden om. Her er hverken Differenskemaer eller Integraler og Summationstegn, knap nok en ærlig Formel med Symboler i; alt den Slags er givet ved numeriske Regneeksempler. Nogle synes bedst om at være fri for, andre falder det besværligt at undvære forkortede Skrivemaader; det kan umuligt være herpaa det kommer an, og i en populær Bog er der endelig ikke noget Valg. Derimod kan man spørge, om det er muligt, specielt om det er lykkedes Forf., at materialisere Statistikens Aand for sine Læsere »volkstümlich«. Dæmrrer det for Ikke-Specialisten, naar han har studeret Bogen, hvad der gør den statistiske Erkendemaade ejendommelig, og hvordan dens egentlige Omraader er afgrænset? Eller er Læseren lige vidt og f. Eks. fortsat tror, enten at Statistik er »Mørketale«, eller at Tvivlen altid er færdig, naar Tallene har talt — alt efter hans oprindelige Indstilling?

Da man her træffer baade paa Spørgsmaalet om, hvad Statistik egentlig er, og hvilke Virkemidler den har, er det ogsaa her, at man ikke ret kan abstrahere fra Forf.s »Grundriss« og det Program, der ligger bag.

Det er nu allerede mere end en halv Snes Aar siden, Forf. proklamerede dette Program, der efter den Form, det er ikklædt, gaar ud paa, at den skadelige Strid mellem de to i Statistikens Historie sideløbende og fjendtlige Retninger, betegnet som den »logiske« og »matematiske«, og af hvilke ingen efter Forf.s Mening udtømmer Statistikens Væsen, maa bringes til Ophør ved en Sammensmeltning. Ikke uden en vis Selvfølelse tilegner Forf. sig Opstillingen af dette Program (die von mir vertretenen neuen theoretischen Einstellung) og betegner det som »etwas wesentliches Neuartiges, in dem weder das eine noch das andere restlos aufgeht«.

I Sandhed »eine grausame Salbe«, som det dog ikke er nødvendigt at tage højtideligt. Heldigvis, for det er ikke let at indse, hvordan man kan sammensmelte to gale Biveje, end sige hvordan man derved kan finde den rigtige Hovedvej. Principet bestaar naturligvis simpelthen — som begge Forf.s Bøger ogsaa viser — deri, at man opgiver de gale Veje, d. v. s. opgiver at være »Vertreter« for noget forudfattet, idet man bruger de Midler, der i hver Situation forekommer naturligst. I den lille Bog fører dette til ingen Matematik, i den store Bog til et Kvantum, jeg som Parthaver i en Lærebog kun kan nikke genkendende til. Denne »neue Einstellung« kan næppe være mere enkel og ligetil; i den mere moderne Tid ligger den ogsaa mere og mere i Luften (jfr. f. Eks. ogsaa Westergaard og Nybølle Stats Teori S. 501—02) og er ikke særlig egnet til Prioritering.

Vanskeligere end Spørgsmaalet om Midlerne er Spørgsmaalet om Statistikens Væsen. Kærnepunktet er her de store Tals Lov, efter hvilken ikke blot organiseret Samvirken, men ogsaa fuldkommen uorganiseret, men samtidig Virken kan frembringe noget relativt stabilt og forudberegneligt, hvis Betydning for Menneskenes Livsvilkaar rigeligt maaler sig med det Omfang, i hvilket det kooperativt er lykkedes at sikre Stabilitet. Det synes mig derfor ogsaa ugorligt at tilvejebringe en videnskabeligt begrundet statistisk Teori

uden Sandsynlighedsregningens Hjælp. At denne Anskuelse ogsaa for Forf. er det, der karakteriserer den statistiske Betragtningssmaaade, ses tydeligt af »Grundriss« — men mindre tydeligt af »Statistik«. Ikke saa meget, fordi Forf. som angivet ovenfor i den lille Bog forholdsvis sent naar frem til positive Erklæringer om Indhold og Betydning af Statistikens Væsen, hvad pædagogiske Grunde let retfærdiggør; ejheller fordi Sandsynlighedsregningens virkelige Betydning for dette Kardinalpunkt i den populære Fremstilling vanskeligt kan klares helt, men ligefrem fordi Statistik nu eengang er Statistik, og Konflikten mellem Maal og Midler raser videre, ogsaa efter at Matematikken er fjernet, og frister til at spille paa Galleriet. Saaledes faar man som Modsætning til nogle lyrisk valgte Eksempler paa ikke-statistiske Udsagn følgende: Eine statistische Aussage lautet dagegen: »Die Volkszahl Preussens betrug am 16. Juni 1925 38 054 172 Personen«; hvor let vil den »volkstümliche« Læser paa dette tidlige Stadium ikke opfatte ogsaa: »Jeg har syv Øre i min Pung«, som Statistik, eller, hvis han allerede skulde lægge større Vægt paa store Antal, i det mindste opfatte Udsagnet: »N. N. Banks Status balancerede 16. Juni 1925 med 38 054 172 Kroner« som Statistik. Da Kronerne (forhaabentlig da) er ubetinget, men Personerne kun betinget identiske, ser man, at det ikke er nok at ombytte Lyrik med Tal for at faa Statistik.

Paa et andet Punkt kniber det ogsaa med *Frau Statistika's* Portræt, og her er den store og den lille Bog lige gode om det, saaledes at det næppe er Populariseringen, der bærer Skylden; det drejer sig her om Behandlingen af Anvendelserne, Afsnittene »die statistische Ursachenforschung« inklusive. Om disse er allerede en vis Ensidedighed fremhævet ovenfor. Med Hensyn til Opfattelsen af det karakteristiske i Statistiken medfører denne Ensidedighed en vis Fortegning af Billedet; dels fordi en stor Mængde af det Stof, der her behandles, blot paa Grund af Konvention og uden at have Relation til de store Tals Lov populært regnes med til Statistik, men ligesaa fuldt hører til forskellige Grene af Økonomien, dels fordi den »Forening af Ord og Toner«, der bringer Teorien i uopløselig Forbindelse med det konkrete, her ganske overskygges af Omsorgen for rent praktiske Anvisninger. Ganske særlig i den store Bog faar man herved det Indtryk, at Formaalet mere er Konservering af en gennem Menneskealdre surt erhvervet Tradition end Klarlæggelsen af Statistikens særlige Spørge- og Svareform, og paa dette Punkt minder Sammensmeltningen af de to Retninger saa meget om en simpel Addition, at Resultatet vanskeligt kan blive det »Neuartiges«, der indeholder mere end akkurat Summen af Ingredienserne.

Bortset herfra skulde imidlertid Omfanget af denne Omtale tjene som Anbefaling.

H. Cl. Nybølle.

JOH. HEINR. VON THÜNEN ZUM 150 GEBURTSTAG. Versuch der Würdigung einer Forscherpersönlichkeit. Herausgegeben von Wilhelm Seedorf, Göttingen, Hans-Jürgen Seraphim, Rostock. Carl Hinstorffs Verlag. Rostock. u. A. 221 S. Mk. 7.50.

Det er naturligt, at en Række tyske Videnskabsmænd og andre ved Nærmelsen af Thünens 150 Aars Dag den 27. Juni 1933 har følt Trang til at bringe den store eksakte Forsker og fængslende Personlighed deres Hyldest. Men Bogens Udgivelse synes at være blevet noget forsinket, maaske paa

Grund af den tyske Nyorientering, og hvor værdifulde end mange af Bogens Bidrag er, savner en Socialøkonom en eller flere Afhandlinger af ledende Socialøkonomer. Her skal dog snarere peges paa, hvad værdifuldt Bogen indeholder. I det første Afsnit om Familien og Mennesket findes to Bidrag af genealogisk og biografisk Interesse. Af mere almen Betydning er det andet Afsnit om Omverdenen, vel især det agrarhistoriske Bidrag af Dr. O. Mielck i Rostock, hvor vi følger Godset Tellows Ejendomsforhold og Driftsforhold gennem mere end 300 Aar, men der er ogsaa en Oversigt over det mecklenburgske Landbrug i det hele gennem Tiderne. Den, der interesserer sig for Thünens sociale Anskuelser, maa særlig henvises til det tredje Afsnit, hvor først Dr. Hellmut Wollenweber skriver om Thünen som Forløber for moderne samfundsvidenskabelig Tænkemaade. Denne Afhandling bygger til dels paa en som Tillæg vedføjet hidtil utrykt Betragtning af Thünen om den sociale Bevægelse i den nyere Tid, skrevet i Thünens Dødsaar og af ham betegnet som § 24 i anden Del af »Der isolierte Staat«. Noget egentlig epokegørende indeholder denne Paragraf ikke, men den styrker Indtrykket af Thünens stærke sociale Ansvarsfølelse og den Fordomsfrihed, hvorved han hævdede sig højt over sine Standsfæller. I dette Afsnit skriver ogsaa Professor Seedorf om Thünen og Læren om Landmennesket.

Det er i det følgende Afsnit om Socialøkonomen Thünen, at man kan savne en mere overlegen og omfattende Bedømmelse af Thünens socialøkonomiske Fortjenester. Hvad der bydes her, er kun et Par Brudstykker til en Karakteristik, Professor Seraphims Afhandling om Thünen som Banebryder for en agrarisk Markedsteori og videnskabelig Agrarpolitik og en i og for sig meget oplysende Afhandling af Professor Weigmann i Rostock om Standortsteoriens Udvikling fra og med Thünen. Man savner bl. a. en Belysning af ham som Grundrenteteoretiker og som Forløber for Grænsenytteteorien. I det følgende Afsnit, Thünen som Metodolog, er der Afhandlinger om ham som Læremester i Statistikken og om hans Metode i den isolerede Stat. Og endelig i sidste Afsnit om Thünens Betydning for den agrariske Driftsøkonomi skriver Friedrich Aerebo om Thünen som Driftsøkonom (heri den ganske fejlagtige Paastand, at Thünen aldrig har kendt Ricardos Skrifter), medens Dr. Alfons Haase giver en med mange grafiske Tavler forsynet Fremstilling af den Thünen'ske Intensitetsteori, og til Slut omtales Thünens ikke ringe Fortjenester af Landmandens Bogføring.

Som man ser, er der i denne Bog nok saa meget agrarvidenskabeligt som socialøkonomisk Stof. Men enhver, der interesserer sig for Thünen, vil dog her kunne faa sine Indtryk af ham berigtigede eller berigede.

Even Marstrand.

Sven Brisman: SVERIGES AFFÄRSBANKER, UTVECKLINGSTIDEN. Sthlm. 1934.

Den foreliggende Bog er en Fortsættelse af Forf.'s tidligere Arbejde om de svenske Bankers Historie, der udkom for en halv Snes Aar siden og som omhandlede Grundlæggelsestiden. Som dette er ogsaa det foreliggende Bind udarbejdet efter Anmodning af Svenska Bankföreningen og af denne tilegnet den mangeaarige Formand, Marcus Wallenberg.

Dette er ganske naturligt kommet til at præge Bogen; den indeholder kun meget faa teoretiske Betragtninger, uagtet Sveriges ejendommelige Bank-

historie nok kunde give Anledning hertil — derimod giver den den faktiske Udvikling, og den er jo forøvrigt interessant nok. For en Del af Perioden har Forf. til sin Raadighed haft et nyttigt Materiale i Bankinspektionens Beretninger.

Med det foreliggende Bind synes Forf. at ville betragte sin Fremstilling af svensk Bankvæsen som afsluttet; den er ført frem til c. 1900, der af Forf. sættes op som Skel mellem Historie og Nutid. Perioden efter c. 1880 synes noget stedmoderligt behandlet. Men for Tiden indtil 1880 har Forf. givet en — ogsaa for Udlændinge — læseværdig og interessant Skildring af svenske Forretningsbankers ældre Historie.

Axel Nielsen.

Oskar Morgenstern: DIE GRENZEN DER WIRTSCHAFTSPOLITIK. (5. Bind i det østrigske Konjunkturforskningsinstituts Skriftserie). Wien (Springer) 1934. 136 S. Pris 4.80 R. M.

De metodologiske Spørgsmaal indtager en fremskudt Plads indenfor Samfundsvidenskaberne. De frembyder langt større Vanskeligheder og er langt mindre afklarede end i Naturvidenskaberne. Dette gælder ikke mindst de Problemer, der rejser sig ved Videnskabens, in casu Økonomiens Anvendelse i Praksis, og som Lederen af det østrigske Konjunkturforskningsinstitut behandler i den foreliggende Bog.

I Modsætning til andre Videnskaber faar Økonomien ikke Lov til selv at stille sine Problemer og kan derfor ikke nøjes med at præsentere de fuldt færdige Resultater. Økonomerne bliver dagligt stillet overfor praktiske Opgaver af afgørende Betydning, til hvis Løsning der ofte kun kan gives et meget beskedent Bidrag. Det er aabenbart af største Vigtighed, ved Siden af de erkendelsesteoretiske Studier af Forskningens Vilkaar, at klarlægge Videnskabens Anvendelsesmetoder og Begrænsning i den praktiske Politik.

Dr. Morgenstern giver næppe paa væsentlige Punkter noget nyt Bidrag til Diskussionen, men giver en sammenfattende Fremstilling, der henvender sig til en bredere Læsekreds. Økonomien maa nødvendigvis henvende sig til Offentligheden; men den møder en Mangel paa Forstaaelse, som staar i sørgelig Modstrid med den store Interesse for Problemerne, og naar den saa ofte kommer i Miskredit, skyldes det ikke mindst, at man venter en Indsats, der i Følge Sagens Natur ikke kan ydes. Professor Birck har et Sted brugt Vendingen: »en almueagtig Respekt og en ligesaa almueagtig Foragt for Videnskaben».

Men kan Økonomien med Rette beklage sig over svigtende Forstaaelse, maa den ogsaa selv tage en Del af Ansvaret, fordi den til Stadighed træder udenfor sine Rammer eller i bedste Fald undlader at trække Linierne op med tilstrækkelig Tydelighed. De hyppigste og mest graverende Forsyndelser begaas mod selve Videnskabens Grundlov, der kræver, at alle normative Elementer skal udskilles. Myrdals Bog: *Vetenskap og Politik* har aabnet Øjnene for den kaotiske Forvirring, der hersker paa dette Punkt, og vist, hvor nødvendigt det er at indbanke den Grundsætning, at Økonomien kun kan anvise Midler, naar Maalene kendes, at Konklusionerne kun kan drages, hvis Præmisserne er givet.

Morgenstern kommer et Sted ind paa Tanken om et sagkyndigt Raad, et »økonomisk Hovedrevisorat«, der skulde vejlede den økonomiske Politik ved at udtale sig om Regeringens Lovforslag. Sammen med Lovforslagene skulde fremsendes en Redegørelse for de tilsigtede Maal, og Raadets Opgave skulde

være, at undersøge Forslagets Hensigtsmæssighed. Dette er aabenbart den Opgave, der tilkommer enhver sagkyndig Kommission; men det er næppe ganske uden Betydning at betone Vigtigheden af præcis og detaljeret Redegørelse for Motiverne.

Hvad den rent videnskabelige Behandling af Problemerne angaar, beror Vanskeligheden paa, at Forholdene er saa overmaade komplicerede. Økonomien kan ikke opstille almenlydige Sætninger i samme Forstand som Naturvidenskaberne, fordi det er nødvendigt at tage Hensyn til et Utal af væsentlige Faktorer, hvis Sammenspil ikke kan forfølges i alle Enkeltheder. De økonomiske Love er af meget høj Abstraktionsgrad. Deres Anvendelse i Praxis kræver en Kombinering og Modificering, som i hvert konkret Tilfælde udgør et nyt Problem. Økonomi kan aldrig blive Haandbogsstof. Det, der i egentlig Forstand kan læres, er meget lidt; de praktiske Opgaver kan ikke løses efter mekaniske Anvisninger, og derfor ikke med nogen høj Grad af Præcision. Der eksisterer ingen Økonomiens Teknik i Betydning af den manuelle Anvendelse af Videnskabens Resultater.

Naturligvis maa Økonomerne have Lov til at deltage i Drøftelsen af politiske Spørgsmaal, ogsaa fra andre Synspunkter end de rent økonomiske, og naturligvis kan de ikke afvise nogen Opgave, selv om det paa Forhaand er givet, at Indsatsen maa blive beskedent; men det er nødvendigt for en frugtbar Formulering af Problemerne, at klarlægge de Muligheder og den Begrænsning, der ligger i Arbejdsvilkaarene. Det er nødvendigt, at trække disse Spørgsmaal i Forgrunden, ogsaa for derved at skabe større Forstaelse fra Offentligheden; men det er ikke tilstrækkeligt at afgøre dem in principio. Hovedsagen er, at Økonomerne, naar de behandler politiske Spørgsmaal, viser passende Resignation overfor deres socialfilosofiske Tilbøjeligheder, og ikke lader sig friste til at tilsløre det hypotetiske Element og Usikkerhedsgraden i deres Udtalelser.

O. Strange Petersen.

LITTERATUR-NOTITSER

I Serien, som Bergens socialøkonomiske Forening udgiver, er som Nr. 2 udkommen en lille Bog om Beskatningen og dens Innflydelse på Næringsliv og Prisnivå af *Erling Petersen* (Oslo 1933, 53 Sider). Den omtaler ganske kort de nuværende Skatter i Norge; dens Hovedindhold er imidlertid en Paapegen af de vigtigste principielle Spørgsmaal og af de forskellige Skattereformers Fortrin og Mangler. Dybtgaaende er Redegørelsen ikke, Bogens Titel lover for saa vidt for meget; men som en allerførste Orientering i de finansvidenskabelige Spørgsmaal kan den bruges.

Betydelig mere lærer man af den Bog om Rikets Finansier, som *G. Martin Silverstolpe* nylig har udsendt (Kooperativa Förbundets Bokförlag, Stockholm 1934, 210 Sider, 3 Kr.). Den skildrer Sammenspillet mellem den offentlige og den private Husholdning i et moderne Samfund, Skatternes Betydning for den offentlige Husholdning Eksistens og giver en udførlig Skildring af de svenske Regler om Budget, Finanslov og Statsregnskab. Ind imellem diskuteres mange forskellige Problemer (produktive og uproduktive Ud-

gifter, de forskellige Skatters Ejendommeligheder, offentlig og privat Virksomhed, Statsgældens Vækst o. s. v.). De samme Spørgsmaal klarlægges ogsaa for de kommunale Finansers Vedkommende, hvor Ordningen paa mange Punkter afviger fra den danske. Til Slut gøres Beskatningens samlede »Byrde« op under Sammenligning med Nationalindkomsten. Resultatet blev, at Skatterne før den sidste Depressionstids Indtræden udgjorde 14—15 pCt. af Befolkningens samlede Indkomster, fordelt paa de enkelte Skatteydere efter en ret stærk Progression. I Danmark vilde Tallet have været noget lignende, maaske dog snarest lidt højere. Bogens Opgave »är att beskriva och förklara«, hvilket har medført, at man ofte ved Læsningen af Bogen ønsker de principielle Spørgsmaal mere diskuteret og belyst; men det, Bogen efter Planen skal bringe, er her, klart og velordnet.

Nytsocialt Bibliotek har i den senere Tid udsendt flere læseværdige Bøger. To nye er omtalt paa S. 210 ff. og S. 220. Nye Udgaver foreligger af *P. Schou: Nationernes Forbund*, der er ført à jour og redegør for Folkeforbundets Arbejde i de forløbne Aar, og ligeledes af *Det danske Samfund* (ved Marstrand, Boje og Frode Sørensen) og *Den danske Stat* (samme Redaktion). Den sidste omhandler det Offentliges Forhold (Stat og Kommune), Forfatning, Virksomhed og Indtægter, medens *Det danske Samfund* skildrer det danske Folks Erhvervs- og Samfundsliv (Byerhverv, Landbrug, sociale Tilstande før og nu, Kooperationen o. s. v.).

En i disse Tider nyttig Haandbog foreligger i den af Udenrigsministeriet foranledigede Udgave af Danmarks gældende Handels- og Søfartstraktater (J. H. Schultz, 1934, 610 Sider). Den er forsynet med et alfabetisk ordnet Register over de Lande, med hvem Traktaterne er afsluttet. De enkelte Traktater er som Regel trykt baade paa dansk og i det paagældende fremmede Sprog. Værket er afsluttet 1. Novbr. 1933. — *Bureau International du Travail* har — ogsaa i November 1933 — afsluttet et Oversigtsværk over Sociallovgivning og Befolkningsforhold i en lang Række Lande: *Les Services Sociaux*. (Genève 1933, 724 Sider). Beskrivelserne for de enkelte Lande er ret kortfattede, ca. 30 Sider pr. Land, men giver alligevel Hovedbestemmelserne i Sociallovgivningens forskellige Karakter og Omfang i de enkelte Lande.

Kooperativa Förbundets Bokförlag i Stockholm har udsendt tre Krisebøger: *Karin Koch: Roosevelts Program ur Konjunktursynspunkt* (63 Sider, 75 Øre), *Hilding Nordström: Svensk Arbejdsløshedspolitik 1914—33* (105 Sider, 1 Kr. 25 Øre) og endelig en svensk Oversættelse af den udmærkede Bog af *Wilhelm Röpke* om Konjunktur og Kriser (202 Sider, 3 Kr.), som er anmeldt her i Tidsskriftet, 71. Aargang, S. 371.

Den statsøkonomiske Forening i Norge fejrede 50 Aars Stiftelsesdag 4. December 1933 og Kansantaloudellisen Yhdistys i Finland holdt samme Fest 28. Januar 1934. Den norske Forening har som Hefte 5—6 i Statsøkonomisk Tidsskrift 1933 udsendt en Beretning (bestaaende af en lang Række selvstændige Afhandlinger), om Stiftelse og Virksomhed, som man læser med stor Interesse. For Finlands Vedkommende har Dr. L. Harmaja udarbejdet et stateligt Festskrift med en Oversigt over Foreningens Historie. Festskriftet har et Resumé paa Tysk.

J. T.

KAN OG BØR RENTESÆNKNINGEN VIDEREFØRES?

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 23. OKTBR. 1934
AF HOLGER KOED

DA jeg for kort Tid siden havde til Opgave paa en nordisk Kongres at give en Fremstilling af Konverterings- og Rente-lovgivningen i Danmark, havde jeg ventet i Motiver og Bilag til de Lovforslag, der har været fremlagt om dette Emne, at finde udførlige Begrundelser for de foreslaaede Foranstaltninger, Oversigter over deres sandsynlige samfundsmæssige Virkninger og Forklaring af de indviklede kreditforeningstekniske Forhold, der dannede Underlaget for Forslagenes Form.

Hvad jeg fandt, var imidlertid — bortset fra den Betænkning fra sagkyndige, der ligger til Grund for det sidst behandlede Forslag — ret intetsigende, hovedsagelig Gentagelse eller Omskrivning af Lovforslagenes Tekst, saaledes at jeg var henvist til selv at udfinde den økonomiske Tankegang, Forslagene maa antages at hvile paa; en besværlig Fremgangsmaade, der yderligere medfører Fare for Fejlslutninger og Misforstaaelser.

Naar man er fortrolig med de udførlige og sagligt opbyggede Motiver og Redegørelser, der sædvanlig ledsager svenske og norske Lovforslag, føler man sig endnu daarligere hjulpet med de fattige Kommentarer, der som oftest gives til vore egne. Som det er hændt mig før, fik jeg ogsaa ved denne Lejlighed underhaanden stillet Spørgsmaal om Grunden til, at de danske Lovforslags Motiver giver saa liden Besked. Nu ved jeg meget vel, at dette Spørgsmaal er forudset og behandlet i den paa Udenrigsministeriets Foranstaltning udgivne Haandbog: »Takt og Tone i den røde Bygning« eller »Hvorledes erhverver den unge Embedsmand en god Form?«. I dette apokryfe Skrift anbefales det at give følgende Besvarelse: »Min Herre! Ærlig talt! betyder Motiverne saa meget for et Forslags Skæbne? Er det ikke ganske andre Ting, der afgør, om et Forslag bliver til Lov eller ikke? Hvorfor da gøre sig Ulejlighed med Udarbejdelse af udførlige Motiver, der tilmed ved

deres eventuelle Svagheder maaske kan blive Udgangspunkt for Angreb fra Modstanderes Side? Vi danske er praktiske Folk, der ikke spilder Tiden med dybtgaaende Undersøgelser eller overflødige Begrundelser«.

Jeg havde naturligvis dette ganske behændigt formede Svar i Tankerne; men da jeg skulde bruge det, vægrede mine Læber sig ved at udtale denne overfladiske Betragtning, og jeg fremmumlede i Stedet nogle høflige Beklagelser.

Jeg tror mig i Overensstemmelse med de tilstedeværende Nationaløkonomer og Erhvervsmænd saavel som med den Presse, der gennem sine økonomiske Tekstafdelinger bl. a. har til Opgave at give Offentligheden klar og saglig Orientering i fremsatte økonomiske Lovforslags Indhold og Betydning, naar jeg her rejser Kravet om, at økonomiske Lovforslag fremtidig bliver forsynet med grundige og udførlige Motiver. Jeg føler mig overbevist om, at en Imødekommelse af dette Ønske vil uddybe og befæste Interessen for Lovgivningsarbejdet i betydelige Kredse.

Efter dette lille, men velmente, Apropos skal jeg gaa over til mit egentlige Emne, hvis Behandling falder i to Hoveddele, nemlig

1) en Oversigt over de hidtidige Bestræbelser for Sænkning af Renteniveauet i Danmark, givet i stærkt forenklet Form, og

2) en Behandling af nogle af de Overvejelser, der naturligt maa melde sig ved Afgørelsen af, om, og i bekræftende Fald hvorledes, Rentesænkningens bestræbelserne bør videreføres fra det Offentliges Side.

Den økonomiske Tilstand, vi i Mangel af bedre Betegnelse plejer at kalde Verdenskrisen, har i Danmark som i mange andre Lande tilspidset sig i to Hovedfænomener: Arbejdsløshed og Landbrugsvanskeligheder.

Bestræbelserne fra det Offentliges Side for at tilvejebringe et lavere Renteniveau har taget Sigte paa at bidrage til Afhjælpning af begge disse Onder. Før Arbejdsløshedens Vedkommende med det Formaal gennem lavere Rente i Almindelighed at stimulere Foretagsomheden i Erhvervslivet, men dog i første Række med Henblik paa gennem det med en lav Rente i Samfundet følgende højere Kursniveau paa Obligationer at formindske Kurstabet ved Nybygningers Prioritering, idet Byggevirksomheden ikke blot direkte men ogsaa indirekte i særlig Grad er Forbruger af menneskeligt Arbejde.

Naar Spørgsmaalet om Rentesænkning i saa høj Grad er blevet

Dagens Emne i Danmark, skyldes dette dog aldeles overvejende Hensynet til Landbrugets Vanskeligheder. Landbrugets Talsmænd krævede i Krisens Begyndelse ret ensidigt Tilpasning, hvormed navnlig mentes, dels at Landbrugets Ejendomsskatter og Arbejds-løn skulde bringes ned, dels at Arbejdslønnen i det øvrige Samfund skulde sænkes, saaledes at de Varer, Landbruget nødvendigtvis maatte afkøbe det øvrige Samfund, kunde bringes ned i samme Prisniveau som Landbrugets Produkter.

Heri skete der for et Par Aar siden et tydeligt Omslag, og Kravet om Nedbringelse af de faste Ydelser til den saakaldte passive Kapital traadte afgjort i Forgrunden som et Middel til at lette Landbrugets Drift. Man kunde maaske kort udtrykke Tendensen saaledes, at Landbruget, efter forgæves at have søgt at lempe en Del af sin Byrde over paa den tungt bevægelige Arbejdsløn, nu vendte sig med denne Hensigt mod Kapitalen, og hertil krævede det Lovgivningsmagts Hjælp. Denne Vending fuldbyrdedes ved det saakaldte Kriseforlig mellem Arbejdere og Bønder i Januar 1933, og derfra daterer sig i alt væsentligt Rentelovgivningen i Danmark.

Landbrugets samlede Gæld anslaaes (1931) til ca. $4\frac{1}{2}$ Milliard Kr.¹⁾. Af Gælden regnes ca. $\frac{1}{2}$ Milliard at være løs Gæld, medens henved 4 Milliarder Kr. repræsenterer Landbrugets Pantegæld. Af denne Pantegæld er over Halvdelen stiftet gennem Kredit- og Hypothekforeninger.

Disse Realkreditinstituter, hvis Betydning navnlig for Landbruget vanskeligt kan overvurderes, har i deres Opbygning visse Svagheder, der særlig træder frem under en voldsom og langvarig Krise. En Hovedsvaghed ligger i, at Foreningerne styres af Laantagerne, hvorved disses Interesse i høje Laan let bliver dominerende over Sikkerhedshensynet. Selv om der er sat en Laanegrænse ved henholdsvis 60 og 75 pCt. af Værdien, kan høje Laan jo alligevel opnaas, blot Vurderingssummen, hvoraf Procenten beregnes, sættes tilstrækkeligt højt. Hertil kommer, at Direktørerne sædvanlig vælges paa kort Aaremaal, og derfor er svage overfor deres Vælgeres Krav om høje Laan. Og det solidariske

¹⁾ Jfr. Knud Korst: Landbrugets Gældskrise, pag. 8. Efter at nærværende var skrevet, er jeg blevet opmærksom paa, at S. Hartogsohn (»Landbrugets Gældssanering« i Nord. adm. Tidsskr.) kun regner med 4,2 Milliarder Kr., og efter Fradrag af Aktiver udenfor Landejendommene kun 3,8 Milliarder Kr. Begge Beregninger er dog ret usikre, og ingen af dem gør Krav paa Nøjagtighed.

Ansvar, der er saa betydningsfuldt, naar det blot drejer sig om nogle enkelte Medlemmers Svigten, bliver uigennemførligt i Praksis, naar Vanskelighederne rammer en betydelig Del af Medlemmerne samtidig, ja bidrager vel snarere til at forøge Vanskelighederne.

Efter at Landbrugets Forrentningsevne i 1932 havde naaet et Lavpunkt, fremkom der mange Forslag og Planer om en Lettelse af dets Rentebyrder. En betydelig Rolle i Diskussionen spillede Forslaget om at ændre Kredit- og Hypothekforeningsvæsenet saaledes, at Renten, i Stedet for at udgøre faste Satser, skulde variere med Konjunkturerne, hvorved man altsaa vilde gøre Kasseobligationsejerne til en Slags Aktionærer i A/S Danmarks Landbrug. Tanken har kun faaet praktisk Betydning, for saa vidt angaar Renten af de Beløb, Staten har udlaant til Oprettelse af Husmandsbrug, idet man ved en Lov af 25. Marts 1933 gav Statshusmændene Valget mellem enten at beholde deres hidtidige Rentevilkkaar eller lade Rentebeløbet omregne til Smør, Flæsk og Byg ($\frac{1}{8}$ af hver Vare) paa Basis af Gennemsnitsprisen for disse Varer i Femaaret 1926—30, og saaledes at Rentebeløbet derefter skal variere med disse Varers Prisbevægelser, dog kun indenfor et Spillerum af 50 pCt. til hver Side af de hidtidige Rentebeløb. Denne Lov er blevet ret stærkt benyttet og har haft betydelig Virkning indenfor sit Omraade.

Da en saa væsentlig Del af Landbrugets Gæld skyldes gennem Kredit- og Hypothekforeninger, rettedes Tanken naturligt mod en Nedsættelse af Landbrugets Byrder ved en Nedsættelse af Terminsydelserne gennem disse Foreninger og dette først og fremmest ved en Konvertering af Laanene til en lavere Rentefod i Lighed med de i Slutningen af forrige Aarhundrede gennemførte Konverteringer. Selv om Nationalbankens Diskonto, der i de kritiske Dage i September 1931 var kommet op paa 6 pCt., efterhaanden var nedsat til $3\frac{1}{2}$ pCt., var denne Nedsættelse ikke trængt igennem, og den sædvanlige Konverteringsvej — Opsigelse af Obligationerne til Ombytning med lavere forrentede Obligationer eller kontant Udbetaling til pari — var ikke uden videre farbar.

For straks at muliggøre en Lettelse af Debitorernes Ydelser nøjedes man derfor med ved Lov af 29. April 1933 at tilvejebringe legale Betingelser for, at Amortisationstiden for Kreditforeningslaan uden Samtykke fra efterstaaende Panthavere kan udstrækkes over et længere Aaremaal end oprindeligt fastsat, enten ved Konvertering, ved Overførelse til ny Serie eller ved Omskrivning

af Restgælden til ny Hovedstol, en Lov, der dog ikke fik større praktisk Betydning.

Ved Lov af 1. Maj 1933, den saakaldte Rentelov, skred man imidlertid til et direkte Indgreb i Renteforholdene med det Formaal at presse Rentefoden i Banker og Sparekasser ned for derved at skabe udvidet Efterspørgsel efter Obligationer og derved stimulere disses Kurs.

Ved Loven fastsattes der Maksimalrente-Satser for Indskud i Banker og Sparekasser, saaledes at der for Indskud for Anfordring eller med kortere Opsigelsesfrist end 3 Maaneder højst maa svares 3 pCt. p. a. og for Indskud med længere Opsigelsesvarsel højst $3\frac{1}{2}$ pCt. p. a. Om Udlaansrenten bestemmer Loven, at det paa-hviler Banker og Sparekasser effektivt at nedsætte Renten af deres Udlaan mindst i samme Omfang, som Indlaansrenten i Medfør af Loven formindskes. Det blev paalagt Pengeinstitutterne hvert Kvartal at give Indberetning om Omfanget af Rentenedsættelserne for Indlaan og Udlaan.

Der blev saaledes fastsat ensartede Maksimalrente-Satser for Indlaan for hele Landet, uanset at Indlaansrenten i Provinsen sædvanemæssigt laa ca. 1 pCt. højere end i Hovedstaden, og dette vakte ikke ringe Misfornøjelse hos Provinsens Pengeinstituter, der frygtede for ikke vedblivende at kunne holde deres Indlaan, naar de ikke som hidtil kunde yde en højere Rente end Hovedstaden. Forholdenes Udvikling gav dog ikke denne Frygt Medhold.

Gennemførelsen af denne meget summarisk affattede Lov og Kontrollen med dens Overholdelse blev overladt til Administrationen, der her stilledes overfor en ny og vanskelig Opgave. Dels blev Loven gennemført inde i et Regnskabsaar og endda ikke ved Begyndelsen af et Kvartal, dels er jo navnlig i Bankerne saavel Indlaan som Udlaan stærkt varierende Størrelser. At fastslaa Indlaansrentens Nedsættelse som Følge af Loven i et vist Tidsrum og Udlaansrentens Nedsættelse i samme Tidsrum, var saaledes ikke nogen let Opgave. Det vilde imidlertid føre for vidt ind i Enkeltheder her nærmere at redegøre for, hvorledes denne Opgave er løst.

For Udlaansrentens Vedkommende krævede Loven som nævnt blot, at hele det ved Indlaansrentens Nedsættelse til Maksimalrente-Satserne sparede Udgiftsbeløb for hvert enkelt Pengeinstitut blev anvendt til Nedsættelse af Udlaansrenten. Det blev overladt til Pengeinstitutterne selv at fordele Rentenedsættelsen mellem deres Debitorer, og det blev yderligere bestemt, at Nedsættelsen for-

trinsvis kunde ske for saadanne Laan, hvor en Rentelettelse skønnedes særlig paakrævet eller samfundsmæssig gavnlig, en Bestemmelse, der med Rette er blevet kritiseret, idet den aabner Adgang til at medregne i Rentenedsættelserne saadanne Rentebeløb, der ellers vilde blive betragtet som uerholdelige og derfor ikke taget til Indtægt.

Det er kun Indlaansrentens Nedsættelse til Maksimalrentesatserne, der kræves anvendt til Nedsættelse af Udlaansrenten, medens den yderligere — frivillige — Nedsættelse af Indlaansrenten, der navnlig fremkommer i visse Banker som Følge af Opretholdelsen af den sædvanlige Renteforskkel mellem de forskellige Kategorier af Indlaansmidler, ikke kræves anvendt paa denne Maade, men altsaa lovligt kan forøge Bankens egen Fortjeneste.

De fleste Pengeinstituter har foretaget Nedsættelsen af Udlaansrenten ret ligeligt, og med et samlet Beløb, der beregnedes nogenlunde at svare til Indlaansrentens Nedsættelse, dog saaledes, at mange ved Aarets Udgang har haft et ikke anvendt Beløb tilbage, som de saa har fordelt paa Debitorer, hvis Forhold gjorde yderligere Nedsættelse ønskelig.

Resultatet af de 8 Maaneder, der var forløbet ved Udgangen af 1933, var for Bankerne som Helhed, at Nedsættelsen af Indlaansrenten til Maksimalrentesatserne androg ca. $7\frac{1}{2}$ Mill. Kr., og at Udlaansrenten var nedsat med ca. 100.000 Kr. mere, hvilket Beløb dog opløste sig saaledes, at Halvdelen af Bankerne endnu havde ufordelt ca. 200.000 Kr., altsaa et forholdsvis ringe Beløb, medens den anden Halvdel af Bankerne havde nedsat Udlaansrenten med 300.000 Kr. mere end krævet ifølge Loven.

For Sparekassernes Vedkommende kan den aarlige Rentenedsættelse anslaaes til ca. 18 Mill. Kr.

Med Hensyn til Rentesatserne vil dette sige, at Renteloven har medført en Nedsættelse af Udlaansrenten saavel i Banker som Sparekasser paa gennemsnitlig ca. 1 pCt., medens Indlaansrenten i Sparekasser er nedsat med ca. 0,9 pCt. og i Bankerne udenfor Hovedstaden med ca. 1 pCt., medens Indlaansrenten i Hovedstadsbankerne, hvor den i Forvejen laa lavt, kun er nedsat med ca. 0,6 pCt.

Rentenedsættelsen for et Aar vil for Bankerne, naar Hensyn tages til den fulde Nedsættelse for Indlaanene (altsaa ogsaa Nedsættelser under Maksimalsatserne), til senere Nedsættelser af Udlaansrenten og til den skete Stigning i Indlaan og Udlaan, kunne

beregnes til rundt regnet 18 Mill. Kr. for Indlaansrentens Vedkommende og ligeledes 18 Mill. Kr. for Udlaansrentens Vedkommende.

For Bankernes Vedkommende giver Indberetningerne i Henhold til Renteloven Materiale til en rationelt beregnet Rentestatistik ved hvert Kvartals Udgang, og da Indberetningerne skelner mellem Hovedsæder og Filialer, kan der tilvejebringes en Statistik over Renteforholdene i hver af Landets Hoveddele. En saadan Statistik for Tiden indtil 31. Marts 1934 indeholdes i Banktilsynets Beretning for Aaret 1933.

Det maa anses for særdeles værdifuldt, at der i en Tid, hvor Rente-Problemet er brændende og paakalder Lovgivningsmagtens Opmærksomhed, har kunnet tilvejebringes en virkelig Oversigt over den effektive Rente i Bankerne. Loven udløber med Udgangen af 1934, med alt tyder paa, at den vil blive forlænget.

Hensigten fra Lovgivningsmagtens Side med denne Rentesækning i Pengeinstitutterne har øjensynlig været, at Pengene i Stedet for at gaa til Banker og Sparekasser skulde anvendes til Køb af Obligationer, hvorved den for Konverteringens Gennemførelse ønskede Kursstigning skulde fremkomme. Dette kunde imidlertid atter føre til, at Pengeinstitutterne, for at imødekomme Indskydernes Krav, maatte realisere af deres Obligationsbeholdninger, hvilket vilde forøge Udbudet og hæmme Stigningen. Meget konsekvent oprettedes da ved Renteloven den saakaldte Krisefond, der financieredes af Nationalbanken mod Sikkerhed i Skatkammerbeviser. Fonden blev udstyret med 6 forskellige Opgaver, hvoraf dog nogle blev uden Betydning og derfor skal lades uomtalt. Først og fremmest skulde Fonden kunne yde Laan paa indtil 5 Aar til Pengeinstituter, der ventedes at blive illikvide gennem Udtræk som Følge af Renteloven. Dernæst skulde Fonden kunne opkøbe Kasseobligationer, og endvidere skulde Fonden financiere Kreditforeningernes Henstandsydelser mod Sikkerhed i den laantagende Series hele Aktivmasse.

Man ventede Udtræk af Pengeinstitutterne, men det skulde gaa helt anderledes. Indskudene steg fremdeles, navnlig i Bankerne, idet den almindelige økonomiske Usikkerhed gjorde det kapitalanbringende Publikum tøvende overfor direkte Anbringelser. Da Muligheden for Udlaan til Erhvervslivet mod antagelig Sikkerhed var meget ringe, fremkom der en stærk Forøgelse af Bankernes Kassebeholdninger, som tildels afsatte sig i et beskedent Opkøb af Obligationer. Ogsaa Nationalbanken, der den 1. Juni havde nedsat sin Diskonto til 3 pCt. og den 30. November til 2½ pCt.,

forøgede sin Obligationsbeholdning noget. Krisefonden holdt sig indtil Udgangen af 1933 ret passiv. Obligationskursen var i Stigning, men Kursudviklingen var usikker og stærkt paavirkelig af mere eller mindre begrundede Forlydender.

De i September 1933 forelagte, men ikke gennemførte, Konverteringsforslag skal nævnes, fordi de i Princippet var Udtryk for en rationel Betragtning, idet de tilsigtede ved en Skat (10 pCt.) paa Rente og Udbytte af de eksisterende Pengeanbringelser at bringe disse paa Linie med de nye lavtforrentede Obligationer.

Først ved Lov af 16. December 1933 gjorde Lovgivningsmagten et nyt Fremstød, der tilsigtede en individuel Konvertering ned til 4 pCt. af Obligationer med nom. Rente af 5 pCt. og $4\frac{1}{2}$ pCt., idet Loven standsede Kreditforeningernes Udlaan i alle 5 og $4\frac{1}{2}$ pCt.s Serier og aabnede de enkelte Debitorer i disse Serier Adgang til uden Samtykke fra efterstaaende Panthavere at ombytte deres Laan med 4 pCt.s Laan og saaledes, at de nye Laan kunde overstige de gamle indfrie med

1) Kursforskellen mellem Kasseobligationerne, der indkøbtes til Indfrielse af de gamle Laan, og de nye 4 pCt. Kasseobligationer.

2) Terminsydelser paa de gamle Laan i Landbrugsejendomme, med hvilke der er givet Henstand ifølge den derom gældende Lovgivning.

3) En samtidig paalagt Konverteringsafgift til Statskassen paa $1\frac{1}{4}$ pCt., fra hvilken dog Landbrugsejendomme er undtagne.

4) Reservefondsindskud og eventuelle Omkostninger.

alt dog kun i det Omfang, at Terminsydelserne af det nye Laan ikke derved maatte komme til at overstige Terminsydelserne paa det gamle Laan, omskrevet til ny Hovedstol.

Naar man paalagde Byejeendomme en særlig Konverteringsafgift, skyldtes det, at disse, der ikke som Landbruget havde Hjælp behov, men tværtimod var inde i en Værdistigning, ikke burde tjene ved Konverteringen.

Det var altsaa ikke nogen almindelig Konvertering, der her ved indlededes, men hver enkelt Debitor, der ønskede at konvertere, maatte teoretisk opkøbe de gamle 5 og $4\frac{1}{2}$ pCt.s Kasseobligationer til Markedets Kurs, indfri det gamle Laan dermed, optage et nyt større 4 pCt. Laan og realisere disse nye Obligationer paa Markedet.

I Praksis sker dog naturligvis disse Operationer under eet gennem Pengeinstitutterne efter en forud lagt Beregning. Naar denne ejendommelige, langvarige Konverteringsform valgtes, skyldtes

det sikkert forskellige Aarsager, hvoraf kan nævnes, dels at man mente derved at kunne gennemføre Konverteringen til lavere Kurser end pari, dels at der for en Del 5 pCt. Serier ved Udstedelsen var givet Tilsagn om, at de ikke skulde kunne konverteres, dels maaske Hensynet til dobbeltmøntede Obligationer, der delvis laa paa udenlandske Hænder, og hvis eventuelle Indfrielse med Kontanter maatte give valutamæssige Betænkeligheder.

Til Støtte for denne Konverterings Gennemførelse traf man Aftaler med Nationalbanken, Banker og Sparekasser, Forsikringselskaber og Overformynderiet, hvorved de stillede deres Beholdninger af 5 pCt. og $4\frac{1}{2}$ pCt. Kasseobligationer til Raadighed til Ombytning med nye 4 pCt. Obligationer mod en Konverteringsgodtgørelse paa 2 pCt. Yderligere fortsatte Nationalbanken med sin Støtte til Obligationerne, og Krisefonden satte ind med et stigende Opkøb.

De praktiske Bestræbelser for Konverteringens Gennemførelse sattes i første Række ind overfor de 6 saakaldte rene Landkreditforeninger, d. v. s. Kreditforeninger, der udelukkende giver Laan i Landbrugsejendomme. Disse 6 Kreditforeningers Kasseobligationer af 5 pCt. og $4\frac{1}{2}$ pCt. Serier andrager ca. $1\frac{1}{2}$ Milliard Kr. (væsentligst $4\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer), hvoraf $\frac{1}{2}$ Milliard laa i Pengeinstitutterne til Ombytning, medens altsaa Resten, 1 Milliard Kr., maa opkøbes i det aabne Marked.

Medens Kursspændingen for hver $\frac{1}{2}$ pCt.s Renteforskel sædvanlig i aabne Serier andrager 6—8 pCt., har Krisefonden givet Tilsagn om at holde en Kursspænding mellem de nye 4 pCt. Obligationer og $4\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer i aabne Serier paa 2 pCt., hvilket vel maa medføre, at Krisefonden, hvis Markedet har en højere Kursspænding end 2 pCt., maa optage de nye Obligationer indtil videre.

Den Rentelettelse, der kan opnaas for Debitorerne for de 6 Landkreditforeningers Vedkommende, andrager aarlig ca. $8\frac{1}{2}$ Mill. Kr., men rent øjeblikkelig giver Restancernes Inddragelse under de nye Laan og Omskrivning til ny Hovedstol en betydelig større Lettelse af Byrderne, men Gældens Hovedstol forøges jo samtidigt.

Krisefonden har i 1934 forøget sin Obligationsbeholdning med ca. 135 Mill. Kr. og Nationalbanken med ca. 25 Mill. Kr.

Indtil Juni Termin 1934 er der indenfor samtlige Kreditforeninger ved den individuelle Konvertering konverteret noget over 400 Mill. Kr. (en senere Opgørelse angiver ca. 500 Mill. Kr.) og

heraf $\frac{9}{10}$ i de 6 Landkreditforeninger. Til Sammenligning tjener, at Restgælden i samtlige $4\frac{1}{2}$ og 5 pCt. Serier i Kreditforeningerne andrager $3\frac{3}{4}$ Milliard Kr.¹⁾, hvoraf de 6 Landkreditforeninger som nævnt $1\frac{1}{2}$ Milliard Kr. Selve den gennemførte Rentelettelse er altsaa kun ca. 3 Mill. Kr. aarlig.

Det er saaledes ikke meget, der hidtil er opnaaet gennem denne ejendommelige Konverteringsform, hvis væsentligste Ulempe ligger i, at det kapitalanbringende Publikum, der følger sig desorienteret, ikke har den fornødne Tillid til Konverteringens Gennemførelse og derfor holder sig tilbage fra at anbringe Penge i et Kursniveau, der for Tiden føles som opskruet. Man foretrækker at vente indtil Forholdene er afklarede, d. v. s. til Konverteringen enten er opgivet eller gennemført. Derimod har Aktiemarkedet optaget en Del af de ledige Penge, og Kursniveauet for Aktier er, dels af denne Aarsag, dels paa Grund af Industriens beskyttede Stilling, i Løbet af et Par Aar steget med ca. 50 pCt.²⁾.

Paa Grundlag af en sagkyndig Kommissions Betænkning blev der da i Sommer af Regeringen fremsat et Lovforslag, der tog Sigte paa en almindelig Konvertering af alle $4\frac{1}{2}$ og 5 pCt. Kredit- og Hypothekforeningsobligationer. Selv om dette Forslag som bekendt ikke blev gennemført, vil det dog sikkert være af Interesse at opridse dets Hovedpunkter, som var følgende:

1) Indenrigsministeren skulde kunne paalægge Kredit- og Hypothekforeningerne at opsigte deres $4\frac{1}{2}$ og 5 pCt. Kasseobligationer til Indfrielse eller Ombytning efter Kreditors Valg med 4 pCt. Obligationer mod en Konverteringspræmie paa 2 pCt. for $4\frac{1}{2}$ pCt. Obligationerne og 4 pCt. for 5 pCt. Obligationerne. Konverteringspræmien skulde ydes af Laantagerne enten ved Nedsættelse af Foreningens Reservefond eller ved Optrækning i Løbet af 6 Aar, saaledes at Afdragene blev tilsvarende nedsat.

2) Til Sikring af Landbrugsejendommenes Rentabilitet og dermed Tilliden til Obligationerne, foresloges det at give Ejere af Landbrugsejendomme et Rentetilskud paa 1,3 pCt. for alle Laan hos Kreditforeninger og alle bestaaende Laan hos Hypothekforeninger og Pengeinstituter, for saa vidt disse sidste Laan er pantsikrede indenfor Ejendomsskylden. I Rentetilskudsbeløbet skulde

¹⁾ Beregnet paa Grundlag af Oplysninger (fra Tiden inden Konverteringens Paabegyndelse) i Greens Fonds og Aktier (19²⁴/₃₅). Af Beløbet vedrører dog ca. 140 Mill. Kr. Komm. Krdf. og Ind. Krdf.

²⁾ Stat. Dep.s Index for Aktiekurser steg fra 66 i Apr. 1932 til 100 i Sept. 1934 (Basis: 1. Juli 1914).

der dog gøres visse Fradrag under Hensyn til Ejerens Nettoformue og Indtægt. Rentetilskudet, der skulde gives for 5 Aar, kunde ikke overstige de 1,3 pCt., men skulde falde i det Omfang, Landbrugets Forrentningsprocent maatte stige.

3) I de kommende 4 Aar skulde Renten af Pantegæld i Landbrugsejendomme (bortset fra Kredit- og Hypothekforeningsskuld) nedsættes til 4 pCt. af Gæld sikret indenfor 60 pCt. af Ejendoms-skylden og til $4\frac{1}{2}$ pCt. af anden Gæld.

4) Henstandslaan (ogsaa i 3, $3\frac{1}{2}$ og 4 pCt. Serier) skulde omskrives til Tillægslaan.

5) Kredit- og Hypothekforeningernes Adgang til at give nye Laan skulde begrænses stærkt i Laanets Løbetid.

6) Maksimalrentesatserne for Indskud i Banker og Sparekasser m. v. skulde sænkes med $\frac{1}{2}$ pCt. til henholdsvis 3 og $2\frac{1}{2}$ pCt. og for Checkkonti skulde der fastsættes en særlig Maksimalrente paa 2 pCt. Provenuet af denne yderligere Rentenedsættelse skulde dog efter Forslaget ikke som tidligere fordeles blandt vedkommende Pengeinstitutters egne Debitorer, men skulde sammen med visse andre Beløb indbetales til Krisefonden til Afholdelse af Rentellettelsen til Landbruget.

7) Konverteringsafgiften af Byejendomme skulde forhøjes til 3 pCt.

8) Af Aktieudbytte skulde der svares en Afgift paa fra 4—10 pCt. efter Udbyttets Størrelse.

9) Der skulde paalægges Mejerier og Slagterier en Produktionsafgift paa 2 promille.

Disse 3 sidste Afgifter foresloges sammen med Provenuet af Rentenedsættelsen i Pengeinstitutterne anvendte til det omtalte Rentetilskud til Landbruget. De større Pengeinstituter havde givet Tilsagn om at deltage i Krisefondens Risiko med en meget betydelig Andel.

Forslaget er rationelt opbygget, for saa vidt som det tilsigter en almindelig Konvertering, tilvejebringer Vilkaar for dens effektive Gennemførelse ved, at der samtidig gøres Indgreb i Rente og Udbytte af andre Pengeanbringelser, hvorved de nye 4 pCt. Obligationer skal gøres rentemæssigt tiltrækkende, saaledes at Obligationsejerne foretrækker Ombytning med Konverteringspræmie fremfor at kræve Kontanter til anden Anbringelse (Indskud i Pengeinstituter, Aktier, private Panteobligationer, faste Ejendomme). Endelig søgte Forslaget at underbygge Tilliden til Landbrugets Forrentningsevne og dermed til Kasseobligationerne gen-

nem Rentetilskudet. Den siden Forslagets Fremsættelse stærkt forbedrede Landbrugskonjunktur har gjort denne Side af Forslaget mindre paakrævet, i hvert Fald for Tiden. Forslagets væsentligste Mangel er, at det ikke blev gennemført straks, da man for halvandet Aar siden paabegyndte Rentesænkningsbestræbelserne.

Efter fremkomne Meddelelser forberedes der nu et nyt Lovforslag om Konverteringens Gennemførelse.

Jeg har givet dette Rids af Hovedpunkterne i Rentesænkningens Historie, ikke for at opvække nogen Diskussion om Fortidens Fejlgreb eller om, hvem disse skyldes — dette kan trygt overlades til Fagpolitikerne — men for at skitsere Baggrunden for den øjeblikkelige Situation, en Baggrund, der ikke kan forudsættes at være alle præsent. Det vil sikkert være mest frugtbart at drøfte Spørgsmaalet ud fra en positiv Indstilling og undersøge de Muligheder, den nuværende Situation indebærer, og Vilkaar for og Virkninger af eventuelle yderligere Indgreb, saaledes at Fortiden kun inddrages i det Omfang, de vundne Erfaringer kan bidrage til Sagens Belysning.

Ved Behandling af dette som af andre økonomisk-politiske Spørgsmaal gør man sikkert vel i først at gøre sig klart, at det Samfund, vi lever i, ikke i sin Struktur er opbygget efter et enkelt Princip. Det er ikke et rent liberalistisk eller et rent planøkonomisk Samfund, men et Samfund i Overgangstilstand, hvori meget vigtige Funktioner er bestemt af Statens ordnende Haand, medens andre vigtige Omraader er overladt privat Virksomhed i mere eller mindre fri Konkurrence eller Monopoltilstand, alt under en Retsorden, der fra gammel Tid i sine Principper hviler i Liberalismens Synspunkter. Man bør derfor vogte sig noget for ved Behandling af et realt Spørgsmaal som det foreliggende at henfalde til de sædvanlige Deduktioner ud fra enkle Forudsætninger, idet en saadan Tankegang let vil føre til Resultater, der ikke holder overfor Virkelighedens Prøvesten.

Hvad angaar selve Renten, maa vi fremdeles regne med, at den anvendes som Maalestok ved Anbringelsen af den samfundsmæssige Opsparing som Investering i Erhvervsvirksomhed. Her er Spørgsmaalet om tilstedeværende eller forventet Rentabilitet det aldeles overvejende, omend man ikke maa være blind for, at andre Hensyn i enkelte Tilfælde kan dominere over Rentabilitets-synspunktet.

Det er bemærkelsesværdigt, at det Offentlige i de senere Aar i meget betydeligt Omfang er blevet Risikobærer for Laan og Kreditter, som det privat organiserede Kreditvæsen ikke har ønsket at yde paa egen Risiko. Begrundelsen for, at det offentlige er gaaet ind i saadanne Garantier, kan være af forskellig Art, i mange Tilfælde ligger Begrundelsen sikkert i, at en Anbringelse, der privatøkonomisk er tvivlsom eller dog mindre tiltrækkende end andre Anbringelser, ud fra et Samfundssynspunkt meget vel kan tænkes at være fordelagtig i Betragtning af de samfundsmæssige Omkostninger, f. Eks. til Arbejdsløshedsunderstøttelse, der spares ved Financiering af arbejdsskabende Virksomhed. Selv under et helt eller delvis socialiseret Kreditvæsen maa dog Forrentningshensynet antages at blive det dominerende Kriterium for Opsparings Placering.

En væsentlig Forudsætning for et offentligt Indgreb i Renteniveauet i Danmark er til Stede, idet Landet for Tiden udgør en afsluttet økonomisk Enhed, saaledes at Rentepolitikken kan tilrettelægges uden Hensyn til Renten i Udlandet, idet Kapitalbevægelser over Grænsen er afskaaret. Under disse Forhold kan man ad Lovgivningens Vej tilrettelægge Renteniveauet, alene efter Hensyn til Landets indre Forhold, dets Opsparing og dets Efterspørgsel efter Kapital til Produktionen. En saadan autonom Tilrettelæggelse giver naturligvis i nogen Grad Adgang til i første Række at lette de eksisterende Rentebyrder for de Erhverv, der er haardest ramt af Krisen. Med Hensyn til den effektive Rente af nye Udlaan lader der sig derimod ikke tvangsmæssigt tilvejebringe varige Forskelligheder mellem Erhvervene med Hensyn til Rentefoden.

Under denne økonomiske Autonomi kan vi saaledes sætte vort Renteniveau, hvor vi ønsker det, vel at mærke, hvis vi vil tage de Følger, der fremkommer deraf, eller med andre Ord, hvis vi er beredt til at lade en Række andre Forhold tilpasse sig efter den ændrede Rente. Da Muligheden for en Genoptagelse af de internationale Kapitalbevægelser for Danmarks Vedkommende dog trods alt maa siges at være til Stede, vil det være klogt at tilrettelægge vor interne Rentepolitik saaledes, at den ikke bringes til at afvige alt for stærkt fra Udlandets Rentebevægelser, for at voldsomme Rystelser ved Forbindelsens eventuelle Genoptagelse mest muligt kan undgaas.

Om Rentens nedadgaaende Bevægelse i de førende Lande vil fortsættes, saaledes at Vesteuropa for et længere Tidsrum kan ind-

rette sig paa en ekstraordinært lav Rentefod, er det vanskeligt at have nogen begrundet Mening om¹⁾. En Del kunde tyde derpaa, og mange mener det. Den aftagende Befolkningstilvækst vil jo medføre formindsket Efterspørgsel efter Kapital til Udvidelse af Produktionsapparatet, og det er vel næppe sandsynligt, at en tilsvarende Indskrænkning i de gennem mangfoldige Aar indgroede Opsparingsvaner skulde sætte ind samtidigt og i samme Omfang. Dette skulde føre til lav Rentefod. Omvendt er der intet, der tyder paa, at Tempoet i den tekniske Udvikling, der medfører, at store Anlæg hurtigt bliver økonomisk værdiløse og maa erstattes med nye, skulde sagtne, hvortil kommer, at Selvforsyningsens Opbygning af særlige nationale Produktionsapparater maa kræve megen Kapital, og altsaa stimulere Renten. Endelig bevirker den voldsomme Forøgelse af Militærapparatet en betydelig Efterspørgsel efter Kapital til uproduktive Formaal og dermed stigende Tendens for Renten.

Herover kan der ræsonneres baade langt og bredt og ogsaa særdeles forstandigt, uden at man dog kommer til noget egentligt Resultat udover et rent personligt Skøn. Vigtigere er det at erkende, at en ny stor Krig hurtigt kan omstyrte alle Beregninger om Rentens Fremtid, og hvad ligger der dybest set til Grund for Selvforsyningstankens Opretholdelse i de store Lande, andet end Beredskab til under ny Krig at kunne taale økonomisk Isolering? Født som Værn mod den Overskudsproduktion, som Verdenskrigens Behov satte i Gang i de oversøiske Lande, synes Afspærringspolitikken at ville fortsætte sit selvstændige Liv med ny Krig i Sigte.

Vender vi fra denne lille Udflugt til større Forhold tilbage til vore egne smaa, saa er det klart, at de anførte Betragtninger vedrørende Rentens Udviklingstendens — med Undtagelse af Krigshensynene, der her kun kan have indirekte Betydning — ogsaa finder Anvendelse paa Forholdene i Danmark.

En ved offentlige Foranstaltninger tilvejebragt Rentesænkning giver naturligvis mindre Anledning til at overveje Rækkevidden af dens Virkninger paa andre Sider af det økonomiske Liv, for saavidt den alene betyder en Fremskyndelse af en Udvikling, der allerede er i Gang, eller hvis økonomiske Betingelser vel er til Stede, men hindres i at sætte sig igennem paa Grund af Træghed i det økonomiske Liv. Nu er der en Del der tyder paa, at Laane-

¹⁾ Jfr. f. Eks. Emil Sommarin: Råntefotens fremtid i Svensk Sparbanks Tidsskrift 1934 (pag. 513 ff.).

renten, i hvert Fald i et Samfund, der er opbygget som vort, langt fra er saa let bevægelig, som man i Almindelighed forestiller sig. Sædvaner spiller en ikke ringe Rolle i saa Henseende og hertil kommer, at Konkurrencen ofte er indskrænket gennem mere eller mindre omfattende lokale Renteaftaler, saaledes at en Ændring i de Forhold, der betinger Laanerentens Højde, kan have svært ved at sætte sig igennem.

Hvorledes er da Forholdene paa vort Kapitalmarked i den nuværende Situation: Efter Indførelse af Maksimalrente i Banker og Sparekasser og Gennemførelse af en til Indlaansrentens Nedsættelse svarende Nedsættelse af Udlaansrenten, efter at den individuelle Konvertering af Landkreditforeningernes Obligationer vel er ført et Stykke Vej, men har vist sig ikke at føre til Maalet, og efter at Obligationernes Kursniveau ved Opkøb er bragt i Vejret, hvorved Sedler samtidig er stillet til Raadighed for Omløbet.

Nationalbankens Diskonto er $2\frac{1}{2}$ pCt. Bankernes Indlaansrente er i vejret Gennemsnit ca. 2,9 pCt.; lavest ligger den for Folio i København, hvor den i Hovedbankerne udgør i Gennemsnit $\frac{1}{2}$ pCt. og for Konto Kurant ca. 1,4 pCt., for kortere Indlaan ca. 2,8 pCt. og for lange Indlaan ca. 3 pCt., udenfor København er Foliorenten i Gennemsnit 2,6 pCt. og Renten for korte og lange Indlaan ligger ret nær ved Maksimalrentesatserne 3 pCt. og $3\frac{1}{2}$ pCt. Bankernes Udlaansrente incl. Provision er i vejret Gennemsnit ca. 5,4 pCt. for hele Landet, saaledes at Renten i København i Hovedbankerne for de forskellige Udlaanskategorier udgør fra ca. 4,6 pCt. for Veksler i Gennemsnit til ca. 5,2 pCt. for Kassekredit, medens Renten udenfor Hovedstaden ligger mellem 4,7 pCt. i Gennemsnit for Panteobligationer og ca. 5,9 pCt. for Veksler. Selv om dette er Gennemsnitstal, er de dog et ret brugeligt Udtryk for Forholdene, idet en Undersøgelse af Spredningen over de forskellige Rentesatser ikke giver nogen væsentlig Ændring i Billedet. Det kan tilføjes, at Rentemarginalen mellem Bankernes Indlaan fra Publikum og deres Udlaan til Publikum er ca. 2,7 pCt. i Hovedstaden og ca. 2,2 pCt. i Provinsen i Gennemsnit.

Som tidligere nævnt, har den foretagne Rentenedsættelse ikke medført nogen Nedgang i Pengeinstituternes Indlaansmidler, der tværtimod er steget ikke ubetydeligt. Deres Kasser svulmer af Penge, der venter paa bedre Anbringelse end til $\frac{1}{2}$ pCt. i Nationalbanken. Den dog ret kraftige Nedsættelse af den effektive Udlaansrente med 1 pCt. har tilsyneladende ikke ført til øget Laanebegær fra Erhvervslivets Side, omend ogsaa Bankernes Risiko-

bedømmelse her maa tages i Betragtning. Bankernes Udlaansvirksomhed er siden 1. Maj 1933 kun forøget med 46 Mill. Kr. (fra 1592 Mill. Kr. til 1638 Mill. Kr., excl. Panteobligationer, eller knapt 3 pCt.). De Midler, der er tilført Markedet ved Nationalbankens og Krisefondens Obligationskøb, er ikke fastholdt af Omsætningen, men er hurtigt søgt tilbage til Nationalbanken. Alt tyder paa, at de Muligheder, som Importreguleringen har tilvejebragt for dansk industriel Produktion, i aldeles overvejende Omfang er benyttet gennem Udnyttelse af en allerede tilstedeværende, men hidtil uudnyttet, Kapacitet, saaledes at der ikke har været væsentlige Krav om Midler til Udvidelse af selve Produktionsapparatet. De Henvelser, der har været til Offentligheden om Kapitaltegning, har været ret faa, og de maa vistnok mere ses som Udtryk for Afslastning af Bankgæld end som egentlig ny Investering. Naar man ser, at en saadan Rentesænkning ikke har større Virkning med Hensyn til den effektive Efterspørgsel efter Kapital til Produktionen, kunde man næsten fristes til kættersk at udbryde: Har da Renten tabt sin Kraft? En saadan Slutning vilde dog være aldeles forhastet. Forholdet er sikkert det, at den Usikkerhed, der knytter sig til Varigheden af Importreguleringen i Danmark saavel som til de tilsvarende Afspærringsforanstaltninger i andre Lande, om hvilke man f. Eks. ikke ved, hvad Dag en ny Foranstaltning kan lukke et hidtil aabent Eksportmarked, med Rette gør privat Foretagsomhed tøvende overfor Kapitalinvestering i store nye Produktionsanlæg. Der synes saaledes ikke at være Udsigt til, at en yderligere moderat Rentesænkning skulde have en voldsom Udvidelse af det faste Produktionsapparat til umiddelbar Følge.

Vender vi os dernæst til Kapitalmarkedets Udbudsside, Opsparingen, har jo, som allerede nævnt, Rentenedsættelsen for Indlaansmidler efter 1. Maj 1933 ikke bevirket nogen Nedgang i disse. Tendensen har været stigende — ogsaa inden det offentlige Obligationskøb satte ind. I de første Maaneder efter Rentenedsættelsen kunde der iagttages en mindre Forskydning over imod de højere forrentede Indlaan paa 3 Maaneders Opsigelse, men den blev ikke af varigere Karakter. Siden 1. Maj 1933 er de samlede Indlaan (Folio, Konto Kurant, og de to egentlige Indlaansgrupper) i Bankerne steget med henved 200 Mill. Kr. eller over 10 pCt. og i Sparekasserne med ca. 45 Mill. Kr. eller ca. 2 pCt. Aarsagen til denne Udvikling er sikkert hovedsagelig den, at den megen Konverteringsdiskussion, der ikke er umiddelbart forstaaelig for Publikum, i Forbindelse med Mistro til, at det kunstigt skabte Kurs-

niveau vilde blive gjort varigt ved en virkelig og effektiv Gennemførelse af Konverteringen, har faaet Sparerne til at foretrække at se Tiden an ved en foreløbig Anbringelse i Pengeinstitutterne, fremfor at risikere Kurstab.

For den egentlige Opsparingsproces eller Opsparingsvilje er sikkert Rentens Højde af ringe Betydning, navnlig i Sammenligning med den Usikkerhed, som mulige Ændringer i Prisniveauet i Fremtiden i Virkeligheden medfører ved eventuelle Beregninger. I saadanne Tilfælde, hvor Opsparingens Formaal er at sikre en fremtidig Indtægt af en vis Størrelse, medfører lavere Rente endogsaa større Opsparing, idet der skal opspares et større Beløb for at give den beregnede Indtægt. Anderledes med den allerede afsluttede Opsparing. Disse Midler vil med lavere Rente for den givne Anbringelse søge at opnaa det tilvante Udbytte ved Omplacering til højere forrentet Anbringelse, for saavidt denne antages at byde tilstrækkelig Sikkerhed. Tilsvarende Betragtninger gælder de Kapitaler, der fremkommer — ikke ved at Krone lægges til Krone af den normale Arbejdsindtægt — men ved Kapitalisering og Salg af Differentialrenter. Vil man derfor ved offentlig Foranstaltning gennemføre en Konvertering med Udsigt til Held, maa man gøre det hurtigt og samtidig sørge for, at de øvrige Anbringelsesmuligheder gøres lige saa lidet tiltrækkende i rentemæssig Henseende som de nye lavere forrentede Obligationer.

Ser vi paa Spørgsmaalet om en yderligere Rentesænkningens Indflydelse paa Valutakurserne, saa er Forholdet det, at Valutapolitikens Maal synes at være at holde Sterling fast i 22,40, saaledes at andre Forhold tilpasses herefter. Dette Maal kan meget vel omtvistes. Ved den hidtidige Valutapolitik er det lykkedes stort set at holde Verdensprisfaldet ude fra Danmark. Men bør denne Politik fastholdes, tilmed saaledes, at Kronen stadig værdiforringes sammen med Sterling, ogsaa efter at Verdensprisfaldet er bragt til Standsning, og en Prisopgang — der ganske vist nu synes afbrudt — er indledet? Fare for, at et lavere Renteniveau i Danmark skulde føre til Kapitalbevægelser bort fra Landet og dermed til direkte nedadgaende Indflydelse paa Kronekursen, skulde der som Følge af Afspærringen ikke være til Stede. Men er de gældende Bestemmelser om Hjemførelsespligt for udenlandske Tilgodehavender effektive? Jeg ved ikke, hvorledes dette kontrolleres. Den valutamæssige Risiko ved at lade Tilgodehavender henstaa i England er jo udelukket, saalænge der sikkert kan regnes med en Sterlingkurs af 22,40. Jeg ser da ikke rettere end, at Tiden er inde

til, i Stedet for den megen Tale om at slække Kronen, at skride til en Stramning af Kronekursen, ogsaa under Hensyn til, at de indre Forhold, der hidtil har begrundet den gennem Valutapolitikken gennemførte Omfordeling af Indtægt til Fordel for Landbruget, nu kun i langt mindre Grad er til Stede. Under Forudsætning af, at Kapitalbevægelser herfra over Grænsen effektivt hindres, ser jeg imidlertid ikke, at Rentenedsættelsen behøver at faa direkte valutamæssige Virkninger.

Spørger man endelig, om Rentesaenkningen kan videreføres uden inflatoriske Virkninger, vil det allerede ligge i det foregaaende, at der næppe er Udsigt til en voldsom Produktionsudvidelse. Og en moderat Produktionsudvidelse skulde ikke vække nogen Betænkelighed, aldenstund det Offentlige med mange Midler netop søger at tilvejebringe en saadan til Nedbringelse af Arbejdsløsheden. Selv om der stadig er en meget betydelig Arbejdsløshed, og der saaledes ikke skulde være Udsigt til, at en Produktionsudvidelse skulde sætte en Stigning i Arbejdslønnen i Gang og dermed bringe os ind i den egentlige Inflation (den Skrue uden Ende, hvor stigende Omkostninger fører til stigende Priser og disse atter til stigende Omkostninger), saa kan det ikke nægtes, at en nærmere Betragtning af Ledighedsprocenterne viser praktisk taget fuld Beskæftigelse indenfor en Del af Fagene (dette gælder særlig Byggefagene og Tekstilindustrien), saaledes at Muligheden for egentlig inflatorisk Virkning her ikke kan afvises. Imidlertid er Arbejdslønnen jo ret tungtbevægelig, og Arbejdsaftalerne træffes for længere Perioder, saaledes at en umiddelbar og pludselig Paavirkning ikke er at vente.

Det man her frygter for, er da antagelig ogsaa mere Virkningerne af den Pengerigelighed, som en mulig mislykket Konvertering vil medføre. Lykkes Konverteringen, vil der ikke deraf opstaa nogen Pengerigelighed; men hvis Publikum forlanger Kontanter, og Krisefonden kommer til at ligge med de nye lavprocentske Obligationer, kan der næres nogen Frygt for, at det overvældende Pres af den forøgede Seddeludstedelse skal søge Vej til Erhvervslivet i Stedet for efterhaanden at søge tilbage gennem Pengeinstituternes og privates Overtagelse af de nye Obligationer. Der er for mig ingen Tvivl om, at det bedste Tidspunkt for Konverteringen var straks efter Rentenedsættelsen pr. 1. Maj 1933, men jeg ser ikke rettere, end at den beskudne Forøgelse i Erhvervslivets Aktivitet, der siden er foregaaet, ikke indicerer, at Tiden endnu skulde være forpasset. Dette saa meget mindre, som

Staten jo fremdeles har det i sin Haand at tilrettelægge Forholdene for en almindelig Konvertering saaledes, at andre Anbringelsesmuligheder gøres mindre tillokkende, gennem yderligere Nedsættelse af Pengeinstituternes Indlaansrente, Begrænsning af Værdistigning i Byejendomme og Aktier og Maksimering af Renten for private Panteobligationer.

Jeg skal sluttelig kort omtale to specielle Forslag, der er kommet frem under den sidste Rentedebat.

Det ene, der gaar ud paa at begrænse en foreslaaet yderligere Nedsættelse af Indlaansrenten i Banker og Sparekasser til at omfatte nye Indskud, er skitse-mæssigt formuleret saaledes:

»Ministeren for Handel og Industri bemyndiges til, hvis det maatte vise sig fornødent for Konverteringens Gennemførelse, at paabyde, at Banker, Sparekasser, andre Institutter og Selskaber samt Enkeltpersoner, som modtager Indskud til Forrentning, nedsætter Renten, som ydedes pr. 1. September 1934, med indtil $\frac{1}{2}$ pCt. for Tidsrummet indtil 11. December Termin 1935.

Dog kan de nævnte Institutter og Personer paa de hidtidige Konti modtage Indskud paa de hidtil gældende Vilkaar indenfor det Beløb, hver enkelt Konto androg den 5. September, med et Tillæg af 1.000 Kr., men maa i Konverteringsperioden dog ikke modtage Indskud paa Opsigelse fra samme Indskyder paa over 2.000 Kr.

Den derved af de vedkommende Pengeinstitutter opnaaede Besparelse i Indlaansrenten skal i sin Helhed anvendes til Nedsættelse af Udlaansrenten.

Dette Forslag synes formuleret af Folk uden nærmere Kendskab til Bankforhold. Forslaget, der jo ikke er formet som Nedsættelse af Maksimalrentesatserne, omfatter efter dets Ordlyd ogsaa forretningsmæssige Indskud, og da Foliorenten i København allerede er bragt ned paa $\frac{1}{2}$ pCt., vil det sige, at Indskud paa Folio efter Forslaget antagelig fremtidig ikke maa forrentes i København. Endvidere synes det ganske uovervejet at fastsætte en bestemt tilfældig Dags Indestaaende paa en stærkt svingende Forrentningskonto som afgørende for, hvilket Beløb der fremdeles kan modtages til gammel Rente. I Almindelighed maa en Begrænsning i Rentenedsættelsens Omfang til nye Indskud naturligvis indskrænke den tilsigtede Virkning af Foranstaltningen; den vil virke til Bibeholdelse af de hidtidige Indlaan i Pengeinstitutterne, men vil samtidig virke afværgende overfor Tendensen til at kræve Kontanter i Stedet for Konvertering. Hvis Tanken om ad denne

Vej samtidig at indvinde Midler til Rentetilskud el. lign. til Landbruget opgives, synes Foranstaltningen dog principielt at være egnet til Formaalet, men den vil betydelig svække Indgrebets Effektivitet i Sammenligning med en Nedsættelse, der omfatter alle Indskud. Der sker jo i Pengeinstitutterne en stadig Opsamling af Opsparing af den Art, at Indskyderen, naar Beløbet og Tidspunktet er passende, gaar over til Anbringelse paa Kapitalmarkedet, og disse Indskud vil antagelig blive »laasede inde« i Pengeinstitutterne. Hvorledes skal den foreslaaede Bestemmelse kontrolleres? Samtidig med Fremsættelsen af et saadant Forslag, burde der udarbejdes en Plan for Kontrollen med, at Forslaget gennemføres effektivt. Det er altfor letkøbt blot at overlade Gennemførelsen til Administrationen.

Det andet Forslag gaar ud paa, som det med en Slags kluntet Behændighed er udtrykt, »at lægge Loft over Udlaansrenten«, en Udtryksform, hvorved det suspekke Ord »Maksimal« omhyggeligt er undgaaet. Det er formuleret saaledes:

»Den effektive Udlaansrente maa i det i 1. Stk. omhandlede Tidsrum (til Dec. 1935) ikke overstige Renten for Indlaan med Opsigelse med mere end 2 pCt.«.

Dette Forslag er ganske uklart. Forstaas der ved »den effektive Udlaansrente« de enkelte Rentesaetser incl. Provision, eller skal det betyde den gennemsnitlige effektive Udlaansrente, og skal denne i saa Fald beregnes under eet for hele Tidsrummet? Og hvad er »Renten for Indlaan med Opsigelse«? I mange Banker findes der ikke een men to Rentesaetser for Opsigelsesmidler, nemlig een Sats for Indlaan paa 3 Maaneders Opsigelse og een Sats for kortere Opsigelsesvilkaar, og Satsen for samme Vilkaar kan være forskellig i Hovedsæde og i Filialer, der ligger i andre Landsdele.

Medens Lovgivningen hidtil har holdt sig til Maksimering af Indlaansrenten og for saa vidt har ladet Udlaansrentesaetserne fri, som det kun er krævet, at det indvundne Beløb blev anvendt til Nedsættelse af Udlaansrenten, forsøgt der altsaa ved dette skitsemaessige Forslag et Indgreb i Udlaansrentens Fastsættelse — ganske vist paa meget irrationel Maade. En saadan ensartet Maksimering af Udlaansrenten er ikke uden Betænkelighed, idet den i nogle Tilfælde kan have Kreditindskrænkning til Følge. Det kan ikke nægtes, at Rentemarginalen (Forskellen mellem den gennemsnitlige Rente af Midler modtaget for Almenheden og Midler udlaant til Almenheden) er høj; men det maa dog have i Erindring, at en væsentlig Del af Bankernes Overskud anvendes — og

under de herskende vanskelige økonomiske Forhold maa anvendes — til Afskrivninger og Hensættelser til Imødegaaelse af Tab. Tidspunktet er derfor næppe særlig heldigt valgt til Gennemførelse af Ensretnings-Bestemmelser overfor Udlaansrenten, og eventuelle Bestemmelser vedrørende Rentemarginalen bør i hvert Fald ikke formes som i det her gengivne Forslag. Det bør vistnok fremhæves, at ikke ethvert Forsøg paa Baandlæggelse af det økonomiske Liv er ensbetydende med Planøkonomi. Det er da antagelig ogsaa enkeltstaaende Tilfælde af høj Renteberegning, der ligger bagved Forslaget, men saadanne Tilfælde vil kunne rammes med simple Midler, jfr. f. Eks. den norske Rentelov af 29. Juni 1934.

Oprindelig rejst som et, i den almindelige Bevidsthed overvurderet, Led i Bestræbelserne for at lette Landbrugets Drift under Krisen, har Konverteringsspørgsmaalet siden redet vort politiske og økonomiske Liv som en Mare. Det slet tilrettelagte Forsøg paa individuel Konvertering, de langvarige resultatløse Drøftelser og Uvisheden med Hensyn til Lovgivningsmagtens Evne og Kraft til at føre Sagen til en lykkelig Udgang har skabt Usikkerhed og Uligevægt paa Kapitalmarkedet. Engang rejst, maa Konverteringsdrøftelsen føres til Afslutning, og Lovgivningsmagten maa nu klart sige sit: Ja eller Nej. For mit eget Vedkommende vil det fremgaa af, hvad her er sagt, at jeg mener, at Svaret som Forholdene er i Dag maa blive et Ja. Konverteringen bør føres til Ende i hastigt Tempo og bør underbygges med Foranstaltninger, der koncentrerer Kapitalmarkedets Efterspørgsel paa de nye lavereforrentede Obligationer ved at betage andre foreliggende Anbringelsesmuligheder deres større Tiltrækningskraft. Om positive Foranstaltninger til Underbyggelse af Tilliden til Landkreditobligationerne er paakrævede, vil afhænge af Landbrugsforholdenes Udvikling i den nærmeste Tid.

Det hyggelige taktiske Smaapusleri skal ingenlunde frakendes Betydning, men i en Tid, hvor snart den ene, snart den anden »Bevægelse« banker paa vor Dør, maa der kaldes paa Samarbejdet, og meget vil afhænge af, om Lovgivningsmagten fortsat evner at beherske vore økonomiske Forhold. Vi, der vil bevare og udbygge vort Styres demokratiske Grundlag, og som ofte maa forsvare det mod Angreb, kunde undertiden ønske, at dets Organer viste større Effektivitet, hurtigere Handling.

RENTESÆNKNING OG VALUTAKURS

AF CARL IVERSEN

VED Overvejelser af, om den Rentesækningspolitik, man her i Danmark er slaaet ind paa, kan og bør videreføres, er det ikke uden Betydning at klare sig, om det Formaal, man dermed tilsigter, i første Række er at lette Rentebyrden for den allerede eksisterende Gæld, særlig indenfor Landbruget, eller om man fortrinsvis tager Sigte paa ved Billiggørelse af nye Laan at stimulere det økonomiske Liv til øget Aktivitet.

Der er næppe Tvivl om, at Hovedmotivet til Rentesækningsbestræbelserne i hvert Fald til en Begyndelse har været det første: at hjælpe de nuværende Landejendomsbesiddere til at klare deres Forpligtelser, omend Hensynet til at holde Liv i Byggeriet til Gavn for Beskæftigelsen i Byggefagene ogsaa har spillet ind. Naar man betragter det forholdsvis ringe Beløb, en halv Procents Nedsættelse af Renten for Landbrugets Kreditforeningsgæld andrager, kan man med en vis Ret spørge, om det af Hensyn hertil var fornuftigt og forsvarligt at sætte hele det store Konverteringsapparat i Virksomhed; en Hovedpart af den »Besparelse«, der opnaas i Terminsydelseerne stammer jo fra Restgælds Omskrivning til ny Hovedstol, Henstandsbeløbs Indregning i de nye Laan o. l., altsaa fra en Udskydning af Amortisationen over et længere Tidsrum i Fremtiden. Men naar man engang er gaaet i Lag med Konverteringen, er det ud fra dette Synspunkt en Selvfølge, at den maa føres igennem; standse en saadan Hjelpeaktion paa Halvvejen kan man anstændigvis ikke.

Imidlertid synes man efterhaanden i stadig videre Kredse at lægge Hovedvægten paa det andet Formaal med Konverteringen: Nedbringelsen af det almindelige Renteniveau for fremtidig Udlaan for derigennem at øge Erhvervslivets Aktivitet og opnaa en bedre Udnyttelse af den forhaandenværende Produktionskapacitet. Og betragtet under denne Synsvinkel rejser

Spørgsmaalet om Rentesænkningens Politikens Fortsættelse Problemer af adskilligt større Rækkevidde. Man nødes nemlig da til at klare sig Sammenhængen mellem Rentesænkningens Bestræbelserne og den Penge- og Valutapolitik, man iøvrigt tilsigter at føre.

Man tør vel sige, at den siden September 1931 førte Valutapolitik hovedsagelig har været dikteret af Hensynet til Landbruget; naar man straks lod Kronen følge Pundet, var det for at hindre, at Englands Opgivelse af Guldfoden yderligere skulde forværre den vanskelige Situation, hvori dansk Landbrug allerede da var bragt af Verdensprisfaldet og den udenlandske Afspærringspolitik, og naar man siden forringede Kronen henved 25 pCt. i Forhold til Pundet, var det ligeledes Udtryk for, at man i den Udstrækning, man iøvrigt fandt forsvarlig, vilde benytte Valutapolitiken til Forbedring af Eksporterhvervets Rentabilitet. Denne forringedes ganske vist yderligere under Papirfoden, men Stillingen vilde selvsagt have været endnu ringere, om man havde holdt lavere Kurser paa fremmed Valuta.

Under de da foreliggende Forhold maatte denne Valutapolitik sikkert karakteriseres som fornuftig. Dens Formaal var at afbøde det udefra kommende Prisfald paa vore Eksportvarer. Men væsentlig anderledes ligger Situationen naturligvis nu, da Verdenspriserne er uforandrede eller endog stigende. Hvis denne Udvikling fortsættes, nærmer det Øjeblik sig, hvor man i Konsekvens af den hidtil førte Politik maa gaa den modsatte Vej og nedsætte Kurserne paa fremmed Valuta for derigennem at dæmme op for den udefra kommende Prisstigning.

Saa længe Verdenspriserne faldt, var det bortset fra de handelspolitiske Hensyn i det væsentlige et indrepolitisk Fordelings-spørgsmaal, om Kronens internationale Værdi skulde holdes paa et noget højere eller et noget lavere Niveau. Man foregreb ikke dermed noget m. H. t. den fremtidige, definitive Fastsættelse af Kroneværdien, og det var derfor misvisende, naar der dengang i den politiske Agitation taltes om »Kronenedskæring«. Hvis man derimod under stabile eller stigende Priser paa Verdensmarkedet vedbliver at fastholde de nuværende Kurser paa fremmed Valuta eller endog hæver dem yderligere, vil Kronenedskæringen en skønne Dag vise sig at være en fuldbyrdet Kendsgerning. Der er derfor al Grund til at formode, at den Valutapolitik, der i den nærmest kommende Periode bliver ført her i Landet, kan blive afgørende for Kronens Fremtid, og netop derfor er det

saa vigtigt at klargøre sig, hvorledes Rentesænkningens bestræbelser harmonerer med det Maal, hvorpaa den almindelige Valutapolitik tager Sigte.

Tænker vi os først, at man virkelig tager Konsekvensen af den hidtil førte Politik og sænker Kurserne paa fremmed Valuta, efterhaanden som Eksporterhvervets Rentabilitet forbedres, bliver Spørgsmaalet altsaa, om fortsat Rentesænkning er forenelig med en saadan Valutapolitik. Om nu en almindelig Konvertering af 5 og $4\frac{1}{2}$ pCt. Obligationerne til 4 pCt. kan gennemføres, samtidig med at Kronens internationale Værdi hæves, kan ikke paa Forhaand afgøres med Sikkerhed. Det maa bl. a. bero paa, hvor stærkt en saadan Rentesænkning vil stimulere Erhvervslivets Aktivitet; jo mindre Virkning den har i saa Henseende, des mindre vil den kolliderere med Valutapolitiken. Men rent principielt er det selvfølgelig ikke en Sænkning, men tværtimod en Stramning af Renten, der frembyder sig som det naturlige, naar det gælder at forbedre en Valutas internationale Værdi.

Det er jo imidlertid ogsaa tænkeligt, at man i Stedet for at tage Konsekvensen af den hidtil førte Valutapolitik vil glide over til stærkere at betone Erhvervslivets Stimulering og Arbejdsløshedens Formindskelse som Maalet for Landets Pengepolitik. I saa Fald er fortsat Rentesænkning det naturlige Middel, eventuelt støttet af Igangsættelse af offentlige Arbejder, saafremt det private Initiativ stadig holder sig tilbage. Men i saa Tilfælde bør man i Tide gøre sig klart, om man samtidig vil tilstræbe at opretholde Kronens indre Købeevne, eller om man vil søge Beskæftigelsesspørgsmaalet løst uden Hensyn til, hvorledes det gaar med Prisniveau og Omkostningsniveau.

Under Drøftelserne af en Pengepolitik af denne Art har man baade her hjemme og andetsteds draget et Skel mellem Reflation og Inflation; man ønsker Reflation, men ikke Inflation. Naar disse to Udtryk modstilles paa denne Maade, tænker man naturligvis ved Inflation paa den velkendte Svikmølle, hvor Priser og Omkostninger skiftevis driver hverandre i Vejret, altsaa paa en kumulativ Forstyrrelse af Prissystemets Ligevægt, medens Reflation blot skal betegne Genoprettelsen af en i Forvejen forstyrret Ligevægt, Tilpasning af de mere letbevægelige Priser til de mere træge og tungbevægelige. Det turde imidlertid være et Spørgsmaal, om det er muligt at drage en saadan skarp Grænse mellem Reflation og Inflation. Man forestiller sig aabenbart, at man ved Hjælp af Rentesænkning og Kreditudvidelse (evt. støttet

af offentlige Arbejder eller Tilskud til privat Virksomhed) kan øge Produktionen uden Stigning i de tungbevægelige Priser, indtil man har naaet fuld eller normal Kapacitetsudnyttelse, og at man saa i det rette Øjeblik formaar at slaa Bremserne i overfor den fortsatte Krediteksansion, som vilde sætte den vundne Ligevægt overstyr og føre ind i Inflationens Svikmølle. Dette forudsætter imidlertid en Harmoni mellem de forskellige Produktionsfaktoreres Ledighed, som man næppe tør paaregne i Praxis. Ikke blot skal der være Harmoni mellem Mængden af ledige Arbejdere og Mængden af ledig Kapital for Samfundet i dets Helhed, men denne Harmoni maa tillige findes for hver enkelt Art af Arbejdskraft og Kapitalgenstande eller m. a. O. indenfor hver enkelt Branche af Produktionen. Men i Virkeligheden vil man sikkert ved en Kreditudvidelsespolitik naa den fulde Kapacitetsudnyttelse langt hurtigere paa nogle Omraader end paa andre med den Konsekvens, at Tendenser til Opgang ogsaa i nogle af de mere tungbevægelige Priser vil sætte ind, længe før man overalt er naaet til fuld Beskæftigelse.

Vil man modvirke en saadan Stigning i Hjemmemarkedsvarenes Priser og Omkostninger gennem en Nedpresning af de internationale Varers Priser, maa Vejen aabenbart gaa over en Sænkning af de fremmede Vekselkurser. En Kronestigningspolitik kan m. a. O. fremstaa som naturlig ikke blot i Tilfælde af en udefra kommende Prisstigning (eller i Tilfælde af en stærkere Ekspansion ude i Verden end her hjemme), men ogsaa under stabile Priser paa Verdensmarkedet som Modvægt mod den hjemlige Ekspansionspolitik's Tendens til at forringe Kronens indre Købeevne.

Men dermed staar vi ved denne Ekspansionspolitik's skæbnesvangre Dilemma. Thi det er jo almindelig kendt, at en isoleret Kreditudvidelse i et enkelt Land tenderer mod at paavirke dettes Handelsbalance i passiv Retning og dermed mod at sænke dets Valutas internationale Værdi. Den øgede Købekraft, der sættes i Cirkulation, vender sig ikke blot mod indenlandske, men ogsaa mod udenlandske Varer. Dette er intetsteds kommet tydeligere frem end i Tyskland, men ogsaa her hjemme har dette Moment sikkert været medvirkende til den senere Tids voksende Valutaknaphed.

Saafermt man virkelig for Alvor vil gaa ind for en saadan aktiv Beskæftigelsespolitik, er det derfor af største Vigtighed i Tide at

gøre sig klart, hvorledes man vil stille sig til dens valutapolitiske Konsekvenser. Der frembyder sig her tre Muligheder:

1) Yderligere Forringelse af Kronens internationale Værdi. Rent principielt maa en saadan Depreciering naturligvis tenderer mod at paavirke Handels- og Betalingsbalancen i positiv Retning og dermed mod at udvide Spillerummet for den nationale Konjunkturpolitik. Men hvis man i Praksis maa regne med, at Udlandet besvarer den med højere Told eller skærpede Valutarestriktioner, er det tvivlsomt, om man derigennem kan skabe Mulighed for den Udvidelse af Forbruget af udenlandske Varer, som ledsager Opsvinget. Og giver Valutadeprecieringen trods alle Kontrolbestemmelser Anledning til Kapitalflugt, paavirker dette selvsagt Betalingsbalancen i negativ Retning.

2) Forstærket Importregulering for »undværlige« Varer for at muliggøre Indførsel af de til Opsvingets Gennemførelse nødvendige Raa- og Hjælpstoffer. Ogsaa dette kan fremkalde Repressalier i Udlandet, ligesom det indadtil maa føre til stærkere Prisstigning paa de paagældende »undværlige« Varer og evt. en Drejning af den hjemlige Produktion i en Retning, man paa lidt længere Sigt finder mindre ønskelig.

3) Udenlandsk Laantagning. I Norge har man som bekendt allerede benyttet sig af den Adgang til det engelske Laanemarked, som Englands Finansminister nylig stillede Sterlingblokkens Lande i Udsigt, og utænkeligt er det vel ikke, at ogsaa den danske Stat i en nærmere Fremtid vil optræde som Laansøger i London.

I sidstnævnte Fald vil man imidlertid let komme ud for den ganske ejendommelige Situation af skulle laane i Udlandet til en højere Rente for at kunne sætte en lavere Rentefod igennem i Indlandet. At dette er selvmodsigende, behøver ikke nærmere Paavisning. Enten maa man regne med en Genoplivelse af den internationale Laangivning, og saa maa man affinde sig med, at Rentefoden i Danmark er bestemt udefra, eller ogsaa maa man regne med det danske Kapitalmarked som et lukket Marked og bygge sin Rentesænkings- og Ekspansionspolitik paa den Forudsætning, at Landet skal være selvforsynende med Kapital.

I en Depressionsperiode, hvor Efterspørgselen efter Kapital er ringe paa Grund af udbredt Mistillid til Fremtiden, Frygt for fortsat Prisfald etc., kan man naturligvis uden Fare gaa meget langt ned med Laanerenten; naar de »billige Penge« viser sig som et

utilstrækkeligt Middel til Genoplivelse af Erhvervslivets Aktivitet, er det jo netop, fordi Laanerenten ikke kan komme langt nok ned; den skulde eventuelt være negativ. Men paa længere Sigt er det vigtigt at fremholde den Rolle, Laanerentens Højde ogsaa i det udadtil isolerede Marked maa spille for Opretholdelse af Ligevægt mellem Efterspørgsel og Udbud paa Kapitalmarkedet. Fastholder man kunstigt en lavere Rentefod, maa Følgen blive et af to: (1) Der vil opstaa Inflation; det saa man under Verdenskrigen som Virkning af at holde for lav Laanerente. (2) Eller ogsaa maa man skride til Rationering af Kapitalen; ogsaa den Erfaring gjorde man under Krigen, at naar der sattes Maksimalpris paa en Vare, maatte Efterspørgselen begrænses ved Rationering. Konsekvensen af en tilstrækkelig vidtdreven Rentesænkningspolitik kan da blive, at det Offentlige maa ind paa at kontrollere Anvendelsen af Samfundets Kapital og træffe Afgørelse om, hvem der skal have Lov til at laane til den lave Rente.

GRUNDFORHOLDET MELLEM REALKAPITAL, KAPITALDISPOSITION OG KREDIT

Af G. WARMDAHL

Følgende Afhandling er fremkommet som Besvarelse af Nationaløkonomisk Forenings Fonds og Socialøkonomisk Samfunds mindre Prisopgave 1934 »Forholdet mellem Realkapital, Kapitaldisposition og Kredit«. Det har været Forf. magtpaaliggende at understrege det fundamentale Forhold, og navnlig at præcisere Tidsforløbets underordnede Rolle som blot Bindeled mellem de to Hovedkategorier. Statistiske Forudsætninger er saa vidt muligt overholdt, da en tilfredsstillende Behandling af de dynamiske Kapital- og Kreditproblemer ikke vilde kunne foretages indenfor Besvarelsens Rammer. — Fodnoterne indeholder de Tilføjelser og Suppleringer, som er fundet nødvendige efter Bedømmelsen af Opgaven.

A. AARSAGERNE TIL REALKAPITALENS DANNELSE

SELVE Realkapitalens Begreb er langtfra entydigt defineret i den økonomiske Literatur, og man staar derfor ved Begyndelsen af en Undersøgelse, der omfatter Realkapitalens Forhold til andre økonomiske Kategorier, overfor Nødvendigheden af et Valg mellem flere forskellige Definitioner, et Valg, der kun kan træffes paa rationel Basis, naar man gennem en Analyse er naaet til Klarhed over, hvilke Egenskaber der er væsentlige for Realkapitalen i Modsætning til andre Kategorier. Indtil en saadan Analyse er gennemført, maa man som Udgangspunkt benytte den Definition, som paa Forhaand maa forventes at støde paa mindst Modstand. Den Afgrænsning af Realkapitalbegrebet, som ved en Betragtning af Erhvervssamfundets Forhold bedst opfylder dette Opportunitetskrav, er vistnok denne: Realkapitalbegrebet omfatter alle de producerede materielle Goder, der dels endnu ikke er kommet i de endelige Forbrugeres Besiddelse, dels ikke kan tjene direkte Konsumformaal. — Udfra denne foreløbige Definition vil vi i dette Afsnit søge at bestemme Aarsagerne til Realkapitalens Dannelse.

At Kapitalgoderne er producerede betyder bl. a., at deres Tilblivelse er viljebestemt, og det vil i Erhvervssamfundet sige, at Driftsherrerne har et Motiv til at fremstille dem. Man maa

paa Forhaand gaa ud fra, at dette Motiv maa søges i Rentabilitetshensynet.

Al Produktion, der ikke former sig som umiddelbar Afgivelse af personlige Tjenesteydelser, maa bero paa en Kombination af produktive Komponenter, d. v. s. levende Væsener og døde Ting, som kan medvirke til Fremkomsten af et bestemt Produktionsresultat. Disse Komponenter kan inddeles i oprindelige og producerede Komponenter, saaledes at den enkelte Komponent henføres til den sidste Gruppe, hvis dens Tilblivelse beror paa en bevidst menneskelig Produktionsvilje, medens den i modsat Fald hører til den førstnævnte Gruppe. De produktive Ydelser, som afgives af Komponenter fra disse to Grupper — deres Bidrag til Produktionsresultatets Fremkomst — skal i det følgende betegnes som henholdsvis oprindelige og afledede Produktivydelse, idet den sidste Betegnelse tilsigter at understrege, at de Komponenter, som afgiver afledede Ydelser, selv i sidste Instans maa føre deres tekniske Tilblivelseshistorie tilbage til oprindelige Produktivydelse.

De mange forskelligartede Komponenter kan kombineres paa forskellige Maader ved Benyttelse af varierende Arter og Mængder af dem, og man kan sammenføje Enkeltkombinationer paa forskellige Maader til en Produktionsproces — man kan altsaa i det hele taget vælge at producere efter forskellige Metoder, som naturligvis giver kvalitativt og kvantitativt forskelligt Resultat. For Erhvervssamfundets Driftsherre er de forskellige mulige Produktionsmetoder karakteriseret ved, at de dels medfører forskellige Udgifter til Betaling af de anvendte Produktivydelse, dels giver ulige stor Produktværdi. Driftsherren maa udfra Rentabilitetshensynet foretrække denne Metode, som giver størst Produktværdi pr. Udgiftsenhed.

Hvis vi nu foreløbig begrænser os til at betragte den Produktion, der sigter paa at fremstille Konsumgoder til Salg og afsluttes med disse Goders fysiske og kemiske Fuldendelse, maa vi gaa ud fra, at Driftsherrerne praktisk talt altid vil kunne vælge mellem forskellige Produktionsmetoder, d. v. s. de kan forene oprindelige og afledede Komponenter paa mange Maader og i varierende Mængdeforhold. Driftsherrernes Valg vil være bestemt af Ønsket om at opnaa den størst mulige Produktværdi (pr. Udgiftsenhed), og med Metodevalget udfra dette Hensyn er det da ogsaa afgjort, i hvilket Omfang der skal benyttes oprindelige og afledede Ydelser. Men saa snart en Driftsherre har be-

stemt sig for en Metode, hvori der indgaar afledede Produktivydelse, maa han ogsaa beslutte sig til at producere de Komponenter, som er i Stand til at afgive disse Ydelser.

Naar Konsumgodeproducenterne, skønt deres Hensigt i sidste Instans er at frembringe Konsumgoder, dog beslutter sig til at gennemføre visse Kombinationer, hvis Resultat er en Komponent og ikke et Konsumgode, skyldes det altsaa, at de tilsvarende afledede Produktivydelse indgaar i visse rentable Produktionsmetoder. Men hermed er ogsaa sagt, at i hvert Fald visse Real-kapitalgenstande frembringes, fordi de er teknisk nødvendige Led i visse rentable Metoder; Aarsagen til disse Kapitalgoders Dannelse er deres tekniske Funktionsevne.

Naar vi dernæst vender Opmærksomheden mod den erhvervsmæssige Produktion af Kapitalgoder, er det ikke muligt uden videre at overføre det Resultat, som er naaet for Konsumgodeproduktionen. For de Kapitalgoders Vedkommende, der kun benyttes indenfor selve den kapitalgodeproducerende Virksomhed og altsaa ikke kommer frem til Salg, volder det ganske vist ingen Vanskeligheder at opfatte deres tekniske Funktionsevne som Driftsherrerne's Motiv til deres Frembringelse. Men for de Kapitalgoder, der som Salgsvarer er selve Produktionens Maal, kan man ikke hævde, at Driftsherrerne ønsker at frembringe dem paa Grund af deres tekniske Funktionsevne. Driftsherrerne ønsker blot at opnaa et Salgsprovenu; hvis Produktværdien er given, er »Produkterne« tekniske Egenskaber uden Interesse for dem. — Derimod er den tekniske Funktionsevne afgørende for Efter-spørgselen fra de Driftsherrers Side, som køber Kapitalgoder til Anvendelse i en videregaaende Produktion. Naar de er villige til at give en Pris for et Kapitalgode, som er produceret i en fremmed Virksomhed, beror det netop paa, at Kapitalgodet er et teknisk nødvendigt Led i en bestemt Produktionsmetode, som de af Rentabilitetshensyn ønsker at anvende i deres egen Virksomhed. Man kan da fra et overindividuel, samfundøkonomisk Synspunkt opfatte ogsaa de erhvervsmæssigt producerede Kapitalgoder tekniske Funktionsevne som Aarsagen til deres Fremkomst — man maa blot ikke heri lægge noget om Kapitalgodeproducenternes Motiv.

Den tredje Gruppe af Erhvervsvirksomheder, der i det faktiske Samfund fremstiller og benytter Kapitalgoder, er Transport-erhvervene. De Driftsherrer, som har deres Virksomheder inden-

for denne Erhvervsgruppe, har aabenbart ganske analoge Motiver til indenfor deres Virksomheder at benytte afledede Produktivdelser som dem, vi fandt for Konsumgodeproducenternes Vedkommende. Man kan imidlertid fra et samfundsøkonomisk Synspunkt spørge, hvilken Rolle selve Transportydelsen har at udfylde, naar den ikke er et egentligt Konsumgode; thi i denne Transportydelsens samfundsøkonomiske Funktion maa man søge den endelige Forklaring paa Transportkapitalens Dannelse. Det afgørende er i saa Henseende det Faktum, at de oprindelige Komponenter forekommer spredt, ligesom der kan være en Afstand mellem det Sted, hvor disse Komponenter forekommer, og det Sted, hvor det endelige Forbrug er lokaliseret. Som Følge af Komponenternes geografiske Spredning kan det i sig selv være fordelagtigt at gennemføre visse Kombinationer paa ét Sted og andre Kombinationer paa et andet Sted. Man har da Valget mellem at forene saadanne adskilte Kombinationer ved Transport eller at foretage en lokal Koncentration paa Bekostning af det ene eller det andet Sæt af fordelagtige Kombinationer. Transportfunktionen bliver da det Middel, hvorved Driftsherrernes Metodevalg frigøres for det absolutte Krav om Stedets Enhed, og man maa da betragte Transportkapitalens tekniske Funktionsevne i et Komplex af rentable Produktionsmetoder som Aarsagen til dens Frembringelse.

Indenfor det Realkapitalbegreb, som vi har valgt til Udgangspunkt, falder imidlertid ikke blot de Kapitalgoder, der aktivt medvirker i Produktionen i snævrere Forstand og Transporten, men tillige de faktisk forekommende Lagre af producerede Produktionsmidler og Konsumgoder, der endnu ikke har fundet Vej til de endelige Konsumenter. Det volder ingen Vanskeligheder at indse, hvorfor disse to Grupper af Goder kommer til Eksistens; men det er ikke umiddelbart indlysende, hvorfor de kommer til Eksistens, før de indgaar i en videregaaende Række af Kombinationer, henholdsvis overgaar til de endelige Forbrugere — og paa denne Tidsforskel beror aabenbart Lagrenes Eksistens. Selv om man alene af Lagrenes faktiske og stadige Forekomst i Erhvervssamfundet kan slutte, at de maa have en gavnlig Indflydelse paa Rentabiliteten, hersker der vistnok ikke almindelig Klarhed over, hvilken teknisk Funktion Lagrene i saa Henseende udøver.

En Betragtning af Virkeligheden viser imidlertid, at en Række forskellige Forhold paa dette Punkt er af Betydning. Hvis vi fore-

løbig ser paa Produktionsmiddellagrene, kan det saaledes for det første paapeges, at det ikke er lige fordelagtigt at fremstille, henholdsvis benytte Kapitalgoder (Maskiner, Redskaber etc.) i hvilke som helst Størrelser. Producent og Bruger maa i saa Henseende søge at finde et Balancepunkt, en »Normalstørrelse«, som er den fordelagtigste under Hensyn til begge Processer. Men saa snart »Normalstørrelsen« er af et vist Omfang, kan hverken Kapitalgodets Fremstilling eller Behovet for det blive fuldt kontinuerlige (f. Eks. Elektromotorer). Bortset fra de Tilfælde, hvor Kapitalgodets Fremstilling og Anvendelse foregaar i ganske samme Takt, maa der da hengaa et Tidsrum mellem Fuldendelse og Tagen-i-Brug, d. v. s. der maa opstaa Lagre. Hvis det, af en eller anden Grund, var ganske udelukket at holde Lagre, maatte man reducere »Normalstørrelsen« paa Bekostning af de Fordele, den medfører. Lagerholdet er i saadanne Tilfælde Alternativet til mindre økonomiske Dimensioneringer. — Dernæst er det ikke givet, at de mest fordelagtige Produktionsmetoder i den enkelte Proces efter Behag kan anvendes kontinuerligt eller diskontinuerligt. Kornavl vil f. Eks. vanskeligt kunne drives fuldt kontinuerligt. Saa snart to Produktionsprocesser, som er forbundne gennem direkte Omsætning, maa drives i forskellig Takt for hver for sig at udnytte den fordelagtigste Produktionsmetode (f. Eks. Kornavl og Svineavl), bliver Lagerhold en Betingelse for den samtidige Anvendelse af fordelagtige Metoder. — Det kan endelig nævnes, at Lagerholdet spiller en særlig Rolle, naar det i sig selv er fordelagtigt at fremstille og benytte et Kapitalgode paa geografiske adskilte Steder. Den successive Opsamling af Lagre før Transporten og den successive Udtømning af dem efter Transporten vil i saadanne Tilfælde mindske Transportomkostningerne og følgelig øge Valgfriheden m. H. t. Produktionssted.

Produktionsmiddellagrenes tekniske Funktionsevne beror altsaa paa, at en fuldstændig tidslig og lokal Tilpasning mellem de enkelte Produktionsprocesser kun kan gennemføres med Udelukkelse af visse fordelagtige Produktionsmetoder. Lagrene gør denne Tilpasning mindre paakrævet og giver derved større Frihed i Metodevalget. Produktionsmiddellagrenes tekniske Funktionsevne i et Komplex af rentable Produktionsmetoder kan følgelig betragtes som Aarsagen til deres Eksistens.

Lagrene af Konsumgoder udenfor de endelige Forbrugeres Besiddelse udøver den tekniske Funktion at formindske Produktionens Afhængighed af Konsumenternes Efter-

spørgsel, der for den enkelte Driftsherre maa staa som en given Faktor, efter hvis Sædvaner og Luner han har at rette sig. I visse Tilfælde er Efterspørgselen vel nok nogenlunde ensartet fra den ene Periode til den anden, men forløber ikke fuldt kontinuerligt indenfor hver Periode. Dette vil saaledes være Reglen, naar de Konsumgoder, der efterspørges, er af en vis Størrelse og Holdbarhed. Hvis det var udelukket at holde Lagre af Konsumgoder, maatte Produktionen i saadanne Tilfælde foregaa stødvis, d. v. s. alle fuldt kontinuerlige Metoder vilde være uanvendelige, trods eventuelle særlige Fordele m. H. t. Rentabiliteten. Lagerholdet muliggør altsaa i denne Henseende et friere Metodevalg. At Lagerholdet spiller en tilsvarende Rolle, naar en stærkere svingende Efterspørgsel (f. Eks. sæsonpræget) staar overfor fordelagtige kontinuerlige Metoder, er klart, og principielt det samme gør sig gældende, naar en (f. Eks. naturbundet) diskontinuerlig Produktionsmetode er fordelagtig i sig selv, men staar overfor en jævn Efterspørgsel. Lagerholdet er i det hele taget en Betingelse for Anvendeligheden af alle de Produktionsmetoder, der giver et andet Afkastningsforløb gennem Tiden end det, som netop svarer til Efterspørgselens Forløb. — De særlige Fordele ved Transport i større Partier gør Opsamlingen af Lagre fordelagtig i Tilfælde, hvor en stedlig Adskillelse mellem Produktion og Forbrug er at foretrække for en lokal Koncentration.

Vi har nu gennemgaaet de forskellige Kategorier af producerede materielle Goder, som falder indenfor det Realkapitalbegreb, vi foreløbig holder os til, og kan søge at formulere Konklusionen om Aarsagerne til Kapitalgenstandenes Dannelse mere generelt:

Under deres Bestræbelser for at opnaa den størst mulige Rentabilitet vil de enkelte Driftsherrer ledes ind paa at anvende Produktionsmetoder, som kræver Benyttelse af afledede Produktivydelse og følgelig forudsætter Fremstilling af producerede Komponenter. Nogle Driftsherrer vil ledes ind paa at fremstille de Realkapitalgenstande, som andre Driftsherrer efterspørger, og nogle Driftsherrer vil komme ind paa at fremstille og benytte den særlige Art af Kapitalgoder, som mest effektivt yder den Transporttjeneste, som Produktionen i snævrere Forstand kræver for at kunne benytte de fordelagtige Metoder, der forudsætter geografisk Spredning. Under Pres af Kravet om Tilpasning mellem Konsumenternes Efterspørgsel og Produktionsmetoderne, mellem Produktionsmetoderne indbyrdes og mellem Metoderne og de

naturgivne Produktionsvilkaar vil Driftsherrerne se deres Fordel i at opbygge Lagre i et vist Omfang. Aarsagen til Realkapitalens Dannelse er følgelig dens tekniske Funktionsevne i visse rentable Metoder og Komplexer af Metoder.

B. REALKAPITALEN OG PRODUKTIONENS VARIGHED

Det er umiddelbart indlysende, at hvis Produktionsprocessen ikke har nogen Varighed, hvis Produktionsresultatet foreligger i samme Nu, som de produktive Ydelser anvendes, vil man ikke paa noget Tidspunkt kunne paavise nogen Mellemform mellem de oprindelige Komponenter og de færdige Konsumgoder i Konsumenternes Besiddelse. Forekomsten af Realkapital overhovedet forudsætter med logisk Nødvendighed et Tidsforløb mellem Produktionens Paabegyndelse og dens Afslutning.

En mere konkret Erkendelse heraf naar man lettest for Lagerkapitalens Vedkommende, fordi selve Lageret er karakteriseret ved et Tidsforløb mellem de oplagrede Genstandes fysiske og kemiske Fuldendelse og deres Indtræden i nye aktive Kombinationer, henholdsvis deres Overgang til de endelige Forbrugere. Hvor langt dette Tidsrum skal være, varierer fra Genstand til Genstand og er bestemt af Forbrug, Produktionsmetoder og naturgivne Vilkaar. Det almenlydige er blot, at Lagerets Eksistens betyder en Tidsafstand mellem Anvendelsen af Produktivydelse og Afslutningen af Samfundets Produktionsproces.

Men ogsaa for de aktivt virkende Kapitalgenstandes Vedkommende kan man naa til en positiv Erkendelse af Tidsforløbets Nødvendighed. Afgivelsen af produktive Ydelser forløber gennem Tiden, og heraf følger for det første, at Kapitalgodet maa være under Dannelse en kortere eller længere Tid, og dernæst, at det maa være under Afnyttelse en vis Tid¹⁾.

Det er altsaa givet, at Benyttelsen af Realkapital i bestemte Produktionsmetoder eller i Tilknytning til bestemte Metoder maa give Produktionsprocessen en vis Varighed, d. v. s. at Metoder, der omfatter Brug af afledede Ydelser, er tidkrævende.

¹⁾ Der kunde muligvis her være Grund til at sondre mellem den Begrænsning af Kapitalgenstandens Levetid, der skyldes Forringelse paa Grund af Alder (»Tidens Tand«), og den, der skyldes Forringelse paa Grund af Brug. Da der imidlertid stadig ræsonneres under statiske Forudsætninger, bliver Sondringen uden Betydning, fordi den kalkulerede Brugstid under disse Forudsætninger altid vil blive den faktiske, og den omfatter begge Forringelsesårsager.

Man har hævdet og søgt at begrunde den Anskuelse, at en Forlængelse af Produktionens Varighed praktisk talt altid vil falde sammen med øget Produktværdi i Forhold til de anvendte Midler — med andre Ord, at afledede Ydelser altid skulde være mere produktive end de oprindelige Ydelser, hvorefter de kan afledes, og at de afledede Ydelsers Produktivitet vokser med de tilsvarende producerede Komponenters Tilblivelses- og Afnyttelsestid. Denne Opfattelse af Produktiviteten som en Funktion af Produktionsprocessens Varighed har ikke kunet staa for Kritik, og det er i Virkeligheden næppe forsvarligt at opfatte Sammenspillet mellem Produktivitet og Produktionstid¹⁾ anderledes end som ganske tilfældigt.

Hvis man imidlertid betragter Samfundsproduktionen paa et givet Tidspunkt og forudsætter den tekniske Videns Konstans, og saa spørger om, paa hvilken Maade det kan blive muligt at realisere Metoder med større Produktivitet end de hidtil anvendte, kommer Muligheden for en Forlængelse af Produktionsprocessens Varighed til at spille en afgørende Rolle, saaledes som det vil fremgaa af det følgende.

I Erhvervssamfundet maa det betragtes som et ubetinget Minus ved en Produktionsmetode, at den kræver Tid. Driftsherrerne maa normalt regne med at skulle udbetale Aflønningen til Sælgerne af Produktivydelse, saa snart de tager Ydelserne i Brug, og de kan først vente at faa Penge ind til disse Udbetalinger, naar de sælger det færdige Produkt. Selv om der i Praksis forekommer forskellige Modifikationer i disse Betingelser for Driftsherrernes Metodevalg, maa de dog principielt opfattes som knyttede til al tidkrævende Produktion. Vi skal derfor, indtil vi kommer til en nærmere Analyse af det reale Grundlag for disse erhvervsøkonomiske Produktionsvilkaar, forudsætte, at de gælder i deres fulde Skarphed: Sælgerne af Produktivydelse skal have deres Betaling, saa snart de præsterer deres Ydelser, og Produktet indbringer først Penge, naar det er færdigt.

Under disse Forudsætninger kan Driftsherrerne kun indlade sig paa en tidkrævende Produktion, hvis der, i hvert Fald midlertidigt, kan stilles Betalingsmidler til deres Raadighed ad anden Vej end over Varemarkedet, d. v. s. hvis de kan laane Penge. Denne Mulighed for at laane Penge er følgende en uomgængelig

¹⁾ For alle de mulige Kombinationer.

lig Betingelse for, at der kan dannes Realkapital i Produktionen, herunder Lagerholdet.

I alle de Tilfælde, hvor Driftsherrerne er interesserede i at benytte Metoder, hvori afledede Ydelser indgaar, maa de da efterspørge Raadighed over Betalingsmidler i en kortere eller længere Produktionstid. En Begrænsning af den Mængde Betalingsmidler, der er disponible til Udlaan, vil betyde, at visse Driftsherrer ikke faar deres Laanebegær dækket, eller ikke faar det dækket i fuldt Omfang. De tvinges da til at nøjes med mindre tidkrævende Produktionsmetoder, end de kunde tænke sig at realisere. Indenfor den Kreds af Metoder, som bliver tilbage at vælge imellem, vil de udsøge de mest rentable, og saa snart disse er taget i Brug, kan en Forøgelse af Rentabiliteten kun finde Sted, hvis man kan udstrække Produktionstiden yderligere (Forudsætning: den tekniske Videns Konstans). Det er paa ingen Maade givet, at Produktionstidens Forlængelse altid gør mere rentable Metoder tilgængelige; men det er givet, at hvis der overhovedet findes mere rentable Metoder end de faktisk anvendte, maa de søges blandt dem, der i Øjeblikket er udelukkede, fordi Produktionstiden er begrænset¹⁾.

Driftsherrernes Stræben efter den midlertidige Raadighed over Betalingsmidler, der kan gøre det muligt for dem at benytte rentable, men tidkrævende Produktionsmetoder, fører til Dannelsen af Laanrenten, der er en Pris paa midlertidig Raadighed over Betalingsmidler. Naar den enkelte Driftsherre er i Stand til at betale en saadan Pris, skyldes det en Rentabilitetsforskel mellem den Metode, han kan benytte, naar han kan laane, og den bedste af de Metoder, han maa nøjes med, naar han ikke kan laane, og hans Efterspørgselspris for Laan kan ikke overstige denne Forskel. Hvis derfor et bestemt Kapitalgode skal kunne produceres, maa »Produktiviteten« af de afledede Ydelser, det kan afgive, overstige de tilsvarende oprindelige Ydelsers »Produktivitet« med

¹⁾ Det maa bemærkes, at Udtrykket større Rentabilitet overalt er anvendt i Betydning af større »Bruttoavance«, saa at f. Eks. en Metode, der giver 120 Kr. Salgsverdi for 100 Kr. Udlæg altid er mere rentabel end en Metode, der med samme Udlæg giver 110 Kr. Salgsverdi, uanset Metodernes Varighed. At en mere langvarig Metode paa Grund af Renteudgiftens Afhængighed af Tidsforløbet vil have vanskeligere ved at bære en given Rentefod end en kortvarig Metode, betragtes her som et yderligere Moment ved Metodevalget foruden »Rentabiliteten«, jvf. det følgende.

mindst Renten af den samlede Aflønning til disse oprindelige Ydelser. En høj Laanerente vil helt udelukke visse afledede Ydelser fra Driftsherrernes Valg, og vil, da de enkelte Arter af afledede Ydelser m. H. t. Produktivitet maa følge de almindelige Produktionslove, stærkt begrænse det Omfang, i hvilket de øvrige afledede Ydelser kan anvendes med Fordel. Laanerenten bliver saaledes det med de øvrige Produktionsudgifter kommensurable Udtryk for de ulige Betingelser, under hvilke Driftsherrernes Valg mellem mere og mindre tidkrævende Metoder foregaar¹⁾.

Hvis Laanerenten forandres paa Grund af et ændret Udbud af midlertidig Raadighed over Betalingsmidler, kan det aabenbart ikke undgaa at paavirke Produktionstidens Varighed. Et Fald i Laanerenten betyder en Formindskelse af de Krav, der stilles til afledte Ydelsers Overlegenhed overfor tilsvarende oprindelige Ydelser og vil derfor gøre Fremstilling og Benyttelse af Kapitalgenstande fordelagtig i en Række Tilfælde, hvor de hidtil ikke har kunnet svare Regning. Selv om ikke alle Driftsherrer finder det rentabelt at øge deres Kapitalgodebenyttelse og derved Varigheden af deres specielle Produktionsproces, vil dog de øvrige Driftsherrers større Realkapitalfremstilling betyde en Forlængelse af hele Samfundets Produktionsproces. Antallet af de Kombinationer af oprindelige Produktivydelse, der direkte resulterer i Konsumgoder, indskrænkes til Fordel for de Kombinationer, hvis Resultat først gennem en efterfølgende Række af Kombinationer kan komme til at tjene Konsumformaal. Hvis derfor Samfundet som Helhed under den hidtil gældende Laanerente gennemsnitligt har maattet vente f. Eks. 6 Maaneder paa, at dets oprindelige Produktivydelse gav sig Udtryk i Konsumgoder, vil en Nedsættelse af Laanerenten f. Eks. forlænge denne Ventetid til 7 Maaneder. — En Forhøjelse af Laanerenten vil omvendt gennem en tilsvarende Mekanisme forkorte den samfundsmæssige Produktionstid.

C. KAPITALDISPOSITION

Det enkelte Menneskes økonomiske Virksomhed foregaar i den Hensigt at dække dets Behov. Disse Behov maa opfattes som løbende gennem Tiden, som en Behovsstrøm af vekslende Omfang og Sammensætning. Til Dækning af denne Behovsstrøm

¹⁾ Driftsherren vælger altsaa ikke mellem to Metoder med samme Produktværdi p og Udlæg henholdsvis a og b , men maa regne med Udlægene $a(1+r)^{n_1}$ og $b(1+r)^{n_2}$, hvor n_1 og n_2 angiver Metodernes Varighed.

kræves et løbende Forbrug og følgelig enten Raadighed over en Beholdning af Konsumgoder eller stadig Tilgang af saadanne Goder. I Erhvervssamfundet kan en stadig Tilgang af Konsumgoder kun skaffes ved løbende Pengeudgifter og en Beholdning kun ved Pengeudgifter én Gang for alle. Disse Udgifter dækkes af den Pengeindtægt, som fremskaffes ved Salg af produktive Ydelser, enten udaf en Beholdning eller efterhaanden som de afgives af de Komponenter, man raader over.

Individets økonomiske Virksomhed omfatter altsaa principielt seks Rækker af Begivenheder:

løbende Forbrug,

- Tilgang af Konsumgoder,
- Pengeudgifter,
- Pengeindtægter,
- Salg af Produktivydelse,
- Dannelse af Produktivydelse.

Man kan nu aabenbart forøge sine fremtidige Forbrugsmuligheder paa forskellige Maader: Opsamling af en Beholdning af Konsumgoder, hvormed maa ligestilles Anskaffelse af saadanne Konsumgoder, der successivt afgiver Behovsdækning — Forudbetaling for Konsumgoder til senere Levering — Forøgelse af Kassebeholdning, evt. Pengeudlaan — Salg (og Levering) af produktive Ydelser mod fremtidig Betaling — Opsamling af en Beholdning af disponible Produktivydelse, evt. Køb af Komponenter. Alle disse Handlemaader vil vi i det følgende kalde *individueel Kapitaldisposition*¹⁾.

Omvendt kan man mindske sine fremtidige Forbrugsmuligheder ved forskellige Handlinger: Forbrug af tidligere erhvervede Konsumgoder — Køb af Konsumgoder paa Kredit (f. Eks. Afbetaling). — Formindskelse af Kassebeholdninger, evt. Optagelse af Laan — Salg af produktive Ydelser mod Forudbetaling — Formindskelse af en Beholdning af Produktivydelse, evt. Salg af Komponenter. Disse Handlemaader skal i det følgende benævnes *negativ individuel Kapitaldisposition*.

¹⁾ Handlingen »Kapitaldisposition« maa ikke opfattes som en øjeblikkelig Begivenhed, men som forløbende gennem Tiden, saa at den først afsluttes, naar det udsatte Forbrug finder Sted (jvf. »Kreditydelse«, der ligeledes forløber gennem Tiden). Der kan derfor blive Tale om en Maaling af Kapitaldispositionen i et givet Øjeblik.

Det er uden videre klart, at en Mængde individuelle økonomiske Transaktioner kan omfatte en individuel Kapitaldisposition og en negativ individuel Kapitaldisposition, som afbalancerer hinanden m. H. t. de fremtidige Forbrugsmuligheder. Det skal blot paapeges, at selve det normale Kredsløb indenfor den individuelle »Økonomikreds« foregaar gennem saadanne Afbalanceringer. De fremtidige Forbrugsmuligheder paavirkes kun, hvis der kommer Uoverensstemmelser frem mellem Kredsløbets Yderpunkter, hvis man forbruger mere eller mindre end den løbende Tilgang af Produktivdelser tillader. Kun hvis man gennem en vis Periode indskrænker sit Forbrug under det, man kunde tillade sig uden »Statusforringelse«, udøver man (Netto-) Kapitaldisposition.

Saafermt det samlede Resultat af Enkeltpersonernes Handlinger er (Netto-) Kapitaldisposition¹⁾, forbruger Samfundet altsaa mindre, end dets Tilgang af Produktivdelser tillader det uden Statusforringelse. Dette kan give sig Udtryk paa forskellige Maader: a) Der kan opsamles Forraad af private Konsumgoder eller Penge, b) der kan dannes større Lagre af Konsumgoder eller Kapitalgoder, c) Produktivdelserne kan anvendes i tidkrævende Produktionsmetoder, d) der kan opsamles Lagre af disponible Produktivdelser (oprindelige). — De under b) og c) nævnte Udtryk for den samfundsmæssige Kapitaldisposition er aabenbart ensbetydende med en Forøgelse af Realkapitalen — hvorledes de under a) og d) nævnte Udslag forholder sig til Realkapitalen skal undersøges i det følgende.

D. REALKAPITAL OG KAPITALDISPOSITION

Vi kom i et tidligere Afsnit til det Resultat, at Realkapital kun kan dannes i Produktionen, saafremt Driftsherrerne kan laane Penge i Mellemtiden mellem de produktive Ydelsers Præstation og færdige Produkts Fremkomst. En saadan Laanemulighed foreligger nu aabenbart, naar den individuelle Kapitaldisposition tager Form af Opsamling af Kassebeholdninger, som Ejerne er villige til at laane ud. Denne bestemte Form for individuel Kapitaldisposition tilvejebringer altsaa Betingelser for Dannelsen af Realkapital.

Samme Virkning har den individuelle Kapitaldisposition, der fremtræder som Afgivelse af produktive Ydelser mod senere Be-

¹⁾ Saa at f. Eks. Udlaan ikke alle gaar til Konsumformaal.

taling, og den, der viser sig som Forudbetaling for Konsumvarer. Kapitaldisposition i disse Former skaber direkte Betingelser for tidkrævende Produktion og ophæver delvis eller helt det Laanebehov, der normalt er knyttet til tidkrævende Metoder.

Den Kapitaldisposition, der foregaar som Nettoforøgelse af de individuelle Kassebeholdninger uden Udlaan til Driftsherrerne, paavirker Mulighederne for Dannelse af Realkapital ad ganske specielle Veje. En Forøgelse af Kassebeholdningerne betyder nemlig en mindsket Pengestrøm til Konsumvaremarkedet, som breder sig gennem hele Produktionslivet og fremkalder et Prisfald paa de produktive Ydelser. Som Følge af dette Prisfald vil en allerede eksisterende »Laanefond« kunne slaa til for en større Forlængelse af Produktionstiden end hidtil. Der sker en absolut Formindskelse af Forskellen mellem tidkrævende og ikke tidkrævende Metoders Produktivitet, maalt i Penge, og Laanerenten maa derfor sættes ned, hvis alle Udlaansmidler skal kunne anbringes. Rentenedsættelsen betyder størst Lettelse for de Produktionsmetoder, der er særlig tidkrævende, og der maa følgelig indtræde en Omlægning af Produktionen i Retning af saadanne Metoder, og for en saadan Omlægning skaber Laanemidlernes større »Købekraft« Muligheder.

Den individuelle Kapitaldisposition, der fremtræder som Opsamling af private Forraad af Konsumgoder, skaber ikke Muligheder for en Forøgelse af Realkapitalen, hvis vi fastholder vor hidtidige Definition af dette Begreb. Men er der i Virkeligheden nogen Grund til at skelne mellem Konsumgoder i og udenfor de endelige Forbrugeres Besiddelse? Hvilken Forskel er der paa den tekniske Funktion, som Konsumgoderne udøver før og efter Besiddelsesovergangen?

Som det vil erindres, udøver Konsumgodelagrene den Funktion at frigøre Driftsherrernes Metodevalg fra Kravet om en fuldstændig tidlig og lokal Tilpasning til de endelige Forbrugeres Efterspørgsel. Fra de enkelte Driftsherrers Synspunkt maa denne Efterspørgsel opfattes som en yderste Grund til deres Dispositioner. Men fra et samfundsøkonomisk Synspunkt kan kun selve det endelige Forbrug opfattes som en saadan yderste Bestemmelsesgrund. Det enkelte Individ kan vælge at lade sine Indkøb af Konsumgoder falde ganske nøje sammen med sit Forbrug, saa at der ikke dannes nogen privat Beholdning af Konsumgoder, men i visse Tilfælde kan han opnaa en Besparelse i Penge og som oftest en Besparelse i Arbejde (= Indtægtsmulighed) ved at købe

sine Konsumvarer i lidt større Partier ad Gangen. Kan han opnaa en Pengebesparelse, er det Udtryk for, at større Indkøb muliggør Anvendelsen af billigere Metoder i den forudgaaende Produktion — d. v. s. mere rentable Metoder. (Det erindres, at Detailhandelen maa medregnes til Produktionen). Strengt taget maa ogsaa Forbrugerens egne Arbejdsbesparelser opfattes som Udtryk for mere rentable Produktionsmetoder; thi Produktionen er først afsluttet, naar Forbruget begynder. De private Konsumgodelagre kan altsaa opfattes som Midlet til at frigøre Metodevalget i Produktionen fra Forbrugets Rytme, d. v. s. de udøver en Funktion, som er ganske identisk med den, der udøves af de usolgte Konsumgodelagre og Kapitalgodelagrene. Som eneste Grund til at holde de private Konsumgodelagre udenfor Realkapitalbegrebet staar da Ejendomsforholdet til dem. Denne Grund kan ikke være tilstrækkelig for en samfundsøkonomisk Begrebsafgrænsning, og vi maa da komme til en Definition, der lader Realkapitalen omfatte alle producerede materielle Goder.

Den individuelle Kapitaldisposition kan endelig tage Form af en Oplagring af Produktivydelse. Saafremt denne Oplagring finder Sted gennem Fremstilling af nye producerede Komponenter, kan dens Evne til at muliggøre Dannelse af Realkapital naturligvis ikke betvivles. Forholdet er mere uklart, naar Oplagringen finder Sted i selve den Komponent, der afgiver Ydelserne.

Man er her naaet til et Punkt, hvor det er nødvendigt at sondre mellem selve Afgivelsen af de produktive Ydelser og Benyttelsen af dem. Visse Komponenter, som f. Eks. Raastoflejer, afgiver overhovedet kun Ydelser, naar de benyttes. Andre Komponenter, f. Eks. en Byggegrund, afgiver derimod stadig deres Ydelse (in casu Pladsydelsen), hvad enten de benyttes eller ej. Hvis Byggegrunden ikke anvendes, gaar de efterhaanden afløbende Ydelser tabt, og Grundens fremtidige Ydeevne øges ikke derved. Endelig er der Komponenter, som f. Eks. Landbrugsjorden og den menneskelige Arbejdskraft, hvis Ydelser delvis gaar tabt, hvis de ikke benyttes, men ogsaa kun delvis, idet Ikke-Benyttelsen medfører en øget fremtidig Ydeevne¹⁾. Denne sidste Type af Komponenter er de eneste, i hvilke en Oplagring af produktive Ydelser i selve Komponenten kan finde Sted.

¹⁾ Jvf. dog den tvungne Lediggangs (Arbejdsløshedens) nedbrydende Virkninger.

Kan man nu hævde, at den særlige Form for individuel Kapitaldisposition, der bestaar i en saadan Oplagring af produktive Ydelser, betinger Dannelsen af Realkapital? Det kan man givetvis ikke, hvis man vil fastholde, at kun producerede materielle Goder er Realkapital. Skulde en saadan fuldstændig Parallelisering af Mulighederne for Dannelse af Realkapital og den individuelle Kapitaldisposition kunne foretages, maatte man udvide Realkapitalbegrebet til ogsaa at omfatte den gennem Hvilten skabte øgede Ydeevne i Komponenterne. Selv om man ved en Sammenligning mellem Aarsagerne til Fremstilling af Realkapital og Motiverne til en saadan Forøgelse af Komponenternes Ydeevne maa komme til det Resultat, at Hvilteperiodens Formaals er at opnaa mere effektive Ydelser i Fremtiden, vilde det næppe være muligt at opnaa Tilslutning til den Udvidelse af Realkapitalbegrebet, som maatte være Konsekvensen af denne Aarsagernes Lighed. Man maa vist nøjes med at paapege, at Realkapitalbegrebet her ikke omfatter alt det, det efter sit Hovedindhold logisk set burde omfatte.

Man har undertiden været tilbøjelig til at ligestille Uddannelse af Arbejdskraft med Dannelse af Realkapital. Muligvis vil det engang ad den Vej blive muligt at opnaa det hidtidige Realkapitalbegrebs Sprængning, saa at Vejen bliver banet til Optagelse ikke blot af en kvalitativt højere Ydeevne, men ogsaa af en kvantitativt højere Arbejdsevne, begge opnaaet gennem Arbejdsydernes Unddragelse fra produktive Kombinationer. Men, som sagt, foreløbig kan man vist ikke rokke saa stærkt ved det tilvante Realkapitalbegreb.

Man maa da naa til det Resultat, at alle Former for individuel Kapitaldisposition, bortset fra Oplagring af produktive Ydelser i selve de ydende Komponenter, giver Mulighed for Dannelsen af Realkapital. Kort udtrykt er Forholdet mellem Realkapital og Kapitaldisposition da dette: Realkapitalen fremkommer paa Grund af dens tekniske Funktionsevne; da den imidlertid kun kan fremkomme og eksistere i tidkrævende Produktionsprocesser, gælder der visse Betingelser for dens Dannelse; disse Betingelser foreligger, naar der udøves individuel Kapitaldisposition (dog altsaa med en enkelt Undtagelse).

(Det skal indrømmes, at det strengt taget er uvidenskabeligt at sondre mellem Aarsagen og Betingelsen for Realkapi-

talens Dannelse. Naar denne Sondring alligevel opretholdes her, skyldes det Ønsket om saa vidt muligt at markere den tekniske Funktionsevne som den Side af Aarsagssammenhængen, der har nærmest Tilknytning til Produktionens Formaal: Frembringelse af Forbrugsgoder).

E. PRODUKTIVITETSSPØRGSMAALET

Der har i Tidernes Løb været ofret en Del Opmærksomhed paa det Spørgsmaal, om Kapitalen besad nogen særlig Produktivitet. Det er vel særlig den politiske Strid om Rentens Berettigelse eller Ikke-Berettigelse, der har forlenet Produktivitetsspørgsmaalet med saa stor Interesse. I Overensstemmelse med de i denne Drøftelse anlagte Synspunkter maa Spørgsmaalet besvares saaledes:

De oprindelige Produktiviteter omformes kun til afledede Ydelser, fordi der ad denne Vej opnaas en større Produktivitet. Naar denne Omformning standses, før der gennem de almindelige Produktionsloves Virken er tilvejebragt Lighed mellem afledede og oprindelige Ydelsers Grænseproduktivitet, skyldes det, at en for Omformningen nødvendig Faktor (Kapitaldispositionen) kun forekommer i begrænset Omfang. Paa det Punkt, hvor Omformningen standses af denne Faktors Knapthed, bestaar der endnu en forskellig Grænseproduktivitet for afledede og tilsvarende oprindelige Ydelser. For at kunne udnytte den højere Produktivitet hos de afledede Ydelser byder Driftsherrerne en Pris for den knappe Omformningsfaktor, en Pris, hvis Højde gennem Konkurrencen bringes til at falde sammen med Forskellen i Grænseproduktivitet.

Hvis man opfatter Produktivitet som noget rent teknisk, kan man kun komme til det Resultat, at den specielle Metode, som de afledede Ydelser repræsenterer, maa være ansvarlig for Produktivitetsforskellen, at det altsaa er Metoden, der er produktiv. Da imidlertid Metoden kun kan realiseres under Forudsætning af en bestemt økonomisk Handlemaade, er det fra et økonomisk Synspunkt denne Handlemaade, Kapitaldispositionen, der er produktiv. Den enkelte afledede Ydelse har efter denne Opfattelsesmaade en Produktivitet af dobbelt Karakter: dels en Produktivitet, som er overført i uforandret Størrelse fra de oprindelige Ydelser, og dels en særlig »Kapitalproduktivitet«.

F. KREDITTEN

Ved Kredit maa forstaas midlertidig Raadighed over fremmed Købeevne. Denne fremmede Købeevne kan enten fremtræde i uspecificeret Form, som Raadighed over Betalingsmidler, eller den kan være specificeret, som den særlige Evne til midlertidigt uden Betaling at raade over en bestemt Vare, som Varens Sælger kan tillægge dens Køber. Den specificerede Kredit, Venten paa Betaling for præsterede Ydelser, maa aabenbart altid være en Form for individuel Kapitaldisposition.

Saafremt Udlaan af Betalingsmidler kun finder Sted af Beholdninger, der er opsparede af tidligere Erhvervsindkomst, maa ogsaa denne Art Kreditydelse opfattes som Udtryk for individuel Kapitaldisposition.

Sondringen mellem Kreditydelse og Kapitaldisposition beror under saadanne Forhold kun paa, at Driftsherrer ikke forekommer i den rene Form, som en streng økonomisk Analyse maa udskille af de faktiske Driftsherrers brogede Mangfoldighed af Funktioner. Det faktiske Samfunds Driftsherrer er selv i Stand til paa forskellige Maader at udøve Kapitaldisposition, saa at Behovet for fremmed Kapitaldisposition, d. v. s. Kredit, væsentlig indskrænkes. Grænsen mellem Kreditydelse og individuel Kapitaldisposition iøvrigt er da af rent tilfældig Karakter og uden større Interesse for Forholdet mellem Realkapital og Kapitaldisposition.

Ganske anderledes ligger Sagen, hvis man erkender, at Udlaan kan ske ikke blot af opsparede Beholdninger, men ogsaa paa Grundlag af Bankernes kreditskabende Evne. Denne Evne beror i sidste Instans paa Bankernes Evne til at skabe Betalingsmidler ud over de allerede eksisterende, saa at de kan overlade andre midlertidig Raadighed over flere Betalingsmidler, end de selv har modtaget midlertidig Raadighed over.

De Udlaan, som finder Sted paa Grundlag af de nyskabte Betalingsmidler, kan ikke opfattes som Udtryk for nogen individuel Kapitaldisposition; thi de skyldes ikke Handlinger, hvorved nogen Enkeltperson bevidst forøger sine fremtidige Forbrugsmuligheder paa Bekostning af nutidigt Forbrug. Ikke destomindre kan disse Udlaan medføre, eller rettere betinge, forøget Dannelese af Realkapital.

For at dette skal ske, er det ikke nødvendigt, at Samfundet raader over ubenyttede Komponenter. Tager man sit Udgangspunkt i en Ligevægtstilstand, maa Bankerne nedsætte Laaneren ten for at faa de øgede Laanemidler placeret, og dette vil, som

tidligere nævnt, begunstige de Produktionsmetoder, som kræver forholdsvis mest Tid, d. v. s. benytter forholdsvis mest Realkapital. Hvis der overhovedet foreligger Muligheder for en øget Rentabilitet gennem større Benyttelse af afledede Ydelser, vil Kredit-skabelsen øge Realkapitalen.

Herigennem øges aabenbart Samfundets fremtidige Forbrugsmuligheder, taget under ét. Da ingen Enkeltperson er i Stand til at øge sine fremtidige Forbrugsmuligheder uden at begrænse sit nutidige Forbrug, maa man paa Forhaand vente, at ogsaa hele Samfundets løbende Forbrug maa indskrænkes. At det maa finde Sted, fremgaar klart deraf, at Produktionstidens Forlængelse er ensbetydende med, at Tilgangen af Konsumvarer maa formindskes en Tid, fordi de Produktivydelse, der før resulterede i Konsumgoder efter f. Eks. 6 Maaneders Forløb, nu først giver et saadant Resultat efter f. Eks. 7 Maaneder. Paa hvilken Maade denne Forbrugsindskrænkning realiseres, og hvorledes dens Byrder fordeles, skal ikke beskrives her.

G. RESUMÉ

Det samlede Resultat af de foregaaende Afsnits Drøftelser kan i Hovedtrækkene gengives saaledes:

Realkapitalen fremkommer, fordi den har en bestemt teknisk Funktionsevne i visse rentable Metoder og Komplekser af Metoder. Den har imidlertid den Biegenskab at gøre disse Metoder tidkrævende, saa at de kun kan benyttes, saa fremt der udøves samfundsmæssig Kapitaldisposition (midlertidig Forbrugsindskrænkning). Denne samfundsmæssige Kapitaldisposition kan enten fremkomme gennem individuel Kapitaldisposition (d. v. s. bevidst individuel Omplacering af Forbrugsmulighederne fra Nutid til Fremtid), eller den kan fremkomme gennem Nyskabelse af de Betalingsmidler, som Driftsherrerne efterspørger, d. v. s. Kreditskabelse.

JØDERNE I DANMARK OMKRING 1931

AF H. COLDING JØRGENSEN

DE sidste Aar har bragt særlig Røre om Jødespørgsmaalet, og til Belysning af Jødernes nuværende Stilling i Danmark er foretaget den følgende befolkningsstatistiske Undersøgelse.

Ved tidligere Undersøgelser over dette Spørgsmaal, her i Landet navnlig de, der er foretaget af Kontorchef *Cordt Trap*, har selve Udgangspunktet været de Oplysninger, der fremgik af Folketællingerne. Skemaerne indeholdt en Rubrik angaaende hvilket Trossamfund, de enkelte Personer tilhørte, og det var derfor ret let at udskille de Personer, der paa det paagældende Tidspunkt tilhørte det mosaiske Trossamfund. Samtidig havde man en let Adgang til alle de nødvendige Oplysninger om Alder, Fødested, Erhverv m. m.

Ved Folketællingen 1930 fandtes derimod ikke Rubrikken »Trossamfund« paa Spørgeskemaerne, og det var derfor ikke muligt at skaffe en tilsvarende let tilgængelig Oversigt over de nuværende Medlemmer af det jødiske Samfund. Den første Opgave blev derfor Fremstillingen af et Kartotek over alle Jøder i Danmark, og for at faa dette saa fuldstændigt som muligt, er man gaaet frem ad forskellige Veje. Udgangspunktet er navnlig taget fra følgende Kilder: 1) De Skattelister, som det mosaiske Trossamfund fører hvert Aar, indeholdende Navne paa alle Jøder, der svarer Skat til Samfundet; 2) Lister over de Personer, der i de senere Aar har faaet Understøttelse gennem Samfundets forskellige Hjælpefond; 3) Lister over Børnene i de jødiske Dreng- og Pigeskoler; 4) Kartoteket over de jødiske Børn, der gaar i københavnske Kommuneskoler; 5) Andre Kilder, særlig Fortegnelsen over de Personer, der tidligere har været Medlemmer af Trossamfundet, og 6) Udskrift af Folketællingen 1921 omfattende alle Jøder i Danmark 1921.

Udfra disse forskellige Kilder har man i første Omgang fremstillet et Kartotek over de Personer, man paa denne Maade har

fundet, og derfra har man ved at gaa tilbage til Folketællings-skemaerne 1930 og gennem Folkeregistret ogsaa optaget i Kartoteket alle de Jøder, der fandtes i de Husstande, man herved kom i Forbindelse med. Derefter foretoges en kritisk Gennemgang af dette Kartotek, hvorved man navnlig har udskudt en Del Personer, især Børn, om hvilke det har kunnet oplyses, at de har skiftet Trossamfund.

Slutresultatet blev, at der i Hovedstaden (København, Frederiksberg og Gentofte) i 1931 skulde findes et Antal Jøder paa 5.635 mod 5.482 i 1921.

Selvom nogle Personer ved denne Fremgangsmaade maaske er undgaaet os, tyder alt dog paa, at Antallet i det store og hele er rigtigt. Ganske vist har der siden 1921 utvivlsomt fundet Indvandring Sted her til Landet, navnlig i de første Aar; de i de senere Aar stærkt skærpede Regler for Opnaaelse af Opholdstilladelse har sikkert medført, at Antallet af Indvandrede efterhaanden er blevet forsvindende. Da Fødselshyppigheden ogsaa i Jødebefolkningen har haft et kraftigt Fald, ligesom i den øvrige Befolkning, jfr. det følgende, samtidig med at Antallet af døde i den jødiske Befolkning er forholdsvis stort paa Grund af den særlige Aldersfordeling i 1921 med relativt mange i de ældre Aldersklasser, saaledes som det fremgik af Folketællingen, tør man gaa ud fra, at den fundne Tilvækst paa ca. 250 i Antallet af Jøder nogenlunde svarer til Virkeligheden, og i alle Tilfælde kan vort Materiale anses for fuldt ud repræsentativt til den videre Undersøgelse.

Antallet af Jøder udenfor Hovedstaden har aldrig været betydeligt, og gennem de senere Opgørelser har det stadig vist stærkt Fald. Ifølge Folketællingen 1921 var der opført 465 Jøder udenfor Hovedstaden; men dels var en stor Del af disse saakaldte »Nazaræere«, altsaa ikke egentlige Jøder, og dels er Tendensen fra tidligere med stærk Vandring til Hovedstaden fortsat i det forløbne Tiaar, saaledes at der i det nævnte Kartotek kun er medtaget ca. 150 Jøder udenfor Hovedstaden; man har heller ikke villet ofre det uforholdsmæssigt store Arbejde paa at finde de enkelte meget spredt boende Personer, der eventuelt mangler i dette Tal, da Antallet i Sammenligning med de i Hovedstaden boende er betydningsløst.

Ved Hjælp af dette Kartotek indeholdende alle de Individualoplysninger, det har været muligt at fremskaffe, kan udledes de i det følgende meddelte Resultater.

Aldersforskellen fremgaar af følgende Tabel for de vigtigste Aldersgrupper særskilt for Mænd og Kvinder.

Alder	Mænd	Kvinder	Ialt
Under 15 Aar	692	685	1.377
15—20 Aar.....	315	304	619
20—60 »	1.533	1.660	3.193
60 Aar og derover...	258	334	592
Tilsammen ...	2.798	2.983	5.781

Antallet af Mænd udgør 48,4 pCt. af det samlede Antal, hvilket svarer ret nøje til de 48,9 pCt. for hele Danmarks Befolkning.

Sammenligner man Jødernes Aldersfordeling med den Fordeling, hele Danmarks Befolkning udviser, vil det ses, at der ikke er større Forskelligheder at paavise; dog er Barneaarene (under 15 Aar) lidt mindre repræsenteret hos Jøderne nu i Modsætning til det, der fremgik af Folketællingen 1921, hvor Barneaarene var lidt stærkere repræsenteret. Det store Fald i Fødselshyppigheden, som er konstateret for hele Befolkningen, synes her at være særlig kraftig, jfr. følgende Oversigt over Fødslerne blandt Jøderne i Aarene omkring 1921 og 1931.

Antal Fødsler.

1920.....	116	1930.....	53
1921.....	125	1931.....	43
1922.....	93	1932.....	57

I Uddannelsesaarene (15—20 Aar) er der forholdsvis mange Jøder, nemlig 10,7 pCt. mod hele Befolkningens 9,2 pCt., overensstemmende med det større Antal Børn for ti Aar siden. De produktive Aldersklasser (20—60 Aar) er ogsaa lidt stærkere repræsenteret end i hele Befolkningen (55,3 pCt. mod 52,5 pCt.), derimod er der nu lidt færre gamle (10,2 pCt. mod 10,8 pCt.).

Naar man tager i Betragtning, at de danske Jøder er sammensat af to ret forskellige Bestanddele, nemlig de Jøder, der er født her i Landet, og de indvandrede, mest russiske Jøder, hvor tidligere Undersøgelser har vist, at de danske Jøder havde en Alderssammensætning, der viste mange i de ældre Aldre og ret faa i de yngste, medens Forholdet var lige omvendt blandt de russiske Jøder, er det bemærkelsesværdigt, at man faar en saa god Overensstemmelse mellem Jødernes Aldersfordeling og hele Befolkningens.

Fordelingen efter ægteskabelig Stilling fremgaar af følgende Tabel:

	Mænd	Kvinder
Ugifte.....	1.518	1.573
Gifte	1.171	1.106
Enkestand	71	255
Separeret og fraskilt.....	38	49
Ialt	2.798	2.983

Ogsaa paa dette Punkt viser en Sammenligning med hele Befolkningen, at Jøderne ikke indtager nogen Særstilling.

Antallet af gifte Mænd er noget større end gifte Kvinder; det illustrerer den almindelige Erfaring, at det mere er Mændene end Kvinderne, der indgaar blandede Ægteskaber, jfr. Ægteskabsstatistikken, der eksempelvís for Aarene 1916—20 viser, at 85 Mænd giftede sig med ikke-jødiske Kvinder, medens kun 63 Kvinder giftede sig med ikke-jødiske Mænd. Forholdsvis faa Mænd lever i Enkestand, nemlig kun 2,5 pCt. mod 3,5 pCt. i hele Befolkningen; dette tyder paa, at mange jødiske Enkemænd paany indgaar Ægteskab. Ved en Detailundersøgelse, hvor ogsaa Alderen tages i Betragtning, viser det sig, at Jøddinderne er forholdsvis tidligt gift; overensstemmende med dette er der relativt mange jødiske Enker, 8,6 pCt. mod hele Befolkningens 7,0 pCt.

Der er endvidere foretaget en Undersøgelse over Fordelingen efter Fødested.

Fødested	Mænd	Kvinder	Ialt
Hovedstaden	1.655	1.759	3.414
Øvrige Danmark	160	241	401
Ialt hjemmefødte	1.815	2.000	3.815
Sverige.....	52	98	150
Tyskland	72	105	177
Letland	67	59	126
Litauen	41	38	79
Polen	245	199	444
Rusland	358	350	708
Øvrige Udland.....	73	84	157
Ialt fremmedfødte ...	908	933	1.841
Uoplyst Fødested....	75	50	125
Samtlige.....	2.798	2.983	5.781

De $\frac{2}{3}$ af samtlige Jøder er saaledes født i Danmark, og den overvejende Del af Resten er fra Rusland og Randstaterne.

I Forbindelse med Fødestedet har det Interesse at se paa de Oplysninger, der har kunnet fremskaffes angaaende Jødernes Statsborgerforhold.

Statsborgerret	Mænd	Kvinder	Ialt	Heraf født i Danmark
Danmark	1.928	2.111	4.039	3.098
Sverige	30	42	72	13
Tyskland	54	32	86	15
Letland	39	37	76	23
Litauen	28	36	64	25
Polen	209	208	417	174
Rusland	278	311	589	225
Øvrige	61	48	109	27
Uoplyst	171	158	329	215
Tilsammen..	2.798	2.983	5.781	3.815

Op mod $\frac{3}{4}$ af samtlige her i Landet boende Jøder har saaledes dansk Statsborgerret. Sammenlignes Oversigterne over Fødested og Statsborgerforhold, viser det sig, at Antallet af indvandrede Jøder er 1966, og af disse har 941 opnaaet dansk Indfødsret, altsaa omtrent Halvdelen.

Af den sidste Kolonne i Tabellen fremgaar det, at der findes 717 Personer, der er født i Danmark, men ikke har opnaaet dansk Indfødsret; dette er praktisk taget allesammen Børn, der, hvis de bliver her i Landet, med Tiden næsten automatisk vil blive danske Statsborgere.

Hvis man til de udenfor Danmark fødte knap 2.000 Personer lægger de 700 Børn, der her i Landet er født af Jøder, der ikke har dansk Statsborgerret, faas 2.700, som maa være et Minimumstal for, hvor stor en Andel de indvandrede Jøder udgør. Naar hertil lægges de Børn, som er født her i Landet af indvandrede Jøder, der har opnaaet dansk Indfødsret, kommer man sikkert et Stykke over de 3.000 Jøder, der i 1921 ikke kunde henregnes til danske Jøder. Da det gamle jødiske Samfund som tidligere nævnt i 1921 bestod af forholdsvis mange gamle, og de indvandrede Jøder af forholdsvis mange unge, skulde dette jo ogsaa have medført, at det gamle jødiske Samfund nu ikke udgør en saa stor Andel som tidligere.

Fordelingen efter Forsørgerstilling fremgaar af følgende Tabel:

	Mænd	Kvinder
Forsørgere	1.878	882
Giftede Kvinder	—	1.106
Delvis forsørgede.....	159	174
Helt forsørgede	761	821
Ialt.....	2.798	2.983

og procentvis:

	Jøderne		Hele Befolkningen	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Forsørgere	67.1	29.6	70.3	34.4
Giftede Kvinder	—	37.1	—	38.4
Delvis forsørgede	5.7	5.8	2.0	0.8
Helt forsørgede	27.2	27.5	27.7	26.4
Ialt	100.0	100.0	100.0	100.0

I den jødiske Befolkning er der forholdsvis færre Forsørgere end i hele Befolkningen, men næsten samme Andel helt forsørgede Personer. Derimod har Jøderne mange flere delvis forsørgede Personer, fortrinsvis Personer under Uddannelse, der kun til Dels kan klare sig selv; dette stemmer overens med det tidligere paaviste store Antal i Aldersklassen 15—20 Aar.

Det Punkt, man i Almindelighed interesserer sig mest for, er Jødernes Fordeling efter Erhverv og Indtægt. I den følgende Tabel er opgjort, hvorledes Forsørgerne fordeler sig efter de vigtigste Erhvervshovedgrupper.

	Mænd	Kvinder	Ialt
Landbrug, Skovbrug, Fiskeri	3	1	4
Haandværk og Industri	819	163	982
Handel og Pengeomsætning	696	182	878
Transport og Kommission	17	3	20
Immaterielle Erhverv	244	68	312
Husgerning m. m.	15	46	61
Personer ude af Erhverv	46	341	387
Uangivne	38	78	116
Ialt	1.878	882	2.760

og procentvis:

	Jøderne		Hovedstaden	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Landbrug, Skovbrug, Fiskeri	0.2	0.1	1.3	0.1
Haandværk og Industri	43.6	18.5	44.4	18.7
Handel og Pengeomsætning	37.1	20.6	21.3	16.8
Transport og Kommission ..	0.9	0.3	11.1	1.8
Immaterielle Erhverv	13.0	7.7	11.6	9.9
Husgerning m. m.	0.8	5.2	1.2	26.8
Personer ude af Erhverv ...	2.4	38.7	7.4	23.5
Uangivne	2.0	8.9	1.7	2.4
Ialt	100.0	100.0	100.0	100.0

Som det var at vente, har Jøderne en ganske anden Erhvervsfordeling end hele Befolkningen, eksempelvis findes kun ganske

enkelte Jøder i Hovedgruppen Landbrug, hvor over $\frac{1}{3}$ af samtlige Mænd i Danmark er beskæftiget. Dette stemmer fuldt overens med, at Jøderne saa godt som alle lever i Hovedstaden, og det vil derfor være mere interessant at foretage en Sammenligning mellem den Erhvervsfordeling, som Jøderne har, og den, der findes i Hovedstaden, som gjort i ovenstaaende Tabel.

Ved Haandværk og Industri er der beskæftiget omtrent 44 pCt. af alle jødiske Mænd, altsaa samme Procentdel som af Hovedstadsbefolkningen, men ved Handel og Pengeomsætning, hvor $\frac{1}{6}$ af Hovedstadens Mænd virker, findes mere end hver tredje Jøde. I Hovedgruppen Transport- og Kommissionsvirksomhed findes saa godt som ingen Jøder; Gruppen bestaar navnlig af Tjenestemænd ved Jernbane-, Post-, Telegraf- og Telefonvæsen og beskæftiger hver tiende Forsørger i hele Hovedstaden, men kun en af hver Hundrede Jøder.

Ved immateriel Virksomhed træffes nogenlunde samme Andel af Jøderne som af Hovedstadens Befolkning, godt $\frac{1}{10}$ af alle Forsørgere. Derimod er der en betydelig Afvigelse fra det normale i Gruppen Husgerning; i denne er i Hovedstaden mere end en Fjerdedel af de kvindelige Forsørgere beskæftiget som Husassistenter, Husbestyrerinder, Rengøringskoner m. m., men kun 5 pCt. af de jødiske selvforsørgende Kvinder beskæftiges ved disse Fag. Til Gengæld er der en meget stor Andel af de jødiske Kvinder i Gruppen: Ude af Erhverv, d. v. s. Personer, navnlig Enker, der lever af Renteindtægter, Pensionister, Understøttede m. m., nemlig 38,7 pCt. mod Hovedstadens 23,5 pCt.

I den følgende Oversigt over Forsørgerne er disse opført særskilt for nogle vigtigere Erhverv.

Haandværk og Industri:	Mænd	Kvinder	Tilsammen
1) Hovedpersoner:			
Næringsmiddelindustri	13	1	14
Tekstil- og Beklædningsindustri	132	5	137
Læderindustri	39	—	39
Byggefag	18	1	19
Sten- og Metalindustri	34	—	34
Papirindustri	12	3	15
Raadgivende Ingeniør	31	1	32
Øvrige	45	—	45
Hovedpersoner ialt	324	11	335
2) Funktionærer ialt	24	6	30

3) Svende og Arbejdere:	Mænd	Kvinder	Tilsammen
Næringsmiddelindustri	16	—	16
Tekstil- og Beklædningsindustri	321	137	458
Læderindustri	39	—	39
Byggefag	28	—	28
Sten- og Metalindustri	33	3	36
Papirindustri	8	6	14
Øvrige	26	—	26
Arbejdere ialt	471	146	617
Ialt Haandværk og Industri ..	819	163	982
Handel og Pengeomsætning:			
1) Hovedpersoner:			
Grosserere	309	6	315
Detailhandlere	75	18	93
Bank, Forsikring, Veksellerer	36	1	37
Øvrige	2	1	3
Hovedpersoner ialt	422	26	448
2) Funktionærer ialt	245	151	396
3) Hjælpepersonale ialt	29	5	34
Ialt Handel og Pengeomsætning	696	182	878
Immateriel Virksomhed:			
Stats- og kommunal Administration ..	36	2	38
Kirkelig Virksomhed	8	—	8
Undervisning	27	25	52
Sundhedsvæsen	32	7	39
Kunst og Videnskab	53	22	75
Studerende	34	4	38
Sagførere og Revision	52	1	53
Andet Personale	2	7	9
Ialt	244	68	312
Landbrug	3	1	4
Transport og Kommission	17	3	20
Husgerning, Portner m. m.	15	46	61
Kapitalister og Pensionister	34	232	266
Understøttede	12	109	121
Uangivne	38	78	116
Samtlige Forsørgere	1.878	882	2.760

I de tre aktive Erhvervsgrupper, der her betyder noget: 1) Haandværk m. m., 2) Handel m. m. og 3) Immaterielle Erhverv, kan til Oversigt anføres følgende Fordeling af Mændene paa sociale Grupper:

	Haandværk m. m.	Handel m. m.	Immaterielle Erhverv
Hovedpersoner	324	422	193
Funktionærer	24	245	16
Arbejdere	471	29	1
Tilsammen ..	819	696	210

Og til Sammenligning en procentvis Fordeling:

	Haandværk m. m.		Handel m. m.		Immaterielle Erhverv	
	Jøder pCt.	Hovedst. pCt.	Jøder pCt.	Hovedst. pCt.	Jøder pCt.	Hovedst. pCt.
Hovedpersoner ...	39.6	13.8	60.6	30.1	91.9	53.5
Funktionærer	2.9	10.7	35.2	44.8	7.6	25.8
Arbejdere	57.5	75.5	4.2	25.1	0.5	20.7
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Denne Tabel synes at vise en meget stor Forskel mellem det jødiske Samfunds og Hovedstadsbefolkningens erhvervsmæssige Sammensætning. En langt større Del af Jøderne er Hovedpersoner, nemlig ved Haandværk og Industri 40 pCt. mod 14 pCt., ved Handel 61 pCt. mod 30 pCt. og ved Immaterielle Erhverv 92 pCt. mod 54 pCt. Som den følgende Undersøgelse over Indtægternes Størrelse viser, er det dog særlig de mange Smaa mestre, der vejer stærkt til blandt Hovedpersonerne. I Funktionærklassen er der derimod en Del færre Jøder, men navnlig er der faa i Arbejderklassen; kun ved Haandværk finder vi et nogenlunde stort Antal, men praktisk taget ingen i de øvrige Erhvervsgrupper. En detailleret Tabel over de enkelte Erhverv viser, at det især er de Arbejdergrupper, der i Almindelighed kaldes Hjælpepersonale: Bude, Chauffører, Fyrbødere m. m., i hvilke der slet ingen Jøder findes.

Ved en Gennemgang af de enkelte Erhverv ses det, at der er visse Fag, der har et meget betydeligt Antal Udøvere, her navnlig indenfor Tekstil-, Beklædnings- og Læderindustrien. Der er ikke mindre end 102 jødiske Skrædermestre og 30 Skomagermestre, og herudover en Del Hattemagere, Guldsmede og Buntmagere. Arbejderklassen er repræsenteret i de tilsvarende Erhverv som Mestrene, og her er langt det største Antal ogsaa Skrædersvende, nemlig 307 Mænd. Skræderfaget under eet beskæftiger saaledes ialt 409 af samtlige 1.878 mandlige Forsørgere, altsaa mere end hver femte. Dette kan næppe være en Tilfældighed, men maa sikkert skyldes naturlige Anlæg. Til Sammenligning tjener, at der i Hovedstaden som Helhed kun er 1,5 pCt. af de mandlige Forsørgere ved Skræderfaget. Udtrykt paa anden Maade er hver tiende af Hovedstadens Skrædere Jøde.

Ved Handel er langt den største Del Grosserere, nemlig 309 Mænd; da der efter den sidste Folketælling i Hovedstaden findes godt 3.500 Grosserere, skulde der saaledes i dette Fag være 9 pCt. Jøder. Begrebet »Handelsmænd«, som tidligere talte en Del Jøder,

optræder nu sjældent, derimod findes Jøderne repræsenteret i en Del Detailhandelsbrancher, særlig Boghandel, Manufaktur og Skotøj.

I Funktionærklassen er Mændene næsten alle Handelsrejsende (115), et Erhverv, der vel øver samme Tiltrækning som det tidligere: Handelsmand.

Af de immaterielle Erhverv er 36 jødiske Mænd ansat ved den egentlige Stats- og kommunale Administration, men alle i mere overordnede Stillinger og f. Eks. ingen Politi- og Toldbetjente eller Brandmænd og lignende; dette Antal svarer nøje til Jødernes talmæssige Stilling. En Del er Lærere (27) navnlig ved højere Undervisning, og 30 er Læger. Gruppen Kunst og Videnskab er særlig stærkt repræsenteret med 53; det er særlig Forfattere, Journalister, Musikere m. m. Ved Sagførervirksomhed, hvor man ofte mener, Jøderne skulde være stærkt repræsenteret, findes 42 af Hovedstadens 885, altsaa dog kun 5 pCt.

Af Kvinderne er en stor Del Syersker, nemlig 130 af samtlige de 163, der er beskæftiget ved Haandværk og Industri. Af egentlige Fabriksarbejdere træffes næsten ingen jødiske Kvinder. Ved Handel er der 24 selvstændige Erhvervsdrivende og 145 Funktionærer, navnlig Butikspersonale ved Detailhandel, hvor vi træffer 113 jødiske Kvinder. Af Pensionatsvirksomhed, der i Hovedstaden som Helhed beskæftiger en Mængde Kvinder, lever kun en enkelt jødisk Kvinde.

Som Sygeplejersker og i lignende Erhverv findes kun 7 jødiske Kvinder, en meget lille Andel sammenlignet med Landets øvrige Befolkning. Som nævnt tidligere er der ved Husvæsen særlig faa Jøder, kun 39 Kvinder. Det synes af disse Tal at fremgaa, at de unge jødiske Piger ikke i nær samme Omfang som den øvrige Befolkning tager Stilling som Husassistent og lignende, men snarere søger over i Handelsvirksomheder som Butiks- og Kontorpersonale.

Den største Del af de selvforsørgende, jødiske Kvinder findes blandt »Personer ude af Erhverv«, nemlig 341 af samtlige 882 Forsørgere eller omtrent 40 pCt. I hele Hovedstaden er kun 25 pCt. af Kvinderne henført hertil. Af de 341 lever de 217 af Renter af Formue; Resten lever af Pension og Understøttelse.

Til yderligere Belysning af Jødernes erhvervsmæssige Stilling er der foretaget en Undersøgelse af Indtægternes Størrelse 1931 og til Sammenligning Indtægterne i Hovedstaden paa samme Tidspunkt.

For samtlige Mænd fremgaar Indtægtsfordelingen af følgende Tabel.

Indtægt	Antal med Indtægts- oplysning	Procentvis	
		Jøderne	Hele Hovedstaden
Kr.		pCt.	pCt.
Under 1.000	196	11.7	5.3
1.000— 2.000	251	14.9	17.2
2.000— 3.000	260	15.5	20.2
3.000— 4.000	245	14.6	24.5
4.000— 5.000	135	8.0	13.7
5.000—10.000	256	15.2	14.2
10.000—20.000	170	10.1	3.4
20.000—50.000	115	6.9	1.2
50.000 og derover.....	51	3.1	0.3
Ialt..	1.679	100.0	100.0

og efter Aldersklasser.

Alder	Antal	Samlet Indtægt	Gennem- snit	Hele
				Hovedstadens Gennemsnit
		Kr.	Kr.	Kr.
15—25 Aar	281	412.800	1.469	1.919
25—35 »	259	1.218.800	4.706	3.512
35—45 »	420	3.130.400	7.453	4.724
45—55 »	368	4.041.800	10.983	5.500
55—65 »	217	3.906.100	18.000	5.748
65 og derover....	134	2.126.800	15.872	4.540
Ialt	1.679	14.836.700	8.837	4.239

Som det fremgaar af disse Tabeller, er Jødernes Indtægtsfordeling ret forskellig fra hele Hovedstadsbefolkningens; taget under eet er Jødernes Gennemsnits-Indtægt dobbelt saa stor. Men ser man paa de enkelte Aldersklasser, gaar dette Forhold ikke igen overalt; f. Eks. ligger Indtægten for den laveste Aldersklasse under 25 Aar væsentlig under det for Hovedstaden almindelige, kun 1.469 Kr. mod 1.919; men i næste Aldersklasse tjener de mere, 4.700 Kr. mod 3.500 Kr., og Forskellen er derefter stigende med Alderen. Da der er nogen Forskel i Aldersfordelingen, som følgende Tabel viser:

Alder	Forsørgere med oplyst Indtægt	
	Jøderne	Hele Hovedst.
	pCt.	pCt.
15—25 Aar	16.8	14.9
25—35 »	15.4	25.4
35—45 »	25.0	22.6
45—55 »	21.9	17.7
55—65 »	12.9	11.5
65 og derover.....	8.0	7.9
	100.0	100.0

kunde man beregne, hvor stor Gennemsnitsindtægten vilde være for Jøder, hvis de — alt andet lige — havde haft samme Aldersfordeling som hele Hovedstaden. Man faar da som Gennemsnit 8.400 Kr. mod det ovenfor fundne summariske 8.800 Kr.; altsaa spiller den lidt forskellige Aldersfordeling i denne Forbindelse ingen Rolle.

Af Tabellen over Indtægtsstørrelse fremgaar det, at Jøderne er relativt stærkt repræsenteret i Grupperne over 5.000 Kr. og svagest i alle Grupper derunder; dog maa bemærkes den særlig store Andel af Jøderne, der har Indtægter under 1.000 Kr., hvor der er forholdsvis dobbelt saa mange som af Hovedstadens Befolkning. Iøvrigt er Forskellen stigende med Indtægtens Størrelse, hvilket navnlig fremgaar af følgende:

	Jøder	Hovedstaden
Kr.	pCt.	pCt.
Under 3.000	42.1	42.7
3.000—10.000	37.8	52.4
10.000 og derover ...	20.1	4.9
	100.0	100.0

I de laveste Indtægtsklasser under 3.000 Kr. er Jøderne saaledes repræsenteret lige saa stærkt som andre, og Forskellen er navnlig den, at det er alle Mellemindtægterne, der er svagt og de større Indtægter over 10.000 Kr. stærkt repræsenteret.

Denne Indtægtsfordeling stemmer vel overens med den Fordeling efter Erhverv, som fremgaar af det foregaaende, hvor navnlig alle egentlige Funktionærgrupper saavel ved Industri som under de forskellige Etater var ret svagt repræsenteret. Men Fordelingen stemmer iøvrigt ogsaa med det Forhold, som ved flere tidligere Lejligheder er paavist om Jøderne, at disse bestaar af to i social Henseende ret adskilte Dele, nemlig paa den ene Side de, der tilhører det gamle jødiske Samfund, og som næsten alle er født her i Landet, og paa den anden Side de Jøder, der indvandrede her til Landet, navnlig fra Rusland, omkring Aarhundredskiftet og senere under Verdenskrigen. Det har været paavist, at medens det gamle Samfunds Medlemmer i overvejende Grad tilhører de bedrestillede Samfundsklasser, er de indvandrede russiske Jøder et fattigt Folk, af hvilket det store Flertal tilhører Arbejderstanden.

Selvom nu en Del af disse indvandrede Jøder gennem Tiden har arbejdet sig op til en noget højere social Position, er de fleste stadig daarligt stillet; den Oprykning, der har fundet Sted, er

navnlig sket til Smaamestrenes Klasse, og som det følgende viser, er det den fattigste Del af disse, der er Jøder. Derfor vil Jødernes Indtægtsfordeling med forholdsvis mange med smaa og store Indtægter og forholdsvis færre i Mellemgrupperne i store Træk betyde, at det gamle jødiske Samfund fortrinsvis befinder sig i den øverste, og de indvandrede i den nederste Del af Skalaen.

Til yderligere Belysning er foretaget en Undersøgelse af Indtægtsforholdene for enkelte mere betydende Erhvervsgrupper for at se, hvorvidt det er den bedre eller daarligere stillede Del, Jøderne udgør.

1. Beklædningsindustri, navnlig Skrædere.

		Gennemsnitlig Indtægt.			
		Jøderne		Hele Hovedstaden	
		Mestre	Svende	Mestre	Svende
		Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
15—25 Aar	—	1.500	2.300	2.100
25—35 »	3.500	2.900	4.100	3.200
35—45 »	4.500	3.200	5.600	3.700
45—55 »	4.300	3.100	6.300	3.600
55—65 »	1.900	1.700	6.400	3.200
65 og over	1.300	600	5.400	2.500
Ialt	...	4.000	2.500	5.200	3.200

2. Grossererere.

		Gennemsnitlig Indtægt.			
		Jøderne		Hele Hovedstaden	
Alder		Kr.		Kr.	
15—25 Aar	1.900		3.100	
25—35 »	8.500		8.100	
35—45 »	13.000		12.300	
45—55 »	21.600		16.800	
55—65 »	24.900		20.700	
65 og over	18.200		22.900	
Ialt	18.400		15.500	

3. Detailhandlere.

		Gennemsnitlig Indtægt.			
		Jøderne		Hele Hovedstaden	
Alder		Kr.		Kr.	
15—25 Aar	1.700		2.400	
25—35 »	2.700		3.700	
35—45 »	5.600		4.700	
45—55 »	5.200		5.000	
55—65 »	5.600		5.000	
65 og derover	7.500		5.300	
Ialt	5.200		4.600	

4. Hovedpersoner ved Immaterielle Erhverv.

Alder	Gennemsnitlig Indtægt.	
	Jøderne	Hele Hovedstaden
	Kr.	Kr.
15—25 Aar	1.400	2.400
25—35 »	5.600	4.700
35—45 »	14.800	7.900
45—55 »	15.200	10.000
55—65 »	23.200	11.400
65 og derover.....	14.600	12.200
Ialt	14.000	8.000

Af disse Tabeller over de mere aktive Erhvervsgrupper fremgaar det, at den tilsyneladende store Forskel, der er mellem Indtægterne for Jøder og andre, til Dels er en Illusion, forsaavidt som Jøderne i Almindelighed ikke tjener mere end andre i samme Erhverv og Alder. Forskellen skulde saaledes skyldes den Kendsgerning, at Jøderne fortrinsvis beskæftiges ved Erhverv, der afkaster relativt større Indtægter.

Tydeligt træder Forholdet frem ved Haandværk og Industri, navnlig Skræderfaget. Som det ses af den første af de foranstaaende Tabeller, ligger Jødernes Indtægt lavest i samtlige Aldersklasser, og dette gælder baade Mestre og Svende; gennemgaaende ligger de 25—30 pCt. under.

Som tidligere paavist var hver tiende Skræder i Hovedstaden Jøde, men ifølge Indtægtsoplysningerne vil det altsaa sige, at det navnlig er blandt de daarligst stillede Arbejdere og Smaamestre, Jøderne findes.

Hvad angaar Grossererne, viser Nr. 2 af de foran anførte Tabeller, at de jødiske Grosserere i store Træk tjener akkurat det samme som alle andre Grosserere i samme Alder, og lignende viser Tabel 3 om Detailhandlerklassen; kun en Afvigelse i Retning af en Smule lavere Indtægter for de unge, og en Smule højere Indtægter for de gamle Jøder.

Kun ved de immaterielle Erhverv synes man at kunne fastslaa, at Jøderne ligger i et noget højere Niveau; det er særlig Sagførere og Læger, der trækker Gennemsnittene opad.

Endelig har man undersøgt Indtægtsfordelingen for Kapitalister og Pensionister:

Alder	Gennemsnitlig Indtægt.	
	Jøderne	Hele Hovedstaden
	Kr.	Kr.
35—45 Aar	10.700	4.800
45—55 »	12.400	5.700
55—65 »	15.000	5.700
65 og derover.....	7.600	4.900
Ialt	9.800	5.100

Det synes heraf at fremgaa, at de Jøder, der lever af Formue m. m., gennemgaaende har noget større Formuer end det almindelige i Hovedstaden, i hvert Fald er det aarlige Udbytte en Del større.

For Kvindernes Vedkommende viser de to følgende Tabeller noget tilsvarende som for Mændene.

Syersker.		
Gennemsnitlig Indtægt.		
Alder	Jøderne	Hele Hovedstaden
	Kr.	Kr.
15—25 Aar	1.300	1.300
25—35 »	1.500	1.600
35—45 »	1.100	1.600
45—55 »	1.500	1.400
55—65 »	2.000	1.300
65 og derover	—	1.300
Ialt	1.300	1.400

Butikspersonale.		
Gennemsnitlig Indtægt.		
Alder	Jøderne	Hele Hovedstaden
	Kr.	Kr.
15—25 Aar	1.300	1.200
25—35 »	1.700	1.700
35—45 »	2.500	2.100
45—55 »	2.300	2.100
55—65 »	1.900	2.000
65 og derover	—	1.800
Ialt	1.600	1.500

I de Erhverv, hvor de jødiske Kvinder fortrinsvis optræder, udgør de ikke nogen Særklasse, i hvert Fald tjener den jødiske Kvinde det samme som alle andre i samme Fag og Alder.

Som Resultat af Undersøgelsen synes det at kunne fastslaaes, at de danske Jøder i Dag ikke afviger meget fra Hovedstadens samlede Befolkning, hverken hvad Fordelingen efter Alder eller ægteskabelig Stilling angaar. Med Hensyn til den erhvervsmæssige Stilling er der derimod ret store Forskelligheder, idet Jøderne optræder samlet i forholdsvis faa Erhverv, hvilket illustreres bedst derved, at af samtlige 1.800 jødiske Forsørgere er over 400 ved Skræderfaget og over 300 Grosserere.

Karakteristisk er det, at det især er blandt de Fag, der kræver en mere faglig Uddannelse, vi træffer Jøder, og navnlig hvor der

fordres en vis personlig Smag og Fingerfærdighed; derimod findes ingen Jøder i alle de Fag, der særlig kræver fysisk Kraftudfoldelse. Jøderne har meget hyppigere egen Virksomhed som Smaamestre og lignende og findes næsten ikke i egentlige Funktionærstillinger, kort sagt beskæftiges fortrinsvis i Stillinger, hvor der er mere Lejlighed til ved en personlig Indsats at komme op i højere sociale Stillinger end det i Almindelighed er Tilfældet med Funktionærstillingerne.

I den Udtalelse, man ofte hører fremsat om det jødiske Befolkningselement og dets dominerende finansielle Stilling, findes ingen Bekræftelse igennem den foreliggende Undersøgelse. Jøderne tjener i store Træk det samme som alle andre i lignende Erhverv og Alder, og naar samtlige Jøders gennemsnitlige Indtægt bliver saa forholdsvis stor, er Grunden den, at de ikke søger hen i de Erhverv, der giver de mindste Indtægter.

BOGANMELDELSER

J. Wedervang og Dag Coward: OMSETNINGS- OG OMKOSTNINGSFORHOLDENE INNEN BOKHANDELEN. Oslo 1934. 108 S.

Samme: OMSETNINGS- OG OMKOSTNINGSFORHOLDENE INNEN JERNVAREHANDELEN. Oslo 1934. 48 S.

I den af Universitetets økonomiske Institut i Oslo iværksatte Undersøgelse af Avance- og Omkostningsforholdene i den norske Detailhandel, som er omtalt i indeværende Aargang af dette Tidsskrift Side 134, foreligger der nu to nye Publikationer. Tidligere er undersøgt Forholdene i Kolonial- og Jernvarehandelen i 1931, hertil kommer nu et Arbejde vedrørende Boghandelen, ogsaa for Aaret 1931, og en Fortsættelse for 1932 af Undersøgelsen af Jernvarehandelen.

Hvad Undersøgelsen af Boghandelens Forhold angaar, bygger den paa Materiale fra 52 af den norske Boghandlerforenings 225 Medlemmer, altsaa et relativt betydeligt Udsnit af hele Branchen. Da de deltagende Forretninger endvidere er spredt over hele Landet, og alle Størrelser er repræsenteret, er det rimeligt at antage, at Materialet er ret repræsentativt for Branchen. Naar saaledes den gennemsnitlige Bruttofortjeneste er udregnet til 24 pCt. af Omsætningen, og Omkostningerne, eksklusive Lederløn, til 18,6 pCt., er der Grund til at tro, at en tilsvarende Beregning omfattende samtlige 225 Boghandlere vilde give tilnærmelsesvis det samme Resultat.

Med Rette lægges Hovedvægten i Undersøgelsen dog paa at faa fat i de forskellige Forretningstyper og undersøge de Betingelser, hvorunder hver af disse arbejder. Hertil kræves en ret vidtgaaende Opdeling af Materialet efter Forretningernes Størrelse, Omsætningens Art og den geografiske Beliggenhed, og det havde derfor selvfølgelig været ønskeligt, om Materialet havde været endnu fyldigere. Som det er, er det dog efter alt at dømme i Stand til at give nogenlunde sikre Svar paa en Række Spørgsmaal, og for den Boghandler, der ønsker at have et Sammenligningsgrundlag til Bedømmelse af, om Resultatet af hans egen Forretning er over eller under det normale i den Gruppe, hvori hans Forretning maa placeres, vil Undersøgelsen uden Tvivl være meget nyttig. Med den i Haanden vil han kunne slaa ned paa eventuelle Afvigelser fra det for Typen normale og om nødvendigt, det vil sige hvis Afvigelserne gaar i ugunstig Retning, søge at gribe ind herimod.

Iøvrigt koncentrerer Fremstillingen sig ligesom i de tidligere Undersøgelser indenfor de forskellige Inddelinger om Bruttofortjenesten, om Driftsomkostningerne, hvortil ikke er henregnet Lederløn, men derimod af Hensyn til Ensartetheden beregnede Renter af den i Forretningerne indestaaende Kapital, og om Kapital- og Gældsforhold. Her skal med nogle Ord gøres

Rede for de Resultater, som Undersøgelsen er kommet til med Hensyn til Bruttoavance og Omkostninger.

Om Bruttoavancen paa Bøger véd man paa Forhaand god Besked paa Grund af den for Boghandelen særegne Organisationsform, der forøvrigt i Hovedtrækkene er den samme i Danmark (og Sverige) som i Norge, alle Steder efter tysk Mønster. Saavel Forlæggere som Sortimentsboghandlere er organiseret i den norske Boghandlerforening, hvis Medlemmer i Virkeligheden har Monopol paa Forhandling af Bøger. Detailprisen fastsættes i hvert enkelt Tilfælde af Forlæggeren, og for Forhandlingen modtager Boghandleren en i Henhold til Boghandlerforeningens Love bestemt Rabat. De generelle Rabatter, der til Dels overstiger de i Lovene nævnte Minimumsrabatter, udgør i Norge for Skole- og Lærebøger 25 pCt. af Udsalgsprisen, for Skønliteratur og Børnebøger 30 pCt., og for Værker 30 pCt. + 5 pCt. i Kolportagegodtgørelse for dokumenteret Salg ved Agent. Rabat til Kunderne er kun tilladt i ganske bestemte Tilfælde: Biblioteker faar $8\frac{1}{3}$ og Landhandlere og Lærere paa Landet, hvor der ikke findes nogen rabatberettiget Boghandler, 10 pCt. ved Indkøb af Bøger til Videresalg. Endvidere faar Skoler, der indkøber Bøger til Brug i Folkeskolen, ligeledes 10 pCt. ved Partikøb.

En Boghandlers Bruttoavance vil altsaa være paavirket af det Forhold, hvori de forskellige Bogtyper indgaar i hans Omsætning, men af endnu større Betydning er det dog, at Boghandlerne foruden Bøger forhandler en Række andre Varer, Papir, Kontorartikler, fotografiske Artikler o. s. v., og der bliver derfor Mulighed for betydelige Variationer i Bruttoavancen fra Boghandel til Boghandel, alt efter Bøgernes og de andre Varers vekslende Andel i Omsætningen.

Det er derfor særdeles værdifuldt, at det til Grund for Undersøgelsen liggende Materiale har indeholdt saadanne Oplysninger, at det har været muligt at foretage en Inddeling af Forretningerne efter Bøgernes større eller mindre Betydning for den samlede Omsætning, thi her finder man Forklaringen paa den ved første Øjekast ret overraskende stærke Spredning af de enkelte Forretningers Bruttoavancer.

Hvad Omkostningerne angaar er der ikke nogen tydelig Sammenhæng mellem disses relative Højde og Bøgernes Andel i Omsætningen. Derimod viser en Inddeling af Forretningerne efter Omsætningens Størrelse stærkt stigende Omkostninger (i pCt. af Omsætningen) med voksende Omsætning. Stigningen falder imidlertid praktisk talt udelukkende paa Personaleudgifterne og er derfor i hvert Fald for en Del af formel Natur, idet Indehaverne af de mindre Forretninger udfører en forholdsvis større Del af Forretningens Arbejdsmængde end Indehaverne af de større Forretninger. Da Vederlaget for Indehavernes eget Arbejde imidlertid ikke kommer til Syne paa Lønningskontoen, bliver de mindre Forretningers Lønningsudgifter af den Grund forholdsvis lave. Om den reelle Stigning i de relative Omkostninger, der maatte blive tilbage, kan siges at være betinget af den større Omsætning, er dog vist tvivlsomt. Beliggenhedsmomentet spiller ind her, idet Oslo-Forretningerne gennemgaaende er de største.

I denne Forbindelse en enkelt kritisk Bemærkning. S. 53 undrer Forfatterne sig over, at Udgifterne til Lokaler, naar hele Materialet inddeles efter Omsætningens Størrelse, nærmest er proportionale med Omsætningens Omfang, medens der i andre Brancher har kunnet konstateres en Tendens til

Nedgang med stigende Omsætning. Til Forklaring heraf anføres, at en Del af Aarsagen rimeligvis maa søges deri, at de større Forretninger som Regel har en særlig central Beliggenhed, saa at Huslejen af den Grund bliver forholdsvis høj. Heroverfor kan henvises til, at da de største Forretninger ligger i Oslo, hvor Lejen maa formodes at være højere end i de mindre Byer, er der intet mærkeligt i, at Lokaleudgifternes Andel af Omsætningen ikke er faldende med voksende Omsætning. Det skyldes simpelthen, at Materialet ikke er »rent«. Det ses da ogsaa af Tabellen S. 82, hvor 15 Forretninger fra Oslo alene er grupperet efter Omsætningens Størrelse, at Udgiften til Lokaler i pCt. af Omsætningen er mindst i de største Forretninger.

I Modsætning til Institutets to første Publikationer i denne Serie indeholder denne Afhandling desuden en Undersøgelse af Sæsonen i Boghandelen, dels for Materialet som Helhed, dels for de fleste af de Grupper af Forretninger, som er analyseret i de andre Afsnit af Bogen. At Handelen med Bøger er stærkt sæsonpræget, vidste man vel paa Forhaand, men her faar man altsaa paa Grundlag af et ret fyldigt Materiale kvantitative Oplysninger om Salgets Intensitet i hver af Aarets Maaneder, hvilket ikke alene er af almindelig Interesse som et Bidrag til Branchens Karakteristik, men ogsaa af Betydning for de Boghandlere, der ønsker at kontrolere Udviklingen af Salget fra Maaned til Maaned i deres egen Forretning.

Fremstillingen afsluttes med en Sammenligning med tilsvarende svenske og amerikanske Undersøgelser. Den maa i det hele siges at give et godt Indblik i den norske Boghandels Struktur, og til Trods for, at Antallet af Iagttagelser ikke er særlig stort, har det dog været muligt at foretage en ret indgaaende Analyse af Materialet.

Noget anderledes stiller det sig med Undersøgelsen af Jernvarehandelen. Her har for 1932 deltaget ialt 29 Forretninger mod 16 for 1931, idet 19 nye kom til, medens 10 deltog for anden Gang. Det er glædeligt at se, at Interessen for den Slags Undersøgelser synes at være voksende blandt de handlende, men nægtes kan det ikke, at absolut set er det et ringe Antal Iagttagelser at bygge en statistisk Analyse op paa, især da Forretningerne i denne Branche er meget forskellige. Dette fremgaar med al ønskelig Tydelighed af de Oplysninger, der foreligger om Fordelingen af Aarets Omsætning paa grovere Varer og Smaa-varer, om Forholdet mellem Salg en gros og en detail i de forskellige Forretninger o. s. v.

En Analyse af disse forskellige Forholds Indflydelse paa Driftsresultaterne er ikke desto mindre forsøgt, idet Forretningerne er inddelt i Grupper efter de 4 Synspunkter: Omsætningens Art, en gros Salgets Betydning, Omsætningens Størrelse og Varelagerets Omsætningshastighed.

Kun den første Inddeling giver dog et nogenlunde sikkert Resultat. Af de 29 Forretninger havde 13 et en gros Salg paa under 5 pCt. af Omsætningen, og disse 13 Forretninger er delt i 3 Grupper, eftersom Smaaavarenes Andel i Omsætningen var under $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ og over $\frac{2}{3}$. Materialet er spinkelt, men Bevægelsen i saavel Bruttoavancen som de relative Omkostninger er saa udpræget, at der ikke kan være Tvivl om, at Resultatet, man kommer til, at Handelen med Smaa-varer har større Omkostninger end Handelen med Grov-varer, er rigtigt.

Ved de andre Inddelinger er det derimod ikke muligt at faa et »rent« Materiale frem, d. v. s. et Materiale, der kun er forskelligt med Hensyn til det

Forhold, der i hvert enkelt Tilfælde undersøges, og det er derfor i Virkeligheden umuligt at sige noget bestemt om, hvad der er Aarsagen til Variationerne i Bruttoavance og Omkostninger.

Det synes derimod ret sikkert, at de 29 tilfældige Forretninger, der er med i Undersøgelsen, giver et godt Billede af Forholdene i Branchen som Helhed. Det viser sig nemlig ved en Sammenligning, at Resultaterne kun er lidt forskellige fra Resultaterne af Undersøgelsen for 1931, der som nævnt kun omfattede 16 handlende.

Interessantere end denne Sammenligning er dog en Sammenligning mellem 1931 og 1932 for de 10 Forretninger, der har deltaget i begge Undersøgelser. Man faar her et Indtryk af, hvad Konjunkturedgangen har betydet for denne Branche. Den gennemsnitlige Omsætning gik tilbage med 6 pCt., en Tilbagegang, der udelukkende skyldes en Nedgang i Detailsalget af de grovere Varer paa ikke mindre end 34 pCt. Den gennemsnitlige Bruttoavance var omtrent ens de to Aar, men det er ikke lykkedes at nedbringe Omkostningerne, der tværtimod er steget fra 17,3 til 18,8 pCt. af den formindskede Omsætning. Resultatet har været en stærk Nedgang i Nettofortjenesten.

Endnu skal kun nævnes, at ogsaa denne Afhandling indeholder et Afsnit om Sæsonbevægelsen.

C. Lind.

R. Nöll von der Nahmer: DER VOLKSWIRTSCHAFTLICHE KREDITFONDS. — Carl Heymann, Berlin 1934. 216 S. Pris 12 RM.

Forfatteren til den foreliggende Bog har, saavel ved Bogens Navngivelse som ved hele dens Anlæg, bestræbt sig for at stille det af ham konstruerede Begreb »den samfundsøkonomiske Kreditfond« stærkt i Forgrunden. Det maa da være forsvarligt i en kort Anmeldelse alene at beskæftige sig med den formentlige Nydannelse og lade Udenværkerne uomtalt — saa meget mere, som de enten er gamle Kendinge eller af rent terminologisk Art.

»Den samfundsøkonomiske Kreditfond« bestaar, naar den er fuldstændig, af ledig Arbeidskraft og Raastoffer indenfor Samfundets Omraade. Hvis nationale Raastofbeholdninger savnes, saa at Produktionen i større eller mindre Omfang bliver afhængig af Import, er »Kreditfonden« ufuldstændig; men denne Ufuldstændighed kan dog tildels afbødes ved Deviserbeholdninger, hvormed en øget Raastofimport kan finansieres.

Eksistensen af en »Kreditfond« har nu den Betydning, at den sætter Bankerne i Stand til at skabe Kredit uden at fremkalde inflatorisk Prisstigning, vel at mærke, saalænge de holder sig indenfor »Fondens« Rammer. »Kreditfondens« Vækst eller Formindskelse bliver da Kriteriet for en sund Kreditpolitik, og Bankernes samfundsmæssige Hovedopgave bliver den at være Forvaltere af »Kreditfonden«. Udfra dette Synspunkt bliver den individuelle Opsparings Funktion blot at fylde »Kreditfonden«, medens Bankerne sørger for, at den atter tømmes, saa at Erhvervslivet kan blomstre.

Hele denne Konstruktion hviler paa den Antagelse, at der forekommer ubeskæftigede Produktivdydelser ved de herskende Priser. Efter almindelig økonomisk Opfattelse kan dette kun forekomme i Pristaldsperioder, hvor Konkurrencen fra Ejerne af de ledige Produktivdydelser ikke er effektiv, d. v. s. Pristaldsprocessen standser midlertidigt ved det Led i Aarsagssammenhængen, der hedder formindsket Afsætning. »Kreditfondens« Forekomst bliver da

Udtryk for, at en Nedgang i Priserne endnu ikke har fundet Sted, skønt de umiddelbare Aarsager er til Stede. At der kan opstaa Tilstande af den Art, turde dog have været kendt før denne Bogs Fremkomst, og at en Krediteksansion under saadanne Forhold i første Række vil gaa til at underbygge de gældende Priser gennem at skabe fuld Beskæftigelse og først fører til en Prisstigning, naar dette Maal er naaet — deri ligger der vist ingen ny Erkendelse.

En speciel Anvendelse af Forfatterens System foreligger forøvrigt i en Artikel i »Finanzarchiv« 4. Hefte 1934: »Die Deckung des öffentlichen Bedarfs durch nichtinflationistische Papiergeldausgaben«, hvortil interesserede skal henvises.

G. Warmdahl.

Jens Toftegaard, K. Vedel-Petersen, G. E. Riemann og H. Winding Pedersen: ALMINDELIG ERHVERVSLÆRE. Anden Udgave. 1934. 358 Sider.

Den her foreliggende nye Udgave af »Almindelig Erhvervslære« adskiller sig særlig fra sin Forgænger deri, at Afsnittene om Pris- og Fordelingslæren, om Produktionen og om Pengevæsenet er blevet forøget. Disse Afsnit er nu skrevet af Winding Pedersen, der vil være dette Tidsskrifts Læsere bekendt fra den Afhandling: Omkring Kapacitetsudnyttelsesteorien, som han skrev i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1933. De, der har læst dette solide og dygtige Arbejde, maatte det staa klart, at Winding kunde skrive en udmærket populær Samfundsøkonomi. Og det har han ogsaa gjort. Hans Fremstilling er gennemgaaende fri for disse qvasi-videnskabelige og underlig bagvendte Maader at gøre en enkel Sag indviklet paa, som den litterære Indavl ellers gør næsten uudryddelige i Nationaløkonomien. En enkelt Kliché, som Anmelderen gerne vil benytte Lejligheden til at anholde, skal derfor ikke betragtes som typisk. Tværtimod. Side 45 skrives: »Produktionsmidlernes Samarbejde kommer ikke i Stand af sig selv. Nogen maa tage Initiativet og lade Virksomheden foregaa for sin Regning og Risiko«. — Dyresteg kommer heller ikke i Stand af sig selv. For at citere Madam Mangor: »Man tager et Sølvfad«. Det bør dog hertil bemærkes, at det for de fleste Mennesker vil være lige saa umuligt at tage det af Madam Mangor anbefalede Sølvfad, som at tage det af Winding anbefalede Initiativ.

En Sætning, der gaar igen flere Gange, er det gamle Udsagn: »Formaalet med al økonomisk Virksomhed er Tilfredsstillelsen af de menneskelige Behov«. Denne Sætning er i de fleste Tilfælde overflødig, i andre Tilfælde kan den let omskrives. Mange tænksomme og sandhedssøgende Naturer vilde sove roligere om Natten, hvis de kendte Formaalet med blot den Del af Menneskelivet, som Forf. her omtaler.

Den Skillelinie, som trækkes paa Siderne 13—15 f. o. mellem Nationaløkonomiens Teori og Politik paa den ene Side og social-etisk Maalsætning paa den anden Side, er klart og fuldstændig korrekt trukket op. Imidlertid finder man alligevel hist og her under Fremstillingen af de forskellige Politikdiscipliner Betragtninger, som bygger paa social-etiske Idealer, uden at det klart angives hvilke. De paagældende Betragtninger kan være særdeles fornuftige, og Anmelderen ønsker dem heller ikke fjernet, men ønsker blot, at der gøres opmærksom paa den Forudsætning, hvorpaa der bygges. Da den her anmeldte Bog er Lærebog for Folk, der ellers ikke har beskæftiget sig med Økonomi, og da disse erfaringsmæssig møder med den Tro, at Nationaløkonomien er

en normativ Tankebygning, er dette ikke uvigtigt. For at tage et Par Exemp-
 ler: Side 131: »Seddelbanken maa føre en bevidst Pengepolitik«, Side 191: »Det
 vilde dog sikkert være bedst at undgaa eller i hvert Fald at udjævne Kon-
 junktursvingningerne, navnlig af Hensyn til Arbejdsløsheden«. Her faar man
 ganske vist et Indtryk af, hvorledes Forf., er naaet til det normative Krav,
 men det var vist heldigst, at det klart blev angivet, at Nationaløkonomien
 naturligvis ikke kan afgøre Spørgsmaalet om, hvorvidt der bør være Konjunk-
 tursvingninger eller ikke. Side 224: »Fra et rent økonomisk Synspunkt maa
 udkræves, at Samfundets samlede Nytte ved det Offentliges Foranstaltninger
 skal være større end ved at lade Borgerne selv indrette sig og beholde deres
 Penge«. Bør der ikke staa: Fra et hedonistisk-utilitaristisk Synspunkt, eller
 noget i den Retning? Af samme Side ses det, at Forf. ikke regner Hof- og
 Militærformaal for samfundsmæssige Formaal. Man kan derefter næppe vente,
 at »Almindelig Erhvervslære« vil blive anvendt ved Officersskolen. Side 285:
 Ogsaa Detailhandlerne ser man paa med Skepsis: »Vederlaget for deres Ar-
 bejde staar ofte ikke i Forhold til deres Indsats«. Paa Side 308—309 drøftes
 visse trafikpolitiske Problemer, og nogle af dem løses ved Tankeslutninger,
 der bygger paa en social-etisk Anskuelse af den Art, som er fælles for kon-
 sekvent Liberalisme og konsekvent Socialisme. Men det gøres der ikke klart
 opmærksom paa. Anmelderen tænker her paa følgende Sætning: »Det er
 økonomisk urigtigt at levere en Vare til en Pris, der ikke dækker Produk-
 tionsomkostningerne — idet man bl. a. yder tilfældige Tilskud til tilfældige
 Produktionsgrene«.

De her anførte Exemppler er at betragte som Undtagelser; thi ellers er de
 forskellige Politikdiscipliner skrevet uden at normative Betragtninger er løbet
 Forfatterne i Pennen. Maaske var det en Idé at lade Forfatteren til Side
 13—15, med Henblik paa nye Udgaver, og denne Bog vil sikkert paa Grund
 af sin Brugbarhed komme i nye Udgaver, gennemlæse Politikafsnittene med
 de omtalte Skønhedsfejl for Øje.

Niels Lindberg.

Ivar Høgbom: VÄRLDSSJÖFARTEN. Elanders Boktryckeri, Göteborg, 1934. 309 S.

Navigare necesse est! For Europa i hvert Fald. Europas erhvervsgeogra-
 fiske Beliggenhed, dets Kystlinje og dets relativt korte Afstande og gode For-
 bindelser fra Kyst til Indlandspladserne henviser det i langt højere Grad end
 andre Verdensdele til Havet. Disse erhvervsgeografiske Forhold bidrog i
 Aarhundreder til Europas Overlegenhed, og en Erkendelse heraf og af de
 naturlige Betingelser lader meget i moderne Handelspolitik fremtræde som
 europæiske Selvmordstendenser.

Navigare necesse est! For Danmark i hvert Fald. Det er Landet med den
 relativt største Udenrigsomsætning, og dets Erhvervsgeografi og Historie hen-
 viser det i lige Grad til at dyrke Jorden og pløje Havet: indadvendt og udad-
 vendt.

Ud fra denne principielle Indstilling henleder jeg Opmærksomheden paa
 Ivar Høgboms Bog: Världssjöfarten. Bogens Tyngdepunkt ligger paa den
 erhvervsgeografiske Fremstilling af meget omfattende Art, som jeg ikke er
 tilstrækkelig sagkyndig til at underkaste en kritisk Analyse. Men det er et
 fortrinligt Materiale for Økonomen, og det er fortrinlige økonomiske Kon-
 klusioner, der ofte drages af Forfatteren. Rent eksempelvis vil jeg anføre,
 at det er de erhvervsgeografiske Forhold, der f. Eks. gør, at Omraader med

Eksportoverskud (i Volumen) (i Europa: Østersøområdet, Spanien, Sortehavet) generelt set har relativt lave indgaaende Fragter, de øvrige Omraader relativt lave udgaaende Fragter. Forfatteren paapeger med Rette, at et virkeligt Billede af Fragtmarkedet og dettes Tendens ikke faas ved en Sammenfatning af samtlige Noteringer — altsaa ved et almindeligt Fragtindex: »Det monotona omnåmnandet i fragtmarknadsrapporterne af den oförändrade kolfrakten på La Plata innebär egentligen endast et konstaterande av at spannmåls-exporten alltså är väsentligt större än kolimporten«.

Naar Forf. imidlertid erkender, at Efterspørgslen efter Fragtrum »är visserligen starkt varierande, men föga påverkad av förändringar i fraktsatserna« og derfor i Modsætning til Helander betegner Tonnageefterspørgslen som lidet elastisk, saa generaliserer han selv. Jeg er enig med Forf. i, at for mange Varers — og for meget vigtige Varers — Vedkommende vil Omsætningen ikke blive væsentligt større eller mindre, om Fragterne er noget højere eller lavere, men man naar betydeligt videre i Erkendelse, naar man i Stedet for en Generalitet undersøger de enkelte Varer og f. Eks. analyserer Ruterederiernes Tarifer.

Ogsaa paa andre Omraader holder Forf. sig til det gængse, saaledes i Fremstillingen af Forholdet mellem Tramp og Rute (S. 280—81). Jeg mener ikke, at Udviklingen kan forstaas uden at undersøge Skibenes Indtægts- og Udgiftsbudgetter. Naar Forf. hævder: »Under Kriser drabbas i främsta rummet trampfarten«, saa er der dog maaske Grund til at spørge, om det er Tilfældet med alle Kriser og paa alle Krisens Trin. For Øjeblikket synes dog Landenes Behov for Raa- og Hjelpestoffer og deres Spærring for fabrikerede Varer og Varer af høj Værdi og Luksuskarakter absolut i Trampens Favør og Rutens Disfavør.

Bogen giver Anledning til mange Refleksioner, hvorpaa den ikke giver Svar. Det skal ikke bebrejdes Forf. Tværtimod. Der kan vel ikke gives en Forf. større Kompliment, end at han vækker til Eftertanke. Naar Forf. f. Eks. behandler Flyvetrafikens Udvikling og paaviser, hvorledes Postbefordring tegner til at blive det Omraade, hvor Flyvemaskinen hurtigst vil fortrænge Skibet, hvorigennem Søfarten vil miste en betydelig Indkomstkilde, saa maa Tanken gaa videre til Staternes Skibsfartssubventioner, der jo fortrinsvis har været knyttet til Postbesørgelsen, og Spørgsmaalet opstaar, om der ad denne Vej vil ske Ændring i Staternes Subventionspolitik, og hvad det saa vil have tilfølge i Skibsfartens fremtidige Strukturforhold.

Jeg kan ikke afholde mig fra til Slut at citere Forf. S. 72: »Utbyggandet av den södra Östersjökustens hamnar till större djup kan tänkas komma att inverka på linjetrafikens förläggning inom hela Östersjöområdet. Medan trafiken i Kielkanalen starkt stegrats under efterkrigstiden, har trafiken genom Öresund gått tillbaka. Ätminstone till någon del är denna förskutning framkallad av djupförhållandena i Öresund . . . Under dessa förhållanden bildar södra Östersjökusten en lämpligare slutsträcka för större linjetrafik än den svenske Östersjökusten. Här kan en fara ligga för Sveriges sjöfartsposition. Önskvärdheten av en uppreisning av segelleden genom Öresund förstärkas genom den ökade dragningskraft på trafiken, som de förbättrade hamnförhållandena vid södra Östersjökusten medföra«.

Disse Betragtninger har ikke mindre Bud til danske Læsere end til svenske.

Marius Christoffersen.

RATIONELL FABRIKSORGANISATION I FÖRENTA STATERNA utgiven av *Taylor Society* översat til svensk af *Taras Sällfors*. Stockholm 1933.

Bogen indeholder en Række Afhandlinger af ansete Fagmænd om bærende Ideer og Principer vedrørende industriel Organisation (scientific management) indenfor den amerikanske Industri, og man faar derigennem en Oversigt over Udviklingen og den ændrede Tankegang siden Taylors Dage. De amerikanske Ingeniører har aabenbart opgivet Taylors koncentrerede Bestræbelser om at faa den enkelte Arbejder til at yde den størst mulige Indsats, og samler sig nu om andre Opgaver, saasom Standardisering (i dette Ords videste Betydning) og den rationelle Montering (i Danmark vilde man vel nærmest sige Harmonisering af Produktionsfaktorerne). I Afhandlingen Klassificering och Symbolisering fremhæver den tidligere Præsident for Taylorselskabet, M. L. Cooke, Betydningen af en gennemført Standardterminologi som Forudsætning for et rationelt Planlægningsarbejde, og gør opmærksom paa Nødvendigheden af den logiske Sammenhæng i Klassificering, naar f. Eks. Western Electric Company har ca. 50,000 forskellige Artikler paa sit Lager. I Afhandlingen om Standardisering av Produktionsförhållandena giver Ingeniørerne Bryant og Schultz en Redegørelse for, hvorledes Fabrikens Arbejdsmidler (Maskiner, Værktøj, Transportanordninger) standardiseres og indrettes saaledes, at det hele sammenbygges til en Enhed, og saaledes at bl. a. Materialetabene reduceres til det mindst mulige. Bogens Hovedafhandling er Hathaways Tillverkningskontroll enom en mekanisk Verkstad, der for en væsentlig Del bygger paa Forholdene i en efter amerikanske Forhold mindre Virksomhed (Tabor Manufacturing Comp. i Philadelphia), og som redegør for den rationelle Planlægning og Kontrollen dermed, idet det centrale Problem er Sammenbygningen af de mange Enkeltdeler, der maa være disponible og have de rigtige Tolerancer, hvis de ikke skal foraarsage betydelige Standsninger og Vanskeligheder ved Montering. Alle Bogens Afhandlinger er stærkt teknisk præget og mangler f. Eks. den Vekselvirkning mellem Teknik og Regnskabsvæsen, hvor andre af Taylors Elever, særlig Gantt, har gjort en betydelig Indsats. Denne Mangel i Bogen er for saa vidt mærkelig, som man skulde synes, at amerikanske Ingeniører burde have lært, at det ikke er tilstrækkeligt at kunne producere, der maa ogsaa være en effektiv Efterspørgsel til den Pris, Varen kan leveres for.

Det synes, som om Taylors Elever blandt U. S. A.s Ingeniører ikke mere tiltro sig Evne til at løse de Industriproblemer, som ligger centralt i Tiden, og som Teknikere i Hebert Hoovers Tid nok mente at kunne klare; der bliver saaledes mere Plads for Regnskabsanalyser og Omkostningskurver og det fra anden Side hævdede Princip: management through accountants.

P. P. Sveistrup.

BEDØMMELSE AF NATIONALØKONOMISK FORENINGS FONDS OG SOCIALØKONOMISK SAMFUNDS PRISOPGAVER FOR 1934

Der er indkommet ialt 4 Besvarelser af de S. 365, 71. Bind, omhandlede mindre Prisopgaver. Bedømmelseskomiteén har om Besvarelserne afgivet nedenstaaende Udtalelse:

Opgaven om »Forholdet mellem Jernbane og Automobil som trafikpolitisk Problem« har faaet to Besvarelser. Den ene har Mærket »Jutlandia«. Selv om denne Afhandlings Forfatter øjensynlig har ikke ringe Kendskab til Emnet, fremtræder Besvarelsen dog mere som et Indlæg i en Strid mellem to Parter end som en rationel Redegørelse for Spørgsmaalets Indhold og Besvarelse. Planen er uordentlig og Fremstillingen ofte uklar. Den anden Afhandling, der bærer Mærket »Tagorius«, er fra Formens Side klar og god og rummer ogsaa flere gode Bemærkninger. Alligevel naar den i Behandlingen af Problemet ikke udover almindelige Betragtninger, idet der ikke er gjort noget Forsøg paa at udnytte det foreliggende Materiale, hverken det danske eller det fremmede, eller paa at opstille Omkostningsberegninger af nogen Art.

Under Mærket »Softy« er indleveret en Besvarelse af Opgaven om »Fascismens økonomiske og sociale System«. Opgaven indeholder en Beskrivelse af Fascismens historiske Udvikling — fra Tiden før Krigen og indtil 1933. Hovedvægten er fra Forfatterens Side lagt paa en Beskrivelse af Fascismens politiske Indhold (ogsaa dens Forhold til Kirken, Udenrigspolitik o. s. v.), hvorefter kun en mindre Del af Afhandlingen handler om Fascismens Forhold til Erhvervsliv og de sociale Spørgsmaal. En principiel Redegørelse eller Vurdering med Hensyn til Emnet er i det hele taget ikke forsøgt. Den historiske Beskrivelse er — saa vidt det har været Bedømmelsesudvalget muligt at kontrollere — i det væsentlige rigtig uden dog paa noget Punkt at bringe noget nyt.

Den tredje Opgave, »Forholdet mellem Realkapital, Kapitaldisposition og Kredit«, har faaet een Besvarelse, mærket »231907«. Dens sidste Afsnit er noget mindre gennearbejdede, og det kunde i det hele se ud, som om Forfatteren ikke har faaet tilstrækkelig Tid til en fuldstændig og ensartet Gennearbejdelse af hele Emnet. Forfatteren tillægger i sin Konklusion Tidsmomentet en underordnet Rolle. Begrundelsen herfor synes dog problematisk og staaar formentlig i Forbindelse med, at han ikke kommer tilstrækkeligt ind paa Spørgsmaalet om Maalestokken for Kapitaldisposition. Forfatterens Behandling af det stillede Spørgsmaal er iøvrigt særdeles klar, baade i Henseende til Fremstilling og Opbygning, og han faar Lejlighed til gode og ram-

mende Bemærkninger, saaledes at Udvalget er enig i at tilkende Forfatteren den udsatte Belønning og at offentliggøre hans Afhandling i Tidsskriftet. Ved Navnesedlens Aabning viste Forfatteren sig at være cand. polit. G. Warmdahl.

Udvalget er ligeledes enig i, at der derimod ikke kan tildeles nogen af de tre andre Forfattere nogen Belønning.

NOTITSER

I

DRIFTSSTATISTISKE UNDERSØGELSER OVER DETAILHANDELENS ØKONOMI

I Samarbejde med De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation og de respektive Brancheforeninger har Institutet for Historie og Samfundsøkonomi for nogen Tid siden iværksat en Undersøgelse af Avance- og Omkostningsforholdene m. m. indenfor Detailhandelen i Hovedstaden. Begyndelsen blev gjort med Kolonialhandelen, hvortil ialt 84 Forretninger har leveret brugbare Oplysninger for Aaret 1932. Undersøgelsen er senere udstrakt til Viktualiehandelen og Frugt- og Grønthandelen. I begge disse Brancher staar Indsamlingen af Materiale nu foran sin Afslutning.

Hvad Kolonialhandelen angaar, foreligger Resultatet af Undersøgelsen nu offentliggjort, dels paa Dansk, dels — i en noget fyldigere Form — paa Engelsk. Hovedvægten er lagt paa ved en Analyse af de behandlede Forretninger at komme til Klarhed over de Momenter, der øver Indflydelse paa Bruttoavancens Højde og Omkostningernes Størrelse. Materialet er derfor opdelt efter en Række forskellige Synspunkter: Omsætningens Størrelse, Varelagets Omsætningshastighed og Kvarterets (Kundekredsens) Art, og Variationerne i Bruttoavance, Omkostninger o. s. v. fra Gruppe til Gruppe indenfor disse Inddelinger er nærmere undersøgt. Men desuden indeholder de ovennævnte Publikationer en Række andre Oplysninger, som er af Vigtighed, hvis man vil danne sig et Billede af Kolonialhandelens Forhold: Om Kreditsalgets Betydning i de forskellige Forretninger faar man Besked i et Afsnit om Antallet og Størrelsen af udestaaende Fordringer, Lønningsforholdene er ligeledes behandlet i et særligt Afsnit o. s. v. Endvidere er der paa Grundlag af Oplysninger fra 57 af de undersøgte Forretninger foretaget en Beregning af Svingningerne i Omsætningen fra Dag til Dag indenfor en bestemt Uge, og endelig findes der et Afsnit om Bruttoavancens Størrelse for en Række enkelte Varer. I den engelske Udgave, der iøvrigt især adskiller sig fra den danske derved, at den medtager en Række Spredningstabeller og saaledes giver Læseren Lejlighed til at kontrollere de summariske Gennemsnitstal for de enkelte Grupper, er desuden optaget en Sammenligning mellem Resultaterne af den foreliggende Undersøgelse og tilsvarende Undersøgelser i en Række andre Lande.

Arbejdet med Indsamlingen og Bearbejdelsen af Materialet er forestaaet af

et Udvalg, bestaaende af 3 Medlemmer, udpeget af De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation, nemlig Urtekræmmer Fritz Paustian, afdøde Direktør Ludvig Poulsen og Boghandler Søren Wiene, samt af 3 Medlemmer, udpeget af Institutet: Professor, Dr. polit. Axel Nielsen, Kontorchef, Lektor Hans Cl. Nybølle og Docent, Dr. polit. Jørgen Pedersen. Redegørelsen er udarbejdet af cand. polit. C. Lind.

Nationaløkonomisk Forenings Fond har sammen med Laurits Andersens Fond ydet Bidrag til Afholdelse af Udgifterne ved Undersøgelsen. Nationaløkonomisk Forenings Medlemmer kan i Henhold til Overenskomst med Institutet ved Benyttelse af den med nærværende Hefte følgende Bestillingsseddel faa saavel den danske som den engelske Udgave til en særlig Pris, der er fastsat til henholdsvis 75 Øre og 1 Kr. 50 Øre. (Bogladepris 1 Kr. 25 Øre og 3 Kr.).

II

Dr. *Schneiders* Bog: *Theorie der Produktion*, som indeholder en udvidet Fremstilling af de Forelæsninger, han 1933—34 har holdt paa Danmarks Tekniske Højskole, er nylig udkommet paa Jul. Springers Forlag i Wien. — Medlemmer af Nationaløkonomisk Forening og Socialøkonomisk Samfund kan faa Bogen med 20 pCt. Rabat gennem Henvendelse til dette Tidsskrifts Redaktion med skriftlig Opgivelse af Navn og Adresse. Prisen er R.M. 5.28. (Bogladepris R.M. 6.60).

DEN NORSKE TRUSTKONTROLL SOM LEDD I ORGANISASJONEN AV ERHVERVSLIVET

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 20. NOVBR. 1934

AF WILHELM THAGAARD

I. INNLEDNING

ENHVER tid stiller sin særlige opgave for den økonomiske politikk.

For 100 à 150 år siden — noe forskjellig i de forskjellige land — var opgaven å løse de bånd som staten hadde lagt på næringslivet. Det var den industrielle revolusjons tid med uro og nyskaping over hele den økonomiske virksomhet. De nye produksjonsmåter krevet nye former for drift og omsetning. De gamle næringsinnskrenkninger, — laugsvesenet, privilegiene, monopolene og alle de andre reguleringene — hadde sin rot i middelalderens og merkantilismens enkle og stabile produksjonsforhold. De passet ikke lenger for de nye behov, de blev bare stengsler for utviklingen. Og med støtte i tidens sterke individualistiske strømninger utløste den økonomiske ekspansjonstrang sig i kravene på næringsfrihet og fri konkurranse. Det var den enkeltes tiltak, det private initiativet, som skulde drive utviklingen fremover. Kravene blev gjennomført og de nye maksimer var i det store og hele rådende i den økonomiske politikk helt frem til verdenskrigen.

Idag er opgaven en annen. Det gjelder ikke lenger å sikre fritt slag for den enkelte, men å få kreftene til å arbeide sammen. Planmessighet, samarbeide, organisasjon er idag løsenet. Det som meningsbrytningene og de politiske kamper på dette område nu gjelder, er hvorledes den nye ordning skal utformes og på hvilken måte den skal gjennomføres.

De forskjellige land går ulike veier. Sovjetsamveldet har kastet det private næringsliv overbord og søker å gjennomføre en socialistisk samfundsordning, basert på centralisert planøkonomi. Også det fascistiske Italia og det nazistiske Tyskland har gjennomført radikale omlegninger. Næringslivet er statskontrollert tvers igjennem. Og selv om disse stater fastholder den private

eiendomsrett og en modifisert privat bedriftsledelse og kontrollen av den grunn er utslag av andre synsmåter og interesser enn de som gjør sig gjeldende i Sovjetsamveldet, resultatet er dog en ordning af næringslivet som står i den skarpeste motstrid til det gamle liberalistiske system.

Nyordningene i de 3 stater jeg har nevnt lider imidlertid alle av en avgjørende brist: de er gjennomført og oprettholdt ved diktatur, de er betalt med opgivelse av folkestyret og mennskerettigheter som det har kostet århundreders kamper å vinne. De kan derfor ikke tjene som direkte forbilleder for de land som vil bygge videre på de kulturelle verdier som er skapt gjennom den tidligere utvikling. Men også i de demokratiske land finner vi at staten har opgitt sin tidligere passive holdning til næringslivet. Også her søker staten å gjennomføre reguleringer med sikte på å nå frem til en bedre organisasjon. Sterkest har det nye syn bruddt igjennem i U. S. A. ved den veldige industrielle gjenreisningsaksjon som Roosevelt satte igang i fjor. Andre demokratiske land har gått mer forsiktig og famlende frem. Men tendensen er den samme. Dette gjelder således gammelliberalismens hjemland, England. Her er landbruket underkastet en vidtgående statsregulering, industri etter industri er blitt radikalt omorganisert og i handelspolitikken er de gamle frihandelsprinsipper forlengst forlatt. Blandt dem som ligger lengst tilbake er de nordiske land utenom Norge. Men også i disse land gjør den samme bevegelse sig gjeldende, særlig på landbrukets og handelspolitikkenes områder. I Danmark f. eks. er jo både valutareguleringen og de forskjellige landbruksreguleringer utslag av de nye synspunkter. I virkeligheten arbeider man i alle land mer eller mindre bevisst mot det mål: å skape en bedre organisasjon av den økonomiske virksomhet, avpasset efter de moderne produksjonsforhold og avstemt efter det sociale syn som vår tid er gjennomtrængt av. I Norge har disse bestrebelser for en stor del fått sitt uttrykk gjennom den trustkontroll som der er etablert. Der er dog også gjennomført en rekke andre næringspolitiske reguleringer som jeg imidlertid i dette foredrag ikke skal komme inn på.

II. GRUNNLAGET FOR DEN NYE ØKONOMISKE POLITIKK

Den nye økonomiske politikk som nu råder er ikke noen midlertidig foreteelse, et krisefenomen som skyldes de spesielle vanskeligheter som næringslivet har arbeidet med i etterkrigsårene.

Det er vel fremdeles dem som hevder dette, som mener at alle

reguleringer og restriksjoner snart vil falle bort og at »normale« tider igjen vil vende tilbake, tider hvori alt vil regulere sig selv etter de økonomiske lover som gjelder under fri konkurranse.

Denne opfatning bundet i virkeligheten i den gamle naturretslige tro på evig gyldige systemer. Den overser at de faktorer som ligger til grunn for den økonomiske virksomhet er i stadig utvikling og at enhver tid — som jeg begynte med å si — må forme sitt eget økonomiske system.

De nyordninger som nu bryter igjennem har heller ikke sine årsaker bare i forhold som er opstått under etterkrigstiden. De har sine røtter lengere tilbake. Lenge før krigen var man på det rene med at staten ikke kunde la næringslivet helt ut skjøtte sig selv, men at den til en viss grad måtte øve kontroll og censur, en opfatning som fikk uttrykk i den sociale og økonomiske reformlovgivning. Og at også næringslivet selv merket manglene ved den frie konkurranse og følte behov for en bedre organisasjon viste den sterke trust- og kartelldannelse som fant sted. Ja, den socialisme som nu har så sterk vind i seilene og mange steder truer med helt å sluke det private næringsliv er jo selv et ektefødt barn av det gamle system. Den er unnfanget i konkurransens misgjerninger og har næret sig av misnøien over dens mangler.

De faktorer som ligger til grunn for kravene om en ny økonomisk organisasjon har således sitt utspring i tiden før verdenskrigen. Det som er skjedd i de senere år er at utviklingen har øket ulempene ved det uorganiserte næringsliv og derfor styrket kravene om en omlegning. Jeg rekke ikke å gi noen utredning av disse forhold, men enkelte trekk vil jeg nevne.

Den mest iøynefallende brist ved den frie konkurranse har alltid været den mangel på planmessighet som kleber ved den. Enhver produserer hvad han vil og hvor meget han vil uten å samrå sig med andre. Resultatet blir ofte overproduksjon og avsetningsvanskeligheter og fra tid til annen almindelige kriser. Selv om disse følger også tidligere kunde være alvårlige nok, var dog krisene forholdsvis kortvarige. Misforholdene blev snart rettet ved overflytning av ledig arbeidskraft til andre land og ved erobring av nye eller utvidelse av gamle markeder. Industriens ekspansjonsmuligheter var praktisk talt ubegrenset. Behovet for organisasjon av produksjonen og omsetningen føltes ikke så sterkt. Det var som regel avsetning nok å finne for alle de varer som kunde produseres uten at det var nødvendig å gripe til særskilte reguleringer.

Alt dette er nu forandret.

I de siste 20 år er verdens samlede industrielle produksjonsapparat blitt utbygget i raskere tempo enn noensinne før. Avkastningen er ytterligere øket ved den rasjonalisering som har funnet sted, særlig i de siste 10—12 år.

Kanskje like så viktig som selve produksjonsøkningen er tendensen til selvforsyning. Utviklingen begynte under verdenskrigen. Den internasjonale arbeidsdeling blev sprengt og de enkelte land måtte søke å selvberge sig så godt de kunde. Nesten i alle land blev det opført fabrikker til fremstilling av varer som tidligere var innført. Industriløse eller industrifattige land gikk over til å bli industriland og i de gamle industriland blev der reist nye industrier. Bevegelsen har fortsatt også etter verdenskrigen.

Følgen av dette er veldig skjerpet internasjonal konkurranse. De enkelte lands industrielle ekspansjonsevne er hemmet. De har mistet utenlandske markeder og blir ofte truet av de nye konkurrenter på sine egne hjemmemarkeder. Vanskelighetene er øket ved den avsperrings- og restriksjonspolitik som de fleste land fører. De innenlandske næringer vernes ved tollbeskyttelse, eksportpremier, import- og eksportforbud og pengepolitiske foranstaltninger. Kapitaloverføringer hindres. Utvandringen, som før i de fleste europeiske land var den viktigste faktor til å regulere arbeidsløsheten, er stanset helt op på grunn av innvandringsforbud. Ethvert land må nu selv greie op med sin arbeidsløshet. Alt dette i forbindelse med den manglende tilpasning mellom de forskjellige faktorer har ført til den voldsomme og hårdnakkede krise som nu hjemsøker verden. Vi oplever det paradoksale at en betydelig del av verdens arbeidsføre befolkning er uten arbeid, at tallrike produksjonsanlegg står unyttet eller går med redusert drift og at bedriftene allikevel har vanskelig for å finne avsetning for de varer som produseres og dette tiltross for at en stor del av menneskeheten ikke kan få dekket sine viktigste behov!

Det er disse forhold som nu tvinger igjennem kravene om bedre organisasjon av den økonomiske virksomhet. Det nytter ikke lenger å la den økonomiske virksomhet skjøtte sig selv. Erfaring har vist at selvregulering gjennom konkurranse under de nuværende forhold ikke fører frem. Tvertimot er en ubegrenset frihet til å konkurrere ofte en likefrem fare.

For enhver er det således innlysende at det kan virke ødeleggende om en enkelt eksportbedrift går sine egne veier og under selger eller på annen måte undergraver sine innenlandske kon-

kurrenter på verdensmarkedet. De tap som derved voldes for landet kan mange ganger overstige den særfordel den enkelte opnår. Det samme kan gjelde også i næringer som arbeider på hjemmemarkedet. Også her kan mislig konkurranse føre til sammenbrudd for hele næringer. Skaden rammer i slike tilfelle ikke bare bedriftenes eiere og deres funksjonærer og arbeidere. Den brer sig gjennom den mindskede kjøpekraft for disse grupper ut over hele samfundet.

Såvel hensynet til bedriftene som almene interesser tilsier derfor at det offentlige søker å forebygge eller reagere mot en konkurranse som har mislige virkninger. Men det er bare den ene side, den defensive side, av opgaven. Man må også gå offensivt frem. Under alle veklagene over den krise vi er oppe i må vi ikke glemme den ting, at den tekniske og økonomiske utvikling alt i alt betegner et veldig fremskritt. Den har gjort det mulig å tilfredsstille de menneskelige behov bedre enn før. Det gjelder bare om å utnytte fremskrittet. Men dét forutsetter et omfattende organisasjonsarbeid med sikte på å få anvendelse for alle produktive krefter. Produksjonen må avpasses efter behovet, nyanlegg i brancher hvor det allerede før er nok av bedrifter må hindres og de ledige krefter settes inn der det er mest bruk for dem. Produksjons- og salgsapparatet må rasjonaliseres ved fjernelse av alle overflødige omkostninger. Alt dette er i virkeligheten bare en videreføring av den rasjonalisering som de enkelte bedrifter foretar. De enkelte bedrifters isolerte innsatser er dog ikke tilstrekkelig. Det er bra nok at bedriftene hver for sig søker å redusere sine omkostninger og avpasse sin virksomhet efter markedsforholdene. Men uten samarbeid mellem dem fører bestrebelsene ikke frem. Hvorledes skulde en enkelt bedrift i konkurranse med andre få gjennomført en påkrevet begrensning av forhandleravansen eller en formålstjenlig reduksjon av de varekvaliteter som produseres? Et forsøk på det vilde bare føre med sig at bedriften gikk under i konkurransen. Det må samvirke til mellem bedriftene. Det er erkjennelsen av det som ligger til grunn for den moderne trust- og kartellbevegelse. Heller ikke slike private konkurransereguleringer løser dog opgaven. For det første omfatter de som regel ikke alle bedrifter innen vedkommende næring og de som står utenfor kan ofte gjennom sin konkurranse forspille resultatene. Ennu viktigere er det at trustene og kartellene i første rekke bare representerer bedriftseiernes særinteresser. Man har ikke noen garanti for at de ordninger som de skaper

fremmer også samfundsmessige interesser. Det offentlige må derfor se efter dette og målet må være å fremme en samfundsgavnlig organisasjon, bygget på samarbeid ikke bare mellom bedriftene innenfor samme erhverv, men over erhvervslivets hele område. Men samtidig må dette samarbeide etableres på en elastisk måte slik at det ikke kveler tiltakene og derigjennem hindrer den produktive utfoldelse.

Det er dette som er opgaven for den moderne økonomiske politikk. Og det er slike spørsmål som den norske trustkontroll arbeider med.

III. DEN NORSKE TRUSTKONTROLLS TILBLIVELSE OG SYSTEM

Ut fra det liberalistiske syn som rådet før krigen så man gjerne med misbilligelse på et hvert forsøk som blev gjort på å innskrenke eller regulere konkurransen gjennom sammenslutninger eller avtaler. I liberalismens hjemland, England, var slike reguleringer i strid med sedvaneretten. Det samme var tilfellet også i de engelske kolonistater og i U. S. A. Og da den moderne trustbevegelse for alvor satte inn i U. S. A. skjerpet man disse regler, idet man grep til en spesiallovgivning som under straffansvar forbød enhver trust- og kartelldannelse. Lignende antitrustlover blev også gitt i endel andre land.

Da man i Norge i 1916 nedsatte en kongelig kommisjon for å forberede en trustlovgivning var det mange som hadde tenkt sig en forbudslovgivning efter amerikansk mønster. Kommisjonen, som avgav sin innstilling i 1921, tok imidlertid avstand fra forbudstanken. Både fordi den mente at et slikt forbud ikke vilde bli effektivt, men også fordi den fant at sammenslutningene foruten skadelige også kunde ha nyttige virkninger. Kommisjonen innskrenket sig derfor til å foreslå kontroll med konkurranse-reguleringene, men opstillet i denne henseende mange vidtgående bestemmelser. I et særvotum inntok jeg et mer sammenslutningsvenlig standpunkt enn kommisjonens øvrige medlemmer, idet jeg fremhevet nødvendigheten av en bedre organisasjon av næringslivet. Kommisjonens forslag blev i modifisert skikkelse lov den 12. mars 1926.

Allerede i 1923 var det i Tyskland kommet en kartellforordning som i forbindelse med supplerende lovgivning i det vesentlige bygget på samme prinsipper som den senere norske lov. Og

i de senere år er der i en rekke land kommet lover om konkurransereguleringer som går i samme retning som den tyske og norske lovgivning. Antitrustpolitikken er almindelig forlatt, nu efter gjenreisningsaksjonen ifjor også i sitt hjemland U. S. A. Overalt bygger man på prinsippet om statens kontroll og direkte medvirkning til å fremme en hensiktssvarende regulering av konkurransen.

Den norske trustlov har et dobbelt formål. For det første gjennomfører den kontroll med de konkurransereguleringer som de erhvervsdrivende selv får istand. Men dernæst inneholder den også et generelt forbud mot prismisbruk og gir adgang til å regulere priser og forretningsvilkår selv om der ikke foreligger konkurranseinnskrenkninger. Bestemmelseene kan også brukes til å gjennomføre reguleringer til støtte for bedriftene.

Gjennomføringen av loven er i det vesentlige lagt til et Kontrollkontor som det daglig virkende administrative organ og et Kontrollråd som skal treffe avgjørelser om inngrep. Rådet virker nærmest som en forvaltningsdomstol. Det følger så langt det er mulig domstolsmessige prinsipper ved sakenes behandling. Representanter for alle interesser gis anledning til å uttale sig, rådets avgjørelser blir utførlig begrunnet og de viktigste av dem offentliggjort. For å trygge avgjørelserne og sikre mot ensidighet gjelder den regel at rådet ikke kan iverksette noe inngrep uten at det kommer forslag om det fra Kontrollkontoret. På sin side kan kontoret heller ikke gripe inn på egen hånd, men må alltid ha rådets avgjørelse.

Kontrollen med de private konkurransereguleringer er basert på et meldingssystem. Sammenslutninger, avtaler og ordninger som tilsikter å regulere pris-, produksjons- eller omsetningsforhold skal meldes til Kontrollkontoret dersom de er av virkelig betydning for norske markedsforhold. Melding skal også sendes fra norske markedsbestemmende bedrifter og fra innenlandske filialer av utenlandske truster eller karteller. Forsømmelse av meldepikten kan medføre straffansvar og leder dessuten til at avtalene opphører å være bindende.

Allerede plikten til å melde vil forebygge mange utilbørlige konkurransereguleringer. Men loven har også en rekke bestemmelser som gir myndighetene adgang til å hindre eller reagere mot misbruk eller ellers øve innflytelse på sammenslutningenes virksomhet. For det første må avtaler som skal gjelde for lengere tid enn ett år ad gangen eller med en lengere opsigelsesfrist

enn 3 måneder uttrykkelig godkjennes av Kontrollrådet. En konkurranseregulering kan heller ikke gjennomføres ved tvangsmidler dersom rådet finner at det vilde stride mot almene hensyn eller at konkurransereguleringen er urimelig. Dette gjelder for slike tvangsmidler som bøter eller lignende. Et annet straffemiddel er boikott. Boikott rammes av lovens forbud dersom rådet finner at boikotten er almenskadelig, urimelig eller utilbørlig. Kontrollmyndighetene kan likeledes regulere en sammenslutnings priser og forretningsvilkår dersom de finner at de er urimelige. Og myndighetene kan også opheve et hvert konkurranseregulerende vedtak som en sammenslutning treffer, ja, endog sammenslutningen selv, dersom de finner at virkemåten er utilbørlig eller til skade for pris-, produksjons- eller omsetningsforhold. I dette tilfelle kan dog Kontrollrådets vedtak innbringes for en særskilt ankenevnd.

Trustloven gir således kontrollmyndighetene en vid bemyndigelse til å øve innflytelse på de private konkurransereguleringer og derigjennem på den organisasjon av næringslivet som de medfører. Men det er i det vesentlige bare bemyndigelser. Lovens virkninger beror derfor på hvorledes disse bemyndigelser brukes. Hvilke synsmåter følger kontrollmyndighetene? og hvorledes gjennomfører de dem?

Jeg tror at disse spørsmål blir best belyst ved at jeg går igjennem endel hovedgrupper av konkurransereguleringer og gjør rede for den stilling myndighetene har tatt til dem.

IV. KONTROLLMYNDIGHETENES STANDPUNKT TIL PRIVATE KONKURRANSEREGULERINGER

En rekke konkurransereguleringer går ut på å gjennomføre ensartede regler om leverings- og betalingsvilkår, kredittid og lignende forretningsvilkår. For det meste treffes slike bestemmelser i forbindelse med prisfastsettelse eller andre videregående reguleringer. Der finnes dog også avtaler som bare ordner forretningsvilkår. De er dog som regel fritatt for meldeplikt. Slike kondisjonskarteller virker gjennomgående bra ved å skape orden og ensartethet. Der har derfor ikke vært så mange inngrep mot dem. Men også her kan en viss censur være påkrevet. Oplysende er således en regulering som blev behandlet i det siste møte i Kontrollrådet. Det gjaldt salgsbetingelser som var fastsatt av en fabrikant- og importørgruppe omfattende praktisk talt

alle leverandører i branchen. Betingelsene inneholdt blandt annet en klausul om at »erkjennelse av ordres og avtaler gjøres med selgerens forbehold om å foreta forandringer av priser, rabatter samt salgsbetingelser uten på forhånd å ha varslet kjøperen herom«. Altså, selv en inngått kontrakt var selgeren ikke bundet av. Han kunde efter eget forgodtbefinnende forandre pris og vilkår. Han behøvte ikke engang på forhånd å varsle kjøperen om det. Kjøperen kunde riktignok tre tilbake hvis vilkårene blev forandret til hans ugunst, men han hadde ingen rett til å kreve den opprinnelige kontrakt gjennomført. Det er klart at den slags salgsbetingelser som ensidig tilgodeser den ene part ikke kan godtas.

Av langt større betydning enn de nakne kondisjonskarteller er de mange priskarteller. De har mange betenkelige sider. De medfører ikke, som mange produksjons- og omsetningsreguleringer noen direkte nedsettelse av omkostningene. Forbrukerne har derfor ingen direkte interesse av dem. Tvertimot, de skaper bare fordyrelse for dem. Minsteprisene har jo til formål å skaffe bedriftene høiere eller stabilere priser enn om konkurransen artet sig fritt. Og sammenslutningene vil ofte være fristet til å sette prisene for høie ved særlig å ta hensyn til omkostningene ved de ugunstigst stillede bedrifter. Priskartellene kan derfor virke til å holde oppe eller kalle tillive flere bedrifter enn samfundsmessig nødvendig. De kan med andre ord motvirke en rasjonell konsentrasjon av den økonomiske virksomhet. Allikevel kan det ikke nektes at også minstepriskartellene kan være påkrevet. Dette gjelder således hvor de er ledd i en videregående teknisk eller kommersiell regulering, f. eks. hvor bedriftene for å nedsette omkostningene fordeler produksjonen eller omsetningen mellom sig. Som regel vil det da være nødvendig også å regulere utsalgsprisene. Bortsett herfra vil prisavtaler kunne være til gagn hvor konkurransen har preg av dumping eller ellers har en ødeleggende karakter. Selv om bedriftene i noen tid kan holde det gående ved å sløife enhver utbytteutdeling og ved å la være å fornye maskiner og anlegg vil de ikke i lengere tid kunne drives på den basis. Og heller ikke forbrukerne, som for størstedelen får sine inntekter fra næringslivet, er i det lange løp tjent med en konkurranse, som gjør det umulig for bedriftene å drive på lønsom måte.

De forskjellige momenter som jeg har pekt på virker i alminnelighet med forskjellig tyngde i produksjonen og i handelen. I

produksjonen er ulempene ved minsteprisene som regel mindre og fordelene ved dem større enn i handelen. I produksjonen vil således minsteprisene ofte føre til at det blir fremstillet bedre kvaliteter. At handelsmannens avanse sikres gjennom avtaler får ingen slik virkning. De varer han omsetter blir jo ikke bedre av den grunn. Faren for at minsteprisene oprettholder eller fremkaller overflødige bedrifter er også langt større i handelen. Det koster jo så meget mindre å åpne en butikk eller en grossistforretning enn å gå igang med en fabrikk. Prisreguleringer i industrien er også gjerne lettere å sette iverk enn i handelen. Handelsmenne får jo sine varer fra forskjellige fabrikker i inn- og utland og de er ofte innkjøpt til ulike priser selv om de er av samme slag. En felles minsteprisfastsettelse vil da her oftere enn i produksjonen føre til at der skapes større avanser enn påkrevet.

Kontrollmyndighetenes stilling til prissammenslutninger har i det store og hele vært uttrykk for de synmåter som jeg her har gjort gjeldende. Man har reagert forholdsvis lite overfor minstepriser i industrien og i produksjonen ellers. Grunnen til dette har ikke minst vært de vanskelige forhold som produksjonen har arbeidet under i størstedelen av tiden siden trustloven kom istand. I brancher hvor forholdene har vært særlig mislige har kontrollen også direkte medvirket til å få gjennomført prisoverenskomster og hvor det ikke er lykkedes er det blitt fastsatt minstepriser i medhold av loven. Dette skal jeg komme tilbake til.

Likeoverfor prissammenslutninger i handelen har myndighetene derimot mange ganger tatt et annet standpunkt. Visstnok har også her forholdene i mange erhverv vært slike at man har godtatt bindende reguleringer. Men i almindelighet har man funnet det heldig at konkurransen her får friere løp og at prissammenslutningene her mest mulig nøier sig med bare å fastsette veiledende noteringer. Som eksempel på rådets opfatning skal jeg nevne en del avgjørelser vedkommende minstepriser for salg av koks. Koks kjøpes af forhandlerne efter tonn, men selges i hektoliter. Eftersom koksen er tung eller lett kan det gå fra 19 hl. og op til 28 hl. pr. ton, uten at prisen pr. tonn er tilsvarende forskjellig. Allikevel hadde forskjellige kullimportørforeninger fastsatt den samme minstepris for al koks og foreningene vilde anvende tvangsmidler mot forhandlere som solgte lavere enn minsteprisene selv om salget gjaldt lettere og derfor billigere vare. Kontrollrådet avgjorde imidlertid at det stred mot almene hensyn å gjennomføre slike prisnoteringer ved tvangsmidler. Lignende avgjørelser er også

truffet for minstepriser for kjøttvarer. Prisen på kjøtt og flesk varierer jo temmelig meget efter kvaliteten. Og da det ikke var noen kontroll med hvad slags kjøtt og flesk som slakterne stappet i pølsene eller laget kjøttdeig av fant Kontrollrådet at det ikke var noe naturlig grunnlag for minstepriser.

Som regel går inngrepet ikke lenger enn til å berøve prisfastsettelsene deres bindende karakter. Sammenslutningene blir sjelden helt ophevet. Men det føres kontroll med alle prisnoteringer enten de er bindende eller bare til veiledning. Ifjor blev det meldt inn 1148 noteringer. Ved 232 av prislistene blev det gjort anmerkninger. Det var dog bare i noen få tilfelle nødvendig å iverksette formelle inngrep. På noen få undtagelser nær efterkom sammenslutningene kontorets henstilling om prisnedsettelse.

De minsteprisreguleringer som jeg her har omtalt gjelder de som vedkommende erhvervsdrivende fastsetter for sine egne bedrifter. En annen karakter har de minstepriser som fabrikanter eller importører fastsetter for videreforhandlerne. Ved disse reguleringer er betenkelighetene større enn ved de almindelige prisavtaler. De leder således oftere til unødig fordyrelse for forbrukerne. Da prisfastsettelsene gjerne skal gjelde for hele landet må fabrikkene eller importørene i almindelighet sette prisene under hensyn til forholdene på de dyreste steder. Avansene blir derved altfor rummelige for handlende i mindre byer og i landdistrikter hvor forholdene er enklere og omkostningene mindre. Systemet har også en tendens til å fremkalle en rabatkonkurranse som øker mellemmannsavansen og derigjennem tilslutt også prisene. En fabrikant ser sig ofte tjent med å innrømme grossistene og detaljistene ekstraordinært store rabatter for at de skal foretrekke hans varer fremfor konkurrentenes. Og konkurransen tvinger de andre fabrikker til å følge efter og gi overbud. Kjøpmennene forstår også under slike forhold å spille den ene fabrikk ut mot den annen. Nokså oplysende er et hjertesuk som en selger for endel år siden fremkom med i »Norges Kjøpmannsblad«:

»Arbeider man som selger for et firma som fabrikerer kvalitetsvarer må en ofte være en tålmodig mann. Kommer man inn i en forretning for å selge varen hender det ofte at kjøpmannen spør om hvilken rabatt han får før man får åpnet prøvekuufferten. . . . Ja man skulde ofte være fristet til å tro at man »reiste« i rabatter istedenfor i vedkommende varer. . . . Som oftest innrømmer kjøpmannen at mit firmas varer er bedre enn konkurrentenes, men

på grunn av den bedre rabatt »tjener« han mindre på mine varer enn på konkurrentenes og derfor går det ikke alltid å få ordre av ham.»

At en slik rabattkonkurranse kan bli ødeleggende for produsentene ligger i dagen. Men i det lange løp virker systemet heller ikke til gagn for handelsmennene. Hvis minsteprisene opprettholdes blir følgen uvegerlig at der skyter op nye forretninger, omsetningen og fortjenesten blir fordelt på flere bedrifter enn før og resultatet blir bare en unødig økning av mellemmennenes antall. I de fleste tilfelle vil imidlertid minsteprisen for videreforhandlerne ha vanskelig for å hevde sig når avansen blir for stor. Også kjøpmennene vil bli fristet til å gi rabatter og deres avanse kan derigjennem bli beskåret i en for stor grad.

Ut fra de betraktninger jeg har nevnt har trustkontrollen i det store og hele stillet sig lite velvillig til bindende minstepriser for videreforhandlerne. Kontoret har søkt å forebygge slige avtaler og rådet har også på forskjellig vis reagert mot dem. Dette er ikke ensbetydende med at kontrollen har legalisert ethvert undersalg. Rådet har således godkjent boikott mot kjøpmenn som i reklameøiemed har solgt til åpenbart tapbringende priser. Men ved bedømmelsen av dette undersøker man hvilken pris kjøpmannen efter sine omkostnings forhold må ha for å få dekning. Og boikott vil i almindelighet neppe bli ansett berettiget dersom det viser sig at den pris en kjøpmann selger til gir ham rimelig fortjeneste selv om den er lavere enn den minstepris fabrikken eller importøren har fastsatt. Rådet har truffet en avgjørelse vedkommende undersalg av et vaskemiddel som er nokså oplysende. Kjøpmannens innkjøpspris for dette vaskemiddel var 37 à 38 øre pr. pakke. Minsteprisen var av importøren fastsatt til 50 øre. Rådet fant at det var berettiget å boikotte en kjøpmann som solgte for en pris av 42 øre, idet den avanse han beregnet sig måtte anses utilstrekkelig. Samtidig blev det imidlertid meddelt importøren at den fastsatte minstepris var så høi at han ikke kunde gjøre regning med å få godkjent boikott likeoverfor ethvert undersalg. En annen avgjørelse av rådet gjaldt undersalg av tannpasta. Rådet fant at avansen på disse varer var satt saa rummelig at vedkommende handelsmann måtte ha rett til å selge billigere enn fabrikken hadde fastsatt. Men samtidig fant rådet at det var utilbørlig at han gav større rabatter på en fabriks produkter enn på et konkurrerende firmas varer.

En følge av at trustkontrollen reagerer mot bindende minste-

priser for videreførere er at det er vanskeligere å opretholde for høie avansesatser. Det har vi nettop oplevet i sjokoladebranchen. Her har forhandlerne vært innrømmet altfor store rabatter. Resultatet blev som man kunde vente mange nye forretninger. Dette førte igjen til en skarpere konkurranse og nu selger fruktorretninger i Oslo sjokolade med 20 pct. rabatt til stor skade for de mange spesialforretninger. Mange av dem innrømmer nu at de vilde ha vært bedre tjent med mere beskjednere rabatter. Det var blitt mindre innrykk i branchen og roligere konkurranseforhold.

Et særskilt spørsmål melder sig for prisavtaler og andre konkurransereguleringer dersom de skal gjelde for anbud. Selve anbudsinstituttet hviler jo på forutsetningen om at der består konkurranse mellom de forskjellige anbydere. Da trustloven kom istand var der imidlertid mange konkurransereguleringer også for anbud. Og flere av dem var slike at de ikke tålte dagens lys. Adskillige håndverkerforeninger hadde således bestemmelser om at alle anbud på forhånd skulde underkastes hemmelig censur av en komite som dels kunde kassere anbud som den fant for lave, dels sende dem inn med høiere beløp enn anbyderne selv hadde fastsatt. En forening hadde således bestemmelser om at anbud som vedkommende komite fant for lave skulde sendes inn med priser som oversteg komiteens pris i samme grad som anbudet lå lavere. Fant komiteen at anbudsprisen burde være f. eks. kr. 10 000 skulde anbud på kr. 8 000 forhøies til kr. 12 000, anbud på kr. 6 000 til kr. 14 000 o. s. v. Som et annet eksempel kan jeg nevne en avtale mellom noen verksteder om forhåndsfordeling av visse leveranser efter bestemte forholdstall. For å gjennomføre dette skulde bedriftene ved sine anbud være forpliktet til gjensidig å »beskytte« hverandre ved å sette sine priser så meget høiere enn den av kontrahentene som i henhold til avtalen skulde ha leveransen.

En rekke slike avtaler som jeg her har nevnt blev offentliggjort. Jeg antar at de offentlige og kommunale myndigheter som gjennom årene omhyggelig hadde behandlet anbud fra vedkommende firmaer blev litt ergerlige da de fikk greie på hvorledes de i virkeligheten var blitt holdt for narr.

Ved trustlovens behandling hadde man under overveielse å forby konkurransereguleringer for anbud. Man blev dog stående ved å gi pålegg i loven om at enhver som inngir anbud skal oplyse om det dersom prisen eller vilkårene er regulert ved avtale, stiltiende forståelse eller annen ordning med andre erhvervsdri-

vende. Bestemmelsen har vært tilstrekkelig til å få de tidligere helt usmakelige anbudsreguleringer ut av verden. I våres kom det en ny avtale av samme slag. Den blev imidlertid ophevet av Kontrollrådet. Det kontrollen reagerer mot er reguleringer som efter sin form og sitt innhold må anses utilbørlige. Myndighetene har derimot ikke tatt ubetinget avstand fra enhver anbudsregulering. I enkelte tilfelle hvor bedriftsforholdene har vært særlig vanskelige har kontrollen ikke gjort innsigelse mot at minstepriser gjøres gjeldende også for anbud.

En annen viktig gruppe av konkurransereguleringer sikter på å begrense antallet av bedrifter og spesielt å bremse mot nyetableringer.

Det er som jeg tidligere har vært inne på ikke heldig at der er ubegrenset adgang for enhver til å gå igang med nye bedrifter uten hensyn til om han har særlige kvalifikasjoner for det eller råder over den nødvendige kapital og uten hensyn til om det i vedkommende erhverv allerede på forhånd er flere bedrifter enn det trenges. De begrensninger som oppstilles av handels-, håndverks- og industrilovgivningen er ikke på langt nær tilstrekkelig. På den annen side er nettop friheten til å sette igang nye bedrifter en viktig faktor til fremme av nye produksjons- og forretningsmetoder. Man må derfor være varsom med å begrense denne frihet, hvor det ikke er tvingende nødvendig. Særlig gjelder dette sålenge man ikke har spesiell lovhjemmel for begrensningen. I alle tilfelle må det ses efter at begrensning skjer efter objektive hensyn og ikke på vilkårlig måte.

I Norge har mange brancheforeninger søkt å regulere disse forhold, men ikke alltid på en heldig måte. Foreningene setter undertiden nokså stramme vilkår for optagelse. Og enten foreningen selv eller medlemmene søker ofte å få leverandører til å nekte forretningsforbindelse med firmaer som ikke er med i foreningen. Kontrollrådet har ved en lang rekke boikottavgjørelser tatt standpunkt mot på denne måte å favorisere foreningsmedlemmer. Hvis et firma har de kvalifikasjoner som bør kreves for å drive vedkommende slags erhverv så skal den ting at firmaet ikke kan komme inn i vedkommende branche-forening ikke gi grunnlag for noen boikott. Konkurrentene må ikke bestemme hvem som skal ha adgang til å drive næring. Hermed har kontrollen imidlertid ikke tatt prinsipiell avstand fra ethvert forsøk på å begrense antallet av bedrifter. Man anser det således fullt berettiget av fabrikker og importører at de sløifer grossister som

medlemmer hvis de finner seg forretningsmessig tjent med det. Og likeledes at de begrenser antallet av forhandlere f. eks. ved å kreve at forhandlerne skal utta visse minstekvanta eller kjøpe for visse minstebeløp enten ad gangen eller i et visst tidsrum, gjerne et år. Kontrollen har også godkjent en rekke reguleringer som tilsikter å begrense nyetableringer ved å stille større krav enn lovgivningen gjør med hensyn til kapital, branchekunnskap og andre kvalifikasjoner. Det avgjørende er at reglene er rimelige og ens for alle og at de foreningsorganer som skal treffe avgjørelse er sammensatt slik at konkurrintinteresser og andre biinteresser ikke kan gjøre seg gjeldende på utilbørlig måte. For øvrig vil enhver som i henhold til disse reguleringer nektes forretningsforbindelse kunne klage til Trustkontrollen, dersom han mener seg urettferdig behandlet.

Skal en begrensning ramme bestående bedrifter må der vises særlig varsomhet. Kontrollrådet har ved en rekke avgjørelser underkjent begrensninger fordi de ikke har vært gjennomført etter objektive hensyn eller har vært satt iverk på en for hårdhendt måte. Blandt annet har rådet betonet at der alltid bør gis en rummelig avviklingsfrist for de forretninger som skal nedlegges. En avgjørelse som ifjor blev truffet vedkommende en del melkehandlere i Stavanger er nokså opplysende. Produsentorganisasjonen hadde besluttet å gjennomføre en begrensning i antallet av melkeforhandlere i denne by ved å nekte fortsatt melkeleveranse til en rekke melkehandlere. Det kom inn klager fra ialt 12 firmaer og de 11 av dem fikk medhold av Kontrollrådet. Rådet fremholdt at det ikke var imot selve den planlagte rasjonalisering av melkeomsetningen, men alene den måte som den var gjennomført på. Begrensningen var nemlig ikke foretat under hensyn til uttatt årskvantum eller etter andre lignende objektive mål og det var heller ikke gitt vedkommende firmaer noen rimelig avviklingsfrist. En annen regulering er nettop under behandling. Den går ut på å redusere antallet av forhandlere i en branche ved å stille krav om bestemte kvalifikasjoner. Av de nuværende ca. 900 forhandlere i branchen er det bare omtrent halvparten som fyller disse krav. Endel av de ukvalifiserte vil dog bli bibeholdt på steder, hvor man ikke har noen bedre, men 250 stykker vil med et halvt års varsel bli avskåret fra fortsatte leveranser. Jeg antar at denne regulering ikke vil blive godkjent i sin foreliggende form.

De konkurransereguleringer som det knytter sig størst interesse

til er de som direkte går ut på å regulere produksjonen og omsetningen for å få omkostningene ned. Der er i Norge inngått en rekke slike avtaler. Således forskjellige avtaler om fordeling av produksjonen mellom forskjellige bedrifter etter bestemte forholdstall, om fordeling av markedet ved at de enkelte fabrikker tildeles bestemte distrikter, avtaler om felles salg eller om felles innkjøp av råvarer, avtaler om hvilke varer som skal fremstilles, avtaler om begrensning av produksjonen o. s. v. Undertiden er det også foretatt fullstendige bedriftssammenslutninger for å gjennomføre en mer hensiktssvarende produksjon.

For det meste har Trustkontrollen funnet at disse reguleringer har vært nyttige. Tildels har kontrollen fått gjennomført modifikasjoner i avtalene eller stillet forskjellige vilkår for deres godkjenning. Bare i få tilfelle har kontrollen veltet reguleringene. Et slikt inngrep gjaldt bryggeriene. Her var forholdet at bryggeriene utenfor Oslo i henhold til gamle overenskomster bare hadde rett til å selge øl innen sine særskilte distrikter. De store Oslo-bryggerier hadde derimot rett til å selge over hele landet. De lokale bryggerier fant at denne konkurranse var generende og gikk med på å betale Oslo-bryggerierne 900 000 kroner mot at Oslo-bryggerierne gav avkall på å selge øl i de lokale bryggeriers distrikter. Denne avtale som blev inngått i 1926 blev ophevet av Kontrollrådet. Rådet fant nemlig at det blandt annet vilde kunne gå ut over kvaliteten, dersom de lokale bryggerier som teknisk sett gjennomgående ikke var så godt utstyrt som Oslo-bryggerierne skulde ha enerett til å selge øl i sine distrikter. Man fant at det var av betydning for ølets kvalitet at konkurransen med Oslo-bryggerierne blev holdt oppe. Rådets avgjørelse var enstemmig, til tross for at et av medlemmer er avholdsmann. Han hadde vel det tiltalende syn på saken at når det først skulde drikkes øl så skulde det være godt øl! I de siste år er imidlertid en ny ordning komme istand mellom en rekke lokale bryggerier og Oslo-bryggerierne. De lokale bryggerier har overtatt agenturet for Oslo-bryggerierne men samtidig forpliktet sig til å omsette visse minstekvanta av Oslo-øl. Da kvalitetskonkurransen på denne måate opprettholdes har Trustkontrollen godkjent avtalene.

Mange konkurransereguleringer tar direkte sikte på konkurransekamper. Dette gjelder således de fleste eksklusiv avtaler som binder avtagerne til utelukkende eller fortrinsvis å kjøpe

sine varer hos bestemte firmaer. Slike avtaler er efter trustloven forbudt dersom de strider mot almene interesser eller er utilbørlige overfor utenforstående. Dette vil i almindelighet være tilfellet dersom avtalen tar direkte sikte på å avskjære konkurrenter fra forretningsforbindelse selv om de driver sin virksomhet på sund måte. Men også om forholdene bare vanskeliggjøres for de utenforstående konkurrenter har rådet ofte grepet inn til deres beskyttelse. Som eksempel kan jeg nevne at et oljeselskap som hadde optatt salg av oljefyringsanlegg gav sine kjøpere garanti og gratis service i 5 år mot at de forpliktet sig til utelukkende å kjøpe sin olje i selskapet. Rådet fant at denne konkurranse måtte anses utilbørlig overfor de firmaer som ikke solgte olje men bare drev med fabrikkasjon eller import av oljefyringsanlegg. Disse firmaer, som ikke kunde ta dekning i fortjeneste på oljeveransan, kunde vanskelig gi sine kjøpere tilsvarende fordele. På den annen side har kontrollen ikke hatt noe å bemerke till eksklusivforhold som er forretningsmessig begrunnet og ikke fører til noen utglidning i konkurransen. Dette gjelder således, for fremdeles å holde mig til oljehandelen, de vanlige eksklusivavtaler mellom oljeselskapene og deres forhandlere. Når et oljeselskap som praksis er bygger oljestasjoner og gir forhandleren det utstyr som trenges til driften er det fullt berettiget at det til gjengjeld krever at forhandleren bare fører dets varer.

Den oversikt som jeg nu har gitt og som kanskje er blitt altfor lang viser hvor mange forskjellige kryssende hensyn og interesser som gjør sig gjeldende ved bedømmelsen av konkurransereguleringene. Selv om myndighetene prøver og må prøve disse forhold konkret gir dog de avgjørelser som er truffet uttrykk for det grunnsyn, at konkurransereguleringene skal bedømmes efter hvorvidt de virker med til eller de motvirker en sund og naturlig organisasjon av næringslivet. Gjennem den kontroll som er ført har myndighetene beskåret eller omformet reguleringene slik at de tjener dette formål. Noen begrensning av selve sammenslutningstendensen har denne kontroll ikke ført med sig. Tallet paa konkurransereguleringene har hele tiden vært i jevn vekst. Ved utgangen av 1927 var utenom storbedriftene registreret 158 sammenslutninger og 29 enkeltstående avtaler. Ved utgangen av 1933 var tallene henholdsvis 201 og 55. Eksportreguleringer og de mindre betydningsfulle avtaler er som jeg før har nevnt ikke registreret.

IV. REGULERINGER I MEDHOLD AV LOVEN. STØTTEAKSJONER

Som jeg før har nevnt nøier Trustkontrollen sig ikke med å føre tilsyn med de sammenslutninger som de erhvervsdrivende selv skaper. Loven gir en vid adgang til å gjennomføre reguleringer av pris- og forretningsforhold også om inngrepet ikke spesielt gjelder en konkurranseregulerende sammenslutning.

Lovens regler tar først og fremst sikte på å beskytte forbrukerne mot overdrevent høie priser og forretningsvilkår som er urimelige. De mest graverende misbruk av denne art rammes av et generelt forbud i loven, forbudet i § 13 mot å ta eller kreve priser eller vederlag som må regnes for utilbørlige eller sette utilbørlige forretningsvilkår ellers. Behandlingen av saker om overtredelse av dette forbud hører under de almindelige domstoler.

Av større praktisk betydning enn forbudet i § 13 er lovens § 14 som gir kontrollmyndighetene adgang til å iversette bestemmelser til regulering av priser, fortjeneste og forretningsvilkår som rådet finner urimelige. Inngrep kan her skje ikke bare når prisen eller fortjenesten er urimelig høi, men også når den er urimelig lav. I opgangstider er det naturlig at myndighetene har størst opfordring til å gripe inn mot overdrevent høie priser. Under de vanskelige forhold som har gjort sig gjeldende for næringslivet i de siste år har imidlertid den annen oppgave vært mer aktuell: å verne bedriftene mot dumping eller annen priskonkurranse som truer med å skape sammenbrudd i en næring. Kontrollen har da også i de senere år gjennomført en rekke reguleringer mot usunde forretningsvilkår eller ødeleggende priskonkurranse. Jeg skal nevne endel eksempler på slike reguleringer.

I Oslo og mange andre steder i Norge var det for noen år siden blitt almindelig å innrømme medlemmer av forskjellige foreninger rabatter på de vanlige detaljpriser. Rabattene var nokså forskjellige, fra 10 pct. og opover til 25 pct. I flere brancher tok konkurransen mest form av et kapløp om rabattinnrømmelser til spesielle forbrukergrupper. Resultatet av det hele var at de ordinære utsalgspriser etter hvert blev forhøiet. De fleste forretninger ønsket å komme bort fra systemet. Og det sier sig selv at alle de forbrukere som ikke fikk rabatter var misfornøiet. Begeistring for systemet kjølnet også hos mange rabattberettigede da de fikk høre at medlemmene av andre foreninger fikk større rabatter enn de selv. Et firma gav således 10 pct. til noen foreninger, men

15—20 pct. og helt op til 25 pct. til andre. Der hadde da hundrevis av foreningsmedlemmer som fikk 10 pct. eller 15 pct. gjennom mange ått gått og trodd at de gjorde meget favorable innkjøp og så hørte de at andre hadde fått 20 pct. og op til 25 pct. De fleste av dem protesterte ikke da uvesenet blev stoppet gjennom et forbud mot foreningsrabatt som Kontrollrådet fastsatte i 1929.

Enda verre var omsetningsforholdene i enkelte spesialbrancher. Således i vektbranchen. Forhandlerne var her samstemmige om at avansen ikke burde overstige 90 pct. ved salg pr. kontant og 100 pct. ved salg på avbetaling. Det er jo i og for sig pene satser! Imidlertid var det blitt skikk og bruk å gi kjøpere som prutet avslag eller å ta brukte vekter i bytte til meningsløse overpriser. Resultatet var blitt at selv de ledende firmaer måtte beregne sine nominelle utsalgspriser på grunnlag av en avance på op til 200 pct. og delvis mere! En vekt som et firma i virkeligheten var villig til å selge for kr. 450 à 500 kroner blev satt op i en pris av kr. 700 eller kr. 750. Troskyldige kjøpere betalte også denne utilbørlige pris. Andre var glade når de fikk prutet ned 10 pct., mens andre fikk avslag med op til 30 pct. à 35 pct., enten direkte eller gjennom overpriser for brukte vekter som blev gitt i bytte. Mot disse forhold grep Trustkontrollen inn. Det blev gitt bestemmelser om at vektforhandlerne skulde holde faste priser og priserne blev omregulert på basis av ca. 90 pct. avance. Tilsvarende regulering blev gjennomført for kontormaskinbranchen hvor omsetningsforholdene hadde lignende karakter.

Også til fordel for forskjellige industrier har kontrollmyndighetene skredet inn. I de fleste tilfelle er det her konkurransen om rabattinnrømmelser til forhandlerne som har virket ødeleggende. Illustrerende er således forholdet i margarinbranchen. Her blev fabrikkene i januar 1930 enige om at kjøpmennene skulde innrømmes bonus med fra 2—4 pct. under hensyn til størrelsen av uttatt årskvantum. Til tross for overenskomst drev konkurransen bonussatsene i været og i september 1930 viste det sig at der blev ydet bonus med gjennomgående 8 pct. à 10 pct. og delvis op til 12 pct. à 14 pct. For at industrien ikke skulde svekkes gikk Kontrollrådet til å forby bonusinnrømmelser. Lignende reguleringer er blitt truffet for såpeindustrien og skotøiindustrien. I skotøiindustrien var det særlig kontantrabatten som var drevet op gjennom konkurransen. Den vanlige sats i denne branche var 3 pct., man fabrikkene var efterhånden kommet op i 10 pct. For

andre industrier er det dels fastsatt minstepriser dels truffet andre reguleringer for å beskytte fabrikkene mot en alt for overdreven konkurranse.

I den siste tid har kontrollmyndighetene ved disse reguleringer slått inn på tvangskartell-linjen. Kontrollen fastsetter ikke selv prisene og forretningsvilkårene, men overlater dette til vedkommende brancheforening hvis bestemmelser gjøres gjeldende for alle bedrifter i erhvervet. Bestemmelsene skal dog på forhånd forelegges myndighetene til kontroll og alle fabrikker og andre interesserte har adgang til å innsende klage til kontrollen. Dette system har flere fordeler. De interesserte bedrifter sitter jo selv inne med den største sakkyndighet og kan derfor lettes udforme de reguleringer som skal gjennomføres. Samtidig som bedriftene på denne måte blir levnet mest mulig selvstyre blir også deres ansvar understreket. Sammenslutningen får til plikt til enhver tid å holde de fastsatte priser à jour med forandringene i markedsforholdene. De kan ikke skyte sig inn under at det er myndighetenes sak å gripe inn. Arbeidet blir på denne måte betydelig enklere for kontrollmyndighetene. De kan for størstedelen konsentrere sig om å løse de tvistespørsmål som foreligger og om den kontroll som hensynet til andre næringer og til almene interesser krever.

V. FORSLAGET OM UTVIDELSE AV TRUSTLOVEN

Den gjeldende trustlov gir dog ikke myndighetene tilstrekkelig adgang til å gjennomføre reguleringer til fremme av en bedre organisasjon av næringsvirksomheten.

Efter den gjeldende lov kan myndighetene gripe inn *mot* enhver form for konkurranseregulering som de erhvervsdrivende selv har skapt enten reguleringen gjelder priser eller den ordner produksjonen eller omsetningen. Når det derimot gjelder positive reguleringer for å organisere erhverv hvor bedriftene ikke makter det er myndighetenes kompetanse begrenset. De kan bare regulere priser og forretningsvilkår, derimot ikke produksjonen eller omsetningen. Og det er nettop den slags reguleringer som under de nuværende forhold særlig trenges. Det er dem som i sterkest grad fremmer en virkelig produktiv rasjonalisering. Vi har altfor få frivillige sammenslutninger av dette slag og det er derfor påkrevet at det offentlige hjelper til. I mange brancher vil således produsentenes omsetning kunne billiggjøres i høi grad gjennom salgscentraler, markedsopdelinger eller annet salgssam-

arbeid. Og såvel teknisk som omsetningsmessig vil delingen av produksjonen i mange tilfelle kunne føre med sig betraktelig nedsettelse av omkostningene. Ja, selv en sådan forholdsvis enkel ting som å begrense antallet av kvaliteter vil kunne få stor betydning. I mange brancher f. eks. i den norske hermetikkindustri fremstilles der et overflødig stort antall kvaliteter. Det fordyrer ikke bare fremstillingsomkostningene hos fabrikkene, men skaper også unødig store utgifter til lagerhold hos kjøpmennene, som for å være assortert tvinges til å føre de forskjellige merker. Også retten til å oprette nye bedrifter kan det være nødvendig å begrense sterkere enn det kan skje efter den nuværende lovgivning. Visstnok må man som jeg før har nevnt være varsom med å stenge for det som kan føre til virkelig nyskapning. Men på den annen side må det kunne bremses i brancher hvor produksjonskapasiteten allerede på forhånd overstiger behovet og hvor den nye bedrift ikke kan forutsettes å medføre tekniske eller kommersielle forbedringer.

Ut fra slike synsmåter som jeg her har nevnt har et departementalt utvalg i våres fremkommet med et forslag om en videre utbygning av trustloven. Forslaget går i det vesentlige ut på at kontrollmyndighetene skal kunne regulere ikke bare priser og fortjeneste, men også produksjon, omsetning og andre forretningsforhold når det er påkrevet for å fremme en bedre organisasjon av erhvervsvirksomheten under hensyn såvel til bedriftenes tarv som til almene interesser. Tanken med forslaget er at det nu må settes større kraft inn på å fremme organisasjonen av næringslivet slik at alle produktive krefter kan bli utnyttet på den for samfundet tjenligste måte. Meningen er at dette arbeid skal utføres i nøie samarbeid med bedriftene selv. Kontrollen skal efter forslaget bare iverksette reguleringer, dersom de ikke kan gjennomføres på frivillighetens vei. Utvalget går ut fra at bedriftene vil ha lettere for å komme overens når først loven gir myndighetene adgang til å skride inn dersom de ikke blir enige. Med hensyn til gjennomføringen av inngrepene har utvalget lagt særlig vekt på tvangskartellsystemet, hvorved bedriftene selv får anledning til å virke direkte med ved bestemmelsenens utformning og håndhevelse.

Lovforslaget er i det vesentlige enstemmig blitt tiltrådt av Kontrollrådet¹⁾. Rådet har dog funnet at der burde åpnes en viss ad-

¹⁾ For å forebygge misforståelse vil jeg nevne at et av rådets faste medlemmer var fraværende slik at varamannen møtte i hans sted.

gang til at anke, dog ikke til noe regjeringsdepartement. For næringslivet er det nemlig av den største betydning at det arbeides efter faste, ensartede retningslinjer, uavhengig av politisk meningsforskjell. For mitt vedkommende har jeg ikke prinsipielt noe å innvende mot en viss ankeadgang, men det er vanskelig å gjennomføre dette i for vid utstrekning, idet det vil kunne svekke reguleringenes effektivitet. Jeg har funnet at det er bedre å gå til å oprette et stort *næringsråd* med representanter for de forskjellige erhverv samt for arbeidere, funksjonærer og forbrukere. Rådet kunde samarbeide med trustkontrollmyndighetene om retningslinjene for reguleringene og det vilde også kunne gis beføielse til å opheve reguleringer som kontrollmyndighetene har iverksatt. En slik utbygning av loven forutsetter imidlertid en inngående utredning. Et grunnprinsipp må det være at de beføielser som gis til et slikt råd fastsettes i en lov som helst kan opheves eller endres efter vanlige regler. Den øverste myndighet må også på dette område til enhver tid ligge i det folkevalgte stortings hånd. Noen forfatningsendring bør det ikke bli tale om.

Den gjeldende trustlov blev i sin tid gjennomført under skarp politisk meningsforskjell. Mange næringsdrivende så i loven et ensidig angrep på næringslivet og ledende handelsstandsorganisasjoner opfordret medlemmene til ikke i noe tilfelle å gjøre bruk av loven. »Sky Trustkontrollen«, var parolen. Efter hvert som loven har virket har imidlertid mange skiftet syn på den. Også blandt næringslivets folk er det våknet forståelse av at vi har bruk for en slik lov både for å reagere mot misbruk og for å fremme en bedre organisasjon. Det er karakteristisk at alle støtteatsjoner i de senere år er satt i verk efter inntrengende henstillinger fra det overveiende flertall av bedriftene i vedkommende brancher.

Det lovforslag som er lagt frem i år har imidlertid på ny fått striden til å blusse op. Riktig nok er det ingen lenger som forslår den gjeldende lov ophevet. Det er forslaget om utvidelse som kampen gjelder. Men her kommer man påny med de gamle satser om utilbørlige inngrep i næringsfriheten, om ødeleggelse av næringslivet, om byråkratisme osv. Protestene fra næringslivet er imidlertid denne gang ikke så samstemmige som da det gjaldt innføringen av den gjeldende trustlov. Det er særlig enkelte handelsstandsorganisasjoner som har gjort innsigelse. Innen produksjonen har man gjennomgående større forståelse av at der er behov for videregående reguleringer. Noe annet er at det er delte meninger om lovens nærmere utformning.

Hvorvidt utvalgets forslag vil bli gjennomført er det for tidlig å uttale sig om. Det bygger imidlertid på de samme prinsipper som lovgivningen i mange andre land og behovet for nye tiltak på dette område gjør sig nu så sterkt gjeldende at man neppe kommer forbi kravet om en videre utbygning av lovgivningen. Enten det nu skjer slik som utvalget har foreslått eller i andre former.

Jeg tilføier at gjennomføringen av det nye forslag bare er et skritt på veien fremover. Der trengs mange andre tiltak. Spesielt vil jeg fremhæve at en tilfredsstillende organisasjon av den økonomiske virksomhet også må ta sikte på å utjevne konfliktene mellom bedriftene og deres funksjonærer og arbeidere¹). Behandlingen av disse vanskelige forhold ligger imidlertid utenfor Trustkontrollens arbeidsfelt. Organisasjonen av næringslivet i snevrere forstand har dog selvfølgelig den største betydning også for funksjonærene og arbeiderne. Det er jo i høieste grad i deres interesse at man mest mulig søker å sikre bedriftenes jevne gang og samtidig skape anvendelse for de ledige krefter. Og i den utstrekning man gjennom organisasjon kan øke produksjonsresultatene skaper man mulighet for større velstand for alle.

VI. BEDØMMELSE AV DEN NORSKE TRUSTKONTROLL

Hvorledes skal man nu karakterisere den ordning som den norske trustkontroll sikter mot? Hva er ferskjellen mellom den og den tidligere ordning av næringslivet? Og på hvilken måte skiller den sig ut fra andre nye systemer?

Her vil jeg for det første fremheve at den norske trustkontrollordning ikke betegner noe brudd med den tidligere næringsordning, den søker bare å tilpasse den til de nye behov. Også etter trustkontrollordningen er utgangspunktet næringsfrihet og privat initiativ. Bedriftene beholder ledelsen av sine egne anliggender og får også anledning til gjennom sine egne sammenslutninger å være med på å utforme de nye reguleringer. Det offentlige nøier sig med å se efter at dette skjer slik at samfundet som helhet er

¹) Som et tiltak i denne retning nevnte jeg i diskusjonen et forslag som jeg for endel år siden hadde antydnet om tvungne fondsoplegninger til fordel for arbeidere og funksjonærer og for å holde arbeidslivet oppe under nedgangstider. Fondene skulde reises ved progressive avgifter av bedriftenes overskudd.

tjent med det og ellers å gripe inn for å fremme organisasjonen på de områder hvor bedriftene selv ikke kan få den istand.

Ved at ordningen bygges op på denne måte med selvstyre for bedriftene og spillerum for den enkeltes tiltak bevarer den den elastisitet som er nødvendig for nyskapning, ja, for alle levende virksomhet i det hele. Ordningen skiller sig derved ut fra en streng planøkonomi slik som den er foreslått av teknokraterne eller som Sovjetsamveldet eksperimenterer med. Den slags planøkonomi forutsetter at hele den økonomiske virksomhet skal ledes av centralmyndigheter utelukkende på grunnlag av tekniske og økonomiske beregninger. For den veier den menneskelige frihet i økonomiske forhold lite eller intet. Idealet er en regulering av virksomheten på samme måte som man regulerer en maskins arbeid.

Jeg skal ikke komme nærmere inn på det skjevsyn som ligger til grunn for en slik planøkonomi og de mangler som hefter ved systemet. Jeg nøier mig med å slå fast at den norske trustkontrollordning går en annen vei. Den bygger på den erkjennelse at den økonomiske virksomhet er utslag av sociale livsprosesser og at de som tar del i den er levende mennesker og ikke bare brikker i et spill eller deler i en maskin. Den økonomiske virksomhet kan heller ikke vurderes bare efter sine materielle resultater, efter mengden av de økonomiske goder som den bringer. Den er som all annen menneskelig virksomhet livsutfoldelse. Den har derfor betydning foruten gjennom resultatene også ved den arbeidsglede den bringer eller kan bringe, ved den asvarsbevissthet som den bygger op og ved den følelse den gir av å være med i det skapende liv. Alt dette tilsier at man så langt det er forsvarlig lar individene få frihet til å velge og drive sitt yrke. Men vel å merke også bare så langt det er forsvarlig. Den enkeltes frihet må såvel i økonomiske forhold som i andre samfundsforhold avgrenses under hensyn til andres like rett og til almene interesser. Vår tid kan ikke anerkjenne noen adgang for den enkelte til å gjøre hvad han selv finner for godt uten hensyn til om han skader andre eller setter samfundsmessige interesser på spill. Og nettop på det økonomiske område er det i vår tid av de grunner som jeg har nevnt nødvendig å gjennomføre vidtrekkende begrensninger i den gamle næringsfrihet.

Når man skal dømme om den norske trustkontroll må man imidlertid ikke se sig blind på de begrensninger i handlefriheten, som den medfører. Man må også være opmerksom på

at trustkontrollen yder den enkelte erhvervsdrivende virksomt vern mot overgrep fra sammenslutninger eller konkurrenter. Under den tidligere rettstilstand måtte den enkelte som regel finde sig i slike overgrep. Han hadd ingen retsmidler mot dem. Det gjaldt også overfor slike konkurranseinnskrenkninger som praktisk talt gjorde det umulig for ham å drive sin virksomhet. »Næringsfriheten« var derfor i mange tilfelle bare en form uten innhold. Nu kan en erhvervsdrivende som mener at han lider overlast alltid få sin sak bragt inn for en offentlig myndighet og få den behandlet og avgjort efter domstolsmessige prinsipper. Det er samfundet, ikke de private sammenslutninger som har den endelige avgjørelse med hensyn til hvor langt handlefriheten skal begrenses.

Den organisasjon av næringslivet som Trustkontrollen sikter mot er heller ikke ledd i noen nasjonal avsperringspolitikk. For et land som Norge som i så høi grad er avhengig av sin skibsfart og sin eksport vilde det betegne en sterk økonomisk tilbakegang om man skulde omlegge virksomheten på selvforsyningsbasis. Men dette at man mest mulig vil opprettholde eller øke det internasjonale varebytte gjør det jo ikke overflødig at den nasjonale produksjon organiseres så godt som mulig. Og en slik organisasjon gir jo heller ikke de norske bedrifter noen av staten favorisert stilling fremfor utenlandske konkurrenter. En bedre organisasjon av næringslivet er derfor ikke utslag av proteksjonisme. At det internasjonale varebytte som nu er så preget av restriksjoner neppe heller i fremtiden vil få den samme karakter som før krigen er en sak for sig. Det vil visselig bli mer handel med statsmonopoler og store import- og eksportsammenslutninger enn direkte mellem enkeltbedrifter som før krigen.

Fra enkelte hold er det antydnet at det system som den norske trustkontroll arbeider mot er fascistisk. Dette er ganske uriktig. Grunntrekkene i det norske system er utviklet før den fascistiske stat blev dannet. Det som preger den italienske fascisme er heller ikke selve de reguleringer av næringslivet som har funnet sted. Det er først og fremst selve diktaturet, dette at alle avgjørelser til syvende og sist treffes av en enkelt mann efter hans forgodtbefinnende uten medvirkning av noe parlament eller annet tilsvarende folkevalgt organ. Dette diktatursystem gjennemsyrer også den organisasjon av næringslivet som fascismen søker å skape. Den »korporative« stat som uttrykk for

en ordning bygget op på grunnlag av organisasjoner i nærings- og arbeidslivet eksisterer i virkeligheten bare på papiret. Karakteristisk er det således at de syndikater av arbeidsgivere og arbeidere som danner grunnlaget for organisasjonen i virkeligheten styres av formennene som igjen utnevnes av regjeringen. Formennene kan nemlig på egen hånd treffe avgjørelser på syndikatenes vegne uten hensyn til om medlemmene er enige med dem eller ikke. Det er således diktatorens vilje som til syvende og sist gir sig uttrykk overalt. I motsetning til dette har den norske trustkontroll og den ordning som den arbeider henimot ikke noe som helst med diktatur ågjøre. Alle reguleringer skjer i henhold til en lov som når som helst kan opheves eller endres av stortinget. Og i selve arbeidsmåten følges demokratiske prinsipper i langt større utstrekning enn det er vanlig i norsk forvaltning.

Det hevdes også at trustloven og særlig da det nye lovforslag er et socialistisk eksperiment. Meningen med dette er naturligvis å skremme. Hvorvidt socialisme virker som et effektivt skremsel skal jeg ikke komme inn på. Trustlovforslaget er i hvert fall ikke socialisme. Kjernepunktet i socialismen er overføring av eiendomsretten til og ledelsen av bedriftene til det offentlige. Forslaget tar ikke sikte på det. Det bygger på private bedrifter, men søker å innpasse dem i en samfundsmessig organisasjon.

Ved min redegjørelse har jeg søkt å gjøre det klart at en slik organisasjon betegner et fremskritt ikke bare i social men også i økonomisk henseende, at det bare på den måte er mulig å få utnyttet alle de rike muligheter til øket folkevelstand som er skapt gjennom den tekniske utvikling. Såvel de ideelle som de reelle faktorer som gjør sig gjeldende i det økonomiske liv trekker derfor i retning av en slik omdannelse av den gjeldende næringsordning. Men omdannelsen kan sette sig igjennom på forskjellige måter. Gjennom oprivende kamper, gjennom revolusjoner og diktatur med alle de kulturelle tilbakeslag som det fører med sig og som verden idag gir oss tilnakk av uhyggelige eksempler på. Men det kan også skje ved en rolig utvikling, gjennom lovordning bygget på samfølelse og samarbeid. Det er den vei den norske trustkontrollordning går. Den er utslag av den solidaritetstanke som forhåpentlig i stigende grad vil prege fremtidens økonomiske og sociale politikk.

TENDENSER I DEN MODERNE ØKONOMISKE TEORI OG DERES FORHOLD TIL DRIFTSØKONOMIEN

AF ERICH SCHNEIDER

FOR omkring 10 eller 20 Aar siden var den økonomiske Teori med Hensyn til Prisdannelsen nærmest gaaet i Staa. Den teoretiske Del af Arbejdet ansaas for at være færdig. Alt hvad en teoretisk Analyse af de økonomiske Processer kunde give os af grundlæggende og afgørende Forstaaelse, mente man at have naaet. Vi raadede over Østrigernes impoerende teoretiske Konstruktion; det var lykkedes *Walras* og *Pareto* at fremstille det under fuldkommen fri Konkurrence virkende økonomiske Systems Funktioner med en Præcision, som var uovertræffelig; og *Marshall* havde i sine *Principles* givet os et teoretisk Billede af de økonomiske Processer, som med Værdighed hævdede sig ved Siden af de andre. Særlig i den Kreds, der udgjorde *Paretos* og *Marshall's* Efterfølgere, var det en udbredt Mening, at der ikke var noget af Betydning at tilføje til deres Mestres Værk, og at den Enkeltes Opgave kun kunde bestaa i at fjerne Ujævnheder og Skønhedsfejl og iøvrigt maatte indskrænke sig til at overlevere Mesterværket til Efterverdenen.

Denne Standsning paa det teoretiske Omraade er nu forbi. Efterkrigstiden er blevet en Periode med det frugtbareste teoretiske Arbejde, ja paa den teoretiske Analyses Omraade kan man endog sige, at den er blevet en Periode fuld af spændende Begivenheder og dybtgribende Ændringer.

Hvad vi oplever i Øjeblikket, er intet mindre end Nyopbygningen af en økonomisk Teori af en anden Struktur end den, der var karakteristisk for den klassiske Teori. Den klassiske Teori indskrænkede sig i sine Undersøgelser næsten udelukkende til at betragte et økonomisk System, hvor de økonomiske Processer foregaar under fri Konkurrence til alle Sider. Ved et fuldt ud af fri Konkurrence behersket Samfund forstaar man her et økonomisk System, hvor der tilkommer enhver Deltager en saa lille Del af den samlede Efterspørgsel henholdsvis det samlede Udbud

paa alle Systemets Markeder, at den enkelte ikke er i Stand til at øve nogen Indflydelse paa Varepriserne og dermed paa hele Resultatet. I et saadant økonomisk System er Varepriserne givne, konstante Størrelser for hver enkelt Deltager. Det er altsaa ikke Varepriserne, men kun Varemængden, der er Aktionsparameter¹⁾ for samtlige Deltagere, eller i *Ragnar Frisch's* Terminologi: samtlige økonomisk handlende Enheder følger Mængdetilpasserens Strategi. Det er klart, at de teoretiske Sætninger, som et saadant økonomisk Skema resulterer i, har Karakter af logisk Nødvendighed, og at der, for saa vidt de er rigtigt afledet, tilkommer dem Prædikat af evig Sandhed. De kan ikke gendrives ved nogen som helst Henviisning til Erfaringen. Men selv om deres Sandhedsindhold er tidløst, er deres Aktualitet dog tidsbetinget, hvilket vil sige, at den klassiske Konkurrenceteoris Apparat kun kan anvendes til Analyse af Virkeligheden, naar de enkelte handlende Personer i det virkelige Samfund nøjagtigt eller i det mindste tilnærmelsesvis følger Mængdetilpasserens Strategi. Men saa snart iagttagelsen viser, at der i Samfundet som Helhed eller blot i en Del af det anvendes andre strategiske Former end Mængdetilpasserens, kan den klassiske Teoris Apparat ikke mere anvendes paa dette System eller paa den omtalte Del af det, og kan ikke bidrage til Analysen af de Kendsgerninger, der iagttages i et saadant økonomisk System. Det er denne Situation, vi staar overfor i Dag.

Vi raader over et teoretisk Apparat, der er opbygget paa Mængdetilpasserens markedsstrategiske Type, og er brugbart til Forklaring af det 18. og 19. Aarhundredes økonomiske Fænomener, men som ikke er tilstrækkeligt til en Analyse af Nutidens økonomiske Fænomener, ja næsten fuldstændigt har mistet sin Aktualitet. Selv om Mængdetilpasserens strategiske Type stadig findes i enkelte Sektorer af Systemet, frem for alt i det umiddelbare Konsums Sfære, saa er det dog ikke længere Mængdetilpasseren, der er den fremherskende strategiske Type i Nutidens økonomiske System, der særligt i Produktionens Sfære er fuldt af monopolistiske Dannelser af enhver Art. Den enkelte Producent, henholdsvis det enkelte Foretagende er ikke længere en Draabe i Havet. Den enkelte Producent har tværtimod nutildags ofte i Kraft af sin relativt store Stilling paa det middelbare og det umid-

¹⁾ Om Begrebet Aktionsparameter se *R. Frisch*, *Monopole — Polypole — La notion de force dans l'Économie*. Westergaard-Festskrift, København 1933.

delbare Konsums Varemarked Mulighed for aktivt at øve Indflydelse paa Forholdene, for at drive en aktiv Prispolitik.

Til Analyse af de Fænomener, der er Resultatet af denne Udvikling, er det nærliggende at anvende Monopolteoriens Apparat, der af Klassikerne har faaet en lige saa fuldendt Udformning som Konkurrenceteorien. Men her støder man straks paa en Vanskelighed. Den klassiske Monopolteori udleder udelukkende sine Sætninger fra det absolute Monopols økonomiske Model, d. v. s. fra en Model, hvor Produktionen af en enkelt Vare (Produktionsfaktor eller umiddelbar Konsumvare) ligger i Hænderne paa en Monopolist, mens alle øvrige Produktioner, Produktionsfaktorernes og det umiddelbare Konsums Markeder derimod er af atomistisk Struktur. Men de Sætninger, der er afledet af en saadan Model, er, saa værdifulde de end er til Analyse af Processerne i enkelte Afsnit af Systemet, ikke direkte anvendelige, naar det drejer sig om en teoretisk Analyse af Fænomenerne indenfor de Dele af Produktionens Sfære, der er karakteriseret ved, at Produktionen af samme Vare er koncentreret i Hænderne paa nogle faa, store Foretagender, af hvilke hver enkelt er i Stand til at øve aktiv Indflydelse paa Situationen som Helhed uden dog at kunne beherske denne alene.

En lignende Situation foreligger i den Sfære, der omfatter Salget af det umiddelbare Konsums Varer. Man kan ganske vist her kun sjældent tale om en Samling af Salget af enkelte Varer paa nogle faa, store Foretagender, men ogsaa her har hver enkelt Foretagende af forskellige, allerede ofte fremhævede Grunde, en vis Monopolstilling uden dog at være eneherkende paa Markedet. Den Konstellation, vi staar overfor i Nutidens Økonomi, er altsaa ofte grundforskellig fra den, der ligger til Grund for den klassiske Konkurrenceteori og for Monopolteorien. Den klassiske Konkurrence- og Monopolteoris Sætninger er derfor ikke tilstrækkelige til en Analyse af de Fænomener, vi bliver stillet overfor ved en Betragtning af Nutidens Økonomi. Det er derfor nødvendigt for den økonomiske Teori at opbygge et Apparat, der kan bringes i Anvendelse overfor den nye Konstellation og sætte os i Stand til at analysere de økonomiske Processer, saaledes som de udspiller sig for vore Øjne.

Nu er Opbygningen af en saadan Teori, der i de sidste ti Aar med Held er blevet paabegyndt af et stort Antal Forskere, en Begivenhed af afgørende Betydning. Hvis alle økonomisk handlende eller blot et lille Antal af dem er i Stand til at øve aktiv

Indflydelse paa Situationen som Helhed, er det indlysende, at den Maade, hvorpaa Processen forløber, i væsentlig Grad afhænger af den Form for Strategi, som de handlende Personer vælger for at øve Indflydelse paa Situationen. De økonomiske Processers Forløb ændres alt efter den Form for Markedsstrategi henholdsvis den Kombination af markedsstrategiske Former, der bliver bragt i Anvendelse inden for Systemet. Hvis vi altsaa vil skabe et virkeligt brugbart teoretisk Apparat til Analyse af de Fænomener, der er fremtrædende i Nutiden, maa vi først og fremmest paa Grundlag af omhyggelige lagttagelser af Virkeligheden søge at faa Oplysning om de hyppigst forekommende markedsstrategiske Typer. Først naar vi har skaffet os Klarhed herover, kan vi begynde paa det egentlige teoretiske Arbejde, der nu kredser om følgende centrale Problem: Hvorledes varierer de økonomiske Processers Forløb med de markedsstrategiske Former, henholdsvis de Kombinationer af markedsstrategiske Former, der bringes i Anvendelse inden for Systemet? Den moderne Teori udvikler sig dermed til en Teori om de økonomiske Processers Forløb under vekslende Former henholdsvis Kombinationer af Former for Markedsstrategi. Dette er den afgørende Omvæltning, der i Øjeblikket foregaar og til Dels allerede er foregaaet paa Teoriens Omraade. Jeg siger til Dels, thi det teoretiske Apparat er endnu langt fra saa fuldkomment, at vi virkelig behersker alle Modeller med alle mulige Kombinationer af markedsstrategiske Former. Konstruktionen af alle de Kombinationer af markedsstrategiske Former, der er mulige indenfor et System, og Undersøgelsen af de økonomiske Processers Forløb i de saaledes konstruerede Modelverdener er en af den moderne Forsknings vigtigste Opgaver¹⁾.

En Omvæltning af saa grundlæggende Betydning som den her skildrede kan naturligvis ikke undgaa at øve Indflydelse paa vor Indstilling over for en Række principielle Spørgsmaal.

Her skal blot i Forbigaaende bemærkes, at det umiddelbart føl-

¹⁾ Ragnar Frisch har Æren for som den første udtrykkelig at have opfattet den moderne Teori som en Teori om de økonomiske Processers Forløb under vekslende markedsstrategiske Former. I det ovenfor citerede Arbejde har han første Gang formuleret sine grundlæggende Tanker og samtidig forsøgt at udarbejde de væsentligste markedsstrategiske Former. Den fremtidige Forskning vil være nødt til at tage dette grundlæggende Arbejde som Udgangspunkt.

ger af den moderne Opfattelse, at det er muligt at øve Indflydelse paa de økonomiske Processers Forløb ved at paatvinge Systemet eller visse Sektorer indenfor Systemet bestemte markedsstrategiske Former. (For blot at nævne et Eksempel: Hvis der fra Statens Side fastsættes Tvangspriser for visse Produkter, betyder dette økonomisk, at Mængdetilpasserens Strategi paatvinges alle dem, der deltager i Fremstillingen af de ramte Produkter. I den teoretiske Analyse for denne Produktion bliver saa den klassiske Teoris Apparat virksomt, hvoraf følger, at dette Apparat ikke er uden Betydning selv for en Analyse af Fænomenerne i Nutidens Økonomi). Men dette er ikke det afgørende Punkt.

Naar vi har indset, at de markedsstrategiske Former, der bringes i Anvendelse inden for et System, er bestemmende for de økonomiske Processers Forløb, følger heraf med Nødvendighed, at man ikke kan faa Indblik i de Love, efter hvilke disse Processer som en Helhed forløber inden for et System, gennem et direkte Studium af den økonomiske Makrokosme, d. v. s. et Studium af Forholdene mellem økonomiske Kollektivstørrelser; en saadan Indsigt naas kun gennem en indgaaende Undersøgelse af det økonomiske Sammenspil mellem de enkelte handlende Personer eller andre Subjekter som Udøvere af de markedsstrategiske Former, der bringes i Anvendelse. Kun naar man gaar tilbage til de enkelte økonomisk handlende Subjekter som Udøvere af de markedsstrategiske Former, kan man forstaa de makroøkonomiske Fænomener i Systemet som Helhed, der er Resultatet af de enkeltes Sammenspil. Kun paa denne Maade kan vi haabe at naa frem til en virkelig effektiv Teori, d. v. s. en Teori, der giver en tilfredsstillende Forklaring af Fænomenerne. Ganske det samme, som vi her har udtrykt, mener *Enström*, naar han siger¹⁾: »Den ekonomiska vetenskap har under mer än ett århundrade arbetat på och också lyckats att klarlägga en hel del olika aspekter av dessa lagar. Men resultaten av denna — jag skulle vilja säga — ekonomiska stratosfärforskning ha tyvärr ännu icke funnit tillräckligt konkretiserade och överskadliga uttryck för att komma till önskvärd giltighet. Det behövs ett kompletterande studium, så att säga underifrån, en ekonomisk atomforskning om man så vill, för att vi,

¹⁾ Planhushållning (Diskussion med inledningsföredrag av Prof. *Gustav Cassel* vid Sveriges Industriförbunds årsmöte den 17. april 1934), Stockholm.

krypen på jordyta, skola fatta och förstå vad vi ha att räkna med.» Denne Erkendelse trænger mere og mere frem i vore Dages Forskningsarbejde, selv om man stadig i mange Arbejder savner en konsekvent Gennemførelse af denne Tanke. Saaledes bemærker f. Eks. *F. A. von Hayek*: »Det er dog vort Kendskab til den Maade, hvorpaa Individuer reagerer overfor Ændringer i deres Omgivelser, der sætter os i Stand til at forudsige de økonomiske Virkninger af en aller anden Begivenhed. Det er denne individualistiske Metode, vi kan takke for al den Indsigt, vi overhovedet har i den økonomiske Sammenhæng¹⁾. I hvor høj Grad Ændringen af Forskningsmetoden i Retning af en økonomisk Atomforskning ogsaa paa Pengeteoriens Omraade har bragt os væsentligt nye Resultater, ser vi et overbevisende Eksempel paa i de nyeste Arbejder (særligt de af *Hayek* udgivne »Beiträge zur Geldtheorie«).

Men det mest slaaende Eksempel paa de gode Resultater af en Betragtningssmaaade, der gaar ud fra de enkelte økonomiske Subjekters Optræden paa Markedet, er vel Produktionsteoriens Udvikling og i Sammenhæng dermed Polypolteoriens Udvikling. Her har man i de sidste ti Aar netop ved at slaa ind paa den ovenfor beskrevne Vej skabt et teoretisk Apparat, der allerede nu har en forbavsende Ydeevne. Fænomener inden for Prisdannelsens og Produktionens Sfære, som man ikke kan forstaa med den klassiske Teoris Midler, kan man nu med Anvendelse af vort nye Apparat give en mere tilfredsstillende Forklaring paa.

Ud fra denne Udvikling af den økonomiske Teori til en Teori om Markedsstrategien, som vi kort vil kalde den, forklares umiddelbart og naturligt en anden Kendsgerning, som er nær forbundet med denne Udvikling og giver vor Tids videnskabelige Forskning et særligt karakteristisk Præg. Jeg tænker her paa den stadig stærkere Anvendelse af driftsøkonomisk Tænke- og Arbejdsmaaade i den økonomiske Forskning paa den ene Side og det indenfor Driftsøkonomien i stadig højere Grad anvendte almindelige teoretiske Apparat paa den anden Side. Hvis man nemlig opfatter de økonomiske Processer, saaledes som de udspiller sig for vore Øjne, og saaledes som Statistikken talmæssigt registrerer dem, som Resultanter af det økonomiske Sammenspil mellem forskellige markedsstrategiske Handlemaader, saaledes som disse udgaar fra de økonomiske Subjekter, det vil inden for Produktionens

¹⁾ *F. A. von Hayek*, *Preise und Produktion*, Wien 1931, S. 4.

Sfære sige fra de enkelte Bedrifter, saa maa en videnskabelig Udforskning af Systemet som Helhed, hvis den ikke vil være virkelighedsfjern, nødvendigvis trænge ned til Udøverne af de markedsstrategiske Handlemaader, hvilket inden for Produktionens Sfære vil sige til den enkelte Bedrift, og den maa her udnytte Resultaterne fra den Videnskab, som netop har gjort den enkelte Bedrift til Genstand for sin Forskning.

Jo mere Driftsøkonomien paa den anden Side bliver klar over, at Lovene for den enkelte Bedrift i væsentlig Grad afhænger af Sammenspillet mellem alle Bedrifterne og altsaa aldrig kan forstaaes isoleret ved at rive den enkelte Bedrift ud af det Net, der forbinder den med Systemet som Helhed, jo mere tvinges den til at anvende den moderne økonomiske Teoris Apparat i sit Forskningsarbejde. Hvad der altsaa i Øjeblikket i Sammenhæng med de almindelige Udviklingstendenser i Teorien er begyndt at foregaa og til Dels allerede er foregaaet, er en vidtgaaende Syntese mellem Tænke- og Arbejdsmaade i Driftsøkonomien og i den Økonomi, der beskæftiger sig med Samfundet som Helhed. At man endnu kun mærker lidt til denne Udvikling i de nationaløkonomiske og driftsøkonomiske Lærebøger, er meget forstaaeligt. Det er jo altid først Lærebogen fra i Morgen, der afspejler Udviklingen af i Dag. Saa meget des mere er det da Universitetsundervisningens Opgave at gøre opmærksom paa de ændrede Forhold ved den mundtlige Gennemgang af vor Disciplin.

Thi denne Udvikling kan slet ikke vurderes højt nok. Her begynder to Brødre endelig at finde hinanden, som i lange Tider ikke rigtigt har forstaaet hinanden, men har foretrukket at marchere hver for sig. Driftsøkonomien, der er vokset frem af Bedrifternes praktiske Fornødenheder og Nødvendigheden af Forretningsmændenes Uddannelse under stadig grundigere Studium af enkelte Fag som Varekundskab, Bogholderi, Kalkulation, Vekselret o. s. v., er som det yngste Barn i de økonomiske Videnskabs Familie i Løbet af forholdsvis kort Tid blevet til en videnskabelig Disciplin, der nu indtager en betydende Stilling blandt de specielle Fag inden for de økonomiske Videnskaber. Men lige som Varekundskab, naar den bliver drevet videnskabeligt, munder ud i Kemi og Teknologi, og Vekselretten i Juraen, udmunder f. Eks. Bogholderi og Kalkulation, hvis de vil være mere end en blot og bar Teknik, med Nødvendighed i Økonomien. Og Driftsøkonomien gør i Virkeligheden ogsaa i sine videnskabelige

Analysér et Arbejde, der i Arbejds- og Tænkemaade paa intet Punkt afviger fra den økonomiske Teoretikers. Saaledes viser f. Eks. et Studium af *Mahlbergs* Teori om Vekselkurser en fuldstændig Identitet med de tilsvarende Kapitler i Pengeteorien, og *Schmalenbachs* Omkostningsteori hviler paa samme Grundlag, som den almindelige økonomiske Omkostningsteori er vokset frem af. Der findes ingen principiel Modsætning mellem de to Videnskaber f. Eks. i den Betydning, at de betragter forskellige Genstande eller samme Genstand ud fra forskellige Synspunkter. De vil begge kun forklare økonomiske Fænomener. Derfor er efter men Mening Driftsøkonomiens Standpunkt af lige saa stor Betydning som Nationaløkonomiens. En Teori om det enkelte Foretagende, der ikke er forankret i den almindelige økonomiske Teori, er ilige saa høj Grad en Torso som en almindelig økonomisk Teori, der ikke trænger frem til en indgaaende Analyse af det enkelte Foretagendes økonomiske Funktioner og de Love, som de beherskes af. Snobbet Foragt for det driftsvidenskabelige Synspunkt fra den teoretiske Nationaløkonoms Side er akkurat lige saa ubegrundet som Ringeagt for den almindelige økonomiske Teori fra Driftsøkonomens Side paa Grund af dens formodede Verdensfjernhed. Det er overordentligt beklageligt, at de to Discipliner saa længe har arbejdet hver for sig og uden at have Kendskab til hinanden, at Nationaløkonomen ofte kun ufuldkomment kendte de Resultater, som Driftsøkonomien var kommet til, mens Driftsøkonomen ofte under besværligt Arbejde opdagede Ting, der allerede i lang Tid havde hørt til de sikre Bestanddele inden for den økonomiske Teori. (For den sidste Paastand er *Schmalenbachs* Omkostningsteori det bedste Eksempel).

For de to Discipliner — dette kan ikke gentages for ofte — gaar Vejen fremad gennem et nært Samarbejde i Erkendelse af deres fælles Grundlag. Det er en Lykke, at vi nu begynder at indse dette; thi kun paa denne Maade kan det lykkes os at opbygge en virkelig ydedygtig økonomisk Videnskab, hvor Teori og Kendsgerninger er forbundet til et afrundet Hele. At dette virkelig er den eneste Vej frem til Maalet, kan man allerede nu se Eksempler paa i store Dele af den moderne Teori, der i Løbet af de sidste ti Aar under nært Samarbejde mellem de to Discipliner er opstaaet under vore Hænder. Enhver, der opmærksomt har fulgt Produktionsteoriens Udvikling, maa indrømme, at den

netop ved sin Orientering inden for Driftsøkonomien er gaaet umaadelig stærkt frem. Spørgsmaalet om Omkostningskurvernes Form, Problemet om Bedriftens optimale Produktionsmetode, For-delingsproblemet inden for en af Truster behersket Industriegren, Analysen af Forholdet mellem Afsætningens Størrelse i et Foretagende og dets Prispolitik er et lille Udvalg af det store Antal af Problemkomplekser, hvis Løsning er nødvendig for Forstaaelsen af de økonomiske Processer, og som kun er blevet løst tilfredsstillende ved en Syntese af den samfundsøkonomiske og den driftsøkonomiske Betragtningssmaade. Det samme gælder for den moderne Udvikling af Pengeteorien og den internationale Handels Teori.

Kun paa et enkelt Omraade har denne syntetiske Betragtningssmaade indtil nu fundet ingen eller ringe Anvendelse, skønt vi netop her kan vente en stærk Fremgang ved en Arbejdsmaade, der forbinder nationaløkonomisk og driftsøkonomisk Tænkning. Jeg mener Kapitalteorien, eller noget præcisere udtrykt den Teori, der søger at analysere Produktionsprocessens Tidsstruktur. Paa dette Omraade er man i lange Tider, ja egentlig lige siden *Böhm-Bawerks* og *Wicksells* store Bedrifter ikke rigtig kommet fremad. Man er ofte draget ud for at betvinge dette vanskeligt tilgængelige Problem, og hver Gang er man vendt hjem uden at være kommet væsentligt ud over *Böhm-Bawerk* og *Wicksell*. Grunden hertil er, som *Eucken* fornylig i en glimrende Undersøgelse har vist¹⁾, at man har stillet Problemet forkert op og — maa vi tilføje — har søgt at løse det ved en til Formaalet uegnet Undersøgelsesmetode, nemlig ved en udelukkende samfundsøkonomisk orienteret Betragtningssmaade.

For at forstaa den Rolle, Kapitalen spiller i de moderne økonomiske Systemer, har de fleste Forskere betragtet en økonomisk Proces, der allerede befinder sig i fuld Gang, og i hvilken alle Produktionsprocesser altsaa allerede forløber i bestemte Baner. Men ved en saadan Fremgangsmaade spærrer man paa Forhaand Vejen til en Forstaaelse af Kapitalens Rolle; thi saa snart vi betragter en Produktionsproces, der allerede er i Gang, d. v. s. en simultan-successiv Proces (*Birck*), er Tidselementet bortelimineret²⁾. Som *Böhm-Bawerk* og frem for alt *Wicksell* overbevisende har fastslaaet, er det netop først en Analyse af den tids-

¹⁾ W. Eucken, Kapitaltheoretische Untersuchungen, Jena 1934.

²⁾ Se L. V. Birck, Den økonomiske Virksomhed, København 1928, S. 198, og hans Eksempel med Pølsemaskinen.

mæssige Opbygning af Produktionsprocessen, der giver os Forstaaelsen af Kapitalens Rolle, som nemlig bestaar i som Subsistensfond at hjælpe over Produktionsperioden. Men Opbyggelsen af Produktionsprocessen foregaar jo i selve Bedriften, hvoraf følger, at Opbygningen af Produktionsprocessen som Helhed betragtet kun kan forstaaes ud fra Bedrifterne. I Pengeøkonomien betegner man som bekendt det at stille et Subsistensmiddelfond til Raadighed til Opbygning af en Produktion som »Finansiering«. Finansieringernes Omraade er blevet indgaaende bearbejdet i Driftsøkonomien, og dette har ført til en driftsøkonomisk orienteret Kapitalteori, saaledes som den f. Eks. er fremstillet i *Schmalenbachs* nylig udkomne Bog¹⁾. Ogsaa her finder vi altsaa den samme Situation, der i saa lang Tid bestod med Hensyn til Omkostningsteorien: to nært beslægtede Discipliner er af lidet glædelige Grunde uden at lære hinanden at kende gaaet deres egne Vej. Men ogsaa her gælder det samme som for den ældre Omkostningsteori: hverken en udelukkende nationaløkonomisk eller en udelukkende driftsøkonomisk orienteret Kapitalteori vil være af stor Værdi. Kun en Syntese af disse Betragtningssmaaader vil give os en virkelig ydedygtig Kapitalteori.

Men lad det være sagt endnu en Gang: hvis man med Held vil slaa ind paa denne Vej, er det en Forudsætning, at den teoretiske Økonom forstaaer at anvende Driftsøkonomiens Apparat og at Driftsøkonomen forstaaer at benytte den almindelige økonomiske Teoris Apparat. Og i hvilket Maal dette er Tilfældet, det er kun et Spørgsmaal om Udformningen af vor akademiske Undervisning, der derfor her staar over for Løsningen af en Opgave, der er af største Betydning for den økonomiske Videnskabs Fremtid.

¹⁾ *Schmalenbach*, Kredit und Zins, Leipzig 1933.

OMKRING UDENRIGSHANDELENS TEORI

AF CARL IVERSEN

DET er ikke blot i den praktiske Politik, at Udenrigshandelens Problemer i de sidste Aar har indtaget en fremskudt Plads. Ogsaa den internationale Handels Teori er blevet gjort til Genstand for et intensivt Studium, som har sat Frugt i en Række værdifulde Værker. To af de mest betydningsfulde blandt disse Arbejder, som skyldes Professorerne Ohlin og Haberler, skal omtales nærmere i det følgende¹⁾, men foruden dem kunde der være Grund til at henlede Opmærksomheden paa adskillige andre, som beskæftiger sig med Udenrigshandelens Teori og Politik²⁾.

Medens baade Ohlin og Haberler tilsigter en systematisk Fremstilling af Udenrigshandelens Teori, giver kun sidstnævnte tillige en Oversigt over den »anvendte Teori« : Udenrigshandelens Politik. I det hele taget er Haberlers Bog stærkere end Ohlins præget af Ønsket om Fuldstændighed, hvilket i Forbindelse med dens knappe og klare Form gør den udmærket egnet som Lærebog. Til Gengæld virker Fremstillingen noget eklektisk; uhyre belæst og grundig som han er, søger Haberler at faa alle Synspunkter og Metoder med, men det lykkes ham ikke rigtig at sammensmelte dem til en Helhed. Ohlins bredere skrevne Bog

¹⁾ Bertil Ohlin: *Interregional and international trade*. Harvard Economic Studies XXXIX, Cambridge Mass. 1933; Gottfried Haberler: *Der internationale Handel, Theorie der weltwirtschaftlichen Zusammenhänge sowie Darstellung und Analyse der Aussenhandelspolitik*, Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft, Abteilung Staatswissenschaft XLI, Berlin 1933.

²⁾ Navnlige W. H. Beveridge: *Tariffs, the case examined by a Committee of Economists*, London 1931, W. Röpke: *Weltwirtschaft und Aussenhandelspolitik*, Berlin 1931, Theodore Otte Yntema: *A mathematical reformulation of the general theory of international trade*, Chicago 1932, Barrett Whale: *International trade*, London 1932, R. A. Hodgson: *An introduction to international trade and tariffs*, London 1932, R. F. Harrod: *International economics*, London 1933 og G. de Leener: *Théorie et politique du commerce international*, Bruxelles 1933.

gør i langt højere Grad Indtryk af at være blevet til »aus einem Guss«; skønt — eller maaske netop fordi — han mere vilkaarligt afgrænser, hvilke Sider af Problemet han i særlig Grad vil fordybe sig i, sporer man tydeligere en bestemt Linie i Fremstillingen; som selvstændig videnskabelig Indsats rager Ohlins Værk utvivlsomt højere op end Haberlers. Hovedtankerne i Ohlins Bog er imidlertid forlængst kendt i de nordiske Lande fra hans ti Aar gamle Disputats (Handlens teori, Stockh. 1924, anmeldt i dette Tidsskrift 1925, S. 56—57). Det er Grundtankerne i dette fremragende Arbejde, som nu lægges frem paa et Verdenssprog, omend det siger sig selv, at Stoffet paa mangfoldige Punkter er blevet gennemarbejdet, uddybet og konkretiseret i det mellemliggende Decennium; den nye Bog er blevet næsten fire Gange saa stor som den gamle.

Haberler og Ohlin er enige om at betragte Udenrigshandelens Teori som en speciel Udbygning af den centrale økonomiske Teori, men medens H. betragter det som Tidsspilde at diskutere, om det er Forskel i Produktionsfaktorernes internationale og indenlandske Mobilitet eller i Landenes Møntenhed, der nødvendiggør denne særskilte Behandling af den udenrigske Handel, opstiller O. her sin Sondring mellem interregional og international Handel; det er den begrænsede eller fuldstændig manglende Mobilitet hos Produktionsfaktorer og Varer, som gør det nødvendigt at supplere den centrale Teoris Analyse af et enkelt Marked med en Flermarkedsanalyse 3: en generel Teori for interregional Handel; den internationale Handel betegner da kun et specielt Tilfælde heraf, omend utvivlsomt langt det vigtigste i Praxis, nemlig Handelen mellem Regioner med selvstændigt Pengevæsen. Hvor vigtig og rigtig denne Problemstilling end er, lader det sig ikke nægte, at O.'s Forsøg paa at behandle den interregionale og den internationale Handels Problemer hver for sig har ført til talrige Gentagelser og adskillig Vilkaarlighed. Der savnes f. Eks. en Begrundelse for, at Handelens Tilbagevirkning paa Behovene og paa de udbudte Mængder af Produktionsfaktorerne (Kap. VII) drøftes som et Problem, der særlig vedrører international Handel, og ikke i Forbindelse med den interregionale Handel i Almindelighed (Part I eller III). Ogsaa den nærmere Analyse af de kvalitative Forskelligheder m. H. t. baade Produktionsfaktorer og Varer og de Konsekvenser, som drages heraf (S. 68—78 og 92—107), burde vel være henført under den interregionale Handel. Det simpleste og naturligste vilde sikkert

have været at bygge Fremstillingen op som en gradvis Tilnærmelse til Virkeligheden og saa, hver Gang en af de indledningsvis antagne simplificerende Forudsætninger slippes, at omtale først den interregionale Handels Problemer i Almindelighed og derefter Anvendelsen af de vundne Resultater paa den specielle Situation, der foreligger i Handelen mellem Landene. Det er da ogsaa en saadan Fremgangsmaade, O. i Part V glider over i (jfr. Kap. XIX cfr. XX—XXI).

Inden vi gaar over til at se paa den Form, Udbygningen af Udenrigshandelens Teori antager hos de to Forfattere, skal lige nævnes, at selv om O. i sin Udformning af det Casselske Lignings-system til at omfatte flere Regioner (Appendix I) klart angiver Forholdet mellem Flermarksanalysen og den centrale Teori, er der andre Punkter, hvor H. gør sig mere Uejlighed end O. med skarpt at præcisere den Baggrund indenfor den moderne centrale Teori, hvorpaa hans Argumentation maa ses. Ikke mindst gælder dette ved Behandlingen af de tiltagende og de aftagende Udgifters Lov (særlig S. 149—56). Ogsaa O. kommer naturligvis gentagne Gange ind paa de herhenhørende Spørgsmaal; han behandler baade »internal economies« og »external economies« som Udslag af ufuldstændig Delelighed hos Produktionsfaktorerne og henviser iøvrigt til Bullock, Carver, Landry, Knight og Clark jun., men helt klar over, hvor han selv staar, er det ikke altid let at blive.

Der er i den interregionale og internationale Handels Teori to Hovedspørgsmaal, som kræver Besvarelse: (1) Hvorfor, paa hvilke Vilkaar og med hvilke Virkninger bliver bestemte Varer og Produktionsfaktorer eksporteret eller importeret? (2) Hvorledes er den monetære Mekanisme beskaffen, som sikrer Opretholdelse af Betalingsbalancens Ligevægt? Klassikernes Svar paa disse to Spørgsmaal var som bekendt givet med (1) Læren om de komparative Omkostninger og (2) Læren om de internationale Guldbevægelser. Den første af disse Læresætninger forkastes i Realiteten af begge Forfattere og den sidste anerkendes kun med vidtgaaende Modifikationer.

Med størst Skarphed vender O. sig mod den klassiske Lære om de »internationale Værdier«. Han tager ganske vist sit Udgangspunkt i den klassiske Sondring mellem fuldstændig Mobilitet indadtil og komplet Immobilitet udadtil for samtlige Produktionsfaktorer (Part I—II), men kommer senere udførligt ind paa Virkningerne af, at baade Arbejdskraft og Kapital har en

vis begrænset Mobilitet saavel indadtil som udadtil (Part III—IV). Og straks fra første Færd tager han Afstand fra Arbejdsværdilæren og erstatter den med en Interdependensteori efter Walras' og Cassels Mønster, som formaar at tage Hensyn til de varierende Proportioner, hvori de forskellige Produktionsfaktorer kombineres ved Fremstilling af de forskellige Varer. Allerede i Bogens to første Kapitler forklares det, hvorledes de enkelte Regioner specialiserer sig paa Produktion af Varer, som i særlig høj Grad lægger Beslag paa de Faktorer, hvis relative Knaphed er mindst paa de paagældende Steder¹⁾, og hvorledes en af Samhandelens vigtigste Virkninger derfor bliver en Tendens til Udligning af Produktionsfaktorernes relative Knaphed Regionerne imellem. Hertil slutter sig tre Vedhæng, nemlig (1) den allerede nævnte Udbygning af det Casselske Ligningssystem, (2) nogle Bemærkninger om Marshalls, Paretos og Angells beslægtede Forsøg paa Nyformulering af Læren om de internationale Værdier og (3) en særdeles klar og instruktiv Kritik af den klassiske Teori.

Ogsaa H. nærer den Opfattelse, at Arbejdsværdilæren maa fjernes fra Udenrigshandelens Teori. Han accepterer den dog (S. 97) som et hensigtsmæssigt foreløbigt Grundlag for Fremstillingen af Udenrigshandelens mest fundamentale Læresætninger og hævder, at den bagefter kan elimineres uden at omstøde de ved dens Hjælp vundne Resultater (S. 132 ff.). Begrundelsen herfor er, at Arbejdsværdilærens Funktion indenfor den klassiske Tankebygning kun var den at tjene til Bestemmelse af de relative Værdier indenfor hvert af Landene, og at man til dette Formaal uden videre kan erstatte den med Læren om »opportunity cost« og saaledes vedblivende operere med »komparative Omkostninger«.

I Realiteten er der dog ingen Meningsforskel mellem O. og H. paa dette Punkt. De Prisskalaer, hvori O. lader Varernes for-

¹⁾ Med Rette undrer O. sig over, at denne øjensynlige Grund til interregional Arbejdsdeling lades saa godt som uomtalt af Klassikerne; Forklaringen finder han — sikkert ogsaa med Rette — i den Ricardoske Arbejdsværdilæres dominerende Indflydelse. Saa meget mere pudsigt er det, at man til de Citater, O. anfører fra Sismondi og Longfield (S. 31—32), kan føje følgende fra Ricardo selv: »In the distribution of employments amongst all countries, the capital of poorer nations will be naturally employed in those pursuits wherein a great quantity of labour is supported at home In rich countries, on the contrary, capital will naturally flow, when trade is free, into those occupations wherein the least of labour is required to be maintained at home ... « (Principles, Ch. XXVI).

skellige Produktionsudgifter komme til Udtryk (S. 13 ff.), svarer nøjagtig til H.s Rækker af »opportunity costs«; begge er et Resultat af samtlige givne Data i Prisstrukturen saavel paa Efterspørgsels- som paa Udbudssiden og er derfor væsensforskellige fra Klassikernes komparative Realomkostninger, indenfor hvis paa Forhaand givne Grænser man tænkte sig Værdierne endelig fikseret ved »the play of reciprocal demand«. Der er naturligvis ikke noget i Vejen for, som H. foreslaar, at benævne ogsaa den moderne Lære om opportunity cost Loven om de komparative Omkostninger, men det turde kun bidrage til yderligere at forøge den Sprogforvirring, der behersker Nationaløkonomiens Terminologi, og langt de fleste moderne Økonomer vil sikkert give O. Ret i, at en Vekselvirkningsteori, der bygger paa Pengeudgifter og ikke paa Realomkostninger, ingen Brug har for en Lov om komparative Omkostninger, der paa visse Punkter betegner en utilladelig Simplifikation og samtidig kaster et paradoksalt Skær over relativt simple Forhold, som vi ogsaa kender indenfor det enkelte Marked; at man ikke altid anvender den til Rugdyrkning absolut set bedste Jord hertil, men bruger den til Hvedeavl og i Stedet dyrker Rugen paa ringere Jorder, at Sagførere ikke fører deres Korrespondance selv, skønt de maaske skriver bedre og hurtigere paa Maskine end deres Stenografdamer, hensætter os dog ikke i den Forundring, som Klassikerne nærede over, at to Lande kunde samhandle til Trods for, at det ene paa alle Punkter var det andet overlegent. H. forbavses over, at en Nationaløkonom »vom Range Ohlins« (S. 101) kan hævde, at Loven om de komparative Omkostninger mister sin Mening, naar der er Tale om flere end to Varer, men allerede paa den følgende Side maa han indrømme, at man i saa Fald ikke længere kan drage Skellet mellem Import- og Eksportvarer alene paa Grundlag af Omkostningsdata.

Blandt de mange Sider af Problemet, de to Forfattere uddyber, kan kun enkelte anføres. Et Hovedpunkt for O. er Samspillet mellem Varernes og Produktionsfaktorernes Bevægelser; det er ikke mindst paa dette Punkt, Disputatsens Tanker er nærmere udformet. Han fremhæver klart (S. 77), at naar man taler om Kapitalens Mobilitet, er det ikke Kapitalgoderne, men den abstrakte Kapital (Kapitaldisposition, Venten), der tænkes paa; paa dette Punkt er H. mindre klar, se f. Eks. S. 202, hvor han diskuterer Told som Middel til at fremkalde Indvandring af Produktionsfaktorer og pludselig og umotiveret springer fra abstrakt Kapi-

tal til konkrete Kapitalgoder. — Ogsaa de Omkostninger, der knytter sig til Omflytningen af Varer og Produktionsfaktorer i den for den enkelte Region gør O. til Genstand for nærmere Analyse. Medens denne Side af Problemet kun var antydnet paa et Par Sider i Disputatsen, ofrer den nye Bog hele tre Kapitler (X—XII) paa at give Omridsene af en almindelig Lokaliserings-teori. Kun som Led i en saadan kan Udenrigshandelen finde sin tilfredsstillende Forklaring (S. 243). Nævnes bør ogsaa i denne Forbindelse, at det først er i denne Sammenhæng, Jordrentelæren faar sin rette Baggrund. Den sædvanlige Fremgangsmaade i den centrale Teori: at behandle Beliggenhed og Bonitet som sideordnede »Egenskaber« ved Jorden, giver et skævt Billede; for Jordens Vedkommende har man maattet anerkende, at samme Vare (Jordkvalitet) kunde have forskellig Værdi i Kraft af Beliggenheden, men for alle andre Produktionsfaktorer og Varer regner Enkeltmarkedsanalysen kun med een Pris, medens Flermarkedsanalysen tager Hensyn til, at de alle kan have forskellige Priser i Kraft af deres lokale Placering (S. 222—23). — Af Værdi er ogsaa O.'s Udredning (S. 152—66) af den indirekte Forbindelse, der er ogsaa mellem Priserne paa Hjemmemarkedsvarerne i de forskellige Lande. Han udtrykker træffende Sammenhængen mellem Landenes Prissystemer paa den Maade, at Forbindelsen er mere intim for Hjemmemarkedsvarerne og mindre intim for de internationale Varer, end man ved første Øjekast skulde tro. —

Medens H. selvsagt er uden Kendskab til O.'s paa Svensk udgivne Disputats, er han fortrolig med Paretos tilsvarende Udbygning af Systemet af simultane Ligninger til en Flermarkedsanalyse, men som allerede paavist har han Uret i at betegne den klassiske Lære om de komparative Omkostninger som et Specialtilfælde indenfor denne generelle Ligevægtskonstruktion. Under Omtalen af denne Lære om den generelle Ligevægt føres ogsaa H. ind paa det af Klassikerne negligerede Spørgsmaal om Udenrigshandelens Indflydelse paa Nationalindtægts Fordeling gennem den ved Samhandelen fremkaldte Forskydning i Produktionsfaktorernes relative Knaphed (S. 141 ff.); som Østriger falder det her H. naturligt at gøre Brug af den Wieserske Søntring mellem specifikke Produktionsfaktorer og Faktorer med mangesidig Anvendelighed. — Foruden Læren om den generelle Ligevægt giver H. en kort Oversigt over den særlig af Barone og Schüller anvendte partielle Ligevægtsanalyse, og endelig faar

man en instruktiv Gennemgang af Marshall-Edgeworth's bekendte Kurveapparat (S. 114 ff.), som ogsaa O. yder den obligate Anerkendelse, men iøvrigt ikke har synderligt tilovers for (se S. 568).

Ved Behandlingen af det andet teoretiske Hovedproblem: Opretholdelsen af Betalingsbalancens Ligevægt begrænser O. sig udelukkende til Lande med Guld fod. Dette kan jo synes lidt mærkværdigt i en Fremstilling, der ser Lyset i 1933, men det bør dog retfærdigvis tilføjes, at Fortalen er dateret 20. Januar 1931. H. synes ikke rigtig at have kunnet blive enig med sig selv om, hvorvidt det var simplest at begynde med Guld fod eller Papir fod; først gengives i Korthed den traditionelle Lære om Guld punkterne og de automatiske Guldbevægelser, derpaa følger en Gennemgang af Forholdene under Papir fod med Modstilling af »Betalingsbalanceteorien« og »Inflationsteorien«, men da vi endelig naar til »Der Mechanismus in voller Entfaltung« (Kap. VII—VIII), fremtræder den frie Valuta som det generelle, medens Guld foden ligesom hos Cassel behandles som et Specialtilfælde til Begrænsning af Pengemængden paa en ganske bestemt Maade. Ogsaa O. bygger forøvrigt i enkelte Tilfælde sine Ræsonnementer paa Forudsætningen om fri Valuta i de samhandlende Lande (se f. Eks. S. 13 ff.).

Den Forstyrrelse af Betalingsbalancens Ligevægt, som begge Forfattere lægger størst Vægt paa, er internationale Kapitaloverførsler og Reparationsbetalinger. Om det her opdukkende Transferproblem handler et af de længste af alle H.'s Kapitler (IX, S. 56—93), og O. ofrer endog hele fire Kapitler paa dette Spørgsmaale (XIX—XXII, S. 397—472). Begge Forf. har tidligere deltaget i den internationale Transferdiskussion. Bl. a. i en Polemik med Keynes i *Economic Journal* 1929 fremhævede O. stærkt, at Reparationsbetalinger og internationale Laan betyder, at et Land stiller en Del af sin Købekraft til et andet Lands Disposition, og at dette selvsagt maa paavirke de to Landes Efterspørgsel efter hverandres Produkter; han benægtede derfor, at en Forskydning af Forholdet mellem de to Landes Prisniveauer i det modtagende Lands Favør under alle Omstændigheder var et uundværligt Led i Transfermekanismen, og hævdede, at den klassiske Forklaring af denne Mekanisme gjorde sig skyldig i en skæbnesvanger Ensidighed ved netop at forudsætte uforandrede Efterspørgselsforhold i begge Lande til Trods for Købekraftsoverførslen. Senere søgte H. i en Artikel i *Zeitschrift für*

Nationalökonomie 1930 at skifte Sol og Vind lige mellem O. og Keynes, idet han dog i Hovedsagen giver førstnævnte Ret. En mere detailleret Gennemgang af de to Forfatteres Synspunkter paa dette Omraade haaber Anmelderen i nær Fremtid at kunne give andetsteds; her skal derfor kun bemærkes, at det virker noget forbløffende, naar O. selv (S. 410) karakteriserer sin Opfattelse som en Modifikation af Harvard-Skolens Teori, der dog decideret bygger paa den klassiske Thornton-Millske Lære, medens O.'s Synspunkt snarere maa føres tilbage til Bastable og Ricardo (som altsaa paa dette specielle Punkt ikke er »klassiske«).

I begge Fremstillinger af den internationale Betalingsmekanisme spiller Købekraftsparitetsteorien en fremtrædende Rolle, og hos begge Forfattere kritiseres den paa overbevisende Maade efter nogenlunde samme Linier. Den fremhæver en enkelt Faktor (som utvivlsomt, da Teorien genoplivedes af Cassel under Kriegen, var langt den vigtigste at fremhæve overfor den naive Betalingsbalanceteori), men forudsætter i for høj Grad, at »alt andet holder sig uforandret« (O. 544 ff.; H. 29 ff.). I en senere Forbindelse (S. 53) fremhæver H., at det ikke er rigtigt at kalde Prisniveauets Stigning det primære og se Vekselkursernes Opgang som en Konsekvens heraf; uanset Tidsfølgen i Bevægelserne i det enkelte Tilfælde maa der antages en funktionel Sammenhæng mellem de to Fænomener; begge maa opfattes som Virkninger af en fælles Aarsag: Pengemængdens Forøgelse, og denne ser H. atter i Lighed med Charles Rist i Hovedsagen som et Resultat af Deficit paa Statsbudgettet.

Mange vil sikkert have vanskeligt ved at acceptere O.'s Paastand om, at der ikke til Forklaring af Vekselkursernes Højde er Brug for nogen særlig Vekselkursteori (S. 375). Det er naturligvis rigtigt, at Vekselkurserne betragtet som Led i den store Prissammenhæng bliver Priser som alle andre, og at der til enhver Ligevægt mellem de øvrige Priser maa svare ganske bestemte Vekselkurser. Men selv om Vekselkursteorien saaledes er et Led i den almindelige Prislære ganske som f. Eks. Arbejdslønnens Teori, kan det alligevel være paa sin Plads at supplere den almindelige Prislære med specielle Analyser af de Ejendommeligheder, der karakteriserer de enkelte særlige Arter af Priser, som f. Eks. Priserne paa Arbejdskraft eller paa fremmede Veksler. Regner man kun med Penge som et Middel, hvorved man kan forskaaffe sig andre Ting, kan man ogsaa i den internationale

Omsætning benytte den sædvanlige Formel: Varer—Penge—Varer; tager man derimod, som f. Eks. Aftalion forsøger i sin »psykologiske« Vekselkursteori, Hensyn til, at der tillige er Efterspørgsel efter og Udbud af Penge som saadanne, maa Formlen lyde: Varer—Penge—Penge—Varer; i den særlige Vekselkursteori maa det betones, at Varepriserne kun er eet af de Momenter, som øver Indflydelse paa Værdsættelsen af fremmed Valuta, og at dennes Værdi i hvert Fald i det korte Løb faar en Egenbevægelse, bestemt af et Skøn over de paagældende Pengeenheders fremtidige Værdi. At disse andre Momenter træder i Baggrunden hos O., finder antagelig sin Forklaring i, at han har begrænset sin Analyse til Lande med Guldfo.

Med fuld Tilslutning til Kravet om, at ogsaa Nationaløkonomiens Politik skal være »wertfrei«, begynder H. sin Fremstilling af Handelspolitikken med en klar Oversigt over de forskellige, udefra givne Værdipræmisser, man i Almindelighed har lagt til Grund ved Bedømmelsen af handelspolitiske Foranstaltninger. Derpaa følger en generel Drøftelse af Spørgsmaalet: Frihandel ctr. Beskyttelse, hvortil knytter sig en — dog temmelig kortfattet og overfladisk — Analyse af Toldens Virkninger; og saa gennemgaas endelig de enkelte Toldargumenter. Ogsaa O.'s Bog indeholder en — adskilligt mere dybtgaaende — Analyse af Toldens økonomiske Virkninger (XVI), hvorimod Værdipræmisserne kun drøftes mere i Forbigaaende i Forbindelse med den interessante Kritik, O. paa flere Steder i sin Bog giver af den klassiske Lære om Udenrigshandelens Gevinst og dens Fordeling paa de samhandlende Lande.

Kapitlerne hos H. om de forskellige Toldargumenter er mønstergyldige; fortræffeligt er ogsaa hans Kapitel om Dumping, Monopoler, internationale Karteller og Eksportpræmier, Problemer, som hos O. kun faar en mere summarisk Behandling.

I et sidste Afsnit — Handelspolitikens Teknik — beskriver og bedømmer H. endelig de forskellige Tarif- og Traktatsystemer. Mestbegunstigelsesklausulens Fordele og Ulemper gøres her til Genstand for udførlig Drøftelse, og ogsaa de aktuelle Spørgsmaal om Kontingenter, Clearingoverenskomster og Valutarestriktioner og de principielle Problemer, der rejser sig i Forbindelse hermed, berøres. Sluttelig munder Fremstillingen ud i nogle taktiske Overvejelser vedrørende den bedste Vej til Genskabelse af de friere Handelsforhold, der for baade Haberler og Ohlin staar som Idealet. Man kunde fristes til at paastaa, at den sikreste Frem-

gangsmaade hertil vilde være, om de Politikere og Erhvervsfolk, som fører an i Øjeblikkets handelspolitiske Kampe, læste og grundigt tilegnede sig de to her omtalte Værker. Havde de Sandheder, der her paa klar og overbevisende Maade forkyndes, været Almeneje, kunde Verden utvivlsomt alle Interesse modsætninger til Trods være blevet forskaaet for nogle af de talløse Daarskaber, der i de sidste Aar er begaaet paa det handelspolitiske Omraade.

KONCENTRATIONS- OG SPREDNINGS- TENDENSER I DANSK ERHVERVSLIV

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING
DEN 11. DECEMBER 1934

Af MADS IVERSEN

DET Emne, jeg har den Ære at tale om i Aften, danner Rammen omkring en Del Tanker, som de har formet sig i Statistikerens Rustkammer ved Beskæftigelsen med Erhvervs- og Folketællingsproblemer og da i Særdeleshed i den senere Tid, da Resultaterne af den store Folketælling af 5. November 1930 staar overfor den endelige Offentliggørelse.

Foredraget giver en Skildring af Koncentration og Spredning baade ud fra et erhvervsgeografisk eller territorielt og et mere internt eller bedriftsmæssigt Synspunkt.

»BY« MOD »LAND«

»By« mod »Land« kunde jeg maaske bedst kalde mit Foredrags første Del, dette dog i erhvervsgeografisk og ikke erhvervs-politisk Betydning.

Erhvervspolitikerne har som bekendt en af deres Kæpheste i Folketællingernes Erhvervsopgørelser, der jo afgiver det attraaede Materiale til Bedømmelse af, hvilken Erhvervsgren der betyder mest for Befolkningen. Lever der flest Mennesker af Landbrug eller af Haandværk og Industri? Som bekendt har Landbruget paa Grund af de to sidste Menneskealdres fortsatte Specialisering ikke kunnet undgaa at gaa relativt tilbage, saaledes at nu kun 30 pCt. af Danmarks Befolkning lever af Landbrug. Befolknings-overskuddet fandt særlig Afløb til de bymæssige Erhverv; og baade Haandværk og Industri, Handel og Samfærdsel kunde da ogsaa skilte med, at de ernærede en stadig større Del af Befolkningen. Nu senest — det vil sige 1930 i Sammenligning med 1921 — har Haandværk og Industri dog kun med Nød og næppe kunnet holde Stillingen med 29 pCt. af hele Befolkningen. Den tidligere saa stærkt voksende Koncentration af den industrielle

Befolkning er nu for Hovedstadens Vedkommende slaaet om i en ikke ubetydelig relativ Tilbagegang, en Tendens, der ogsaa præger Provinsbyerne; men til Gengæld har der været nogen Fremgang for Landdistrikterne, der dog i denne Forbindelse indbefatter baade Købstædernes Forstadsbebyggelser og bymæssige Bebyggelser iøvrigt.

Men hermed skal dette Erhvervspolitikernes yndede polemiske Stof være uddebatteret fra min Side. Jeg vil nemlig ikke stille Erhvervene op imod hinanden, men derimod gøre Rede for »By« og »Land« i den Forstand, at det bl. a. paavises ved Tal, hvor stærkt de mere købstadsmæssige Erhverv koncentrerer sig paa alt det, vi i Aften vil kalde »Byer« — at Landbruget ligger i vore rene Landdistrikter, behøver jeg jo ikke at føre noget Bevis for.

Den officielle Statistik har hidtil i Almindelighed kun givet Oversigter over Erhvervene ud fra rent administrative Synspunkter for Hovedstaden, By- og Landkommunerne. Denne juridiske Inddeling maa nødvendigvis bibeholdes til Vejledning for de kommunale Myndigheder. Men man maa være klar over, at den ganske negligerer den Forskydning, som Danmark er undergaaet med Hensyn til ny Bydannelse.

Denne nye Bydannelse har vi i de mange Forstadsbebyggelser og bymæssige Bebyggelser iøvrigt. I økonomisk Forstand er disse Bebyggelser — der jo er en Sammenhobning af Mennesker og Huse og derfor med et teknisk Udtryk kaldes Agglomerationer — lige saa godt Byer som Købstæderne er det.

Urbaniseringen, som denne Tendens til Sammenhobning ogsaa kaldes, begyndte de danske Folketællinger at interessere sig for fra og med Halvfemserne. Man nøjedes dog med at konstatere selve Folketallet. Derimod er der i anden Forbindelse taget Hensyn til bymæssigt bebyggede Kommuner, saaledes fra Statistisk Departements Side i Forbindelse med Boligstatistikken og ved Indhentning af Materiale til Detailpristallet, endvidere fra Overskyldraadets Side ved Vurderingen til Ejendomsskyld af visse bymæssigt bebyggede Distrikter. Men ikke mindst skal fremhæves, at Københavns Kommunes statistiske Kontor allerede længe har bestræbt sig for at bringe et fyldigt Materiale til Belysning af Hovedstadens stærkt om sig gribende Forstadsbebyggelse. Et Forsøg paa at bestemme de hurtigt voksende Byers Struktur blev i Tilslutning til Folketællingen 1921 foretaget af to daværende Studenter i Statistisk Departement, nuværende Sekretær Helge Larsen og Socialinspektør Bøgh Nielsen. Resultaterne af dette

Forsøg, der omfattede 40 000 Mennesker, fordelt paa 17 Byer, er dog ikke offentliggjort, men vil kunne tjene som en værdifuld Vejledning ved eventuelle senere Undersøgelser af tilsvarende Art.

Det største Fremstød i denne Retning betyder imidlertid Bearbejdelsen af 1930-Aarets Folketælling, thi denne har ikke alene inddraget Købstæderne, men samtlige Agglomerationer, som vore Folketællinger hidtil kun mere summarisk gjorde Rede for, under Undersøgelsen, saaledes at der nu for samtlige Emner findes Tal specielt for Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt.

Planerne til denne saaledes meget moderne iscenesatte Folketælling laa allerede fast, da daværende Overdirektør Rickard Sandler, Stockholm, under Forhandlingerne ved det 15. Nordiske Statistiske Møde i Aaret 1931 i Helsingfors¹⁾ indledede en Drøftelse af hele Urbaniseringsspørgsmaalet ud fra den Betragtning, at man for Fremtiden maatte have Opmærksomheden mere henvendt paa et Lands geografisk-økonomiske Struktur end hidtil.

Det er naturligvis ikke min Opgave at paapege de mangfoldige Vanskeligheder, Udskillelsen af Agglomerationerne af den tilvante kommunale Enhed forvolder.

Udskillelsen gaar ganske godt i et lille Land som vort, eventuelt med nogle Studier i Marken. Dog modsat i et stort Land som det tyske Rige, hvor man efter adskillige Forsøg nu holder sig til den kommunale Enhed, den lille »Gemeinde«, og simpelthen deler Kommunerne i saadanne paa under og over 2000 Indbyggere, hvoraf sidstnævnte betragtes som Agglomerationer²⁾.

Vi vil nu i Foredragets første Del ved »Byer« forstaa hele den købstadlignende Bebyggelse, altsaa Hovedstad, Købstæder, Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt. Paa »Byerne« i denne

Tabel 1. Danmarks »By«- og »Landbefolkning« 1930.

	Tusind Personer	pCt.
Hovedstaden	771,2	21,7
Hovedstadens Forstæder	25,3	0,7
Provinsbyerne	787,7	22,2
Provinsbyernes Forstæder ..	121,1	3,4
Bymæssige Bebyggelser	387,5	10,9
Tilsammen »Byer«	2092,8	58,9
Rent Land	1457,9	41,1
Befolkning ialt	3550,7	100,0

¹⁾ Udgivet af Statistiska Centralbyrån, Helsingfors 1932.

²⁾ Statistik des deutschen Reiches, Band 401, I, S. 7 f.

økonomiske Forstand falder knapt $\frac{3}{5}$ af Befolkningen med ca. 2,1 Mill. Mennesker, medens kun godt $\frac{2}{5}$ eller knapt $1\frac{1}{2}$ Mill. bor i de rene Landdistrikter. Jeg skal kun lige bemærke, at Norge regner 47 pCt. af Befolkningen som boende i »Byerne«¹⁾.

Hvor meget vore nye By-Dannelser er kommet til at betyde, ses maaske bedst deraf, at Danmarks Folketal siden 1890, da vi begyndte at interessere os for disse Bebyggelser, er steget med ca. 1,4 Millioner Mennesker, hvoraf næsten to Femtedele falder paa Forstæder og andre bymæssige Bebyggelser tilsammen.

Vore Købstæder vokser langt stærkere i deres Forstæder end indenfor den administrativt afstukne Grænse; saaledes havde Købstæderne fra 1921—30 kun en Befolkningstilvækst paa godt 10 pCt., medens Forstædernes Befolkning forøgedes med to Trediedele. Hvor rivende denne Forstadsdannelse ved de moderne Trafikmidlers Hjælp foregaar, ses for vort Vedkommende vel bedst omkring Hovedstaden langt nord-, syd- og vestpaa, men den er jo ogsaa særdeles tydelig ved de store Provinsbyer. Ja saa rivende er Udviklingen, og saa langt naar det daglige Samkvem mellem Oplandsbefolkningen og Købstaden ud, at Statistikerens allerede nu har sine Samvittighedskvaler med Hensyn til Afgrænsningen af Forstadsbebyggelse og bymæssig Bebyggelse iøvrigt. Eksempelvis gaar en Røst fra Aalborgegnen ud paa, at den mægtige Rutebiltrafik mellem Aalborg og Omegn nu er ved at lægge det 10 km fjærnt liggende Svenstrup ind under Forstæderne. I Forstæderne søger Købstadens Folk enten Skattely eller Natur; eller der oprettes Fabrikker, hvortil Købstadens Befolkning afgiver den faste Arbejderstab. Vekselvirkningen er saa intim, at nogen økonomisk Grænse mellem Købstad og Forstad neppe mere findes.

Læbæltebestemmelsernes Ophævelse nævnes jo ofte som en medvirkende Aarsag til Forstædernes hurtige Opvækst. Helt bortset fra, at disse Erhvervsrestriktioner ikke beskyttede København og ogsaa tidligt faldt bort for en Del andre Købstæder, tillægger jeg nu ikke den almindelige Ophævelse nogen større Betydning med Hensyn til Agglomerationsdannelsen. Læbæltebestemmelserne²⁾, der jo indførtes her i Landet omkring 1420 i Erik af Pommerns Dage, som et Plagiat af de store Lande, og som ogsaa efter Næ-

¹⁾ Norges officielle Statistik, VIII. 182, S. 21*.

²⁾ Se nærmere herom bl. a. i Betænkning afgiven af den af Handelsministeriet og Indenrigsministeriet den 23. December 1915 nedsatte Kommission angaaende Indlemmelse i Købstæder og Læbælters Ophævelse, København 1919.

ringslovens Ikrafttræden i nogen Grad blev opretholdt i 1—1½ Mils Afstand fra Købstadens Akseltorv, var efter mit Skøn et Kuriosum af Rang i det ellers forholdsvis liberale 19. og 20. Aarhundrede. Thi Læbæltet blev et Eldorado for Brugsforeningerne, og alligevel varede Handelsorganisationernes Modstand mod Ophævelsen længere end Haandværkerforeningernes, for hvilke Bæltet nu ganske vist heller ikke betød nogen nævneværdig Beskyttelse.

Selvfølgelig har Læbæltebestemmelsernes endelige Ophævelse ved Lov af 11. Februar 1920 skabt noget friere Forhold, særlig for Handels erhvervet i Forstæderne, og for saa vidt forelaa der en begyndende eller tiltagende Spredning af de bymæssige Erhverv over et større Territorium end det tilvante.

Vel omtrent samtidig med Forstæderne, der opstaar og trives i intim Vekselvirkning med Købstaden, rejser sig fra forrige Aarhundredes Opgangstider lidt efter lidt de øvrige bymæssige Bebyggelser i Landdistrikterne enten som Stationsbyer eller Landevejsknudepunkter o. l., indeklemt maaske mellem flere eller færre Købstæder. Altsaa ikke alene uden Støtte af, men snarere i Kamp med Købstaden maa disse Nydannelser arbejde sig selvstændigt frem. Dels kan de i en Tid, hvor de personlige Behov og Ønsket om hurtig Dækning af dette vokser, tilrive sig en Del af Købstadens Detailforretning; dels finder de ogsaa i Købstadens Grossist eller Leverandør deres Fournør og Financier. Ret hurtigt faar den fremvoksende Agglomeration ogsaa i erhvervsmæssig Henseende et bymæssigt Præg. Men naar først det Købstaden fravristede Opland er udnyttet fuldtud, vil — om ikke Landliggeri el. lign. spiller ind — Stationsbyens Vækst standse, før eller senere. Tilvæksten i Stationsbyernes Folketal har da ogsaa ved de senere Tællinger været forholdsvis noget mindre end i tidligere Perioder. Af denne Tendens tildels ogsaa har sin Forklaring i, at de stadige Fremskridt i Samfærdselen nu ogsaa spreder Byerhvervene mere ud over ellers rene Landdistrikter end tidligere, er der visse Tegn paa.

Hvor stærk er nu Koncentrationen af de bymæssige Erhverv paa alt, hvad vi her i Aften betegner som »By«?

Som det fremgaar af Tabel 2, falder af det samlede Antal Mennesker, der lever af Haandværk og Industri, Handel, Transport og immaterielle Erhverv, mellem 80 og 90 pCt. paa »Byerne«; for Husgerning og Personer ude af Erhverv, d. v. s. Kapitalister, Pen-

Tabel 2. Erhvervsgrenenes Fordeling paa »By« og »Land«.

	Hovedstaden	Hovedstadens Forstæder	Provinsbyerne	Provinsbyernes Forstæder	Bymæssig Bebyggelse	Ialt »Byer«	Rent Land	Hele Landet	
								pCt.	Personer
Det egentlige Landbrug	0,1	0,1	1,8	0,6	3,9	6,5	93,5	100,0	970 033
Gartneri	15,5	4,0	23,1	6,6	21,4	70,6	29,4	100,0	31 893
Skovbrug	0,4	0,0	4,2	1,3	7,5	13,4	86,6	100,0	13 184
Fiskeri	1,8	0,4	28,4	4,3	26,3	61,2	38,8	100,0	34 808
Tils. Landbrug m. m.	0,6	0,2	3,4	0,9	5,2	10,3	89,7	100,0	1 049 918
Haandværk og Industri	29,8	1,4	31,3	5,7	13,8	82,0	18,0	100,0	1 016 098
Handel og Omsætning.	39,4	0,7	34,4	3,5	11,6	89,6	10,4	100,0	379 731
Kommission og Transp.	30,4	1,0	33,8	4,2	14,7	84,1	15,9	100,0	250 115
Immaterielle Erhverv..	40,1	0,7	29,4	3,4	12,1	85,7	14,3	100,0	203 439
Husgerning	21,2	0,4	23,1	3,1	12,9	60,7	39,3	100,0	271 831
Personer ude af Erhverv	23,8	0,5	25,5	3,9	13,8	67,5	32,5	100,0	333 867
Uangivet Erhverv	37,2	0,5	25,1	4,5	11,8	79,1	20,9	100,0	45 657
Ialt	21,7	0,7	22,2	3,4	10,9	58,9	41,1	100,0	3 550 556

sionister o. l., er Andelen henholdsvis 61 og 68 pCt. Til den rette Bedømmelse af Talforholdene gør jeg opmærksom paa, at Tabelens nederste Linie giver den procentvise Fordeling af hele Folketallet.

Da det jo kun er for det rene Landbrugs og Skovbrugets Vedkommende, at »Landet« praktisk talt er Enehersker, nemlig med henholdsvis 94 og 87 pCt., er de mindre Erhverv som Gartneri og Fiskeri i denne Tabel holdt for sig. Af de Personer, der lever af disse to Erhverv, bor henholdsvis 71 og 61 pCt. i »Byerne«; og Gruppen »Bymæssige Bebyggelser« har en særlig stor Andel i disse Erhverv.

Af Tabel 3 fremgaar, hvorledes de enkelte Erhvervsgrene for- deler sig paa de enkelte Grupper af »Byer« og paa det rene Land. Vi ser her, hvorledes Hovedstadens Forstæder er mest, men ogsaa Provinsbyernes meget stærkt industripræget, idet henholdsvis 56 og 48 pCt. af Befolkningen her lever af Haandværk og Industri. Til Gengæld er Hovedstaden og Provinsbyerne stærkest prægede af Handelsbefolkningen med henholdsvis 20 og 17 pCt., medens Agglomerationerne iøvrigt her ligner hinanden stærkt. At Landbrugsbefolkningen for »Bymæssige Bebyggelser« betyder

Tabel 3. Erhvervsgrenenes Fordeling paa de enkelte Landsdele.

Erhvervsgrupperne	Hovedstaden	Hovedstadens Forstæder	Provinsbyerne	Provinsbyernes Forstæder	Bymæssig Bebyggelse	Ialt »Byer«	Rent Land	Hele Landet
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Landbrug m. m.	0,9	7,1	4,6	8,0	14,4 *)	5,3	65,0	30,0
Haandværk og Industri	40,2	55,8	40,9	48,1	36,8	40,5	12,6	29,0
Handel og Omsætning..	19,8	11,2	16,8	11,1	11,5	16,5	2,7	10,8
Kommission og Transp.	10,1	9,7	10,9	8,8	9,6	10,2	2,8	7,1
Immateriel Virksomhed	10,8	5,8	7,7	5,8	6,5	8,5	2,0	5,8
Husgerning o. l.	7,6	4,0	8,1	7,2	9,2	8,0	7,4	7,8
Personer ude af Erhverv	10,6	6,4	11,0	11,0	12,0	11,0	7,5	9,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*) For det egentlige Landbrug alene andrager Procenten 10,2.

noget mere end for de øvrige Grupper af »Byer« og Haandværksbefolkningen noget mindre, giver disse Bebyggelser et Særpræg.

Det vil ses, at for »Byerne« som Helhed udgør de tre Hovederhvervsgrene Haandværk og Industri, Handel og Transport til sammen en lige saa stor Del af Befolkningen som Landbrugsbefolkningen for det rene Land.

Naar jeg herefter ganske kort vil fremhæve nogle af de »Byer«, hvor de købstadmæssige Erhverv er særdeles stærkt koncentreret, saa tager jeg hermed ikke Sigte paa det, som f. Eks. Professor Alfred Weber i sin Tid kaldte »Über den Standort der Industrien«, en Undersøgelse, som Ekspeditionssekretær Skade for Danmarks Industri gennemførte i 1927¹⁾. Jeg giver ingen Systematik, men kun nogle forklarende Eksempler. Og forøvrigt siger Folketællingerne os heller intet om Antallet af Virksomheder og disses Beliggenhed, men kun om, hvilken Art Virksomhed det enkelte Individ er beskæftiget i eller da lever af. Erhvervstællingen af 1925 er nu ved at være noget forældet. Dog skal der henvises til et Arbejde af Fuldmægtig Steenstrup om de danske Provinsbyers økonomisk-geografiske Struktur²⁾, der netop for meget væsentlige Deles Vedkommende bygger paa Materiale

¹⁾ Danske industrielle Virksomheders Beliggenhed, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1927, S. 509 ff.

²⁾ Beretning om dansk Byplanlaboratoriums Virksomhed 1929, S. 9 ff. og 1930, S. 47 ff.

fra nævnte Tælling og giver et Billede baade af den enkelte Købstads Opland og af Erhvervsgrenenes Betydning for den enkelte Købstad.

Bearbejdelsen af Folketællingen 1930 gør det muligt at betragte Købstad med Forstæder som een Enhed. Mine Eksempler omfatter saaledes ikke »Købstæder«, men »Byer«.

Selv vore forholdsvis ensartede danske Byer kan være af ret forskellig erhvervsgeografisk Type, idet visse Erhvervsgrene af forskellige Aarsager kan have klumpet sig særlig stærkt sammen i nogle af »Byerne«.

Det fremgik af Tabel 3, at »Industriprocenten« (den Procentdel af Befolkningen, som lever af Haandværk og Industri) for »Byerne« som Helhed androg 40,5. Her naar imidlertid »Byer« som Nakskov, Silkeborg og Nørresundby helt op over 50 pCt. Nakskov har af Industrier, der beskæftiger mange Mennesker — dette er jo i denne Forbindelse det afgørende, og ikke alene Produktionsmængden — Sukkerfabrik, Skibsværft og Mælkekondenseringsfabrik; fra Silkeborg kender vi Papirfabrikkerne, der fra deres første Dage har kunnet udnytte Gudenaas Vande, endvidere Tekstil- og Maskinindustri; Nørresundby domineres tilligemed Aalborg af Cementfabrikkerne, der er anlagt dér, hvor Naturen gav Raastoffet, og hvor der bl. a. ogsaa er forholdsvis billig Adgang til de mange Kul, naar man husker, at Nordjyllands store Cementfabrikker — som Direktør Hartz fortæller i sin *Pièce*¹⁾ om dansk Industri — har deres Kul til samme cif-Pris, som der betales f. Eks. i London og andre Pladser i Sydengland.

Jern- og Metalindustrien beskæftiger i Almindelighed mange Mennesker; den holder sig da ogsaa særlig til de større Byer, hvor der findes den nødvendige Stab af specialuddannet Personale. Dette maa huskes ved en Omtale af vore største »Byer« over 20 000 Indbyggere, der alle, med Undtagelse af det til Gengæld særlig stærkt handels- og trafikprægede Esbjerg, har en Industriprocent, der ligger over »Byernes« Gennemsnit. Tillige har hver By dog andre og særprægede Industrier, der giver mange Munde Brød. Hovedstaden behøver jeg ikke at nævne; Aarhus har Statsbanernes Centralværksteder, Fællesforeningens Virksomheder, Oliefabrikken, Frich, Tekstil og Trikotage; Odense har Maskin-, Tekstil- og Tobaksvirksomheder, Aalborg Skibsværft og Tobak, Randers Jernbanevognsfabriken Skandia, Vejle Bomuldsspinde-

¹⁾ G. E. Hartz, Danmarks Industri, Kbhvn. 1934.

rierne og saa fremdeles. Vi maa her nøjes med nogle Stikprøver af de mere dominerende Industrier og med iøvrigt at fremhæve, at vore større Byer alle har en baade stor og ogsaa ret alsidig Industri — meget i Modsætning til mindre Byer som Nykøbing S., Præstø, Ærøskøbing, Marstal, Skagen, Ribe og Nordborg, hvor Industriprocenten kun ligger et Sted mellem 20 og 30.

Jeg gjorde tidligere opmærksom paa, hvor udflydende Grænserne mellem Forstæder og bymæssig Bebyggelse iøvrigt sine Steder er. Ikke mindst gælder dette for Aarhus, hvor derfor ogsaa Gennemsnittet for de i Aarhus Amtsradsreds beliggende bymæssige Bebyggelser naaer op paa en Industriprocent af 44, der er fælles med Aarhus Købstad og Forstæder under et. Selv Forstæderne til Horsens, Silkeborg og Nørresundby Købstæder er saa stærkt industriprægede, at godt seks Tiendedele af Befolkningen her lever af Haandværk og Industri; men iøvrigt ligger jo, som før nævnt, Industriprocenten for Forstæderne som Helhed betydeligt over den for Købstæderne.

Det mest udprægede Byerhverv er imidlertid Handelen. Her ligger det lille Præstø højest med 21 pCt. af Befolkningen som levende af Handel. Dernæst følger Hovedstaden, Kolding og Aabenraa med 20 og Maribo, Stubbekøbing, Thisted og Haderslev med 19 pCt. Hvor ikke et unormalt lille Haandværks- og Industripersonel sætter Handelsprocenten i Vejret, maa dennes Højde naturligvis skyldes et fortrinligt Opland, en Kendsgerning, som Omsætningsbeløbene pr. Indbygger fra Erhvervstællingen 1925 da ogsaa tilfulde viser.

Hvad angaar Samfærdselen, hvor Procenten ifølge Tabel 3 for »Byer« under et laa paa 10, da præges naturligvis de »Byer« stærkt, der har det samboende Jernbanepersonale. Her ligger Korsør i Spidsen med en Transportprocent paa 28, hvortil dog skal bemærkes, at denne »By« næst efter København har Sjællands vigtigste Importhavn, særlig for Foderstoffer, Kul og Koks (efter Steenstrup, l. c.). Struer har som Knudepunkt for den vestjydske Længdebane en Transportprocent paa 24 og Fredericia som Landets vigtigste Jernbaneknudepunkt paa 20. For en »By« som Marstal vejer Skibsfarten meget stærkt; her lever da ogsaa hvert fjerde Menneske af Transporterhvervet. En saa vigtig Transportby som Esbjerg, der dog ogsaa med Hensyn til andre Erhvervsgrene er ret alsidig, har en Transportprocent paa 18.

Jeg skal herefter fremdrage et Materiale, der yderligere bidrager til Bedømmelsen af »Byernes« og »Landets« erhvervsmæs-

sige Struktur. Hermed sigter jeg til den Inddeling af de beskæftigede Personer i saakaldte sociale Grupper, som benyttes ved Bearbejdelsen af de store Folketællinger: Inddelingen i selvstændige Personer, Funktionærer og Arbejdere.

Det er en baade naturlig og kendt Sag, at Bedriftskoncentrationen er størst i Hovedstaden og næststørst i Provinsbyerne; men hvorledes Forstæder og bymæssige Bebyggelser tager sig ud omkring denne Ramme, er Folketællingen af 1930 den første, der kan udtale sig om.

For nu i ganske grove Træk at faa et Overblik over Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse i dansk Erhvervsliv, har jeg (jvfr. Tabel 4) divideret Antallet af selvstændige Personer ind i det samlede Personel overhovedet. Endvidere er der i Tabellens højre Del givet en procentvis Fordeling af Personellet efter sociale Grupper.

Tabel 4. Samtlige aktive Erhverv 1930.

	Antal Beskæftigede pr. selv- stændig Person	De beskæftigede Personers procentvise Fordeling			
		Selv- stændige	Funk- tionærer	Arbej- dere	Til- sammen
Hovedstaden	4,8	20,9	25,2	53,9	100,0
Hovedstadens Forstæder	4,9	20,2	15,7	64,1	100,0
Tilsammen	4,8	20,8	25,0	54,2	100,0
Provinsbyerne	3,9	25,5	19,1	55,4	100,0
Provinsbyernes Forstæder ...	4,4	22,7	15,2	62,1	100,0
Tilsammen	4,0	25,1	18,7	56,2	100,0
Bymæssige Bebyggelser	2,9	34,6	12,4	53,0	100,0
Ialt Byer	4,0	25,0	20,2	54,8	100,0
Rent Land	2,6	39,0	5,4	55,6	100,0
Hele Landet	3,2	31,0	13,9	55,1	100,0

Det vil heraf ses, hvor nødvendigt det er at betragte Købstæder og Forstæder som een Enhed. Thi ganske vist er Helhedsindtrykket dette, at Forstæderne har Købstædernes erhvervsmæssige Struktur. Men Forskellen i Procenten for Funktionærer og Arbejdere er trods alt stor. Og da der jo vitterligt bestaar et meget intimt Samkvem mellem Forstad og Købstad, uden at en

Folketælling dog kan fortælle os nærmere herom, saa siger For-delingsprocenterne for Købstæder og Forstæder enkeltvis ikke saa forfærdelig meget om de faktiske Erhvervsforhold.

Over for »Byerne« med den paaviste stærke Koncentration af de bymæssige Erhverv staar saa de rene Landdistrikter med — som det fremgik af Tabel 3 — en Landbrugsprocent paa 65, en Haandværks- og Industriprocent paa knapt 13 og en Handels- og Samfærdselsprocent paa 3 hver. For »Landet« har der jo ikke været Tale om nogen erhvervsmæssig Koncentration i territorial Forstand; men dermed er ikke sagt, at »Landet« har henligget i en Tornerosesøvn. Tværtimod. Der har gennem Tiderne været langt større Bevægelser end man skulde tro.

Se først den Spredning af Landejendommene, som i stor Udstrækning foregik ved Udflytningen efter Fællesskabets Ophævelse. Denne store Landboreform stifter den vaagnende Landsbydreng vel for første Gang Bekendtskab med, naar han de mest umotiverede Steder i Stengærders Kratbevoksning finder dejlige Stikkelsbær — dér nemlig, hvor i gamle Dage de smaa Kaalgaarde laa ved Bytoften. Senere faar han saa mere at vide hos lærde Mænd, men husker det ikke fuldt saa godt. Et af de reneste Eksempler paa dansk Landbebyggelse før og nu er vel nok Solbjerg Sogn ved Slagelse¹). Under Udstykningen i nyere Tid er denne Spredning blevet stærkt fortsat; dels er herved tidligere af Storgrundejerne nedlagte Landsbyer genopstaaet, dels rejses der nye Bebyggelser paa hidtil ubeboede øde Strøg.

Bondens tidligere Hjemmeindustri blev til særskilt Hovederhverv i Landsby eller By. Med Færdselens og Færdselsretningens Ændring forsvandt de ældgamle koncessionerede Vandmøller, de mange Brændevinsbrænderier med Gæstgivergaard, Høkeri og Kreaturhandel m. m. langs de berømte Okseveje fra Limfjorden til Grænsen mod Syd. Gæstgiverier nedlægges stadig. Men til Gengæld er der saa andre Steder i Landsbyer og ved moderne Veje opstaaet ikke saa faa nye Virksomheder indenfor Haandværk, Handel og Transport.

Herved tænker jeg ogsaa paa den Mangfoldighed af Bierhverv, som ogsaa Landbruget nu kender. Hjemmeindustrien, hvorved Kvinden nærmest blev overlæstet med Arbejde, blev opgivet; men Manden fik andre Bierhverv i Stedet, dels Æreshverv, dels løn-

¹) M. Vahl, Landbebyggelsen i Danmark, Svensk geografisk Årsbok 1930, S. 163.

nede. Spændvidden er stor mellem den gensidige Hestekasses Formand, der f. Eks. en Snevejrsmåned møjsommeligt opkræver Kontingent hos det enkelte Medlem personligt, og det landbrugs-kyndige Medlem af en københavnsk Bestyrelse.

Kan der nu for de rene Landdistrikter paavises en Tendens til Oprettelse af nye bymæssige Virksomheder, saaledes at selve »Landet« i nogen Grad kan siges at skifte Karakter?

Vi har tidligere hævdet, at de bymæssige Bebyggelser paa Landet som Helhed ikke vokser forholdsvis saa hurtigt som hidtil. Dels kan det Opland, de har kunnet fravriste Købstæderne, snart være udnyttet; dels er Trafikmidlerne blevet saa fuldkomne, at Købstaden med sine større og velassorterede Forretninger eller den voksende Tilkørsel af Varer pr. Bil er rykket Landsbykonden nærmere; men dels er der ogsaa adskillige Erhverv, der slet ikke mere føler sig bundne til de bymæssige Bebyggelser, men lægger sig frit ved alfar, rutebilbetjent Vej. Dette er saaledes Tilfældet med mangen Maskinsmed med Benzintank, Cyklesmed, Ægsamlingssted, Mejeri, ikke mindst med Vognmænd, der kan tilkaldes pr. Telefon, eller Bygningshaandværkere, der selv kører Bil eller Motorcykle og deltager i alskens Entrepriser over en forbavsende stor Radius. At der er megen Byggelyst langs Landevejene ogsaa udenfor selve de bymæssige Bebyggelser, det tyder ogsaa Ejendomsskyld — eller rettere Jordvurderingen langs Landevejene paa; det skal være et ret ucentralt Sted, om ikke Overskyldraadet helst ser byggeklar Grund ansat til mindst 1 Kr. pr. m².

Rutebilen egner sig fortrinligt for saadanne Landforretningers Forsyning fra Købstaden. Jeg gengiver mit Indtryk fra min seneste Rutebiltur fra Aabenraa til Tinglev: et Sted afleverede Chaufføren Medicin, som han hos Apotekeren har Procenter paa, et andet Sted hos en Købmand og Høker nogle Smaating, som Grossistens Varebil havde glemt; midt mellem Vognsæderne laa tre store Iltbeholdere, der skulde afleveres hos den »mekaniserede« Landsbysmed, som til Gengæld skulde have et Tandhjul sendt til Støberi; ved en Gaard kastedes en Bunke Dagblade ned paa Grøfttekanten til en halvvoksen Dreng, der her havde oprettet en Fordelingscentral for aandelig Føde.

Vi ser det, vi oplever det selv, hvorledes Udviklingen nu spreder de bymæssige Erhverv mere end tidligere. Personbilruternes samlede Længde androg i de to sidste Aar omtrent 20 000 km eller 4 Gange saa meget som vort samlede Stats- og Privatbanenet; det giver en noget at tænke paa.

Men hvorledes skal man nu give Udtryk for denne paastaaede Karakter-Forandring af de rene Landdistrikter i Tal? Først ved den næste store Folketælling i 1940 kan der blive foretaget en Opgørelse Mage til den af 1930. Der er imidlertid en anden Udvikling til at danne sig et Skøn over den skete Udvikling. Som Tilfældet var i Aaret 1906, er der nemlig ogsaa ved Bearbejdelsen af Folketællingen 1930 blevet tilvejebragt en kommunevis Oversigt over Befolkningens Fordeling efter Erhvervshovedgrupper, særskilt for »By« og »Land«. Vore Markedsanalytikere vil formentlig faa megen Glæde af en saadan Oversigt, medens den af 1906 i denne Henseende vel nok har været langt forud for sin Tid. For 6 Amtsraadskredse, fordelt over hele Landet, er for begge Aarene 1906 og 1930 de Kommuner blevet sammenlagt, der kun omfattede rene Landdistrikter, altsaa hverken Forstads- eller andre bymæssige Bebyggelser. Jeg har derefter foretaget nogle Beregninger, for at gøre Materialet fra de to Tællinger, hvis Erhvervsgruppering var noget forskellig, ensartet.

Ved en Sammenligning af Resultaterne viser det sig herefter (jfr. Tabel 5), at der ogsaa i de rene Landdistrikter har været en relativ Tilbagegang for Landbruget og at Haandværk og Industri kun med Nød og neppe har kunnet opretholde status quo, medens der til Gengæld har været en udpræget Fremgang for Handel og Samfærdsel.

At Gruppen Haandværk og Industri ikke er gaaet forholdsvis frem, kan vel i nogen Grad forklares ved, at der endnu efter 1906 er forsvundet mange af de gamle Virksomheder, saasom Møllere, Skrædere, Vævere, Bødkere, Tækkemænd o. l., og at nystartede moderne Haandværksvirksomheder kun knebent har kunnet genoprette dette Tab.

Tabel 5. Rene Landkommuners Erhvervsfordeling 1906 og 1930.
(Præsto, Maribo, Svendborg, Skanderborg, Hjørring, Ringkøbing Amter).

	Absolutte Tal		Procent	
	1906	1930	1906	1930
Landbrug m. m.....	175 466	175 216	72,5	67,4
Haandværk og Industri.....	34 724	35 026	14,3	13,5
Handel m. m.....	4 703	7 679	1,9	3,0
Samfærdsel.....	4 447	7 321	1,8	2,8
Immateriel Virksomhed.....	5 610	4 998	2,3	1,9
Husgerning m. v.....	3 771	10 035	1,6	3,8
Personer ude af Erhverv.....	13 515	19 769	5,6	7,6
Uoplyst.....	2 068	1 853	—	—
Tilsammen....	244 304	261 897	100,0	100,0

Tabellen er dog ikke et fuldgyldigt Udtryk for Spredningen af de bymæssige Erhverv ud over de rene Landdistrikter, fordi de talrige Tilfælde, hvor saadanne Erhverv drives bierhvervsmæssigt, ikke indgaar i Tabellen; dette gælder saaledes Bierhverv som Forsikringsagent, Mælkekørsel, Lejebilforretning, Aflæser af Elektricitetsmaalere m. fl.

BEDRIFTERNE

Medens hidtil det territoriale Synspunkt stod i Forgrunden, skal vi nu tage Hensyn til de mere bedriftsmæssige Forandringer.

Maa jeg her allerførst, for at forebygge Misforstaaelser, bemærke, at den følgende Redegørelse i høj Grad bygger paa en Sammenligning mellem Resultaterne af Folketællingerne i 1921 og 1930. Da 1921-Tællingen imidlertid ikke har særlige Oversigter for Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt, maa Sammenligninger paa dette Punkt frafaldes. Talen er derfor fra nu af kun om Hovedstaden, Provinsbyerne (d. v. s. de »juridiske« Købstæder) og Landdistrikter, der her altsaa foruden »rent Land« ogsaa omfatter alle Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt.

Forinden jeg gennemgaar nogle Erhvervsgrene enkeltvis, vil jeg gerne ganske summarisk give et Helhedsbillede af Udviklingen herhjemme.

Hvis vi atter her, ganske raat, opfatter hver selvstændig Person som Repræsentant for en Virksomhed, og sætter Antallet af selvstændige Personer i Forhold til det samlede Antal beskæftigede, saa er Helhedsbilledet praktisk talt uforandret, naar 1930 sammenlignes med 1921; i det mindste er Bevægelsen hen imod større Virksomheder meget svag.

Samtlige aktive Erhverv.
Antal beskæftigede pr. selvstændig Person.

	1930	1921
Hovedstaden	4,8	4,7
Provinsbyerne	3,9	3,7
Landdistrikterne ...	2,7	2,6
Hele Landet...	3,2	3,1

Af denne — ganske vist meget svage — Koncentrationstendens maa, omvendt, følge, at der i 1930 var forholdsvis færre selvstændige Personer end i 1921, hvilket naturligvis ogsaa er Tilfældet for samtlige Hovedlandsdele. Da nu Arbejderstyrkens procentvise Andel i det beskæftigede Personel er forblevet praktisk talt ufor-

andret, saa maa jo den tredie sociale Gruppe, nemlig Funktionærerne, være gaaet forholdsvis frem. Dette er da ogsaa Tilfældet.

Denne Forskydning i Funktionærernes Andel fra godt 12 pCt. i 1921 til 14 pCt. i 1930 er jo meget interessant, da netop Funktionærstabens Fremgang tages som Tegn paa Erhvervslivets fortsatte Koncentration. Medens Antallet af selvstændige Personer fra 1921—30 kun steg med 13 pCt. og af Arbejdere med 18 pCt., er Antallet af Funktionærer vokset med godt 30 pCt.; jfr. Tabel 6.

Tabel 6. Samtlige aktive Erhverv. Hele Landet.

		Selv- stændige	Funk- tionærer	Arbejdere	Tils.
Absolutte Tal	{ 1930	485 608	217 229	864 190	1 567 027
	{ 1921	430 325	166 742	734 335	1 331 402
Tilvækst fra 1921—30 pCt.		12,8	30,3	17,7	17,7
Procentvis Fordeling.....	{ 1930	31,0	13,9	55,1	100,0
	{ 1921	32,3	12,5	55,2	100,0

Den her skildrede Bevægelse tilslører imidlertid en Del Forskelligheder indenfor de enkelte Erhvervsgrupper; og ikke mindst gælder dette med Hensyn til Kvindens Deltagelse i Erhvervslivet. Tager man (jfr. Tabel 7) samtlige aktive Erhverv under et, saa har Fremgangen for den selverhvervende Kvinde fra 1921—30 andraget godt 21 pCt. mod kun 16 for Mændene; men Antallet af Kvinder i Landbrug m. m. samt Haandværk og Industri er praktisk talt uforandret og for Kommission og Transport har der været nogen Nedgang, medens der i Grupperne Handel, immateriel Virksomhed og Husgerning har været en Tilvækst paa mellem 30 og 40 pCt.

Tabel 7. Antal beskæftigede Personer i samtlige Erhverv.

		Hoved- staden	Provins- byerne	Land- distrikt.	Hele Landet
Absolutte Tal {	Mænd.... {	{ 1930 227 509	223 184	642 872	1 093 565
		{ 1921 197 437	188 826	554 983	941 246
	Kvinder... {	{ 1930 130 010	108 575	234 877	473 462
		{ 1921 109 942	78 607	201 607	390 156
Tilsammen.. {		{ 1930 357 519	331 759	877 749	1 567 027
		{ 1921 307 379	267 433	756 590	1 331 402
Tilvækst fra {	Mænd..... {	15,2	18,2	15,8	16,2
	Kvinder..... {	18,3	38,1	16,5	21,4
1921—30 pCt. {	Tilsammen	16,3	24,1	16,0	17,7

Ved en nu følgende kort Gennemgang af nogle Erhvervsgrene skal jeg med Hensyn til Landbruget blot minde om, at der i indeværende Aarhundrede har været en Fremgang i Antallet af almindelige Gaardbrug og Husmandsbrug, medens de største og allermindste Brug blev formindsket stærkt. Mange af de allermindste Brug fik Tillægsparcer og rykkede dermed op i en bedre Bedriftsstørrelse. Udstykningen af større Ejendomme til Husmandsbrug fortsættes jo stadig med opimod 500 nye Brug om Aaret. Hele Udstykningsbevægelsen synes da ogsaa at give sig Udtryk i Folketællingernes Resultater ved at hver Virksomhed i 1930 i Gennemsnit for hele Landet beskæftigede færre Personer end i 1921, nemlig henholdsvis 2,3 og 2,5.

Men denne Landbrugets bedriftsmæssige Spredning paa flere Virksomheder og Retningen hen imod den Bedriftstype, der kan ernære sin Mand fuldt og helt, har naturligvis samtidig ogsaa fremskyndet Koncentrationen i det danske Landbrug for saa vidt angaar Intensivering. Dansk Landbrug har som Helhed sin største Intensitet i de mindre og mellemstore Brug, naar vi da ved Jordens Udnyttelse tager Roeprocenten og ved Husdyrbruget Ko- og Svineholdet pr. Arealenhed i Betragtning. Retningen hen imod den for Danmark mest formaalstjenlige Bedriftsstørrelse i Forbindelse med Intensivering og andre driftstekniske Faktorer satte som bekendt det danske Høstudbytte op i det dobbelte, regnet fra Firserne.

Samtidig med denne Koncentration spores der dog ogsaa hist og her i Landbruget Tendenser til — om man vil — driftsmæssig Spredning, noget i Retning af Forsøg paa mere ekstensiv Drift, hvorved bl. a. gennem en Formindskelse af Folkeholdet Omkostningerne pr. Arealenhed skulde kunne bringes ned og Rentabiliteten hæves. Saaledes lægger flere sig efter Faareavlen nu end for Aar tilbage. Faareavl betragtes jo gerne som daarlig forenelig med det intensive Landbrug, bl. a. fordi Faarene som bekendt er altfor dumme til at blive paa den »Fenne«, som dem tilhører.

Tidligere saa man i Reduktionen af Græsmarksarealerne udenfor Omdriften et typisk Karaktertræk for Intensivering, og i denne Retning bevæger Tallene for hele Landet sig ogsaa saa smaat endnu. Men alligevel har man ikke kunnet undgaa i visse Egne hos visse Foregangsmænd at lægge Mærke til en saakaldt Ekstensivering som den viser sig i øget Udlæg til vedvarende Græsmarker. Men da dygtige Jyder nu af moderne vedvarende

Græsmarker vil kunne fremtrylle det næsten utrolige i Retning af Foderenheder, har vi neppe længere Lov til i en saadan Driftsmaade at se en driftsmæssig Spredning.

Skønt et mindre Erhverv — det ernærer jo knapt een Procent af Befolkningen — skal jeg alligevel overfor denne Forsamling omtale Gartneri, Havebrug og Frugtavl, da dette er et Erhverv med stærk Fremdrift, som i 1930 beskæftigede ca. 42 pCt. flere Mennesker end i 1921.

I samme Tiaar synes der ogsaa at være sket en Koncentration, da Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse for Hovedstadens og Provinsbyernes Vedkommende er en Del forøget.

For hver selvstændig Person beskæftigedes hovederhvervsmæssigt i Gartneri, Havebrug og Frugtavl følgende Antal Mennesker:

	1930	1921
Hovedstaden	4,0	3,7
Provinsbyerne	2,7	2,4
Landdistrikterne ...	2,3	2,3
Hele Landet...	2,6	2,5

At Virksomhederne i Købstæderne og da i Særdeleshed Hovedstaden er større end i Landdistrikterne, er ret forklarligt. Jorden paa Købstadgrund er dyr. Her tvinges simpelthen Gartneren til den stærkt intensive Drift, særlig under Glas; denne Gartner bruger saa kun lidt Jord, men stort Personale. Omvendt med Havebrug paa Friland; her kræves en forholdsvis større Flade til den enkeltes Ernæring.

Selv for Hovedstaden har der siden 1921 været en Fremgang for »Gartneriet«, endog paa 20 pCt. Her har man dog ellers haft det Indtryk, at de høje Grundpriser og Skatter samt offentligt og privat Byggeri jager Gartneren paa Flugt. Men dels er der endnu Jord i Storbyens Periferi, som intensivt kan dyrkes med Fortjeneste, og dels er der i og omkring Villakvartererne opstaaet en helt ny »Gartneritype«, hvis Jord maaske kun udgør 2—3 ubebyggede Villagrunde, og som forsyner Villahaverne med Blomster, Stenhøjsplanter o. l.

Det er en Kendsgerning, at Automobilet har gjort det baade muligt og let for Gartneriet at sprede sig ud over Købstædernes udstrakte Opland. Ganske vist har Amagerboerne fra gammel Tid kunnet køre et Par Mil herind hver Dag. Men nuomstunder menes ca. 10 pCt. af de Københavns Torv tilførte Varer at stamme fra Odense-Auktionerne, og dette er jo kun een af de lange Af-

stande, ud fra hvilke Storbyen nu praktisk talt daglig forsynes. Mange Steder gaar i Gartneriet en baade driftsmæssig og lokal Koncentration Haand i Haand. Stige ved Odense er vist et af de bedste Eksempler herpaa; her er der fælles Opvarmningscentral og fælles Frugtkøleanlæg. Andels-Salgsforeningerne i Odense og Svendborg har eksempelvis fælles Pakkecentral og Lagerrum.

For de fleste her i Aften knytter der sig vel nok en særlig Interesse til det største Byerhverv: Haandværk og Industri. Lad mig her først i al Korthed paapege, hvorledes Forholdene med Hensyn til Koncentrationen laa ved Erhvervstællingen i 1925. Antallet af større Virksomheder og Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse overhovedet var blevet forøget fra Tælling til Tælling, ligeledes den gennemsnitligt benyttede Maskinkraft. For Personellet's Vedkommende gav denne fortsatte Forskydning henimod Stordrift sig Udtryk i en forholdsvis Nedgang i Antal Ledere mod en tilsvarende Fremgang i det overordnede tekniske Personale. At der ikke var en forholdsvis Tilvækst for Kontor- og Butikspersonalet, skyldtes vel nærmest en formel Aarsag, nemlig det Forhold, at det Butikspersonale, som beskæftiges i de Haandværksvirksomheder, der har Butik eller Udsalg, blev henregnet til Handelen, hvilken Erhvervsgren i 1925 for første Gang var Genstand for statistisk Undersøgelse.

Hvilket Bidrag yder nu Folketællingen af 1930 til Belysning af den industrielle Koncentration?

Det Helhedsbillede, man faar ved baade i 1921 og 1930 at sætte de selvstændiges Antal i Forhold til samtlige beskæftigede Personer, viser for Landet som Helhed en fortsat Koncentration, thi Virksomhederne er som Helhed lidt større nu end dengang. Fremgangen falder dog kun paa Landdistrikterne, medens Hovedstaden opviser en ubetydelig og Provinsbyerne en kendelig Nedgang.

Antal beskæftigede pr. selvstændig Person
i Haandværk og Industri.

	1930	1921
Hovedstaden	7,7	7,8
Provinsbyerne	5,2	5,5
Landdistrikterne ...	2,8	2,4
	4,4	4,2

Nu siger Folketællingerne os jo intet om Antallet af Virksomheder efter Størrelse. Vi maa derfor slaa os til Taals med det givne Helhedsbillede, der godt for Hovedstaden og Provinsbyerne

kan tilsløre en Bevægelse, som dels gaar ud paa, at Antallet af allerstørste Virksomheder er steget, eller at de allerede bestaaende største Virksomheder er blevet endnu større, og dels at Antallet af mindre Virksomheder er steget særlig stærkt.

Tabel 8 viser for Landet som Helhed en Fremgang for selvstændige Personer paa 13 pCt. At man kan tage denne Stigning som Udtryk særlig for Fremgang i Antallet af mindre, selvstændige Erhvervsdrivende er indlysende, naar man véd, at Stigningen særlig skyldes Fremgangen for Bagere, Slagtere, Murere, Tømrere, Malere, Maskinsmede og elektriske Installatører. I samme Retning peger det Materiale, som den aarlige »Industriberetning« bringer i Tillæggets Tabel II, der giver en Oversigt over ny oprettede, udvidede, opløste og nedskrevne Aktieselskaber. En Bearbejdelse af denne Tabel for det sidste Femaar viser, at Tilgangen kun har andraget 73 industrielle Aktieselskaber samtidig med, at Kapitalen blev nedskrevet med godt 11 Mill. Kr.

Tabel 8. Beskæftigelsen i Haandværk og Industri 1921 og 1930.

		Hoved- staden	Provins- byerne	Land- distrikterne	Hele Landet
Selvstændige....	1930	18 975	25 133	53 829	97 937
	1921	17 455	21 528	48 014	86 997
	Tilvækst, pCt..	8,7	16,7	12,1	12,6
Funktionærer ..	1930	16 861	11 546	5 450	33 857
	1921	16 952	9 081	3 368	29 401
	Tilvækst, pCt. ÷ 0,5		27,1	61,8	15,2
Arbejdere	1930	140 452	95 097	94 079	299 628
	1921	100 888	87 210	63 099	251 197
	Tilvækst, pCt..	9,5	9,0	49,1	19,3
Samlet Personel	1930	146 288	131 776	153 358	431 422
	1921	135 295	117 819	114 481	367 595
	Tilvækst, pCt..	8,1	11,8	34,0	17,4

Medens Bevægelsen i de selvstændiges Antal indenfor Haandværk og Industri er nogenlunde ens for Hovedlandsdelene, er Billedet for Funktionærernes Vedkommende et ganske andet, thi her, hvor det drejer sig om overordnet og underordnet teknisk og Kontorpersonale i Haandværk og Industri, har der for Hovedstadens Vedkommende ikke været nogen Fremgang i et Tiaar, hvor ellers den samlede Folkemængde steg med ca. 10 pCt.

Naar man nu i den senere Tid har læst Professor Geigers tankevekkende Artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift om Forskyd-

ninger i Nutidens sociale Lagdeling, i hvilken det fremhæves, hvorledes i Tyskland i sin Tid de »Maanedslønnede« erobrede Fabrikkerne ad den organisatoriske Rationaliseringsvej, men Funktionærantallet nu atter var for nedadgaaende, fordi Storbefrøftens Overlegenhed nu ikke længere er Axiom, men der i Stedet for søges efter den optimale Bedriftsstørrelse — ja saa fristes man jo til at forestille sig en lignende Standsning i Koncentrationen for Hovedstadens Vedkommende herhjemme; thi en forholdsvis Nedgang i Funktionærantallet mod Opgang i Hovedpersonernes Antal kunde tyde derpaa.

Dette er dog i nogen Grad en statistisk Fælde. Thi for det første er Funktionærtallene ret smaa, saa de paavirkes stærkt ved eventuelt noget forskellige Sorteringsregler ved Tællingerne, idet der f. Eks. af Haandværkets Butikspersonale i 1930 fejlagtigt kan være lagt noget til Handelen. Men hvad der vejer mest, er den Kendsgerning, at Folketællingen af 1921 afholdtes i Februar Maaned, altsaa paa et Tidspunkt, da Højkonjunkturen endnu ikke var afviklet. Særlig Hovedstaden synes dengang at have haft et forholdsvis stort Funktionærapparat til det tekniske og kommercielle Arbejde, saaledes at man, efter en Reduktion i Nedgangs-aarene, endnu i 1930 ikke var naaet op over disse Højkonjunktorens Tal. Det er i denne Henseende beklageligt, at vi ikke har bare een Folketælling med Erhvervsopgørelse ind imellem Aarene 1921 og 1930.

Ret iøjnefaldende er det, at vi i nævnte Tiaar i Modsætning til Hovedstaden har en Stigning i Provinsbyernes og Landdistrikternes Funktionærer paa henholdsvis 27 og 62 pCt. Men Provinsens ofte nyere og maaske ogsaa til Tider lidt mere forsigtige Industri har vel nok udvidet sit Funktionærapparat noget langsommere end Hovedstaden. At Hovedstaden allerede omkring 1920—21 havde udvidet denne Personalegruppe meget stærkt, det kunde en Sammenligning med Folketællingen af 1911 godt tyde paa, i hvilket Aar der kun taltes 7000 Funktionærer i Haandværk og Industri mod 17000 i 1921.

Har først det tekniske og kommercielle Funktionærapparat naaet en vis Standard, saa er dets Kapacitet sikkert betydelig. Naar saaledes Direktør Hartz i sin Industripièce fortæller, at der nu er 100 000 Forhandlere, som fører Hellesens Tørelementer, saa forestiller jeg mig kun en stærkt forøget Produktion og ikke nogen tilsvarende forøget Funktionærstab eller teknisk Apparat.

Professor Geiger gør ogsaa for Tysklands Vedkommende op-

mærksom paa, at den Frygt, som man tidligere nærrede for at Industrialiseringen med dens stærke maskinelle Koncentration skulde gaa ud over den forsvarlige Oplæring, har vist sig at være ubegrundet. Ogsaa herhjemme peger Tallene hen paa den glædelige Kendsgerning, at Oplæringen holdtes i Agt og Ære. Jeg har nemlig for Aarene 1921 og 1930 søgt at skille de Fag ud, hvor de selvstændige Personer aldeles overvejende maa betragtes som egentlige Haandværksmestre og hvor Arbejderstyrken maa siges aldeles overvejende at være faglærte Svende og Lærlinge. For Landet som Helhed fremkommer der saa en Stigning for Mestre og faglærte Arbejdere paa henholdsvis 18 og 23 pCt., hvilket i begge Tilfælde er en større Tilvækst end for selvstændige Personer og Arbejdere som Helhed i Haandværk og Industri (henholdsvis 13 og 19 pCt.).

I en Fremgang i den kvindelige Arbejderstyrke vilde man vel nok i nogen Grad være tilbøjelig til at se et Tegn paa en fortsat Koncentration af Mekaniseringen. Fra 1921—30 har der dog været en mindre Nedgang for Hovedstaden og Provinsbyerne mod en Fremgang paa 13 pCt. for Landdistrikterne, saaledes at Antallet i begge Aarene for Landet under eet er praktisk talt det samme, nemlig 44 000. De store »Kvindefag«, nemlig Tekstil-, Konfektions- og Skotøjsindustrien har ganske vist haft en mindre Fremgang paa ialt 1000 kvindelige Arbejdere; men til Gengæld har der været Nedgang i mange mindre Fag. Hovedstaden alene beskæftiger ca. $\frac{3}{10}$, Provinsbyerne $\frac{3}{10}$ af de kvindelige Arbejdere i Haandværk og Industri, Landdistrikterne Resten; Forskellen genspejler saaledes de forskellige Størrelses- og Koncentrationsforhold i Landets Hoveddele.

For en Fuldstændigheds Skyld skal jeg bemærke, at Antallet af selvstændige Kvinder i Haandværk og Industri fra 1921—30 er gaaet 10 pCt. tilbage, medens Antallet af Funktionærer er steget med 17 pCt. Det samlede Resultat bliver herefter, at der nu som dengang beskæftiges 66 000 Kvinder ialt. Fremgang for Kvinderne skal vi om et Øjeblik finde i Handelen.

Den bedriftsmæssige Koncentration har ogsaa i Industrien givet sig Udslag i en som Helhed stærkt voksende Produktion. I Modsætning til Landbruget, der jo under skiftende Konjunkturer ikke pludseligt kan lægge sit Produktionsapparat om, endsige standse Produktionen, kan der naturligvis for Industriens Vedkommend være Tale om store Udsving i Produktionsmængden. Men som Helhed giver Industriens forøgede personelle og særlig tekniske Kapacitet

sig Udtryk i en umiskendelig Fremgang for Produktionen. Lad os blot tage nogle Eksempler og sammenligne Produktionsmængden i Aaret 1905 med den i 1933; for Cement fremkommer der saaledes en Femdobling, for Skotøj og Trikotage en Tredobling. Grunden til, at Trikotage er steget saa stærkt, er dog delvis den, at Forbruget af Tekstilvarer er gaaet over fra uldne eller bomuldne Stoffer til Trikotage. Klædefabrikernes og Bomuldsvæveriernes Produktion blev nemlig i nævnte Tidsrum kun forøget med en Femtedel.

Inden vi gaar over til Handelen, maa vi endnu nævne nogle Industrigrene, hvor der allerede længe har været en stærk Spredning i Produktionen. Af Jernstøberier, Sukkervare-, Tobak- og Margarineproduktionen er sidstnævnte Industrigren vel nok det bedste Eksempel. Saaledes oplyses det i det af Kontorchef Einar Cohn og Ekspeditionssekretær Skade forfattede Jubilæumsskrift for Mønstedts Fabrikker, i hvilket der findes et udmærket Landkort over Margarinefabrikernes Spredning, at der lige før Krigen fandtes 42 Virksomheder mod 122 i 1933. Dog fremstillede de 9 største Virksomheder alene i 1933 de 82 pCt. af Landets samlede Margarineproduktion. Her har vi netop Typen paa en Industri, hvor Beliggenheden midt i Kundekredsen har gjort det muligt for den lille Virksomhed baade at starte og hævde sig i en iøvrigt haard Konkurrence.

Ogsaa Udviklingen indenfor Handelen, som den nu foreligger belyst gennem den sidste Folketælling, er af stor Interesse.

Vi ved, at der nu gennem Aartier har været stadig flere Mennesker, som levede af Handelserhvervet; og nu senest konstaterer vi, at Handelspersonellet fra 1921—30 er vokset langt stærkere end de ca. ti Procents Tilvækst i Folketallet betingede, Personellet i den egentlige Varehandel endog fire Gange saa stærkt.

Til Handel i videste Forstand plejer Statistikerne ogsaa at henregne Penge- og Forsikringsinstitutter samt Restaurationsvirksomheder. Da der dog her ikke personalemæssigt er sket nogen nævneværdig Forandring, udelader vi i Aften disse Erhverv af vor Betragtning, skønt de tilsammen beskæftigede ca. 40 000 Mennesker, og der særlig for Pengeinstitutternes Vedkommende foreligger talrige Koncentrations- og Spredningsproblemer — jeg siger her baade til vore hjemlige Forhold, hvor nu senest Sammen slutningen mellem Privatbanken og Lyngby og Omegns Bank frembyder Interesse, og til vort Naboland mod Syd, hvorfra man nu hører om den nye store Bankenquêtekommission.

Tabel 9. Beskæftigelsen i Varehandelen 1921 og 1930.

		Hoved- staden	Provins- byerne	Land- distrikterne	Hele Landet
Hovedpersoner...	1930	18 676	19 621	20 571	58 868
	1921	15 445	15 602	15 586	46 633
	Tilvækst, pCt....	20,9	25,8	32,0	26,2
Funktionærer...	1930	36 487	23 934	13 940	74 361
	1921	23 266	15 007	7 930	46 203
	Tilvækst, pCt....	56,8	59,5	75,8	60,9
Arbejdere	1930	7 414	6 304	2 940	16 658
	1921	6 835	5 468	1 790	14 093
	Tilvækst, pCt....	8,5	15,3	64,3	18,2
Personel ialt....	1930	62 577	49 859	37 451	149 887
	1921	45 546	36 077	25 306	106 929
	Tilvækst, pCt....	37,4	38,2	48,0	40,2

Vi helliger os i Aften kun den egentlige Varehandel, der, som det fremgaar af Tabel 9, fra 1921—30 har haft en Fremgang i Personellet paa 43 000 Personer, svarende til 40 pCt.

Vort personlige Forbrug og vort Behov, vort Krav om velassorterede Butikker i mindst mulig Afstand fra Boligen samtidig med Rejsningen af de store Lejekaserner og de spredte Villabebyggelser i Byernes Periferi har vel nok i nyere Tid givet Stødet til Oprettelsen af alt for mange Butikker, hvilken Udvikling i sin Karrikatur tærer paa Begynderens Spareskillinger og maa virke prisfordyrende for Forbrugeren.

Da Virksomhederne som Helhed nu er noget større end tidligere, idet der for hver selvstændig Person i 1930 beskæftigedes 2,5 Personer mod kun 2,3 i 1921, er Antallet af selvstændige Hand-

Antal beskæftigede i Varehandel pr. selvstændig Person.

	1930	1921
Hovedstaden	3,4	3,0
Provinsbyerne	2,5	2,3
Landdistrikterne ...	1,8	1,6
Hele Landet...	2,5	2,3

lende jo ikke steget fuldt saa stærkt som Personellet overhovedet, men alligevel dog med godt 26 pCt. Maaske kan en mindre Del af denne store Fremgang i Antallet af selvstændige tilskrives den Del af Handlende, om hvilken Professor Geiger mener, at den i Handelen har et Skjulested for Arbejdsløshed — her tænkes paa Gadehandlere, Forretningsrejsende, Agenter, Avissælgere o. l. —;

Antallet af Handelsrejsende er ganske vist steget særlig stærkt, nemlig fra 6000 til 11 000, og ligeledes Antallet af Avissælgere o. l., hvor det dog kun drejer sig om smaa Tal overhovedet; men ellers har Folketællingerne intet paalideligt Materiale til Bedømmelse af et saa dybtgaaende socialt Problem.

Fremgangen i Koncentrationen indenfor Varehandelen faar sit mest rammende Udtryk gennem den mægtige Tilvækst i Funktionærstaben, der omfatter Handelens egentlige Arbejderstyrke, nemlig hele Kontor- og Butikspersonalet. Fra 46 000 i 1921 var Antallet af Funktionærer i 1930 naaet op paa over 74 000; der forelaa altsaa en Stigning paa 61 pCt. Godt organiseret, vilde denne »maanedslønnede« Styrke kunne blive en Magtfaktor af Rang i vort Samfund.

Varehandelen er den store Aftager af kvindelig Arbejdskraft; den beskæftigede i 1921 kun 26 000 Kvinder mod omtrent 41 000 i 1930. Dette svarer til en Tilvækst paa 55 pCt., der jo ligger betydeligt over Gennemsnittet for begge Køn under et (40 pCt.).

Tilvæksten i de selvstændiges Antal er dog ret fælles for begge Køn med ca. en Fjerdedel hver. Særlig Manufaktur- og Urtekrambranchen beskæftiger nu et langt større Antal selvstændige Kvinder end tidligere. Men den kvindelige Funktionærgruppe har haft en Fremgang paa 70 pCt. mod kun 55 pCt. for den mandlige.

Medens Detailhandelen ifølge Sagens Natur vil fordele sig ret jevnt over Landet efter den Kundekreds, den betjener, hvilket jo ogsaa gælder med Hensyn til Provinsens blandede En gros- og Detailforretninger, saa er selve En gros Handelen langt friere stillet med Hensyn til Beliggenheden. Saaledes fremgik det jo da ogsaa med al Tydelighed ved den sidste Erhvervstælling, at Grosisterne vælger de trafikmæssigt set mest centrale Pladser. Fuldmægtig Steenstrup gør i sin tidligere nævnte Artikel udmærket Rede for disse Koncentrationsforhold. Han viser, hvorledes Størsteparten af Danmarks En gros-Handel drives fra Hovedstaden og nogle faa af vore Provinsbyer og fremhæver, at denne Koncentration i geografisk Henseende ikke mindst hænger sammen med Engroshandelens betydelige bedriftsmæssige Koncentration. Medens der saaledes var 65 000 Detailforretninger om at dele Detailhandelens samlede aarlige Omsætningsbeløb paa dengang godt 4 Milliarder Kr., var der kun 4—5000 Engrosforretninger om at dele en samlet Omsætning paa godt 5 Milliarder Kr., og af dette Beløb faldt næsten $4\frac{1}{2}$ Milliard Kr. alene paa de 734 Engrosforretninger, der havde mindst 1 Mill. Kr. hver i Aarsomsætning.

Ved Samfærdselen vil vi her i Aften ikke interessere os for Jernbanedrift, Søtransport, Sporveje, Post, Telegraf og Telefon, thi her opviser Folketællingen af 1930 praktisk talt det samme Personaleantal som i 1921, saaledes at der — naar Befolkningstilvæksten tages i Betragtning — har været en relativ Tilbagegang. Vejvæsenet derimod beskæftiger langt flere Mennesker nu end tidligere, men det drejer sig her kun om ret smaa Tal, fordi det store Personale, der udfører de senere Tiders mægtige Vejanlæg, henregnes til Industrien.

»Almindelig Landtransport« derimod, af hvilken Gruppe Vognmænd med Personale udgør langt Hovedparten, er undergaaet Forandringer, der er værd at lægge Mærke til. I denne Gruppe beskæftigedes i 1930 godt 20 000 Personer mod kun det halve i 1921 og omkring 15 000 ved Erhvervstællingen i 1925.

Almindelig Landtransport. Antal beskæftigede.

	1930	1921	Tilvækst fra 1921—30 pCt.
Hovedstaden	6 370	3986	59,8
Provinsbyerne	5 228	3057	71,0
Landdistrikterne.....	8 681	2878	201,6
Hele Landet....	20 279	9921	104,4

Her synes Virksomhederne ikke at være blevet gennemsnitligt større; tvertimod har der været en Spredning over flere Virksomheder end tidligere, thi i 1930 var der pr. beskæftiget Person knapt 2 Personer mod godt 2 i 1921. Denne Udvikling skyldes dog ikke Provinsen, hvor Fordelingen mellem selvstændige og uselvstændige er forblevet uforandret, men udelukkende Hovedstaden, hvor ikke mindst Lillebilforretningerne har haft en rivende Udvikling. Her er da ogsaa Personaletallet pr. selvstændig Person dalet fra 3,7 i 1921 til 3,0 i 1930.

Antallet af selvstændige Vognmænd er fra 1921—30 blevet mere end fordoblet. Vognmandsforretningen koncentrerede sig tidligere noget mere paa Hovedstaden end Tilfældet er nu. Landdistrikterne, altsaa her de Omraader, som ligger udenfor Hovedstaden og Købstæderne, har endog fra 1921—30 tredoblet Antallet af selvstændige Vognmænd. Ja, dette er naturligvis ikke saa mærkeligt, siden der nu ogsaa blandt Landboerne er stor Efterspørgsel efter Bilbetjening. Lastbilen bringer Foderstofferne til Stald døren og afhenter Svin og Kreaturer til Slakteri eller Destruktion; Personbilerne bringer Folk til Møder, Slægt og Venner, Indkøb

og Biograf i Købstaden. Tid skal der spares. Cykle endnu til Enkeltmandskørsel, Lejebil til Familien. Den tidligere saa stærkt benyttede Arbejdsfjedervogn staar nu som oftest gemt og glemt, og »Havremotoren«, Hesten, faar Aften- og Søndagshvile.

Jeg maa tænke paa, hvorledes Gustav Åkerman i en Artikel i *Økonomisk Tidsskrift*¹⁾ fremhæver Bilvæsenets fordelagtige Virkninger for Arbejdsmarkedet i Sammenligning med visse tidligere tekniske Omvæltninger af tilsvarende Omfang, i Særdeleshed Jernbaner og Elektriciteten. Sidstnævnte kræver nemlig begge meget store Kapitalinvesteringer i Forhold til det nødvendige Driftspersonel, medens Bilismen paa Grund af sin tekniske Karakter sysselsætter betydeligt mere Driftspersonel i Forhold til den investerede Kapital og derfor har virket stærkt øgende paa Beskæftigelsen.

Desværre ved vi intet om, hvormeget det rent beskæftigelsesmæssigt siger, at vi fra 1921—30 har femdoblet vort Antal Biler og, specielt, ottedoblet vort Antal Lastbiler. Vi har nemlig intet samlet Overblik over, hvad der her i Landet af Biler benyttes til erhvervsmæssig Kørsel²⁾. Folketællingen giver os dog et Fingerpeg ved at paavise, at et af de saakaldte »gennemgaaende Erhverv« (hvis Udøvere kan anvendes i en hvilken som helst Erhvervsgren), nemlig Bude, Kuske og Chauffører baade i Industri og Handel fra 1921—30 er steget med godt 40 pCt.

I en saa vanskelig Tid som nærværende ser jeg et Lyspunkt deri, at det paa Grund af vore førende Bilfirmaers Afbetalings- og Finansieringssystem i Forbindelse med vore Bankers Inkassationsystem er forholdsvis let at starte en Last- eller Lillebilforretning.

Naar til sin Tid Centralisationen af de vigtigste Rutebilruter paa Statens Hænder er gennemført herhjemme, vil det ved Erhvervstællingerne blive interessant at stille denne store Virksomhed op imod tilsvarende private Rutebilforretninger. Da jeg i Sommer kørte med Rutebil fra Egernførde til Kiel, lagde jeg Mærke til, at i Tyskland nu Reichspost driver Bilruter og saaledes konkurrerer med Reichsbahn. Herhjemme har vi jo ikke denne Ompostering paa Statsregnskabet. Men ogsaa hos os er Forandringen i Rutebilpersonellens sociale Struktur betydelig: mange hidtil selvstændige vil blive Funktionærer. Altsaa atter et Led i Koncentrationen.

¹⁾ Vår yrkesfördelning och dess utveckling, 1934, S. 13.

²⁾ Derimod tilsyneladende i Sverige; jfr. Åkerman, l. c. S. 11.

Skulde jeg herefter forsøge at give et kort Sammendrag af mit Foredrag, saa er dette for første Dels Vedkommende en let Opgave; thi her drejede det sig baade om at paavise, hvor overordentlig stærk Koncentrationen af de bymæssige Erhverv paa samtlige »Byer« stadig er, og modsætningsvis at gøre opmærksom paa, at der dog nu senest af de moderne Samfærdselsmidler synes at være fremkaldt en vis Spredning af de bymæssige Erhverv ud over de rene Landdistrikter, hvilken Tendens vilde være endnu mere iøjnefaldende, om man ogsaa formaaede at vinde et talmæssigt Overblik over Landboernes bymæssige Bierhverv.

Men med Hensyn til den bedriftsmæssige Koncentration og Spredning er Opgaven vanskeligere. Thi den lange Periode, det Tiaar fra 1921—30, jeg har maattet foretage en Sammenligning for, maner til Forsigtighed. Ganske vist afgiver Resultaterne af Erhvervstællingen 1925 en ret god Kontrol. Men da en Erhvervstælling giver Oplysning om hver enkelt Erhvervsgrens Bedriftsstørrelse — hvad en Folketælling ikke kan — saa vilde det have været ønskeligt, om man allerede nu havde haft Resultaterne af en ny Erhvervstælling til Supplement og Korrektiv af de foreliggende Resultater fra Folketællingen 1930.

Det vil huskes, at vi for samtlige aktive Erhverv under et nærmest kunde konstatere en Standsning af Koncentrationen med Hensyn til Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse; men samtidig tydede den voksende Funktionærstab og den forøgede Beskæftigelse af Kvinder paa en Koncentration af Mekaniseringen o. lign.

Ved en Opløsning i enkelte Erhvervshovedgrupper blev vi saa klar over de mange forskellige og ofte modsatte Bevægelser. Den industrielle Koncentration synes som Helhed at være standset, medens Varehandelens Virksomheder er gennemsnitligt større nu end tidligere.

Spredningen paa flere Virksomheder har for Landbruget sit typiske Udtryk i Udstykningsbevægelsen, for Industrien vel nok i Margarineproduktionen og for Samfærdselen i Vognmandserhvervet.

Der er den Brist ved vore store Erhvervs- og Folketællinger, at de kun afholdes med store Mellemrum.

Men selv ved hyppigere Tællinger kunde man ikke undgaa en Mangel af — lad os sige — sociologisk Natur. Et Eksempel skal vise dette. Som bekendt forbinder man med Udtrykkene Haandværk og Industri nu ikke mere Følelsen af et Konkurrence- eller

Kampforhold som tidligere; tværtimod er Haandværket jo Industriens personelle Oplæringsinstitut, og ret almindeligt forekommer det især her i Storkøbenhavn — jeg tænker bl. a. paa Teknologisk Instituts Initiativ — at mindre Virksomheder indenfor visse Brancher tilvirker visse Materialer, Maskindele og lignende for Industrien. Dette Forhold er det ved Tællinger vanskeligt at faa Rede paa. Virksomhederne indenfor samme Erhverv og Størrelsesgruppe ligner hinanden, og kun sjældent vil Spørgeren faa Oplysning om den mere sociale Baggrund for det tekniske Apparat, hvorvidt der f. Eks. arbejdes efter Kontrakt eller Løn eller for det frie Marked.

I al Almindelighed kan det ud fra et sociologisk Synspunkt gøres gældende, at vel kan en Folketælling give os værdifulde Oplysninger om en Persons Alder, Beskæftigelse og Indtægt, og en Erhvervstælling om den enkelte Virksomheds personelle, maskinelle og omsætningsmæssige Størrelse; men det er Sammenvejsningen af Resultaterne fra begge Tællingerne, det kniber med.

RENTESÆNKNING OG VALUTAKURS

TO DISCUSSIONSINDLÆG

I

I Lektor Iversens Artikel: Rentesænkning og Valutakurs i Nationaløkonomisk Tidsskrift S. 306 ff. er der for mig en Række dunkle Punkter, som jeg gerne vil søge opklaret.

Indledningsvis skal jeg nævne den Betragtning, Forf. fremsætter, at den stedfundne Valutadepreciering i alt væsentligt har været dikteret af Hensyn til Landbruget. Det er vel rigtigt, at det hele har været lagt saaledes til Rette, at dette blev den almindelige Opfattelse, men jeg vil gerne spørge: Hvorledes vilde det være gaaet den øvrige Del af det økonomiske Liv, ikke blot hvis man i 1931 havde fastholdt Kronens gamle Guldparitet (hvis dette overhovedet havde været muligt), men ogsaa, hvis man havde undladt den yderligere Depreciering i Januar 1933? Er der nogen, som tør hævde, at den Opgang i Beskæftigelsen, den Opretholdelse af bestaaende Gældskontrakter i det store og hele, som har fundet Sted, havde været muligt, hvis man ikke havde deprecieret Kronen? Jeg vil i hvert Fald paastaa, at denne Valutadepreciering har været til Gavn for alle betydende Samfundsklasser, og at det maaske er tvivlsomt, om Landbruget har høstet mere Fordel deraf end andre.

Dette Spørgsmaal er imidlertid mindre vigtigt og skal derfor ikke nærmere uddybes.

Derimod vil jeg gerne diskutere Lektor Iversens Betragtninger S. 307 sidste Stk. Det hedder her, at saa længe Kronesænkningen kun var et Forsøg paa at afbøde et yderligere Prisfald paa vore Eksportvarer, var der ikke forgrebet noget »m. H. t. den fremtidige, definitive Fortsættelse af Kroneværdien og det var derfor misvisende, naar der dengang i den politiske Agitation taltes om »Kronenedskæring«. Hvis man derimod under stabile eller stigende Priser paa Verdensmarkedet vedbliver at fastholde de nuværende Kurser paa fremmed Valuta eller endog hæver dem yder-

ligere, vil Kronenedskæringen en skønne Dag vise sig at være en fuldbyrdet Kendsgerning.»

Altsaa, Lektor Iversen tager ikke, saaledes som det ofte gøres, de udenlandske Vekselkurser som Maalestok for Kronenedskæringen, men derimod Priserne paa Verdensmarkedet; hvis disse holder sig stabile eller stiger, uden at man sætter de udenlandske Kurser ned, vil Kronenedskæringen vise sig at være en fuldbyrdet Kendsgerning. Hvis Priserne (hvilke? Efter det foregaaende formentlig Eksportvarernes Priser?) skulde stige over det Niveau, de havde, da de var lavest (eller hvor skal man tage Udgangspunktet?), saa foreligger der Kronenedskæring.

Jeg kunde forstaa Tanken (selvom jeg ikke kan akceptere den), hvis han havde sagt: Naar Priserne (Spørgsmaalet er dog stadig, hvilke Priser) overstiger det Niveau, de havde f. Eks. før Krone-Deprecieringen i 1929 eller maaske Gennemsnit for de sidste 3 Aar før Deprecieringen, saa begynder Kronenedskæringen. Det vilde nemlig være den kendte og for kort Tid siden ganske fremherskende Betragtning, at »Pengenes Værdi« maales med »Prisniveauet«, men at netop de nu gældende Priser (eller Priserne i 1932, da det laveste Niveau naaedes) skulde være i Besiddelse af Egenskaber, som gør dem egnet til Udgangspunkt med Hensyn til, om der foreligger Kronenedskæring eller ej; det forstaaer jeg ikke.

Men det næstfølgende Stykke i Lektor Iversens Artikel (S. 308 1ste Stk.) forstaaer jeg heller ikke. En passant skal lige bemærkes, at Forf. her gaar ud fra, at Konsekvensen af den hidtil førte Politik maa være, at de udenlandske Kurser sænkes efterhaanden som Eksporterhvervets (Landbrugets?) Rentabilitet forbedres. Det kan jeg ikke indse. Hvis Forf. har Ret i, at Valutadeprecieringens Formaal var at hindre Faldet i Landbrugets Priser, kan Konsekvensen dog vel højst være, at de udenlandske Kurser sænkes, naar »Eksporterhvervet« har naaet, hvad man anser for passende »Rentabilitet«. I Driftsaaret 1931—32 var Landbrugets Rentabilitet $\div 0,5$ pCt., i det følgende Aar var den $+ 2,9$ pCt. Vilde det have været en Konsekvens af den hidtil førte Politik, om man havde sænket de udenlandske Kurser, saaledes at Rentabiliteten var forblevet $\div 0,5$? Ja, det stemmer jo egentlig godt med den ovenfor omtalte Betragtning, at den egentlige Kronenedskæring tager sin Begyndelse, naar Priserne hører op med at falde.

Af større Interesse er imidlertid de følgende Betragtninger. Lektor Iversen rejser nemlig her Spørgsmaalet »om fortsat Rente-

sænkning er forenelig med en saadan Valutapolitik?» »Rent principielt«, hedder det senere, »er det selvfølgelig ikke en Sænkning, men tværtimod en Stramning af Renten, der frembyder sig som det naturlige, naar det gælder at forbedre en Valutas internationale Værdi.

Rigtigheden af denne »Selvfølgelighed« benægter jeg. Hvis f. Eks. de danske Eksportvarers Priser steg, saaledes at Eksportværdien var mere end tilstrækkelig til Dækning af det Eksportkrav, som findes under det gældende bl. a. af Renteniveauet bestemte Indkomstniveau, saa vilde der ikke være noget hverken naturligt eller nødvendigt i at stramme Renten samtidig med, at man sænkede de udenlandske Kurser.

Men selvom man fulgte den Fremgangsmaade at sænke de udenlandske Kurser, forinden Eksportværdien var blevet tilstrækkelig stor til at dække Importkravet under det Indtægtsniveau, man ønsker at opretholde, vilde en Rentestramning hverken være naturlig eller nødvendig. En saadan Tilstand maa jo nemlig betyde Tvangsregulering af Importen, og det ses da ikke, hvilken Forbindelse der er mellem Valutakurser og Renteniveau. Det forekommer mig, at Forf. her ræsonerer, som om ingen Importregulering eksisterede, og under den Forudsætning, at man gennem Variationer i Rentefoden og dens Indflydelse paa Kapitalbevægelserne og senere paa Produktionen og Pengeindkomsten i Samfundet skulde regulere Vekselkurserne. Men noget saadant har jo intet som helst at gøre med den Politik, der har været ført her i Landet eller dens Konsekvenser.

I det følgende kommer Forf. ind paa Spørgsmaalet om, hvorledes det vil gaa, hvis man ikke, som han fejlagtigt mener, man hidtil har gjort, ved sin Politik hovedsagelig tager Sigte paa en Stabilisering af Eksportpriserne, men derimod lader Arbejdsløshedens Formindskelse være Hovedformaalet.

Han siger her, at naar man har drevet Beskæftigelsen op til et vist Punkt, er der Mulighed, ja Sandsynlighed for, at de mere tungt bevægelige indenlandsk bestemte Priser, herunder Arbejdslønnen, vil begynde at stige. Dette kan være rigtig nok, men der er dog sikkert Mulighed for, at dette kan hindres forsaavidt angaar Løn og Profit. Men dernæst siger han, og her maa jeg citere in extenso:

»Vil man modvirke en saadan Stigning i Hjemmemarkedsvarenes Priser og Omkostninger gennem en Nedpresning af de internationale Varers Priser, maa Vejen aabenbart gaa over en Sænkning af de frem-

mede Vekselkurser. En Kronestigningspolitik kan m. a. O. fremstaa som naturlig ikke blot i Tilfælde af en udefra kommende Prisstigning (eller i Tilfælde af en stærkere Ekspansion ude i Verden end hjemme), men ogsaa under stabile Priser paa Verdensmarkedet som Modvægt mod den hjemlige Ekspansionspolitik's Tendens til at forringe Kronens indre Købeevne.«

Dette Citat kan jeg ikke forstaa. Lad os først gøre os klart, at det Formaal, som under alle Omstændigheder skal fyldestgøres, er Arbejdsløshedens Formindskelse (jfr. S. 308 Stk. 2). Men naar dette er Tilfældet, hvorledes kan man da, som det hedder ovenfor, modvirke Stigningen i Hjemmemarkedsvarenes Priser gennem en Nedpresning af de internationale Varers Priser, der ganske rigtigt kan ske gennem en Sænkning af de udenlandske Kurser? Jeg forstaar særdeles vel, at man kan sænke disse Kurser, saaledes at Erhvervslivets Aktivitet formindskes, men dette er uforeneligt med Forudsætningen om Arbejdsløshedens Formindskelse, og dernæst vil en saadan Sænkning af Vekselkurserne ikke med Nødvendighed og under alle Omstændigheder kun efter en økonomisk Krise og lang Tids Forløb føre til en Nedgang i de indenlandske bestemte (»Hjemmemarkedsvarene«s) Priser, og er Arbejdslønnen steget, bestaar denne Stigning uanset Vekselkurserne.

Af sidste Punktum i det citerede Stykke synes det imidlertid at fremgaa, at Forf., naar han i første Punktum taler om at »modvirke« en Stigning i Hjemmemarkedsvarenes Priser og Omkostninger, mener »afbalancere«, thi det hedder der, at en Kronestigningspolitik selv under stabile Priser i Udlandet kan være naturlig for at modvirke den hjemlige Ekspansionspolitik's Tendens til at forringe Kronens indre Købeevne.

Det vil altsaa sige, at det, Forf. her er inde paa, er den gamle Tanke, om det uforandrede Gennemsnit af alle Priser. Han begynder det omhandlede Stykke med Ordene: »Vil man«. Men er der noget Menneske uden for stuelærde Teoretikeres Kreds (og selv blandt disse er Tanken forældet), der kunde finde paa at ville søge fremkaldt saadan et uforandret Prisgennemsnit ved gennem Nedsættelse af Vekselkurserne og det deraf følgende Fald i de internationalt bestemte Priser at afbalancere en Stigning i de nationalt bestemte Priser; var det dog ikke for Smed at rette Bager, idet man derved vilde forøge den Ulempe, som allerede de stegne indenlandske Priser var for Eksporterhvervene? Dertil kommer, som allerede nævnt, at en saadan Fremgangsmaade vilde være i Strid med det opstillede Formaal, idet

den nødvendigvis maatte føre til en Formindskelse, ikke en Forøgelse af Beskæftigelsen.

I Stk. 2 S. 308 opstiller Forf. som to Alternativer, naar Formaalet er Arbejdsløshedens Formindskelse: 1) at opretholde »Kronens indre Købeevne«, 2) at søge Beskæftigelsesspørgsmaalet løst uden Hensyn til, hvorledes det gaar med »Prisniveau og Omkostningsniveau«.

Nu er det meget uklart, hvad der menes med Kronens indre Købeevne, men hvis der menes f. Eks. Leveomkostningerne, saa kan det under visse Omstændigheder være en Umulighed og kan derfor ikke være noget Alternativ. Det kan være en Umulighed, selv om Arbejdslønnen er uforandret, idet Udbetalingen af Arbejdsløn til et større Antal Arbejdere kan betyde Prisstigning paa Konsumvarer.

Det under (2) opstillede Alternativ er uklart formuleret, idet »Prisniveau« og Omkostningsniveau ikke er sammenhørende Begreber; man kan søge Beskæftigelsesspørgsmaalet løst uden Hensyn til, hvorledes det gaar med Varepriserne, og dog tage Hensyn til Omkostningsniveauet. Det er Stigningen i det sidste, der efter min Opfattelse alene kan føre ud paa »Inflationens Glidebane«, for at bruge en Metaphor, men det er ingen fysisk Umulighed at hindre en saadan Udvikling, selv om man forfølger Formaalet Arbejdsløshedens Formindskelse.

I det næstfølgende Stykke (S. 309) taler Lektor Iversen derefter om det Dilemma, der opstaar, naar et enkelt Land driver isoleret Kreditudvidelse; dette vil, siger han, tendere mod at paavirke Landets Handelsbalance i passiv Retning og dermed mod at sænke dets Valutas internationale Værdi. Atter her ræsonerer Forf., som om der ikke eksisterede nogen Importregulering. Naar der findes en saadan, paavirkes Handelsbalancen ikke med Nødvendighed af Kreditpolitikken. Den kan tvinge til en skrapere Nedsækning af Importkravene, ja eventuelt føre til en Begrænsning ogsaa af Efterspørgselen efter udenlandske Raavarer, saaledes som det er sket i Tyskland, og dette kan volde en Række økonomiske Vanskeligheder, eventuelt for en Tid hindre en Fortsættelse af Kreditudvidelsen, men Resultatet vilde jo ikke blive væsentlig anderledes, hvis man af Frygt for, at dette skulde indtræde, undlod Kreditudvidelsen.

De Alternativer, Lektor Iversen opstiller S. 310, skal jeg ikke komme nærmere ind paa. Det er i Virkeligheden først her, at Forf. kommer Virkeligheden ind paa Livet og har Øje for, at

den danske Krone er en tvangsreguleret Vauta, og at der derfor ikke er nogen nødvendig Forbindelse mellem Rentefod, Kreditudvidelse og Valutakurs. I næstsidste Stykke synes han imidlertid at faa Tilbagefald, idet han erklærer det for selvmodsigende at optage Laan i Udlandet til en højere Rente end den, der er herskende i Indlandet. Lad os sige, at der paa Grund af Frygt for yderligere Valutadepreciering skulde være en Tilbøjelighed til at lade Tilgodehavender staa i Udlandet, og at Staten eller Nationalbanken da optog et tilsvarende Laan i Udlandet til en højere Rente end den her gældende. Vilde der være noget selvmodsigende heri? Hvorfor skulde man dog hæve hele Renteniveauet herhjemme af den Grund? Jeg kan ikke se det.

Jeg kan heller ikke se, at de to Betingelser, Forf. opstiller i samme Stykke, er Alternativer. At man i Øjeblikket gør det danske Marked til et lukket Marked og baserer vor Rentesaenkning og Ekspansionspolitik paa den Forudsætning, at Landet er selvforsynende med Kapital, udelukker ikke, at man senere kan slutte sig til et internationalt System; det kræver blot, at vi til den Tid tilpasser vore Vekselkurser saaledes, at dette er muligt. Iøvrigt betyder Optagelse af udenlandsk Laan til Afbalancering af »Kapitalflugt« ikke nogen Brist i vor Selvforsyning med Kapital.

Hvis jeg nu til sidst prøver at samle, hvad det egentlig er, Lektor Iversen vil fortælle os i sin Artikel, saa bliver Opgaven vanskelig; mit Indtryk er imidlertid, at det han først og fremmest vil fortælle os er, at ved Overvejelserne af Rentesaenkningens Mulighed og Hensigtsmæssighed maa man først gøre sig klart, hvilke Vekselkurser man agter at holde i Fremtiden. Jeg kan ikke give ham Ret heri; tvangsregulerede Vekselkurser kan oprettholdes uden Hensyn til Rentepolitiken og frie Vekselkurser beror ikke paa Rentepolitiken, men paa Omkostningsniveauet, hvilket kun meget langsomt paavirkes af Rentepolitiken. Det, der gør det saa vanskeligt at fatte Meningen med Artiklen er, at den indeholder en hel Række uforligelige Tankegange. Dels Betragtninger hentet fra de faktisk eksisterende Forhold, hvor Udenrigshandelen og Valutakurserne tvangsreguleres af Staten, dels Betragtninger fra gammel Bank- og Pengeteori, der, hvad man iøvrigt vil mene om den, i hvert Fald ikke har nogen Gyldighed under de nuværende Forhold og med Hensyn til de Omraader, Forf. har behandlet i den omtalte Artikel.

Jørgen Pedersen.

II

Ifald man vil imødegaa en Udtalelse, der synes at aabne Mulighed for to Fortolkninger: en, som giver god Mening, og en anden, der gør hele Udsagnet absurd, er det efter mit Skøn en nødvendig Forudsætning for frugtbar Forhandling, at man gaar ud fra, at den, der fremsætter Udtalelsen, har haft den første og ikke den sidste Forstaaelse i Tankerne. Ud fra denne Opfattelse anser jeg det for tvivlsomt, om Dr. Jørgen Pedersens foranstaaende Forsøg paa at opklare de »dunkle Punkter« i mit Indlæg om »Rentesænkning og Valutakurs« kan give Anledning til nogen frugthringende Drøftelse mellem Dr. P. og mig. Men med desto større Glæde konstaterer jeg, at mine Udtalelser dog trods alt ikke har været mere dunkle, end at ogsaa Dr. P. har fattet Hensigten med dem, som ganske rigtigt var den at gøre opmærksom paa, at man ikke kan drive Valutapolitik og Rentesækningspolitik ganske uafhængigt af hinanden, men at man ved Overvejelser angaaende Rentesækningsens Mulighed og Hensigtsmæssighed ogsaa maa tage Hensyn til, hvilken Valutapolitik man ønsker at føre i Fremtiden.

Det reelle Indhold i Imødegaaelsen er, saa vidt jeg kan se, kun, at Dr. P. ikke deler denne Anskuelse, fordi »tvangsregulerede Vekselkurser kan opretholdes uden Hensyn til Rentefoden, og frie Vekselkurser beror ikke paa Rentepolitiken, men paa Omkostningsniveauet, hvilket kun meget langsomt paavirkes af Rentepolitiken«.

At det tager Tid, før Rentepolitiken paavirker Omkostningsniveauet, har ogsaa jeg fremhævet, men jeg drager ikke deraf den Slutning, at Rentens Højde er *mere eller mindre ligegyldig* for Omkostningsniveau og Vekselkurser; jeg slutter tværtimod, at netop fordi Virkningerne først viser sig senere, er der saa meget større Fare for, at man ikke i Tide klargør sig Rentesænkningens Konsekvenser for Omkostninger og Valuta. Iøvrigt konstaterer jeg, at ogsaa Dr. P. — ganske vist ikke i sine Bemærkninger til mig, men i sine Nytaarsbetragtninger i »Berlingske Tidende« — som et Problem, der *let* kan opstaa i det kommende Aar, nævner følgende:

»Den faste Vekselkurs paa England, samtidig med at vi ved lav Rentefod og paa anden Maade fortsætter vor Beskæftigelsespolitik, kan føre ind i *Inflation*. Den Forøgelse af Købeevnen, som denne Politik medfører, vil drive Profitten op i Erhvervslivet; og høj Profit er et svagt Bolværk mod nye Lønkrav, der, saafremt de honoreres, maa føre til endnu større Udvidelse af Kreditten, hvis Erhvervslivet ikke skal gaa i Staa.«

Her faar man ikke netop det Indtryk, at Omkostningsniveauet »kun meget langsomt paavirkes af Rentepolitikken«.

At man, hvor man har tvangsregulerede Vekselkurser, kan erstatte Diskontoskruen med en Skærpelse af Importreguleringen, gjorde jeg udtrykkelig opmærksom paa, og jeg maa fremdeles mene, at de tre Muligheder, jeg opstillede S. 310: Yderligere Depreciering, forstærket Importregulering og udenlandsk Laantagning, angiver de valutapolitiske Konsekvenser af Rentesænkingsbestræbelserne, man i Tide bør holde sig for Øje. Det er da ogsaa *netop disse og kun disse tre Muligheder*, Dr. P. i den nævnte Nytaarsartikel drøfter i sin Omtale af Udsigterne for Fremtiden.

Naar Dr. P. hævder, at det eventuelt kunde være forsvarligt, om Nationalbanken optog et udenlandsk Laan til højere Rente end den her i Landet gældende for at afbalancere en af Frygt for Valutadepreciering dikteret Kapitalflugt, skal jeg ikke modsige dette. Derved vilde man jo netop *bevare* den naturlige Ligevægt mellem Efterspørgsel og Udbud paa det indenlandske Kapitalmarked, som ogsaa jeg fremhævede Nødvendigheden af at opretholde, ifald man paa langt Sigt maa regne med Afspærringspolitikens Fortsættelse. Jeg har da heller ikke indvendt — eller overhovedet nævnt — et Ord i min Artikel mod Laan *af denne Art*. Hvad jeg advarede imod, var det samme, som ogsaa Dr. P. i de omtalte Nytaarsbetragtninger udtrykker sin Betænkelighed ved, nemlig Laan til Dækning af Vareimport udover, hvad de løbende Indtægter fra Udlandet kan dække.

Min Artikel tog ikke, saaledes som Dr. P. antyder, til Orde for nogen bestemt fremtidig dansk Valutapolitik og altsaa heller ikke for Tanken om at opretholde et uforandret Gennemsnit af samtlige Varepriser. Den Kritik, Dr. P. i Lighed med adskillige udenlandske Økonomer ved forskellige Lejligheder har rettet mod Fænomenet »det almindelige Prisniveau«, er mig selvfølgelig ikke ukendt, men det forekommer mig unægtelig, at de Vanskeligheder, der ganske rigtigt er forbundet med at operere med Prisniveaubegrebet, i nøjagtig samme Grad melder sig overfor Begrebet »det almindelige Omkostningsniveau«, som Dr. P. dog med Forkærlighed benytter sig af og ogsaa anvender i sit Indlæg ovenfor. Iøvrigt tror jeg ikke som Dr. P., at det allerede er lykkedes ganske at udrydde Tanken om det uforandrede Prisen-gennemsnit som pengepolitisk Norm af de praktiske Politikeres Forestillingskreds. Min Artikels Hensigt var imidlertid ikke den

at tage Stilling til dette eller andre pengepolitiske Maal, men kun den allerede nævnte at pege paa den Sammenhæng, der nødvendigvis maa være mellem de Maal, man sætter sig i Valutapolitiken og i Landets økonomiske Politik iøvrigt. I sin nærmere Udvikling af de Selvmodsigelser, der kan opstaa mellem de beskæftigelsesmæssige og de valutapolitiske Hensyn (S. 434), leverer Dr. P. selv det bedste Bevis for min Betragtningens Rigtighed. Naar man ser det Citat, som Dr. P. ikke kan forstaa, i den Sammenhæng, hvori det forekom i min Artikel, fremhæver det nøjagtig det samme, som Dr. P. her skriver, at man meget vel kan sænke Vekselkurserne og derved formindske Erhvervslivets Aktivitet, men at dette er uforeneligt med Forudsætningen om Arbejdsløshedens Formindskelse. Og naar jeg nævnte, at man ved Opstilling af Arbejdsløshedens Formindskelse som Maal for Pengepolitikken i Tide maatte gøre sig klart, om man *samtidig* vilde tilstræbe at opretholde Kronens indre Købeevne, var det naturligvis netop for at fremhæve, at dette, som Dr. P. øverst S. 435 gør opmærksom paa, eventuelt kan være en Umulighed. Ulykken er jo nemlig, at det ingenlunde, som Dr. P. skriver, er klart, at Arbejdsløshedens Formindskelse er »det Formaal, som under alle Omstændigheder skal fyldestgøres«; nej, *ved Siden deraf* opstiller man fra Politikernes Side *andre* — rent valutapolitiske — Formaal: Fastholdelse af bestemte Vekselkurser, uforandrede Leveomkostninger etc. Heroverfor forekommer det mig netop at være en naturlig Opgave for »stuelærde Teoretikere« som Dr. P. og mig at gøre opmærksom paa, at disse forskellige Maal kan være indbyrdes uforenelige.

At Rentestramning er overflødig for at forbedre eller holde Kronens internationale Værdi, naar man som Dr. P. tillige indfører den Forudsætning, at vore Eksportvarers Priser samtidig stiger stærkt ude i Verden, er selvfølgelig. Men dette forekommer mig at være et daarligt Argument for den kategoriske Benægtelse af, at det »rent principielt« er en Stramning og ikke en Sænkning af Renten, der frembyder sig som det naturlige Middel til Forbedring af en Valutas internationale Værdi, og jeg vover derfor at fastholde denne elementære bankpolitiske Læresætning. At Forbedring af Valutakurserne ogsaa kan gennemføres over Tvangsregulering af Importen, har jeg som alt sagt ingenlunde overset, men jeg har fremhævet, at man *heller ikke i dette Tilfælde* kan fastsætte Renten ganske efter Forgodt-befindende, uden at det faar valutapolitiske Konse-

kvenser i en af de tre allerede nævnte Henseender; jeg skrev med velberaad Hu, at en isoleret Kreditudvidelse i et enkelt Land tenderer mod at paavirke dettes Handelsbalance i passiv Retning, og nævnte ganske som Dr. P. det nærliggende tyske Eksempel; umiddelbart derefter tilføjede jeg, at man derfor i Tide maatte gøre sig klart, om man vilde lade denne Tendens komme til Udtryk i yderligere Depreciering eller modvirke den ved Skærpelse af Importreguleringen eller opretholde Betalingsbalancens Ligevægt ved Hjælp af udenlandske Laan. Det er dette, Dr. P. kalder at ræsonnere, som om ingen Importregulering eksisterede!

Endnu mere undrer det mig dog, at Dr. P. har kunnet komme til den mærkværdige Konklusion, at jeg skulde anse det for en naturlig Konsekvens af den hidtil førte Valutapolitik her i Landet at sænke Sterlingkursen saa stærkt, at Landbrugets Forrentningsprocent var forblevet $\div 0,5$; heroverfor maa det være tilstrækkeligt at minde om, at jeg udtrykkelig skrev, at »hvis denne Udvikling fortsættes (nemlig, at Priserne paa vore Eksportvarer stiger ude i Verden og Landbrugets Rentabilitet derigennem forbedres), nærmer det Øjeblik sig, hvor man i Konsekvens af den hidtil førte Politik maa gaa den modsatte Vej og nedsætte Kurserne paa fremmed Valuta«. Paa ganske tilsvarende Maade udtalte Bankinspektør Koed sig i det Foredrag, der gav Anledning til mine Bemærkninger (S. 302 øverst). Hverken paa dette Punkt eller om, hvad der rettelig skal forstaas ved Kronenedskæring, turde der være nogen virkelig Uenighed mellem Dr. P. og mig. Selvfølgelig mener jeg ligesaa lidt som Dr. P., at det Minimum, Verdenspriserne naaede i 1932, besidder *mystiske Egenskaber*, der gør det egnet som Maalestok for den danske Krones Depreciering. Hvad jeg vendte mig imod, var den populære Opfattelse, der uden videre betragter enhver Forhøjelse af de fremmede Vekselkurser som identisk med en tilsvarende definitiv »Nedskæring« af Kronen. Heroverfor gjorde jeg imidlertid gældende, at hvis man under den nys nævnte Forudsætning — højere Priser ude i Verden — vedbliver at fastholde de nuværende Kurser paa fremmed Valuta eller endog hæver dem yderligere, vil dette efterhaanden øve sin Indflydelse paa Priser og Omkostninger her i Landet; og forcerer man samtidig af Beskæftigelseshensyn Næringslivets Aktivitet gennem en indenlandsk Kreditudvidelse, vil dette selvsagt yderligere fremskynde den Udvikling, hvorigennem Kronenedskæringen en skønne Dag vil vise sig at være en

fuldbyrdet Kendsgerning i den Forstand, at vi har afskaaret os fra ved en eventuel fremtidig Fiksering af Kronens internationale Værdi at fastlægge den paa et højere Niveau end det nuværende. Ogsaa Dr. P. maa jo indrømme (S. 436 næstsidste Stk.), at den Rentepolitik, der føres under Afspærringsperioden, vil blive afgørende for, hvilke Vekselkurser der maa lægges til Grund ved en eventuel fremtidig Tilslutning til et internationalt Penge-system; Dr. P. forstaar altsaa i Virkeligheden udmærket godt den Fare for en »*Udhuling af Kronen indefra*«, som jeg advarede imod.

At det ogsaa — indirekte — var til Gavn for andre betydende Samfundsklasser, at man ved Valutadeprecieringen i September 1931 og Januar 1933 skaffede Landbruget og de øvrige Eksporterhverv højere Priser udtrykt i danske Kroner, har jeg intet Øjeblik benægtet, men det rækker dog ikke ved den Kendsgerning, at det *var* en Forbedring af Eksporterhvervenes Rentabilitet, Valutadeprecieringen tog Sigte paa, ej heller kan Dr. P. vel benægte, at det først og fremmest var *Landbrugere*, det vilde være gaaet ud over, om det *ikke* var lykkedes i det store og hele at opretholde bestaaende Gældskontrakter; men iøvrigt skrev jeg udtrykkelig, at denne Valutapolitik under de da foreliggende Forhold maatte karakteriseres som fornuftig, hvilket selvsagt var en Bedømmelse ikke ud fra specifik agrariske Synspunkter men med Henblik paa det hele Samfunds Tarv.

Dr. P. synes ikke at have meget tilovers for den »gamle Bank- og Pengeteori«. Man faar haabe, at Dr. P. ved Lejlighed kan afse Tid til at erstatte den med en ny og bedre. Thi da vil det forhaabentlig blive opklaret, i hvilken Grad det er selve den hidtidige Teori, Dr. P. er utilfreds med, eller om Indvendingen alene gaar ud paa, at de Forudsætninger, hvorpaa Teorien bygger, ikke i Øjeblikket er til Stede. Indtil videre kan jeg imidlertid ikke indse, at man helt kan tilsidesætte den »gamle Bank- og Pengeteori« som irrelevant, saa længe man overhovedet regner med Muligheden for en Tilbagevenden til frie Valutakurser, og jeg kan heller ikke indrømme, at mit Indlæg har negligeret de Modifikationer af Teorien, som Øjeblikkets ændrede Forudsætninger — Tvangsreguleringen af Udenrigshandel og Vekselkurser — nødvendiggør. Naar Dr. P. ikke des mindre finder min Artikel fyldt med »uforligelige Tankegange«, er Grunden vel den ganske simple, at det netop var min Hensigt med Artiklen at paavise Uforeneligheden af en Række af de Synspunkter, der har været fremme henholdsvis for Valutapolitiken og for Landets øvrige økonomiske Politik.

Carl Iversen.

BOGANMELDELSER

R. von Strigl: KAPITAL UND PRODUKTION. Beiträge zur Konjunkturforschung herausgegeben von Oesterreichischen Institut für Konjunkturforschung Nr. 7, Julius Springer, Wien 1934, 244 Sider. Pris 7.80 R.M.

Bogen indeholder 3 Kapitler: Die kapitalistische Produktion, Die vertikale und horizontale Verbundenheit der Preise og Geld und Kapital samt to Tillæg Zum Problem der Konjunkturer og Ein Nachwort über den Kapitalbegriff. I 1ste Kapitel gives paa ca. 50 Sider den østrigske Skoles Fremstilling af den kapitalistiske Produktion som en Omvejsproduktion, idet Produktionen øges gennem et klogt Valg af Forlængelse af Produktionsomvejen indenfor de Grænser, som Subsistensmiddelfonden bestemmer, og de faste Kapitalanlæg, der kun er »relativ dauerhafte«, forandrer intet heri. I 2det Kapitel gaas der ud fra Prisernes Forbundethed i det statiske Samfund, og det paavises, at ethvert Produktionsmiddel, hvis Grænseprodukt kan opnaa en Pris, der er højere end Produktionsmidlets Pris, vil i større Omfang blive taget i Anvendelse indtil de to Priser er udlignede (S. 76). Forfatteren gaar der efter over til at sammenligne Nutidsværdier med Fremtidsværdier, og viser, at gennem Produktionsomvejen opnaas et større Produkt, der igen betinger Renten, saaledes at dennes Funktion bliver at bestemme Omvejens Længde (S. 87). Kapitalen forvandler sig under sin Virksomhed stadig til Forbrugsgoder og Produktionsomvejen er stedse bestemt af den tilstedeværende Subsistensmiddelfond; herigennem kommer Forfatteren ind paa Lønningsfonden, som han tillægger stor Betydning. Det afgørende Princip er Grænseproduktiviteten, som ved helt fri Bevægelighed vilde blive enebestemmende for Prisdannelsen, men som nu paa Grund af de faste Anlæg kun faar Betydning som Tendens. I 3die Kapitel indføres Pengene, der bliver det Mittel, hvorigennem Subsistensmiddelfonden overføres til dem, der bruger den til Underhold under Produktionsomvejen; der maa derfor altid være et fast Forhold mellem Pengekapitalen og Subsistensmiddelfonden, og den interpersonelle Overførelse af Kapital ved Hjælp af Kredit betaales med Pengerente. Ved Hjælp af Pengene kan Kreditten udvides, men den nye Kredit kan kun optages til en lavere Rente; herved falder den ved Renten givne Regulering af Produktionsomvejen bort, men da der ikke er tilstrækkelige Subsistensmidler til den længere Omvej, vil den forøgede Efterspørgsel igen fremtvinge en højere Rente og dermed en Forkortelse af Produktionsomvejen, saaledes at man undgaar, at Kapitalen bindes i uigennemførlige Omveje. Den begrænsede Størrelse af Subsistensmiddelfonden (Lønningsfonden) sætter saaledes ret snævre Grænser for Kreditpolitikens Muligheder. I 1ste Tillæg omhandles Konjunkturerne ud fra den monetære Kriseteoris Synspunkter, og det fremhæves, at Pengekapitalen gaar forud for Sparekapitalen baade under Opgangen og Depressionen,

og det drøftes S. 244 ff., om denne Bølgebevægelse er nødvendig eller om Seddelbankernes Indgreb hurtigere kan føre Samfundet over de to Vendepunkter; dette anses for vanskeligt, fordi Seddelbanken under Højkonjunkturerne blot udskyder og forværrer Krisen ved at yde ny Kredit, og fordi ny Kredit under Krisen, hvor der særlig tilstræbes Likviditet, ikke fører til ny Investering; kun ved Depressionens Afslutning kan Krediten med nogen Fordel udvides.

Bogen som Helhed er meget klart skrevet og let læst; den er paa mange Omraader ikke original, men en afklaret Bearbejdelse af, hvad fremragende Forfattere tidligere har skrevet; men i denne Fortsættelse af tidligere Forfattere ligger ogsaa Bogens Svaghed; hvorfor skal man f. Eks. atter præsenteres for Roschers Eksempel med Fiskeren — som Udtryk for Omvejsproduktionen? I det hele mærker man ikke meget til Iagttagelser fra Samfundsudviklingen siden Böhm-Bawerks Dage, ellers vilde det vel heller ikke have været saa klart, at Subsistensmiddelfonden entydig bestemmer Produktionsomvejen; Udviklingen har f. Eks. ikke lært von Strigl, at man i Stedet for fuld Beskæftigelse ved kortere Omvej kan foretrække delvis Beskæftigelse ved en længere Produktionsomvej og at der kan være forskellige Synspunkter for, hvilken af de to Fremgangsmaader, der bør vælges.

Der kunde ogsaa nævnes andre Indvendinger, men jeg vil foretrække til Slut at omtale Forfatterens spekulative Metode i Modsætning til en anden ligeledes ny Bog indenfor nogenlunde samme Omraade, nemlig *F. F. Schmidt: Betriebswirtschaftliche Konjunkturlehre* (Spath & Linde 1933). Schmidt undersøger Status for en Række Selskaber gennem en længere Aarrække og viser, under hvilke Former Kapitalen arbejder i de forskellige Konjunkturperioder, og kommer bl. a. til det Resultat, at Regnskabsresultaterne i de forskellige Konjunkturaufsnit paavirkes stærkt af de Maader, Lagerværdien opgøres paa, og at man kunde opnaa betydelige Fordele ved Anvendelsen af mere rationelle driftsøkonomiske Synspunkter. Det forekommer mig vel, at von Strigls Bog er Udtryk for en mere gennemarbejdet, skolet Retning, men jeg kan paa den anden Side ikke nægte, at Forfatterens erfaringsfjerne Spekulation burde suppleres med et Erfaringsmateriale, der kan prøves og stilles i Relation til andre og nyere Erfaringer og derved bidrage til en stadig fortsat Nærmelse af det teoretiske System til Nutidens Erfaringer.

P. P. Svejstrup.

K. Mellerowicz: KOSTEN UND KOSTENRECHNUNG I. THEORIE DER KOSTEN. Walter de Gruyter & Co., Berlin und Leipzig 1933. 431 Sider. Pris R.M. 9.80.

Forfatterens Udgangspunkt er Ønsket om et nærmere Samarbejde mellem den driftsøkonomiske Omkostningslære, saaledes som den er udviklet af Schmalenbach, Leitner, Nicklisch Schmidt og mange andre, og den nationaløkonomiske Teori, herunder særlig den østrigske Skole, Marshall, Pigou, Clark etc., og dette Samarbejde ønskes særlig udviklet paa Omraader, hvor der ikke i Forvejen findes en omfattende Litteratur (altsaa mindre Fabrikationsomkostninger og mere m. H. t. Salgsomkostninger, Risiko og Reklame etc.).

Behandlingen af Materialet er overvejende driftsøkonomisk. Hovedafsnittet, der fylder omtrent $\frac{2}{3}$ af Bogen, omhandler Analyse af de funktionale Omkostninger og er delt i Kapital-, Fabrikations- og Fordelingsomkostninger. I Afsnittet om Kapitalomkostninger behandles Rente, Afskrivning, Risiko og Skatter, og Forfatteren gaar stærkt ind for, at Rente af Egenkapital maa behand-

les som Omkostning, idet der ellers mangler Grundlag for Sammenligning mellem forskellige Investeringer og Produktionsmuligheder; heri er jeg enig med ham. I Afsnittet om Afskrivninger lægger Forfatteren i Modsætning til de mere mekaniske Afskrivningsregler Vægt paa Variationer i Genstandenes Markedspriser og vil have taget Hensyn hertil gennem hyppigere Vurderinger, som det f. Eks. finder Sted i de forenede Stater. Risikoen deles i en fast Omkostning (Risiko, der kan maales) og i en ganske uberegnelig Faktor, der maa tages af Overskudet. Bedst er Fordelingsomkostningerne behandlet, og Forfatteren viser med mange statistiske Oplysninger, hvorledes disse stiger hurtigere og tidligere end Produktionsomkostningerne. Værdifuldt er Oplysningerne om, hvor stor en Del af Fordelingsomkostningerne, der maa betegnes som faste, og han mener at kunne paavise, at de store faste Omkostninger for mange Forretningstyper bevirker, at de smaa Ordre hentes med Underskud. Paa dette Punkt har Forfatteren formentlig ikke Ret. Hvis en lille Ordre kan betale sine Grænseomkostninger og et Bidrag til Dækning af de faste Omkostninger kan man, hvor der er uudnyttet Kapacitet, ikke tale om Underskud uden nærmere at forklare, hvad hermed menes. Der er imidlertid det værdifulde i Forfatterens Betragtninger, at man gennem de mange Omkostningsanalyser faar Klarhed over, hvorledes de enkelte Forretninger paa Grund af deres faste Omkostninger egner sig for bestemte Arter af Salg, og hvorledes de igennem deres Rabatpolitik maa søge at trække saadanne Salg til sig. Detailhandelens Omkostninger behandles i et meget stort Afsnit, der indeholder en Mængde statistiske Oplysninger fra forskellige Lande.

Væsentlig svagere end ovennævnte Afsnit er Behandlingen af Stykket om Kapacitetsomkostninger. Forfatteren er klar over, at den moderne Produktion er en Kamp om Udnyttelse af Kapaciteten, og at Kendskabet til Grænseomkostningerne er af afgørende Betydning. Forfatteren tager imidlertid Afstand fra Schmalenbachs Deling i faste og proportionale, og hævder, at Opfattelsen af Grænseomkostninger som rent proportionale giver et helt forkert Billede; Forklaringen paa denne Modsætning er vel, at Schmalenbach har sine Erfaringer fra Fabrikationen. Mellerowicz derimod særlig fra Fordelingen. Svagheden i Mellerowicz' Betragtninger kommer tydeligt frem, naar han S. 349 paa empirisk Grundlag (ved Hjælp af de mindste Kvadraters Metode) vil beregne Omkostningskurven for et Støberi i U. S. A., og kommer til følgende Resultat $F(x) = 0,011754273543x^3 + 3,78061772724x^2 + 469,571368684x + 1913,21565565$. Den uhyre Mængde Decimaler viser, at Forfatteren ikke maa have forstaaet den uundgaelige Usikkerhed, der knytter sig til saadanne Beregninger, og som gør de mange Decimaler ganske værdiløse. Endvidere kan Funktionen ikke være anvendelig for hele Omraadet, hvilket fremgaar af at indsætte $x=0$, og Forfatteren har da ogsaa i sine Tegninger indskrænket sig til at tegne Kurven for det Omraade, hvor der havdes praktiske Erfaringer igennem 22 Maaneder. Hvis Forfatteren i Stedet for at interessere sig meget for Antallet af Decimaler og for højere Potenser af x , vilde have Opmærksomheden henvendt paa, at Omkostningskurven ikke er kontinuert, men at det stadig er nødvendigt at gøre nye Indskud af faste Omkostninger, naar Produktionen øges, vilde han maaske være naaet til det ulige vigtigere Problem om Kombination af faste Anlæg med forskellig Kapacitet og Muligheden for at opnaa fuld Udnyttelse af de forskellige Kapaciteter.

Tager man Bogen som Helhed, er den værdifuld, for saa vidt som den

indeholder en Mængde statistisk Materiale, særlig fra Tyskland og de forenede Stater, som det lønner sig for interesserede at stifte Bekendtskab med. Det i Indledningen opstillede Ønske om en Kombination mellem driftsøkonomiske og nationaløkonomiske Teorier er kun i ringe Grad opfyldt. Maaske dette hænger sammen med, at Forfatteren tilsyneladende ikke er klar over, at Omkostningskurverne maa være forskellige, eftersom Arbejdslønnen er helt varierende (den enkelte Virksomheds Synspunkt) eller mere eller mindre fast (det samfundsmæssige Synspunkt), men forlanger social Bevidsthed af Arbejdsgiveren, og med Nicklisch og de fleste tyske Driftsøkonomer stiller Maalet: *gemeinwirtschaftliche Wirtschaftlichkeit*. Denne Uklarhed fører Forfatteren til S. 366 at udtale: »Richtige Betriebsplanung macht (unter halbwegs normalen Umständen) Planwirtschaft unnötig. Sie ist in jedem Falle ihre Grundlage und Folge.« Den manglende logiske Sammenhæng mellem de to hinanden følgende Sætninger viser Bogens Mangler. Hvis Forfatteren havde skelnet mellem den enkelte Virksomheds Synspunkt og Samfundets Synspunkt, vilde man meget lettere have opnaaet en Vekselvirkning mellem Nationaløkonomi og Driftsøkonomi og opstillet en derpaa opbygget Omkostningsteori.

P. P. Sveistrup.

Fritz Machlup: FÜHRER DURCH DIE KRISENPOLITIK. Beiträge zur Konjunkturforschung herausgegeben vom österreichischen Institut für Konjunkturforschung Nr. 6, Julius Springer, Wien 1934. 232 Sider. Pris R.M. 7.80.

Det er jo paa den økonomiske Politiks Omraade endnu for en stor Del saaledes, at det er Patienten selv, der skriver Recepterne. Medens man f. Eks. paa Lægevidenskabens Omraade i den Grad har givet sig Sagkundskaben i Vold, at det er muligt omtrent med det samme at omsætte ethvert Fremskridt i Praksis, maa den økonomiske Videnskabs nye teoretiske Resultater først arbejde sig ind i den jævne Mands Bevidsthed. Det er ikke engang tilstrækkeligt at bibringe hans politiske Førere den rette Indstilling, thi deres Handlefrihed begrænses af de Fordomme og Vrangforestillinger, de støder paa hos Vælgernes store Flertal; de nødes til at regne med, hvorledes Folk faktisk vil reagere overfor en bestemt Foranstaltning, selv om det er aldrig saa irrationelt. Ikke helt med Urette definerer en engelsk Økonom en Praktiker som en Mand, der praktiserer de Teorier, der var nye for Hundrede Aar siden.

Som et Forsøg paa at reducere denne »time-lag« mellem Teori og Praksis maa det derfor hilses med Glæde, at det østrigske Konjunkturinstitut i sine »Bidrag til Konjunkturforskningen« ikke blot publicerer nye Forskningsresultater, men ogsaa søger at gøre de allerede vundne til Befolkningens Almeneje. Netop det her foreliggende Arbejde, som skyldes en af de mest lovende yngre teoretiske Økonomer, afhjælper utvivlsomt et Savn hos de mange, der uden at kunne indlade sig paa et egentligt nationaløkonomisk Studium dog ønsker en mere saglig og dybtgaaende samlet Udredning af den økonomiske Politiks aktuelle Problemer end den, man sædvanligvis finder i Dagspressens Spalter. Forf. er sig klart bevidst, at »Gemeinverständlichkeit« og fuldstændig videnskabelig Nøjagtighed er uforenelige Modsætninger, men han forfalder intetsteds til den Overfladiskhed, der gør mange »populærvidenskabelige« Skrifter saa temmelig værdiløse, og som netop paa det økonomiske Omraade kan være saa farlige. Noget nyt prætenderer Bogen ikke at give, og der er derfor

ingen Anledning til her at gaa nærmere ind paa dens Indhold. Det maa være nok at nævne, at saa godt som alle Sider af de sidste Aars iværksatte eller diskuterede Krisepolitik tages op til Drøftelse: Kreditudvidelse; offentlige Arbejder og deres Financiering; Forkortelse af Arbejdstiden; Reduktion af Produktionsomkostningerne (Rentesækning, Lønnedsættelser; Skatte- og Toldlempelser); Gældssanering; Autarkibestræbelser og indre Kolonisation; Nedbrydning af Toldmure, Kontingenter og Valutarestriktioner; Reformer paa Pengevæsenets Omraade; Indgreb i den frie Konkurrence; Planøkonomi. Ogsaa de stærkt debatterede Spørgsmaal: skal vi spare mere eller forbruge mere? Skal vi hæmme eller fremme det tekniske Fremskridt? faar en alsidig Belysning. Selv om man paa enkelte Punkter kan være uenig med Forf. i hans Argumentation, maa man ønske, at mange vil gøre Brug af hans Førerskab gennem de politiske Slagords Labyrinth. Mange Bjergførere maa til deres Anbefaling af visse særlig farlige og interessante Ture føje Klausulen: »Nur für Schwindelfreie«. Det Maal, Maclup har sat sig som Fører gennem den økonomiske Politik vanskeligt tilgængelige Terræn, er at gøre Almenheden »schwindelfrei«, og den Nøgeternhed og Salighed, der præger hans hele Fremstilling, gør den til et udmærket Middel til at naa dette Maal.

Carl Iversen.

NATIONALØKONOMISK FORENINGS FONDS OG SOCIALØKONOMISK SAMFUNDS MINDRE PRISOPGAVER

Efter en mellem Bestyrelserne for Nationaløkonomisk Forenings Fond og Socialøkonomisk Samfund truffen Aftale udsættes for 1935 følgende tre mindre Prisopgaver:

- 1) *Aarsagerne til Tysklands Kapitalimport efter Markstabiliseringen og dens Virkninger paa Landets økonomiske Liv.*
- 2) *En Undersøgelse af Aarsagerne til de lokale Forskelligheder i Beskatningens Højde* (kan eventuelt af Forfatteren begrænses f. Eks. til Sognekommuner eller Bykommuner).
- 3) *En Sammenligning mellem Virkningerne af Told og kvantitative Importreguleringer.*

Opgaverne kan besvares af stats- og forsikringsvidenskabelige Studenter og af Kandidater, som ikke har været Kandidater i mere end 10 Aar. For de bedste Besvarelser kan der ydes en Belønning paa 150 Kr. til hver. De belønnede Besvarelser, der ikke maa fylde mere end ca. 25 trykte Sider, vil saa vidt muligt og mod sædvanligt Forfatterhonorar blive offentliggjort i Nationaløkonomisk Tidsskrift.

Bedømmelseskomiteen bestaar af Tidsskriftets Redaktionskomité og Redaktør, til hvem Besvarelserne mærket og med lukket Navnekonvolut indsendes senest 30. April 1935.

NATIONALØKONOMISK FORENING

GENERALFORSAMLING 1934

Tirsdag den 23. Oktober 1934 afholdt Foreningen sin aarlige Generalforsamling med følgende Dagsorden:

1. Formanden aflægger Beretning og Regnskab.
2. Valg af to Bestyrelsesmedlemmer (jfr. Lovenes § 4).
3. Valg af Formand.
4. Forslag fra Bestyrelsen til Revision af Lovene (§§ 2, 3, 4 og 5, bl. a. vedrørende Bestemmelser om Adgangen til at udelukke et Medlem, om Tidspunktet for Generalforsamlingens Afholdelse og om Reglerne for Foreningens litterære Virksomhed).
5. Eventuelt.

Paa Forslag af Formanden, Professor Axel Nielsen, valgtes Højesterets-sagfører Karsten Meyer til Dirigent.

Formanden aflagde Beretning og Regnskab. Regnskabet for 1934, hvoraf Eksemplarer var omdelt til Medlemmerne, udviste

Kassebeholdning ved Aarets Begyndelse.....	3120 Kr. 42 Øre
Indtægter i Aarets Løb	6040 » 58 »

Tilsammen.... 9161 Kr. 00 Øre

Udgifter i Aarets Løb (heraf 1924 Kr. 34 Øre til Tidsskriftet)..	5602 » 86 »
--	-------------

Kassebeholdning ved Aarets Slutning	3558 » 14 »
---	-------------

Kassebeholdningen udgjorde saaledes 437 Kr. 72 Øre mere ved Aarets Slutning end ved Begyndelsen. Indtægterne ved Tidsskriftet var steget en Del som Følge af, at der ved Forandringen af Tidsskriftets Format m. v. var kommen nye Abonnenter til. Til delvis Afholdelse af Udgifterne ved denne Forandring af Tidsskriftet og ved Arbejdet for at udbrede Kendskab dertil er brugt 1500 Kr. af de 3000 Kr., som af Zeuthens Mindelegat var stillet til Raadighed til det nævnte Formaal. Heraf haves saaledes endnu 1500 Kr. i Behold til senere Anvendelse.

Nationaløkonomisk Forenings Fond ejede den 31. December 1933 (foruden Grundfonden, nominelt 50,000 Kr.) 13,172 Kr. 22 Øre mod 13,890 Kr. 04 Øre den 31. December 1932. I Aarets Løb var af Indtægterne anvendt 500 Kr. som Tilskud til Udgivelse af en Bog af Professor Jens Warming om Landbrugets Grænssekalkulationer og 3000 Kr. som 1. Del af en 2-aarig Bevilling paa ialt 6000 Kr. til Institutet for Historie og Samfundsøkonomi til en Undersøgelse af Detailhandelens Driftsøkonomi.

I Anledning af, at Foreningens Æresmedlem, Professor Harald Westergaard, den 19. April 1933 fyldte 80 Aar, udsendte Tidsskriftet som Ekstra-Hefte et Festskrift, hvortil Fonden ydede et Bidrag paa 2400 Kr. (er først kommen til Udgift paa Fondens Regnskab for 1934).

Foreningens Revisor, Direktør Winkel Smith, der igen har vist Foreningen den Velvillie at revidere Aarsregnskabet, har forsynet det med følgende Paa-tegning:

Jeg har gennemgaaet foranstaaende Regnskab for Aaret 1933 med tilhørende Bilag og har intet fundet imod Regnskabet at erindre. Jeg har konstateret Tilstedeværelsen af Kassebeholdningen den 31. December 1933 og af de »Nationaløkonomisk Fonds« tilhørende Aktiver.

Kjøbenhavn den 13. Oktober 1934.

Winkel Smith.

Forsamlingen gav eenstemmigt Bestyrelsen Decharge for Regnskabet.

Af Bestyrelsen afgik efter Tur Departementschef J. Schaarup, der efter Lovene ikke kunde genvælges, og Docent ved Universitetet Dr. polit. Jørgen Pedersen. Formanden takkede Departementschef Schaarup for hans altid beredvillige Hjælpsomhed og Deltagelse i Bestyrelsesarbejdet og foreslog derefter at genvælge Dr. Jørgen Pedersen og at nyvælge Direktør i Københavns Handelsbank O. Hedegaard, hvilket Generalforsamlingen eenstemmigt godkendte.

Da Formandens Valgperiode var udløbet, foreslog Nationalbankdirektør Bramsnæs Genvalg, hvortil Forsamlingen sluttede sig med Akklamation.

Bestyrelsen bestaar herefter af Professor Dr. polit. Axel Nielsen, Formand; Nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs, Direktør O. Hedegaard, Direktør A. Holm, Forretningsfører Johs. Kjærbøl, Ekspeditionssekretær Svend Nielsen og Docent Dr. polit. Jørgen Pedersen.

Dirigenten gennemgik Lovændringerne paa Grundlag af Bestyrelsens trykte Forslag, der var delt rundt til Medlemmerne. Om Ændringen til § 2 udspandt der sig en Discussion (hvori bl. a. deltog Kontorchef Levin, Overretssagfører Axel Bang, Overretssagfører Dr. Pio og Kontorchef Aksel Andersen), hvorefter Forslaget vedtoges med en noget ændret Formulering af Ændringens første Punktum med 53 Stemmer mod 29. De foreslaaede Ændringer vedr. §§ 3, 4 og 5 vedtoges eenstemmigt. De saaledes reviderede Love er nedenfor aftrykt i deres Helhed.

LOVE
FOR
NATIONALØKONOMISK FORENING
AF 23. OKTOBER 1934

REVISION AF LOVENE AF 12. NOVEMBER 1872,
JFR. NATIONALØK. TIDSSKRIFT, 1. BIND, S. 89—90,
OG 53. BIND, S. 629—630.

§ 1.

Nationaløkonomisk Forenings Formaal er dels Foreningsmøder til Afholdelse af Foredrag og Diskussioner om nationaløkonomiske Spørgsmaal, dels Udgivelse af et nationaløkonomisk Tidsskrift og af selvstændige Skrifter til Belysning af sociale og økonomiske Emner.

§ 2.

Enhver uberygtet Mand eller Kvinde over 18 Aar kan blive Medlem af Foreningen ved Henvendelse til Bestyrelsen. Nægter denne Optagelsen, kan Sagen ved et Medlem forelægges den nærmest følgende Generalforsamling, der da afgør Spørgsmaalet. Bestyrelsen kan ligeledes — for Tiden indtil førstkommende Generalforsamling — udelukke et Medlem fra Møderne. Spørgsmaalet indbringes for førstkommende Generalforsamling, hvor det paa-gældende Medlem har Ret til at deltage i Behandlingen af dette Spørgsmaal. Godkendes Bestyrelsens Beslutning med $\frac{2}{3}$'s Majoritet paa Generalforsamlingen, udelukkes Medlemmet af Foreningen.

§ 3.

Den øverste Magt i Foreningens Anliggender er hos Generalforsamlingen, der har den lovgivende Myndighed, vælger Bestyrelsen, og for hvem Regnskabet forelægges til Godkendelse. Den ordentlige Generalforsamling skal Bestyrelsen sammenkalde ved hvert Vinterhalvaars Begyndelse. Desuden indkaldes overordent-

lige Generalforsamlinger, naar Bestyrelsen ønsker det, eller det forlanges af mindst 15 af Foreningens Medlemmer.

§ 4.

Bestyrelsen bestaar af 7 Medlemmer, valgte paa 3 Aar ad Gangen.

Formanden vælges særskilt. De øvrige Medlemmer afgaar med 2 ad Gangen, saaledes at den ene af dem først i et følgende Aar kan genvælges. Bestyrelsen ansætter en Sekretær.

§ 5.

Bestyrelsen fastsætter Tid, Sted og Forhandlingsemner for Møderne, der afholdes i Vinterhalvaaret, ordentligvis een Gang maanedlig. Den varetager endvidere selv eller gennem et Redaktionsudvalg Udgivelsen af Tidsskriftet og ansætter dets Redaktør. Endelig forestaar den Udgivelsen af de i § 1 nævnte Særskrifter. De Spørgsmaal, disse skal behandle, og de dermed forbundne Undersøgelser fastsættes efter Samraad med Bestyrelsen af et Udvalg, som vælger den eller dem, hvem det egentlige Arbejde skal overdrages, eller drager Omsorg for, at der udskrives Prisopgaver om de fastsatte Emner, i hvilke Tilfælde Udvalget fungerer som Bedømmelseskommité over de indkomne Besvarelser. Udvalget nedsættes af Bestyrelsen for en nærmere bestemt Funktionstid og bestaar af højst 7 af Foreningens Medlemmer i eller udenfor Bestyrelsen, hvilke kan supplere sig ved Tilkaldelse af sagkyndige, ogsaa udenfor Foreningen, efter de vekslende Opgaver.

MEDLEMSLISTE 1. DECEMBER 1934

MF = Medlem af Folketinget. — ML = Medlem af Landstinget. — MB = Medlem af Københavns Borgerrepræsentation. — MFK = Medlem af Frederiksberg Kommunalbestyrelse. — En Stjerne (*) foran Navnet betyder, at Vedkommende er Medlem af Nationalekonomisk Forenings Bestyrelse.

Æresmedlem:

Westergaard, Harald, Dr. jur. & polit., fhv. Professor ved Universitetet.

Medlemmer:

Abrahamsen, S. A., stud. polit.
Ahnfelt-Rønne, Ø., Højesteretssagfører.
Ahnfelt-Rønne, Ragna, Frue, fil. mag.
Albeck, Georg, cand. polit., Sekretær i 1. Hovedrevisorat.
Alsing, Inger, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
Andrup, V. M., Overretssagfører, Sparekassedirektør.
Andersen, Aksel, cand. polit., Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
Andersen, C. F., Sparekassedirektør, Hillerød.
Andersen, Ferd., Grosserer.
Andersen, H. P., cand. polit., Sekretær i Tolddepartementet.
Andersen, N. P., Direktør, Lektor v. Landbohøjskolen.
Andersen, Poul, Direktør i Privatbanken.
Andersen, R. G., Ingeniør, Direktør.
Andersen, Signe, cand. polit.
Anderskow, C., Overtoldinspektør.
Andersson, Josef, Forretningsfører i Dansk Skrædderforbund. MB.
Angelo, A., Direktør for N. E. S. A.
Arnborg, H., statsautoriseret Revisor.

Arnholdt, Louis, Vexelerer.
Asmussen, J., Grosserer.
Axelsen Drejer, A., cand. polit., Redaktør.
Baaring, Bernh., Kontorchef i Magasin du Nord.
Bang, Axel, Overretssagfører.
Barfoed, Børge, stud. polit.
Barlyng, H., Kontorchef, Nykøbing F.
Bech, Holger, Underdirektør i Handelsbanken.
Begtrup, Aksel L., cand. polit., Fuldm. i Landsoverskatteraadet.
Begtrup, Bodil, Frue, cand. polit.
Bendix, Adam B., Prokurist.
Bendix, Georg S., Grosserer.
Benzon, Aa. v., Vexelerer.
Berg, V., fhv. Direktør i »Bikuben«.
Bergendorff, Carl, statsautoriseret Revisor.
Bering, Otto, Fuldmægtig i Nationalbanken.
Berntsen, Oluf, Valutakommissær.
Bertram, R., cand. polit., Sekretær i Tolddepartementet.
Bierbum, Frederik, Kontorist.
Bierbum, R. P. C., Bankdirektør, Holbæk.

- Bing, Otto, Overretssagfører.
 Birger-Christensen, E., Vexelerer.
 Bjarne, H., Finanshovedbogholder.
 Bjerke, Kjeld, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
 Bjerregaard, K., Direktør under Københavns Magistrat.
 Bjørner, J. L., Direktør.
 Black, Clara, cand. polit., Kontorchef i Fabriktilsynet.
 Blinkenberg Nielsen, O., cand. polit., Sekretær i Kbh.s statistiske Kontor.
 Bloch-Jørgensen, F., fhv. Bankdirektør.
 Boldsen, F. C., Direktør i Københavns almindelige Boligselskab.
 Bonde, Chr. N., cand. polit., Fuldmægtig i Statistisk Departement.
 Bondesen, S. H., cand. polit., Fuldmægtig i Landmandsbanken.
 Borup-Svendsen, N., Landsretssagfører.
 Boserup, Mogens, stud. polit.
 Brahe Christensen, L., Kontorchef i Textilfabrikantforeningen.
 Bramsen, Eigil, Forsikringsdirektør.
 *Bramsnæs, C. V., Nationalbankdirektør, fhv. Finansminister, ML.
 Brandt, G., Direktør i Hellerup og Omegns Bank.
 Bretting, H., Arbitrageur.
 Breuner, Ove, statsautoriseret Revisor.
 Brink, Abel, cand. polit., Sekretær i Overskyldraadet.
 Brink, S., Bankdirektør, Frederikssund.
 Brock, Jørgen, cand. jur. & polit., Kaptajn.
 Brodthagen, Kaj, Bankfuldmægtig.
 Brorson Christensen, H., Inspektør i Banktilsynet.
 Brosted, C., Direktør i »Krak«.
 Brun, Alice, cand. polit., Sekretær i Finansministeriet.
 Brusendorff, Ernst, Afdelingschef.
 Bruun, A., Kasserer i Haandværkerbanken.
 Bruun, Erna, Frue.
 Bruun, Frans, statsautoriseret Revisor.
 Bruun, V., Hovedbogholder i Landmandsbanken.
 Bryning, Svend, Depotchef i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
 Buhl, Orla, Kreditforeningsdirektør.
 Buhl, Vilh., Skattedirektør. ML.
 Bülow, Edvard, Direktør.
 Bülow, F. v., cand. polit., Sektionsmedlem, Genève.
 Bülow, Frits, Højesteretssagfører.
 Bülow, J., Overpræsident, Kammerherre.
 Byrdal, V., Overretssagfører.
 Bützow, O., Vexelerer.
 Bæksted, Birt, stud. polit.
 Bøgh-Nielsen, Frede, cand. polit., Socialinspektør, Grenaa.
 Børresen, Johs. E., Belysningsdirektør.
 Børsholt, V., Ingeniør, cand. polyt.
 Børup, Olaf, cand. mag. & polit., Lektor.
 Carpentier, Edm., Fuldmægtig i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
 Christensen, Carl, Prokurist.
 Christensen, Frantz, Direktør.
 Christensen, Knud, Direktør i Københavns Brandforsikring.
 Christensen, Lelf, cand. polit.
 Christiani, Rud., Ingeniør, Dr. techn., MF.
 Christoffersen, M., Dr. polit., Sekretær i Ø. K.
 Clausen, Sven, Dr. jur.
 Clausen, V., Overingeniør.
 Cohn, Einar, cand. polit., Kontorchef i Statistisk Departement.
 Cohn, N., Højesteretssagfører, Dr. jur.
 Dahlgaard, B., Indenrigsminister. MF.
 Dalgaard, Fr., Redaktør, cand. jur.
 Dalgaard, K., cand. polit., Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
 Dalhoff, Henning, stud. polit.
 Dalhoff, J., Departementschef i Handelsministeriet.
 Dam, G., cand. polit., Kontorchef i Sygekassedirektoratet.
 Damgaard Nielsen, H. O., Underdirektør i D. D. S. F.
 Daniel, H., Kontorchef i Sygekassedirektoratet.
 Daugaard-Jensen, J., Direktør for Grønlands Styrelse.
 Dessau, Benny, Direktør.
 Dessau, Einar, Direktør, cand. polyt.

- Dich, Jørgen*, cand. polit., Fuldmægtig i Socialministeriet.
- Dige, Ejnar*, cand. polit., Fuldmægtig i Finansministeriet.
- Drachmann, Poul*, cand. polit., Redaktør, MF.
- Dragheim, Chr.*, Bankdirektør, Næstved.
- Dreyer, J.*, Sparekasseassistent.
- Dybholm, Georg*, Sekretær i Landmandsbanken.
- Ebbe, Johs.*, Direktør for Husmandskreditforeningen for Østifterne.
- Ehlers, A.*, Direktør.
- Ehrenreich-Hansen, N. J.*, Direktør f. Patent- og Varemærkevæsenet.
- Eigtved, V.*, Direktør i Privatbanken.
- Einfeldt, Robert*, Sekretær ved Foreningen »Dansk Arbejde«.
- Elsass, Ludvig*, Direktør.
- Engell, Ove*, Gesandt, Moskva.
- Engmann, H.*, cand. polit., Sekretær i 1. Hovedrevisorat.
- Essen, Preben v.*
- Fabricius, L.*, cand. jur., Sekretær i F. f. D. B.
- Fagerholt, G.*, Vicetoldinspektør.
- Falbe-Hansen, V.*, Overretssagfører.
- Falkesgaard, J.*, cand. jur., Direktør i Frederiksberg Sparekasse.
- Fasting, L. V.*, Hovedbogholder i Nationalbanken.
- Faurholt, O. P.*, Fuldm. i Privatbanken.
- Finsen, Aage*, Kontorchef i Indenrigsministeriet.
- Flux, Sir Alfred W.*, C. B., Ll. D.
- Franck, Aage*, Kontorchef i Privatbanken.
- Frandsen, G.*, cand. polit., Sekretær i Landsoverskatteraadet.
- Friis, Ch. R.*, cand. polit., Revisor i Grønlands Styrelse.
- Friis, E.*, Grosserer.
- Friis, Henning*, stud. polit.
- Friis, N.*, cand. jur. & stud. polit.
- Friis, Poul*, cand. jur., Fuldmægtig i Udenrigsministeriet.
- Friis-Skotte, J.*, Trafikminister. MF.
- Friss-Skotte, Marchen*, cand. polit.
- Frørup, Holger*, Prokurist.
- Funder, K.*, Sparekasseassistent.
- Gammelgaard, Hj.*, cand. polit., Forst. f. Arbejderhøjskolen, Roskilde.
- Gammelgaard, Søren*, stud. polit.
- Gammeltoft, C.*, Direktør.
- Gjessing, Bo*, Direktør i Københavns Hypotekforening.
- Gjessing, Erland*, Konsul.
- Gloerfelt-Tarp, B.*, cand. polit., Kontorchef i Store Nordiske Telegrafelskab.
- Gloerfelt-Tarp, Kirsten*, Frue, cand. polit., Fabrikinspektør.
- Glückstadt, Hans-Jørgen*, cand. polit.
- Godske-Nielsen*, Bankdir., Middelfart.
- Godske-Nielsen, O.*, Kontorchef i 4. Hovedrevisorat.
- Goldschmidt, A.*, Grosserer.
- Goldschmidt, Valdemar*, Bankier.
- Gormsen, E. M.*, cand. polit., Fuldmægtig i Landmandsbanken.
- Gormsen, Joh.*, Direktør i A/S Nordisk Kulsyrefabrik.
- Graae, Erik*, cand. jur., Underdirektør i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
- Graae, Poul*, cand. polit., Redaktør.
- Graessler, Herbert*, cand. polit., Sekretær i Sygekassedirektoratet.
- Gredsted, M.*, cand. polit., Kontorchef i Generald. for Post- og Telegrafv.
- Gregersen, J.*, stud. polit.
- Griis, H. K.*, Ekspeditionssekr. i Sparek. f. Kbhvn. og Omegn.
- Groes, Ebbe*, stud. polit.
- Groes-Petersen, N. C.*, Grosserer.
- Grünbaum, I.*, cand. polit., Sekretær i Kbh.s statistiske Kontor.
- Grøn, A. Howard*, Dr. polit., Professor v. Landbohøjskolen.
- Grønvald, F. C.*, cand. jur., Direktionssekr.
- Grønvald, Fr.*, Direktør i »Danmark«.
- Grønvold, P. R.*, cand. polit., Kontorchef i Tolddepartementet.
- Gyde-Jørgensen, H. J. E.*, cand. polit., Fuldmægtig i Handelsbanken.
- Gyde-Jørgensen, S. D.*, Frue, cand. polit.
- Gyldentorp, R.*, Direktør for Kreditreformforeningen.

Gyring, J. N., Direktør i Den sjællandske Bondestands Sparekasse.

Hagemann, E. S., Ingeniør.

Hagemann, Inger, stud. polit.

Hagen, Gunnar Kühnel, cand. polit. & jur., Kontorchef i Invalidefors.rettten.

Halland, V., cand. polit., Toldinspektør.

Hannover, Hans, Direktør.

Hannover, K., Direktør.

Hansen, Aage Hjelm, stud. polit.

Hansen, C. P. M., Kabinetsekretær, Kammerherre.

Hansen, Enrico E., cand. polit., Fuldmægtig i Overskyldraadet.

Hansen, Georg, cand. polit., Fuldmægtig i Jærindustriens Sammenslutning.

Hansen, Gregers, cand. polit., Expeditionssekretær under Kbh.s Magistrat.

Hansen, Henning, cand. jur., Expeditionssekretær i Sparek. f. Kbh. og Omegn.

Hansen, Jens Henrik, Underdirektør i Landmandsbanken.

Hansen, Johan, Generalkonsul.

Hansen, Johs., Ingeniør.

Hansen, Julius, Forretningsfører i Dansk Handels- og Kontormedhjælperforb. MB.

Hansen, M., Direktør i A/S R. Collstrop.

Hansen, Niels, cand. polit., Expeditionssekretær i Landsoverskatteraadet.

Hansen, S. V., Kontorchef i Marineministeriet.

Hansen, Thomas, Sparekassebestyrer.

Hansen, Wilh., Etatsraad, Dir. i »Hafnia«.

Harhoff, Poul, cand. jur., Underdirektør i Landmandsbanken.

Harlang, Fr., Underdirektør.

Hartogsohn, Siegfried, cand. polit., Sekretær i Finansministeriet.

Hartz, G. E., Direktør i Industriraadet.

Hasselbalch, K. G., cand. polit.

Haunsø, Sigurd, stud. polit.

Hedebøl, Peder, Borgmester.

**Hedegaard, O.*, Direktør i Handelsbanken.

Heering, Peter, Grosserer.

Heering, William, Grosserer.

Hegner, Henry, Kontorchef.

Heilbuth, H., Direktør.

Heilbuth, Niels, cand. jur.

Helsted, V., Direktør i Landbrugsministeriet.

Henius, Hugo, Assurandør.

Henriksen, V., Sparekassebestyrer.

Henriques, Adam.

Henriques, C. O., Vexelerer.

Henriques, Walter, Vexelerer.

Hentzen, C., fhv. Overingeniør.

Herlevsen, E., Assistent i Nationalbanken.

Hertz, Emil, Grosserer.

Hertz, Jørgen, cand. polyt., Fabrikant.

Hertz, Karsten, Ingeniør, cand. polyt.

Hessel, Karen, Frue, Protokolsekretær i Rigsdagen.

Hilsted, E., Sparekassebestyrer.

Hirschsprung, Holger, Direktør.

Hjort, Victor, Direktør i A/S Magasin du Nord.

Hoffmann, Anton, Overassistent i Sparek. f. Københ. og Omegn.

Hoffmann, U. O., Fuldmægtig i Generaldir. f. Post- og Telegrafvæsenet.

Holbæk, Svend A., Sekretær i De Danske Spritfabrikker.

Holch, George, Konsul.

**Holm, Aug.*, administrerende Direktør i A/S Otto Mønsted.

Holm, Axel, cand. polit., Ekspeditionssekretær i Kbh.s statistiske Kontor.

Holm, J. C., stud. polit.

Holmblad, V., Kontorchef i Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet.

Holst-Knudsen, Viggo, Landsretssagfører.

Horn, Max Wm., Bankier.

Hornbech, H. T., Fuldmægtig i Finansministeriet.

Horwitz, Alfred, Vexelerer.

Hostrup-Schultz, Jens, cand. polit. & jur., Sekretær i Invalideretten.

Hude, Eiler v. d., Formand for Landsoverskatteraadet.

Hude, Paul v. d., Kontorchef i Nationalbanken.

Hulegaard, Axel, Overretssagfører.

Husted, K., Prokurist.

Huusom, Kai, cand. polit., Fuldmægtig i Tolddepartementet.

Høst, Harald, Hovedrevisor.

Høst, Inger, stud. polit.

Høyer, P., Kontorchef i »Bikuben«.
Høyrup, C. A., cand. polit., Forsikrings-
 direktør.

Illum, S., Direktør.
Ingholt, Poul, Direktør i Landmandsb.
Ipsen, Kai, cand. polit., Fuldmægtig under
 Kbh.s Magistrat.
Iversen, Carl, cand. polit., Lektor ved Uni-
 versitetet.
Iversen, Johs., Grosserer.
Iversen, L., Dr. phil., Direktør i Stats-
 anstalten for Livsforsikring.
Iversen, Mads, Dr. rer. pol., Fuldmægtig
 i Statistisk Departement.

Jacob, E. F., Fabrikant.
Jacobsen, Carl, Professor, Direktør.
Jacobsen, John, Fabrikant.
Jacobsen, Poul, Højesteretssagfører.
Jacobsen, Sven, cand. polyt.
Jansen Petersen, P., Ingeniør, Direktør,
 Holbæk.
Jantzen, Ivar, Ingeniør, cand. polyt.
Jarl, C. F., Ingeniør, Fabrikant.
Jensen, Aa., Forsikringsdirektør.
Jensen, Adolph, Chef for Statistisk Depar-
 tement.
Jensen, Aksel, Kreditkassedirektør.
Jensen, Carl, cand. polit., Kontorchef i
 Nordisk Livsforsikring.
Jensen, Chr., Næstform. i De samv. Fag-
 forbund, MB.
Jensen, Else, cand. polit., Sekretær i In-
 valideforsikringsretten.
Jensen, Holger, Prokurist.
Jensen, J., Formand for Træindustriarbej-
 derforbundet.
Jensen, Knud V., Sekretær i De samv. Fag-
 forbund.
Jensen, P. E. Gønss, Grosserer.
Jensen, Thorkel, Bankbogholder.
Jensen, Vilh., statsaut. Revisor.
Jeppesen, Chr. J., Ingeniør.
Jepsen, Ove, cand. jur., Direktør i »Biku-
 ben«.
Jerichouw, H., Direktør i De forenede
 Bryggerier.
Jernert, C. V., cand. polit., Direktør.

Jervig, Axel, Vexelerer.
Jespersen, C., statsautoriseret Revisor.
Jespersen, V., Direktør under Københavns
 Magistrat.
Jessen, Flemming, Korrespondent.
Johansen, A., Hovedkasserer for Dansk
 Smede- og Maskinarbejderforbund, M.L.
Johansen, J. M., Formand i Hovedstadens
 Brugsforening.
Johansen, Kjeld, cand. polit., Chef for Kbh.s
 statistiske Kontor.
Johnsen, C., cand. polit., Fuldm. i Land-
 mandsbanken.
Jonsson, Alexis, cand. polit.
Junker, Thomas, cand. polit. & agric., Gods-
 ejer, Avnsøgaard.
Jørgensen, Alb., Direktør.
Jørgensen, Carl, Grosserer.
Jørgensen, Einar, Ingeniør.
Jørgensen, Georg, Revisor.
Jørgensen, J. A., Kontorchef i Arbejdernes
 Landsbank.
Jørgensen, J. C., cand. polit., Sekretær i
 Udenrigsministeriet.
Jørgensen, K. Tage, Assistent i Sparek.
 f. Kbh. og Omegn.
Jørsboe, P., cand. polit., Toldinspektør.

Kalckar, M., cand. polit., Direktør for Fre-
 deriksberg Kommunes Begravelsesvæsen.
Kallestrup, L. R., cand. polit.
Kalvig, Svend, Sekretær.
Kampmann, Viggo, cand. polit.
Kauffmann, Ernst, cand. polit., Direktør i
 Handelsbanken.
Keller, Inger, cand. polit., Sekretær i In-
 valideforsikringsretten.
Kier, Fr., Direktør i Arbejdernes Lands-
 bank.
Kirkeby, Henning, stud. polit.
Kjørboe, V. O., fhv. Generaldirektør for
 Postvæsenet.
Kjær, Edith, cand. polit., Fuldm. i Syge-
 kassedirektoratet.
Kjær, G., Expeditionsskr. i Sparek. f. Kø-
 benhavn og Omegn.
Kjær-Hansen, Max, Docent ved den han-
 delsvidenskabel. Lærestalt, Dr. rer. pol.

- *Kjærbøl, Johs., Formd. for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund.
 Klausen, C. M., Prokurist.
 Klausen-Møller, K. E., cand. polit.
 Klein, Johs. M., Grosserer.
 Knudtzon, H., Underdirektør i Landmandsbanken.
 Koch, C. H., Handelsgartner.
 Koch-Jensen, Peder F., cand. polit., Redaktionssekretær.
 Koed, Holger, cand. polit., Inspektør i Banktilsynet.
 Koefoed, Michael, Generaldirektør f. Skattevæsenet.
 Koefoed, P. R., Hovedbogholder i »Bikuben«.
 Kofoed, O. B., cand. jur. & polit., Næstformand i Forsikringsraadet.
 Korsgaard, E. G., cand. polit., Sekretær i Udenrigsministeriet.
 Korsgaard, K., cand. polit., Kontorchef i Arbejdsdirektoratet.
 Korst, Knud, cand. polit., Kontorchef i Statistisk Departement.
 Krabbe, Jon, Kommitteret i Udenrigsmin.
 Krag, Erik, Direktør i Østifternes Kreditforening.
 Krag, Olf, Dr. phil., Kreditforeningsdirektør, fhv. Indenrigsminister. MF.
 Krarup, A., Direktør.
 Krarup, Børge, cand. jur.
 Kretz, Poul G., cand. jur., Kontorchef i Finansministeriet.
 Kringelmoser, Karl, cand. polit., Sekretær i Landsoverskatteraadet.
 Kristensen, K. J., cand. polit., Kontorchef i Overskyldraadet.
 Kristensen, Thorkil, cand. polit., Inspektør i Sparekassetilsynet.
 Kristiansen, Erling, stud. polit.
 Krog-Meyer, H., Underdirektør i Den sjællandske Bondestands Sparekasse.
 Kryger, Poul, stud. polit.
 Køningsfeldt, C., Sekretær.
 Køningsfeldt, W., Afdelingschef i Privatbanken.
 Langebæk, T., Direktør i A/S A. M. Hirschsprung & Sønner.
 Langeskov-Pedersen, Sv. A., statsautoriseret Revisor.
 Langkjær, H., Bogtrykker.
 Larsen, Aa., Kontorchef i Privatbanken.
 Larsen, Albinus, Direktør.
 Larsen, Gustav, cand. polit.
 Larsen, H., Grosserer.
 Larsen, Helge, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
 Larsen, L. P., fhv. Kontorchef i Landbrugsministeriet.
 Larsen, O. H., Professor ved Landbohøjskolen.
 Lauritzen, Knud, Skibsreder.
 Lemche, Fritz, Direktør.
 Lerche, C., Kontorchef i Finansministeriet.
 Lersey, H., Prokurist.
 Levin, A. M., fhv. Kontorchef under Københavns Magistrat.
 Levysohn, Albert, Grosserer.
 Levysohn, William, Grosserer.
 Levysohn, Willie W., Grosserer.
 Lihme, W., cand. jur.
 Lind, Volmer, Sagfører, Holbæk.
 Lindberg, Niels, cand. polit., Assistent ved Universitetets økonomisk-statistiske Laboratorium.
 Lindgren, E., cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
 Lindhardt, Marie, cand. polit., Sekretær i Sundhedsstyrelsen.
 Lohse, T. F., cand. polyt., Overinspektør.
 Lorentzen, P., Fuldmægtig i Nationalbanken.
 Ludvigsen, H. P., Direktør.
 Lund, Erik, Prokurist.
 Lund, Fin, Gesandt, Mexico.
 Lund, Sv. Aa., cand. polyt., Redaktør.
 Lundbye, J. T., Professor.
 Lunding, E., Direktør.
 Lunn, Vögg K., cand. polit., Prokurist.
 Lütken, Ove, Grosserer.
 Lytting, C. F., Kontorchef, Dansk Princippalforening.
 Löppenthien, Fritz, Forsikringsdirektør.
 Madsen, Julius, Ingeniør, Formand for Dansk Arbejdsgiverforening.
 Madsen, Ove H., stud. polit.
 Madsen, Willy, Skotøjsfabrikant.

- Madsen-Mygdal, Th.*, Godsejer, fhv. Statsminister.
Markman-Hansen, G., Direktør i Amagerbanken.
Marstrand, E., cand. polit., Valgmenighedspræst, Allerslev.
Martens, Hans E., stud. polit.
Martensen-Larsen, Fr., Stiftamtmand.
Melchior, Louis A., Grosserer.
Melchior, Moritz, Grosserer.
Meyer, Ernst, Grosserer.
Meyer, Karsten, Højesteretssagfører.
Meyer, Knud, cand. polyt., Direktør.
Meyer, Otto, Ingeniør, Direktør.
Meyer, Ove J., Ingeniør.
Michaelsen, Hugo, Direktør.
Michelsen, J., Direktør for Revisions- og Forvaltningsinstituttet.
Mikkelsen, J. B., Apoteker.
Mik-Meyer, Philip, Direktør i Landmandsbanken.
Mogensen, Poul Erik, stud. polit.
Mohr, O. C., Gesandt, Afdelingschef.
Moltke, Carl, Greve, fhv. Udenrigsminister, Kammerherre.
Monies, Kaj, cand. polit., Vexelerer.
Munch, P., Dr. phil., Udenrigsminister. MF.
Munk, Ove, Maskinchef ved Statsbanerne.
Munk, Sigvard, Forretningsfører i Det kooperative Fællesforbund. MF. MB.
Müller, Kristian, Kontorchef.
Møller, A. P., Skibsfører.
Møller, H. C., Vexelerer.
Møller, Johs., Kontorchef i Landmandsbanken.
Møller, Poul, statsautoriseret Revisor.
Møller, Viggo, stud. polit.
Mørck, E., cand. jur., Kontorchef i Forsikringsraadet.

Nalbaldian, Svend, stud. polit.
Neergaard, N. T., Dr. phil., fhv. Statsminister.
Neubert, Jørgen, stud. polit.
Neubert, Poul, Fabrikant.
Nicolaysen, A. P., Underdirektør i Landmandsbanken.
Nielsen, Anton E., cand. polit., Grosserer.

**Nielsen, Axel*, Dr. polit., Professor.
Nielsen, Carl, Direktør i Københavns Hypotekforening.
Nielsen, Edle, Frue.
Nielsen, Einar, cand. polit., Expeditionssekretær under Københavns Sporveje.
Nielsen, Hans, cand. jur., Fuldmægtig i Kbh.s statistiske Kontor.
Nielsen, H. C., cand. polyt., Ingeniør.
Nielsen, J. Chr., cand. polit., Kontorchef i Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet.
Nielsen, Johan, Kontorchef ved Foreningen »Dansk Arbejde«.
Nielsen, Johs., stud. polit.
Nielsen, K. M., Hospitalsdirektør.
Nielsen, Oluf, Direktør i Landmandsbanken.
Nielsen, Osvald, Kontorist.
**Nielsen, Svend*, cand. polit., Expeditionssekretær i Statistisk Departement.
Nielsen, Vilh., Direktør for Husmandshypotekforeningen.
Nordentoft, Sv., cand. polit., Sekretær i Landsoverskatteraadet.
Nutzhorn, Fr., Assistent i Nordisk Livsforsikring.
Nybølle, H. Cl., cand. mag., Kontorchef i Statistisk Departement, Lektor.
Nygaard, E., Kontorchef i Tiendebanken.
Nygaard, Vilh., Formand for De samvirkende Fagforbund. MB. MF.
Nyholm, Carl, cand. jur., Kontorchef i Skattedepartementet.
Nørgaard, F., Etatsraad, fhv. Bankdirektør.

Olesen, Chr. H., Direktør for De Danske Spritfabrikker.
Olsen, Albert, Bogtrykkeribestyrer.
Olsen, Axel, cand. polit., Revisor i Sygekassedirektoratet.
Olsen, Chr., cand. polit., Expeditionssekretær i Statistisk Departement.
Olsen, H. F. V., Inspektør i Sparekassetsynet.
Olsen, Vald., Kontorchef i Københavns Skoledirektion.
Olsson, Aksel, Hovedkasserer i Dansk Handels- og Kontormedhjælperforbund.
Ottesen, Carl J., Fabrikinspektør.

- Oxholm, V. T.*, Stiftamtmand, Kammerherre, Frederiksborg.
- Pade, H. N.*, Direktør i Nordisk Kabel- og Traadfabrikker.
- Palsberg, C. A.*, Bankdirektør, Roskilde.
- Palsby, L.*, Vexelerer.
- Palsby, Palle*, Sekretær.
- Palna Hansen, H.*, Assistent, Skelskør.
- Park, Aage*, Overretssagfører.
- Parkov, Inger*, cand. polit., Ekspeditionssekretær u. Kbhs Magistrat.
- **Pedersen, Jørgen*, Dr. polit., Docent ved Universitetet.
- Pedersen, L.*, Prokurist.
- Pedersen, P. O.*, Professor, Dr. phil., Rektor ved Danmarks tekniske Højskole.
- Pedersen, Viggo*, Sekretær i Dansk Handels- og Kontormedhjælperforbund.
- Permin, P. H.*, cand. polit., Expediti-
onssekretær i Sygekassedirektoratet.
- Petersen, E.*, Hovedbogholder i Sparekas-
sen f. Kbh. og Omegn.
- Petersen, Hugo*, Vexelerer.
- Petersen, L. C.*, Overtoldinspektør.
- Petersen, Martin*, Formand for Snedker-
forbundet.
- Petersen, Wald.*, Redaktør, Slagelse.
- Petersson, John*, Kontorchef i Nordisk Ulyk-
kesforsikring.
- Philip, Kjeld*, stud. polit.
- Philipson, M.*, Grosserer.
- Philipson, Paul*, Vekselmægler.
- Pio, Frantz*, Dr. polit., Overretssagt. MB.
- Polack, Ivan*, Grosserer.
- Poulsen, P. A.*, cand. polit., Sekr. i Direk-
toratet for Ulykkesforsikringen.
- Poulsen, Sønn*, Redaktør.
- Poulsen, Gudrun*, cand. polit., Sekr. i 4.
Hovedrevisorat.
- Priemé, Ernst*, cand. polit., Redaktions-
sekretær.
- Prior, Aage*, cand. jur., Fuldm. i Østif-
ternes Kreditforening.
- Prætorius, S.*, cand. polit., Fuldmægtig i
Invalidforsikringsretten.
- Raaschou, Gudme*, Vexelerer.
- Rasmussen, Hans*, Formand for Folketinget.
- Rasmussen, Uffe*, Fuldmægtig.
- Rée, Dorrit*, cand. polit.
- Rée, J. M.*, Vexelerer.
- Reeh, Erik*, cand. polit., Sekretær i Fi-
nansministeriet.
- Reimann, Margrethe*, stud. polit.
- Reinhard, Erik*, Direktør i A/S Otto Møn-
sted.
- Repsdorph, Erik*, cand. jur., Fuldmægtig
under Københavns Magistrat.
- Repsdorph, H.*, Overretssagfører.
- Rickleffs, Inge*, stud. polit.
- Riemann, G. E.*, cand. polit., Underdirek-
tør i Nordisk Livsforsikring.
- Riis-Hansen, K.*, Direktør, Formand for
Forligsinstitutionen.
- Ringlöv, Poul*, cand. polit., Fuldm. i Østif-
ternes Kreditforening.
- Ringsholm, P. G.*, Prokurist, Hillerød.
- Ringsted, S.*, cand. polyt., Ingeniør.
- Rode, Sv.*, cand. polit., Expediti-
onssekretær i Statistisk Departement.
- Rohde, Orla*, stud. polit.
- Rolff-Larssen, Fanny*, stud. polit.
- Rosenberg, Moritz*, stud. polit.
- Rosenkrantz, H.*, Lensbaron, Nationalbank-
direktør.
- Rosentoft, Aa. M.*, Grosserer.
- Rostrup, Otto*, Ingeniør.
- Rothe, Fr.*, cand. polit., Direktør.
- Rothemborg, Max*, Overretssagfører.
- Rubin, Carl*, Fuldm. i Landmandsbanken.
- Rubin, D.*, Fabrikant.
- Rubow, Sven*, cand. polit., Vexelerer.
- Røgind, S.*, cand. polit., Lektor. MFK.
- Rønne, Ove*, cand. jur., Kontorchef i Østif-
ternes Kreditforening.
- Rønne, P. M.*, Direktør i Haandværker-
banken.
- Rønsted, Karmark*, Landsretssagfører. MB.
- Røper-Petersen, W.*, Grosserer. MB.
- Sachs, Aa.*, cand. jur., Expediti-
onssekr. i
Finansministeriet.
- Sak, Søren*, cand. pharm., Direktør.
- Salløv, Erik*, Kasserer.
- Salomon, Jacob*, cand. jur. & polit., Lands-
retssagfører.
- Sand, Jens V.*, Handelsstuderende.

- Sandholt, Paul*, Dr. oecon. polit., Sekr. i 2. Hovedrevisorat.
- Saxild, K. W.*
- Schaarup, Johannes*, Departementschef i Finansministeriet.
- Schibler, J. F.*, Direktør i A/S Magasin du Nord.
- Schmidt, C. I. W.*, Kontorchef i Overformynderiet.
- Schoch, Aage*, cand. polit., Redaktør.
- Schrøder, F.*, Nationalbankdirektør.
- Sehested Hansen, P.*, Vexelerer.
- Sehested Rasmussen, Ejner*, cand. polit., Fuldmægtig i Arbejdsdirektoratet.
- Sevel, Aa.*, Bogholder i Sparekassen f. København og Omegn.
- Simonsen, Jacob*, Vexelerer.
- Simonsen, Jens*, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
- Simonsen, Poul*, Direktør for Bing & Grøndahl.
- Sindballe, K.*, Dr. jur., Professor.
- Sjögren, Albin*, Revisor.
- Skade, Gerda*, Frue.
- Skade, H. N.*, cand. polit., Expeditionssekretær i Statistisk Departement.
- Skade, Rigmor*, Frue, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
- Skou, Martin*, Direktør i A/S Crome & Goldschmidt.
- Skovgaard, Hugo*, Bankdirektør, Holbæk.
- Skriver Svendsen, Niels*, cand. polit., Kontorchef i Mejeriernes Ulykkesforsikring.
- Smith, Helge*, cand. polit., Inspektør ved Tobaksbeskatningen.
- Smith, Jørgen*, stud. jur.
- Smith, Oscar*, Direktør, Viborg.
- Smith, Winkel*, Direktør i Sparekassen for København og Omegn.
- Smitt, A. Wagner*, Grosserer.
- Sonne, Chr.*, Forpagter.
- Stakemann, Emil*, Overretssagfører.
- Stauning, Th.*, Statsminister. MF.
- Steen Hansen, H. C.*, stataut. Revisor.
- Stensballe, J. P.*, fhv. Minister, Direktør. ML.
- Steenstrup, C. Fl.*, cand. polit., Fuldm. i Statistisk Departement.
- Steffensen, J. V.*, Vexelerer.
- Stjernqvist, Henry*, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
- Strange Petersen, O.*, cand. polit.
- Strobel, J. P.*, statsaut. Revisor.
- Strøm Tejsen, Aa. V.*, cand. polit.
- Strøm Tejsen, J.*, Arkitekt.
- Suenson, Bent*, Ingeniør, Underdirektør i Store Nordiske Telegrafelskab.
- Sundberg, J. C.*, Bankdirektør.
- Sundø, Ole*, Direktør.
- Svane, Inger*, Bondo, stud. polit.
- Svane, V.*, Kontorchef i Handelsbanken.
- Sveinbjørnsson, E.*, cand. polit., Fuldmægtig i Handelsministeriet.
- Svejstrup, P. P.*, cand. polit., Kontorchef i Grønlands Styrelse, Lektor.
- Svensson, Em.*, Vexelerer.
- Sølvkjær, J.*, Bogholder under Københavns Magistrat.
- Søndergaard, A. L.*, Statskonsulent, Storehedinge.
- Sørensen, Axel*, Bankbestyrer.
- Sørensen, Carl Johan*, cand. polit., Fuldmægtig i Invalideforsikringsretten.
- Sørensen, Eigil*, Fuldmægtig i Sparekassen f. Kbh. og Omegn.
- Sørensen, Frode*, cand. polit., Handelsgartner, Lektor.
- Tetens, Sv.*, Bankinspektør.
- Thalbitzer, C.*, cand. polit., Redaktør.
- Thalbitzer, V.*, cand. jur., Kontorchef i Finansministeriet.
- Thaulow, E.*, Professor ved Danmarks tekniske Højskole.
- Thiele, V.*, Forsikringsdirektør.
- Thomsen, Anton*, cand. polit., Sekr. i Landsoverskatteraadet.
- Thomsen, T. C.*, Ingeniør, Direktør.
- Thorborg, Johs.*, cand. polit., Redaktionssekretær.
- Thorkildsen, Aa.*, cand. jur., Kontorchef i Finansministeriet.
- Thott-Hansen*, cand. jur., Sekretær i Finansministeriet.
- Thygesen, Jacob*, cand. jur., Sekretær i De Danske Spritfabrikker.
- Thyregod, O.*, mag. art., Bibliotekar.
- Tienroth, Chr.*, Overretssagfører.

- Tillisch, C. J.*, Vexelerer.
Tobiesen, Poul, Kontorchef under Københavns Magistrat.
Toftegaard, Jens, cand. polit., Inspektør ved Tobaksbeskatningen.
Toftegaard, Margrete, Frue.
Tork, J. A., cand. polit., Expeditionssekr. ved Statsbanerne.
Trap, Cordt, fhv. Chef for Københavns statistiske Kontor.
Trier, L., Bankier.
Trier, Steffen G., cand. jur., Fuldmægtig i Landmandsbanken.
Trier, Ulf, cand. polit., Sekretær i Invalidforsikringsretten.
Trock-Jansen, Erik, Grosserer.
Tørsleff, Lis, stud. polit.
- Ulrich, Kay*, Departementschef i Indenrigsministeriet.
Ulrich Mortensen, C., cand. polit., Expeditionssekretær i Tolddepartementet.
Ussing, Alf, Direktør i Store Nordiske Telegrafelskab.
- Waage, H.*, fhv. Departementschef i Landbrugsministeriet.
Wad, T., cand. jur., Inspektør i Banktilsynet.
Vang Lauridsen, A., Ingeniør, Vejen.
Warburg, Axel, Korrespondent.
Warming, Jens, Professor.
Wedell, Tido, stud. polit.
Wegener, Einar, cand. polit., Kontorchef i Direktoratet for Ulykkesforsikringen.
Weitemeyer, Erik, cand. polit., Kontorchef i 3. Hovedrevisorat.
Vejle, Karen, stud. polit.
Vensild, Maria, Frue.
Vensild, Theilgaard, cand. polit.
Wentzel, Margrethe, cand. polit., Frue, Expeditionssekretær i Finansministeriet.
- Wesche, Oskar*, Grosserer.
Vestberg, Jens, cand. polit., Børssekretær.
Vestbirk, A., cand. polit., Kontorchef i Udenrigsministeriet.
Westergaard, Bryde, Ingeniør, cand. polyt.
Westergaard, N., fhv. Kommunaldirektør.
Westlund, K., cand. polit., Sekretær i Østifternes Kredittforening.
Vibæk, M., Direktør for Købmandsskolen og Den handelsvidenskabelige Lærestanstalt.
Wiingaard, Robert, Vexelerer.
Wilkins, Fritze, cand. polit., Expeditionssekretær i Direktoratet for Ulykkesforsikringen.
Vind, Ove, Hofjægermester, Sanderumgd.
Vinding, Poul, Brandinspektør, Dr. techn.
Winkelhorn, Kjeld, Assistent i Handelsbanken.
Winkelhorn, Tage, Assistent i Landmandsbanken.
Winkel-Smith, Erik, cand. jur.
Visbak, Fr., Revisionschef i Landmandsbanken.
With, Kai, Kontorchef i Landmandsbanken.
Woldbye, Ernst, cand. polit., Redaktør.
Wolffhagen, Fritz, cand. jur., Sekretær i Finansministeriet.
Vollmond, Aage, Skibsreder.
Vollmond, Carl, Vexelerer.
Wroblewski, Otto I., Bankbestyrer.
Wulff, Flemming G., Vexelerer.
Wulff, Nic. Hertel, Hovedrevisor.
Wærum, E., cand. polit., Kontorchef i Udenrigsministeriet.
Vöhtz, Aa., Ingeniør.
- Zeuthen, Else*, Frue, mag. art.
Zeuthen, F., Dr. polit., Professor.
- Østerberg, A. L.*, cand. jur., Direktør i Bryggeriforeningen.

Ialt: 622 Medlemmer.

